

OPERA OMNIA DESIDERII ERASMI

OPERA OMNIA
DESIDERII ERASMI
ROTERODAMI

RECOGNITA ET ADNOTATIONE CRITICA INSTRVCTA
NOTISQVE ILLVSTRATA

ORDINIS PRIMI   TOMVS SEXTVS

MCMLXXXVIII
NORTH-HOLLAND
AMSTERDAM - NEW YORK - OXFORD - TOKYO

Sous le patronage de
L'UNION ACADÉMIQUE INTERNATIONALE
ET DE L'ACADÉMIE ROYALE NÉERLANDAISE DES SCIENCES
ET DES SCIENCES HUMAINES

© ELSEVIER SCIENCE PUBLISHERS b.v., 1988

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the copyright owner.

Library of Congress Catalog Card Number: 71 89942

ISBN: – Tomus I, 6: 0 444 70454 X

A la demande du Comité de Rédaction MM. F. Akkerman et A.M.M. Dekker ont accepté d'assurer la révision de ce volume avec l'accord de Mme B.I. Knott.

CONSEIL INTERNATIONAL POUR L'ÉDITION DES ŒUVRES
COMPLÈTES D'ÉRASME

S. DRESDEN, Leyde, *Président*; L.-E. HALKIN, Liège, *Vice-président*; C. REEDIJK, Haarlem, *Secrétaire-général*; J. TRAPMAN, La Haye, *Secrétaire*; C. AUGUSTIJN, Amsterdam; CH. BÉNÉ, Grenoble; V. BRANCA, Venise; Mme M. CYTOWSKA, Varsovie; E. VAN GULIK, Oegstgeest; F. HEINIMANN, Bâle; O. HERDING, Freiburg i. Br.; J.-C. MARGOLIN, Paris-Tours; J.-P. MASSAUT, Liège; J.K. MCCONICA, Toronto; P.-G. SCHMIDT, Marbourg; A. SOTTILI, Turin; C.R. THOMPSON, Philadelphia, Pa.; CHR. VISCHER, Bâle; A.G. WEILER, Nimègue

COMITÉ DE RÉDACTION

F. AKKERMAN, Groningue; C. AUGUSTIJN, Amsterdam; G.J.M. BARTELINK, Nimègue; A.M.M. DEKKER, Utrecht; J. DOMAŃSKI, Varsovie; S. DRESDEN, Leyde; L.-E. HALKIN, Liège; A. VAN HECK, Leyde; C.L. HEESAKKERS, Leyde; H.J. DE JONGE, Leyde; C. REEDIJK, Haarlem; J. TRAPMAN, La Haye; J.H. WASZINK, Leyde

SECRÉTARIAT DU CONSEIL

Herengracht 410-412, 1017 BX Amsterdam, Pays-Bas

Les membres néerlandais du Conseil sont chargés, avec le secrétariat, de la gestion des affaires courantes.

Printed in the Netherlands

IN HOC VOLVMINE CONTINETVR

DE COPIA VERBORVM AC RERVM

ed. Betty I. Knott

PREFACE	VII
INTRODUCTION	7
DEDICATORY LETTERS	21
DE VERBORVM COPIA COMMENTARIVS PRIMVS	26
DE RERVM COPIA COMMENTARIVS SECVNDVS	197
SYNOPSIS CAPITVM	283
INDEX VOCABVLORVM	292
LIST OF ABBREVIATIONS	293
INDEX NOMINVM	309

PREFACE

This seventeenth volume in Erasmus' *Opera omnia* (ASD) contains *De copia verborum ac rerum*, edited by Betty I. Knott, whose translation of this work appeared earlier in volume 24 of the *Collected works of Erasmus* (Toronto/Buffalo/London, 1978).

De copia belongs to the first of the nine 'ordines' into which Erasmus' writings are divided, a division laid down by Erasmus himself for the posthumous publication of his works (see his letters to Botzheim and Boece; cf. *General introduction*, ASD I, 1, pp. x, xvii-xviii, and C. Reedijk, *Tandem bona causa triumphat. Zur Geschichte des Gesamtwerkes des Erasmus von Rotterdam*. Vorträge der Aeneas-Silvius-Stiftung an der Universität Basel, XVI, Basel/Stuttgart, 1980, pp. 12 sqq., 21-22). Each 'ordo' is devoted to a specific literary or thematic category, ordo I being the "ordo librorum qui spectant ad institutionem literarum".

The editorial board and the editor of the present volume are grateful to all libraries that kindly put books, photostats, microfilms, and bibliographical material at their disposal.

Herengracht 410-412
1017 BX Amsterdam
December 1988

The Editorial Board

DE DVPLICI COPIA VERBORVM AC RERVM
COMMENTARII DVO

edited by

BETTY I. KNOTT

Glasgow

1174
21

D. Erasmi Roterodami de dupli

ci Copia rerū ac verborū commentarii duo.

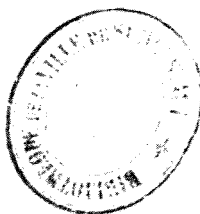
De ratione studii & instituendi pueros commentarii totidē.

De puero leſu Concoſcholastica: & Quædam carmina ad eandem rem pertinencia.

Est Beati Rhenani M D XII
Basilee

Venundantur in aedibus Ascensianis.

De duplici copia rerum ac verborum commentarii duo. Parisiis, in aedibus Ascensianis (Iod. Badius), ad Idus Iulias Anni 1512.

Ex. Bibliothèque municipale, Sélestat (with ex-libris of Beatus Rhenanus)

DESYDERII ERASMI ROTERO-
dami, de duplici Copia, Verborum ac re-
rum Commentarij duo.

Ab Authore ipso diligentissime recogniti, & emen-
dulati, atq; in pleriq; locis aucti.

ITEM

Epistola Erasmi Roterodami, ad Iacobum
Vuympelingium Selestatinum.

ITEM

Erasmi Roterodami Parabola, sine Similita, ephy-
sica, pietaq; ex Aristotele, & Plinio.

LECTOR EME, LEGE,
ET GAUDEBIS.

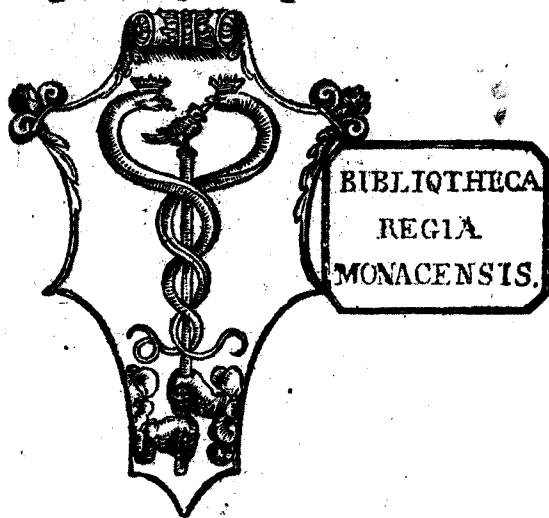
De duplici copia verborum ac rerum commentarii duo. Argentorati, Matth. Schurerius, mense
Decembri 1514.

Ex. Gemeentebibliotheek Rotterdam

Johannes Jacobus Fugger
Audax fortuna invenit B. L. 348.

D·ERASMI

ROTERODAMI, DE
duplici Copia Verborū ac Res
rum Commentarij duo, po
strema autoris cura reco
gniti locupletatiq̃

AN. M. D. XXVI.

De duplici copia verborum ac rerum commentarii duo. Basileae, Io. Frobenius, mense Maio
1526.

Ex. Bayerische Staatsbibliothek München (with ex-libris of Johann Jakob Fugger)

DES ERASMI

ROTERODAMI, DE DVPLICI COPIA

Verborum ac Rerum Commentarij
duo multa accessione, nouisq;
formulis locupletati.

BASILEAE IN OFFICINA FROBENIANA

M. D. XXXIIII

Cum gratia & priuilegio Cęsarco

De duplici copia verborum ac rerum commentarii duo. Basileae, in officina Frobeniana, mense Augusto 1534.

Ex. Kongelige Bibliotek, Kobenhavn

INTRODUCTION

De duplici copia verborum ac rerum, Erasmus' famous treatise on the abundant style which was first published in 1512, had its beginnings in the years 1495–99, when Erasmus was in Paris, studying for a degree in divinity, but also teaching Latin in order to support himself. For the benefit of his pupils at that time he prepared several little pieces designed to aid them in acquiring a basic competence in classical Latin grammar and at least some ability in employing the language. The first end was served by a paraphrase of some sections of Valla's influential *Elegantiae linguae latinae* (1444; first printed 1471), a lengthy work which discussed and illustrated in some detail many points of classical Latin usage and idiom. (Erasmus in fact made two paraphrases of this work, the first about 1489 at Steyn, the second during his years in Paris.¹) Other teaching aids were intended to help the learner to begin to manipulate the language with confidence and to learn something of resource of expression: the first version of *De conscribendis epistolis*, some informal exercises in dialogue form demonstrating polite conversation, and a little work, *Breuis de copia praeceptio*, which, after some general instruction on *copia*, set out and exemplified procedures whereby a basic sentence could be given a variety of outward verbal form.

All these works treating aspects of *varietas* made their contribution to the content of *De copia*, but *Breuis praeceptio* is a direct antecedent. The material sketched out there is re-used in *De copia*: developed and combined with much new matter, it may be traced as a substratum of the first section of the later work.²

¹ For the history and text of *Paraphrasis seu potius epitome in Elegantiarum libros Laurentii Vallae* see ed. by C.L. Heesakkers and J.H. Waszink in *ASD* 1, 4, pp. 187–351.

² For passages in *Breuis praeceptio* which anticipate *De copia* see commentary below at p. 35, nn.ll. 182 and 186–187; p. 39, n.ll. 234–244, p. 77, n.l. 86. Small changes were made in the printed text of *Breuis praeceptio* (see next note) both in 1519 and 1522. The latest (1522) text will be cited in the commentary to harmonise with the 1534 text of *De copia* (the one here printed), though in fact Erasmus made very few changes in the relevant sections of *De copia* between 1512 and 1534.

Erasmus lodged on various occasions during the years in question with Augustine Vincent Caminade. This man preserved transcripts of some of the dialogues and also a manuscript of *Brevis praeceptio*. Some of these pieces were eventually published in 1518, without Erasmus' involvement, by Beatus Rhenanus, under the title *Colloquiorum formulae*. *Brevis praeceptio* was included as the last but one item in this collection, following the genuine dialogues. It too has dialogue form, though this does not seem integral to its structure. Augustinus (*sc.* Caminadus) is one of the main speakers in these dialogues, including *Brevis praeceptio*.³

In May 1499, Erasmus wrote from Paris to his friend Jacob Batt (Ep. 95, ll. 33–36): “Opus de conficiendis epistolis recuditur; id absolutum propediem ad te mittetur, ... De copia, de amplificationibus, de argumentationibus, de schematis adiicietur”. Erasmus had recently visited Batt, who was now tutor to the sons of Anna van Borssele, and he here undertakes to send him various unpublished pieces containing useful teaching material, all relating to the topic of developing subject matter and expressing it with elegant variety. The words *de copia* probably refer to *Brevis de copia praeceptio*. The titles of the other items, *de amplificationibus*, *de argumentationibus*, *de schematis*, remind one of other topics eventually to be found treated in *De copia* of 1512.

Shortly after writing the letter to Batt, Erasmus paid his first visit to England, where he spent the latter part of 1499. In the preface to its 1514 edition, *De copia* is described as *pridem apud Britannos concepta*. This suggests that it was in England that Erasmus worked out how he could deal in a really comprehensive fashion with the subject of *copia*. As a teacher of Latin, Erasmus had no doubt been making notes for years on miscellaneous topics in this area, and, as the letter to Batt suggests, had already worked up some of his material into little essays or expositions. He now had the idea that much of this diverse matter could be combined into one comprehensive work under the all-inclusive concept of *copia*, together with a vast amount of miscellaneous traditional lore which had been treated with a different end in view by ancient grammarians and rhetoricians: morphology, syntax, lexicon, solocism, figures, *partitiones oratoriae*, methods of argumentation and many other topics could all be presented as generative sources of *copia*.

Erasmus drew some of this material from such established ancient sources as Macrobius, Aulus Gellius, the grammarian Diomede, the *Rhetorica ad Herennium*, and Cicero's rhetorical treatises. The most important source however, used throughout the earlier part of Book I and the whole of Book

³ The appearance of the Nov. 1518 edition (Basel, Froben) of these early sketches moved Erasmus to issue a corrected text, entitled *Colloquia* (Louvain, Th. Martens, March 1, 1519), with a preface by himself (see Ep. 909). *Brevis praeceptio* was retained, in its original position, though its substance had by now been superseded by *De copia* of 1512. For the text of *Colloquiorum formulae* see *ASD* I, 3, pp. 29–111. See also Craig R. Thompson, *Erasmus: Ten Colloquies* (Indianapolis, 1957), p. xviii sqq., and idem, *The Colloquies of Erasmus* (Chicago/London, 1965), p. xxi sqq.

II, is Quintilian's twelve book treatise *Institutio oratoria*. This outlines the curriculum employed in the education of the prospective ancient orator and discusses and exemplifies actual oratorical procedures, but includes much other diverse matter. Erasmus was probably made aware of the riches to be found in Quintilian from his reading of Valla, who, in *Elegantiae*, frequently appeals to the authority of Quintilian, and quotes not only from the *Institutio oratoria* but also from the *Declamations* attributed to him.⁴

In 1498, the year in which he made his first paraphrase of the *Elegantiae*, Erasmus wrote to Cornelis Gerard (Ep. 20, ll. 96–101): “Ego meos duces quos sequar habeo; ... in soluta oratione Tullium, Quintilianum, Salustium, Terentium”. At some point he borrowed a text of Quintilian from Robert Gaguin, for after his return from England in 1500, he wrote to Gaguin (Ep. 122) requesting the loan of a copy of George of Trebizond's *De rhetoricis praeceptionibus*, as he wished to compare this text with the Quintilian he had borrowed earlier. He had expected Trebizond to contribute something on *copia*, but in this he was disappointed: “Trapezontius Hermogenis compilator copiose pollicetur de copia; at cum pollicitantem vsque sequenti mihi iam vertigo capitis oboriretur, nihil vnquam de copia comperi quod alicuius esse momenti videretur” (Ep. 480, of 1516, ll. 94–97).

Also in 1500, Erasmus borrowed Gaguin's Macrobius (though he had long been referring to and quoting from this author). He had borrowed his copy of Valla's *Dialectica* in 1498,⁵ and this is another work drawn on for the earlier chapters of *De copia*. This suggests that during his stay in England, Erasmus was reading Quintilian and Valla in pursuit of material on *copia*, and making notes concerning other likely sources. He may well have already started work on a fuller treatment than that in *Breuis praeceptio* before his departure.⁶

When *De copia* was published in 1512, Erasmus naturally made claims to originality and comprehensiveness in his treatment of the topic. In the dedicatory epistle⁷ he contemptuously dismisses a number of previous works relating to the subject as superficial and crude in style, mere lists of synonyms, as indeed some of them are. Erasmus' bulky tome (even in its 1512 form it was a work of considerable extent) is obviously more ambitious in scope and more structured than the jejune works he chooses to mention, and, in the properly developed sections at least, is written with style.

In chapters 1 and 2 (below, pp. 26–28), Erasmus claims also to go further than his predecessors in setting out the theory of *copia* as well as its practice.

⁴ Quintilian had been known in the Middle Ages only in the form of extracts. The complete text of *Institutio oratoria* was discovered by Poggio in 1416. Valla possessed a Ms., which he emended extensively in 1444. He lectured on the text 1450 onwards, and also wrote a commentary.

⁵ See Epp. 121 (1500) and 67–68 (1498).

⁶ See J. Tracy, *On the composition dates of seven of Erasmus' writings*, BHR 31 (1969), p. 355 sqq., for the suggestion that much of *De copia* was in fact written in 1499–1501, and that later work consisted mainly of revision.

⁷ See below, p. 22, l. 43 sqq.

Here he acknowledges as sources unnamed ancient rhetorical treatises, and 'the learned and thorough Quintilian', though, he says, he has been obliged to explicate Quintilian's incidental and undeveloped remarks on the subject. (He does in fact quote, paraphrase or rework a great deal of Quintilian's treatise.) Quintilian, of course, like other ancient rhetoricians, was not writing specifically about *copia*; but various remarks in Quintilian may well have suggested the very idea of the two-fold nature of *copia*, manifested in both *verba* and *res*, which provides the basic structure of Erasmus' two-book treatise.⁸

Erasmus dealt with the theory of *copia* in his introductory chapters, which treat of the nature and use of *copia*, where he also briefly discusses the pared down, minimal style from which *copia* is to be developed.⁹ Most of the work is a practical exemplification of *copia/varietas* rather than a theoretical discussion, but Erasmus often claims in passing to be demonstrating the principal procedures, the way of going about it, rather than giving rules.

There were besides unacknowledged predecessors to whose work *De copia* shows a clear affinity. As the scholars of the fifteenth century sought to return to the standards of classical Latin, a number of manuals of instruction in Latin syntax, idiom and usage were produced, and these often contained far more than an exposition of basic rules and patterns. Various procedures illustrated in Erasmus' treatment of *copia* are prefigured in these other works, and it is clear that Erasmus is writing in a well-established genre.

As well as Valla's influential and provocative *Elegantiae linguae latinae* (1471), one can name Agostino Dati's *Elegantiae* (Cologne, 1470) and Niccolò Perotti's *Rudimenta grammatices* (Rome, 1473) and *Ars grammatica* (1474).¹⁰ Perotti's two books not only include discussion of synonyms (like the works Erasmus scorns), but demonstrate the appropriate idiom or context for each word by quotation from classical authors. They also illustrate variant ways of expressing the same idea. The *Praecepta artis rhetoricae* in two books (Basel, 1490) of Aeneas Silvius Piccolomini (Pope Pius II) often uses the phrase *verborum copia* and contains a great deal not only about expanding and developing speech by various means, but also about varying it, a necessity which Erasmus emphasises in *De copia* Book I, chapter 8. Piccolomini's second book contains lists of possible things to say under various headings, e.g. about 200 variations on the general theme of *exordia* in letters (cf. *De copia*, Book I, ch. 33, below, p. 76 sqq.). Like Erasmus' work, this is prolific and written in good Latin.

Erasmus certainly knew of Dati, Perotti and Piccolomini at the time when he was beginning to assemble material for his own treatise.¹¹ Rodolphus

⁸ See below, p. 33, n.ll. 115-116.

⁹ See below, Book I, chs. 5-8, pp. 30-34.

¹⁰ Perotti's *Grammatica* was very popular, and went through more than fifty reprints in the fifteenth century.

¹¹ See Ep. 23 (to Cornelis Gerard, June 1489), ll. 73-76: "Vt autem ad Italos veniam, quid Laurentio Vallensi, quid Philelpho veteris eloquentiae obseruantius? Quid Aenea Syluio, quid Augustino Datho, quid Guarino, quid Poggio, quid Gasparino eloquentius?"; Ep. 117 (to

Agricola's *De inuentione dialectica* (1479), Books II and III, also contained relevant material on *copia* and *brenitas*, but Erasmus later said that he had not seen this work in time for the first edition of *De copia*.¹²

There is a certain similarity in these various Renaissance manuals which sought to point the learner to correct classical usage. Not only do they tend to deal with similar topics; they share the same illustrative examples, which often go back to ancient sources such as *Rhetorica ad Herennium*, Quintilian, Charisius, Diomede, Isidore, and were already traditional in late classical times. Because of these common elements, it is often difficult to determine whether Erasmus is using a recent rather than a classical source, and is taking ready-to-hand examples from them, as often seems likely, or drawing directly on his own knowledge of classical sources, literary and otherwise. He certainly seems to have derived ideas for possible approaches to the subject of *copia* from recent predecessors.¹³

His claims to originality may be justified by the ingenuity and inventiveness through which he has managed to convert the voluminous and varied material provided by traditional rhetorical teaching into sources for the generation of *copia*.¹⁴ This procedure was not entirely successful: sometimes it involves an unnatural distortion of the ancient material, sometimes Erasmus has not sufficiently recast his source to make it fit comfortably into its new context. In particular, Quintilian's primary concern with forensic oratory in the context of ancient court procedures still colours Erasmus' text.

Erasmus returned to France in 1500 with his ideas and notes for a really comprehensive treatment of *copia*, and worked away at the subject both in Paris and Orléans. As he continued assembling the relevant material, he soon realised what a complicated and wide-ranging project he had devised for himself. In fact, (like the ancient historian Livy faced with his vast History) he felt that it got more demanding the further he went. Nonetheless, he still expected to finish it before too long.¹⁵ In the event, it was not to be published

Lord Mountjoy, November 1499; according to Chomarat, p. 1006, n. 16, dating however from 1509), ll. 42-44: "Nec Sulpitii Perottique doctrinam contemno, quibus in eis libris quos grammaticos ipsi vocant, haud rhetoricos, facultatis huius [*sc.* litteras conscribendi] degustamenta quaedam praebere consilium erat, etc.". Perotti is recommended as a school text in *De rat. stud.* (*ASD* I, 2, p. 114, ll. 14-15): "Inter recentiores haud multum video discriminis, nisi quod Nicolaus Perottus videtur omnium diligentissimus, citra superstitionem tamen".

¹² See Ep. 480 (to Budé, 1516), ll. 99-100: "Post editum opus comperi apud Rodolphum Agricolam nonnihil".

¹³ For writers on similar topics previous to Erasmus, see M. Cytowska, Introduction to *De construct.*, *ASD* I, 4, p. 112 sqq.; Terence C. Cave, *The cornucopian text: Problems of writing in the French Renaissance*, Oxford, 1979, p. 11 sqq.

¹⁴ Erasmus later in Ep. 480 (1516), ll. 114-115, answering Budé's criticisms (see below, n. 35) of the well-known and obvious nature of the material used, defensively claimed: "Mihi sat laudis est quod de ea vel primus prodiderim aliquid vel diligentius et exactius caeteris".

¹⁵ See Ep. 136 (Orléans, Dec. 1500, to Augustine Vincent), ll. 52-55: "Tumultuor in mea Copia, sed Musis opinor inuitis. Quid enim possum pulchri, omnibus bonis libris destitutus? Et altius sese in recessu opus aperit quam in ingressu promittebat"; Ep. 138 (Orléans, Dec. 1500, to

until 1512, and only then under pressure. He probably took his manuscript back to England in 1505–6, and certainly took it with him to Italy in 1508–9.¹⁶

Erasmus was not of course giving his exclusive attention to *De copia*. During the years of its gestation, he was also working at various times on *Enchiridion* (1503), *De ratione studii* and *De pueris instituendis* (both published 1512), *Antibarbari* (1520), and an expanded edition of *Adagia* (1508).¹⁷ Not surprisingly, *De copia* shows similarities of content and expression with these other texts being developed concurrently. Erasmus also produced some notes on Cicero's *De officiis* (1501) and an edition of Valla's *Annotationes in NT* (1505), and was already working towards his first edition of Seneca (1515) and his commentary on and edition of the *Letters* of St. Jerome (1516).

As well as material from Latin sources, *De copia* uses Greek material, both linguistic and literary. Some of this is the fruit of Erasmus' Greek studies in England, especially during his second visit of 1505–6. He had already translated three *Declamations* of Libanius in 1503,¹⁸ and in 1506 he translated Euripides' *Hecuba* and *Iphigenia in Aulis*,¹⁹ and some dialogues of Lucian in conjunction with Thomas More.²⁰ He also produced a translation of the Gospels and Epistles for the greekless Colet, which was never printed.²¹ He was besides reading Origen, translating Basil,²² and above all, collating manuscripts for his proposed edition of the New Testament (published 1516).²³

Further opportunities for improving his knowledge of Greek language and literature were provided by his visit to Italy in 1506–9, especially during his time with Aldus in Venice in 1508. There he had access to Aldus' editions of Greek texts and to unpublished Greek manuscripts in the possession of Aldus or of the Greek scholars connected with him. These men were generous in their assistance to him.²⁴ The Greek material in *De copia*, often introduced rather gratuitously, gives a sense of Erasmus' love of Greek and his satisfaction at his own increasing understanding and expertise, which also enabled him to pander to the current enthusiasm for things Greek in his potential readership.

James Batt), ll. 162–163: "De copia item tentabimus absoluere"; Ep. 145 (Paris, Jan. 1501, to Anna van Borssele), ll. 155–156: "Est iamdudum in manibus De epistolis et item De varianda oratione opus".

¹⁶ See Ep. 2189 (1529), l. 24: "In Italia deliniaram opus de verborum rerumque Copia".

¹⁷ See: *Enchiridion*, Holborn, pp. 22–136; *De rat. stud.*, ASD I, 2, pp. 83–151; *De pueris*, ASD I, 2, pp. 1–78; *Antibarbari*, ASD I, 1, pp. 1–138; *Adagia*, LB II; ASD II, 4, 6, and Phillips.

¹⁸ These were not published until 1519; see ed. by R.A.B. Mynors in ASD I, 1, pp. 175–192.

¹⁹ See ed. by J.H. Waszink in ASD I, 1, pp. 195–359.

²⁰ See ed. by Christopher Robinson in ASD I, 1, pp. 361–627.

²¹ See Ep. 181.

²² See Ep. 227.

²³ For all these projects, see the useful tables in Chomarat, *Grammaire*, I, p. 451 sqq., and Epp. 177, 187, 188, 264.

²⁴ See Ep. 269 (preface to revised *Adagia* of 1511), ll. 50–53. While in Venice, Erasmus helped

By the end of his stay in Italy Erasmus had assembled from various sources a great deal of material which he saw as germane to the topic of *copia*, and he seems to have got several sections written up into coherent form. He left the manuscript with Richard Pace at Ferrara,²⁵ when he moved from there to Rome in 1508, and Pace, on his own departure, entrusted it with other papers belonging to Erasmus to William Thale. Erasmus thought well enough of this man to use him (in Rome in 1509) in the copying of some material which he intended as an appendix to *De copia*. Thale however not only failed to return this essay complete (passing a copy to Thomas Lupset); he sold or gave away the other papers of Erasmus which came into his hands from Pace. Parts of *De copia* were given to Johannes Sixtinus, an acquaintance of Erasmus', who was in Italy studying law.²⁶

Erasmus returned to England in 1509. In 1510 Dean Colet was in a position to put into effect his plan of founding a school for boys on Christian and humanist principles, and asked Erasmus to dedicate some suitable work to the school, as well as helping in the appointment of a second master.²⁷ Erasmus proffered five poems, a specimen Latin oration (*De puero Iesu*), an edition of *Disticha Catonis*, and *De ratione studii*; but, most important, he decided to bring *De copia* to completion. In Cambridge in late 1511 he was working hard on it,²⁸ and was trying to recover lost portions from Sixtinus.²⁹ Even if he did so, it was still necessary to reconstruct other parts of the work from memory or from other notes. Apart from meeting his obligations to Colet, Erasmus was anxious to get the work quickly into print, as he had heard rumours of an unauthorised edition, based presumably on the intercepted papers, and on other notes which Erasmus had handed to pupils at various times.³⁰

By November 1511 he had a draft which was seen by his schoolmaster friend, Roger Westford;³¹ by March 1512, Colet had seen the first part and was awaiting the second.³² The work was published in July of that year (Paris, Bade), together with *De ratione studii*, *Expostulatio Iesu*, *Concio de puero Iesu* and the five poems written for the school.³³

Demetrius Ducas with the preparation of the Aldine ed. princ. of Plutarch's *Moralia* (1509); see *ASD* IV, 2, pp. 104–105. (The *Lives* appeared in 1519.) Erasmus also read the Greek rhetorician Hermogenes there (see Ep. 480, l. 97).

²⁵ Ep. 212 (Padua, 1508, to Aldus), ll. 2–3: "Adhortaberis Franciscum vt properet commentariolum nostrum transscribere" may refer to the copying of this Ms.

²⁶ See below, p. 281, n.l. 115; p. 225, n.ll. 687–760; Epp. 502, 244.

²⁷ See Epp. 227, 230.

²⁸ See Ep. 237, l. 1: "In absoluenda Copia mea nunc sum totus".

²⁹ See Ep. 244. Er. was still trying to get back the complete appendix from Lupset in 1516, 1517 and 1518 (see Epp. 502, 690, 785).

³⁰ An edition of 1511 has been wrongly attributed to Nicholas Brylinger of Basel: see H.D. Rix, *The editions of Erasmus' 'De copia'*, *Studies in Philology* 43 (1946), p. 602. Erasmus' fears on this occasion may have been groundless.

³¹ See Ep. 241.

³² See *CWE* 2, Ep. 258, p. 224, n.l. 14.

³³ The *Concio* had been first printed the previous year, probably by Robert de Keyserre at

In the dedicatory epistle to Colet, Erasmus excuses the inadequacies of the work. While it is conventional for an author to apologise for his shortcomings in his preface, there are obvious unsatisfactory passages in the 1512 version of *De copia*, and Erasmus was well aware that he had not been able in the time available to do the necessary revision and put the finishing touches. There is an over-all plan according to which the matter of *De copia* divides into several major blocks, and two of these are further organised by the listing and illustrating of various sources of *copia*. The constituent subsections however often seem unstructured and the line of thought not sufficiently disciplined; some paragraphs are muddled or perfunctory. The texture of the work is uneven: some passages are fully written up, whereas others are still in cryptic note-form requiring expansion. This no doubt reflects the unfinished state of Erasmus' manuscript when he took the work in hand for publication. The mass of uneven material was dauntingly large, and Erasmus was simply unable to deal with it all adequately. When writing up his notes, he had no time for any fundamental recasting or detailed checking.³⁴ A teacher using the printed text could of course explicate the unresolved obscurities from his own knowledge or by referring to standard texts, and Erasmus forestalls criticism by referring to his work as *commentariolum*, not a *liber*.³⁵ Possibly he was not really too unhappy about the unpolished final state, as giving a greater air of spontaneity and avoiding any suggestion of tedious prescriptive textbook.

The resultant work was still an impressive achievement, even if Budé characteristically disapproved of it.³⁶ Erasmus had poured out without stint the riches garnered from his reading over 10–15 years, and the brilliance and abundance of the material outweighed or concealed the faults. Erasmus was sufficiently proud of it to place it first in the *ordo* of his works “*quae spectant ad institutionem litterarum*”.³⁷ It became an instant success and was soon adopted in teaching establishments throughout Northern Europe, and was used to a small extent in the south also. Printers hastened to make a profit from this best-seller, and editions in whole or in part followed each other in quick succession, especially from the presses of Germany, the Netherlands and France: Matthias Schürer of Strasbourg produced at least four (unauthorised) ones in 1512–14 – he had already produced an unauthorised *Adagia* in 1509 –

Ghent; see *ASD* I, 2, p. 91; *CWF* 2, introd. Ep. 175. The inclusion of *De rat. stud.* in the edition was intended to discredit a pirated text, possibly derived from William Thale, printed by G. Biermans at Paris in 1511 (see *CWE* 1, introd. Ep. 66).

³⁴ See Ep. 260 (below, p. 22, ll. 52–55). Probably he did not have access to all the necessary texts either. See Ep. 136 (above, n. 15) for earlier problems of this sort.

³⁵ Below, p. 26, l. 19. Moreover he often says he is only showing the way, indicating some examples: e.g. p. 90, l. 580 sqq.; p. 117, ll. 216–217; p. 200, ll. 109–110; p. 246, l. 203.

³⁶ See Ep. 435 (1516), l. 69 sqq.

³⁷ See Allen, *Op. ep.* I, p. 38, l. 21; Ep. 2283, ll. 42–43.

and Bade reprinted in 1513 and 1514. At least 134 editions of various sorts appeared by 1540.³⁸

Most of the editions which appeared during Erasmus' lifetime were produced without reference to the author. Of those in which he was involved, the following four are the most important, and present the text at successive stages in its development as Erasmus progressively revised it: (i) Josse Bade, Paris, July 1512 (ed. princ.) (*A*); (ii) Matthias Schürer, Strasbourg, Dec. 1514 (*B*); (iii) J. Froben, Basel, May 1526 (*C*); (iv) in off. Frobeniana, Basel, August 1534 (*D*).

Erasmus professed to be dissatisfied with the quality of Bade's 1512 edition (see the preface to the 1514 edition, below p. 24, l. 73: "apud Parrhisios vtcunque edita") – he had not been very pleased with Bade's printing of the Euripides translations either.³⁹ Certainly the 1512 text is marred by a considerable number of misprints, the words in Greek script contain numerous small mistakes, and the punctuation signs, especially full stops, are used in a haphazard way. It is none the less a pleasant text on the whole, set out with generous spacing. Perhaps Erasmus was dissatisfied because certain passages were misplaced in the printing process; at least they were moved elsewhere in the second authorised edition (see Synopsis capitum, below, p. 283 sqq., notes 6, 7, 8, 12, and 16), though it is not clear why, as their new position is not an obvious improvement.

The second authorised edition of December 1514 (*B*) Erasmus entrusted to Matthias Schürer, who had already been printing his works unofficially. This transfer to Schürer was no doubt connected with the enthusiastic reception given to Erasmus by the literary society of Strasbourg under the presidency of Jakob Wimpfeling in September 1514. (Schürer included in the volume, which also contained the first edition of *Parabola*, Erasmus' complimentary letter of thanks, in which many persons, including himself, were given honorary mention.) Bade's sales were diminished by the appearance of this rival revised text, and he wrote to Erasmus to complain.⁴⁰ (The Schürer firm printed the work five times between 1514 and 1521.)

This 1514 edition seems to have been printed from a corrected text of *A*, as it closely follows the contractions and spelling conventions of that edition.⁴¹ Erasmus describes the edition in the dedicatory epistle as "a nobis diligentis-

³⁸ The frequency of reprints diminished rapidly after 1600, but isolated editions appeared thereafter, even as late as 1834. See Rix (above, n. 30).

³⁹ See Ep. 207 (to Aldus, 1507), ll. 28–30: "Verum non satis consultum est famae meae, vsque adeo mendis scaten omnia, atque offert quidem ille operam suam vt superiorem editionem posteriore resarciat".

⁴⁰ See Ep. 346.

⁴¹ *A* and *B* agree for example in *infoelix*, *quum*, *plaurumque*, *vicium*, the distribution of the variants *auctor*, *author* and the forms *-es/-is* for the acc. plural of third declension nominal forms, and in the persistent use of *his* for the demonstrative pronoun (abl. case).

sime recognitam et emaculatam". Some of *A*'s misprints have indeed been rectified, numerous small expansions and clarifications have been introduced into the Latin text, and in a few places substantial fresh material inserted. But in spite of Erasmus' encomium of Schürer in the preface, *B* is very careless and badly printed, and certainly no improvement on *A*.⁴²

The third edition, *C*, of May 1526, was produced by the Basel printer Froben, with whom Erasmus had been associated since 1514. Froben had already printed *De copia* four times before this, in 1516, 1517, 1519, and 1521. Of these, the 1517 edition at least had Erasmus' blessing as he dedicated it to Wilhelm Nesen, Froben's corrector, who was responsible for seeing it through the press. Nesen had requested Erasmus to revise the text for this edition, and Erasmus had done so in the course of a journey by boat, "inter nauigandum".⁴³ Froben was also responsible for the fourth major edition of August 1534 (*D*). The firm had printed it ten times in all by 1540.

The two texts *C* and *D* are very much alike in that they follow the Froben house style in matters of orthography and differ accordingly from *A* and *B*.⁴⁴ They are also of a much higher standard than *A* and *B*: dozens of earlier misprints and errors have been corrected. *D* in particular is well set out in a large clear type-face.⁴⁵ However it is not without its own selection of errors.

Both *C* and *D* are advertised as revised by the author. *C*, like *B*, shows numerous minor alterations and small improvements to the Latin of the text, but there are a number of insertions of fresh matter, mostly of a line or two, which mark this text off from *B* and align it with the greatly expanded *D*. The most significant change in *C* is the addition to Book I of chapters 155–171, which add further lists of idiomatic Latin variants to those already in *A* and *B*.⁴⁶

D shows the by now familiar pattern of minor improvement and alteration, but this edition is marked by a very considerable expansion of the text: there are over two hundred places where something has been inserted. In many

⁴² *B* adds a number of fresh misprints of its own, which often seem unintelligent, and misinterprets some of *A*'s contractions in an ignorant manner (e.g. *pria* as *patria*, not *prima*). The house style, like Bade's, allows violent contractions, and the type-setter again seems insecure in the setting of Greek. (By 1517 Schürer had acquired a corrector competent in Greek: see Ep. 612.) Another sign of carelessness is the omission of the woodcut capitals in a number of places in Book I and altogether in Book II. Some of the errors of *A* and *B* have been included in the app. crit. to enable the reader to judge the quality of these texts.

⁴³ Ep. 462 (to Nesen), l. 5. The letter was printed by Froben in his editions of *De copia* of March 1519 and Feb. 1521. Nesen died in 1524.

⁴⁴ E.g. usually *autor*, *infelix*, *vitium*, and, most notably, the form *-eis* for the acc. pl. of third decl. *-i-* stem nouns. Also these two texts are fairly consistent in the use of *iis* for the demonstrative *bis* of *A* and *B* (cf. above, n. 41). These regular spelling variations have not been recorded in the app. crit.

⁴⁵ See Ep. 462 (to Nesen, 1516), ll. 7–8: "curare vt Frobenianis formulis maiusculis quam emendatissime simul et nitidissime rursus exeant in publicum".

⁴⁶ See Ep. 1824 (May 1527, to Leonard Cox), l. 27: "Copia ante menses sex rursus aedita est, multis modis a me locupletata".

instances the insertion is a single word (see below, pp. 18–19), but there are long stretches of additional material, not only in Book I, but now for the first time in Book II.

Many of the minor changes in the series of texts can probably be attributed to various proof-readers. Erasmus' undoubted contribution was the gradual expansion of what was a considerable work in 1512 into the even longer and richer text of 1534. Rarely was anything removed in the successive revisions.⁴⁷

There exists a copy of the 1512 text,⁴⁸ once owned by Wilhelm Nesen, which contains numerous manuscript corrections and additions. This has been identified as Erasmus' corrected text, passed to Nesen to be used for Froben's 1517 edition (see above, p. 16).⁴⁹ The annotations seem to be in several hands, and many are illegible scribbles. Their nature is very mixed: textual corrections, underlinings, marginal jottings of keywords, indications of provenance for references to classical literature, glosses, comments, additional material, and cross-references to other ancient texts or other works of Erasmus. The notes are numerous at the beginning of the work, but gradually fade away. It is difficult to tell what, of all this, could stem from the author himself. Some of the comments, from their wording, clearly could not have been written by Erasmus. Others in theory could, or their content could be derived from him – Nesen knew Erasmus personally in Louvain in 1519–20, as well as meeting him earlier. Because of the problems raised by this evidence, and as the text is not directly related to any of the editions *B–D*, it has not been taken into account in the app. crit.⁵⁰

Because of the many expansions and changes introduced into the text over the years, the 1534 version of *De copia* (*D*) has been made the base text for the present edition. The various layers may be identified through the app. crit., which represents a collation of *A–D*, and indicates significant variants in *A–C*. Consistent spelling variations have not been noted, as these seem to depend on the conventions of the publishing house rather than on Erasmus' own usage. Basically the spelling of *D* has been reproduced as it stands, except that contractions and abbreviations (such as 'resp.', titles of books, names such as Verg., M. Tull.) have been expanded, and obvious printer's errors have been tacitly corrected.

⁴⁷ For a discussion of the function of these expansions and the manner of their incorporation into the text, see Betty I. Knott, *Erasmus' working methods in 'De copia'*, in the Proceedings of the Symposium on Erasmus, Rotterdam 1986 (Leiden, 1988), pp. 143–150.

⁴⁸ In the Stadt- und Universitätsbibliothek, Frankfurt-am-Main, sign.: Einbd. Slg. 611 Nr. 1.

⁴⁹ See Fritz Husner, *Die Bibliothek des Erasmus*, Gedenkschrift zum 400. Todestag des Erasmus von Rotterdam, Basel, 1936, p. 154, n. 90. The text is there mistakenly said to be a copy of Schürer's 1514 edition (*B*). A handwritten note indicates that Nesen acquired the copy in 1513. About 20% of the changes and corrections made in the text of *B* have been noted by hand, also some things that do not occur in any of *B–D*.

⁵⁰ See however below, p. 113, app. crit. I. 86, for one single example which is more striking than the others, and moreover looks like Erasmus' hand.

It will be observed that on some occasions the printed text offers the reading not of *D* but of one of the earlier texts, often *A*. These are places where the reading of *D* seems to be due to a printer's error or corrector's misjudgement at some stage in the transmission, and the earlier text represents what Erasmus meant to write.

The app. crit. also takes account of the Froben/Amerbach *Opera omnia* edition of 1538/40 (*BAS*) and J. Leclerc's *Opera omnia* edition of 1703–6 (*LB*). The *BAS* edition was essentially a reprint of *D*, which it reproduces *verbatim*, apart from a few corrections and small variations in text, which have been noted. (Non-significant spelling variations, of which there are only a few, have not been noted.) Where nothing is said in the app. crit., it may be assumed that the reading of *BAS* is that of *D*. However, the reading of *BAS*, even if it agrees with *D*, has been noted in cases where the text of *D* raises a problem, or where an emendation seems necessary. *LB* was printed from *BAS* with a few editorial corrections, which have been recorded.

The system of punctuation employed in the text here printed requires some comment and explanation. It differs radically from that offered by any of the texts *A–D*, employing modern conventions in the use of quotations marks, brackets and colons, and also does not follow normal *ASD* rules. This has been done in an endeavour to present in a readable and coherent form a text which as printed in *A–D* is often by no means easily comprehensible. The difficulty lies mainly in the lists of Latin grammatical and stylistic variants which make up the bulk of Book I, and this section has provided the chief problems in establishing a text.

These lists combine haphazardly quotations from classical authors, paraphrases or echoes of classical texts, half-quotations, and made-up examples such as language teachers invent in order to illustrate a point of usage. Some specimens may be taken from fifteenth and sixteenth century users of Latin. The examples may be complete sentences, phrases or a single word. To distinguish among them by the use of italics for actual quotations would raise problems both of confident attribution on the part of the editor and of consistency in application, as well as producing a typographically unpleasant text. In any case, Erasmus did not systematically differentiate between them: for him they were all of equal validity for demonstration purposes. Consequently, they have all been printed without discrimination in Roman type,⁵¹ with single quotation marks to indicate the bounds of each example. (On the other hand, Book II has been edited according to regular *ASD* rules.)

In some cases in Erasmus' text the provenance of an example was indicated by the insertion of the name of the classical author (and, occasionally, the book) from which it was derived. In *A* and *B* this was done only sporadically and in haphazard fashion. In *C* such attributions become more frequent; in *D* not only are the many newly added examples normally provided with the

⁵¹ Except for p. 88, ll. 506–507: *arduis ... reuerti*.

name of their source, but an attribution is now provided for many of the examples left unidentified in the previous editions. (This is done simply by the insertion of the author's name.) Even so, many examples remained unattributed, interspersed confusedly with the identified ones. The author's name was printed sometimes before, sometimes after the words to which it belongs, with stops on either side, presumably because the type-setter was faced with a manuscript marginal entry or insertion in the text which was not sufficiently explicit.⁵² Consequently, it is often not clear to the reader, unless he recognises the sentence or phrase (which may be from anywhere in Latin literature from Ennius to the *Digest*), which words are to be assigned to which author.

Further problems of identification arise where the text reads e.g. *sic Seneca; item Suetonius*. This may mean not that Seneca or Suetonius employs the actual words quoted, but that something like them, some similar usage, is characteristic of or even merely found once or twice in Seneca or Suetonius. Erasmus also on occasion paraphrases his original, or misquotes quite markedly, presumably from memory.⁵³

The lists include hardly anything in the way of explanation, and seem essentially to reproduce Erasmus' own collection of useful phrases and nice examples for Latin writing. The absence of context makes it more difficult to recognise possible quotations, and indeed, on occasion to interpret phrases which are ambiguous from their brevity.

The editor has endeavoured to make sense of this jumbled material and provide a readable text which represents the author's intentions, as far as these can be deduced, by the employment of modern punctuation signs. To the same end of explicating what was in Erasmus' mind as he wrote, as many as possible of the quotations, half-quotations, mis-quotations and paraphrases of ancient sources will be found identified in the commentary.⁵⁴

⁵² These attributions were not necessarily made by Erasmus. If some other person(s) were responsible, this would fit with their incompleteness, inconsistency and the occasional errors; but Erasmus' own memory, though phenomenal, was not infallible. Christoph Hegendorff (who in 1526 published explanatory notes on Erasmus' *Colloquia*, see *ASD*, I, 3, p. 20, n. 89) contributed scholia identifying quotations to various editions of *De copia* which appeared in 1528. M(agister) Veltkirchius (i.e. Johannes Bernhardi) in 1534 wrote a commentary on *De copia* which identifies source passages. See Rix (above, n. 30), pp. 599-600.

⁵³ Sometimes the variation from the text of a modern edition is due to an inferior reading in the text available to Erasmus.

⁵⁴ I would like to acknowledge the help of many people who have unstintingly given of their time and expertise to further the completion of this work: colleagues in the Classics Dept. of the University of Glasgow and in the Special Collections Dept. of the University Library; Dr. F. Akkerman of Groningen University who made suggestions on the editing of this problematic text, and Mrs. Drs. A.S. de Haas who did work on the Synopsis capitum and thoroughly checked the commentary; Professor C.R. Thompson of Bryn Mawr, who generously supplied answers to many a query out of his wide knowledge; and Dr. A.M.M. Dekker, who closely scrutinised the whole work, made valuable suggestions, and supplied references and additional information. Other Classicists and Erasmusians too numerous to name have contributed in many ways in informal conversation. Such errors and misjudgements as remain are entirely my own.

CONSPECTVS SIGLORVM

- A*: ed. pr., Paris., Iod. Badius, mense Iul. 1512.
B: ed. Argent., Matth. Schurerius, mense Dec. 1514.
C: ed. Basil., Ioan. Frobenius, mense Maio 1526.
D: ed. Basil., in officina Frobeniana, mense Aug. 1534.
BAS: ed. Basil., Hier. Frobenius et Nic. Episcopus, *Omnia opera*, t. I, 1540.
LB: ed. Lugd. Bat., P. vander Aa, *Opera omnia*, t. I, 1703.

LB I DES. ERASMVS ROTERODAMVS IOANNI COLETO, DECANO SANCTI PAVLI APVD
LONDINVM S.D.

Non possum equidem non vehementer laudare, Colete, singularem istam
vereque christianam animi tui pietatem, qui conatus tuos omnes, omnia vitae
5 studia semper huc destinaris, non vt tuis priuatim commodis consuleres, sed
vti patriae ciuibusque tuis quamplurimum prodesse. Neque minus admiror
iudicium, qui duas praecipue res delegeris, quibus id cumulatissime consequi
posses. Videbas enim amplissimum charitatis fructum in eo situm esse, si quis
10 assiduis concionibus sacraque doctrina Christum popularium suorum animis
inserat. Quo tu quidem in negotio iam annos complureis versaris, non dicam
quanta cum laude, quam tu adeo non spectas vt nec admittas, sed certe magno
cum fructu. Quo nomine Paulus ille tuus alioqui modestissimus subinde
glorietur ac sese sancta quadam insolentia iactat. Deinde quod proximum
15 existimabas, ludum literarium longe pulcherrimum ac magnificentissimum
instituisti, vbi sub electissimis ac probatissimis praeceptoribus Britannica pubes
rudibus statim annis simul et Christum et optimas imbiberet literas: nimirum

11 certe magno *C D*: magno certe *A B*.

1-59 This epistle, written in London and dedicating the first edition of *De copia* to Dean Colet and his newly founded St. Paul's School, is Ep. 260. For Colet, see *Contemporaries I*, s.v. John Colet.

9 *assiduis ... doctrina* Colet acquired a great reputation as a preacher and by 1510 was preaching the Good Friday sermon at Henry VIII's court. He had also given some famous lectures in Oxford on the Pauline Epistles c. 1496-1499.

14 *ludum literarium* The school established in 1510 by Colet in St. Paul's Churchyard, and intended to provide 153 boys with free training and education on Christian princi-

ples. The buildings were completed by 1512, the year of the dedication of *De copia*. The curriculum was to be based on both Greek and Latin literature, though Colet himself knew no Greek. As well as dedicating this major work to the school, Er. also provided for it five short poems, *Cato*, *Conc. de puero Iesu* (a specimen Latin oration on the childhood of Christ), and *De rat. stud.* (a short treatise on the aims and methods of education). A text of *De rat. stud.* may be found in *ASD I*, 2, pp. 111-151, of *Conc. de puero Iesu* in *LB V*, 599 sqq., and of the poems in Reedijk, *Poems*, pp. 297-300.

grauiter intelligens, et in hac aetate velut herba spem reipublicae positam esse, et quanti referat in omnem vitam protinus ab incunabulis optimis imbui.

Iam vero quis non adamet etiam generosam istam animi tui celsitudinem ac
 20 sanctam (vt ita dixerim) superbiam, qui vtrunque hoc in patriam officium ita
 gratuitum ac syncerum esse volueris, vt nec ex tot annorum laboriosissimis
 concionibus vel teruntio factus sis ditior, cumque tua seminaris spiritualia,
 nullius vnquam carnalia messueris, et scholae sumptus, tam videlicet ingenteis
 vt satrapam quoque deterrere possint, solus omneis ferre volueris? Et cum
 25 vulgus hominum nulla in re libentius socium accersere soleat, tu patrimonium,
 tu censum vniuersum, ad haec domesticam etiam supellectilem, profundere
 maluisti quam vllum mortalem in istius gloriae partem admittere. Quaeso quid
 istud est aliud quam in vniuersos tuorum liberos, in vniuersos ciues animum
 plus quam paternum gerere? Teipsum spoliās, vt illos locupletes. Teipsum
 30 nudas, vt illos ornes. Teipsum laboribus conficis, quo tua soboles vegeta sit in
 Christo. Breuiter totum te impendis, vt illos Christo lucri facias. Nimum
 profecto sit inuidus qui talia conanti non impensissime faueat, impius qui
 reclamet et obstrepat, hostis Angliae qui non pro sua virili adiumenti aliquid
 conferre studeat.

Ego sane non ignarus et quantum Angliae debeam publice et quantopere
 35 tibi priuatim sim obnoxius, officii mei sum arbitratus literarium aliquod
 munusculum in ornamentum scholae tuae conferre. Itaque duos hos nouos De
 copia commentarios nouae scholae nuncupare visum est, opus videlicet cum
 aptum pueritiae, tum non infrugiferum, ni fallor, futurum. Sed quantum
 40 habeat eruditionis, quantumue sit vtilitatis allaturus hic labor meus, aliorum
 esto iudicium.

Illud vere mihi sumere possum, argumentum hoc a me primum et excogita-
 tum et proditum fuisse. Nam quod Iulius Pollux, Graecus et antiquus autor,
 singularum rerum vocabula per locos digessit, et synonyma quaedam ac finitima
 45 velut in acervos conguessit, quis non videt quam id sit a nostro instituto
 alienum? Neque enim Isidoros, Marios aut Philiscos libet commemorare,
 homines in tantum alienos a copia, vt ne semel quidem quae sentiunt Latine
 possint efferre. Iam vero libellus ille qui Ciceroni inscribitur (ego magis ab
 aliquo Ciceronis studioso ex illius scriptis collectum arbitror), quaeso quid
 50 aliud habet quam tumultuariam paucarum vocum congeriem? Nos formulas
 quasdam copiae ceu fontes ostendere sumus conati, sic vt a generalibus per
 gradus ad particulares deueniremus. Quanquam et fateor et doleo huic operi
 iustam curam defuisse, siquidem olim rudem materiam in futurum opus temere
 congresseramus, ad quam expoliendam plurimis vigiliis, plurimorum autorum
 55 lectione videbam opus fore; itaque non admodum erat in animo aedere. Verum
 cum intellexissem quosdam his commentariis insidiari, parumque abfuisse quin

18 incunabulis *A C D*: incunabilis *B*.

22 spiritualia *C D*: spiritalia *A B*.

24 possint *A B D*: possent *C*.

25 accersere soleat *D*: soleat accersere *A-C*.

56 intellexissem *B-D*: intellexerim *A*.

- 18 *ab incunabulis* *Adag.* 653, *LB* II, 283 B-C; see also below, p. 155, n.ll. 209-210.
- 21-22 *nec ... vel teruntio factus sis ditior* *Adag.* 3948 (Croesi pecuniae teruncium addere), *LB* II, 1172 A: "Teruncii nummi, a tribus vnciis dicti, vilitas prouerbio locum fecit".
- 22-23 *seminaris ... carnalia* Cf. 1. *Cor.* 9, 11.
- 24 *satrapam* Cf. *Ter. Heaut.* 452-453: "satrapa si siet / Amator, numquam sufferre eius sumptus queat".
- 25 *patrimonium* Colet devoted the inheritance received from his father in 1510 to the establishment of his school.
- 31 *lucri facias* Cf. 1. *Cor.* 9, 19-22.
- 35 *quantum ... publice* In England Er.'s studies, especially in Greek, had been much advanced by his association with the group of scholars to whom Colet and More had introduced him. He had also received indications of favour from Henry VIII.
- 36 *tibi priuatim* Colet welcomed Er. to England on his first visit in 1499 (see Ep. 106), and thereafter became one of his closest English friends, helping and encouraging him in his studies and writings.
- 37-38 *nouos ... commentarios* See above, *Introd.*, pp. 7-9, 11-13, for the history of the work before 1512.
- 42-43 *Illud ... proditum fuisse* For the question of Er.'s originality in the treatment of *copia*, see above, *Introd.*, pp. 9-11.
- 43 *Iulius Pollux* A grammarian of the second century A.D. His *Onomasticon* is an inventory of vocabulary in Greek, classified under various headings such as Fruit-trees, Repentance, Agreement and Its Opposite. It had been published by Aldus in 1502.
- 46 *Isidoros* Isidore, bishop of Seville (A.D. c. 602-636) is best known for his *Etymologiae* or *Origines*, an encyclopedia of ancient knowledge. Er. is presumably thinking here of his *Differentiarum sine de proprietate sermonum libri duo*: Book I (De differentiis verborum) is an alphabetical list differentiating between synonyms, a few homonyms, and some variant forms; Book II (De differentiis rerum) defines pairs of words, many of them opposites, most of which have theological or moral connotations. (*Text in Migne PL* 83, 9-98.)
- Marios* Probably a reference to Mario Filelfo, eldest son of Francesco Filelfo; see *Contemporaries II s.v.* See Ep. 117 (Nov. 1499, to Lord Mountjoy), ll. 32-36: "Tum illud quod Marii Philelphi nomine circumfertur opus, confusaneum mihi plane perturba-

tumque videtur, et si dicendum liberius est, parum tum eruditum tum ad id quod promittit accommodatum. Nam praeterquam quod synonyma habet nimium puerilia..." (the reference is to his *Epistolarium* of 1477, published in Paris in 1482).

Philiscos Stephano Fieschi of Soncino (fl. 1453; see *Contemporaries II s.v.*) produced both a *Verborum synonyma* and a *Sententiarum synonyma*, which went through many editions between 1475 and 1505. The first is a series of word-lists arranged not alphabetically, but under the headings of the four cardinal virtues and their opposites, and within this classification by form: nouns, adjectives, comparatives, superlatives, verbs, adverbs. The introductory epistle (1436) speaks of the need of synonyms for varying. The second work gives, without comment or explanation, two or three (sometimes more) variants on a basic brief sentence or phrase.

47 *ne semel quidem* Cf. *Bk. I*, ch. 10, below, p. 38, ll. 239-244.

48 *libellus ... inscribitur* The spurious *Synonyma* attributed to Cicero was a simple list of synonymous words arranged alphabetically by head word (e.g. *auspicium*: omen, *augurium*). It was frequently reprinted, and sometimes combined with Fieschi's *Synonyma* (cf. above, n.l. 46). One edition may be attributable to Aldus in 1497. Fieschi (in the preface to *Verborum synonyma*) rejected Cicero's authorship. There was also the spurious *De differentiis Ciceronis in rebus dubiis*, a list of synonyms distinguished by brief definitions. A modern text of both may be found in Book V of Charisius' *Ars grammatica*, edd. C. Barwick, F. Kuehnert, Leipzig, 1964². Er. may have come across texts of these works when he was in Italy, 1506-1509.

51-52 *a generalibus ... particulares* Er. sets out the general principles of 'copia/varietas' in Book I, chs. 1-10, below, pp. 26-38, and then gives examples illustrating specific procedures.

53 *iustam curam* The work shows signs of hasty composition: there are obscurities both of expression and arrangement, which were not eliminated in later editions in spite of revisions of the text. Most of these are self-evident.

rudem materiam See above, *Introd.*, pp. 11-14, on the development of the text.

incastigatissimos etiam aediderint, coactus sum utcunque emendatos in lucem emittere. Nam id malum visum est leuius. Bene vale, Colete optime.

Londini, Anno M.D.XII. III Cal. Maias.

60 ERASMVVS ROTERODAMVVS MATTHIAE SCHVRERIO STLEZESTANO S.D.

Bona pars istorum qui formulis excudunt libros, Matthia Schureri, vel inscitia
 65 literarum inopiaque iudicii pessimos authores pro optimis suscipiunt, vel
 auiditate quaestus eum librum optimum esse ducunt vnde plurimum emolu-
 menti rediturum sperent. Vnde quod caeteris in rebus fere solet, id in hac
 70 quoque arte videmus vsu venire, vt quod ad summam studiorum vtilitatem sit
 excogitatum, id abutentium vitio in grauem vergat perniciem. Qua quidem in
 re tu mihi duplici nomine laudandus videris. Primum, quod pro tua non
 vulgari eruditione proque acri iudicio ea deligas quae ad veram eruditionem
 conferant. Deinde, quod ingenuo quodam erga bonas literas amore nostris
 75 studiis potius quam tuis scriniis consulere gaudes, vnum hoc agens vt libros
 quam optimos, quam emendatissime excusos in lucem emittas. Proinde
 Copiam nostram ad te misimus, a nobis diligentissime recognitam et emacula-
 tam, vt pridem apud Britannos concepta, apud Parrhisios utcunque edita, nunc
 80 rursus velut abiectis exuuiis nitida prorsus et expolita, in foelicissima Argento-
 ratorum ciuitate foelicioribus auspiciis exeat in manus hominum, si modo
 videbitur non indigna tuo praelo. Erit vel ob id ipsum omnibus bonarum
 literarum amatoribus commendatior, quod e Schureriana prodierit officina. Ex
 qua iam persuasum est nihil proficisci quod non sit et authoris elaboratum
 ingenio et tua cura castigatissimum. Adiecimus et Ὁμοιωσεων librum,
 nusquam adhuc editum, sed ab ipsis, quod aiunt, follibus ad te profectum.
 Lucubrationes Rodolphi Agricolae, hominis vere diuini, iamdudum expecta-
 mus, cuius ego scripta quoties lego, toties pectus illud sacrum ac coeleste
 mecum adoro atque exosculor. Bene vale.

Basileae. Ann. M.D.XIII. ad Idus Octob.

60-84 ERASMVVS ... Octob. *Hanc epistolam nuncupatoriam praebet B, in prima statim fronte*

ante indicem excussam: om. A C D (BAS LB tom. III exhibent inter epistolas).

60-84 ERASMVVS ... Octob. This, the preface to the second authorised edition, printed by Matthias Schürer at Strasbourg in December 1514, is Ep. 311. (The original dedicatory letter was omitted by Schürer.) Er. professes to have been dissatisfied with Bade's printing of the first edition (l. 73: *apud Parrhisios utcunque edita*; see above, *Intro.*, p. 15 for its inadequacies). Schürer had been reprinting works by Er. for some time (e.g. a *Moria* in 1511 and 1512, a *De copia* in January 1513 and January

1514), and Er. was now commissioning editions from him: as well as this corrected *De copia*, another *Moria* (November 1514) and the first edition of *Parabola* (see below, l. 79), which was printed in the same volume as *De copia*. Bade was annoyed by this rival official version of *De copia* (see Ep. 472).

Schürer was a member of the literary society of Strasbourg which gave Er. such an enthusiastic welcome round about August 1514, and he included in this edi-

tion the letter sent to Er. soon after that visit (Ep. 302, 1 Sept. 1514), written by Jakob Wimpfeling as president of the society, and Er.'s carefully composed reply (Ep. 305, 21 Sept. 1514), in which he thanks them all effusively for the overwhelming reception they had given him. Schürer, like other leading members of the society, is given honourable mention therein.

79 *castigatissimum* For the inadequacies of this edition too see above, *Introd.*, p. 16, n. 42.

80 *ab ipsis ... follibus* This adage is not of classical origin, but may have been taken from the vernacular: 'fire-new', 'straight from the (blacksmith's) bellows' (cf. Ep. 311, *CWE* 3, p. 43, n.l. 26). Cf. also the Dutch sayings 'heet van de naald', 'heet van den rooster'.

81 *Rodolphi Agricolae* The distinguished Frisian humanist Agricola, always mentioned

by Er. with respect, e.g. in *Adag.* 339 (Quid cani et balneo?), *LB* II, 166 C–167 D; *Ciceron.*, *ASD* I, 2, pp. 682–683. Er. was hoping to collaborate with Schürer in producing definitive editions of Agricola's works, some of which were unpublished at this date, and Schürer was to send Er. copies (see Epp. 606, 612, 633), but nothing seems to have come of this scheme. Er. eventually produced an edition of one of Agricola's orations, which was printed by H. Froben together with the 1528 edition of *De pronunt.* and *Ciceron.*, but the standard edition of Agricola's works in two volumes did not appear until 1539 (ed. Alardus of Amsterdam, Cologne, J. Gymnich).

83 *exosculor* Cf. below, p. 48, ll. 441–443. Er. uses in his own writings most of the idioms he recommends in *De copia*, even the more bizarre ones.

PERICVLOSAM ESSE COPIAE AFFECTATIONEM. CAP. I

Vt non est aliud vel admirabilius vel magnificentius quam oratio, diuite
 quadam sententiarum verborumque copia aurei fluminis instar exuberans, ita
 5 res est profecto quae non mediocri periculo affectetur, propterea quod, iuxta
 prouerbum, Non cuius homini contingit adire Corinthum. Vnde non paucis
 mortalibus vsu venire videmus, vt diuinam hanc virtutem sedulo quidem, sed
 parum feliciter aemulantes, in futilem quandam ac deformem incidant loquaci-
 tatem, dum inani citraque delectum congesta vocum et sententiarum turba,
 10 pariter et rem obscurant, et miseris auditorum aures onerant. Adeo vt
 literatores aliquot hac ipsa de re, si diis placet, etiam praecepta tradere conati,
 nihil aliud assecuti videantur, quam quod copiam professi, suam prodiderunt
 inopiam.

Quae quidem res nos commouit, vt partim e mediis artis rhetoricae
 15 praeceptis ad hoc institutum idonea deligentes, partim quae diutino iam
 dicendi scribendique vsu sumus consecuti variaque plurimorum autorum
 lectione obseruauimus accommodantes, vtraque de copia rationes aliquot, mox
 exempla, denique formulas complures proponeremus; non id quidem conantes,
 vt libro rem omnem absolute complectamur, sed aedito veluti commentariolo,
 20 doctis et studiosis viam aperuisse contenti quasique syluam quandam operis
 futuri subministrasse; siue quod solo iuuandi studio ad hoc laboris capessen-
 dum adducti, non inuidemus si penes alium sit vel tota gloria, modo a nobis ad
 studiosam iuuentutem aliqua manarit vtilitas; siue quod grauioribus studiis
 addicti sumus quam vt in his, vtilissimis quidem illis etiam ad maxima, sed
 25 tamen in speciem minutis, vacet permultum operae collocare.

A QVIBVS INVENTA ET A QVIBVS EXERCITATA COPIA. CAP. II

Porro ne quis hoc inuentum tanquam neotericum ac nuper domi nostrae
 natum aspernandum existimet, sciat hanc orationis variandae rationem ab

homine doctissimo pariter et diligentissimo Quintiliano locis aliquot leuiter

- 1 DE ... PRIMVS C D: DE DVPLICI COPIA RERV AC VERBORVM [VERBORVM AC RERV B] COMMENTARII. DE VERBORVM COPIA COMMENTARIVS PRIMVS A B, DE DVPLICI COPIA VERBORVM AC RERV COMMENTARII DVO. DE VERBORVM COPIA COMMENTARIVS PRIMVS BAS, DE DVPLICI COPIA VERBORVM AC RERV COMMENTARIVS PRIMVS LB.
- 17 mox C D: deinde A B.
- 20 et C D: ac A B.
- 21 siue D: partim A-C.
- 23 siue D: partim A-C.
- 25 speciem C D: specie A B.
- 4 *aurei fluminis instar* The common image of speech as a river; see e.g. Cic. *Nat.* II, 7, 20; *Fin.* II, 1, 3; Quint. *Inst.* XII, 2, 11. For a 'golden river' see Cic. *Ac.* 2, 38, 119: "veniet flumen orationis aureum fundens Aristoteles".
- 5-6 *iuxta proverbum* Hor. *Epist.* I, 17, 36, a favourite line of Er., quoted twice more in *De copia* (below, p. 114, ll. 126-127; pp. 172-173, ll. 620-621). See *Adag.* 301, LB II, 150 F; whatever the source of the saying, the meaning here is that one should not tackle something beyond one's powers.
- 14-15 *e mediis ... praeceptis* I.e. of Latin authors, Quintilian, *Rhetorica ad Herennium*, the rhetorical works of Cicero, and (the elder) Seneca. Er. also referred to some Greek authors, for whom see below, p. 33, n.l. 129.
- 21 *solo iuuandi studio* Cf. *Rhet. Her.* I, 1, 1: "Non enim spe quaestus aut gloria commoti venimus ad scribendum quemadmodum ceteri".
- 23-25 *sine quod ... collocare* These remarks were presumably meant to disarm criticism from those who, like Colet, felt that Er. was wasting his talents on non-theological pursuits. In the years preceding the publication of *De copia*, Er. was busy on classical authors: translations of Euripides (publ. 1506), Lucian (publ. 1506, 1514), Plutarch (publ. 1513, 1514, 1525), Libanius (publ. 1519), notes on Cicero's *Off.* (first publ. 1501), and preparation for his first (1515) edition of Seneca. He was also improving his knowledge of the Greek fathers Origen and Basil, but 'grauiora studia' no doubt refers to preliminary work on two major Christian texts: preparation for the edition of the Letters of St. Jerome (publ. 1516), and above all, the collation of manuscripts in preparation for the edition of the New Testament (also 1516). In reality, Er. did not underrate any of his work on Latin language and style. Cf. ll. 24-25 with his remarks on the importance of philological detail in the preface to the first ed. of the *Annot. in NT*: "Sunt haec quae tractamus minutissima, fateor ... verum ob haec minima videmus maximos etiam theologos nonnunquam et labi turpiter et hallucinari ... ne quis has ceu nugas contemnat, quandoquidem re vera, iuxta Flacci dictum, 'haec nugae seria ducunt'" (Ep. 373, ll. 83-95). Writing to Servatius Rogerus, the prior of his monastery at Steyn in 1514 (Ep. 296), he hopefully claims that *De copia* will be of value to future preachers ('concionaturi', l. 151). No doubt this is again an *argumentum ad hominem*, but at this period Erasmus was convinced of the persuasive power for good of the adorned and eloquent utterance. Much of the material in *De copia* reappears in *Eccles.*
- 27 *neotericum* For the history of the post-classical word 'neotericus' see J. de Ghellinck, in: *Alma* 15 (1940), pp. 113-126.
- 27-28 *domi nostrae natum* See *Adag.* 949 (Domi habet, domi nascitur), LB II, 381 F-382 A.
- 28 *orationis variandae* For Er., *copia* and *varietas* are inextricably intertwined: in fact *varietas* is here the equivalent of *copia*; without it, *copia* becomes mere boring verbosity. This equation has its origins in antiquity: Cic. *De or.* II, 14, 58: "Timaeus ... rerum copia et sententiarum varietate abundantissimus"; II, 27, 120: "alterum est in quo oratoris vis illa diuina virtusque cernitur, ea quae dicenda sunt, ornate, copiose varieque dicere". Sen. *Contr.* IV, Pref. 7: "Nec verborum illi [Haterio] tantum copia sed etiam rerum erat: quoties velles eandem rem et quamdiu velles diceret, aliis totiens figuris, aliis tractationibus, ita vt regi posset nec consumi". Book I of *De copia* mostly illustrates this aspect of *copia*; see below, ch. 7, p. 32, ll. 116-118.
- 29 *doctissimo ... Quintiliano* Er. drew extensively on Quint. *Inst.* in constructing *De copia*. See above, *Introd.*, pp. 8-9.

30 attingi, et nobiles aliquot sophistas in compendium contrahendi sermonis viam
ostendisse; quod facere nequaquam poterant, nisi pariter et explicandi ratione
demonstrata. Quorum si libri extarent, aut si quod admonuit Fabius ad plenum
LB 4 tradere voluisset, non admodum futurum erat opus iis melis praeceptiunculis.

Accedit ad huius negotii commendationem, quod neutiquam piguit viros
35 omnis doctrinae principes diligenter in hoc genere exerceri. Siquidem extant
etiamnum mirabiles aliquot Maronis experientiae de speculo, de fluuio gelu
concreto, de Iride, de solis exortu, de quatuor anni partibus, de signis
coelestibus. Idem satis indicat apologus ille Aesopicus de vulpe et coruo, quem
Apuleius mira verborum parsimonia perstringit, et eundem plurimis verbis
40 quam fusissime explicat, exercendi videlicet ostentandique ingenii gratia. Sed
age, quem tandem possit posthac huius studii poenitere, qui Ciceronem videat,
illum omnis eloquentiae parentem, adeo huic exercitationi indulsisse, vt cum
mimo Roscio, familiari suo, solitus sit contendere, vtrum ille saepius eandem
sententiam variis gestibus effingeret, an ipse per eloquentiae copiam sermone
45 diuerso pronunciatet?

AVTORES QVEMADMODVM LVSERINT OSTENTATIONE COPIAE. CAP. III

Quid quod iidem autores non in palaestra solum, verum etiam in opere serio
nonnunquam ostentanda copia luserunt, dum rem eandem nunc ita cohibent,
vt adimere nihil queas, nunc ita locupletant dilatantque, vt nihil possis
50 adiungere? Homerus, teste Fabio, vtraque iuxta re mirabilis est, tum copia,
tum breuitate. Quanquam in praesenti animus non est exempla persequi, tamen
vnum atque alterum ex vno Vergilio proferemus. A quo quid breuius dici
potuit quam illud: 'Et campos vbi Troia fuit'? Paucissimis verbis, vt ait
Macrobius, ciuitatem hausit et absorpsit, ne ruina quidem relicta. Rursum hoc
55 ipsum audi quam copiose:

'Venit summa dies et ineluctabile fatum
Dardaniae, fuimus Troes, fuit Ilium, et ingens
Gloria Teucrorum, ferus omnia Iuppiter Argos
Transtulit, incensa Danaï dominantur in vrbe'.

51 in praesenti *C D*: in praesentiarum *A B*.

58 Teucrorum *C D*: Dardanidum *A B*.

30 *sophistas* As Er. says that the writings of these sophists are not extant, he must be referring to the Greek teachers who went under the collective name of sophists in the period fifth to fourth centuries B.C. These persons, in return for fees, gave instruction in a wide range of subjects, including effective public speaking. Only fragments of

their writings have survived, and what is known of these has to be mostly pieced together from remarks in ancient authors. This statement of Er. may be based on Plat. *Prot.* 334 E-335 A, or *Phaedr.* 267 A-B. Quint. gives the names of several early Greek teachers of rhetoric in *Inst.* III, 1, 8 sqq. In the second century A.D. there was

- a revival of the stylistic principles of the first sophists, going under the name of 'the Second Sophistic'. Er. was much attracted by the writers of this period, and translated parts of the Greeks Libanius and Lucian (see *ASD* I, 1). In his younger days he admired the Latin representative Apuleius, and uses him as a source of vocabulary in *De copia*; he praises his *copia dicendi* at p. 34, l. 178 below.
- 30-32 *in compendium ... demonstrata* Er. introduces abruptly and not very clearly the idea that *copia* has a negative as well as a positive side. He expands this in the next few sections, especially chs. 5-6 (below, pp. 30-32): an understanding of the theory of *copia* will enable the speaker to express himself by choice either in the full or in the concise style, as the full style can only be successfully developed by a person capable of grasping the essential and irreducible and expressing it with concision. This basic concise style will provide the starting point for the developments to be illustrated in Book II, though Er. does not usually say so explicitly. He returns to the concise style in the final paragraphs (below, pp. 279-280, ll. 68-94); his tone indicates that he found it uncongenial.
- 32-33 *Quorum ... praeceptiunculis* Cf. for the expression Cic. *De or.* II, 2, 8: "Nam si ex scriptis cognosci ipsi suis potuissent, minus hoc fortasse mihi esse putassem laborandum".
- 36-38 *Maronis ... coelestibus* Examples of copious expression taken from Vergil: *Aen.* VIII, 22 sqq.; *Georg.* III, 354 sqq.; *Aen.* IV, 700-702; *Georg.* I, 441 sqq.; II, 315 sqq.; 514 sqq.; III, 354 sqq.; I, 231 sqq.
- 39 *Apuleius* See above, n.l. 30. Apuleius, as a rhetorician, demonstrates his expertise in a technique derived from the rhetorical schools: précis of selected passages was a recognised preliminary exercise before the student went on to the various methods of development. The passage referred to here (ll. 38-40) is at (*Flor.* 23), *De deo Socratis* Prol. IV.
- 42 *illum ... parentem* Later in his career, in *Ciceron.* of 1528, Er. was to enter into the controversy over the imitation of Cicero, and in that work mock those 'Ciceronians' who considered that Cicero should be the one and only model of Latin prose style. Nonetheless, Er. honoured Cicero as a great, if not the greatest, Latin prose stylist, and one can find constant tributes in his writings to Cicero's eloquence. In his earlier years, Er. was in this possibly echoing the general view of Cicero without any deep feeling on the subject - he seems personally to have found Seneca more congenial as a stylist, and his own style has more in common with Seneca than Cicero. (See Ep. 1390, l. 103.) A genuine appreciation of Cicero's qualities, especially as a personality, developed later. Here, at the beginning of this book intended for use in a school, he offers the traditional assessment of the great orator; cf. Petrarch *Ad familiares* 24, 4: "O Romani eloquii summe parens". Nonetheless, what he is going to offer the student is by no means weighted in favour of Cicero. In the first edition, though Cicero is the most frequently quoted prose author, he is drawn on far less than the poets. And Er.'s vocabulary, both in his own text and in the specimens offered, is heterogeneous, derived from a wide range of authors of all periods. See B.I. Knott, *Erasmus' use of sources in De copia*, *Erasmus in English* 11 (1981-2), pp. 2-7.
- 42-45 *cum mimo ... pronunciarer* Information derived from Macr. *Sat.* III, 14, 12. See *Adag.* 3669 (Roscius), LB II, 1114 F-1115 A.
- 47 *in palaestra* Er. uses the well-established metaphor taken over from physical training by ancient teachers of rhetoric. He refers here not so much to exercises performed by students in the schools of rhetoric, as to pieces performed by established speakers, partly as practice, partly as demonstrations of expertise: he has just mentioned Cicero's rhetorical game with the actor Roscius, and a specimen of Apuleius' display oratory. Such things are sport, neither real law-court cases, nor serious literature, to which he now turns. Cf. *Adag.* 4110 (Res palaestrae et olei), LB II, 1203 B-D.
- 49-50 *ut adimere ... adiungere* *Adag.* 3704 (Nihil potest nec addi nec adimi), LB II, 1123 D-E. Cicero and Demosthenes represent respectively the full style to which nothing can be added without detriment, and the concise style from which nothing can be pared away.
- 50 *teste Fabio* See Quint. *Inst.* X, 1, 46.
- 53-54 *illud ... Macrobius* Verg. *Aen.* III, 11, discussed in Macr. *Sat.* V, 1, 8.
- 56-63 Verg. *Aen.* II, 324-327 (l. 56: ineluctabile tempus); 241-242; 361-362.

60 'O patria, o diuum domus Ilium, et inclyta bello
Moenia Dardanidum'.

'Quis cladem illius noctis, quis funera fando
Explicet, aut possit lachrymis aequare labores?'

65 Quis fons, quis torrens, quod mare tot fluctibus, quot hic verbis inundauit?
(Verum hoc exemplum ad sententiarum copiam magis referendum alicui
videatur.) Lusit et verborum luxurie cum ait: 'Superatne et vescitur aura /
Aetherea, nec adhuc crudelibus occubat vmbris?'

Sed hoc Nasoni familiarius est, ita vt eo nomine taxatus sit, quod in copia
modum non teneat. At taxatus a Seneca, cuius totam dictionem damnant
70 Fabius, Suetonius et Aulus Gellius.

QVIBVS VITIO DATA IMMODICA COPIA. CAP. IIII

Neque quicquam mea refert, si quibus vel immodica vel perperam affectata
LB 5 copia vitio data est. | Nam in Stesichoro Quintilianus notat nimis effusam et
redundantem copiam: sed ita notat, vt vitium esse fateatur non admodum
75 refugiendum. Aeschylō probro datur in vetere comoedia, quod bis idem
dixerit: ἤκω καὶ κατέρχομαι. Interdum Seneca vix fert Maronem eundem
sensem bis aut ter accinentem. Et ne frustra longum catalogum recenseam,
non defuerunt qui M. etiam Tullium vt Asianum ac redundantem nimiaque
luxuriantem copia damnarent. Sed haec, vt dixi, nihil ad me pertinent, qui
80 quidem non quomodo scribendum aut dicendum sit praescribo, sed quid ad
exercitationem faciat ostendo, vbi quis nescit omnia iusto maiora esse debere.
Deinde adulescentiam instruo, in qua Fabio non displicet orationis luxuries,
propterea quod facile quae supersunt iudicio resecentur, quaedam etiam aetas
ipsa deterat, cum interim tenuitati atque inopiae nulla ratione mederi queas.

85 EIVSDEM ARTIFICIS ESSE BREVITER ET COPIOSE DICERE. CAP. V

Iam si qui sunt, quibus vsque adeo placet Menelaus ille Homericus οὐ
πολύμυθος, rursum displicet Vlysses fluminis instar hybernis aucti niuibis
ruens, si quos impendio laconismus ille et breuiloquentia delectat, ne hi
quidem nostro labori debent obstrepere, quippe quem nec ipsi sint infrugife-
90 rum experturi, propterea quod ab eadem ratione proficisci videatur, vt vel
breuissime dicas, vel copiosissime. Siquidem quemadmodum argute Socrates
apud Platonem colligit, eiusdem hominis esse scite seu mentiri seu verum
dicere, ita non alius artifex melius ad breuitatem arctabit orationem quam qui
calleat eandem quam maxime varia suppellectile locupletare. Nam quantum ad
95 verborum attinet breuitatem, quis constrictius dixerit quam is cui promptum
sit ex immenso verborum agmine, ex omni figurarum genere, statim deligere

quod sit ad breuitatem accommodatissimum? Rursum quantum ad sententiae breuitatem, cui magis in manu fuerit rem quam paucissimis expedire verbis quam qui cognitum ac mediatum habeat, quae sint in causa praecipua
 100 quasique columnae, quae proxima, quae locupletandi negotii gratia sint ascita? Nemo certe citius certiusque videbit quid citra incommodum possit omitti quam is qui quid quibus modis addi possit, viderit.

75 In Ranis Aristophanis* *D BAS LB: om. A-C.*

76-77 Interdum ... accinentem *D: om. A-C.*

78 M. etiam *A-D BAS: Marcum etiam LB. Cf. p. 205, l. 213, app. crit.*

66-67 *Superatne ... vmbis* Verg. *Aen. I, 546-547*, conflated with *III, 339*. By contrast, *Isid. Orig. I, 34, 9* used these lines as an example of tautology.

69 *taxatus a Seneca* Sen. *Contr. IX, 5, 17*: "nam et Ouidius nescit quod bene cessit relinquere"; cf. *Quint. Inst. X, 1, 88*: "[Ouidius] nimium amator ingenii sui". — The author of *Contr.* is the Elder Seneca. Er., in common with most other contemporary scholars, believed his more famous son, the Younger Seneca, the philosopher, to be the author of the father's rhetorical works. Some scholars were beginning to distinguish the two, the first, though minor, contribution to the discussion being that of Raffaele Maffei of Volterra (1451-1522) in *Commentarii rerum urbanarum, Anthropologia*, Book XIX (1506) (for an historical analysis of this discussion, see M. van der Poel, *De scheiding der twee Seneca's: een historische analyse*, Lampas 17 (1984), pp. 254-270, where the role of Andrea Alciati (1492-1550) is emphasized). Er., in the preface (Ep. 2091) to his second edition of Seneca's works (1529), while expressing doubts about the tragedies, does not question his authorship of the rhetorical works.

70 *Fabius ... Gellius* *Quint. Inst. X, 1, 125 sqq.*; *Suet. Cal. 53, 2*; *Gell. XII, 2, 1*.

73 *Quintilianus notat* See *Quint. Inst. X, 1, 62*.

75 *Aeschylus ... comoedia* See *Gell. XIII, 25, 7*, where Aristophanes' criticism of Aeschylus at *Ran. 1154 sqq.* is cited; but Er. knows this play at first hand: see below, p. 104, l. 934; p. 265, l. 734; p. 266, l. 744 (all references in the 1512 edition).

76 *Seneca vix fert* Possibly a reference to the passage where the Elder Seneca, *Suas. 2, 20*, records Messala's criticism of a line of Vergil as repetitious and otiose. Cf. *Serv.*

81 nescit *B-D: nescit oportere A.*

82 Deinde *C D: Deinde quod A B.*

92 eiusdem hominis esse *B-D: vt eiusdem hominis est A.*

Comm. Aen. VIII, 731: "Hunc versum notant critici quasi superfluo et humiliter additum".

78 *non defuerunt* *Quint. Inst. XII, 10, 12*: "Quem tamen et suorum homines temporum incessere audebant vt tumidiorem et Asianum et redundantem et in repetitionibus nimium ...".

80 *non quomodo ... praescribo* Er. declines to enter the current controversies over style, and in particular the question of Ciceronian style as a norm. The ancient criticisms of Cicero were regularly repeated by later critics of his style. Er. mentions in the next two chapters those who rejected *in toto* the copious style, especially as represented by Cicero; these persons sought, as much on moral as aesthetic grounds, a concise or laconic style.

82-84 *in qua Fabio ... queas* Based on *Quint. Inst. II, 4, 4-6*.

86 *Menelaus* *Hom. Il. III, 214*; *Cic. Brut. 13, 50*: "Menelaum ... pauca dicentem". Cf. *Adag. 2777* (*Pauciloquus, sed eruditus*), *ASD II, 6, p. 508*.

87 *Vlysses* Er. seems to be combining memories of *Hom. Il. III, 222*: ἔπεα νιφάδεσσιν εὐικότα χειμερίησιν (cf. *Sen. Epist. 40, 2*: "oratio illa apud Homerum concitata et sine intermissione in morem niuis superueniens") and *XIII, 137-138*, where Hector is described as δλοοίτροχος ὡς ἀπὸ πέτρης, / "Ὅν τε κατὰ στεφάνης ποταμὸς χειμάρρους ὤση. See *Quint. Inst. XII, 10, 64*.

88 *laconismus* Glossed here as *breuiloquentia*. Cicero uses the word in *Fam. XI, 25, 2* when teasing Brutus about his terse epistolary style. Cf. *Adag. 1949* (*Laconismus*), *ASD II, 4, pp. 306-308*.

92 *apud Platonem* See *Plat. Hipp. min. 366 c-367 d*.

DE STVLTE AFFECTANTIBVS VEL BREVITATEM VEL COPIAM. CAP. VI

Quod si casu vel huc vel illuc ducimur, periculum est ne nobis vsu veniat quod
 105 quibusdam laconismi *κακοζήλοις* videmus euenire. Qui cum pauca dixerint,
 tamen in ipsis paucis multa supersunt, ne dicam omnia. Sicut e diuerso
 imperitis copiae affectatoribus euenit, vt cum immodice loquaces sint, tamen
 parum dicant, multa nimirum dictu necessaria praetereuntes. Nostrae igitur
 110 praeceptiones eo spectabunt, vt ita rei summam quam paucissimis complecti
 possis, vt nihil desit; ita copia dilates, vt nihil redundet tamen; liberumque tibi
 sit cognita ratione, vel laconismum aemulari si libeat, vel Asianam illam
 exuberantiam imitari, vel Rhodiensem mediocritatem exprimere.

DVPLICEM ESSE COPIAM. CAP. VII

Porro duplicem esse copiam non arbitror obscurum esse vel Fabio declarante,
 115 qui inter caeteras Pindari virtutes praecipue miratur beatissimam illam rerum
 verborumque copiam. Quarum altera consistit in synonymia, in heterosi siue
 enallage vocum, in metaphoris, in mutatione figurae, in isodynamiis, reli-
 quisque id genus variandi rationibus; altera in congerendis, dilatandis, ampli-
 ficandis argumentis, exemplis, collationibus, similibus, dissimilibus, contrariis
 121 atque aliis | hoc genus modis, quos suo loco reddemus accuratius, sita est. Hae
 quanquam alicubi sic coniunctae videri possunt, vt haud facile dignoscas, ita
 alteri inseruit altera, vt praeceptis potius quam re atque vsu discretae videan-
 tur, nos tamen docendi gratia ita separabimus, vt neque superstitionis in
 secundo neque rursus negligentiae merito damnari possimus.

125 QVAS AD RES CONFERAT HAEC EXERCITATIO. CAP. VIII

Nunc quo studiosa iuuentus propensioribus animis in hoc studium incumbat,
 quas ad res conducatur, paucis aperiemus. Principio quidem in totum ad phrasim
 illam non parum adferet momenti haec variandae orationis exercitatio. Peculia-
 riter autem conferet ad vitandam *ταυτολογίαν*, vitium cum foedum tum
 130 odiosum. Ea est eiusdem verbi aut sermonis iteratio. Neque raro vsu venit vt
 idem nobis crebrius sit dicendum. Vbi si destituti copia aut haesitabimus aut
κόκκυγος in morem eadem identidem occinemus, neque poterimus sententiae
 colores alios aliosque vultus dare, pariter et ipsi ridiculi erimus, nostram
 prodentes infantiam, et taedio miseros auditores enecabimus.

135 Est *ταυτολογία* peior *ὁμοιολογία*, quemadmodum Fabius ait, quae nulla
 varietatis gratia leuat taedium, estque tota coloris vnus. Quis autem est
 auribus vsque adeo patientibus, vt vel paulisper ferat orationem vbique sui
 similem? Tantam vbique vim habet varietas, vt nihil omnino tam nitidum sit,
 quod non squalere videatur citra huius commendationem. Gaudet ipsa natura
 140 vel in primis varietate, quae in tam immensa rerum turba nihil vsquam reliquit,

quod non admirabili quodam varietatis artificio depinixerit. Et sicut oculi diuersarum aspectu rerum magis detinentur, ita semper animus circumspectat in

106 in ipsis *C D*: in iis ipsis *A B*.
114 non arbitror *A C D*: *om. B*.
128 adferet *A C D*: adfert *B*.

105–106 *Qui ... omnia* Cf. Cic. *Inv.* I, 20, 28: “Vt, quum se breues putent esse, longissimi sint”.

111–112 *laconismum ... mediocritatem* One classification of oratory made by ancient literary critics was the distinction of three styles: Attic (plain and simple), Asiatic (either mannered, or ornate and exuberant), and Rhodian (intermediate). See e.g. Cic. *Brut.* 13, 51; Quint. *Inst.* XII, 10, 16 sqq., 58 sqq. Er. here substitutes for Attic the Laconic (see below, p. 279, ll. 68–69). Cf. Cic. *Brut.* 13, 50 (see above, p. 31, n.l. 88), where “Menelaum ipsum ... pauca dicentem” is ‘Lacedaemonius’, and his speech characterised by ‘breuitas’, and Quint. *Inst.* XII, 10, 64, Gell. VI, 14, 7, where Menelaus, Nestor and Ulysses typify the three styles. For Cicero, *breuitas* is generally speaking the antithesis of eloquence, though it has its place. Er. makes *laconismus* the art of expressing everything essential without a wasted word, which contrasts with the empty repetitious verbiage against which he several times warns the “*copiae candidatus*”. See *Adag.* 1092 (*Battologia*, *Laconismus*), *LB* II, 444 B–C; 1949 (*Laconismus*), *ASD* II, 4, pp. 306–308; also Ep. 177 (1503), ll. 74–78.

114 *Fabio declarante* Quint. *Inst.* X, 1, 61: “longe Pindarus princeps spiritus magnificentia, sententiis, figuris, beatissima rerum verborumque copia et velut quodam eloquentiae flumine”.

115–116 *rerum verborumque copiam* The first occurrence in the work of this actual phrase, though *sententiarum verborumque copia* was used right at the beginning (above, p. 26, l. 4), and the double nature of *copiam* has been latent in the preceding chapters. The idea that *copiam* may be demonstrated in the realm of subject matter or invention of material as well as in its verbal expression provides the structure as well as the title of Erasmus’ work: the first book deals with *copiam verborum*, the second with *copiam rerum*. The phrase itself goes back to antiquity: see e.g. Cic. *Ac.* 1, 7, 26: “non modo copia rerum ... sed etiam verborum”; *De or.* III, 31, 125: “Rerum ...

132 occinemus *A C D*: occinerimus *B*.
135 ταυτολογία *A–D BAS*: ταυτολογία *LB*.

copiam verborum copiam gignit” (cf. *Tusc.* II, 1, 3: “*copiam sententiarum atque verborum*”); Quint. *Inst.* X, 1, 5: “*copiam rerum ac verborum*”; X, 1, 61: “*rerum verborumque copia*”; also ‘*copiam verborum*’ alone: *Rhet. Her.* III, 23, 38; Cic. *Nat.* I, 4, 8; *Tusc.* II, 13, 30; *Caec.* 18, 51. The ancient sources, in which ‘*copiam rerum*’ usually precedes, no doubt account for Er.’s word order here: he actually deals first with ‘*copiam verborum*’ (and this has had its effect on the title: see app. crit. p. 27, ad l. 1). For the implications of the word ‘*copiam*’ in Classical times and later see Terence Cave, *The cornucopian text: Problems of writing in the French Renaissance*, Oxford, 1979, ch. 1: ‘*Copia*’.

124 *negligentiae ... damnari* Cf. Hermogenes (see next n.) *Progym.* 10, 50: βαθμίας ἔγκλημα.

129 ταυτολογίαν Already in the first edition, *De cop. verb.* is liberally sprinkled with Greek words, especially technical terms belonging to the art of rhetoric. Some of these were derived from the Greek rhetoricians whose writings Er. knew at the time of writing *De copia*: Hermogenes (whom he looked at in Venice in 1508, see Ep. 480, l. 97) and Aphthonius (see *De rat. stud.*, 1511/12, *ASD* I, 2, p. 131, l. 3). (Both of these continued to be widely used in the sixteenth century, Aphthonius especially in Latin versions.) The Greek terms are also employed by Latin writers on rhetoric: *Rhet. Her.*, Cicero and Quintilian. For this section on tautology see Quint. *Inst.* VIII, 3, 50–52.

132 *occinemus* One of Er.’s unusual words, which occurs occasionally in Classical writers. It is appropriate here as it was used of bird-calls.

135 ὁμοιολογία Modern texts of Quint. read here, *Inst.* VIII, 3, 52: ὁμοειδέα. (Ταυτολογία here functions as a Latin ablative case.)

138–144 *Tantum ... auertitur* Cf. Eur. *Or.* 234: μεταβολή πάντων γλυκύ; Cic. *Inv.* I, 41, 76: “Variare autem orationem magnopere oportebit, nam omnibus in rebus similitudo mater est satietatis”.

quod se veluti nouum intendat. Cui si cuncta sui similia occurrant vndique, taedio protinus auertitur. Atque ita perit totus simul orationis fructus. Hoc igitur tantum malum facile vitabit, cui promptum erit sententiam eandem in plureis formas vertere quam Proteus ipse se transformasse dicitur.

Neque vero mediocriter contulerit haec exercitatio ad extemporalem vel dicendi vel scribendi facultatem praestabitque, ne subinde vel haesitemus attoniti vel turpiter intersileamus. Neque difficile fuerit vel temere coeptam orationem commode ad id quod volumus deflectere, tot formulis in procinctu paratis. Praeterea in enarrandis autoribus, in vertendis ex aliena lingua libris, in scribendo carmine, non parum adiumenti nobis attulerit. Siquidem in iis, nisi erimus his instructi rationibus, saepenumero reperiemur aut perplexi aut duri aut muti denique.

155 QVIBVS EXERCENDI RATIONIBVS HAEC FACVLTA PARETVR. CAP. IX

Deinceps, quibus exercitationibus haec paretur facultas, reliquum est vt paucis admoneamus. Praeceptis diligenter memoriae mandatis, saepius ex industria sententias quasdam sumamus easque versemus quam numerosissime, quemadmodum monet Fabius, 'velut eadem', inquiring, 'cera aliae atque aliae formae duci solent'. Is porro labor vberiolem adferet frugem, si complusculi inter se conflictentur, vel voce vel scripto, proposito in medium themate. Tum enim mutuis inuentis adiuuabuntur singuli, et velut ansa praebita plura quisque inueniet.

Deinde totum aliquod argumentum pluribus tractabimus modis. Qua quidem in re conueniet Milonis illius Crotoniatae solertiam imitari, vt principio bis, deinde ter, deinceps saepius ac saepius vertendo ad eam facultatem proficiamus, vt iam sine negotio centies ac ducenties variare possimus.

Ad haec, vertendis Graecis autoribus non mediocriter augebimus sermonis copiam, propterea quod haec lingua rerum verborumque ditissima est. Fuerit autem vtilius interdum paraphrasi quoque cum illis certare.

171 Profuerit plurimum carmina poetarum oratione prosa retexere, rursum orationem solutam numeris astringere, atque idem argumentum in aliud atque aliud carminis genus transfundere.

175 Magnopere iuuabit et illud, si eum locum qui maxime videbitur scatere copia ex autore quopiam aemulemur, et eum nostro Marte vel aequare vel etiam superare contendamus.

180 Praecipuam autem vtilitatem adferet, si bonos autores nocturna diurnaue manu versabimus, potissimum hos, qui copia dicendi praecelluerunt, cuiusmodi sunt Cicero, A. Gellius, Apuleius, atque in his vigilantibus oculis figuras omnes obseruemus, obseruatas memoria recondamus, reconditas imitemur, crebraque vsurpatione consuescamus habere in promptu.

PRIMA PRAECEPTIO DE COPIA. CAP. X

185 Haec quasi praefati superest vt ad praeceptionum traditionem accingamur, tametsi et ipsa quae diximus praecepta quaedam videri queunt. Videmur autem non absurde facturi, si praeceptiones hinc auspicemur, vt praemoneamus copiae candidato in primis esse curandum, vt apta, vt Latina, vt elegans, vt

156 Deinceps *D*: Sub haec *A-C*.

168 Ad haec *D*: Deinde *A-C*.

178 dicendi *D*: *om. A-C*.

182 CAP. X *B-D*: CAP. IX *A*, quo errore effectum

146 *Proteus* See *Adag.* 1174 (*Proteo mutabilior*), *LB* II, 473 B-474 A.

155 CAP. IX The material in this chapter is based on Quint. *Inst.* I, 9 and X, 5. In using Quintilian, Er.'s practice is, as here, sometimes to quote exactly, sometimes to paraphrase freely; he may treat the material in a different order, incorporate similar material from elsewhere in his source or from other texts, and add comments and different examples of his own. His free handling can best be appreciated by reference to the original passages. The exercises Er. proposes were all standard preparatory exercises (*progymnasmata*) for junior pupils, providing a basis for the more advanced work of the rhetorical school proper: paraphrase of sentences and whole paragraphs, translation from and paraphrase of Greek, turning poetry into prose and vice versa, rehandling extracts from speeches. Cf. *De rat. stud.*, *ASD* I, 2, p. 131, l. 5 sqq. For a convenient account of these exercises see Stanley F. Bonner, *Education in ancient Rome*, London, 1977, p. 250 sqq.

159-160 Quint. *Inst.* X, 5, 9 (*aliae aliaque*).

165 *Milonis* The famous athlete Milo, who lifted the same calf day after day, and so was still able to lift it when it had become a bull; see *Adag.* 151 (*Taurum tollet, qui vitulum sustulerit*), *LB* II, 90 D-E. The point here is that one should do something a little more demanding every day. See Quint. *Inst.* I, 9, 5, where the well-known story is proposed as the subject of a *chria*, a form of rhetorical exercise.

175 *nostro Marte* *Adag.* 519, *LB* II, 228 F-229 B.

177-178 *si ... versabimus* Cf. Hor. *Ars* 268-269: "vos exemplaria Graeca / Nocturna

est vt in A omnia capitula vsque ad XXXIIum vitiosis numeris notata sint.

184 queunt *D*: queant *A-C*.

versate manu, versate diurna".

179 *Cicero ... Apuleius* These practitioners of *copia dicendi* are added by Er. His eclectic approach to Latin style at this period may be seen in his linking with Cicero, the acknowledged master of the full Latin style, of two non-classical writers of the second century A.D., Apuleius and Aulus Gellius, the first the chief Latin representative of the bizarre style of the Second Sophistic (see above, p. 28, n.l. 30), characterized by a wild wealth of words, the other an archaizer whose heterogeneous vocabulary Er. would later criticise in *Ciceron.*, *ASD* I, 2, p. 658. See also p. 40, ll. 287-288 below, where Er. recommends the accumulation of vocabulary *ex omni scriptorum genere*.

182 PRIMA PRAECEPTIO The material contained in chs. 10-33 is a greatly expanded version of the very brief synopsis to be found in 'Breuis de copia praeceptio', which Er. was working on in the 1490s. (See above, *Introd.*, p. 7.) For a text of this work, see *Coll.*, *ASD* I, 3, pp. 216-220 (text of 1522; earlier versions in *op. cit.*, pp. 62-67 [1518] and pp. 105-109 [1519]).

186-187 *vt apta ... oratio* Cf. *Coll.* (*Breuis praeceptio*), *ASD* I, 3, p. 216, ll. 2-3: "Principio res ipsa puris, electis ac latinis verbis efferenda est, quod ipsum posse non mediocris artificis est". Cic. *De or.* III, 10, 37: "vt Latine, vt plane, vt ornate, vt ad id quodcunque agetur, apte congruenterque dicamus"; III, 10, 39: "omnis loquendi elegantia"; Quint. *Inst.* I, 5, 1: "vt [oratio] emendata, vt dilucida, vt ornata sit (quia dicere apte, quod est praecipuum, plerique ornatui subiiciunt)". Quint. proceeds to discuss faults in the use of individual words, as Er. does.

pura sit oratio. Neque quicquam existimet ad copiam pertinere, quod abhorreat a linguae Romanae castimonia.

190 Elegantia partim sita est in verbis receptis ab autoribus idoneis, partim in accommodando, partim in compositione. Exemplum primi fuerit, vt si quis 'piissimum' dicat. Quod verbum, teste Cicerone, Latinis auribus inauditum est, quanquam et hoc reperitur apud autores haudquaquam reiiciendos. In huius igitur locum substituere licet quoduis verbum barbarum aut soloecum, veluti si quis dicat 'auisare' pro 'praemonere'. Barbaries autem etiam vitiosa scriptura
195 aut pronuntiatione committitur, vt si quis 'dócere' sonet prima acuta, aut 'Christum' dicat 'Cristum', aut 'percam' 'parcam', aut 'lēgo' priore producta.

Secundi exemplum fuerit, si quis ita loquatur 'dedit mihi licentiam abeundi' pro eo quod est 'fecit mihi potestatem abeundi'. Hic nulla est vox non Latina, sed in abusu vitium est. 'Potestas' enim generale nomen est ad omnem
200 facultatem, 'licentia' vergit in malum. Hic igitur peccatur in perperam accommodando vocem, veluti si quis dicat 'conpilare' pro 'colligere'. Latina vox est 'conpilare', sed in alium sensum: significat enim 'furto spoliare'; Horatius: 'serui fugientes compilant dominos'; item: 'Ne me Chryssippi scrinia lippi / Compilasse putes'.

205 Tertium genus huic simillimum est, quum voces bonas male connectimus, veluti si quis eodem sensu dicat 'iniuriam dedit', quo 'damnum dedit'. Nam 'dare damnum' eleganter dicitur; 'facere' autem 'iniuriam' dicitur qui ledit, non 'dare iniuriam'. 'Dare malum' Latine dicitur; 'dare iacturam' aut 'dolorem' non recte dicitur. 'Facere iacturam' emendate dicitur qui damnum patitur, 'facere
210 infamiam' qui infamia afficitur, non recte. 'Facere iniuriam' qui ledit, Latine dicitur; 'facere contumeliam' M. Tullius Latinis vsitatum esse negat, quanquam haec sermonis forma apud Plautum, Terentium aliosque probatos autores reperitur et fieri potest, vt aetate Ciceronis abierit in desuetudinem. 'Accepit iniuriam' probe dicitur qui affectus est iniuria; 'accepit contumeliam'
215 non ausim dicere. 'Facere aes alienum' dicitur qui contrahit debita, vt 'facere vorsuram' qui creditorem mutat. At non recte ad eum sensum diceretur 'facere inuidiam' aut 'simultatem' qui eam conflatur sibi. Aedes 'vitium fecerunt', quae ex sese corruptae sunt; 'rimas fecerunt' non ausim dicere, quum 'rimas agere' Latine dicatur. Sic 'facere stipendium' recte dicitur qui militat stipendio,
220 'facere salarium' non item. 'Fecit sui copiam' recte dicitur; 'dedit sui copiam' non ausim dicere, quum tamen eleganter dixerit Vergilius: 'et coram data copia fandi'. At 'fecit spem' ac 'dedit spem' vtrunque Latine dicitur.

LB 8 Interdum vox non in loco posita vitiat orationem. Quod genus: 'quid sibi vult hic homo' recte dicitur; 'quid sibi vult hic mortalis' inepte diceretur.

225 Sed ad rem: quod est vestis nostro corpori, id est sententiis elocutio. Neque enim aliter quam forma dignitasque corporis cultu habituque, itidem et sententia verbis vel commendatur vel deturpatur. Itaque plurimum errant qui nihil arbitrantur interesse, quibus verbis quae res efferatur, modo vtcunque possit intelligi. Neque diuersa est commutandae vestis et orationis variandae

- 191 Philip. 13* *D: om. A-C BAS LB.*
- 192-196 *quanquam ... producta D: om. A C.*
- 196 *lêgo LB: lego D BAS.*
- 197 *exemplum ... loquatur D: vt si quis dicat A-C; abeundi D: om. A-C.*
- 198 *abeundi D: om. A-C.*
- 200-204 *Hic ... putes D: om. A-C.*
- 205-206 *Tertium ... veluti D: Tertii vt A-C.*
- 207-208 *dare damnum ... dare iniuriam D: damnum dare Latinum est. Facere autem iniuriam non dare dicendum A-C.*
- 188 *castimonia* A strange word to use of language, as it suggests ceremonial purity: perhaps suggested to Er. by Apul.'s use of it (*Met.* VIII, 29; XI, 30).
- 189-190 *Elegantia ... compositione Cf. Rhet. Her.* IV, 12, 17.
- 191 *piissimum ... inauditum est* See Cic. *Phil.* XIII, 19, 43.
- 192 *autores baudquaquam reuicendos* I.e. post-Augustan writers such as the two Senecas, Tacitus and Q. Curtius. This insertion of 1534 presumably reflects wider reading on Er.'s part, especially a greater familiarity with the text of Seneca and Tacitus. See above, p. 27, n.ll. 23-25; p. 31, n.l. 69, for Er.'s editions of Seneca; stylistic examples from Tacitus appear for the first time in the 1534 edition of *De copia*. - Er. had been reading him for his 1529 edition of Seneca.
- 194-195 *Barbaries ... committitur* Charis. IV, 265 K: "Barbarismus est dictio vel pronuntiatione vel scriptura aliqua sui parte vitiosa".
- 195-196 *si quis ... producta* For these faults of pronunciation, characteristic of the 'vul-gus', see *De pronunt.*, ASD I, 4, p. 78, ll. 115-117: "Verum quod pro ὑπόχρυσον ὑπόχρυσον, pro *Christe* [Bataui] sonamus 'Criste', pro *chrisma* 'crisma', quis feret? ... Nemo, nisi qui nescit discrimen inter 'Christum' et 'cristas'". See also *Annot. in Mt.* 1, LB VI, 4 D. *De pronunt.*, ASD I, 4, pp. 52-53, ll. 289-295: "Quum *e* finit syllabam, sat recte sonant; quum adhaeret illi consonans, vel *a* sonant pro *e* ... Verum id potissimum accidit, quum *e* excipitur a consonante *r*: quum enim dicunt *aspergo*, secunda syllaba nihil aliud sonare videtur quam in *sparta* prior"; *op. cit.*, p. 61, ll. 555-562: "Quum audis *legi*, qui scis an prior longa sit an breuis? ... Sunt quidam adeo crassi, vt non distinguant accentum a quantitate"; *op. cit.*, pp. 68-69, ll. 817-818: "hic ipse accentus frequenter in causa est, vt pro breui sonemus longam".
- 197-222 *Secundi ... dicitur* In these sections Er. combines information and examples based on his own reading with material derived ultimately from Valla's *Eleg.*, which he had summarised c. 1489: IV, 17: *Libertas, licentia* (where Valla quotes from the *Iurisconsulti* "Data est mihi licentia eundi redeundique"); III, 76: *De facio, ago, frango et accipio*; III, 95: *De 'facio tibi iniuriam' et 'afficio te iniuria'*; IV, 65: *Copia et copiae*. See Er. *Paraphr. in Eleg. Laur. Vallae*, ASD I, 4, p. 272, ll. 810-811; p. 218, l. 282; p. 238, ll. 828-834, respectively.
- 202 *Horatius* See Hor. *Serm.* I, 1, 77-78: "Formidare ... seruos / Ne te compilent fugientes".
- 203 *item* Hor. *Serm.* I, 1, 120-121 (*Crispini scrinia*).
- 211 *facere contumeliam ... negat* See Cic. *Phil.* III, 9, 22; Quint. *Inst.* IX, 3, 13. Cf. *Cicero.*, ASD I, 2, p. 623, ll. 10-17, where this phrase and *piissimus* (above, l. 191) are discussed again.
- 217 *vitiū fecerunt* A phrase found in Cic., *Top.* 3, 15.
- 219 *facere stipendium* Suet. *Caes.* 2, where Er.'s 1518 edition of the text has a marginal note: "Fecit stipendia pro meruit".
- 221 Verg. *Aen.* I, 520, quoted Valla *Eleg.* IV, 65. See above, n.ll. 197-222.
- 223-224 *quid ... diceretur* See below, pp. 39-40, ll. 274-277.
- 225 *vestis* The metaphor of expression being to thought like clothes to the body is found in Cic. *Brut.* 75, 262; 79, 274; 95, 327; *De or.* I, 31, 142; Quint. *Inst.* VIII pref., 20 (which last is the passage Er. seems to be recalling especially here).

230 ratio. Sit igitur prima curarum, ne vestis aut sordida sit aut parum apta corpori
aut perperam composita. Nam indignum fuerit, si forma per se bona vestis
sordibus obfuscata displiceat; et ridiculum sit, si vir muliebri amictu prodeat in
publicum; et foedum, si quis veste praepostera atque inuersa conspiciatur.
235 Quare si quis copiam affectare velit priusquam linguae Latinae mundiciem sibi
compararit, is meo quidem iudicio non minus ridicule fecerit quam si quis
pauper, cui nec vnica sit vestis quam sine magno pudore possit induere,
subinde mutato vestitu aliis atque aliis pannis obsitus in forum prodeat,
ambitiose mendicitatem suam ostentans pro opibus. Hic quo saepius id fecerit,
an non hoc videbitur insanior? Videbitur opinor. Atqui nihilominus absurde
240 faciunt isti quidam affectatores copiae, qui cum ne semel quidem possint id
quod sentiunt mundis verbis efferre, tamen, perinde quasi pudeat eos parum
balbos videri, ita balbutiem suam aliis atque aliis modis reddunt balbiorem,
quasique certamen ipsi secum sumpserint vt quam possit barbarissime dici,
dicant. Volo ego multiugam esse domus opulentae supellectilem, sed totam
245 elegantem esse volo, ne mihi salignis, ficulnis ac Samiis vasculis omnia sint
referta. Volo in splendido conuiuio diuersa ciborum genera proponi, sed quis
ferat, si quis centum apponat eduliorum formas, quorum nullum sit quod non
nauseam moueat?

Haec non temere pluribus verbis admonui, quod exploratam habeam
250 plerorumque mortalium praecipitem audaciam, qui praeteritis fundamentis
statim et illotis, quod aiunt, pedibus, ad summa malunt festinare. Neque
multo leuius peccant qui sordida miscentes elegantibus purpuram pannis
deturpant ac vitrea gemmis intertexunt Atticisque bellariis iungunt allia.

Nunc variandi formulas proponemus, eas nimirum quae ad verborum
255 pertinent copiam.

PRIMA VARIANDI RATIO PER SYNONYMIAM. CAP. XI

Prima igitur ac simplicissima variandi ratio in his verbis sita est, quae diuersa
cum sint, eandem omnino rem declarant, ita vt ad significationem nihil referat
hoc an illo malis vti. Quae quidem synonyma grammaticis dicuntur;
260 contraria his quae dicuntur homonyma. Illa quidam audent dicere ae-
quiuoca, haec vniuoca, licet haec cognomina iuxta dialecticos magis con-
gruant rebus ipsis quam vocabulis. Nam voces diuersas rem eandem significan-
tes rectius dicemus ἰσοδυναμούσας et his contrarias πολυσήμους. Prioris generis
sunt: ‘ensis, gladius’; ‘domus, aedes’; ‘codex, liber’; ‘forma, decor, pulchri-
265 tudo’.

Horum itaque maxima vis vndecunque e bonis autoribus contrahenda, varia
comparanda supellex, et, vt Fabius ait, diuitiae quaedam extruendae, quibus
vbicunque desideratum erit, possit nobis constare verborum copia. Neque sat
erit huiusmodi vocum mundum copiosum ac penum diuitem parasse, nisi non
270 solum in promptu verum etiam in conspectu habeas, vt protinus vel non

quaesita sese ostendant oculis. Qua tamen in re illud in primis cauendum ne, quod quidam faciunt, citra delectum velut ex acervo quicquid primum occurrerit quolibet loco dicamus. Primum enim vix vsquam duo verba reperies adeo ἰσοδυναμοῦντα, quin aliquo discrimine dissideant. Nam quid tam idem

243 quasique *C D*: quasi *A B*.

244 domus opulentae *D*: diuitis domus *A-C*.

245 ficulnis *C D*: *om. A B*.

251-253 Neque ... allata *D*: *om. A-C*.

256 CAP. XI *B-D*: CAP. X *A*.

260-263 Illa ... πολυσήμους *C D*: *om. A B*.

263 ἰσοδυναμοῦσας *D*: ἰσοδυνάμεις *C*; Prioris generis *C D*: Quod genus *A B*.

269 diuitem *D*: *om. A-C*.

273 quolibet *D*: in quolibet *A-C*.

274 ἰσοδυναμοῦντα *C D*: synonyma *A B*.

234-244 *Quare si quis ... dicant Cf. Coll.* (Breuis praeceptio), *ASD* I, 3, p. 216, ll. 5-14: "Isti tanquam semel balbutisse sit parum, balbutiem suam aliis atque aliis modis reddunt balbiorem, tanquam ipsi secum certamen susceperint, vt quam barbarissime dici possit, dicant. ... Quid enim absurdius, quam hominem pannosum, cui nec vna quidem, quam sine pudore possit induere, sit vestis, eum tamen subinde suos pannos mutare ac mendicitatem suam pro opibus ostentare? At nihilominus ridiculi videntur isti varietatis affectatores, qui cum barbare semel dixerint, repetunt idem multo barbarius, demum iterum atque iterum indoctius. Hoc est non oratione sed soloecismis abundare". This is the only section of 'Breuis praeceptio' that Er. had really developed.

240 *affectatores* An unusual word used occasionally by Seneca, Quintilian and late writers. Er. proceeds to describe the Latin of these *affectatores* with a selection of *verba immunda*: balbuties (a non-classical form), balbior (the comp. form was not used), barbarissime (even the positive adverb was rare, the superlative unknown).

244 *multiingam* Er. probably took this word from Apul., who uses it frequently. Gell. mentions it at XI, 16, 4, when discussing compound words; otherwise it is uncommon.

supellectilem The metaphor was established in Classical times, e.g. Cic. *Or.* 24, 80: "Supellex est enim quodam modo nostra, quae est in ornamentis, alia rerum alia verborum".

251 *illotis ... pedibus Adag.* 854, *LB* II, 354 *A-C* (an essay however not elaborated until 1515; see Phillips, p. 265).

253 *Atticisque bellariis Adag.* 1200, *LB* II, 523 *B-C*.

256 *PER SYNONYMIAM* The general introductory section is a paraphrase of various passages of Quint. *Inst.*, especially X, 1, 5-14.

257-260 *in his verbis ... homonyma Cf. Quint. Inst.* X, 1, 11: "Sunt autem alia huius naturae, vt idem pluribus vocibus declarent, ita vt nihil significationis, quo potius vtaris, interest, vt 'ensis' et 'gladius'" (see l. 264); VIII, 3, 16: "cum idem frequentissime plura significant (quod συνωνυμία vocatur)"; VII, 9, 2: "cum pluribus rebus aut hominibus eadem appellatio est (ὁμωνυμία dicitur)". The terms 'homonym' and 'synonym' referring to lexical distinctions are already in Aristot. *Rhet.* 1404 b-1405 a.

260-263 *Illa ... generis An* insertion made in 1526. The terms *aequiuoca* and *vniuoca* are found in e.g. Mart. Cap. IV, 355-356; Aug. *Princip. dial.* 9-10. The Greek terms and their Latin equivalents were used with reference to logical categories as well as to lexical relationships. See e.g. Aristot. *Cat.* I, 1a; Aug. *op. cit.* 10: "Aliter enim definitur apud grammaticos quid sit aequiuocum, aliter apud dialecticos". Er. had been working on the edition of Augustine's *Opera omnia* which appeared in 1528-1529.

267-268 *vt Fabius ... copia* See Quint. *Inst.* X, 1, 5: "velut opes sint quaedam parandae, quibus vti, vbicunque desideratum erit, possit. Eae constant copia rerum ac verborum".

269-271 *non solum ... oculis Cf. Quint. Inst.* X, 1, 6: "debent esse non solum nota omnia sed in promptu atque, vt ita dicam, in conspectu".

272 *velut ex acervo Cf. Quint. Inst.* X, 1, 7: "turbam ... ex qua sine discrimine occupet proximum quodque".

275 significat quam 'homines' et 'mortales'? Et tamen, qui passim 'omneis mortales' pro 'omneis homines' dixit Graeco isto notatus est prouerbio τὸ ἐν φακῆ
LB 9 μύρον, id | est In lenticula vnguentum. Et alicubi 'literae' et 'epistola' rem eandem significant, alicubi diuersas.

Tum, vt demus in significato nihil omnino discriminis esse, tamen sunt alia
280 aliis honestiora, sublimiora, nitidiora, iucundiora, vehementiora, vocaliora, ad compositionem magis concinna. Proinde dicturo delectus adhibendus, vt ex omnibus optima sumat. In promendo iudicium requiritur, in condendo sedulitas. Vt iudices, praestabit diligenter obseruata sermonis elegantia proprietatesque; vt quam plurima recondas, omnis generis autorum assidua lectio dabit.

285 Siquidem aliis verbis multa eloquuntur poetae, aliis oratores. Sunt et aetatibus ac seculis sua quaedam peculiaria vocabula. Quin iidem etiam scriptores rem eandem saepenumero diuersis modis efferunt. Primum igitur ex omni scriptorum genere verba quam optima seligenda; deinde qualiacunque erunt, tamen in congeriem addentur, neque vox vlla reiicienda, quae modo
290 apud scriptorem non omnino pessimum reperiatur. Nullum enim verbum est, quod non alicubi sit optimum. Proinde, quantumuis erit humile, inusitatum, poeticum, priscum, nouum, obsoletum, durum, barbarum ac peregrinum, tamen in suo veluti grege nidoque reponatur, vt si quando venerit vsus, tum accersatur.

295 Quod si verebimur ne verbi vetustas aut nouitas aures offendat, rectum erit Fabiano vti consilio, vt meminerimus προεπιπλήττειν. Id fiet iis ferme rationibus: 'Cato librorum helluo, si tamen eo verbo fas est vti in re tam praeclara'; 'ipsissimus, vt Plauti more loquar'; 'cur enim non vtar Ennianis verbis?'; 'nam Horatiano verbo libenter vtimur'; 'sic enim isti neoterici loquuntur'; 'agnoscis castrense verbum'; 'vt poetae loquuntur'; 'vt prisci loquebantur'; 'vt dicam
300 antique'; 'si sic loqui licet'; 'si mihi permittis vulgato more loqui'; 'dicam enim Graece, quo dicam melius'.

Idem faciendum in his verbis quae vocantur κακέμφοτα, hoc est quae videntur ad obscoenae rei significationem.

305

SORDIDA

Sordida igitur sunt quae humiliora videbuntur quam pro rei dignitate, veluti si quis amicum ac familiarem 'congerronem' appellet, literarum auidum 'helluonem'. Nam 'acetum', 'spongia', 'pulegium' demiror quorundam Senecae verba sordida videantur. Mihi rectius sordida videntur quibus ipse vsus est in
310 quadam epistola: 'pilicrepi', 'botularii' et 'crustularii'. Huiusmodi fere sunt quae a sordidis artibus ac opificiis sumuntur, velut a balneis, a culinis, a coriariis, a popinis. Quibus tamen necessario vtimur, si de talibus argumentis sit disserendum. Siquidem chirurgi ac medici coguntur interdum vti verbis

276 isto C D: illo A B.

286 ac seculis D: om. A-C; iidem etiam D: etiam iidem A-C.

293 nidoque C D: om. A B.

295 vetustas aut D: om. A-C.

301 permittis C D: permittas A B.

- 303–304 *Idem ... significationem D: om. A–C.*
- 306–307 *sunt ... literarum D: atque humilia sunt vt si quis familiarem congerronem dicat A–C.*
- 276 *prouerbio Adag. 623 (LB II, 270 C–271 F)*, taken from Gell. XIII, 29, 5–6, where Fronto quotes it in warning against treating ‘mortales multi’ as synonymous with ‘multi homines’.
- 277–278 *Et alicubi ... diuersas* This compressed statement perhaps refers to the material in Valla *Eleg.* III, 6 (De litera et epistola). Cf. *Paraphr. in Eleg. Laur. Vallae, ASD I, 4, p. 272, ll. 785–792.*
- 279–283 *alia aliis ... sedulitas* Cf. Quint. *Inst.* X, 1, 6: “cum sint aliis alia aut magis propria aut magis ornata aut plus efficientia aut melius sonantia”; VIII, 3, 16: “iam sunt aliis alia honestiora, sublimiora, nitidiora, iucundiora, vocaliora”; X, 1, 6: “vt, cum se iudicio dicentis ostenderint, facilis ex his optimorum sit electio”.
- 290–291 *Nullum ... optimum* Cf. Quint. *Inst.* X, 1, 9: “Omnibus enim fere verbis praeter pauca, quae sunt parum verecunda, in oratione locus est. ... Omnia verba ... sunt alicubi optima”.
- 291–292 *humile ... peregrinum* Er. will deal with these various categories in this order, except that *nouata* are treated last. All the sections were greatly expanded in 1534, and a new section, ‘Obscoena’, inserted before ‘Nouata’. (As so often, the later insertion is somewhat of a digression: in this case Er. ceases to deal strictly with synonyms, and moves on to different registers of vocabulary.) Suggestions will be made in the notes concerning the sources from which Er. may have culled the words he discusses pp. 40–52. Some of them are treated by more than one Latin writer, so it is doubtful which of the possible sources Er. may have been using. Chomarat, *Grammaire* draws attention to Er.’s use of N. Perotti’s *Cornucopiae*. This work purported to be a commentary on Martial, but was actually a vast linguistic treatise which draws on many Latin writers, including the dictionaries of older Latin words compiled by Pompeius Festus (second century A.D.) and Nonius Marcellus (fourth century A.D.), and the surviving books of M. Terentius Varro’s *De lingua latina*. These works were often published together from 1480 onwards: Aldus printed all four in one huge volume in 1513. There are places where Er. seems to be using Perotti, others where he appears to draw directly on Non. or Fest. Er. sometimes names a source such as Gellius, but as Perotti quotes by name from a wide range of Latin authors, Er. may not necessarily be drawing on his own reading on every occasion. He did however derive much information directly from Quint. and *Rhet. Her.*
- 296 *Fabiano vti consilio* See Quint. *Inst.* VIII, 3, 37; Quint. is here quoting Aristot. *Rhet.* III, 7, 9. Er. supplies different examples from those in Quint.
- 297 *Cato ... belluo* Cf. Cic. *Fin.* III, 2, 7: “quasi helluari libris, si hoc verbo in tam clara re vtendum est, videbatur”. See below, ll. 307–308, where *belluo* is an example of *verba sordida*. Here it seems to be treated as an early word; it occurs once in Ter. (*Heaut.* 1033).
- 298–299 *nam ... vtimur* Cf. Cic. *Lael.* 24, 89: “Terentiano verbo libenter vtimur”.
- 299 *neoterici* See above, p. 27, n.l. 27.
- 299–300 *agnosis castrense verbum* Plin. *Nat.*, Pref. 1. (References in these notes to the text of the Elder Pliny are to the edition in the Loeb Classical Library, London/Cambridge Mass., 1938–1963.)
- 303 *καλέματα* See Quint. *Inst.* VIII, 3, 44–47, where the Greek term occurs.
- 306 *Sordida* Quint. *Inst.* X, 1, 9: “nam et humilibus interim et vulgaribus [verbis] est opus, et quae nitidiora in parte videntur sordida, vbi res poscit, proprie dicuntur”.
- 307 *congerronem* A word used by slaves in Plautus.
- 307–308 *belluonem* See above, n.l. 297.
- 308–309 *Senecae ... videantur* See Sen. *Contr.* 7, Pref. 3: “[Albucius] res dicebat omnium sordidissimas – acetum et puleium et lanternas et spongas: nihil putabat esse quod dici in declamatione non posset”. (*Pulegium* is a variant of ‘puleium’ (pennyroyal) found in Glossaries and as a *varia lectio* in Mss. It was no doubt based on a popular etymology ‘pulices legit’: Plin. *Nat.* XX, 54, 155: “Flos recentis ... pulices necat odore”.)
- 309 *ipse vsus est* Sen. *Epist.* 56, 1–2. This insertion of 1534 was perhaps suggested to Er. by his recent work on Seneca (see above, p. 31, n.l. 69).

315 aptis potius quam splendidis. Et Plinius iocatur in verba castrensia. Et
 'tuburcinandi' verbum latronum sodalitia nobis dederunt. Quaedam autem per
 se sordida sunt, alia ad argumentum, ad personas aut alias circumstantias
 relata, veluti 'stercus' et 'stercorare' non est sordidum verbum si apud
 agricolas de agricultura loquaris, secus si apud principem de republica
 habeatur oratio.

320

INVSITATA

Olim plurimum ius erat consuetudini publicae, quemadmodum testatur et
 Horatius: 'Multa renascentur quae nunc cecidere, cadentque / Quae nunc sunt
 in honore vocabula, si volet vsus'. Nunc quoniam loquendi ratio non a vulgo,
 sed ex eruditorum monumentis petitur, non est eadem consuetudinis autoritas.
 325 Inusitata tamen videri possunt quae rarius occurrunt apud eos autores qui
 frequentius teruntur ab eruditis. Et hodie danda est opera, ne moleste
 loquamur longaque recedamus ab istorum studio qui recte loqui putant
 inusitate loqui, quod in L. Sisenna, viro alioqui docto, notat M. Tullius;
 quique, quod eleganter dictum est a Diomede, ita demum sibi videntur
 330 ingeniosi, si ad intelligendos ipsos opus sit ingenio; denique qui malunt
 scribere quae mirantur homines, magis quam intelligant.
 LB 10

Nec vno tamen modo fit vt sermo sit inusitatus, quod ex his quae sequuntur
 fiet perspicuum. Si quis exemplum requireret, inusitate loquetur qui 'passos
 senes' dicat pro 'rugosis', 'interduatim' et 'interatim' pro 'interdum' et
 335 'interim', 'titiuillitium' pro 're nihili', 'vagorem' pro 'vagitum'.

POETICA

Sunt et apud poetas quibus parcius est vtendum, praesertim in oratione libera.
 Cuiusmodi sunt apud Horatium: 'eliminare' pro 'efferre foras arcanum' (quo
 tamen vsus est M. Tullius pro 'eiicere'); 'iuuenari' pro 'iuueniliter lasciuire',
 340 quae vox ad Graecum efficta est *νεανιζειν* et *νεανιεύειν*; 'furiare' pro 'in furorem
 agere'; 'clarare' pro 'illustrare'; 'aeternare' pro 'sempiternae memoriae tradere';
 'inimicare' pro 'inimicitias concitare'; 'pauperare' pro 'damno afficere'; 'cinctu-
 tis' pro 'cinctis'; 'inuideor' pro 'mihi inuidetur'. Et apud Vergilium 'agmen'
 pro 'actu' seu 'ductu': 'leni fluit agmine Tybris'; 'indomitum furit' pro
 345 'indomite'; 'acerba tuens' pro 'acerbe'; 'sperare' pro 'timere' siue 'expectare':
 'Hunc ego si tantum potui sperare dolorem, / Et perferre soror potero'.
 (Similiter Terentius: 'Nam quod speras, propulsabo facile'; a qua tamen
 sermonis forma non abhorruit M. Tullius in Epistolis familiaribus: 'Et mobili
 in me meosque esse animo non sperabam'.)

350 Graecis mira felicitas in componendis dictionibus, quam interdum imitantur

321-333 Olim ... loquetur qui *D: om. A-C.*

331 mirentur *BAS LB: mirantur D.*

333-335 passos ... vagitum *D: passi senes*
 pro rugosis, interduatim et interatim pro eo

quod est interdum et interim, titiuillitium
 pro eo quod est nihil, vagor pro vagitu *A-C.*

335 titiuillitium *scripsi: titilluitium D BAS LB.*

337-355 Sunt ... historici *D: Eliminari, Iuue-*

- nari, Agmen pro actu seu ductu. Vt leni fluit agmine Tybris. Indomitum pro indomite. Vt indomitum furit. Sperare pro timere. Vt, Hunc ego si potui tantum sperare dolorem, Et perferre soror potero.
- 314 *Plinius ... castrisia* See above, p. 41, n.ll. 299–300.
- 315 *tuburcinandi* Apul. *Met.* VI, 25, used of a band of robbers.
- 321 *consuetudini publicae* Quint. *Inst.* I, 6, 3: “Consuetudo vero certissima loquendi magistra”.
- 322 Hor. *Ars* 70–71 (iam cecidere). Perotti makes a similar point, quoting Hor. at *Cornucopiae* 124, 40 sqq. But this section of *De copia* belongs to the 1534 version.
- 325 *occurrunt ... auctores* Cf. Quint. *Inst.* I, 4, 4: “verba, quae frequenter ius ab auctoribus sumunt”.
- 327–328 *ab istorum ... loqui* A reference to contemporary archaisers, for whom Apuleius was an important source of vocabulary. See John F. D’Amico, *The progress of Renaissance Latin prose: The case of Apuleianism*, RQ 37, 3 (1984), p. 351 sqq. See below, p. 46, ll. 372–374. Cf. Suet. *Aug.* 86, 3: “Sed opus est, inquit, dare te operam, ne moleste scribas et loquaris”.
- 328 *notat M. Tullius* See Cic. *Brut.* 75, 260: “sed ille tamen familiaris meus recte loqui putabat esse inusitate loqui”.
- 329 *a Diomedē* Not, it seems, from the grammarian Diomedes, but from Quint. *Inst.* VIII, Pref. 25: “tum demum ingeniosi scilicet, si ad intelligendos nos opus sit ingenio”.
- 330–331 *denique ... intelligant* Cf. Suet. *Aug.* 86, 2: “M. quidem Antonium vt insanum increpat, quasi ea scribentem, quae mirentur potius homines quam intellegant”.
- 333–335 *passos ... vagitum* For this material Er. seems to be drawing directly on Non. and Fest.: *passos senes*, Non. 12 M, pp. 17–18 Lindsay, quoting Lucilius; see *Adag.* 1767 (*Viri senis astaphis caluaria*), *ASD* II, 4, p. 194; *interduatim, interatim*, Fest., *Gloss. lat.* IV, p. 234; *titiuillitium* Fest., *Gloss. lat.* IV, p. 454 (*Tittibilicium*); see *Adag.* 708 (*Vitiosa nuce non emam*), *LB* II, 305 B; 3703 (*Titiuillitium*), *LB* II, 1123 C–D; *vagorem*, Fest., *Gloss. lat.* IV, p. 463, quoting Ennius.
- 337 *apud poetas ... vtendum* Cf. Quint. *Inst.* I, 6, 2: “Auctoritas ab oratoribus vel historicis peti solet; nam poetas metri necessitas excusat”.
- 338 *apud Horatium* Er. claimed to have felt a special affinity with Horace from early youth; see e.g. *Ciceron.*, *ASD* I, 2, p. 703, ll. 27–31. To the two examples quoted from his favourite poet in 1512, he added more in 1534: *eliminare*, *Epist.* I, 5, 25: “qui dicta foras eliminet”; *iuenari*, *Ars* 246; *furiare, clarare, aeternare, inimicare*, *Carm.* I, 25, 14; IV, 3, 4; 14, 5; 15, 20; *pauperare*, *Serm.* II, 5, 36; *cinctus, inuideor*, *Ars* 50; 56. These last two occur in a passage where Hor. is speaking of the admissibility of new creations which “Graeco fonte cadent, parce detorta” (see below, p. 144, l. 931). For Greek ‘calques’ see below, ll. 340, 350.
- 338–339 *eliminare ... vsus est M. Tullius* Er. seems to have misread his notes: Cic. does not, it seems, use or quote this word, but he does quote *expectorare* in a passage cited by Perotti, *Cornucopiae* 124, 36, a section which Er. seems to have used. (See below, p. 45, n.l. 358.) The two words occur together in the same section of Quint. *Inst.* VIII, 3, 31: “Nam memini iuuenis admodum ... esse tractatum, an ‘gradus eliminat’ in tragoedia dici oportuisset. At veteres ne ‘expector’ quidem timuerunt”. For the meaning Er. gives to *eliminare*, see, as well as Hor., Placidus E47, *Gloss. lat.* IV, p. 21: “Extra limen proferre vel publice secretum quid dicere”; Non. 38, 29 M, p. 56 Lindsay: “Extra limen eicere”.
- 344 *leni ... Tybris* Verg. *Aen.* II, 782, quoted Macr. *Sat.* VI, 4, 4. *indomitum furit* This seems to be misremembered; cf. perhaps Verg. *Georg.* III, 100: “Incassum furit”.
- 345 *acerba tuens* Verg. *Aen.* IX, 794.
- 346 *Hunc ... potero* Verg. *Aen.* IV, 419–420.
- 347–349 *Similiter ... sperabam* Er. added in 1534 two further examples of ‘sperare’ meaning ‘conceive, foresee’, which modify the idea that this is a poeticism to be avoided in prose: one from the dramatist Terence (*Andr.* 395: tu speres), who had always been considered the exemplar of good Latin usage; and one from Cic. *Fam.* V, 1, 2 (a letter written not by Cicero, but by Q. Metellus Celer).
- 350–351 *Graecis ... Latinis* Cf. Quint. *Inst.* I, 5, 70: “Sed res tota [compositio] magis Graecos decet, nobis minus succedit”; II, 14, 1: “Sed non omnia nos ducentes ex

poetae, quum idem non perinde succedat oratoribus Latinis. Quod genus sunt: 'vulnificus', 'tristificus', 'tabificus', 'fatidicus', 'laurigeri', 'caprigenum pecus', 'veliuolum mare', 'vitisator', aliaque id genus innumera. 'Vilitigatores' ausus est Cato dicere, alius 'officiperdam'.

355 Ad poeticam licentiam accedunt historici.

PRISCA

360 Prisca gratiam addunt, si modice et apte velut emblemata intertextantur. Quod genus sunt: 'expectorare' pro eo quod est 'expromere verbis quod est in animo'; 'actutum' pro 'quamprimum'; 'antigerio' pro 'valde'; 'oppido' pro eodem; 'creperum bellum' pro 'dubio'; 'hostire' pro 'pensare'; 'hostimentum' pro 'pensatione'; 'vitulantes' pro 'gaudentes'; 'iumentum' pro 'vehiculo'; 'perduellis' et 'perduellio' pro 'hoste patriae'; 'duellum' pro 'bello'; 'cluere' pro 'pugnare'; 'temetum' pro 'vino'; 'Aemathia' pro 'Thessalia'.

OBSOLETA

365 Inusitata sunt quorum rarus est vsus; prisca, quae ex scriptis ob antiquitatem relictis a posterioribus decerpta sunt, velut e XII Tabulis, ex Ennio et Lucilio, Naeuio et Pacuio. Obsoleta sunt quae prorsus in desuetudinem et obliuionem abierunt. Cuiusmodi sunt: 'bouinari' pro 'tergiuersari', 'apludam edit et floces bibit' pro 'furfure vescitur et fecem bibit', quae merito deridet Gellius.

370 'Hostem' pro 'hospite' ac 'peregrino' dixit antiquitas. Nunc ridiculus sit qui tentet ad eum loqui modum.

357-361 Prisca ... gaudentes *D*: Expectorare, actutum. Antigerio pro oppido aduerbium. Creperum bellum pro dubio. Hostire pro pensare. Vitulantes gaudentes *A-C*.

362-363 cluere ... vino *B-D BAS LB: om. A*; in *LB* annotatur: "Lege cernere, non cluere".

363 Aemathia ... Thessalia *D: om. A-C*.

365-370 Inusitata ... Hostem *D*: Bouinari pro tergiuersari. Et apludam edit, et floces bibit, quorum meminit Gellius. Et hostem *A-C*.

370 dixit antiquitas *C D: om. A B*.

370-391 Nunc ... desideramus *D: om. A-C*.

Graeco sequuntur"; Liv. XXVII, 11, 5: "faciliore ad duplicanda verba Graeco sermone".

imitantur poetae Nonetheless, the creation of certain types of compound adjective was an accepted part of Latin poetic diction. Of Er.'s examples, *vulnificus*, *fatidicus*, *caprigenum pecus*, *veliuolum mare*, *vitisator* come from Vergil; *tristificus* from Cicero (translating verse); *tabificus* from Seneca (in tragedy); *laurigeri* from Ovid; but the list could have been mostly assembled from Perotti, where all but the first two appear.

353-354 *Vilitigatores* ... *officiperdam* Two examples of attempts at generating new compounds on the part of prose writers; see Plin. *Nat.*, Pref. 30: "scio ego, quae scripta sunt si palam proferantur, multos fore qui vitiligent ... [32] ergo securi

etiam contra vitiligatores, quos Cato eleganter ex vitii et litigatoribus composuit". See also *Adag.* 1519 (*Vilitigatores*), *ASD* II, 4, p. 32. 'Officiperda' is found in Cato *Dist.* IV, 42 Boas. In his edition of *Dist.* (1514), Er. rejected Cato's authorship, as he does by implication here. True to his eclectic principles, Er. uses 'vilitigatores' in the preface to that work (Ep. 298, l. 16). Neither word is discussed in Perotti, *Cornucopiae*.

355 *accedunt historici* This is true of Livy, and particularly of Tacitus. By the time he made this 1534 insertion, Er. had considerably extended his reading in the classical historians. He may here be thinking of Quintilian's recommendation of the historians as a source of "auctoritas" for Latin usage (see above, p. 43, n.l. 337).

- 356 **PRISCA** This section makes use of Perotti, *Cornucopiae*, but includes material from elsewhere.
- 357 *Prisca ... intertextantur* Cic. *De or.* III, 38, 153: "Inusitata sunt prisca fere ac vetustate ab usu cotidiani sermonis iam diu intermissa, quae sunt poetarum licentiae liberiora quam nostrae; sed tamen raro habet etiam in oratione poeticum aliquod verbum dignitatem ... aut alia multa [verba prisca], quibus loco posita grandior atque antiquior oratio saepe videri solet"; Quint. *Inst.* I, 6, 39-40: "Verba a vetustate repetita ... adferunt orationi maiestatem aliquam non sine delectatione ... sed opus est modo ut neque crebra sint ...".
- 358 *expectorare* See Cic. *De or.* III, 38, 154, quoting the early poet and tragedian Ennius to illustrate neologism: "Tum paucis sapientiam omnem mi exanimato expectoratur". The meaning there seems to be 'drive from the heart'. Er. uses it in that sense below, ch. 33, p. 84, l. 327. The explanation *expromere verbis quod est in animo* is perhaps based on Perotti, *Cornucopiae* 124, 36: "Expectorare [est] extra pectus eicere [quoted from Non. 16, 1 M, p. 23 Lindsay] ... vsus est Cicero".
- 359 *antigerio ... oppido* Quint. *Inst.* I, 6, 40: "ab vltimis et iam oblitteratis repetita temporibus, qualia sunt ... antigerio"; VIII, 3, 25: "Oppido quidem vsi sunt paulum tempore nostro superiores, vereor, ut iam nos ferat quisquam; certe antigerio, cuius eadem significatio est, nemo nisi ambitiosus vteretur". See also Perotti, *Cornucopiae* 124, 38; 129, 4, using Fest. and Non.
- 360 *creperum bellum* Non. 13 M, p. 20 Lindsay: "Crepera res proprie dicitur dubia; vnde et crepusculum dicitur lux dubia ... creperum bellum, anceps et dubium", quoted Perotti, *Cornucopiae* 449, 55-59. *hostire* Fest., *Gloss. lat.* IV, p. 375: "Hostire pro aequare posuerunt"; *op. cit.*, p. 224: "Hostimentum beneficii pensatio"; Plaut. *Asin.* 377: "Quin ... promitto hostire contra ut merueris"; 172: "Par pari datum hostimentumst". See Perotti, *Cornucopiae* 520, 14-17.
- 361 *vitulantes* Non. 13 M, p. 21 Lindsay: "Vitulantes veteres gaudentes dixerunt"; Perotti, *Cornucopiae* 364, 3-4. *iumentum* Gell. XX, 1, 28: "Iumentum quoque non id solum significat quod nunc dicitur, sed vectabulum etiam quod a iunctis pecoribus trahebatur"; Perotti, *Cornucopiae* 720, 17: "Est etiam vehiculi genus".
- 362 *perduellis et perduellio* See Rhet. *Her.* IV, 10, 15, where 'perduellio' occurs in a passage illustrating unnatural style which strains after effect by employing strange words; Fest., *Gloss. lat.* IV, p. 224: "Hostis apud antiquos peregrinus dicebatur, et qui nunc hostis perduellio"; Varro *Ling. lat.* V, 3: "nunc [hoste] dicunt eum quem tum dicebant perduellem". Er. uses 'perduellis' as part of his normal vocabulary (e.g. Ep. 3032, l. 263); Cic. uses it, but only in specialised contexts (e.g. *Off.* I, 12, 37; III, 29, 107).
- 362-363 *cluere pro pugnare* 'Cluere' does not mean 'pugnare', but 'purgare'; see Serv. *Comm. Aen.* I, 720: "Quia veteres cloare purgare dixerunt". Er. probably took this example from Perotti, *Cornucopiae* 348, 18: "Cluere enim veteres pugnare dicebant", part of a section using information from Plin. *Nat.*; cf. the reading of the ed. princ. of Pliny (Venice, J. Spira, 1469), *Nat.* XV, 28: "Cluere enim antiqui pugnare dicebant" (modern texts, XV, 36, 119, read 'purgare'). LB (see app. crit.) has emended the wrong word; cf. the phrase 'cernere ferro': to decide an issue by fighting.
- 363 *temetum* Gell. X, 23, 1: "vino semper, quod temetum prisca lingua appellabatur"; Perotti, *Cornucopiae* 644, 44 and 878, 16 (using Fest. and Non.). *Aemathia* Plin. *Nat.* IV, 10, 33: "Macedonia ... Emathia antea dicta". Er. follows the poets in equating Emathia with Thessaly, e.g. Verg. *Georg.* I, 492: "Emathiam et latos Haemi ... campos".
- 364 **OBSOLETA** Er. recommends a modest use of *verba prisca*, has doubts about *inusitata*, which may make our speech 'molestus' (see above, p. 42, ll. 326-328), but quite rejects *obsoleta*. Again he is thinking of contemporary archaisers (see below, p. 46, n.ll. 372-374).
- 366-367 *Ennio ... Pacuio* Early Latin poets whose writings survive only in fragmentary form. Er. could have met quotations from them either via a source such as Perotti, *Cornucopiae*, or more directly in Cicero, Varro, Gellius, Macrobius, Nonius, Festus, Diomedes, Servius.
- 368-369 *bovinari ... Gellius* See Gell. XI, 7, 3-6, *apluda*, *flocces*; 7-9, *bouinator*.
- 370 *dixit antiquitas* See above, n.l. 362; Cic. *Off.* I, 12, 37: "Hostis enim apud maiores nostros is dicebatur quem nunc peregrinum dicimus".

Obsoletis non video quis sit locus, nisi per iocum et ironiam, veluti si quis ineptum antiquitatis affectatorem ita notet: 'Hic profecto dignus est qui apludam edat et floces bibat'.

375 Hic non solum habenda est aetatis ratio, verum etiam studii et affectationis. Est enim antiquitas iam exoleta ac rudis, qualis videri potest ab aetate Liuii Andronici; quae paulatim enituit vsque ad M. Tullii tempora, quibus sic expolita est Romana eloquentia, vt quo cresceret non haberet, sed, vt sunt res humanae, paulatim ab illo summo candore degeneraret. Necesse enim fuit vt
380 posteriores, quum aliter dicere conarentur, peius dicerent. Et tamen Salustius, quum eadem aetate scripserit qua Cicero, Catoni Censorio quam Ciceroni similior est. Ac Moecenas, quum idem ferme aetatis vixerit, tamen a seculi sui puritate longissime abest. Itidem Valerius Maximus, quum Tyberii Caesaris
LB 11 aetate fuerit, qua nondum | degenerarat Tulliani seculi candor, tamen suo
385 potius quam aetatis suae more scripsit. De Tacito, Suetonio, Pliniis, Aelio Lampridio aliisque posterioribus nihil dicam.

Caeterum quemadmodum iure laudatur illorum institutum, qui sese ad illius felicissimi seculi imitationem componunt, ita non probarim quosdam qui ceu barbarum horrent quod in his posterioribus reperiunt; praesertim quum fieri
390 possit, vt quod hic refugiunt apud M. Tullium fuerit in libris quos desideramus.

DVRA

Dura sunt quae parum commode transferuntur. Notatus est qui rempublicam dixit 'castratam' morte Camilli, quum sentiret ciuitatis robur illius morte
395 concidisse. Et Flaccus tecte notat Furium quendam qui scripserit: 'Iuppiter hybernas cana niue conspuat Alpes'. His adsimile fuerit illud: 'Campos pacis sustulit, belli montes excitauit'. Mollius erat si a mari tranquillo ac turbato duxisset metaphoram.

PEREGRINA

400 Habent suam et peregrina gratiam in loco adhibita, veluti quum 'gazes' dicimus pro 'diuitiis', quae vox Persica est; celebrata est autem eius gentis opulentia et opulentiae comes luxus. 'Acinaces' pro 'gladio' Medicum verbum est; 'essedum' pro 'rheda' Britannicum; 'vngulum' Oscorum lingua 'annulus' dicitur; 'cascus' pro 'vetulo' Sabinorum est; 'vri' pro 'bubus feris' Gallica vox
405 est, quemadmodum et 'merga' pro 'medulla' siue 'adipe' terrae, qui effoditur

393-398 Dura ... metaphoram D: Vt respubli- ca castrata morte Camilli, caperare frontem, conspuat Alpes niue apud Furium A-C.
400-408 Habent ... censetur D: Gaza pro diuitiis, Persicum. Acinaces pro gladio, Medicum. Essedum pro Rheda, Britanni-

cum. Vngulum Oscorum lingua anulus. Cascus pro vetulo, lingua Sabinorum. Vri pro bubus feris Gallica vox. Camurum pro eo, quod est in sese rediens, peregrinum verbum A-C.

372-374 *Obsoletis ... bibat* Cf. *De conscr. ep.*,

ASD I, 2, p. 218, ll. 8-10: "Et merito

- ridentur hoc nostro seculo quidam Apuleiani, et obsoletae antiquitatis affectatores”.
- 375 *Hic non ... affectationis* Er. here comments that one cannot identify strange old words best avoided simply from the date of the writer who uses them. Such words occur, naturally, in early Latin writers (Livius Andronicus, Ennius etc.), but also in later writers who are motivated by some *studium* or *affectatio*. These include persons contemporary with Cicero or living a little later, who, although writing while Latin was at the peak of its development, chose not to conform to its norms. Thereafter Latin inevitably declined, so it is not surprising if ‘Silver’ and ‘late’ writers diverge from Classical standards. For the designations ‘Golden’ and ‘Silver’ cf. Ep. 2091, ll. 263–264: “illo seculo [Senecae], quod Ciceronis velut argenteum aureo successit”.
- 376–379 *Est enim ... degeneraret* For the realisation that Classical Latin was not an undifferentiated whole but had its stages of development cf. e.g. Cardinal Adriano Castellesi’s short history of the Latin language, *De sermone latino* (Rome, 1514, 1515²), where Latin is divided into similar periods. (See D’Amico, p. 380; above, p. 43, n.l. 327.) This whole section (ll. 370–391) was added in 1534, by which time Er. had written *Ciceron.* (1528). Cf. *Ciceron.*, ASD I, 2, p. 635, ll. 1–5; p. 657, l. 4 sqq. See also *De pronunt.* (1528), ASD I, 4, p. 99, ll. 884–887: “A Cicerone nemo negat optimum loquendi exemplar peti, nec inficiari possumus eo seculo dicendi genus incorruptissimum fuisse, quo iam et horror ille nimium priscae vetustatis abesset, et nondum degenerasset Romanae linguae synceritas”.
- 380 *Salustius* Cf. *Ciceron.*, ASD I, 2, p. 657, ll. 19–20: “de Crispo Salustio, qui quum eisdem fuerit aetatis, dictione dissimillimus est Ciceroni”.
- 382 *Moeenas* Several writers illustrate Maecenas’ deliberately outré style, e.g. Suet. *Aug.* 86, 2; Sen. *Epist.* 114, 4–5.
- 383 *Valerius Maximus* Cf. *Ciceron.*, ASD I, 2, p. 657, ll. 25–27: “Tam similis est Ciceroni, quam mulus homini, adeo vt vix credas vel Italum fuisse qui scripsit, vel hoc aetatis vixisse, tam diuersum est totum dictionis genus”.
- 385–386 *De Tacito ... nihil dicam* Writers of the Imperial period, who all diverge from the Ciceronian norm in varying degrees. By this time Er. has forgotten that he is talking about *obsoleta*, and has moved on to the question of the decline of Latin after the Ciceronian age. The topic of the date of various words is taken up properly in ch. 12, below, pp. 52–54, which was part of the first edition.
- 387–391 *Caeterum ... desideramus* In spite of his admiration of the style of the Ciceronian age, Er. aligns himself with the eclectics, allowing himself to use words of any register and of any period, in an appropriate context. (See above, p. 40, ll. 291–294.)
- 390–391 *apud M. Tullium ... desideramus* See below, p. 68, ll. 881–883.
- 393–398 (app. crit.) *caperare frontem* Non., p. 13 Lindsay: “Caperare est rugis frontem contrahere”; Perotti, *Cornucopiae* 380, 24.
- 393–394 *Notatus ... Camilli* Cic. *De or.* III, 41, 164: “Nolo dici morte Africani castratam esse rempublicam”, but probably taken from Quint. *Inst.* VIII, 6, 15, where the Cicero example is quoted.
- 395 *Flaccus* Hor. *Serm.* II, 5, 41: “Furius hibernas cana niue conspuet Alpiss”, parodying a line of verse by Furius, an old epic poet of the second century B.C.; cf. next note.
- 395–396 *Iuppiter ... Alpes* Furius, quoted Quint. *Inst.* VIII, 6, 17; cf. preceding note.
- 396–397 *Campos ... excitaui* Rhet. *Her.* IV, 10, 15: “qui montis belli fabricatus est, campos sustulit pacis” (see above, p. 45, n.l. 362).
- 400 *peregrina* Er. distinguishes *peregrina*, non-Latin words borrowed into Latin in the Classical period, from *barbara*, more outlandish or later borrowings.
- gazas* Perotti, *Cornucopiae* 301, 13–14: “Gaza enim Persica vox et significat opes”; Serv. *Comm. Aen.* I, 119: “Gaza Persicus sermo est et significat diuitias”.
- 402 *Acinaces* Hor. *Carm.* I, 27, 5: “Medus acinaces”.
- 403 *essedum* Prop. II, 1, 76: “Esseda ... Britannna”.
- 403–404 *vngulum ... dicitur* Fest., *Gloss. lat.* IV, p. 464.
- 404 *cascus* Varro *Ling. lat.* VII, 28: “cascum significat vetus; ... origo Sabina”; *Adag.* 162 (Cascus cascum ducit), *LB* II, 94 D–F. *vri* Macr. *Sat.* VI, 4, 23: “Vri enim Gallica vox est ... camuris peregrinum verbum est, id est, in se redeuntibus”.
- 405 *merga* Plin. *Nat.* XVII, 4, 42: “Alia est ratio, quam Britanniae et Galliae inuenere, alendi [terram] ... genusque quod vocant margam”.

ad laetificandos agros, et 'gessa' pro teli genere; 'parasanga' pro spatio triginta stadiorum Persicum verbum est. Quin et 'camurum' pro eo quod in se recurrit, inter peregrinas voces censetur. Apud veteres christianos recepta sunt 'nonnus' et 'nonna' pro 'sancto' et 'sancta', quae vocabula sunt Aegyptiorum, quod olim illic monachorum et monacharum examina sanctimoniae nomine commendantur.

Quod si quando necessitas cogit vt barbaris vtamur, non sine honoris praefatione sunt adhibenda, quemadmodum ait Plinius. Sunt aliae permultae voces quae a barbaris nationibus vna cum ipsis rebus ad Graecos, a Graecis ad nos dimanarunt; quod genus sunt 'sinapi', 'piper', 'zinziber' et caetera.

OBSCOENA

Obscoenas voces oportet ab omni christianorum sermone procul abesse, nec audiendi sunt Cynici, qui nihil putant turpe dictu quod turpe factu non sit; rursus, quod turpe non sit in occulto facere, id nec in publico turpiter fieri, veluti reddere lotium aut exonerare aluum. At e diuerso, non statim turpe dictu est quod factu turpe est: 'parricidium' et 'incestus' verecunde nominantur, quum vtrunque factu sit turpissimum. Verum vt sunt quaedam corporis membra quae, quum per se inhonesta non sint, tamen pudore quodam humano velantur, ita sunt actiones quaedam mediae, quae verecundiae gratia caelantur. At non statim quod indecorum est propalam facere, turpe est suo nominare vocabulo: 'parere' verecunde dicitur, quod tamen turpe fieret in propatulo; 'meiere' non est verbum obscoenum, tametsi 'reddere lotium' verecundius est, palam tamen meiere inuerecundum est. Contra 'cacare' verbum est obscoenum, quum actio sit aequae media; 'venter' pudice nominatur, impudice ostenditur; 'vulua' verbum est honestum, quum 'cunnus' sit obscoenum.

Vnde igitur ducitur obscoenitatis ratio? Non aliunde quam ab vsu, non quorumlibet, sed eorum quorum est casta oratio; nam poetae, praecipue satyrici, in his sibi nimium permiserunt.

Interdum metaphora simplici verbo est obscoenior, quale est illud Horatii: 'alienas / Permolere vxores'; et 'patriciae immeiere vuluae'; et apud Catullum: 'despuit patruum' et 'deglubere viros'. Quaedam detorta sunt in obscoenum sensum, quum per se sint honesta, vt 'dare fidem' verecunde dicimus, et tamen obscoenum est quod est in Priapeis: 'Simplicius multo est da Latine dicere'; et Martialis: 'Vis dare, nec dare vis'.

Ab his | igitur quae manifestam habent obscoenitatem in totum est abstinendum. Quae media sunt, possunt ad verecundum sensum accommodari, veluti si quis dicat se 'exosculari' aut 'dissuauiri' ingenium alicuius quo valde delectetur, aut 'philologiae procum' appellet eruditionis candidatum.

NOVATA

Nouata trifariam accipi possunt: vel quae finguntur noua, vel quae in alium vsum deflectuntur, vel quae compositione nouantur. Primi generis exemplum

fuerit, quod Nero 'mōrari' dixit prima producta pro 'fatuū esse', a Graeca voce μωρός. Secundi, quod Salustius 'ductare exercitum' dixit, quum 'ductare'

- 408-415 Apud veteres ... et caetera *D: om. A-C.*
- 416-443 OBSCOENA ... candidatum *D: om. A-C.*
- 445-455 Nouata ... cuiusmodi *D: Vt ductare exercitum, vt patrare bellum, Salustianum.*
- 406 *gessa* I.e. 'gaesa'; Serv. *Comm. Aen.* VII, 664: "Pilum proprie est hasta Romana, vt gessa Gallorum".
parasanga Well known from Xenophon's March of the Ten Thousand (*Anabasis*) through Persian territory; see also Hdt. II, 6; Fest., *Gloss. lat.* IV, p. 327: "Parasangae apud Persas viarum mensurae".
- 407 *camurum* See above, p. 47, n.l. 404 *vri.*
- 413 *ait Plinius* See Plin. *Nat. Pref.* 13: "plurimarum rerum aut rusticis vocabulis aut externis, immo barbaris, etiam cum honoris praefatione, ponendis".
- 415 *sinapi, piper, zinziber* According to Pliny, these plants are native to Egypt, India and Arabia, respectively (*Nat.* XIX, 54, 171; XII, 14, 26 and 28). The names presumably have the same origin.
- 417-443 *Obscoenas ... candidatum* This whole section was added in 1534. For the content see Cic. *Off.* I, 35, 126-128; *Fam.* IX, 22.
- 434 Hor. *Serm.* I, 2, 34-35.
- 435 *patriciae ... vulvae* Pers. 6, 73.
- 436 *despuit patrum* A mixture of Catull. 74, 3-4: "patruī perdespuit ipsam / Vxorem", and 5-6: "quamuis irrumet ipsum / Nunc patruum". (Modern texts of Catull. read "perdespuit"; cf. Cic. *Fam.* IX, 22, 4: "Battuī, inquit, impudenter; 'despuit' multo impudentius".)
deglubere viros Catull. 58, 5: "Glubit magnanimi Remi nepotes".
- 438 *in Priapeiis ... dicere* Possibly a printer's error: cf. *Priap.* 3, 1-2: "Da mihi, quod tu / Des licet assidue"; 3, 9-10: "Simplicius multo est 'da pedicare' Latine / Dicere". For 'dare' *sens. obsc.* see Suet. *Caes.* 49, 3: "Notum est quid ille tibi, et quid illi tu dederis".
- 439 Martial. VII, 75, 2.
- 442-443 *si quis dicat ... candidatum* See Gell. I, 23, 13: "fidem atque ingenium pueri exosculetur"; Cic. *Mur.* 10, 23: "mihi videris istam scientiam iuris tamquam filiolam osculari tuam"; *Fam.* XVI, 27, 2: "tuosque Catonianum est vitiligator [vitiligator C]. Incuruiceruicum pecus Politianicum. Vituperones, amorabundus, subsequa [bubsequa C], nupturire, verbigerari. Cuiusmodi A-C.
- [oculus] etiamsi te veniens in medio foro videro, dissuauabor"; *Brut.* 96, 330: "domi teneamus [eloquentiam] saeptam liberali custodia et hos ignotos atque impudentes procos repudiemus".
- 445-446 *Nouata ... nouantur* Cic. *De or.* III, 37, 149: "Ergo vtimur verbis aut eis quae propria sunt ... aut eis quae transferuntur ... aut eis quae nouamus et facimus ipsi".
- 447-448 *quod Nero ... μωρός* *De pronunt.*, *ASD* I, 4, p. 68, ll. 793-796: "Suetonius indicat [Ner. 33] Neronem Caesarem mortuo Claudio stultitiam exprobrare solitum vnius vocalis productione. Quoties enim incideret, vt diceret illum esse mortuum, ita loquebatur: Desit inter viuos mōrari, porrecta prima syllaba".
- 448-451 *Salustius ... liberis* Sall. *Inq.* 38, 1; *Cat.* 11, 5. See Quint. *Inst.* VIII, 3, 44: "in obscoenum intellectum sermo detortus est, vt 'ductare exercitum' et 'parrare bella' apud Sallustium dicta sancte et antique ridentibus, si dis placet". Quint. gives these as examples of κακέμματα (see above, p. 40, l. 303), and the somewhat obscure text seems to say that Quint.'s contemporaries amused themselves by reading an obscene meaning into these phrases in Sallust. The obscene possibilities seem to have been developing by Sallust's own time, and he may have been deliberately using the phrases in an earlier (innocent) sense as part of his archaising style ('antique'). This attempt to revitalise the old meaning could be considered an innovation. Er., perhaps misremembering, made these phrases into examples of *nouata*, but in the compressed text of 1512 (see app. crit.) there is no explanation of where any innovation lay. Explanatory insertions made in 1534 (here, and also below, p. 140, l. 855) did not really clarify the matter. (For the words in question see J.N. Adams, *The Latin sexual vocabulary*, London, 1982, pp. 142-143, 174-175.)

apud Terentium aliosque veteres sensum habeat obscoenum: ‘vt meam ductes
 450 gratis’; item: ‘patrare bellum’ pro ‘gerere bellum’, quum ‘patrare’ prius
 diceretur qui daret operam creandis liberis. Tertii generis sunt ‘vilitigator’ a
 vitio litigandi, quod ante retulimus; ‘bubsequa’ pro ‘bubulco’; item illa
 Pacuuii: ‘Nerei repandirostrum, incuruicercuicum pecus’, quorum meminit
 Fabius. Ad hanc classem pertinent quae deriuatione nouantur, vt: ‘vituperone-
 455 nes’, ‘amorabundus’, ‘nupturire’, ‘verbigerari’; cuiusmodi vocibus praecipue
 gaudet Apuleius, Martianus Capella, Sidonius Apollinaris, et qui ad horum
 exemplum sese composuerunt. Habent et haec gratiam, si modo in loco
 modiceque velut aspergantur. Nam, vt eleganter est a Fabio dictum, ‘in cibis
 interim acor ipse iucundus est’.

460 Porro Graeca Latinis in loco intermixta non mediocrem addunt gratiam. In
 loco adhibentur, vel cum Graeca vox est significantior, vt *λογομαχία* pro
 ‘contentione’ siue ‘rixa’, vel cum est etiam breuior, vt *φίλυτος* pro ‘eo qui sibi
 placet’, vel quum est vehementior, vt *γυναικομανής* pro ‘mulieroso’, vel quum
 est venustior, vt si quis de rebus arduis sed inutilibus disserentem dicat eum
 465 *μετεωρολεσχέϊν*, aut eum qui sibi sapiens videatur quum sit stultus, appellet
μωρόσοφον.

Nam Graecae vocis gratiam nulla Latina posset assequi, vel quum ad locum
 aut dictum auctoris alicuius alludimus, veluti quum notantes aliquem inconside-
 ratius loquutum, dicimus *ποῖον ἔπος* etcetera, quod est apud Homerum; aut
 470 indicantes aliquem non respondisse ad id quod proponebatur, dicamus *ἄμας*
ἀπήτουν; quod si Latine dicas ‘falces petebam’, perit sermonis lepos.

Allusionem habet illud Horatianum: ‘ter vncti / Trans Tyberim nanto... /
 Irriguumque mero sub noctem corpus habento’. Facit enim Trebatium loquen-
 tem, iure consultum. Solent enim ii verbis Duodecim Tabularum delectari.
 475 Quod et M. Tullius imitatur in libris De legibus.

Denique, quum nolumus id quod dicimus a quibuslibet intelligi. Ac ne
 singula persequar, quoties inuitat aliqua commoditas, recte Graeca Latinis
 intertextentur, praesertim quum ad eruditos scribimus.

Caeterum, quum nihil huc inuitat, velut ex instituto sermonem semilatinum
 480 et semigraecum texere fortassis in adolescentibus, semet ad vtriusque linguae
 facultatem exercentibus, veniam mereatur; in viris mea sententia parum decora
 fuerit haec ostentatio neque plus habeat grauitatis quam si quis alternis et e
 prosa oratione et metris librum misceat; quod tamen ab eruditis quibusdam
 factum videmus: ab Arbitro Petronio, sed non sine specie dementiae, a Seneca
 485 in ludicro Encomio Claudii et, quod magis admirandum, a Boetio in argu-
 mento serio; qui tamen in carminibus adeo sui dissimilis est, vt docti vix
 credant ipsius Marte fuisse conscripta. Boetium imitatus est Ioannes Gersonen-
 sis, scriptor haud contemnendus, si in hoc seculum incidisset.

Iam fit interdum, vt aut longo circuitu cogamur efferre quod sentimus, aut a

- A-C.
 460-488 In loco ... incidisset *D: om. A-C*.
 489-490 Iam fit ... sumere *D: Quanquam*
- 449-450 *vt ... gratis* Ter. *Phorm.* 500.
 451-452 *vilitigator ... ante retulimus* See above, p. 44, l. 353.
 452 *bubsequa* An Apuleian word. The unfamiliar form was misinterpreted by the printer of *A*, and consequently of *B*.
 452-453 *illa Pacuui* In *A-C* the quotation is described as "Politianicum"; in *D* ascribed, correctly, to Pacuvius, from Quint. *Inst.* I, 5, 67.
 454-455 *vituperones, amorabundus* Gell. XIX, 7, 16; XI, 15, 1.
 455 *nupturire, verbigerari* Apul. *Apol.* 70; 73; *Adag.* 1947 (Lingua bellari), *ASD* II, 4, p. 305, ll. 546-547: "Apuleius verbo festiuiter nouato verbigerari dixit pro verbis digladiari". Cf. below, p. 68, ll. 867-871.
 456-457 *qui ... composuerunt* Another reference, added in 1534, to contemporary archaisers who would find much material in these post-classical writers with their taste for unfamiliar vocabulary.
 458 Quint. *Inst.* IX, 3, 27 (speaking however of the effect of striking figures).
 460-466 *Porro Graeca ... μωρόσσορον* Er. seems to treat direct borrowings from Greek as *nouata*. Four reasons for making such a borrowing were added (ll. 460-466) as part of the 1534 insertion (ll. 460-488: see app. crit.): *cum Graeca vox est significatior ... breuior ... uehementior ... uenustior*. The words given as examples seem to be mostly late, derived from sources such as Lucian, Plutarch, and the New Testament. For φιλαντορος see *Adag.* 292, *LB* II, 147 C-E.
 469 ποῖον ἔπος Hom. *Il.* IV, 350, quoted Gell. I, 15, 4.
 470-471 ἄμας ἀπῆτον *Adag.* 1149 (Falces postulabam), *LB* II, 464 D-E.
 472-475 *Allusionem ... De legibus* A parenthesis illustrating the use of allusion to something Latin, not Greek, here to the language of the Twelve Tables. The archaic 3rd person plural imperative in *-nto*, found in the Twelve Tables and other old legal and official texts, continued to be used in decrees and legal writings (Trebatius was a distinguished 'iurisconsultus'). Cicero used such forms in *De legibus* to generate an air of antiquity and authority.
 472 Hor. *Serm.* II, 1, 7-9 (transnanto Tiberim).
 479-480 *sermonem ... semigraecum* Cic. *Tusc.* I, 8, 15: "Scis enim me Graece loqui in Latino sermone non plus solere quam in Graeco Latine".
 484 *ab Arbitro* Petronio Petronius Arbitr, in the *Satyricon*, a picaresque novel surviving only in fragmentary form (ed. princ. Milan, 1482).
 485 *in ludicro Encomio* The *Ludus de morte Claudii (Apocolocyntosis)* of Seneca (ed. princ. Rome, 1513) was printed by Froben in 1515 (with *Moria*) from a poor text, with notes by Beatus Rhenanus. A much improved version, based on a newly discovered manuscript, was included in Er.'s 1529 edition of the works of Seneca.
a Boetio Boethius, in *Consolatio philosophiae* (ed. princ. c. 1470), in which the author prepares himself to face execution when unjustly imprisoned.
 487-488 *Ioannes Gersonensis* John Gerson (1363-1429) held the influential position of Chancellor of the University of Paris, and was for long a powerful figure in the Conciliar disputes, successfully upholding the right of a general council to depose a pope. Eventually his authority and that of the University was challenged, and during a period of retreat he wrote his famous *De consolatione theologiae*, modelled on Boethius' *Consolatio philosophiae*. During his last years he wrote devotional books and hymns. Er. had, with modified enthusiasm, read some of Gerson's writings in his youth (Ep. 1581, l. 87), probably the devotional writings, which were popular with the Brethren of the Common Life and their associated regular communities. His attention was drawn again to Gerson in 1525 in the course of his acrimonious dispute with Natalis Beda, who suggested that Er. read Gerson as an aid to spiritual humility (cf. Ep. 1581, l. 82). This moved Er. to procure a copy of Gerson's works and start rereading him (Ep. 1679, l. 84). Whatever his feelings as he started, this remark in *De copia*, part of a 1534 insertion, suggests that he had found Gerson not entirely uncongenial.
 489-491 *Iam fit ... sex milibus* Gell. XI, 16, 1: "vocabula rerum ... quae neque singulis verbis, vt a Graecis, neque, si maxime pluribus eas res verbis dicamus, tam dilucide tamque apte demonstrari Latina oratione possunt quam Graeci ea dicunt priuis

490 Graecis mutuo sumere, vt in πολυπραγμοσύνη, φιλαυτία, ἀφαιμαρτοεπής, πολυφι-
λία, δυσωπία, περισσολογία, ταυτολογία, βαττολογία, atque id genus sex milibus;
de quibus fortassis alias nonnihil dicemus.

Sunt non paucae Graecorum voces quas antiquitas Latinitate donauit. Iis
perinde atque Latinis vti licebit, vt: 'rhetor' et 'orator'; 'hypothecca' et
LB 13 'pignus'; 'helleborum' et 'vera|trum'; 'foeniculum' et 'marathrum'; 'syco-
496 phanta', 'calumniator'; 'praebibo' (quo vsus est Apuleius) et 'propino'; 'masti-
gia', 'verbero'. Quaedam ita recepta, vt desit verbum Latinum, sicuti: 'philoso-
phus', 'theologus', 'grammatica', 'dialectica', 'epigramma'; in quibus ipsis
inertit nonnihil varietatis si modo Graeca, modo Latina forma inflectantur, vt:
500 'scorpius' et 'scorpio'; 'elephantus' et 'elephas'; 'delphinus', 'delphin'; 'lampas
<lampadis>', 'lampada lampadae'; 'grammatica grammaticae', 'grammaticae
grammatices'.

AETATVM PROPRIA VOCABVLA. CAP. XII

Diligenter itaque conueniet obseruare quid in vsurpandis vocibus aetas varia-
505 rit. 'Beatitudinem' et 'beatitatem', 'mulierosum' et 'mulierositatem' Cicero
primus ausus est dicere. 'Declamare' pro 'exerceri ad eloquentiam' illius aetate
nouum erat. Aetate Varronis 'aedituus' pro 'aeditimo' nouum erat (sic enim ab
aede dicebatur 'aeditimus' quemadmodum a lege 'legitimus'). 'Interim' pro
'interdum', 'obiter' pro 'interea' et velut aliud agendo, 'subinde' pro 'identi-
510 dem', Quintiliani seculo nata sunt. 'Reatum' Messala primus dixit, 'munera-
rium' Augustus. 'Fauor' et 'vrbanus' seculo Ciceronis voces erant nouae.
'Obsequium' primus dixit Terentius, vt existimat Tullius. 'Ceruicem' numero
singulari primus dixisse fertur Hortensius. 'Piraticam', 'musicam', 'fabricam'
pro artibus vixdum a suis praeceptoribus recepta fuisse testis est Fabius.

515 Huiusmodi vocum idem pollutium congeries, quam Graeci συναθροισμὸν
vocant, conducet non tantum ad hoc, vt, si quando res eadem crebrius erit
repetenda, vitemus ὁμοιολογίαν, id est similem vbique sermonis colorem,
verum etiam ad δεινώσιν, id est vehementiam, faciet: 'abiit, erupit, excessit,
euasit'; 'parentem necasti, patrem occidisti, progenitorem trucidasti'. Quod
520 genus rhetores inter orationis decora referunt vocantque interpretationem; ego
magis arbitror ad exercitationem adhibendum esse quam ad orationem.
Difficillimum enim variandi genus est, si manente sermonis habitu sensum
eundem saepius aliis atque aliis verbis idem pollutibus efferre consuescas, vt:
'adire periculum, subire discrimen, suscipere periculum, aggredi discrimen';
525 'aedificat domum, extruit aedes'; 'emit librum, mercatus est codicem'; 'able-
gavit puerum, amandauit ministrum'; 'hic tibi ab illo habitus est honos, haec
tibi ab illo relata est gratia'; 'hoc praemii recepi, hoc fructus tuli'; 'condonauit
culpam, remisit noxiam, ignouit admissum'; 'quoties eius diei recolo, quoties
recordor, quoties reminiscor'.

530 Nihil est humanis auribus fastidiosius, ac recte praecipit Horatius: 'vt currat

sententia, neu se / Impediat verbis lassas onerantibus aures'. Secus est quum et affectui seruit iteratio, et varietas aliqua leuat repetitionis taedium. Quod genus est illud Maronis: 'Superestne et vescitur aura / Aetherea, nec adhuc crudelibus occubat vmbris?'. Huic similis est illa M. Tullii copia pro Q. Ligario: 'O clementiam admirabilem atque omnium laude, praedicatione, literis monumen-
535 tisque decorandam' etc. Similia dixit, non eadem. Laudatur etiam idque merito ex eadem oratione locus rem eandem aliis atque aliis verbis inculcans: 'Quid enim, Tubero, tuus ille districtus in acie Pharsalica gladius' etc.

- 491 *δυσωπία* ... *βαττολογία* D: *om. A*, *περιαυτολογία B*, *δυσωπία, περισσολογία, ταυτολογία C*.
495 *foeniculum et marathrum* D: *om. A-C*.
500 *scorpius et scorpio* C D: *epigramma aut epigrammatum epigrammati A B*.
501 *lampadis suppleui*: *om. cett.*
503 *CAP. XII C D*: *CAP. XI A B*. *B hic vt videtur*

vocibus". Gell. then discusses *πολυπραγμοσύνη*, the title of a work by Plutarch, and *πολυφιλία*. 'Αφαμαρτοεπής is from Hom. *Il.* III, 215 (see below, p. 280, l. 87); *φιλαυτία* probably from Plutarch; the rest, added after the first edition, are from late Greek writers. For *βαττολογία* see below, p. 54, l. 545; both references to this word added in 1534.

- 496 *Apul. Met.* X, 16.
500-502 *scorpius* ... *grammatices* See *De pronunt.*, *ASD* I, 4, p. 70, ll. 860-861: "Quidam malunt dicere grammaticae, grammatices, grammaticen Graeco more quam Latino" (though Er. is here talking of differences of accentuation).
504-505 *aetas variari* This returns to the point Er. began to make above, p. 46, l. 375. This section (ll. 504-514) shows clear use of Perotti, *Cornucopiae* 124, 19-33, combined with material from elsewhere.
505 *Beatitudinem et beatitatem* Cic. *Nat.* I, 34, 95, quoted Quint. *Inst.* VIII, 3, 32. *mulierosum et mulierositatem* Cic. *Fat.* 5, 10 and *Tusc.* IV, 11, 25.
506 *Declamare* Sen. *Contr.* I, Pref. 12: "Hoc enim genus materiae quo nos exercemur adeo nouum est vt nomen quoque eius [controuersiae] nouum sit ... sicut ipsa declamatio apud nullum antiquum auctorem ante Ciceronem et Caluum inueniri potest".
507 *aedituus* ... *nouum erat* Varro *Rust.* I, 2, 1.
510-514 *Reatum* ... *Fabius* See Quint. *Inst.* VIII, 3, 34-35.
512 *primus dixit Terentius* Ter. *Andr.* 68:

- ad editionis A exemplar praeue correctae, numeros hinc usque ad cap. XXXIIIum falsos habet.*
506-508 *Declamare* ... *legitimus* D: *om. A-C*.
509 *aliud A C D*: *alia B*.
514 *pro artibus* D: *om. A-C*.
523 *consuescas C D*: *consuescamus A B*.
530-545 *Nihil* ... *battologia* D: *om. A-C*.

- "Obsequium amicos, veritas odium parit"; Cic. (*Lael.* 24, 89) quotes this line, remarking "Terentiano verbo libenter vtimur". Er. follows Quint. (see previous note) and Don. (*Comm. in Ter.*) in interpreting Cic.'s remark to mean that Cic. thought Ter. invented the word.
515 *Huiusmodi* Er. now concludes his original section on synonyms (ch. 11). For *συναθροισμός* cf. below, p. 220, ll. 579-586.
518 *δελνωσιν* For the term, see Quint. *Inst.* VI, 2, 24; VIII, 3, 88.
518-519 *abiit* ... *euasit* Cic. *Catil.* II, 1, 1, quoted Quint. *Inst.* IX, 3, 46 (in a discussion of addition or pleonasm).
520 *vocantque interpretationem* Cf. *Rhet. Her.* IV, 28, 38: "Interpretatio est quae non iterans idem redintegrat verbum, sed id commutat quod positum est alio verbo quod idem valet, hoc modo ... 'Patrem nefarie verberasti, parenti manus scelerate artulisti'".
530 *Hor. Serm.* I, 10, 9-10.
532 *affectui seruit* Cf. *Rhet. Her.* IV, 28, 38: "Conduplicatio est cum ratione amplificationis aut commiserationis eiusdem vnus aut plurium verborum iteratio".
533-534 *Maronis* ... *vmbris* A conflation of Verg. *Aen.* I, 546-547 and III, 339 (superratne).
534 *Cic. Lig.* 2, 6.
537 *ex eadem oratione* Cic. *Lig.* 3, 9, quoted Quint. *Inst.* VIII, 4, 27. (This is part of a section added in 1534; Er. used the example in 1512 in Book II, below, p. 220, l. 581 sqq.)

Haec eo diligentius admoneo, quod celebris alioqui nominis concionatores,
 540 praesertim apud Italos, senserim hoc ceu praeclarum affectare, vt huiusmodi
 synonymis tempus eximant; veluti si quis interpretans illud Psalmi: 'Cor
 mundum crea in me, Deus', ita loquatur: 'Crea in me cor mundum, cor
 purum, cor nitidum, cor immaculatum, cor expers sordium, cor nullis vitiis
 545 inquinatum, cor purgatum, cor lotum, cor niueum', atque idem faciat in
 caeteris verbis. Atqui haec copia non multum abest a battologia. |

LB 14

RATIO VARIANDI PER ENALLAGEN SIVE ΕΤΕΡΩΣΙΝ. CAP. XIII

Proxima variandi ratio est, cum eadem voce modice deflexa varietatis nonnihil
 conciliatur, vt: 'edax', 'edo'; 'bibax', 'bibulus', 'bibosus', 'bibo'; 'loquax',
 'locutuleius'; 'nugator', 'nugo'; 'blaterator', 'blatero'; 'fallax', 'falsus'; 'volup-
 550 tuosus', 'voluptuarius'.

Huius generis est cum substantium nomen adiectiuo commutatur aut
 contra, vt: 'iuxta sententiam Homeri', 'iuxta sententiam Homericam'; 'vir mire
 facundus', 'vir mira facundia'; 'insignite impudens', 'insignita impudentia'.
 Cum verbum actiuum mutatur in passiuum aut contra: 'plurimam habeo
 555 gratiam', 'plurima tibi a me habetur gratia'; 'magna me tenet admiratio',
 'magna teneor admiratione'; 'non sic amat filium mater', 'non sic amatur a
 matre filius'. Et vt rem infinite variam summatim dicam, duobus potissimum
 modis constat haec mutatio, vel cum pars ipsa mutatur, vel cum eadem
 orationis parte manente qualitas nouatur. Ea totidem rationibus commutari
 560 poterit, quot sunt res quae voci cuiquam accidunt.

Prioris exemplum erit: 'non confido facturum me', 'non est fiducia'; 'non
 dubito quin possit', 'non est mihi dubium quin adsit illi facultas'; 'iudicent
 alii', 'aliorum esto iudicium'; 'quid huc redisti?', 'quid huc reditio est?'; 'desine
 565 nugari', 'desine nugas'; 'id mihi anus indicium fecit' pro 'indicauit'; 'est illi
 mira sitis auri', 'mire sitit aurum'; 'non est apud illum discrimen amici et
 inimici', id est 'non discernit amicum ab inimico'; 'nostrum istud viuere triste'
 (infinitum verbum pro nomine); 'virtus est vitium fugere', id est 'virtus est
 fuga vitiorum'. (In his orationibus verbum nomine permutatur.)

'Amantem redama, promerenti benefac', 'redama eum qui te amat, benefac
 570 ei qui promeretur'; 'tui desiderantissimus est', 'te maxime desiderat'; 'nemo tui
 videndi cupientior', 'nemo qui te magis videre cupiat'. (Hic verbum participio
 commutatur.)

'Venisti ereptum', 'venit eripere', 'venit erepturus', 'venit vt eripiat'. (Hic
 verbum supino aut participio mutatur.)

575 'Ad congerendas pecunias inhiat', 'ad congerendum pecunias inhiat'. (Hic
 gerundium, vt vocant, gerundio commutatum est.)

'Hoc dictum oportuit', 'hoc dicere oportuit'; 'si quid recte curatum velis', 'si
 quid recte curari velis'. (Hic infinitum verbum participio commutatur.)

'Magnum dat ferre talentum' ('ferre' pro 'ferendum'); 'Sthenelus sciens

580 pugnae', id est 'sciens pugnandi'; 'cupidus litium', 'cupidus litigandi'. (Hic nomen positum pro gerundio.)

'Libitum est' pro 'libuit'; 'misertum est' pro 'misertus sum'; 'pertesum est' pro 'teduit'; 'placitum est' pro 'placuit'; 'puduit', 'puditum est'. (Hic supinum pro verbo.)

585 'Meliuscula est', 'meliuscule est'; 'plurimum est in foro', 'plurimus est in foro'; 'rarus est conuiua', 'raro est conuiua'; 'multus est apud mulierem',

546 CAP. XIII C D: CAP. XII A B, et BAS per errorem.

557 Et vt B-D: Hic cauendum ne perperam vertamus, neque enim haec conuersio procedit in quibuslibet, vt: cepi cibum, et, captus sum a cibo; cepi prouinciam, captus sum prouincia. Et vt A.

561 Prioris exemplum erit C D: om. A B.

540 praesertim apud Italos Presumably a distant memory of his experiences in Italy, 1506 1509.

541 Ps. 51, 10 (50, 12 Vulg.).

545 battologia Cf. *Annot. in Mt.* 6, 7, LB VI, 35 E: "Nolite multum loqui, μή βαττολογήσητε. Graecis est dictio composita pro uerbialis, a Batto quodam poëta, qui conscripsit hymnos, in quibus eadem subinde inculcauit: quemadmodum copiosius explicatum est in Chiliadibus nostris [*Adag.* 1092, LB II, 444 C]. Huc allusit Ouidius, cum Battum indicem eadem facit iterantem: *In illis | Montibus, inquit, erant, et erant in montibus illis* [Ov. *Met.* II, 702-703]". Er. wrote this annotation in 1516. Cf. also *Lingua*, ASD IV, 1, p. 250, ll. 395-396, and *De pronunt.*, ASD I, 4, p. 47, ll. 126-129, where the same lines from Ovid are quoted. Modern editions of Ovid read "erunt et erant".

546 CAP. XIII In chs. 13-32, pp. 54-76, Er. presents as sources of copia stylistic possibilities treated by ancient rhetoricians under figures and tropes.

PER ENALLAGEN Many of Er.'s examples in this chapter are drawn from Quint. *Inst.* IX, 3 on *figurae*. Other sources, e.g. Charis. and Diom., treat some of this material as examples of *soloecismus*; cf. Quint. *Inst.* IX, 3, 2: "Prius [genus] fit iisdem generibus quibus vitia. Esset enim orationis schema vitium, si non peteret sed accideret".

548-550 *edax* ... *voluptuarius* Some of the forms quoted are rare variants of a classical form: *edax*, the normal form; *edo*, Non., p. 69 Lindsay (possibly taken from Perotti,

562 quin adsit illi facultas D: quin possit A-C.

564 id mihi ... indicauit C D: om. A B.

565-566 non est ... ab inimico C D: om. A B.

573-574 Venisti ... mutatur D: Venit eripit, venit eripere, venit vt eripiat. Hic verbum gerundio mutatur A-C.

578 participio D: supino A-C.

Cornucopiae 286, 46); *bibulus*, the normal form; *bibax*, *bibosus*, quoted in Gell. III, 12; *bibo*, possibly from Isid.; *loquax*, normal; *locutuleius*, quoted as an archaism in Gell. I, 15, 20; *nugator*, normal; *nugo*, Apul. *Met.* V, 29 (probably an archaism); *blatero*, quoted as an archaism in Gell. I, 15, 20; *blaterator* seems not to be classical, but is formed in the same way as *nugator*. *Fallax*, *falsus*, *voluptuosus* and 'voluptarius' (not *voluptuarius*) are common classical variants.

552 *inxta sententiam Homeri* 'Iuxta' in the sense 'according to' is found in Late and Ecclesiastical Latin.

553 *insignite impudens* Cic. *Phil.* III, 4, 10.

557-558 *duobus ... modis* The second type will be exemplified below, p. 56, l. 590 sqq.

563 *quid huc reditio est?* Ter. *Eun.* 671 (tibi reditio).

564 *id mihi ... fecit* Ter. *Ad.* 617 (anus mi).

566 *nostrum ... triste* Pers. I, 9, quoted Quint. *Inst.* IX, 3, 9.

567 *virtus ... fugere* Hor. *Epist.* I, 1, 41, quoted Quint. *Inst.* IX, 3, 10.

574 *supino* See Valla *Eleg.* I, 28 sqq.

576 *gerundium, vt vocant* See Chomarat, *Grammaire*, p. 723, n. 53 for this neologism introduced by Despauterius. See Valla *Eleg.* I, 25 sqq. for *gerundium*.

577 *Hoc dictum oportuit* Plaut. *Merc.* 724.

577-578 *si quid ... velis* Ter. *Ad.* 372.

579 *Magnum ... talentum* Verg. *Aen.* V, 248; quoted Quint. *Inst.* IX, 3, 9.

579-580 *Sthenelus sciens pugnae* Hor. *Carm.* I, 15, 24-25, quoted Quint. *Inst.* IX, 3, 10.

582 *Libitum est ... misertum est* Expressions used by Terence.

'multum apud mulierem versatur'; 'frequens est in aula', 'assiduus in literis' (hic nomine commutatur aduerbium 'frequenter' et 'adsidue').

590 Verum alias fortassis vt commodius, ita et copiosius de his dicemus. Nunc de qualitatis variatione docendi causa pauca ponamus, quasi digito fontes ipsos indicantes.

NVMERVS

Vsurpatur numerus pro numero: 'Romanus praelio victor' pro 'Romani victores'; 'Haud secus ac patriis acer Romanus in armis'; 'vterumque armato milite complent' ('armatis militibus'); 'omnem pecuniam absumpsit' ('omnes pecunias'); 'Populo imposuimus (id est 'imposui') et oratores visi sumus' (cum de vno loquatur Cicero); Vergilius: 'Sed nos immensum spaciis confecimus aequor'; 'hominis vultus' pro 'vultu'; 'datur ora tueri' pro 'datur videre faciem'; 'animos' pro 'animo'.

600 Nam in prima persona pro singulari pluratiuum numerum ponere frequentissimum est, aliquoties modestiae causa; in secunda nunquam, nisi genus ipsum significamus: 'quae vestra libido est' (id est 'virorum'); in tertia inuidiae causa mutauit Te|rentius: 'Cum ad vxores ventum est, tum fiunt senes' (cum de vno Chremete diceretur); 'inexplicitosque Platonas' (Martialis, cum de vno Platone dicat).

LB 15 605 In genere mollior ac frequentior est numeri mutatio in nominibus quae grammatici collectiua vocant. Cuiusmodi sunt: 'vulgus', 'populus', 'grex', 'ordo'; 'pars in frusta secant'. Item in his quae non vnum aliquod indiuiduum, sed genus aut speciem declarant. Nihil enim refert vtrum dicas 'elephantus decimo demum anno parit' aut 'elephanti decimo anno pariunt'.

PERSONA

Variatur et persona pluribus modis, vel cum certa pro quauis ponitur: 'quid facias?'; 'vt homo est, ita morem geras'; 'videas et flumina sicca' (id est 'videri poterant'). Idem fit per primam personam itidem vt per secundam: 'Ne mihi tum molleis sub diuo carpere somnos / Neu dorso nemoris libeat iacuisse per herbam'; 'Neue tibi ad solem vergant vineta cadentem'. Nonnunquam pro prima aut etiam secunda persona tertiam vsurpamus, vt: 'ait Clodius, negat Cicero' (id est 'tu ais, ego nego'); Vergilius: 'nec me meminisse pigebit Elyssae' (id est 'tui'); idem: 'et tandem Turnum experiatur in armis' ('Turnum' dixit pro 'me'); item: 'Manibus hoc referes, telo cecidisse Camillae' (id est 'meo').

625 Huc pertinet quae vocatur apostrophe, quum orationem ad aliquam personam aut ad rem tanquam ad personam vertimus, vt: 'Scipiadas duos bello, et te, maxime Caesar'; 'Polydorum obruncat, et auro / Vi potitur. Quid non mortalia pectora cogis, / Auri sacra fames?'. Vergilius parentheses cum apostrophe coniunxit in illo:

'Haud procul inde citae Metium in diuersa quadrigae
Distulerant (at tu dictis, Albane, maneres)
Raptabatque viri mendacis viscera Tullus'.

630 Ad hanc formam pertinet, quoties verbum personale impersonali commutamus, vt: 'non te haec pudent?', 'non te horum pudet?'; 'apud barbaros assidue bellatur', 'barbari continenter bellant'; 'dicitur passim pontificem aduentare', 'plerique dicunt pontificem aduentare'; 'dici non potest quam te amem', 'nemo dixerit facile quam te amem'.

635

GENVS

Est nonnihl varietatis et in generis commutatione, vt: 'lachrymat' pro

- 587 assiduus in literis B-D: assiduus in literis, assidue est in literis A.
588 frequenter et assidue C D: om. A B.
594 Haud secus ... in armis D: quem versum hoc loco om. A-C, sed praebent inferius post aequor (l. 598).
598 aequor D: aequor; idem, Haud secus ac patriis acer Romanus in armis A-C. Cf. supra l. 594.
598-599 prius datur ... faciem D: om. A-C.
590 de qualitatis variatione The second type mentioned above, p. 54, ll. 558-559.
590-591 digito ... indicantes Cf. Cic. De or. I, 46, 203: "vt ... digitum ad fontes intendere". Cf. also 'digito demonstrare' (e.g. Encbir., LB V, 19 E; Otto 550).
593 Romanus ... victor Liv. XXXI, 36, 3, quoted Quint. Inst. VIII, 6, 20.
594 Haud secus ... in armis Quint. Inst. IX, 3, 20, quoting Verg. Georg. III, 346 (non secus).
594-595 vterumque ... complent Verg. Aen. II, 20.
596-597 Populo ... Cicero Taken from Quint. Inst. VIII, 6, 20, quoting a lost letter of Cicero to Brutus.
597-598 Sed nos ... aequor Verg. Georg. II, 541, quoted Quint. Inst. IX, 3, 20.
598 hominis ... vultu Cf. Quint. Inst. VIII, 6, 28: "cum dico vultus hominis pro vultu ... nomen immuto".
datur ora tueri Verg. Aen. VI, 688.
600 in prima persona See De conscr. ep., ASD I, 2, p. 266 sqq., esp. p. 269, ll. 12-14.
602 quae vestra libido est Ov. Her. I, 75.
603 Cum ... senes Ter. Phorm. 1010 (Vbi ad).
604 Martial. IX, 47, 1.
608 pars ... secant Verg. Aen. I, 212; a traditional example, quoted Charis. IV, 267 K.
606-610 In genere ... pariunt D: om. A-C.
610-621 idem ... id est meo D: Nunquam Erasmus Guilielmi queat obliuisci, pro eo quod est, nunquam tui potero obliuisci A B, om. C.
622-623 quum orationem ... vertimus, vt D: om. A-C.
631-632 apud barbaros ... bellant C D: om. A B.
633 pontificem aduentare B-D: om. A. (soloecismus per numeros), Diom. II 454 K, and Priscian.
609-610 elephantus ... pariunt See Plin. Nat. VIII, 10, 28.
613 vt homo ... geras Ter. Ad. 431.
videas ... sicca Verg. Ecl. 7, 56.
614-616 Ne mihi ... cadentem Verg. Georg. III, 435-436 (herbas) and II, 298, quoted Quint. Inst. IX, 3, 21 (herbas), in reverse order.
617-618 ait ... Cicero Cf. Quint. Inst. IX, 3, 21: "Dicit Seruius, negat Tullius".
618-619 nec ... Elyssae Verg. Aen. IV, 335.
619 et tandem ... in armis Verg. Aen. VII, 434.
620 Manibus ... Camillae Verg. Aen. XI, 689.
623-624 Scipiadas ... Caesar Verg. Georg. II, 170, quoted Quint. Inst. IX, 3, 24.
624-625 Polydorum ... fames Verg. Aen. III, 55-57, quoted Quint. Inst. IX, 3, 25.
625-629 Vergilius parentesim ... Tullus Verg. Aen. VIII, 642-644 (Mettum), quoted Quint. Inst. IX, 3, 26 (Mettum).
631 non ... pudent? Ter. Ad. 754.
636-642 lachrymat ... conspicio See Quint. Inst. IX, 3, 7 for luxuriat, fluctuat, assentio; the others do not appear to be taken as a group from any one specific source, though grammarians (e.g. Priscian) note them in various places.

‘lachrymatur’; ‘luxuriat’ pro ‘luxuriatur’; ‘fluctuatur’ pro ‘fluctuat’; ‘praeuertere’ pro ‘praeuerti’; ‘praecipitat’ pro ‘praecipitatur’; ‘auertit’ pro ‘auertitur’; ‘reuerto’, ‘reuertor’; ‘impertio’, ‘impertior’; ‘assentio’, ‘assentior’; ‘solebat fieri’, ‘solitum est fieri’; ‘non quiuit compesci’, ‘non quita est compesci’; ‘desiit haberi in pretio’, ‘desita est haberi in pretio’; ‘causa coepit agi’, ‘coepita est agi’; ‘assentior’ et ‘assentio tibi’; ‘conspicor’ et ‘conspicio’ (in quorum postremo mutatur et συζυγία). Nam illa quae refert Diomedes – ‘frustro’, ‘patio’, ‘moro’, ‘demolio’, ‘auxilio’, ‘populo’, ‘digno’, atque id genus alia – priscis arbitror relinquenda, nisi in carmine inciderint, nam tum excusatius adhibebuntur.

Consimiliter in nominibus: ‘pileum’ et ‘pileus’; ‘haec ficus’ et ‘hic ficus’; ‘haec barbitus’, ‘hic barbitus’, ‘hoc barbiton’; ‘hic helleborus’, ‘hoc helleborum’; ‘hoc nasum’ dixit Plautus.

CASVS

Casus etiam mutatur: ‘eius rei mihi venit in mentem’, ‘ea res’; ‘non sum id nescius’, ‘non sum eius rei nescius’. Quaedam etiam citra tropum duplicem habent constructionem: ‘vtor hanc rem’ et ‘hac re’; ‘egeo tui’, ‘egeo te’; ‘diues pecore’, ‘diues pecoris’; ‘dono te libro’, ‘dono tibi librum’; ‘impertior heram hoc malo’, ‘impertior herae hoc malum’.

655

SPECIES

Species variatur cum deductitiis vtimur pro primogeniis, vt: ‘magnis negociis prohibitus’, ‘magnitudine negociorum prohibitus’.

LB 16

Cum diminutiuis loco simplicium, vt: ‘loquaculus’ pro ‘loquax’; ‘nasutulus’ pro ‘nasuto’; ‘paucula’ pro ‘pauca’; ‘pauillum’ pro ‘paulum’.

660

Cum frequentatiuis verbis pro primitiuis: ‘dictito’ pro ‘dico’; ‘volito’ pro ‘volo’; ‘iactito’ pro ‘iacto’.

Cum substantiuo pro adiectiuo, vt si quis pro ‘pestilente’ ‘pestem’ appellet, pro ‘scelerato’ ‘scelus’ dicat. Cui finitimum est, quum ‘Italas artes’ dicimus pro ‘Italicis’, ‘Batauas aures’ pro ‘Batauicas’, ‘Hispanos mores’ pro ‘Hispanicis’.

665

Cum comparatiuum aut superlatiuum absoluti loco ponimus, vt: ‘Tristior et lachrymis oculos suffusa nitentes’; et: ‘facundissimus’ pro ‘vehementer facundo’. De quibus suo loco dicemus.

Cum patronymicum loco primogenii ponitur, vt ‘Scipiadas’ pro ‘Scipionibus’. Verum hoc in carmine fortasse liceat, in oratione prosa nemo tulerit.

670

FIGVRA

Figurae mutatio copiam adiuuat, quoties simplici dictione pro composita vtimur aut contra, siue id tropo fiat siue citra tropum, vt: ‘temnere’ pro ‘contemnere’; ‘ruere’ pro ‘eruere’; ‘ponere’ pro ‘deponere’; ‘mittere’ pro ‘omittere’. Rursum: ‘conscribere’ pro ‘scribere’; ‘comedere’ pro ‘edere’; ‘demirari’ pro ‘mirari’; ‘inaudire’ pro ‘audire’; ‘incognoscere’ pro ‘cognoscere’; ‘consipere’ pro ‘sapere’; ‘complacare’ pro ‘placare’; ‘dependere’ pro ‘pendere’; ‘deridiculus’ pro ‘ridiculus’; ‘quandoquidem’ pro ‘quando’.

675

Fit et hoc modo: 'non potest pudescere', 'non potest pufefieri'; 'tempus est vt expergiscaris', 'vt expergefiat'; 'calescere' et 'calefieri'.

680 Ad hanc formam fortasse referendum est illud, quoties compositam dictionem simplicibus circumloquimur: 'magnanimus vir', 'vir magno animo'; 'relege', 'denuo lege'; 'magnopere te rogabat', 'magno te rogabat opere'; 'non animaduertit', 'non aduertit animum'; 'non satisfacit', 'non facit mihi satis'.

685 Interdum variatur compositionis ratio, vt: 'exprobrare' et 'opprobrire'; 'persoluere', 'dissoluere', 'exoluere', 'resoluere aes alienum'.

TEMPVS

Tempus quoque non raro commutatur: 'memini legere' et 'memini legisse';

639 reuerto ... assentior *D: om. A-C.*

642 in quorum postremo *C D: vbi A B.*

648 hoc ... Plautus *D: om. A-C.*

656 pro *B-D: om. A.*

658-659 nasutulus pro nasuto *D: om. A-C.*

638 praecipitat Verg. *Aen.* II, 8-9: "Et iam nox vmda caelo / Praecipitat".

641 causa ... coepta est agi Cic. *Cluent.* 18, 50: "Res agi coepta est".

642-643 in quorum ... συζυγία Cf. Prisc. VIII, 82, Keil II, p. 435: "Inueniuntur quaedam quae saepe non solum coniugationem sed etiam genus vel significationem verbi mutant in compositione".

643-645 refert Diomedes ... adhibebuntur Diom. I, 400 K: "Plura enim verba ... apud veteres diuersa reperiuntur enuntiatia declinatione, frustro ..." (Diom. illustrates with examples taken from early poets).

648 Plaut. *Amph.* 444; *Men.* 168; *Mil.* 1256.

650 eius rei ... in mentem Cf. Valla *Eleg.* I, 25, discussing this use of the genitive.

650-651 id nescius Nescius c. accus., an early Latin usage; see Gell. I, 24, 4.

652-653 diues pecore ... pecoris Cf. Hor. *Epod.* 15, 19; Verg. *Ecl.* 2, 20.

653-654 impertior ... malo Cf. Ter. *Ad.* 320: "Sed cesso eram hoc malo impertire prope?"

658 diminutivis For Er.'s predilection for diminutives, see D.F.S. Thomson, *The Latinity of Erasmus*, in: T.A. Dorey (ed.), *Erasmus*, London, 1970, pp. 125-126; Chomarat, *Grammaire*, p. 253, n. 130. Cf. below, ch. 42, p. 96, l. 757.

loquaculus A rare form, possibly invented by Lucr. IV, 1165.

nasutulus Added in 1534; the word appears since R. Stephanus' *Thesaurus linguae latinae* in major Latin dictionaries (e.g. Basilius Faber, Forcellini) as used by Apuleius ("Nasutula mulier atque dicacula"). In fact,

659 pauxillum pro paulum *C D: om. A B.*

663-664 Cui finitimum ... Hispanicis [*l. 664 Bataucas sic*] *D: om. A-C.*

666 lachrymis *C D: lachrymas A B.*

683 satisfacit *A C D: satisfaciat B.*

it is a Neolatin neologism: see J.Ph. Krebs, J.H. Schmalz, *Antibarbarus der lateinischen Sprache*, Basel, 1905-1907⁷, II, p. 122.

659 paucula ... pauxillum Early Latin forms, also used by post-classical authors.

663-664 Cui ... Hispanicis Added in 1534. Cf. Charis. IV, 266 K: "Dardanus pro Dardanius, posuit proprium nomen pro appellatio" (an example of *soloecismus*). For *Batauas aures*, see Martial. VI, 82, 6; *Adag.* 3535, LB II, 1083 F-1084 E.

665-666 Tristior ... nitentes Verg. *Aen.* I, 228.

667 suo loco Below, p. 96, ll. 743, 747; p. 97, l. 760.

668 Scipiadas See above, p. 56, ll. 623-624.

686-690 These examples seem self-explanatory except for *laurus erat*, pro *laurus esset* (Verg. *Georg.* II, 132-133: "si non alium late iactaret odorem, / Laurus erat"). Here the imperf. indic. *erat* is substituted for the corresponding tense of the subjunctive. This vivid use of the indicative is quite common in conditional clauses, though most examples are of the type where a past indicative replaces a pluperf. subjunct. In this example one could say that as the unreal condit. refers to present time, the substituted *erat* is equivalent to 'est', i.e. 'it is practically a laurel - did it not exude a different perfume'. This would be a very oblique example of change of tense. It is more likely to be explained by reference to Valla *Eleg.* III, 49: "Quod amoene tempus aliquando pro tempore ponitur". Valla's examples here include 'vicimus' for 'vincemus' and "praediceres" [Ter. *Andr.* 793], pro eo quod est 'praedicere debebas'".

690 'praediceres' pro 'praedixisses' vel 'praedicere debuisses'; 'laurus erat' pro 'laurus esset'; 'vicimus' pro 'vincemus'; 'salutato' pro 'saluta'; 'imus, venimus, videmus' (praesens pro praeterito).

MODVS

695 Huic finitima est modi variatio, vt: 'vicero' pro 'vincam'; 'salutabis' pro 'salutato'; 'ne crede', 'ne credas'; 'si voles', 'si volueris'; 'vbi voles', 'vbi volueris'; 'cum vacabit', 'cum vacauerit'; 'quia bene natus est', 'quia bene natus sit'; 'venari' pro 'venabatur'.

DECLINATIO

700 In nonnullis licebit et declinationem variare, vt: 'hilarus' et 'hilaris'; 'violens' et 'violentus'; 'imbecillus', 'imbecillis'; 'contagium', 'contagio'; 'iuger' et 'iugerum'; 'capo' et 'capus'; 'pauo' et 'pauus'; 'scorpio', 'scorpius'; 'senectus', 'senecta'; 'iuuentus' et 'iuuenta'.

CONIVGATIO

705 In aliquot coniugationem, vt: 'lauere' pro 'lauare'; 'féruere' et 'feruere'; 'accérsere' et 'accersire'. Variatur eadem dictio his quoque modis: prothesi, vt: 'tetuli' pro 'tuli', 'gnatus' pro 'nato'; epenthesi: 'Mauortis' pro 'Martis'; proparalepsi, vt: 'admittier', 'accingier', 'dicier' pro 'admitti', 'accingi', 'dici'; paragoge: 'potestur' pro 'potest'; aphaeresi: 'ruit omnia late' pro 'eruit', 'linquere castra' pro 'relinquere'; syncope: 'extinxti', 'dixti' pro 'extinxisti', 'dixisti'; apocope: 'mage' pro 'magis', 'vin' pro 'visne'.

710 Quae quidem species sunt metaplasmii, propterea quod dictionem quasi transformant. Reliquas species prudens omitto, quod non admodum ad copiam facere videntur, et nobis propositum est ea duntaxat persequi, quae proprie pertineant ad id quod instituimus.

VARIANDI RATIO PER ANTONOMASIAM. CAP. XIII

715 LB 17 Proxima variandi sermonis ratio constat antonomasia, id est nominis permutatione, vt si quis pro 'Achille' 'Peliden' aut 'Aeaciden' dicat, pro 'Romanis' 'Ro|mulidas', pro 'Troianis' 'Priamidas' aut 'Dardanidas', pro 'Hercule' 'Tyrinthium', pro 'Venere' 'Cytheream' aut 'Cypridem', pro 'Diana' 'Cinthiam', pro 'Ioue' 'Saturnium', pro 'Mercurio' 'Cillenium'.

720 Nonnunquam epitheton pro nomine ipso subiicere licebit: Vergilius, 'thalamo quae fixa reliquit / Impius', 'impium' pro 'Aenea' dixit; Liuius 'Poenum' pro 'Hannibale'.

In Terentio saepe 'senex' pro persona heri. Eiusdem generis est si quis 'Poetam' dicat 'Homerum' sentiens, 'Philosophum' 'Aristotelem' significans, quemadmodum Graeci Persarum regem Βασιλέα nominant.

725 Neque ab hoc genere abhorret, si quis pro 'fure' 'Verrem' dicat, pro 'mollis'

'Sardanapalum', pro 'diuite' 'Croesum', pro 'crudeli' 'Phalaridem', quae suo loco referemus.

VARIANDI RATIO PER PERIPHRASIM. CAP. XV

730 Id si pluribus verbis fiat periphrasis erit, quam quidam circuitionem nominant, vt si quis 'euersorem Carthaginis et Numantiae' pro 'Scipione' dicat, vt 'Troiani belli scriptorem' dixit Horatius pro 'Homero', item si 'Mantuanus vates' ponatur pro 'Vergilio', 'Venusinus poeta' pro 'Horatio',

689 salutato *D BAS*: salutabis *LB*.

694 cum vacabit, cum vacauerit *C D*: cum vocabit, cum vocauerit *A B*, minus recte vt videtur.

698 imbecillus ... contagio *D*: om. *A-C*.

699 capo et capus; pauo et pauus *C D*: capo capus, pauo pauus *A B*.

699-700 senectus ... iuuenta *D*: om. *A-C*.

Note that Er. has in this example substituted a pluperf. subjunct. Valla then goes on to discuss various uses of the subjunctive (where the point at issue does not seem to be the tense employed). These include conditional clauses with mixed moods, e.g. Hor. *Carm.* II, 17, 27-29: "Me truncus ... sustulerat, nisi Faunus ictum / Dextra leuas- set". Er. seems to be rather hastily substituting another well-known example of this usage.

689-690 *imus, venimus, videmus* Ter. *Phorm.* 103-104.

692 *modi variatio* Ancient grammarians give different versions of the number of modes of the verb; e.g. Probus *Inst. art.*, Keil IV, pp. 155-156, gives: indicatiuus, promissiuus, imperatiuus, infinit(iu)us, optatiuus, coniunctiuus, impersonalis, gerundium, a classification based on function or meaning rather than form. For *vicero, volueris, vacauerit* see below, chs. 67-68, p. 132.

702-708 *feruere ... magis* Cf. Diom. II, 452 K: "Vt si quis dicat feruere correpte, cum produci debeat media syllaba vt 'feruere Leucaten'; Charis. III, 256 K: "Haec duo verba [sc. arcessere et accersere] sunt tertii ordinis et infinitiuo faciunt accersere, non arcessere, accersere, non accersire"; Diom. II, 441 K: "'Gnatoque patrique' pro nato ... 'tetuli gradum' pro tuli ... 'Mauortis in antro' pro Martis ... 'admittier orant' pro admitti ... 'accingier' ... pro accingi, 'ruit omnia late' pro eruit et 'linquere castra' pro relinquere ... 'extinxisti te meque soror' pro

703 prosthesi *C D*: prothesi *A B*.

704 tetuli *A C D*: retuli *B*; gnatus *D*: gnato *A-C*.

713 *CAP. XIII C D*: *CAP. XIII A B*.

718 pro Ioue ... Cillenum *D*: om. *A-C*.

726 pro diuite ... Phalaridem *D*: om. *A-C*.

728 *CAP. XV C D*: *CAP. XIII A B*.

extinxisti ... 'aspice nunc mage nostrum sit penetrabile telum' pro magis".

710 *Reliquas ... omitto* E.g. Charis. IV, 278-279 K and Diom. 442 K give further types of metaplasm which Er. does not use.

714 *antonomasia* See Quint. *Inst.* VIII, 6, 29-30. Er. uses three of Quint.'s examples.

718 *Cillenum* See below, p. 265, n.l. 731.

719 Verg. *Aen.* IV, 495-496.

720 Liv. XXIII, 42, 1.

722 *Terentio* E.g. *Phorm.* 865.

723 *Homerum* Sen. *Epist.* 58, 17: "Homerum intellegas, cum audieris poetam".

725 *Verrem* The notorious Roman governor of Sicily.

726 *Sardanapalum* A king of Assyria, who acquired a probably undeserved reputation for effeminacy; *Adag.* 2627, *ASD* II, 6, pp. 439-440.

Croesum The proverbially rich king of Lydia.

Adag. 574 (Croeso, Crasso ditior), *LB* II, 251 D-E.

Phalaridem The tyrant of Acragas whose cruelty became a byword. See below, p. 102, l. 898; p. 106, l. 949; p. 211, n.ll. 357-358. *Adag.* 986, *LB* II, 392 D-F.

726-727 *suo loco* Book I, ch. 46, below, p. 101, l. 889 sqq.; p. 104, l. 949 sqq.

730-731 *vt si quis ... dicat* Cf. Quint. *Inst.* VIII, 6, 30.

731 *vt Troiani ... Homero* Hor. *Epist.* I, 2, 1.

732 *Mantuanus vates* Cf. Apul. *Apol.* 10: "Mantuanus poeta"; Aug. *Epist.* I, 16, 4: "Mantuanus rhetor".

'Peripateticae scholae princeps' pro 'Aristotele', 'Stoicae familiae pater' pro 'Zenone', 'voluptatis assertor' pro 'Epicuro'.

735 Haec autem ratio plurimis constat modis: etymologia, notatione, finitione.

ETYMOLOGIA

Etymologia, cum nominis rationem explicamus, vt si quis 'haeredipetam' dicat, 'qui haereditates alienas appetat captetque'; aut pro 'parasito', 'hominem cibo ventrique deditum'; aut pro 'philosopho', 'hominem sapientiae studiosum'; pro 'grammatico', 'qui literas doceat'; pro 'assiduo', 'qui det aera'; pro
740 'locuplete', 'qui plurima loca possideat'; pro 'pecunioso', 'qui magnam pecorum copiam possideat'.

NOTATIONE

Notatione constabit, cum notis quibusdam accidentium rem quamquam describimus, vt si quis 'iram' intelligens, 'animi aut bilis efferuescentiam' dicat, 'quae pallorem vultui, ardorem oculis, tremorem membris inducat'. Eiusdem generis est et illud: 'qui digito scalpunt vno caput', quo 'molles et parum viri' significantur; aut si dicas 'cubito se emungit', 'salsamentarium' indicans.

FINITIONE

750 Finitione constabit, vt si quis 'artem bene dicendi' pro 'rhetorica' dicat; 'peculatorem', 'virum qui ciuitatis aerarium compilasset'; 'tyrannum', 'hominem qui vi leges ac ciuium libertatem oppressisset'.

VARIANDI RATIO PER METAPHORAM. CAP. XVI

755 Alia vero varietatis ratio ex metaphora nascitur, quae Latine translatio dicitur, propterea quod vocem a genuina ac propria significatione ad non propriam transfert. Ea multis modis tractatur.

DEFLEXIO

Primum deflexione, quoties vox e propinquo ad rem proximam deflectitur, vt: 'video' pro 'intelligo'; 'audire' pro 'obtemperare' aut 'credere'; 'sentire' pro
760 'intelligere'; 'perspicere' pro 'cognitum habere'; 'odorari', 'olfacere' pro 'suspicari' ac 'deprehendere'; 'concoquere' pro 'ferre'; 'deuorare' pro 'vincere' ac 'perferre'; 'complecti', 'exosculari' pro 'amare'; 'susplicere' pro 'admirari'; 'despicere' pro 'contemnere'; ita 'stupet animus', 'stupent oculi', 'stupent dentes'. Siquidem in his quod est corporis ad animum transfertur, quo
765 metaphorae genere nihil vsitatius. Huc fortassis pertinent et illa, quoties 'cano' pro 'dico', 'canto' pro 'scribo' dicimus, 'praeconium' pro 'laude', 'buccinari' pro 'celebrare'.

AB IRRATIONALI AD RATIONALE

Proxima species est, quoties a bruto animante ad animal ratione praeditum fit

- 770 translatio, aut contra: vt si hominem odiosae atque insulsa loquacitatis
 'rudere' dicas, aut 'blaterare' aut 'grunnire' aut 'gannire'; si 'oblatrare' pro
 'obtrectare', 'allatrare' pro 'conuitiari' dicas. Contra, si 'olorem canorum',
 'musicam lusciniam', 'perfidam vulpem', 'ambitosum leonem', 'assentatorem
 canem', 'parcam formicam', 'operosam apem' dicamus. Cuiusmodi multa
 LB 18 Vergilius tribuit apibus, dum quicquid agitur in hominum republi|ca, id
 776 traducit ad hoc animal.

AB ANIMALI AD NON ANIMAL, AVT CONTRA

Longius erit petita translatio, si ab animali ad inanimatum traducatur, aut
 contra; Vergilius: 'si tantum pectore robur / Concipis' (hic 'robur' a ligno ad

- 735 plurimis B-D: pluribus A.
 737 haeredipetam C D: pro haeredipeta A,
 haeredipeta B.
 741 possideat B-D: possidet A.
 742 possideat B-D: possidet A.
 744 accidentium B-D: iterum accidentium
 A. Fortasse legendum rerum accidentium.
 746 quae C D: qui A B; vultui A B: vultu
 C D.
 747 scalpunt C D: scalpit A B.
 747-748 molles ... significantur C D: mollis
 et parum vir significatur A B.
 748 aut si ... indicans B-D: om. A.
- 737 *Etymologia* Cf. *Eccles.*, LB V, 923 C-E;
 940 A-B.
 740-741 *assiduo ... locuplete ... pecunioso* See
 Quint. *Inst.* V, 10, 55; Gell. XVI, 10, 15.
 744 *Notatione* Cf. *Rhet. Her.* IV, 50, 63:
 "Notatio est cum alicuius natura certis de-
 scribitur signis, quae, sicuti notae quae,
 naturae sunt adtributa".
 747 *qui digito ... caput* Iuv. 9, 133; see also
 Sen. *Contr.* VII, 4, 7: "digito caput vno
 scalpit"; Sen. *Epist.* 52, 12: "Omnia rerum
 omnium, si obseruentur, indicia sunt...;
 inpudicum ... ostendit ... relatus ad caput
 digitus".
 748 *cubito se emungit* A common saying; see
 e.g. *Rhet. Her.* IV, 54, 67; *Adag.* 1308
 (Cubito emungere), LB II, 525 D-E.
 750 *Finitione* Quint. *Inst.* V, 10, 54: "ex
 finitione ..., vt Rhetorice est bene dicendi
 scientia".
 754 *metaphora* Quint. *Inst.* VIII, 6, 5: "Trans-
 fertur ergo nomen aut verbum ex eo loco in
 quo proprium est, in eum in quo aut pro-
 prium deest aut translatum proprio melius
 est"; Diom. II, 457 K: "Metaphora est
 rerum verborumque translatio a propria
 significatione ad non propriam similitudi-
 nem ...".
 765-766 *cano pro dico* Quint. *Inst.* VIII, 6, 38
 (discussing metalepsis): "Nam id eius fre-
 quentissimum exemplum est 'cano canto',
 'canto dico'; ita 'cano, dico'. Interest
 medium illud, 'canto'".
 769 *a bruto ... praeditum* See Charis. IV, 272
 K: "Haec [sc. translatio] fit modis quat-
 tuor, ab animali ad animale, ab animali ad
 inanimale, ab inanimale ad animale, ab in-
 animali ad inanimale". Diomedes (and also
 Perotti, *Rudimenta grammatices*) cites the
 same four categories of *metaphora*.
 772 *allatrare* Quint. *Inst.* VIII, 6, 9: "vt
 Liuius Scipionem a Catone adlatrari soli-
 tum refert".
 775 *tribuit apibus* Verg. *Georg.* IV passim.
 779 *si tantum ... Concipis* Verg. *Aen.* XI, 368,
 quoted Charis. IV, 272 K and Diom. II,
 457 K: "A ligno ad hominem transtulit"; a
 traditional example also used by Perotti in
Rud. gramm.

780 hominem transtulit); 'At procul excelso miratus vertice montis' (animale ad inanimatum transtulit, cum 'verticem' pro 'cacumine' dixit); item: 'Et nunc omnis ager, nunc omnis parturit arbos'; et: 'ridet ager'. Contra: 'Ambo florentes aetatibus'; et: 'viridis aetas'; et: 'vernata aetas'; 'iratum mare'; 'indignatus Araxis'; 'audum mare'; 'mirantur Gargara'. Quod genus et plura
785 sunt exempla et frequentius obuia quam vt hic debeant referri. Interdum translatio fit

AB ANIMALI AD ANIMAL,

vt si quis 'coruum sui inequitantem' dicat, et 'pascentes apes'.

AB INANIMATO AD INANIMATVM

790 sumetur metaphora, si quis 'sylvam scaterere' dicat, quod est fontium; aut 'odium suppullulascere', quod est fruticum; aut si quis 'pilos fruticare' dicat, aut 'barbam syluescere', quod est arborum; si quis 'orationem fluere' dicat, aut 'fluctus' et 'vndas negociorum'. Eiusdem generis est si quis 'collem' 'verrucam' dicat, quemadmodum Cato.

795

METAPHORA RECIPROCA. CAP. XVII

Quaedam translationes reciprocae sunt siue communes, quas Graeci vocant ἀνακολούθησις; nam vt pro 'gubernatore' 'aurigam', item pro 'auriga' 'gubernatorem' recte dixeris. Quaedam vnus duntaxat partis, quas ἀνακολούθησις appellant; siquidem vt 'verticem' recte transfers ab homine ad montem, ita non recte
800 'cacumen' ad hominem traduxeris.

Facit autem metaphora non solum ad copiam orationis, dum praestat, vt ait Fabius, ne vlli rei nomen deesse videatur, verum et ad ornatum, ad grauitatem, ad euidenciam, ad sublimitatem, ad festiuitatem. Nonnunquam et necessaria est, quemadmodum rustici 'gemmam' dicunt in vitibus, 'gemmae vites', 'sitire agros', 'fructus laborare', 'luxuriare segetes'. Nos 'durum' hominem atque
805 'asperum'; neque enim aliud habemus verbum.

Sed quot modis adhibeatur translatio, et quatenus differat a finitimis tropis, non est huius propositi scrupulosius persequi. Illud admonuisse profuerit, vt qui volet in dicendo copiosus esse, ex optimis autoribus maximam insignium
810 translationum vim adnotatam comparet, et ad eandem rem complures adhibeat similitudines. Sunt autem apud M. Tullium optima, apud Quintilianum plurimae. Sed in his vix alius felicior quam Plutarchus. Ex adagiis item non pauca colligi poterunt, propterea quod pleraque aut allegoriam habent aut aliquam metaphorae speciem. In his colligendis nos elaborauimus, haud scio
815 quam feliciter, magnis certe vigiliis. Nihil vero prohibet quo minus ipsi vel ex lectis vel ex animaduersis rerum omnium naturis vndecunque metaphoras fingamus, modo ne sit dura translatio, ne sordida, ne maior quam oportet, ne dissimilis, ne nimium crebra, praesertim in eadem specie.

Illud item non abs re fuerit admonere, metaphoram interdum in simplici

820 nomine sitam esse, vt si quis hominem ventri addictum 'pecudem' appellet; nonnunquam in epitheto, vt cum 'saxeum hominem', aut 'ferreum scriptorem' dicimus, aut 'vitreas vndas', 'floridam aetatem'; interim in verbo simplici, vt

782 et B-D: *om. A.*

784 Araxis A-D BAS: Araxes LB *recte.*

785-786 Interdum ... fit D: *om. A-C.*

789 AD INANIMATVM C D: AD INANIMATVM AVT CONTRA A B.

791 fruticare D: fruticari A-C.

792 barbam D: *om. A-C.*

795 CAP. XVII C D: CAP. XVI A B.

797 item C D: ita A B.

799-800 ita non recte cacumen B-D: ita non recte transfers ab homine ad montem ita

non recte cacumen A.

801-802 dum praestat ... deesse videatur D: *om. A-C.*

805 luxuriare segetes D: *om. A-C.*

805-806 hominem atque asperum A: hominem asperum B-D BAS LB.

809 copiosus A C D: copiosus B.

810-811 et ad ... similitudines D: *om. A-C.*

812 Sed ... Plutarchus D: *om. A-C.*

814 elaborauimus A C D: laborauimus B.

822 interim A-D BAS: interdum LB.

780 *At procul ... montis* Verg. *Aen.* V, 35, quoted Charis. IV, 272 K. Cf. Diom. II, 457 K: "Pro cacumine nunc verticem dixit, qui est animalium tantum"; below, n.ll. 798-800.

781-782 *Et nunc ... arbos* Verg. *Ecl.* 3, 56.

782 *ridet ager* Cf. Verg. *Ecl.* 7, 55: "Omnia nunc rident".

782-783 *Ambo ... aetatibus* Verg. *Ecl.* 7, 4; Diom. II, 457 K.

783 *viridis aetas* Cf. Verg. *Aen.* V, 295: "Viridique iuuenta"; VI, 304: "Viridisque senectus".

vernans aetas Cf. Verg. *Cul.* 410: "Vernantia tempora".

iratum mare Hor. *Epod.* 2, 6.

783-784 *indignatus Araxis* Verg. *Aen.* VIII, 728, an example used in Quint. *Inst.* VIII, 6, 11 (Araxes).

784 *avidum mare* Hor. *Carm.* I, 28, 18.

mirantur Gargara Verg. *Georg.* I, 103.

788 *pascentes apes* Cf. Verg. *Ecl.* 5, 77; *Georg.* IV, 181.

791 *pilos fruticare* Iuv. 9, 15.

792-793 *fluere ... fluctus ... vndas* Common Ciceronian metaphors.

793 *verrucam* Gell. III, 7, 6: "verrucam illam (sic enim Cato locum editum asperumque appellat)"; see also Quint. *Inst.* VIII, 6, 14.

796 *translationes reciprocae* Cf. Charis. IV, 272 K and Diom. II, 457 K: "Metaphorae quaedam sunt communes, quae a Graecis acoluthoe appellantur, vt 'Tiphyn aurigam celeris fecere carinae' [Varro At. Fr. 2B] quia, quemadmodum in nauis auriga dici potest, ita et in curru gubernator". This category too appears in Perotti, *Rud. gramm.*, but illustrated by different examples.

798-800 *Quaedam ... traduxeris* Cf. Charis. IV,

272 K and Diom. II, 457 K: "Quaedam non communes, quae a Graecis anacolouthoe appellantur, vt 'vertice montis'. Non enim potest inuicem dici cacumen hominis, sicut dixit verticem montis".

801-806 *Facit autem ... verbum* Cf. Quint. *Inst.* VIII, 6, 5-6: "Copiam quoque sermonis auget permutando aut mutuando quae non habet, quodque est difficillimum, praestat ne vlli rei nomen deesse videatur ... Necessitate rustici gemmam in vitibus ... et sitire segetes et fructus laborare; necessitate nos durum hominem aut asperum; non enim proprium erat quod daremus his affectibus nomen"; XII, 10, 34: "res plurimae carent appellationibus, vt eas necesse sit transferre aut circumire"; Cic. *Or.* 62, 211: "cum verba aut suauitatis aut inopiae causa transferre soleamus".

805 *luxuriare segetes* An addition to the Quint. examples, inserted in the 1534 edition.

807 *translatio ... tropis* For metaphor, proverb, parallel, allegory, see Ep. 312, the preface to *Parab.*, printed with *De cop. verb.* by Schürer in 1514.

814 *In his colligendis* I.e. in *Collectanea* (1500) and in *Adag.* (first ed. 1508), where many of the phrases quoted in *De copia* are treated at greater length.

817-818 *ne sit dura ... specie* Cf. Quint. *Inst.* VIII, 6, 14-16.

820 *pecudem* Cf. Sall. *Cat.* 1, 1: "ne vitam silentio transeant velut pecora, quae natura prona atque ventri oboedientia finxit".

821 *ferreum scriptorem* A phrase quoted by Cic. *Fin.* I, 2, 5.

822 *vitreas vndas* Verg. *Aen.* VII, 759. *floridam aetatem* Catull. 68, 16.

'auolat aetas', 'labuntur anni'. Interdum additur quiddam quod metaphoram explicet: 'inflammavit hominem cupiditate gloriae'; 'incendit ira'.

825

VARIANDI RATIO PER ALLEGORIAM. CAP. XVIII

Idem efficit allegoria quod metaphora, neque enim aliud est allegoria quam metaphora perpetua, vt: 'pedem conferre' pro eo quod est concertare argumētis; 'iugulum petere' pro eo quod est caput causae aggredi; et: 'tragulam iniicere' pro eo quod est fallaciam intendere; 'vt etiam nauem perforat in qua ipse nauiget', id est ciuitatem euertat, qua subuersa sibi quoque sit pereundum.

830

Huius vsus frequentior est in sententiis prouerbialibus ac prouerbiis, vt: 'flamma fumo est proxima', quo significatur tempestiuiter cauendum esse periculum; et: 'vino vendibili | suspensa hederā nihil est opus', quum significamus rei per se laudabili nihil opus esse commendatione aliena; et: 'cretizandum aduersus Cretensem', id est mendaciis ac dolis agendum cum subdolo ac vano.

LB 19

835

In huiusmodi paroemiis allegoria nonnunquam exit in aenigma, neque id erit vitiosum, si doctis vel loquaris vel scribas. Imo ne tum quidem si vulgo; neque enim ita scribendum vt omnes omnia intelligant, sed vt quaedam etiam vestigare ac discere cogantur.

840

VARIANDI RATIO PER CATACHRESIM. CAP. XIX

Eandem vim obtinet catachresis, quam Latini dicunt abusionem, atque hac nota secernitur a translatione, quod abusio est vbi nomen omnino defuit, translatio vbi aliud fuit: veluti quum 'parricidam' dicimus qui fratrem occiderit, quia 'fratricida' non dicitur; et 'piscinam' in qua lauamus, nec pisces insunt; 'vires hominis breues'; 'longum consilium'; 'minutum animum' pro 'paruo'.

845

Illud orationis genus maxime probat Quintilianus in quo trium permixta est gratia, similitudinis, allegoriae et translationis, vt apud Ciceronem: 'Quod fretum, quem Euripum tot motus, tantas, tam varias habere creditis agitationes, commutationes, fluctus, quantas perturbationes et quantos aestus habet ratio comitiorum? Dies intermissus vnus aut nox interposita saepe et perturbat omnia, et totam opinionem parua nonnunquam commutat aura rumoris'.

850

Similitudo est explicata et ad rem accommodata metaphora, quam Cicero vocat collationem: 'totus excanduit ira' metaphora est; 'non aliter quam ferrum igni incandescit, ita ille per iracundiam toto vultu inflammatus est' collatio est. Itaque quod aestus Euripi comparat inconstantiae comitiorum similitudo est; quod ait 'quantos aestus habet' allegoria est; 'aura rumoris' metaphora est.

855

Quaquam hi tropi pertinent etiam ad copiam sententiarum, de qua secundo libro nobis dicitur.

860

VARIATIO PER ONOMATOPOEIAM. CAP. XX

Nonnihil accedit varietatis et ex onomatopoeia, quae fictio nominis dici

- 825 CAP. XVIII *C D*: CAP. XVII *A B*.
 841 CAP. XIX *C D*: CAP. XVIII *A B*.
 845 quia ... dicitur *D*: *om. A-C*.
 849 apud Ciceronem *D*: *om. A-C*.
- 823 *labuntur anni* Hor. *Carm.* II, 14, 2.
 826-827 *allegoria ... metaphora perpetua* Cf. Quint. *Inst.* VIII, 6, 44: "Allegoria ... fit ... continuatis translationibus"; Cic. *De or.* III, 41, 166: "illud quod ex hoc genere profuit non est in vno verbo translato, sed ex pluribus continuatis connectitur, vt aliud dicatur, aliud intelligendum sit".
 827-828 *pedem conferre ... ingulum petere* Quoted Quint. *Inst.* VIII, 6, 51 as examples of hackneyed law-court metaphors.
 828-829 *tragulam iniicere* Plaut. *Epid.* 690; *Adag.* 1788, *ASD* II, 4, p. 206.
 829-830 *vt etiam ... nauiget* Quint. *Inst.* VIII, 6, 47, quoting from a lost speech of Cic.
 832 *flamma ... proxima* Plaut. *Curc.* 53; *Adag.* 420, *LB* II, 189 A-B.
 833 *vino ... opus* *Adag.* 1520, *ASD* II, 4, pp. 32-33.
 835 *cretizandum ... Cretensem* *Adag.* 129, *LB* II, 81 F-82 B.
 837 *exit in aenigma* Cic. *De or.* III, 42, 167: "Est hoc magnum ornamentum orationis, in quo obscuritas fugienda est; etenim ex hoc genere fiunt ea quae dicuntur aenigmata"; Quint. *Inst.* VIII, 6, 52: "allegoria quae est obscurior aenigma dicitur, vitium meo quidem iudicio, si quidem dicere dilucide virtus". Er. however thinks that the enigma has its uses.
 842 *catachresis ... abusionem* Cf. *Rhet. Her.* IV, 33, 45: "Abusio est quae verbo simili et propinquo pro certo et proprio abutitur"; Quint. *Inst.* VIII, 6, 34: "Eo magis necessaria catachresis, quam recte dicimus abusionem, quae non habentibus nomen suum accommodat quod in proximo est"; Charis. IV, 272 K: "Catachresis est dictio alienae rei necessario imposita. Haec a metaphora hoc differt, quod illa vocabulum habenti largitur, haec quia non habet proprium, alieno vititur"; Cic. *Or.* 27, 94.
 844 *parricidam* Charis. IV, 272 K: "Vt 'parricida' dicitur qui fratrem vel sororem occidit, cum sit ille proprie parricida qui patrem occidit". The word 'fratricida' does occur in Cic. *Dom.* 10, 26, but it is obviously invented for the occasion: "Patricida, fratricida, sororicida".
- 854-861 Similitudo ... nobis dicitur *D*: *om. A-C*.
 862 CAP. XX *C D*: CAP. XIX *A B*.
- 845 *piscinam* Like 'parricida' (see previous note), a traditional example, used e.g. by Donatus, *Ars gramm.* (Tropi): "Piscinam, quae pisces non habet". Cf. Perotti, *Cornucopiae*, 157, 32-37.
 846 *vires ... consilium* See *Rhet. Her.* IV, 33, 45.
 846-847 *minutum ... paruo* Cic. *Or.* 27, 94.
 848-853 *Illud ... rumoris* Quint. *Inst.* VIII, 6, 49, quoting Cic. *Mur.* 17, 35.
 854-855 *Cicero vocat* Cic. *Inv.* I, 30, 49: "Collatio est oratio rem cum re ex similitudine conferens" (cf. below, p. 240, l. 53 sqq., a passage already in 1512).
 858 *allegoria* See above, p. 66, ll. 826-830 for a definition of this term.
 863 *onomatopoeia* For this chapter see Quint. *Inst.* VIII, 6, 31-32: "Onomatopoeia quidem, id est fictio nominis, Graecis inter maximas habita virtutes, nobis vix permittitur. Et sunt plurima ita posita ab iis, qui sermonem primi fecerunt, aptantes adfectibus vocem. Nam 'mugitus' et 'sibilus' et 'murmur' inde venerunt. Deinde, tamquam consummata sint omnia, nihil generare audemus ipsi, cum multa cotidie ab antiquis ficta moriantur. Vix illa ... quae ex vocibus in vsum receptis quocunque modo declinantur, nobis permittimus, qualia sunt 'Sullaturit' et 'proscripturit'; atque 'laureati postes' pro illo 'lauru coronati', ex eadem fictione sunt".
 Er.'s starting point here is this section from Quint.'s chapter on figures, dealing with the creation of new forms by analogy; but Er. has, as often, recast and expanded his source in a rather diffuse and disorganised manner. He at first appears to recommend the use of such new forms with enthusiasm: it makes possible a more adventurous approach to vocabulary, such as he had already exemplified in ch. 11 ('Nouata'; above, p. 48), and Er. takes the opportunity of explicitly rejecting the normative and restrictive canons of contemporary Ciceronianism (below, p. 68, ll. 879-883, a passage already in the 1512 edition). A similar passage occurs above (p. 46, ll. 387-391), but that was inserted in 1534.

potest. Quod genus sunt: 'tarantara' pro 'cantu tubae'; 'sibilus', 'murmur',
 865 'mugitus'. Ad eandem formam pertinet paragoge, id est deductio ac
 deriuatio nouorum verborum ex analogia sumpta.

Quae cur nobis etiam sit fugienda non video, si quando sententia postula-
 bit: 'syllaturire' pro eo quod est Syllae mores imitari velle; et quemadmodum
 dicimus 'cacaturire', 'micturire', 'esurire', quid vetat quominus iuxta analogiam
 870 dicamus 'dormiturire', 'scripturire', 'proscripturire', 'dicturire', 'bellaturire',
 'nupturire'? Et quemadmodum dicimus 'graecari', cur non itidem dicamus
 'iuuenari', 'poetari', 'cornicari', 'rhetoricari', 'philosophari', 'theologari'? 'Vul-
 pinari' pro ἀλωπεκίζειν ausus est dicere Plautus. Vt 'laureati', 'nummati',
 'scutati', cur non itidem 'pileati', 'laruati', 'personati', et si qua sunt similia? cur
 875 non 'siccescere' sicut 'arescere'?

Et in his quidem fictionibus Graeci longe sunt Latinis feliciores, quorum
 sunt illa 'cretissare', 'platonissare', aliaque innumera. Nobis tamen nonnihil
 audendum censeo, praesertim in carmine et in vertendis Graecis autoribus.
 Certe quae reperiuntur apud idoneos autores, ea sunt audacter vsurpanda.
 880 Neque enim vllum verbum nobis videri debet durum aut obsoletum, quod
 apud scriptorem probatum reperiatur. Qua quidem in re longe lateque
 dissentio ab his qui vocem omnem ceu barbaram horrent, quam apud M.
 Ciceronem non legerint.

Quin illud etiam obseruandum, eiusdem dictionis interdum variam esse
 885 paragogen, quemadmodum superius attigimus: 'voluptuosus' et 'voluptua-
 rius'; 'edax' et 'edo'; 'homunculus', 'homulus', 'homuntio'; 'pauillum' et
 'paucula'.

Harum igitur omnium rerum obseruatio copiam orationis non mediocriter
 adiuuabit, propterea quod in his factitiis nominibus magna pars opum linguae
 890 Latinae sita est.

VARIANDI RATIO PER METALEPSIM. CAP. XXI

Abusioni confinis est metalepsis, quae transsumptio Latinis dicitur. Ea
 LB 20 erit vbi gradatim itur ad id quod | ostendimus, vt: 'speluncis abdidit atris'.
 Nam 'nigrae' intelliguntur, ex nigris 'obscurae', et per hoc demum 'in praiceps
 895 profundae'. Sic Graeci vocant 'acutum' quod 'velox' intelligi volunt. Verum
 huius figurae vsus magis incidet in carmine quam in oratione soluta. Et
 synecdoches species videri potest, quemadmodum et ea quae sequitur.

VARIANDI RATIO PER METONYMIAM. CAP. XXII

Neque mediocriter ad copiam orationis facit tropus qui vocatur metonymia,
 900 quae dicitur nominis transmutatio. Ea fit compluribus modis, vel quum
 inuentorem pro re subiecta ponimus, vt apud Maronem: 'Cererem corruptam
 vndis'; apud Terentium: 'Sine Cerere et Baccho friget Venus'; apud Horatium:

- 864 genus sunt *B-D*: sunt genus *A*; tarantara *A C D*: tarantara *B*.
 872-873 *Vulpinari* ... Plautus *D*: *om. A-C*.
 876-877 quorum ... innumera *D*: *om. A-C*.
 891 *CAP. XXI C D*: *CAP. XX A B*.
 895 Sic Graeci vocant acutum [$\rho\acute{\omicron}\xi\acute{\upsilon}$ acutum *LB*] ... volunt *D BAS LB*: *om. A-C*.

As samples of possible new formations Er. gives verbs in *-urire* (meaning 'to desire to'), *-ari* ('to play the ...'), *-escere* ('to become'), and adjectives derived from nouns with the suffix *-atus* ('adorned, provided with'). His list contains a mixture of normal Latin words and analogical nonce-words created by various ancient authors. (For details see below.) For a few of them no ancient source has so far been identified by the editor, but, although Erasmus says (p. 68, ll. 877-878) *nobis nonnihil audendum*, I doubt that he has actually invented any of these himself. Echoing Quint.'s reservations, he draws back, saying that the whole process is more natural to Greek than Latin, and suggests that writers in Latin should therefore restrict it to verse or to translation from Greek; one may, however, freely use such forms already created by an ancient author. Presumably he here means in prose writing, and sees all his examples as ancient inventions now available for prose: he has not distinguished prose inventions from verse ones. Er. is possibly drawing on his memory for this list, but he may have jotted down such forms as he came across them in his reading, which would account for the rather jumbled state of the examples.

- 864 *tarantara* Invented by the poet Ennius (Vahlen, p. 24).
 868-871 *syllaturire* ... *nupturire* The verbs *syllaturire* and *proscripturire* (quoted by Quint.; see above, n.l. 863) were invented by Cic. *Att.* IX, 10, 6; *cacaturire*, employed by Martial. XI, 77, 3; *micturire*, *Iuv.* 6, 309; 16, 46; *esurire* was in common use; *nupturire*, Martial. III, 93, 18; *Apul. Apol.* 70; *scripturire*, *Apoll. Sid. Epist.* VII, 18; *dicturire*, *Macr. Sat.* VII, 2, 7, also mentioned by *Prisc.* X, 8, *Keil* II, p. 501.
 871-873 *graecari* ... *Vulpinari* For *graecari* see *Hor. Serm.* II, 2, 11; *iuuenari*, *Ars* 246 (see above, p. 42, ll. 339-340); *poetari*, Ennius; *cornicari*, *Pers.* 5, 12; *vulpinari* (added in 1534), invented, according to *Non.* 46 M, p. 66 *Lindsay*, not by Plautus but by Varro (a misremembering by Er., as he makes the

- 896-897 Et synecdoches ... sequitur *D*: *om. A-C*.
 898 *CAP. XXII C D*: *CAP. XXI A B*.
 900 nominis *C D*: etiam *A B*.
 901 apud Maronem *D*: *om. A-C*.
 902 apud Terentium *D*: *om. A-C*; apud Horatium *D*: *om. A-C*.

correct attribution in *Adag.* 128, *LB* II, 81 E); *rhetoricari*, used by Tert. and Hier. (see *Blaise s.v.*); *theologari*, a neologism.

- 873-874 *laureati* ... *personati* All quite commonly used forms; *laureati* quoted in *Quint. Inst.* VIII, 6, 32.
 875 *sicescere* Several examples are found, but 'arescere' is the more usual word.
 877 *cretissare*, *platonissare* Latinised forms of $\kappa\rho\eta\tau\acute{\iota}\zeta\epsilon\upsilon\omega$ (a word from Plutarch) and $\pi\lambda\alpha\tau\omega\nu\acute{\iota}\zeta\epsilon\upsilon\omega$; cf. above, l. 873. See *Adag.* 129 (*Cretiza cum Cretensi*), *LB* II, 81 F-82 B; cf. *Adag.* 128 (*Vulpinari cum vulpe*), *LB* II, 81 D-E; 1671 (*Aut Plato philonissat aut Philo platonissat*), *ASD* II, 4, pp. 132-133.
 885 *superius* I.e. p. 54, ll. 548-550.
 892 *metalepsis* *Diom.* II, 458 K: "Metalepsis est per transsumptionem dictionum proprietatis dilatio, dictio gradatim homonymiae ad propriam significationem descendens, vt 'speluncis abdidit atris' [*Verg. Aen.* I, 60]; ab atris enim nigrae intelleguntur et ex nigris tenebras habentes, et per hoc in praecipua profundae"; cf. p. 63, n.ll. 765-766.
 895 *acutum* See *Quint. Inst.* VIII, 6, 37: "Graecis tamen frequentior [tropus], qui Centaurum, qui $\chi\epsilon\acute{\iota}\rho\omega\omega$ est, "Ἡσσωα, et insulas $\delta\acute{\xi}\epsilon\lambda\alpha\varsigma$ $\theta\omicron\acute{\omicron}\delta\varsigma$ dicunt". I.e. $\chi\epsilon\acute{\iota}\rho\omega\omega$ means 'worse', so does $\eta\sigma\sigma\omega\alpha$, therefore Chiron can punningly be called Hesson; something that is sharp moves swiftly: islands can be sharp ($\delta\acute{\xi}\epsilon\lambda\alpha\iota$), therefore they can be called 'swift' ($\theta\omicron\acute{\omicron}\delta\varsigma$) as in *Hom. Od.* XV, 299 (but $\theta\omicron\acute{\omicron}\delta\varsigma$ here may mean 'sharp'). The text of Quint. is corrupt here, and Er.'s copy may well have read, incomprehensibly, "Graecis ... qui Centaurum Chirona et $\nu\eta\sigma\sigma\omega\alpha$ $\theta\omicron\acute{\omicron}\delta\varsigma$ $\delta\acute{\xi}\epsilon\lambda\alpha\varsigma$ dicunt". See *Chomarat, Grammaire*, pp. 724-725, n. 64.
 898 PER METONYMIAM This chapter is based on *Quint. Inst.* VIII, 6, 23 sqq. with transpositions and additional quotations. Similar material is to be found in *Isid. Orig.* I, 37, 8.
 901 *inuentorem* *Quint. Inst.* VIII, 6, 23: "inuentas ab inuentore ... res". *Verg. Aen.* I, 177, quoted *Quint. Inst.* VIII, 6, 23.
 902 *Ter. Eun.* 732 (et *Libero*); *Quint. Inst.* VIII, 6, 24 has "Liberum et Cererem pro

‘receptus / Terra Neptunus classes aquilonibus arcet’; ‘Vulcano dicare’; ‘vario Marte pugnare’; ‘Venus confert oculis et voci’. Hic inuentor aut qui praesidet
 905 pro re subiecta ponitur. Quod si veritas, erit durius, vt: ‘Vinum precemur, nam hic deus praesens adest’. Hic ‘Vinum’ pro ‘Baccho’ positum est.

Vel quum id quod continet pro eo quod continetur vsurpatur, vt: ‘epotos cados’; ‘coelo gratissimus amnis’ (id est ‘coelitibus’); ‘seculum felix’. Aut
 910 contra, id quod durius et violentius fit; Vergilius: ‘iam proximus ardet Vcalegon’ (hominem pro domo posuit); Terentius: ‘eamus ad nos’ (id est ‘ad aedes nostras’); et cum dicimus ‘hominem deuorari’, cuius patrimonium consumitur: ‘hunc tibi comedendum propino’; Horatius: ‘de sene gustarit’ (id est ‘de pecunia senis’); vbi dominus rei pro re ipsa ponitur.

Vel cum ex efficiente effectum significamus: ‘hic melior remis’; significat
 915 enim velocitatem, sed quae per remos fit. Vel contra, vt: ‘frigus pigrum’; ‘moestumque timorem / Mittite’; ‘pallida mors’; ‘audax iuuenta’; ‘Pallentesque habitant morbi tristisque senectus’; ‘praeceps ira’; ‘hilaris adulescentia’; ‘incon-sultus amor’; ‘inuerecunda nox’; ‘audax vinum’.

Vel quum ducem ponimus pro his qui subsunt, vt quum ‘ab Annibale caesa
 920 apud Cannas sexaginta milia’ dicimus. Aut quum autorem pro opere ponimus, vt quum dicimus ‘Vergilium vendi’, ‘Plinium semper in manibus habendum’. Simile est huic, quum ‘sacrilegium deprehensum’ dicimus, non ‘sacrilegum’, et ‘armorum scientiam habere’, non artis.

Ad hanc classem arbitror referenda, quae pariter et ad personam et ad rem
 925 referuntur, vt: ‘facundus homo’, ‘facunda oratio’; ‘audax homo’, ‘audax facinus’; ‘confutasti hominem’, ‘confutasti hominis argumenta’.

Sed quoniam haec passim obuia sunt, desino persequi.

VARIANDI RATIO PER SYNECDOCHEN. CAP. XXIII

Vehementer adiuuabit copiam et synecdoche, quam quidam intellectio-
 930 nem vocant, quoniam aliud ex alio intelligimus, vt quum ex vno plures intelligimus, vt, quod supra retulimus: ‘Romanus praelio victor’; et ‘Poenus fugatus’ pro ‘Poeni’.

Ex parte totum, vt: ‘mucronem’ pro ‘gladio’; ‘tectum’ pro ‘domo’. Retro-
 935 que, vt: ‘ingens a vertice pontus’ et ‘fontemque ignemque ferebant’: ‘pontum’ dixit pro ‘procella’, ‘fontem’ pro ‘parte aquae’. (Ita Maro.)

Ex specie genus; Horatius: ‘iracundior Adria’ pro quouis mari; ‘Acheloia pocula’ pro quouis fluuio (Maro). Quod non ita commode vertitur.

Ex materia rem confectam, vt: ‘ferrum’ pro ‘gladio’; ‘abies’ aut ‘pinus’ pro
 ‘navi’.

940 Ex praecedentibus sequentia, vt: ‘virgineam soluit zonam’ (id est ‘deuirginauit’); ‘subdidit equo calcaria’ (id est ‘cucurrit’). Item quum ‘lautum et vnctum’ dicimus, quod ‘nitidum ac splendidum’ volumus intelligi.

- 907 vt *C D*: *om. A B*.
 909 Vergilius *D*: *om. A-C*.
 912 Horatius *D*: *om. A-C*.
 921 vendi *D*: venisse *A-C*.
 924-927 Ad hanc ... persequi *D*: *om. A-C*.
 928 CAP. XXIII *C D*: CAP. XXII *A B*.
 930 quoniam ... vt quum *C D*: quoties *A B*.
 vino et pane". *Adag.* 1297, *LB II*, 521 F-522 E.
 apud Horatium Hor. *Ars* 63-64, quoted Quint. *Inst.* VIII, 6, 23.
 903-904 Vulcano ... pugnare Quint. *Inst.* VIII, 6, 24: "vt Vulcanum pro igne vulgo audimus et vario Marte pugnatum eruditus est sermo".
 904-905 Hic ... ponitur Quint. *Inst.* VIII, 6, 23: "subiectas res ab obtinentibus".
 905-906 Vinum ... adest A line from a lost play of Plautus, quoted by Serv. *Comm. Aen.* I, 724. It entered the grammatical tradition, being quoted by Donatus III, 6 (400 K). Perotti used it in his *Rudimenta*.
 907-913 Vel quum ... re ipsa ponitur Quint. *Inst.* VIII, 6, 24-25: "ex eo quod continetur vsus recipit bene moratas vrbes et poculum epotum et saeculum felix; at id, quod contra est, raro audeat quis, nisi poeta: 'iam proximus ardet Vcalegon' [Verg. *Aen.* II, 311-312]. Nisi forte hoc potius est, a possessore quod possidetur, vt hominem deorari, cuius patrimonium consumatur".
 908 coelo ... amnis Verg. *Aen.* VIII, 64.
 910 Terentius Ter. uses 'ad nos' passim for *ad aedes nostras*.
 912 hunc ... propino Ter. *Eun.* 1087 (vobis). Hor. *Serm.* II, 5, 82.
 914-918 Vel cum ... audax vinum Cf. Quint. *Inst.* VIII, 6, 27: "Illud quoque et poetis et oratoribus frequens, quo id, quod efficit, ex eo, quod efficitur, ostendimus. Nam et carminum auctores 'pallida mors aequo pulsat pede pauperum tabernas' [Hor. *Carm.* I, 4, 13] et 'pallentesque habitant morbi tristique senectus' [Verg. *Aen.* VI, 275], et orator 'praecipitem iram', 'hilarem adolescentiam', 'segne otium' dicet".
 914 hic melior remis Verg. *Aen.* V, 153.
 915 frigus pigrum *Rhet. Her.* IV, 32, 43.
 916 moestumque ... Mittite Verg. *Aen.* I, 202-203.
 audax iuuenta Verg. *Georg.* IV, 565 (audaxque iuuentā). For *iuuenta* see above, p. 60, l. 700.
 916-917 Pallentesque ... senectus Verg. *Aen.* VI, 275, quoted Quint. *Inst.* VIII, 6, 27.
 917 praiceps ... adulescentia Quint. *Inst.* VIII, 6, 27; see above, n.ll. 914-918.
 919-923 Vel quum ... non artis Cf. Quint. *Inst.* VIII, 6, 26: "Huius enim sunt generis, cum ab Hannibale caesa apud Cannas sexaginta milia dicimus, et carmina Vergilii Vergilium; venisse commeatus, qui adferantur; sacrilegium deprehensum, non sacrilegum; armorum scientiam habere, non artis".
 929 synecdoche Based on Quint. *Inst.* VIII, 6, 19-22. As usual, Er. paraphrases, redistributes, and adds or changes examples. Quint. is more interested in the limitations of the figure in prose than in giving a systematic list of types.
 930 quoniam ... intelligimus Quint. *Inst.* VIII, 6, 19: "vt ex vno plures intelligamus".
 931 supra Ch. 13, p. 56, l. 593.
 Romanus ... victor Liv. XXXI, 36, 3, quoted Quint. VIII, 6, 20.
 933 Ex parte totum Quint. VIII, 6, 19-20: "[vt] parte totum [intelligamus] ... Nam prosa, vt mucronem pro gladio et tectum pro domo recipiet, ita non puppim pro naui nec abietem pro tabellis; et rursus, vt pro gladio ferrum, ita non pro equo quadrupedem". Er. supplies two different examples of poetic usage from Verg.: *Aen.* I, 114; XII, 119.
 935 procella 'Fluctu', the correction of *BAS* and *LB* (see app. crit.), is preferable to *procella*, presumably due to a slip on Er.'s part; Diom. II, 459 K: "Non enim totum pelagus fuisse dicitur quod nauem excusserit, sed pars pelagi, id est fluctus".
 936-937 Horatius ... Maro Hor. *Carm.* III, 9, 23; Verg. *Georg.* I, 9 (neither example in Quint.).
 938 Ex materia rem confectam A category not distinguished in Quint., though the examples are suggested by him (see above, n.l. 933).
 940 Ex praecedentibus sequentia No examples of this category in Quintilian.
 virgineam ... zonam See Catull. 67, 28.
 941 subdidit ... calcaria Liv. II, 20, 2 (subdit).
 941-942 lautum et vinctum Ter. *Pborm.* 339 (vinctum atque lautum).

Breuitur, quum quocunque modo aliud ex alio intelligitur: 'vixerunt' pro 'mortui sunt'; 'nos quoque floruimus'; et 'fuius Troes'; 'Et iam summa procul
945 villarum culmina fumant': 'noctem imminemem' intelligimus, quum longe aliud dictum. Porro hic ex signo rem signatam colligimus.

VARIANDI RATIO PER AEQUIPOLLENTIAM. CAP. XXIII

Praecipua variandi ratio sumitur per ἰσοδυναμίαν, id est per aequipollentiam. Ea constat negationis additione, detractone, geminatione, et verbis
950 contrariis, vt: 'primas obtinet', 'non est in postremis'; 'vir egregie doctus', 'vir
LB 21 minime indoctus'; 'omnia fecit', 'nihil non fecit'; 'nonnihil | fallaciae intendendum in hominem', id est 'aliquid fallaciae'. Assumpto autem verbo diuerso et apposita aut adempta negatione, statim nouam orationis faciem constitueris: 'placet', 'non displicet'; 'accipio conditionem', 'non recuso conditionem'.
955 Verum de his reliquisque aequipollentis exactius suo loco tractabimus.

Eorum vero quae inter se pugnant, varia est ratio. Quaedam contraria sunt, vt: 'amor', 'odium'; 'iratus', 'propitius'; 'formosus', 'deformis'. Quaedam priuatiue dissident, vt: 'caecus' et 'videns'; 'mortuus' et 'uiuus'; 'surdus' et 'audiens'; 'mutus' et 'loquens'. In his quod remouet non praedicatur nisi de
960 his, quorum natura capax est oppositi; neque enim lapis dicitur mortuus aut caecus. Quaedam contradictorie dissident, vt: 'nolo', 'volo'; 'doctus', 'non doctus'; 'probat', 'non probat'; 'est puella deformis, est minime formosa', 'est minime deformis, est egregie formosa'; 'est homo minime surdus, est egregie auritus', 'est parum auritus, est surdaster'; 'non possum non probare', <'non possum probare'>. De relatiuis mox dicemus.
965

Ad hanc formam pertinent quae actionem et passionem declarant: 'ab illo graue vulnus accepit', 'influxit illi graue vulnus'; 'in Cicerone quaedam desiderantur a doctis', 'in Cicerone docti quaedam desiderant'. De his alibi dictum est.
970

VARIANDI RATIO PER COMPARATIVA. CAP. XXV

In nonnullis comparatiuis dictionibus fit haec commutatio citra negationem, translatis duntaxat partibus, vt: 'anteponit famam pecuniae', 'posthabet pecuniam famae'; 'minoris facit famam quam pecuniam', 'pluris facit pecuniam quam famam'; 'prius habet lucrum quam honestum', 'posterius habet honestum quam lucrum'.
975

Atque haec quidem copia nascitur ex contrariis, cuiusmodi sunt: 'suspicit', 'despicit'; 'curat', 'negligit'; 'appetit', 'fastidit'; atque id genus innumera.

VARIANDI RATIO PER RELATIVORVM COMMVTATIONEM. CAP. XXVI

Facilis est item variandi ratio per dictiones relatiuas, quae et ipsa<e> ad
980 contrariorum genus pertinent: 'vixor illius esse non vult', 'non vult illum maritum'; 'recusat illius esse socer', 'recusat illum generum'; 'pudet me huius

nurus', 'pudet me huius socrum videri'; 'non alium mihi patrem optem',
 'nullius malim esse filius'; 'o me tali felicem praeceptore', 'felicem me qui tuus
 98; sim discipulus'; 'caue isti locaueris agrum', 'ne committas vt hic agrum
 conducat tuum'; 'iamdudum expectat vt viro nubat', 'expectat vt se vir aliquis
 ducat'; 'nolim tibi debere', 'nolim te mihi creditorem'; 'hoc me docuisti', 'hoc
 ex te didici'; 'hoc mihi retulit Paulus', 'hoc ex Paulo audiui'; 'cautes te genuit',
 'e caute natus es'; 'plurimum ex ea re capies emolumentum', 'ea res plurimum tibi
 99; adferet emolumentum'; 'literae non parum ornamenti tibi conciliabunt', 'ex literis
 non parum ornamenti tibi accedet'; 'pater filio reconciliatus est', 'filius cum
 patre rediit in gratiam'.

VARIANDI RATIO PER AMPLIFICATIONEM. CAP. XXVII

Ex auxesi, hoc est amplificatione variatur oratio, cum amplificandae rei
 gratia verbum atrocius subiicimus loco proprii, vt cum 'occisum' dicimus qui
 99; sit caesus, 'latronem' qui sit improbus, 'occidisse' cui res acerbior acciderit,
 'exanimatum' dolore affectum, 'enectum' cruciatum, 'mutum' qui nihil respon-
 derit, 'reuixisse' qui spem receperit, 'oblitum' iniuriae qui ignouit.

Huc pertinent et appellationes illae exaggerantes, de quibus ante nonnihil
 memini, quum 'carnificem' appellamus hominem immitem, 'sacrilegum' sceler-
 100; ratum, 'veneficam' malam; praeterea illae: 'scelus', 'monstrum', 'pestis', 'labes';
 postremo et hae: 'Atreus' pro crudeli; 'Sardanapalus' pro effoeminato. De
 quibus suo loco copiosius.

943 quocunque modo C D: om. A B.

946 hic D: om. A B, hoc C.

947 CAP. XXIII C D: CAP. XXIII A B.

956-969 Eorum vero ... dictum est D: om. A-C.

964 non possum non probare D BAS LB.
Sententia contraria desideratur; suppleni non

possum probare (cf. *infra*, p. 114, ll. 117-120).

970 CAP. XXV C D: CAP. XXIII A B.

978 CAP. XXVI C D: CAP. XXV A B.

979-980 quae ... pertinent D BAS LB: om. A-C.

979 ipsae scripsi: ipsa D BAS LB.

987-988 cautes ... natus es D: om. A-C.

992 CAP. XXVII C D: CAP. XXVI A B.

997 oblitum ... ignouit C D: om. A B.

998 exaggerantes D: om. A-C.

1000 illae: scelus B-D: ille scelus A.

943 *aliud ... intelligitur* Quint. *Inst.* VIII, 6, 21-22: "Quidam synecdochen vocant et cum id in contextu sermonis quod tacetur accipimus ... Aliud etiam intelligitur ex alio". Er. replaces Quint.'s example (Verg. *Ecl.* 2, 66) with *Ecl.* 1, 82 (*Et iam ... fumant*), and adds three others: *nos quoque flouimus*, Ov. *Trost.* V, 8, 19; *fuius Troes*, Verg. *Aen.* II, 325; *vixerunt*, used euphemistically after an execution. For these three see *Adag.* 850 (*Fuimus Troes*), LB II, 352 E-353 B. See below, p. 191, n.l. 33.

955 *suo loco* Chs. 47-50, below, pp. 110-116.

956 *quae inter se pugnant* See Aristot. *Cat.* 10.

965 *mox* See below, ch. 26.

968 *alibi* Above, ch. 13, p. 54.

979 *dictiones relatinas* See Aristot. *Cat.* 7.

987 *cautes te genuit* Cf. e.g. Verg. *Aen.* IV, 366-367: "sed duris genuit te cautibus horrens | Caucasus".

993 *amplificatione* Cf. Quint. *Inst.* VIII, 4, 1: "Prima est igitur amplificandi vel minuendi species in ipso rei nomine: vt cum eum, qui sit caesus, occisum, eum qui sit improbus, latronem, contraque eum qui pulsauit, attigisse, qui vulnerauit, laesisse dicimus".

998 *de quibus ante* Above, ch. 14, pp. 60-61.

2 *suo loco* Below, ch. 46, p. 101, l. 889 sqq.

VARIANDI RATIO PER HYPERBOLEN. CAP. XXVIII

Variat et hyperbole, quam quidam superlationem nominavit. Hac mendacio, vt inquit Seneca, peruenimus ad verum. Plus enim dicit hyperbole quam res habet; attamen quod verum est ex falso intelligitur, vt: ‘hic vel saxa sua loquacitate possit rumpere’; ‘coelum digito attingere’; ‘ocyor Euro’; ‘et fulminis ocyor alis’; ‘sublimi feriam vertice sidera’. |

LB 22 VARIANDI RATIO PER ΜΕΙΩΣΙΝ, ID EST PER DIMINVTIONEM. CAP. XXIX

Diuersus variandi modus per μείωσιν, hoc est per diminutionem, veluti quoties ‘attigisse’ dicimus eum qui pulsauit, ‘laesisse’ qui vulnerauit. Interdum diminutio sapit hyperbolen, vt: ‘vix ossibus haerent’; ‘breuior pygmaeo’; ‘minus habet quam nihil’. Verum de his quoque nonnulla suo loco disseremus.

VARIANDI RATIO PER COMPOSITIONEM. CAP. XXX

Variatur oratio nonnihil et ex compositione. Ea sita est in his ferme figuris: Asyndeto, polysyndeto: ‘veni, vidi, vici’; Maro: ‘tectumque laremque / Armaque Amyclaeumque canem Cressamque pharetram’.

Syzeugmeno. Id fit quoties ad vnum verbum plures sententiae respondent. Fit autem trifariam, aut quum praeponitur aut quum sequitur aut quum interponitur, vt: ‘deflorescit forma vel morbo vel aetate’ (hic praeponitur); ‘vel morbo vel aetate forma deflorescit’ (hic subiicitur); ‘aut aetate forma deflorescit aut morbo’ (hic in medio intercedit). Item M. Tullius: ‘vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia’; contra: ‘neque enim is es, Catilina, vt te aut pudor vnquam a turpitudine, aut metus a periculo, aut ratio a furore reuocarit’.

Nonnunquam et per iterationem repetitur non coniunctio, sed nomen aut verbum, quam epanalepsim vocant: ‘nihilne te nocturnum praesidium palatii, nihil vrbis vigiliae, nihil timor populi, nihil concursus bonorum omnium, nihil hic munitissimus senatus habendi locus, nihil horum ora vultusque mouerunt?’. Simile huic fuerit: ‘vicit pudorem libido, vicit timorem audacia, vicit rationem amentia’. Aut per συνωνυμίαν: ‘vicit timorem audacia, rationem superauit amentia, libido pudorem expugnauit’.

Experiamur igitur quot rationibus eadem sententia possit per has figuras variari: ‘contemnit deos, contemnit homines’; ‘deos contemnit, homines contemnit’; ‘contemnit et deos et homines’; ‘et deos et homines contemnit’; ‘deos contemnit atque homines’.

Ad hunc locum pertinent et illa: ‘inediae quam frigoris patientior’; ‘lucri quam gloriae cupientior’; ‘cupientior lucri quam gloriae’; ‘lucri cupientior quam gloriae’; ‘chariorem habeo neminem’ et ‘neminem habeo chariorem’. Quanquam haec non ita multum adferunt momenti, adiuant tamen. Et: ‘quibus de causis’; ‘ob eam rem’, ‘eam ob rem’; ‘ob causam tam paruulam’,

'tam paruulam ob causam'; 'veniam ad te quando ita vult pater', 'quando ita vult pater veniam'.

45 Eiusdem rationis est cum ex oratione simplici duplicem facimus, aut contra, vt: 'omnia tua mihi debes'; 'quicquid habes, id omne mihi debes'.

VARIANDI RATIO PER ΣΥΝΤΑΞΙΝ, ID EST CONSTRUCTIONEM. CAP. XXXI

50 Ex ordine siue constructione item nonnulla sermonis varietas existit, id quod superius attigimus. Nam pleraeque dictiones sunt quae non respuunt diuersam constructionem, vt: 'multum pudorem' et 'multum pudoris'; 'scripsit mihi' et 'scripsit ad me'; 'diuersum seu alienum huic' et 'diuersum seu alienum ab hoc'; 'idem huic' et 'idem cum hoc'; 'iactat maiores suos', 'iactat se de suis maioribus'; 'de te somniaui', 'te somniaui'; 'de te ridet', 'te ridet'; 'tota nocte potauit', 'totam noctem potauit'; 'Romanorum summus', 'summus inter Romanos'; 'seruitus morte durior', 'seruitus durior quam mors'; 'damnatus est

3 CAP. XXVIII C D: CAP. XXVII A B.

4-5 Hac mendacio ... ad verum C D: om. A B.

5-6 Plus ... intelligitur D: om. A-C.

8 sublimi ... sidera C D: vox astra feribat A B.

9 CAP. XXIX C D: CAP. XXVIII A B.

14 CAP. XXX C D: CAP. XXIX A B.

16 Maro D: om. A-C.

20 interponitur B-D: anteponitur A; hic praeponitur D: om. A-C.

21 hic subiicitur D: om. A-C.

22 hic ... M. Tullius D: om. A-C.

29 munitissimus scripsi sec. Cic. et Quint.: munificentissimus A B, magnificentissimus C D BAS LB (in LB tamen Clericus annotat: "Leg. Munitissimus").

30 fuerit D: om. A-C.

46 CAP. XXXI C D: CAP. XXX A B.

51 idem huic ... hoc C D: om. A B; de B-D: om. A.

4 *superlationem* See *Rhet. Her.* IV, 33, 44.

5 *vt inquit Seneca Benef.* VII, 23, 1: "In hoc omnis hyperbole extenditur, vt ad verum mendacio veniat"; cf. Quint. *Inst.* VIII, 6, 74: "mentiri hyperbolen nec ita, vt mendacio fallere velit".

7 *coelum digito attingere* Cic. *Att.* II, 1, 7; see *Adag.* 3267, LB II, 1018 D-F, which also contains "sublimi feriam sidera vertice" (*Hor. Carm.* I, 1, 36), a traditional example of hyperbole.

ocyor Euro Verg. *Aen.* VIII, 223; XII, 733.

7-8 *et fulminis ... alis* Verg. *Aen.* V, 319, quoted Quint. *Inst.* VIII, 6, 69.

10 *diminutionem Hyperbole* and *diminutio* are likewise treated together in Quint. *Inst.* VIII, 6, 67 and 73: "Est [hyperbole] decens veri superiectio; virtus eius ex diuerso par augendi et minuendi ... [73] Nec pauciora sunt genera minuendi".

12 *vix ... haerent* Verg. *Ecl.* 3, 102, quoted Quint. *Inst.* VIII, 6, 73.

breuior pygmaeo Iuv. 6, 505-506: "breuior ...

videtur / Virgine Pygmaca"; *Adag. Proleg.*, LB II, 13 D; 3090 (Pygmaeorum acrothinia Colosso adaptare), LB II, 989 B-D.

16 *veni, vidi, vici* Caesar's famous remark, reporting his defeat of Pharnaces of Pontus; Suet. *Caes.* 37, 2.

16-17 *tectumque ... pharetram* Verg. *Georg.* III, 344-345, quoted Quint. *Inst.* IX, 3, 51.

18-32 *Syzygmeno ... expugnauit* These sections combine material and examples from *Rhet. Her.* IV, 27, 38, and Quint. *Inst.* IX, 3; 62; 77; 30 (ll. 22-23; Cic. *Cluent.* 6, 15; ll. 23-25; *Catil.* I, 9, 22; ll. 27-30; *Catil.* I, 1, 1).

37 *inediae ... patientior* Cf. Sall. *Cat.* 5, 3: "Corpus patiens inediae, algoris".

41 *quibus de causis* See Quint. *Inst.* VIII, 6, 65, where a discussion of hyperbaton and anastrophe includes "quibus de rebus".

41-42 *ob causam ... ob causam* Cf. Ter. *Ad.* 274-275: "tam ob paruolam / Rem".

48 *superius* Ch. 13, p. 54, l. 573 sqq.; p. 58, l. 650 sqq.

55 de repetundis', 'damnatus est repetundarum'; 'natus gloriae', 'natus ad gloriam';
'tuae partes sunt', 'tuarum est partium'.

VARIANDI RATIO PER MUTATIONEM FIGURAE VARIIS MODIS. CAP. XXXII

Variatur oratio quoties alio atque alio affectu ac velut habitu profertur, quam
interim figurae mutationem licebit appellare, vt: 'non est miserum mori' et
60 'vsque adeone mori miserum est?'. 'Nihil est te vanius'; 'an quicquam te
vanius?'. (Hic per interrogationem variata est figura.) 'Non magnam laudem
assecutus es'; 'egregiam vero laudem es assecutus'. 'Non ista curat populus';
LB 23 'id populus curat scilicet'. (Hic per ironiam commutata est sermonis | facies.)
'Vehementer amat pecuniam'; 'dii boni, quam amat pecuniam!'. (Per admira-
65 tionem versus est orationis color.) 'Tum deos contemnit, tum homines'; 'haud
scio magisne deos contemnat an homines'. (Hic per dubitationem commutata
est orationis forma.) 'Nihil mihi carius aut antiquius fama'; 'dispeream, si quid
mihi carius fama'. (Hic per adiurationem variatus est sermo.) 'Ista nunquam
cogitavi'; 'dii meliora quam vt ista cogitarim'. (Hic per abominationem
70 commutatus est color.) 'Est vir insigni vanitate'; 'o singularem hominis
vanitatem!'. (Hic per exclamationem.) 'Non modo virgines aliquot con-
stuprauit, verum etiam vestalem incestu polluit'; 'virgines complures stuprauit,
vt interim de vestali incestu polluta sileam'. (Hic per occupationem variatus est
sermo.) 'Quum et genere sis obscurissimo et re nulla, nullis literis, nulla forma,
75 nullo ingenio, quid est cur te adeo iactes? Quid habes cur tam sis insolens?
Natalium splendorem? atqui genere es obscurissimo. Opes? at vel Iro ipso
pauperior es. Eruditionem? sed bonas literas nec attigisti vnquam. Formam? at
ipso Thersite deformior es. Ingenium? at istud profecto nactus es stupidissi-
mum. Quid igitur ista tua iactantia est nisi mera insania?'. (Hic per subiectio-
80 nem variatus est orationis habitus.)

Neque vero solum per omnes figuras, verum etiam per locos prope omnes
variari potest oratio. Caeterum quoniam haec magis videntur ad rerum copiam
pertinere, secundo commentario de his diligentius disseremus.

85 Hactenus formas ferme omneis paucis indicauimus, quibus manente senten-
tia commutatur oratio.

EXPERIENTIAE. CAP. XXXIII

Nunc quo res fiat dilucidior, experiundi gratia sententiam vnā atque alteram
proponamus conemurque, quoad fieri poterit, eandem veluti Proteum in
omnem speciem vertere. Non quod omnis variandi ratio in vnā quampiam
90 orationem possit incidere, sed quot incident, tot vtemur. Sumaturque illud
exempli loco:

TVAE LITERAE ME MAGNOPERE DELECTARVNT.

TVAE non admittit synonymiam; 'tuae amplitudinis', 'tuae celsitudinis', 'tuae
maiestatis' periphrasis est. Si nomen proprium ponas, puta 'Fausti', heterosis

95 est et partis et personae: 'Fausti literae'; si 'Faustinae literae', heterosis substantiui in epitheton.

LITERAE: 'epistola', 'literae', 'tabellae' synonymia est; 'literulae', 'epistolium', 'tabellulae' heterosis; 'schedae', 'scripta' synecdoche; 'quod ad me scripsisti' periphrasis est.

100 ME: 'animum meum', 'pectus meum', 'meos oculos' vel periphrasis vel synecdoche; 'nos' pro 'me' enallage numeri; 'Erasmus' heterosis est personae.

MAGNOPERE: 'valde', 'vehementer', 'nimium', 'mire', 'mirifice', 'magnifice' etc. synonymia est; 'magnopere', 'summopere', 'supra modum', 'praeter modum', 'vnice' ἀβξησις est; 'haud mediocriter', 'non parum', 'non vulgariter'

57 CAP. XXXII C D: CAP. XXXI A B.

58 velut C D: veluti A B.

84 Hactenus C D: Ac A B.

86 CAP. XXXIII C D: CAP. XXXII A B.

93 celsitudinis C D: paternitatis A B.

100 pectus meum C D: meum pectus A B.

59 *figurae mutationem* Cf. Quint. *Inst.* VIII, 5, 6: "Sed maiorem vim accipiunt [sententiae] et mutatione figurae, vt 'Vsque adeone mori miserum est?' [Verg. *Aen.* XII, 646]".

62 *egregiam ... assecutus* Cf. Verg. *Aen.* IV, 93: "Egregiam vero laudem ... refertis".

63 *id populus ... scilicet* Ter. *Andr.* 185.

76 *Iro ipso* Irus, a beggar in the house of Ulysses, was a proverbial example of a poor man; *Adag.* 576 (Iro, Codro pauperior), *LB* II, 252 A-C.

78 *ipso Thersite* Thersites was the ugliest Greek at Troy; *Adag.* 3280 (Thersitae facies), *LB* II, 1020 E-F.

79-80 *per subiectionem* Cf. *Rhet. Her.* IV, 23, 33: "Subiectio est cum interrogamus aduersarios aut quaerimus ipsi quid ab illis aut quid contra nos dici possit" (but with different examples from Er.'s). For a specimen in the manner of Er.'s example see Cic. *De or.* II, 55, 225-226.

86 EXPERIENTIAE Er. now exemplifies the different methods of *variatio* proposed in the previous 23 chapters by inventing variations on a basic sentence. Here he is developing material which made up the bulk of his embryonic 'Breuis praeceptio' (see above, *Introd.*, p. 7). In that work he had already taken the basic sentence "Literae tuae magnopere me delectarunt", and first exemplified *variatio* by simple procedures involving one word at a time, and had then developed 35 more radical transformations to illustrate methods such as metaphor, litotes, exemplum, etc. Seven variations on "Nunquam dum viuam tui ero immemor" followed. While this basic structure is preserved, the material is here transformed into a dazzling demonstration of

Er.'s own mastery of *variatio*. Displaying ever more exuberant ingenuity, he increased the 35 variations on the first sentence to 146, and the seven on the second to 195. (A few more were added in the 1534 edition.) The basic idea was not original to Er. Fieschi, in *Sententiarum synonyma* (see above, p. 23, n.l. 46), had eleven variations on "Iocondissimae michi tuae fuerunt litterae"; Piccolomini, in *Praecepta artis rhetoricae*, Book II, 'Exordia' (see above, *Introd.*, p. 10), four on this theme and, under 'De confutatione', seven variants for affirming affection for one's correspondent.

Such material takes its origin from the specimen letters provided in medieval *artes dictaminis*. Numerous sentences offered by Er. in his lists of variant Latin phrases could also find a place in letters.

94 *periphrasis* See above, ch. 15, p. 61 sqq.

95 *Fausti* Er. is presumably thinking of the friend of his Paris days, Fausto Andrelini.

heterosis See above, ch. 13, p. 54 sqq.

97-98 LITERAE ... *synecdoche* Cf. *Coll.* (Breuis praeceptio), *ASD* I, 3, p. 217, l. 28: "Epistola, epistolium, scripta, schedae, litterae".

97 *synonymia* See above, ch. 11, p. 38 sqq.

98 *synecdoche* See above, ch. 23, p. 70 sqq.

100 ME Cf. *Coll.* (Breuis praeceptio), *ASD* I, 3, p. 217, l. 33: "Animum meum, pectus meum, oculos meos, cor meum, Erasmus".

101 *enallage numeri* See above, ch. 13, p. 54 sqq.

102 MAGNOPERE Cf. *Coll.* (Breuis praeceptio), *ASD* I, 3, p. 217, ll. 30-31: "Mirum in modum, miris modis, maiorem in modum, supra modum, plurimum, non mediocriter, summopere, maximopere".

104 ἀβξησις See above, ch. 27, p. 73 sqq.

105 per contraria et negationem; 'dici non potest quantopere', 'incredibile dictu', 'verbis consequi nequeam', atque id genus alia hyperbolen sapiunt.

DELECTARVNT: 'oblectarunt', 'recrearunt', 'exhilararunt' synonymia est, nisi quod in 'exhilararunt' metaphora videtur esse; 'voluptatem attulerunt', 'voluptati fuerunt', 'iucundae fuerunt', et similia periphrasim habent; 'voluptate perfuderunt', 'mellitissimae fuerunt', et consimilia translaticia sunt; 'non iniucundae fuerunt', 'non insuaues' a contrariorum permutatione.

Reliqua citra contextum commode ostendi non possunt. Nunc igitur experiamur:

115 'Tuae me literae magnopere delectarunt'; 'delectarunt mirum in modum tuae me literae'; 'maiores in modum me tuae delectarunt literae' (hactenus praeter compositionem nihil ferme mutatum est).

'Tuis literis sum magnopere delectatus'; 'delectatus sum maiores in modum tuis literis' (hic genus verbi duntaxat est commutatum).

LB 24 'Epistola tua me vehementer exhilaravit'; 'tua quidem epistola sum vehementer exhilaratus'; 'tuae literulae non mediocriter animum meum | refecerunt';
121 'humanitatis tuae scriptis sum non mediocriter animo refectus'; 'ex amantissimis literis tuis incredibilem cepi voluptatem' (hyperbole et relatio).

'Amantissimae tuae literae incredibilem mihi voluptatem attulerunt'; 'nouam quandam laeticiam tuae schedae mihi pepererunt'; 'tuis ex schedis mirificam laeticiam concepi'; 'summum gaudium tua scripta mihi apportarunt'; 'tuis e scriptis summum mihi gaudium allatum est'; 'ex excellentiae tuae literis magnam hausimus voluptatem' (et hic relatio est).

Caetera sibi quisque facile adnotabit:

'Ex Fausti mei literis plurimum hausi voluptatis'.

130 'Tuis e scriptis haud vulgaris mihi voluptas accessit'.

'Epistola tua sum vnice delectatus'.

'Ex Faustinis literis mirificum quoddam oblectamentum percepi'.

'Tuae literae sane quam delectarunt animum meum'.

'Ineffabili gaudio tuae me schedulae perfuderunt'. (Hic metaphora est.)

135 'Tuis ex literis noua quadam delectatione sum perfusus'.

'Incredibili laetitia tua me scripta delibutum reddiderunt'. (Et hic metaphora.)

'Haud parum delectamenti tua mihi conciliauit epistola'.

'Legendis tuis literis oppido quam sum delectatus'.

'Lectio tuarum literarum singulari voluptate deliniuit mentem meam'.

140 'Admodum delectabilis mihi tua fuit epistola'.

'Eximia quadam laetitia tuae me literae affecerunt'.

'Tuis ex literis singulari sum affectus laetitia'.

'Maximae voluptati mihi tua fuit epistola'.

'Summo oblectamento mihi tua scripta fuerunt'.

145 'Incredibili gaudio mihi tua fuit epistola'.

'Nimis quam iucunda nobis tua fuit epistola'.

'Vix credas quantopere in tuis scriptis acquiescam'. (Ita M. Tullius frequenter vtitur 'acquiescere' pro 'oblectari'.)

- 150 'Summae iucunditati nobis tua fuit epistola'.
 'Suauiissimae mihi tuae fuerunt literae'.
 'Tuis ex literis singularis mihi profecta est laetitia'.
 'Tuae literae fecerunt, vt prorsus exilirem gaudio'.
 'Tuis acceptis literis laetitia gestiebam'.
 'Vbi mihi tuae sunt redditae literae, laetitia sum expletus'.
 155 'Lectis tuis amantissimis literis, noua quadam laetitia correptus sum'.
 'Acceptis literis tuis, incredibilis voluptas cepit animum meum'.
 'Inusitata laetitia me tua demulsit epistola'.
 'Quod ad me scripseris, id mihi tam iucundum fuit quam quod iucundissimum'.
 160 'Quod ad me tuas dederis literas, id vehementer fuit gratum'.
 'Quod me tuis dignatus es literis, eo nihil mihi potuit accidere gratius'.
 'Tuae me literulae oppido gaudibundum effecerunt'.
 'Tuis literis oppido quam laetabundus sum effectus'.
 'Quod me tuis literis certiozem reddidisti, fuit id mihi non gratum modo
 165 verum etiam iucundum'.
 'Cum tua ad me perferretur epistola, vidisses me gaudii magnitudine gestientem'.
 'Quod me saltem epistola salutaris, id profecto volupe fuit'.
 'Literis tuis nihil adferri potuit optatius'.
 170 'Epistola tua ad nos venit vehementer expectata'.
 'Literis tuis nihil adferri potuit desideratius'. (In his tribus metalepsis est, aut certe synecdoche, nam iucunda solent accidere quae magnopere desideramus.)
 'Non possunt non esse iucundissimae Erasmo Faustinae literae'.
 'Non iniucunda mihi tua fuit epistola'.
 175 'Neutiquam insuaues mihi tuae venerunt literae'.
 'Haudquaquam ingrata mihi tua scripta acciderunt'.

114 *Exemplis hinc vsque ad p. 82, l. 285 numeros i-cxlii adiecit A in margine.*

129 mei A-C: meis D BAS LB.

147-148 Vix credas ... oblectari D: om. A-C.

105 *per contraria et negationem* See above, ch. 24, p. 72.

106 *hyperbolen* See above, ch. 28, p. 74.

107 *DELECTARVNT* Cf. *Coll.* (Breuis praecipitio), *ASD* I, 3, p. 217, ll. 35-36: "Voluptate affecerunt, recreauerunt, exhilararunt, voluptati fuerunt, oblectarunt, voluptate perfuderunt, mellitissimae fuerunt, iucundissimae et caetera".

108 *metaphora* See above, p. 62, chs. 16, 17.

116 *compositionem* See above, ch. 30, p. 74 sqq.

121-122 *ex amantissimis ... voluptatem* Cic. *Fam.* V, 7, 1: "Ex literis tuis ... cepi ...

155 tuis amantissimis C D: amantissimis tuis A B.

164 reddidisti C D: reddideris A B.

172 desideramus C D: desyderauerimus A B.

incredibilem voluptatem".

127 *relatio* See above, ch. 26, p. 72 sqq.

133 *sane quam* For the expression, cf. Gell. V, 14, 3: "Sane quam in praedicandis doctrinis sui venditator"; also X, 24, 8.

136 *delibutum* Cf. Ter. *Phorm.* 856: "delibutum gaudio".

147 *M. Tullius* E.g. Cic. *Att.* XI, 10, 2: "Quid est vbi acquiescam, nisi quamdiu tuas litteras lego?"; also IX, 10, 1.

171-172 *metalepsis ... synecdoche* See above, ch. 21, p. 68; ch. 23, p. 70 sqq.

- 'Tam mihi dulcis tua fuit epistola, quam ea quae sunt dulcissima'.
 'Literas tuas multa cum voluptate perlegi'.
 'Epistolam tuam non sine summa voluptate recepi'.
 180 'Qui mihi tuas reddidit literas, is mihi gaudiorum cumulum detulit'.
 'Dictu mirum quam me tua ceperit epistola'.
 'Schedae quas abs te missas accepi noua quadam gaudiorum luce pectus meum
 serenarunt'.
 'Literae tuae quicquid in animo moeroris erat, id omne protinus excusserunt'.
 185 'Miram animo persensi voluptatem, cum tua nobis redderetur epistola'.
 'Tuis ex literis voluptas insolita animo incessit meo'.
 'Tuae literae fuerunt in causa vt affatim gauderem'.
 'Tuis literis effectum est, vt totus exultarim gaudio'.
 'Dici vix queat quantum mihi laetitiae tuis ex literis obortum sit'.
 190 'Vix possim sermone consequi, quantum gaudiorum ex tua mihi natum sit
 epistola'.
 'Dictu mirum est, quantum voluptatum nobis ex tuis affulserit literis'.
 'Deum immortalem, quam ingens gaudium nobis e tua provenit epistola!'.
 'Papae, quantas laetitiae causas nobis tuae literae suppeditarunt!'.
 195 'Dii boni, quantam vim gaudiorum tua mihi scripta subministrarunt!'.
 'Maiorem laetitiam tuae mihi tabellae attulerunt, quam vt explicare possim'.
 'Plurimum voluptatis nobis tuus tabellarius adportauit'.
 LB 25 'Vix credas quantum | aceruum laetitiae literae tuae in animum inuexerint
 meum'.
 200 'Verbis eloqui nequeam quantis gaudiis me tua onerarit epistola'. (Cur autem
 sic verear loqui, cum Terentius dixerit: 'multis commoditatibus oneratum
 diem'?)
 'Tuae me literae gaudiis onustum reddidere'.
 'Tuis literis valde sum gauisus'.
 205 'Tuis literis vnice sum laetatus'.
 'Tua scripta nobis vberimam laetitiae copiam offuderunt'.
 'Laetissima mihi tua fuit epistola'.
 'Tuis literis factum est vt prorsus frontem exporrexerim'.
 'Visis tuis literis protinus animi mei frontem explicui'.
 210 'Inter legendum ea quae ad me scripsisti, mira quaedam voluptas animo
 obrepit meo'.
 'Simul atque tuas inspexissem literas, noua quaedam gaudiorum vis mentem
 occupauit meam'.
 'Inspectis tuis literis, incredibilis quidam aestus laetitiae pectus subiit meum'.
 215 'Acceptis humanissimis literis tuis immensa quaedam laetitia me totum
 obsedit'.
 'Emoriar, si quicquam vnquam accidit iucundius tuis literis'.
 'Dispeream, si quid in vita suauius obtigit tuis literis'.
 'Ita me Musae bene ament, vt nihil antehac accidit tuis literis gratius'.
 220 'Caue credas rem vllam obiici a fortuna posse iucundio rem quam tuae sunt
 literae'.

- ‘Quam ipse charus es animo meo, tam me iuuant tuae literae’.
 ‘Papae, quantum gaudiorum tua mihi excitauit epistola!’.
 ‘Quantum risus, quantum plausus, quantum tripudiorum tuae nobis attulerunt
 225 literae!’.
 ‘Elegantissimas tuas literas legens insolita quadam laetitia tangebar’.
 ‘Calamus tuus me gaudiis exaturauit’.
 ‘Multam voluptatem mihi tua praebuit epistola’.
 ‘Totum me gaudiis imbuit tua tam elegans epistola’.
 230 ‘Omneis pectoris mei sinus voluptate refersit tua tam amabilis epistola’.
 ‘Rara quadam voluptate me tuae resperserunt literae’.
 ‘Tua quidem epistola nouam quandam animo meo voluptatem aspersit’.
 ‘Tuis literis nulla res vnquam accidit mihi festiuor’.
 ‘Nihil vnquam vidi tuis literis lubentius’.
 235 ‘Haud est quicquam quod gaudentiore acceperim animo quam proximas
 Fausti mei literas’.
 ‘Quo me credis affluxisse gaudio, cum tuum nomen tuis in literis agnosce-
 rem?’.
 ‘Cum tabellarius tuam mihi traderet epistolam, statim animus mihi laetitia
 240 ineffabili prurire coepit’.
 ‘Quid ego tibi nunc referam, quae voluptas acceptis tuis literis animum
 Erasmi tui titillarit?’.
 ‘Animus gaudio velut exundabat, cum tua mihi redderetur epistola’.
 ‘Vt lubens tuam accepi epistolam!’.
 245 ‘Posteaquam epistolium tuum ad me delatum est, animus nimirum mihi
 gaudio efferbuit’.
 ‘Vix eram apud me prae gaudio, cum tuas acciperem literas’.
 ‘Literarum tuarum lepos praecipua quadam voluptate remoratus est animum
 meum’.
 250 ‘Non possum non vehementer gaudere, quoties tua scripta ad nos aduolant’.
 ‘Mel merum mihi tuae fuerunt literae’.
 ‘Quicquid literarum abs te proficiscitur, id mihi saccaro ac melle fluere
 videtur’.

177 mihi dulcis *C D*: dulcis mihi *A B*.198 inuexerint *D*: inuexerunt *A-C*.200 onerari *A B*: oneravit *C D BAS LB*.208 prorsus *D*: prorsum *A-C*.218 quid *B-D*: quis *A*.220 sunt *C D*: sint *A B*.222 es *C D*: om. *A B*.237 nomen *A B*: animum *C D BAS LB*.252 saccaro *C D*: synere *A B*.201 *Terentius* See Ter. *Phorm.* 841-842: “quantis commoditatibus, / Quam subito meo ero Antiphoni ope vostra hunc onerastis diem”.208 *frontem exporregerim* Cf. Ter. *Ad.* 839: “Expurge frontem”.209 *frontem explicui* Cf. Hor. *Serm.* II, 2, 125: “Explicuit vino contractae seria frontis”.252 *saccaro* Originally Er. wrote here “synere”, a word which he had found in 1509in Gell. XV, 20, 8. In the 1526 edition, he changed “synere” to *saccaro* (see Plin. *Nat.* XII, 17, 32), apparently having had doubts about the reading offered by the text of Gell. See Ep. 1824 (May 1527), ll. 27-46, where he explains this to Leonard Cox, who had written (Ep. 1803, ll. 99-104; March 1527), querying the form.

- ‘Opiparis literarum tuarum epulis sum lautissime refectus’.
- 255 ‘Tua scripta sunt mihi quavis ambrosia suauiora’.
- ‘Schedulae mei Fausti mihi fuere vel mensis Siculis lautiores’.
- ‘Nulla voluptas, nullae sunt delitiae, quas cum tuis literis conferre velim’.
- ‘Nausea sunt omnia prae tuis literis’.
- ‘Inter legendum amantissimas literas tuas Erasmi pectus gaudio subsultabat’.
- 260 ‘Chartae digitis tuis exaratae me, quantus eram, gaudiis explerunt’.
- ‘Merae delitiae cordi meo sunt, quicquid scriptorum abs te redditur’.
- ‘Nil nisi gaudium tua spirat epistola’.
- ‘Festum diem attulit is qui tuas attulit literas’.
- ‘Triumphum adduxit qui tuum adduxit epistolium’.
- 265 ‘Nullum ego nectar tuis scriptis anteposuerim’.
- ‘An ego vllum mel Atticum cum tuis amantissimis literis contulerim?’.
- ‘Saccarum non est saccarum, si cum literis tuis componatur’.
- ‘Nulli mortalium tam sapit lotus, quam mihi literae tuae sapiunt’.
- ‘Quod sitienti vinum, hoc mihi tuae sunt literae’.
- 270 ‘Quod apibus cytisum, quod salignae frondes capellis, quod vrsu mel, hoc mihi tuae sunt literae’.
- ‘Epistola tuae celsitudinis mihi fuit quouis melle mellitior’.
- ‘Vbi recepissem tantopere expectatas tuas literas, dixisses Erasmus plane gaudiis ebrium’.
- 275 ‘Vt redditae sunt abs te literae, statim vidisses nos nimia quadam laetitia quasi temulentos’.
- ‘Quam vnice te diligo, tam vnice tuis epistolis delector’.
- ‘Nil nisi merum delitium tua mihi scripta videntur’.
- ‘Non tam palato blandiuntur vllae cupediae, quam animum meum tuae literae deliniunt’.
- 280 ‘Nullae lautitiae suavius titillant palatum quam tua scripta mentem titillant’.
- ‘Ἀμάρξας ἡδονῶν attulit qui tuas reddidit literas’.
- LB 26 ‘Voluptatum Δάθρον | adportauit tabellio tuus, tuis ad me redditis literis’.
- ‘Gaudiorum θάλασσαν aduexit is qui schedas pertulit tuas’.
- 285 ‘Mihi plane tuae literae fuerunt quod Persis Διὸς ἐγκέφαλος, quemadmodum aiunt Graeci’.

In his porro si qua videbuntur eiusmodi vt in oratione soluta vix toleranda putentur, meminerit hanc exercitationem ad carminis quoque compositionem accommodari.

- 290 Age iam ad eundem modum in altera quapiam sententia variandi facultatem experiamur; eaque deligatur natura non admodum foecunda neque ad varietatem idonea, quo magis appareat quantum possit haec commutandi ratio, si vsu atque exercitatione confirmetur.

Hanc igitur sententiam sumamus:

Principio aduerbio 'semper' nullum respondet idem pollens, neque in aliam vocem deflecti potest. Deinde 'viuam' nullum item habet simile, et verbum est vnicae vocis, id est neutralis, nec vllum ex se propagat nomen praeter 'vitam'. Deinde 'meminero' non solum vnicae vocis est verbum, verum etiam mancum et mutilum peneque sterile, vtpote a quo nulla soboles proficiscatur praeter
 300 'memor' et 'memoria'. Porro duo verba quae his opponuntur, 'mori' et 'obliuisci' videlicet, et ipsa sunt tum manca, tum sterilia. Tamen aggrediemur. Caeterum variandi rationes ex superioribus per se lector agnoscet.

'Semper dum viuam, tui meminero'.
 305 'Nunquam dum viuam, tui non meminero'.
 'Nunquam quoad victurus sum, me tui capiet obliuio'.
 'Haud vnquam dum vixero, tu animo excideris meo'.
 'Nunquam donec viuam, mihi venies in obliuionem'.
 'Nunquam quoad in viuis ero, tui nobis veniet obliuio'.
 310 'Non prius tui meminisse desinam quam viuere'.
 'Non me ante tui memoria quam vita ipsa reliquerit'.
 'Vsque dum spirabo, tui memor fuero'.
 'Donec hac luce fruar, tu animo haerebis meo'.
 'E viuorum contubernio citius emigrauerim quam tui memoria nostro e
 315 pectore demigrarit'.
 'Ipse prius e viuis excessero quam Morus e nostra excesserit memoria'.
 'Lux haec me prius deficiet quam tui immemor esse coepero'.
 'Vita me non serius destituet quam tam chari capitis recordatio'.

256 Fausti *D*: Mori *A-C*.

268 literae tuae *C D*: tuae litterae *A B*.

270 Cytisum *BAS LB*: Citysum *A-D*.

272 celsitudinis *C D*: paternitatis *A B*.

283 literis *C D*: scriptis *A B*.

284 θάλασσαν *B-D*: θάλατταν *A*.

287 qua *C D*: quae *A B*.

296 idem pollens *C D*: synonymum *A B*.

297 simile *C D*: synonymum *A B*.

304 *Exemplis hinc vsque ad p. 90, l. 569 addit A numeros i-cxcv in margine; D, qui uno omisso alia quinque praebet exempla, i-cc in margine: Hoc exemplum ducenties variatur* BAS LB.*

314 emigrauerim *D*: migrauerim *A-C*.

254 *Opiparis ... refectus* Cf. *Coll.* (Breuis praecceptio), *ASD* I, 3, p. 219, ll. 106-109: "Sed cauendum, ne obsoletis aut durioribus translationibus vtamur, ... quale est illud: Coena tuorum scriptorum me suauissimis epulis refecit".

256 *Fausti* In 1534, Er. substituted the name of Faustus for that of More. Perhaps he found the words too painful (especially *fuere*), after More's imprisonment in the Tower of London in April of that year. *mensis Siculis* *Adag.* 1168 (Syracusana mensa), *LB* II, 471 B-472 A.

270 *apibus ... capellis* Cf. *Verg. Ecl.* 10, 30: "Nec cytiso saturantur apes, nec fronde capellae".

282 'Αμάξιας ἡδονῶν See *Adag.* 232 (Bonorum myrmecia), *LB* II, 124 A-E.

283 Δάθον *Adag.* 233 (Dathus bonorum), *LB* II, 124 E; Dathos was proverbial for its wealth.

284 θάλασσαν *Adag.* 229 (Mare bonorum), *LB* II, 123 B-C.

285 Διὸς ἐγκέφαλος *Adag.* 560 (Iouis et regis cerebrum), *LB* II, 247 A-B; cf. *Paroem. gr.* II, p. 368; also *Adag.* 3653 (Iouis lac), *LB* II, 1109 C-D.

288 *ad carminis quoque compositionem* See above, p. 34, ll. 171-173, where verse composition is recommended as an aid to fluency and invention.

- 'Idem dies mihi tui memoriam eripiet qui vitam'.
 320 'Eadem lux obliuia tui nobis est adductura quae mortem'.
 'Idem nostrae tui memoriae vitaeque finis erit'.
 'Dum memor ipse mei fuero, tui meminisse neutiquam pigebit'.
 'Non alius nostrae tui memoriae quam lucis erit interitus'.
 'Is solus dies tui memoriam extinxerit qui vitam'.
 325 'Ante mei ipsius quam tui obliuisci incipiam'.
 'Nostro e pectore non prius elabetur Mori memoria quam haec anima'.
 'Praeter vnam mortem nullus omnino te mihi casus expectorabit'.
 'Egone tam iucundi conuictoris vnquam viuus queam obliuisci?'.
 'Tum demum Mori sui obliuisci poterit Erasmus, cum ipse sui desinet memor
 330 esse'.
 'Dum mihi sensus vllus mei reliquus erit, tu semper animo nostro obuersaberis'.
 'Cordi meo charior es quam vt viuo quidem in obliuionem venire possis'.
 'Intime nostris in praecordiis repostus est Morus, sic vt praeter vnam mortem
 335 nulla res illum illinc queat eruere'.
 'Orco tradar ipse prius quam te mandem obliuioni'.
 'Dum spiritus his oculis, his manibus imperabit, tu pectori insidebis meo'.
 'Dum spiritus hos reget artus, tui meminero'.
 'Quam diu supererit in nobis halitus, non quiuero tui non meminisse'.
 340 'Dum in viuus agam, vsque viuet in me tui memoria'.
 'Is mihi dies vitae finis erit qui tui obliuionis erit initium'.
 'Idem casus hanc animam teque e meo reuellet animo'.
 'Donec superstitem esse sinent superi, tui perpetuo recordabor'.
 'Dum quicquam vitalis caloris in hoc pectore palpitabit, tui memoria non
 345 euanescet'.
 'Non mihi diuturnior vita futura est quam tuorum in me meritorum memoria'.
 'Non mihi breuior fuerit tui memoria quam ipsa vita'.
 'Non minus durabilis erit tui capitis recordatio quam haec ipsa vita'.
 'Me mihi eripiet is dies qui tui memoriam adimet'.
 350 'Ipse mihi subducar prius quam te in memoria habere destitero'.
 'Haud longior erit mihi lucis huius functio quam tuae benignitatis memoria'.
 'Non mihi posterius suppetet viuere quam tui meminisse'.
 'Extra me fuero citius quam Morus intra hoc pectus esse desinet'.
 'Vita haec tuique memoria pari stadio ad metam decurrent'.
 355 'Prorsus non erit Erasmus, cum Mori immemor erit'.
 LB 27 'Non extabit hoc caput, vbi tam singularis amici quiuero obliuisci'.
 'Donec super terram acturus sum, non committam vt obsolescat apud me tuae comitatis memoria'.
 'Donec communem hunc aerem hauriam, tu crebro animo occursabis meo'.
 360 'Nunquam serius futurum est Erasmo vitam quam tui memoriam obtinere'.
 'Non ante de te cogitandi finem fecero quam Atropos fatale filum secuerit'.

- ‘Si qua dies vnquam tui paritura est obliuiscenciam, ea certe nunquam antecesserit ei quae me luce orbabit ipsa’.
- ‘Sol hic qui videt omnia nunquam me videbit non memorem tui’.
- 365 ‘Mors vna tui recordationem his e praecordiis emouebit’.
- ‘Donec vlla vitae portio his in artubus residebit, Morus ab Erasmi cogitatione nunquam aberit’.
- ‘Quandiu sanguinis vlla pars hoc in corpusculo calebit, nunquam apud me refrixerit Mori memoria’.
- 370 ‘Mihi quidem dum vita aderit, tu a mente mea nunquam es abfuturus’.
- ‘Quousque manebit huius animae corpusculique copula, tu a mea memoria nullo tempore seiungeris’.
- ‘Prius animus corpori quam tu animo meo praesens esse desines’.
- ‘Spiritus ipse citius ex huius corpusculi domicilio demigrabit quam animo impressa meo imago tui deleatur’.
- 375 ‘Aeque diuturna fuerit apud me tui memoria ac vitae cursus’.
- ‘Eadem erit et viuendi et de te cogitandi meta’.
- ‘Non arctioribus pomeriis tui recordatio claudetur quam ipsa vita’.
- ‘Quoad vlla vena mihi vitali tepore saliet, dulce fuerit vsque tui meminisse’.
- 380 ‘Quantum mea Lachesis fatale stamen extenderit, tantundem extendetur et mea tui memoria’.
- ‘Eadem mihi et viuendi et de te cogitandi mensura fuerit’.
- ‘Quoad corporis molem flatus viuificus sustinebit, animum maxime tui memorem geram’.
- 385 ‘Dum lucis vsum coelitem indulgentia concedet, te semper animo feram’.
- ‘Dum vitam permittent superi, non commitemus vt tam fidi congerronis vnquam nobis obrepat obliuio’.
- ‘Donec me non deficiet anima, animum hunc et memorem et gratum nunquam posuero’.
- 390 ‘Quoad vsque sole volubili frui fas erit, hunc hominem habebis tui memorem’.
- ‘Viuum non videbit Erasmus, qui videbit oblitum tui’.
- ‘Quanto tempore vita mihi duratura est, mens quidem haec manebit tui recordantissima’.

321 nostrae tui B-D: nostri tuae A.

338 tui meminero C D: om. A B, qui verba quinque antecedentia exemplo priori iungunt.

349 mihi A C D: tibi B.

322 meminisse ... pigebit Cf. Verg. *Aen.* IV, 335-336: “Nec me meminisse pigebit Elissae / Dum memor ipse mei”; *Adag.* 2825 (Quoad vixero), *ASD* II, 6, pp. 525-526.

327 expectorabit See above, p. 44, l. 358, where this word is listed under *prisca verba*, of which Er. recommends a modest use. He here seems to give the word a more natural meaning, i.e. ‘drive from the heart’.

338 Dum ... artus Verg. *Aen.* IV, 336 (regit).

360 memoriam obtinere C D: memoriam obtinere. Haud mihi serior durabit vita quam tui memoria A B.

376 ac B-D: quam A.

361 *Atropos* One of the three Fates, Clotho, Lachesis and Atropos, who spun the thread of human life; Atropos’ function was to cut it off.

363 antecesserit Cf. Ter. *Phorm.* 525: “Haec [dies] ei antecessit”.

380 *Lachesis* See above, n.l. 361. Lachesis drew out the thread of life.

386 *congerronis* Listed above, p. 40, l. 307 as a *verbum sordidum*.

- 'Quandiu supero hoc Ioue continget frui, non mihi contigerit obliuisci tui'.
 395 'Donec vita perseuerabit, tu cordis obtutibus semper es obuersaturus'.
 'Nominis ante mei quam tam rari amici mihi ventura est obliuiscencia'.
 'Ipse mihi prius excidero quam tui vultus imago'.
 'Viuenti quidem Erasmo haud vnquam excidet Morus'.
 'Nulla diuturnitas aevi tui apud me memoriam oblitterabit'.
 400 'Non nisi mecum tui extinguetur memoria'.
 'Ante fatalem diem e nostra memoria non eliminaberis'.
 'Ante obitum non desistam tui meminisse'.
 'Ante suprema funera non cessabo tui memor esse'.
 'Non ante exacta vitae stamina tui queam obliuisci'.
 405 'Viuo quidem Erasmo Morica memoria haud vnquam effluet'.
 'Tui apud me memoriam nulla vnquam aetas antiquabit'.
 'Ante summum diem non abrogabitur in me memoria tui'.
 'Nulla neque locorum neque temporum iniuria efficiet, quominus tui quam
 maxime meminerim in vita'.
 410 'Per omnem vitam tui meminero'.
 'Haec vita, quam longa continget, cum tui memoria semper erit coniuncta'.
 'Ad ipsum vsque rogam me tui memoria prosequetur'.
 'Mei sensu carebo priusquam coniunctissimi hominis cariturus sim recorda-
 tione'.
 415 'A meis ipse membris distrahar antequam tu ab animo meo diuellare'.
 'Mors mihi citius acciderit quam obliuio tam dilecti capitis'.
 'Certum est mortem oppetere potius quam tui memoriam non iugiter obti-
 nere'.
 'Non nisi me sepulto tui recordatio sepelietur in me'.
 420 'Tui quidem aut mecum aut nunquam est interitura memoria'.
 'Donec expirem ipse, spirabit in me Mori mei memoria'.
 'Donec apud superos agitabimus, nunquam mihi incesset tuae benignitatis
 obliuio'.
 'Ante obitum nunquam animo meo tui incurret obliuio'. (Sic enim loquitur
 425 Seneca.)
 'Nihil tam arduum haec vita mihi gignere queat, vt tui memoriam ex his
 praecordiis possit extundere'.
 'Nulla res tam atrox mihi possit in hac exoriri vita, quae tui conciliet
 obliuionem'.
 430 'Viuo nihil possit existere quod mihi tuae erga me humanitatis conflet
 obliuiscenciam'.
 'Sic in me radices egit memoria tui, vt nullis omnino casibus, qui quidem viuis
 soleant accidere, sit vnquam cessura'.
 'His nimirum monumentis animo meo consecratus es, vt ea nullum aevi
 spatium valeat | demoliri, ni forte mors, cui nihil rerum mortalium non cedit'.
 LB 28 436 'Nisi ipse mortalis essem, non dubitarem hanc de te memoriam immortalem
 fore polliceri'.

- ‘Si immortalis esset Erasmus, immortalis itidem foret tui apud illum memoria’.
 ‘Eiusmodi statuam in animi mei penetralibus tua merita erexerunt, vt ea quoad
 440 me tellus sustinebit nullo casu sit diruenda’.
 ‘His titulis Morus inscriptus est cordi meo, vt eos nulla temporis iniuria possit
 vnquam exedere’.
 ‘Non nisi vna cum aetate tui recordatio in me consenescet’.
 ‘Ipse mihi prius excutiar quam Mori nomen ex adytis cordis exigatur’.
 445 ‘Id vnum tibi et confirmo et praestabo, donec in mortalium numero futurus
 sum, tu e scrinio memoriae nostrae nunquam dimouebere’.
 ‘Vt omnia tempus possit, certe hoc vnum illi non licebit vnquam, vt viuo mihi
 tui pariat obliuionem’.
 ‘Semper hic animus tui cum primis meminerit, neque id me dies quamlibet
 450 longa dedocebit’.
 ‘Donec me tellus alet, vnum illud nunquam quibo dediscere, videlicet tam
 chari sodalis meminisse’.
 ‘Donec futurus sum ἐπιχθόνιος, vt Homericō dicam verbo, Mori memoriam
 continenter obtinebo’.
 455 ‘Quoad mihi continget inter σῆτον ἔδοντας, vt Homericē loquar, annumerari,
 nunquam hoc de pectore Mori vultus labetur’.
 “Ὅφρ’ ἄν ἔγωγε / Ζῶσι μετέω καί μοι φίλα γούνατα ὀρώρα, quemadmodum
 inquit Homerus, tu mihi nunquam es obliuiscendus’.
 “Ἐμεῦ ζῶντος καὶ ἐπὶ χθονὶ δερκομένοις, vt est apud Homerum, nunquam te
 460 auferet obliuio’.
 ‘Tui memoriam perpetuo pariter cum ipso vitae progressu producam’.
 ‘Superstiti Erasmo sublimitatis tuae memoriam nullus vnquam dies expunxe-
 rit’.
 ‘Corpore quidem abs te distrahi potero, verum animo te semper intuebor,
 465 quoad vitam numina largientur’.
 ‘Donec aura vitalis hos artus moderabitur, tu a nostris cogitationibus nullo
 momento es abfuturus’.
 ‘Vsque adeo penitus his praecordiis tui impressa est memoria, vt nullo
 vnquam pacto videatur eradenda’.

394 tui B-D: om. A.

395 obuersaturus A C D: obseruaturus B.

408 tui A C D: etiam tui B.

422 tuae [tui LB] benignitatis B-D BAS LB:
tuae paternitatis A.424-425 Ante obitum ... Seneca C D: om. A
B.

435 ni C D: nisi A B.

446 nostrae C D: om. A B.

452 chari D: rari A-C.

457 ὄφρ’ C D: ὄσφρ’ A B; ζῶσι C D: ζωῶσι
A, ζῶσι B. Vide comm. ad loc.

462 sublimitatis B-D: paternitatis A.

424-425 loquitur Seneca Cf. Sen. Benef. I, 12, 1:
“memoria ... incurrit”; Er.’s edition of
Seneca has a marginal note: “Incurrit
animo”.

453 Homericō ... verbo Hom. Il. I, 266.

455 Homericē Hom. Od. VIII, 222.

457 Hom. Il. XXII, 387-388 (Ζωῶσιν ... γού-
νατ’ ὀρώρη); see Adag. 2825 (Quoad vixero),
ASD II, 6, p. 525.

459 Hom. Il. I, 88.

- 470 'Vt omnia tempore marcescant, tui certe memoria ad occasum vsque vitae
apud me vigebit'.
'Arctius Morum meum animo complexus sum quam vt viuo possit elabi'.
'Eadem me lux exanimem videbit quae tui conspiciet immemorem'.
'Adeo viuam quandam imaginem tui pectori insculpisti meo, vt vix etiam
475 mors ipsa sit abolitura'.
'Non erit Erasmus tui memoria viuacior'.
'Tam viuax erit tui apud me memoria, vt ipse non sim futurus viuacior'.
'Nunquam intercidet apud me Morica memoria, donec ipse non intercidero'.
'Semper hunc hominem experieris tui recordantem, donec vitae particeps erit'.
480 'Expers huius vitae fuero priusquam a tui memoria alienus'.
'Adeo viuax est in me tui memoria, vt ipse non sim illi futurus superstes'.
'Altius meae memoriae insedisti quam vt vlla te res inde queat emoliri'.
'Tenacius inhaeres cordi meo quam vt praeter mortis casum quicquam aliud
inde te queat eiicere'.
485 'Penitius hoc in pectore conditus es quam vt hinc vlla ratione sis excludendus,
donec mihi vitam fata non inuidebunt'.
'Interius insitus es animo nostro quam vt inde incolumi quidem queas
extirpari'.
'Fixius impressum est cordi meo simulachrum tui quam vt superstiti possit
490 vnquam detrahi'.
'Sic effigies tui cogitationi meae penitus impressa est, vt eam nulla sit aetas
abrogatura'.
'Dum vita suppeditabit, nihil extiterit quod fixam animo meo Mori statuam
valeat labefactare'.
495 'Fieri nunquam poterit vt vel viuam parum tui memor'.
'Donec apud superos commorabor, ne tota quidem Lethes aqua tui memoriam
poterit abolere'.
'Donec aura vescar aetherea, subinde tui reminiscar'.
'Vitam modo Deus impertiat, ego tibi mentem perpetuo tui memorem
500 polliceor'.
'Si quis mihi vita functo sensus erit, tam dulcis amiculi recordabor, tantum
abest vt viuus sim obliturus'.
'Omnia mihi citius acciderint in vita quam obliuio tui'.
'Tum sursum versus recurrent amnes, vt Graecis est in prouerbio, cum
505 Erasmus Mori sui poterit non meminisse'.
'Non alius me visurus est oblitum tui quam qui visurus est *arduis* / *Pronos relabi
riuos* / *Montibus et Tyberim reuerti*, vt ait Flaccus'.
'Ante leues alto pascentur in aethere cerui quam viuum Erasmus Mori capiat
obliuio'.
510 'His coloribus in tabula pectoris mei depicta est imago tui, vt eam nulla
annorum series possit eluere'.
'Supremus vitae dies me tui memorem deprehendet'.
'Sospite vita, non me fugiet memoria tui'.

- LB 29 'Salua vita hac non demorietur apud | me tui memoria'.
- 515 'Quoad haec mihi vita comes erit, comitabitur et tui recordatio'.
 'Haec me vita tui memorem relinquet'.
 'Non auolabit a nobis tui memoria, nisi auolante vita'.
 'Ad supremum vsque viuendi limitem tui nobis memoria perseuerabit'.
 'In obtinenda tui memoria non fuero mihi dissimilis, nisi viuus esse desiero'.
- 520 'Donec hoc vitae munus diuina benignitas mihi saluum esse volet, non intermorietur apud me tuae benignitatis memoria'.
 'Vita defungar prius quam tui recolere cessabo'.
 'Diem obiero citius quam te ventis et aurae mandem'.
 'Clauis adamantinis nostrae memoriae infixus est Morus, quos non nisi vna
- 525 mors valeat abrumpere'.
 'Ad ipsos vsque cineres pergam tui meminisse'.
 'Ad extremam vsque senectam tui me comitatura est memoria'.
 'Per vniuersum vitae spatium Mori meminere Erasmus'.
 'Ad extremum vsque rogam tuorum erga me beneficiorum memoria proroga-
- 530 bitur'.
 'Fatalis ille dies denique me tui memorem est reperturus'.
 'Dabo operam vt tuae humanitatis recordatio ad Libitinam vsque proferatur'.
 'Nunquam mihi quicquam obtigerit in vita neque tam laetum neque tam acerbum, quod tui nominis recordationem e sinu pectoris mei queat expellere'.
- 535 'Quoad hic animus in hoc corpusculo tenebitur alligatus, non exulabit mea memoria Morus'.
 'Citius futurum est vt alterum in orbem tui memoriam mecum deferam quam vt hic abiiciam'.
 'Animam egero prius quam te memoria tenere desiero'.
- 540 'Si quando corpus vmbram suam poterit effugere, hic animus tui quibit obliuisci'.
 'Non antequam diem vitae nouissimum clausero, desiturus sum tuam in me beneficentiam animo circumferre'.
 'Quam longa dabitur vita, tam erit longa tui memoria'.
- 545 'Par nobis erit tui memoriae vitaeque modus'.
 'Tui meminero quoad auras carpsero vitales'.
 'Absit vt mihi breuior fuerit tui memoria quam vita'.
 'Quam diu superabit Erasmus, tandiu tui meminisse non grauabitur'.
 'Vita orbabor antequam tui me relinquet memoria'.

535 alligatus *C D*: illigatus *A B*.

545 tui *A BAS LB*: om. *B-D*.

504 *sursum ... amnes* *A* poetic commonplace; *Adag.* 215, *LB II*, 117 E–118 D.

507 Hor. *Carm.* I, 29, 10–12: "quis neget arduis / Pronos relabi posse riuos ...".

508 *Ante ... cerui* Verg. *Ecl.* 1, 59 (leues ergo pascentur).

511 *annorum series* Hor. *Carm.* III, 30, 5.

523 *ventis et aurae* Another poetic commonplace; *Adag.* 2346 (*Ventis tradere*), *ASD II*, 5, p. 262.

524 *Clauis adamantinis* Cf. Hor. *Carm.* III, 24, 5–7.

532 *Libitinam* The Roman goddess of death and burial; see Hor. *Carm.* III, 30, 7.

- 550 'Supero priuabor lumine, vt priscorum more loquar, citius quam Morus ex animo deleatur meo'.
 'Ocyus hoc mihi corpusculum morte refrixerit quam tui memoria frigescat apud me'.
 'Inextinctam tui memoriam semper tenebo'.
- 555 'Quantum temporis anima fruar (sic enim loquitur Salustius), tantundem tui meminero'.
 'Perpetim tui recordatus fuero'.
 'Sine fine tui meminero'.
 'Nulla res mihi tui obliuionem inuexerit, nisi quae me ex hac luce euexerit'.
- 560 'Orbem hunc verterim citius quam animum hunc tui memorem vertero'.
 'Vita me exuerit is casus qui tui importabit obliuionem'.
 'Crudelibus vmbris occubuero, quemadmodum loquuntur poetae, citius atque tui recolere desiturus sim'.
 'Efferar ipse citius quam tui memoria e corde efferatur meo'.
- 565 'Ad ipsum vsque bustum me tui memoria prosequetur'.
 'Ne defunctus quidem tui possim obliuisci, nedum viuus'.
 'Viuenti mihi nunquam ob(s)olescet hominis tam bene meriti recordatio'.
 'Quando futurum est vt apud Erasmum euanescat Mori memoria? Nempe dum vita destituetur'.
- 570 'Vsque eo tui memor ero, dum in viuus agam'.
 'Vsque dum spirabo, te corde gestabo'.
 'Quam diu dabitur anima frui, vt Salustiano more loquar, non desinam tui memoria frui'.

575 Sed iam sit modus. Neque enim id agitur, vt ostentemus quousque nos in commutando progredi possimus, sed vt studiosis adulescentibus exemplo demonstremus quantam orationis vbertatem paritura sit haec exercitatio. Sententiam enim non admodum felicem neque magnopere ad commutandum foecundam ferme ducenties, vt opinor, commutauimus, neque tamen minutulas illas variandi rationes sumus anxie persequuti.

580 Nunc quod reliquum esse videtur, varias quasdam orationum formulas proponemus, non id agentes vt omnes persequamur – nam hoc vtilissimum quidem, verum prorsus infiniti fuerit operis – sed vt ostensis aliquot velut exemplis, vel sibi quisque similia fingat, vel alius aliquis, cui plus ocii suppetet quam nobis, huiusmodi dicendi figuras ex omnibus autoribus petitas copiosius
 585 atque accuratius impertiat copiae candidatis.

QVIBVS MODIS TRIBVIMVS PLVRA EX AEQVO. CAP. XXXIIII

'Est vir tum eruditus, tum probus'. 'Est iuuenis et formosus et bene ingeniatu-
 tus'. ('Atque' repetitum poetarum est; Vergilius: 'Atque deos atque astra vocat
 crudelia mater'.) 'Est vir doctus pariter ac probus'. 'Est vir doctus simul et
 LB 30 integer'. 'Est vir tam doctus quam bonus'. 'Vir est doctus iuxta ac | bonus'.

591 'Vir est non minus probus quam literatus'. 'Vir est non inferior literis quam moribus'. 'Vir est ex aequo probus atque doctus'. 'Vir est aequae literatus atque incorruptus'. 'Vir doctus aequae ac probus'. 'Vir perinde doctus ac probus'. 'Exquisite doctus est, itidem et facundus'. 'Vir est non minore morum
595 probitate quam doctrina praeditus'. 'Vir est quemadmodum doctus, ita et integer'. 'Vir est doctusque bonusque' (in carmine). 'Vir simul eruditus, simul integer'. 'Vir est doctusque et integer' (in carmine). 'Vir est haud secius eruditus ac probus'. 'Vir est vt doctus, ita et probus'. 'Vir est doctus, et idem probus'. 'Vir est optimus, idemque doctissimus'. 'Vir est pari vel doctrina vel
600 probitate praeditus'. 'Vir est non tantum eruditus, sed et integer'. 'Vir est non modo doctus, verum etiam probus'. 'Vir optimus quoque est, non modo doctissimus'. 'Non tantum ferunt, sed impellunt'. (Haec sermonis forma peculiaris est Senecae, vt omittatur 'etiam'.) 'Vir est praeter summam eruditionem etiam optimus'. 'Vir praeterquam quod doctus est, etiam optimus'. 'Vir est de quo dubites, doctiorne sit an melior'. 'Vir est in quo cum literis probitas morum ex aequo certet'. 'Vir est qui literas aequarit cum vitae sanctimonia'. 'Vir est cuius eruditioni respondet morum integritas'. 'Vir est qui parem vitae castimoniam cum eruditione copularit'. 'Vir summa quidem doctrina, verum morum integritate neuitquam inferior sese'. (Interdum idem pollet 'vel': 'literis

552 morte refrixerit *D*: frigerit *A B*, refrixerit *C*.

567 obsolescet *scripsi*: obolescet *C D*, abolescet *A B*. Cf. p. 151, l. 105, *app. crit.*

570-573 Vsque eo ... memoria frui *D*: *om. A-C*.

585 copiae candidatis *Ad huius capituli finem habet A materiam quae in B-D in capitulo xcvi° vel simplex vel aucta inuenitur; vide ad loc., p. 148, l. 55.*

587 *Exemplis suis (vsque ad p. 92, l. 614 aequiparas) addit A numeros i-xxxv, ultimo excepto, quod numero caret (ll. 615-616 Oratione ... arrogans).*

550 *Supero ... lumine* An archaism quoted e.g. in *Macr. Sat.* III, 9, 10.

555 *loquitur Salustius Sall. Cat.* 2, 9: "Verum enimvero is demum mihi viuere atque frui anima videtur, qui aliquo negotio intentus praeclari facinoris aut artis bonae famam quaerit".

557 *Perpetim* An archaic form. See *Fest., Gloss. lat.* IV, p. 321: "Perpetem pro perpetuo dixerunt poetae. Pacuius in Iliona".

562 *Crudelibus ... occubnero Verg. Aen.* I, 547: "Crudelibus occubat vmbri".

572 *Salustiano more* See above, n.l. 555.

580-581 *varias ... proponemus* In chs. 34-34 Er. will deal with the possibilities of variation in the linguistic expression of a num-

588-589 *Atque repetitum ... mater D: om. A-C.*

593 *Vir doctus ... doctus ac probus C D: om. A B.*

594 *Exquisite ... facundus D: om. A-C.*

595 *quemadmodum doctus ita D: et doctus A-C.*

596 *prius simul C D: est simul A B.*

597 *secius D: segnius A-C.*

601 *non modo C D: nedum A B.*

602-603 *Non tantum ... etiam B-D: om. A.*

608 *quidem D: om. A-C.*

609 *Interdum D: Interim A-C.*

ber of logical and grammatical concepts. For chs. 41-47, *Valla Fleg.* I, 12-19, provides a general and sometimes a specific source. Ch. 55 sqq. (below, p. 119 sqq.) will treat mainly lexical items.

588 *poetarum est* Cf. this page, ll. 596-597. *Verg. Ecl.* 5, 23.

602-603 *Non tantum ... etiam* In this part of *De copia* several insertions derived from Seneca were made in *B* (1514), which break the continuity of the original text: here, at l. 615, and below at p. 93, ll. 655-656. Er. had been working on *Sen.* while in England (see *Ep.* 325), in preparation for his first edition of *Senecae lucubrationes*, which appeared in August 1515.

610 tuis maiorem in modum sum delectatus, vel quod essent elegantissimae, vel quod humanitatis plenae'.) 'Vir est in literis egregius, neque sui dissimilis in moribus'. 'Vir est clarus imaginibus, neque non illustris egregiis in rempublicam meritis'.

'Officium beneficio cumulasti'. 'Corporis formam animi dotibus equiparas'.
615 'Cum diis ex pari viuit'. 'Oratione tua grauiter offensus est, partim quod esset incondita, partim quod arrogans'. 'In hoc probitas aequat eruditionem'. 'In hoc fortuna cum probitate facit paria'. (Ita Seneca.)

'Vir est egregie doctus, atque item probus'. 'Vir est similiter doctus ac facundus'. 'Vir est haud dissimiliter eloquens ac doctus'. 'Vir pari doctrina ac
620 probitate'. 'Vir est perinde facundus vt doctus'.

'Ciues, hostes, iuxta metuit' dixit Salustius pro eo quod est 'ciues aequae atque hostes'. 'Fortunae, corporis animique bonis iuxta diues'. Ita Salustius: 'plebi patribusque iuxta charus'; idem: 'hyemem atque aestatem iuxta pati'. Plinius: 'iuxta diebus noctibusque tacitus labitur mundus'; idem: 'in Italiae
625 partibus quibusdam iuxta hyeme et aestate fulgurat'.

Ad hanc formam pertinent et illa: Plautus: 'iuxta mecum rem tenes' (id est 'aeque atque ego'); idem in Persa: 'iuxta tecum, si tu nescis, nescio'; Salustius in Catilinario: 'quo in loco res sitae sunt, iuxta mecum omnes intelligitis'.

Huc pertinent et illa minus quidem vsitata, sed tamen apud probatissimos
630 autores reperta: Terentius: 'quo iure, quaque iniuria me in pistrinum dabit' (id est 'siue iure siue iniuria'); Cicero ad Atticum: 'at quam honesta, quam expedita tua consilia, quam euigilata tuis cogitationibus, qua itineris, qua nauigationis, qua congressus sermonisque cum Caesare'; idem ad eundem: 'quum video te distentissimum esse, qua de Butroitiis, qua de Bruto'. ('Qua'
635 posuit pro 'tum'.)

QVAE COMMODIVS COPVLENT CONTRARIA. CAP. XXXV

'Vir est doctrina quidem egregia, verum moribus illaudatis'. 'Est ille quidem vir bonus, verum parum eruditus'. 'Vir est vt lingua blandissima, ita ingenii amarulenti'. 'Vir est vt optimis prognatus maioribus, ita pessimis praeditus
640 moribus'. 'Vir est tam deformis animo quam corpore formosus'. 'Petrus quemadmodum est tacitus conuiuia, ita est loquacissimus susurro'. 'Hic saluator quidem est comis, sed virulentus obtrectator'. 'Blandus est vultu, caeterum animo truculento'. 'Ferox est in timidos, at in feroces timidus'. 'Aestate friget, contra hyeme calet'. Plautus sic vsurpauit 'item': 'Venit hoc mihi in mentem,
645 Megadore, te esse hominem diuitem / Factiosum, me item esse hominem pauperum pauperrimum'. ('Item' dixit pro 'contra'.) 'Inimicis supplex, in amicos contumeliosus'. (Hic nullum additur aduerbium.) 'Voluptas parit dolorem, contra dolor voluptatem'.

QVIBVS MODIS AEQUALITER REMOVEMVS. CAP. XXXVI

650 'Vir est neque doctus neque probus'. 'Nec literis nec moribus probatus'. 'Vir

- LB 31 est non indoctus modo, verum | etiam improbus'. 'Vir est vt indoctus, ita et improbus'. 'Non minus improbus quam illiteratus'. 'Vir est tum indoctus, tum improbus'. 'Aequae indoctus atque improbus'. Quintilianus: 'nescias praestare velint minus an possint' (id est 'tam non possunt praestare quam nolunt').
- 655 'Pariter et indoctus et improbus'. 'Vir pessimus est et nihilo doctior'. Seneca: 'flamma deprimi non potest, non magis quam quiescere'. 'Vir cui nihil sit omnino bonarum literarum, bonorum quoque morum tantundem'.
Breuiter, iisdem ferme rationibus remouemus quibus tribuimus.

QVIBVS MODIS TRIBVIMVS INAEQUALITER. CAP. XXXVII

- 660 'Vir est cum doctus, tum probus'. 'Iuuenis cum eleganti forma, tum vero moribus optimis'. 'Non pecuniam modo verum etiam vitam tibi paratus sum impendere'. 'Vitam etiam tibi impenderim, non modo pecuniam'. (Verum haec verba 'non solum' et similia communia sunt ad aequalitatem, tum ad inaequalitatem.) 'Non sat erat impulisse, nisi et proderet'. 'Non sufficiebat spoliasse, nisi et iugularet'. 'Parum erat deformem esse, ni mores forma dignos addidisset'.
665 'Nihil erat deformi esse vultu, nisi moribus etiam esset teterrimis'.

In hac sermonis forma eleganter interdum altera pars subauditur, eaque fere potior, vt: 'Chrysostomus non ore tantum aureus' (subauditur: 'verum etiam

- 612-613 Vir est clarus ... meritis D: om. A-C.
615 Cum diis ... viuuit B-D: om. A.
616 arrogans C D: arrogans. Quae superiori-
bus contraria A B.
616-617 In hoc probitas ... Seneca C D: om.
A B.
618-635 Vir est egregie ... posuit pro tum D:
om. A-C.
631 at quam D B A S: atque LB.
639 prognatus C D: om. A B; praeditus C D:
om. A B.
- 615 Cum diis ... viuuit Sen. *Epist.* 59, 14.
617 facit paria ... Seneca See Valla *Eleg.* V, 74,
where examples of 'paria facere' are quoted
from Quint. *Decl.*, Elder Pliny and Young-
er Pliny, and finally Seneca: "vt statim tibi
solum quod debeo et, quantum ad hanc
epistolam, paria faciamus" (*Epist.* 9, 6). In
his edition of Seneca, Er. has a marginal
note "paria facere" at *Benef.* III, 9, 3.
621-623 Cines ... pati Sall. *Iug.* 72, 2; 88, 1;
85, 33; *Fortunae* ... diues does not seem to be
from Sallust, Tacitus or Livy. Other exam-
ples of *iuxta* are quoted in ch. 73, below, p.
136, l. 715 and l. 716.
624-625 Plinius ... fulgurat Plin. *Nat.* II, 3, 6;
51, 136. ('Aestate atque hieme iuxta' is also
used by Livy and Tacitus.)
626-627 Plautus ... nescio Plaut. *Aul.* 682 (rem
mecum); *Persa* 249.
- 640-648 Vir est tam ... voluptatem D: om.
A-C.
652 illiteratus A C D: literatus B.
655 improbus B-D: improbus. Quam bene
pingis, tam male fingis A.
655-656 Seneca ... quiescere B-D: om. A.
657 bonorum quoque B-D: bonorumque A.
660 Iuuenis D: Iuuenis est A-C.
662 non modo C D: nedum A B.
667-672 In hac ... animo D: om. A-C.
- 627 Sall. *Cat.* 58, 5 (quo loco res nostrae sint
iuxta).
630 Ter. *Andr.* 214 (praecipitem in pistri-
num).
631-634 Cicero ... Bruto Cic. *Att.* IX, 12, 1;
XV, 18, 2 (quoniam intellego te).
644 Plaut. *Aul.* 226-227 (Megadore in men-
tem ... me autem esse).
646-647 Inimicis ... contumeliosus Sall. *In Cice-
ronem declamatio* 3, 5.
653-654 Quintilianus ... possint Quint. *Inst.*
IV, 2, 37.
655-656 Seneca ... quiescere Sen. *Epist.* 39, 3.
661-662 Non pecuniam ... modo pecuniam Cf.
Cic. *Off.* I, 24, 84: "qui non modo pecu-
niam sed etiam vitam profundero pro patria
parati essent"; Valla *Eleg.* II, 18: "Non
solum pecuniam pro te funderem, sed etiam
sanguinem".

670 pectore’); et: ‘Corneliae Gracchorum matris epistolae seruatae sunt, non tantum in sexus honorem’ (subauditur: ‘sed etiam ob admirationem eloquentiae’); ‘vidisti hominem non corpore tantum distortum’ (subauditur: ‘verum etiam animo’).

INAEQUALITER REMOVEMVS HIS MODIS. CAP. XXXVIII

675 ‘Non modo non intelligit, verum ne legit quidem’. ‘Non solum parum intelligit, sed nec legit’. ‘Non tantum nihil intelligit, imo nec legit’. ‘Ne legere quidem nouit, nedum intelligat’. ‘Non nouit vel legere, tantum abest vt intelligat’. ‘Tantum abest ab intelligendo, vt ne legere quidem norit’. ‘Adeo non intelligit, vt nec legat’. ‘Vsque adeo non intelligit, vt nesciat vel legere’. ‘Hic in Graecis literis nihil, quid dicam intelligere, imo nec legere potest’. ‘Hic nihil in bonis literis non dicam intelligit, imo ne legit quidem’. ‘Ingenium quoque senectus deterit, nedum corporis vigor perpetuo duret’. Horatius: ‘Nedum sermonis stet honos et gratia viuax’. (‘Nedum’ noue posuit pro eo quod est ‘tantum abest vt’.) ‘Ne pecuniam quidem impenderet amico, nedum vitam’.

685 Eam figuram Quintilianus nouauit ad hunc modum: ‘nec enim de omnibus causis dicere quisquam potest, saltem de praeteritis, vt taceam de futuris’ (id est ‘nec de praeteritis, tantum abest vt de futuris’).

QVO PACTO TRIBVAMVS AVT REMOVEAMVS ORDINE. CAP. XXXIX

690 ‘Vt quisque est gloria dignissimus, ita gloriae est negligentissimus’. ‘Vt quisque gloria est maxime dignus, ita gloriae minime est auidus’. ‘Optima quaeque vitae pars quam ocysissime praeteruolat’. Catullus: ‘Tanto pessimus omnium poeta, / Quanto tu optimus omnium patronus’. ‘Quam vos facillime agitis, tam vos maxime aequum est aequa facere’.

PER COMPARATIVVM EADEM EFFERTVR SENTENTIA. CAP. XL

695 ‘Quo quisque dignior est qui laudetur, hoc minus laudari gaudet’. ‘Quanto quisque fama dignior, tanto minus affectat famam’. ‘Quo quisque magis promeretur honorem, eo minus honorem appetit’.

700 Verti possunt: ‘hoc minus ducitur laudis cupidine, quo quisque laude sit dignior’. ‘Tanto quisque minus optat pecuniam, quanto minus possidet pecuniae’.

FORMVLAE AVGENDI POSITIVVM. CAP. XLI

Positiua augentur compositione harum dictionum ‘per’, ‘perquam’, ‘prae’: ‘perdifficile’, ‘perquam difficile’, ‘praelongus’, ‘praeualidus’, ‘praepotens’. Quod idem contingit in verbis: ‘peruelim’, ‘perquam velim’, ‘percupio’. In quibus

LB 32 idem interdum efficit haec praepositio 'de': 'deamo', 'demirror'. Ean|dem vim
706 videtur obtinere 'ad': 'adprobe', 'adfabre', 'adprime', 'adamo'. Adiungunt
iureconsulti praepositionem 'in', tanquam idem pollentem, sed errant mea
sententia: quod enim illi legunt, 'indifficile est' pro 'valde difficile', legendum
est 'in difficili est' pro 'difficile est'; quemadmodum dicimus 'in proclui est'
710 pro eo quod erat 'proclue est'; et 'in promptu est' pro 'promptum est'. ('In
tuto est', 'in causa est', 'in vitio est'.)

Augetur positium et citra compositionem 'quam', sed figurate: 'quam
tenere amat filium!'; 'quam nihil pudet!'. 'Vt' eandem vim obtinet: 'vt
gaudet!'; 'vt est seuerus!'. 'Immane quantum distat!', 'papae, quam is sibi
715 placet!' ad hanc rationem pertinent.

Praeterea his aduerbiis intenditur: 'oppido quam', 'sane quam', 'nimis
quam', 'antigerio' (quod priscum est); atque haec, vt dixi, non repudiantur et
a verbis: 'perquam velim', 'percupio', 'sane quam cupit'. Neque diuersam vim

676 intelligat C D: non intelligit A B.

679 Graecis C D: bonis A B.

680 ne legit C D: nec legit A B.

683-684 Ne pecuniam ... vitam C D: om. A B.

691 Catullus D: om. A-C.

699-700 possidet pecuniae *Ad huius capituli finem et in suis tribus capitulis sequentibus praebet A materiam quae in B-D in capitula quibus sunt numeri LXI, LXII et LXIII translata est, id est nostrae editionis pp. 122-126, ll. 360-493, a verbis scilicet Dignus et indignus usque ad nunc omnibus occurrit. Vide illa capitula, vt scias quatenus A ab B-D differat.*

701 FORMVLAE D: om. A-C, sed vox formae

ex cap. XLI editionis A Diuidendi formae est intelligenda. B C vt videtur A temere secutae sunt; CAP. XLI B-D: CAP. XLIII A.

707-712 sed ... positium et D: om. A-C. *Id quod in D inseruit Er. parum apte ad finem cum sequentibus congruit; potius fuerit Auget pro Augetur.*

714-715 papae ... placet C D: om. A B.

715 pertinent C D: pertinet A B.

716-717 nimis quam C D: minus quam oppido A, nimis quam oppido quam B. *Verba oppido in A et oppido quam in B per errorem repetita.*

717 vt dixi C D: om. A B.

718 perquam ... quam cupit B-D: om. A.

669-671 *Corneliae ... eloquentiae* A conflation of two examples from Quint. *Inst.* I, 1, 6: "Nam Gracchorum eloquentiae multum contulisse accepimus Corneliā matrem, cuius doctissimus sermo in posterō quoque est epistolis traditus ... et Hortensiae Q. filiae oratio apud triumuiros habita legitur non tantum in sexus honorem".

681 Hor. *Ars* 69 (sermonum).

683-684 *Ne ... vitam* Cf. above, p. 93, n.ll. 661-662.

685-687 *Quintilianus ... futuris* Quint. *Inst.* V, 1, 3.

691 Catull. 49, 6-7.

692-693 *Quam vos ... aequa facere* Cf. Ter. *Ad.* 501-504: "Quam vos facillime agitis ... tam maxime vos aequo animo aequa noscere / Oportet".

707 *praepositionem in ... pollentem* See Charis. II, 233 K: "Eadem in praepositio ... est ...

non nunquam etiam adiectiua προσθετικῆ, vt potens inpotens, id est valde potens; quamquam in hac appellatione etiam derogatiua intellegatur, vt sit inpotens"; Diom. I, 411 K: "Praepositiones in ex e de ... iunctae verbis siue nominibus modo significationem augent, vt inpotens exosus edurus deamo ... modo diminuunt, vt inscius, exors, eneruis, deformis ...".

709 *in proclui est* An early Latin expression: Ter. *Andr.* 701; Plaut. *Capt.* 336; Sall. *Epist. ad Caes.* II, 8, 6. Er. fancied it, as he lists it in chs. 112 and 200, below, p. 154, l. 191; p. 194, l. 96.

710 *in promptu est* A common Classical Latin phrase.

711 *in vitio est* Cf. below, p. 164, l. 393.

714 *Immane ... distat* Cf. Hor. *Carm.* I, 27, 6: "Immane quantum discrepat".

habere videtur 'nae': 'nae ego infelix homo sum!'; 'faciunt nae intelligendo, vt nihil intelligant'. Item aduerbia illa omnia epitasim significantia: 'admodum',
720 'valde', 'egregie', 'insigniter', 'insignite', 'magnopere', 'maximopere', 'summo-
pere', 'in primis', 'adprime', 'cum primis', 'in paucis' (pro 'egregie' apud Q. Curtium), 'tantopere' et 'quantopere' (figurate), 'adeo' pro 'valde': 'fratrem adeo nobilem!'

725 'Maiorem in modum', 'mirum in modum', 'supra modum', 'praeter mo-
dum', 'singulariter', 'vnice', 'eximie', 'impendio', 'impense', 'effuse', 'abunde',
'affatim', atque alia innumerabilia. 'Vel' vtrunque efficit, <vel> auget; Cicero:
'vt vel perire maluerit'; Seneca: 'vel vmbra satis est'; 'amico non vel
730 teruntium impartiat'. Salustius: 'quibus rebus supra bonum et honestum
perculsus' (id est 'magis quam decuit').

'Plusquam' item magnam vim augendi obtinet: 'homo plus quam insanus';
'senex plus quam delirus'; 'plus aequo saeuit'. Cui finitimum est 'non tantum',
non vt respondeat illi Graeco *μόνον οὐχί*, sed vt idem valeat quod 'plusquam',
velut: 'homo non tantum vino temulentus'; 'vir non tantum imaginibus
735 nobilis' (de quo paulo ante meminimus). 'Terque quaterque beati' Graecanicum
est, Latinis tamen vsurpatum, in carmine potissimum.

Sunt et aliae formae longius petitae: 'incredibile dictu quam elegans';
Salustius: 'immane dictu'; 'dici non potest'; 'sermone consequi nequeam'; et:
'rara quadam modestia'; 'praecipuum honorem'; 'primariam laudem'; 'incredi-
740 bili sapientia'; 'haud vulgari doctrina'; et: 'deum immortalem, qua doctrina
virum!' (id est 'egregia'). 'Plus satis animosus', 'plus nimio tristis' ('plus quam
par est'); atque id genus alia non absurde fortassis iis adiungantur. Nam
vulgata est illa amplificandi ratio, quoties superlatius pro positio ponitur:
'plurima' pro 'multis admodum'; 'maxima' pro 'vehementer magnis'; 'dicere
745 tibi promptissimum est, mihi facere facillimum'.

DE VARIANDO POSITIVO

Vtimur vulgo comparatiuis pro absolutis, vel ipso Quintiliano autore, vt si
quis se dixerit 'infirmiorem', id est 'meticulosum'.

RATIONES MINVENDI POSITIVVM. CAP. XLII

750 Minuitur e regione positius adpositis praepositionibus: 'subtristis', 'subrusti-
cus', 'subobscurus', 'subasper', 'subinuidus', 'subinanis', 'subfuscus'. Quod
idem accidit in verbis: 'suppudet', 'subirascitur', 'subolet', 'subridet', 'subodo-
ratur', 'subtimet'.

755 Minuitur et aduerbiis appositis: 'non nimis molestum est'; 'vtrunque
iucundum fuit'; 'aliquantulum mordax'. Quae verbis etiam adiunguntur:
'vtrunque sapit'; 'paululum delirat'.

Praeterea deformatione in vocem diminutivam, quae varia fingitur: 'argutu-
lus', 'acutulus', 'minutulus', 'rancidulus', 'putidulus', 'diutule', 'saepicule',
'ebriolus', 'sciolus', 'tenellus', 'nigellus', 'integellus', 'philosophaster Tullius'.

760 Comparatiuus positiui loco diminuit, vt: 'tristior' (id est 'subtristis'). Sed ferme in vitium accipitur, addito aduerbio 'paulo', et κατ' ἄλλειψιν: 'vir integer quidem, sed seuerior' (id est 'paulo seuerior quam conuenit'); 'facundus homo, sed paulo loquacior'. His igitur modis vitium fere significamus cum extenuatione.

765 Diminuuntur et verba vocis deflexione, vt: 'vellico', 'cantillo', 'cantito', 'volito', 'dormito', 'victito'.

LB 33 'Parum' et 'non admodum' idem efficiunt: 'ne parum multa scire viderentur'; 'vir non admodum senex'; 'non admodum adolescens'; 'non perinde
770 salpiens vt diues'; 'non satis mihi liquet'; 'parum mihi liquet'; 'minus compertum habeo'.

Idem efficiunt 'vix' et 'semis': 'vix viuus'; 'semiuiuus'; 'vix bene Graeca'; 'parum bene Graeca'; 'cum semiuiro comitatu' (id est 'parum virili').

775 Ad idem valent 'saltem' et 'at'; Cato: 'si non eodem die, at postridie'; M. Tullius: 'si non propinquitatis, at aetatis suae, si non hominis, at humanitatis rationem haberet'; 'si non primus, certe non postremus'.

720 epitasim C D: epitasin A B.

722-723 in primis ... Q. Curtium C D: om. A B.

723-724 fratrem adeo nobilem D: om. A-C.

726-727 abunde, affatim C D: om. A B.

727-730 Vel vtrunque ... quam decuit D: om. A-C.

727 vel auget scripsi: auget D B A S L B.

729 impariat D B A S: impertiat L B.

732 plus aequo saeuit D: om. A-C.

733-734 non vt ... velut C D: om. A B.

734-735 vir non tantum ... nobilis C D: om. A B.

735 de quo ... meminimus D: om. A-C.

719-720 faciunt ... intelligant Ter. Andr. Prolog. 17.

722-723 apud Q. Curtium See Curt. IV, 8, 7; VI, 8, 2; and passim.

729 Sall. Iug. 82, 2.

735 paulo ante End of ch. 37, above, p. 93, l. 668.

Terque ... beati Verg. Aen. I, 94.

735-736 Graecanicum A rather unusual word (Cato, Varro, Elder Pliny, Suetonius, Apuleius), illustrating Er.'s eclectic approach to vocabulary.

738 Salustius ... dictu Sall. Epist. ad Caes. I, 2, 7.

744-745 dicere ... facillimum Cf. Ov. Met. XIII, 10-11: "nec mihi dicere promptum, / Nec facere est isti".

747-748 Vtimur ... infirmiore See Quint. Inst. IX, 3, 19; Valla Eleg. I, 12.

738 Salustius ... dictu D: om. A-C.

748 se dixerit A B: dixerit C D B A S L B; id est meticulousum B-D: om. A.

749 CAP. XLII B-D: CAP. XLIII A.

752 supputet A-D: supputet B A S, subputet L B.

754 nimis C D: nihil A B.

756 vtcunque ... delirat C D: om. A B.

762 prius seuerior C D: seuerior vel paulo seuerior A B, fortasse rectius.

765 vt A-D: om. B A S L B.

766 victito D: om. A-C.

767 et B-D: om. A.

771-775 Idem ... postremus D: om. A-C.

748 infirmiore ... meticulousum For this meaning, see Suet. Aug. 90, 1: "Tonitrua et fulgura paulo infirmius expauescebat".

751 subinuidus A neologism ('slightly envious'); or a misprint for subinuisus ('a little disliked')?

759 philosophaster Tullius Aug. Civ. II, 27. The form is quoted in Valla Eleg. I, 5, where Valla says: "Quae finiunt in -aster imitationem potius quam diminutionem significant".

760 tristior As in Verg. Aen. I, 228; see above, p. 58, l. 665.

767-768 ne parum ... viderentur Rhet. Her. I, 1 (scisse).

772 cum semiuiro comitatu Verg. Aen. IV, 215.

773 Cato Agr. 2, 1.

773-775 M. Tullius ... haberet Cic. Quinct. 31, 97.

QVIBVS RATIONIBVS AVGETVR COMPARATIVVS. CAP. XLIII

Comparatiuus peculiariter his aduerbiis amplificatur: 'longe', 'multo', 'nimio'; tum his: 'multis partibus', 'in immensum', 'in infinitum', 'in finitis partibus'; 'longe venustior', 'multo grauior', 'nimio seuerior'; Horatius: 'ne doleas plus
780 nimio, memor / Immitis Glycerae'; 'multis partibus praestantior'; 'in infinitum vtilior'; 'in finitis partibus diuina humanis sunt potiora'. 'Tanto' et 'quanto' figurate idem efficiunt: 'tanto corpore praestantior est animus' (id est 'multo'). Idem efficit 'quo' et 'eo', quum subiiciuntur: 'est praediues, quo magis admiror hominis sordes'; 'eo magis admiror'. 'Papae, quanto satius est amicis quam
785 pecuniis abundare!'

QVIBVS MODIS IMMINVITVR COMPARATIVVM

Minuitur aduerbiis posituius: 'paulo venustior est Gellius quam Macrobius'; 'aliquanto breuior est hic quam ille'; 'nihilo ditior'; 'ne tantillo quidem melior eris si diues fueris'; 'minimo fuerit honoratior, si titulus accesserit'. 'Quantulo' figurate pro 'quam paulo': 'papae, quantulo hic homo sapientior est' (id est 'pene nihilo').

Minuuntur et deflectione vocis: 'grandiusculus' (id est 'paulo grandior'); 'meliusculus'; 'celeriuscule'.

QVIBVS RATIONIBVS AVGEMVS SVPERLATIVVM. CAP. XLIIII

795 Superlatius augetur eisdem aduerbiis quibus comparatiuus: 'longe', 'multo'. Accedit autem 'facile': 'Cicero longe facundissimus, et idem vir multo omnium optimus'; 'eius ciuitatis longe princeps' aut 'facile princeps' aut 'primus'.

Idem efficitur per 'tanto' et 'quanto' figurate posita, vt: 'deum immortalem, quanto Socrates philosophorum omnium optimus!'

800 'Quam' in compositione nonnihil addit augmenti: 'quam plurimos vidi'; 'vt quam optime res cadat, tibi nihil commodi fuerit'.

Per hyperbolen augetur hoc modo: 'mulier plusquam pessima' et 'pessima peior'; 'homo non loquacissimus, sed ipsa loquacitas' et 'ipsa loquacitate loquacior'; 'ipsa Venere venustior'.

805 Nam in Salustiano illo: 'quam quisque pessime fecit, tam maxime tutus est', aequalitas est, non augmentum.

Superlatius non recipit diminutionem, nisi forte per 'quidem' aut similem coniunctionem: 'est ille quidem doctissimus, verum moribus non perinde probatis'.

Comparatiuum circuitione reddimus per aduerbia comparandi 'magis' et 'minus': 'avidior voluptatum quam pecuniae', 'magis avidus voluptatum quam pecuniae'. Huic finitimum est 'potius': 'voluptatum avidus potius quam

pecuniae'. Item: 'non tam voluptatum appetens quam pecuniae'; 'minus avidus pecuniae quam voluptatum'; 'non perinde literarum admirans quam pecuniae'. Breuiter modis illis omnibus quibus diximus inaequalitatem significari.

Obtinent et verba quaedam vim comparatiui: 'praestat lucrum pudori' (id est 'potius est lucrum pudore'); 'Cicero Platone facundior', 'Plato Cicerone doctior': 'Cicero Platonem superat eloquentia', 'Plato Ciceronem antecellit eruditione'; 'Hieronymus Augustinum vincit rerum scientia', 'Augustinus Hieronymum anteit ingenii subtilitate'; Plautus: 'Pol, moerores mihi anteuertunt gaudiis'; Terentius: 'quanto herum anteo sapientia!'; Plautus: 'praeuerti hoc certum est aliis rebus omnibus' (id est 'praeferre rebus omnibus'); Liuius: 'conati noui consules omnibus eam rem praeuerti'; Cicero: 'si vacas animo, neque habes aliquid quod huic sermoni praeuertendum putes'. Plautus dixit 'anteuenire' pro 'praecellere'. Salustius: 'homines qui per virtutem soliti erant nobilitatem anteuenire'. Huc pertinent et illa: 'anteponere', 'praeferre', 'posthabere', 'praecellere'. Noue dixit Salustius: 'inuidia atque superbia postfuere'; idem: | 'facundia Graecos, gloria belli Gallos ante Romanos fuisse' (id est 'praecelluisse'). 'Cedere', 'secundum esse', 'praeripere laudem', et si qua sunt similia.

Nam his ferme modis orationem comparatiuam variamus: 'magis amat pecuniam quam famam'; 'pecuniae Socrates amans est magis quam famae'; 'pecuniarum amantior est quam famae'; 'famam pecuniae posthabet'; 'famam pecuniam anteponit'; 'minus famae cupiditate ducitur quam pecuniae'; 'impen-

776 CAP. XLIII B-D: CAP. XLV A.

777 Comparatiuus D: Comparatiuum A-C; longe C D: longe et A B.

779 longe B-D: longaque A.

779-780 Horatius ... Glyceriae D: om. A-C.

783-784 Idem ... magis admiror D: om. A-C.

784-785 Papae ... abundare Hoc exemplum vocis quanto per materiam insertam a suo loco seiunctum est; legendum post id est multo (l. 782).

786 COMPARATIVUM A-D BAS: Comparatiuus LB.

792 deflectione D: deflexione A-C BAS LB.

794 CAP. XLIII B-D: CAP. XLVI A.

797 eius ciuitatis longe princeps aut D: om. A-C; facile ... primus C D: Facile facundissimus A B.

805-806 Nam in ... non augmentum D: om. A-C. Exemplum insertum magis ad eum locum videtur pertinere quo paulo supra quam tractatur, ll. 800-801.

808 doctissimus C D: vir doctissimus A B.

810 CAP. XLV B D: CAP. XLVII A.

821-826 Plautus ... anteuenire D: om. A-C.

828-830 Noue dixit ... praecelluisse D: om. A-C.

779-780 Horatius ... Glyceriae Hor. Carm. I, 33, 1-2.

797 eius ciuitatis ... primus Cf. Cic. S. Rosc. 6, 15: "eius vicinitatis facile primus"; Cluent. 5, 11: "regionis illius ... princeps" (var. lect. facile princeps).

803-804 ipsa loquacitas ... venustior See ch. 46, below, p. 101, l. 892 sqq.

805-806 Nam ... augmentum Sall. Ing. 31, 14. Cf. Valla Eleg. I, 16, where this example is quoted with the comment: "Quod idem valet ac si diceret, vt quisque pessime fecit,

ita maxime tutus est".

816 quibus diximus See ch. 37, above, p. 93.

821 Plaut. Capt. 840 (mi anteuertunt).

822 Ter. Phorm. 247 (quantum).

Plaut. Cist. 781 (rebus aliis).

823 Liv. VIII, 13, 1 (in modern texts 'coacti').

824 Cic. Div. I, 6, 10.

825 Plaut. Cas. 217.

826 Sall. Ing. 4, 7.

828-829 Salustius ... fuisse Sall. Cat. 23, 6; 53, 3.

sius amat pecuniam quam famam'; 'huic potior est pecunia quam fama'; 'huic prius est lucrum quam honesta fama'; 'huic antiquius est laudari quam admoneri'; 'huic vilior est vita quam pecunia'. Similem vim obtinet 'prae'; Cicero: 'omnium minas atque omnia pericula prae salute sua leuia duxerunt'; 840 idem: 'non tu quidem vacuus molestiis, sed prae nobis beatus' (id est 'nobis beatior'); Terentius: 'ludum iocumque alterum dices illum / Prae vt huius rabies quae dabit'; Plautus: 'nihil hercule hoc quidem / Prae vt alia dicam'. Idem dixit 'prae quam' pro 'prae vt'.

QVIBVS MODIS SVPERLATIVVM VARIAMVS. CAP. XLVI

845 Superlatiuum variatur primum aduerbiis quae apponuntur vel verbis vel nominibus positiuis: 'amat te maxime', 'amantissimus est tui', 'effusissime te diligit'; 'vir indoctissimus', 'vir minime doctus'; 'minime multos' (id est 'quam paucissimos').

Variatur et per comparatiuum, idque affirmatiue, sed inusitatus; negatiue 850 frequentius: 'Cicero reliquis omnibus eloquentior', 'Cicero quo non alius eloquentior'; 'quo non praestantior alter' (id est 'omnium praestantissimus'); 'nihil minus amat quam assentationem'; 'nulla re minus capitur quam gloria'; 'nihil hunc aequae delectat atque musica'; 'nihil prius habet quam adesse conuiuiis'; 'nihil pulchrius ducit quam diuitem vocari'; 'nihil minus faciam, 855 nihil minus sentiebam quam quod tu suspicabare'.

'Homo quiduis potius quam doctus'. 'Efficiam vt intelligas omnia mihi defuisse potius quam fidem ac diligentiam'. 'Omnia potius quam illud agnoscet'. 'Quiduis potius quam vanitatem fatebitur'.

'Nullo inferior' (id est 'summus'). 'Nullo non inferior' (id est 'omnium 860 infimus'). 'Nemine non deformior' (id est 'omnium deformissimus').

Per verba nonnunquam idem efficitur: 'Cicero superat omnes dicendi copia', 'vincit omnes candore', 'nemini cedit candore', 'in dicendo principatum obtinet', 'primas tenet', 'arcem tenet'.

865 Adde huc et illa: 'vir praeter caeteros spectatae fidei'; 'praeter omnes te diligit'; 'supra cunctos tuae gloriae fauet'; 'ante omnia rei studendum'.

'Vnicus' et 'solus', 'primus' et similia natura superlatiuam significationem habent, vt et 'singularis': 'vnice te amat'; 'solus est homo homini amicus'; 'singulari beneuolentia te prosequitur'; 'primam laudem obtinet'; 'Tullius eloquentiae princeps'; 'penulatum alpha' dixit Martialis.

870 Eodem pertinent: 'tam facundus, vt cum hoc nemo sit conferendus'; 'tam eruditus, vt ei nemo sit aequandus'; 'tam prudens, vt parem non inuenias'; Horatius: 'sic vt mihi nunquam / In vita fuerit melius'; 'adeo placet, vt magis non possit'. Item et illa: 'quis hoc vno facundior?'; 'quid inuenias pecunia vilius?'; 'an quicquam est patria dulcius?'; 'erras si credis mihi quicquam esse 875 vno te charius'.

Sunt et illae orationes annotandae: 'officium tuum tam mihi gratum fuit quam quae gratissima'; 'tam te amo quam qui maxime'; Terentius: 'amabat vt

quum maxime tum Pamphilus'; Cicero: 'domus celebratur ita vt quum maxime'. Rursum hae quoque: 'hoc crede mihi, si quid vnquam es crediturus';
 880 'homo doctus, si quisquam est omnino doctus'; 'homo vorax, vt si quis alius';
 'homo quantum alius nemo doctus'; 'nullus aequè pernoui hominis ingenium
 atque ego'; 'haud alium reperies perinde tui studiosum'; 'neminem adaeque
 timet atque te'; 'si alias vnquam, nunc summa vigilantia vtendum est' (id est
 'nunc maxime'); 'si quando alias amicum praestitisti, nunc ostende quanti me
 885 facias'.

'Quantum potest', 'quoad fieri potest' et consimilia superlatiui vim videntur
 obtinere: 'tu quantum potes abi' (id est 'quam ocysissime'); 'enitar quoad
 potero' (id est 'quam maxime').

Haud ab re fuerit huc annumerare denominationes et comparationes illas per
 890 hyperbolen sumptas, vt si quis hominem crudelissimum 'Atreum' appellet;
 eloquentissimum 'alterum Ciceronem'; seuerissimum 'tertium Catonem'. Tum
 per comparationem: 'hic est niue candidior', 'Scytha barbarior', 'graculo
 loquacior' aut 'turture'.

836-843 huic prius ... pro praec vt *D: om. A-C.*

844 CAP. XLVI B-D; CAP. XLVIII A.

845 Superlatiuum A-D BAS: Superlatiuus
 LB.

846 nominibus B-D: om. A.

866 primus C D: primus singularis A B.

869 dixit Martialis D: om. A-C.

872 Horatius D: om. A-C.

874 credis D: credas A-C.

876 orationes B-D: rationes A.

877 quam qui maxime B-D: quam quae
 maxime A.

877-878 Terentius ... Pamphilus D: amabat
 Pamphilus vt quum maxime A-C.

878-879 Cicero ... quum maxime D: om. A-C.

879 crede mihi C D: mihi crede A B.

880 homo vorax ... alius D: om. A-C.

885 facias A-C: facis D BAS LB.

839-840 Cicero ... beatus Cic. *Verr.* 2, II, 64,
 156 (duxerint); *Fam.* IV, 4, 2.

841 Ter. *Eun.* 300-301 (dicet fuisse illum
 alterum).

842 Plaut. *Mil.* 19-20 (hercle hoc quidemst).

843 *Idem* E.g. Plaut. *Aul.* 507.

867 *homo homini amicus* Ter. *Phorm.* 562:
 "Solus est homo amico amicus".

869 Martial. II, 57, 4; *Adag.* 1318, LB II, 528
 E-529 C.

872 Horatius ... melius Hor. *Serm.* II, 8, 3-4.

877 Ter. *Hec.* 115.

878 Cic. *Ad Q. fr.* II, 4, 6.

889 *comparationes illas* Of the proverbial-type
 expressions making up the rest of the chap-
 ter, some were in common use and prob-
 ably had no specific literary source. In
 others, the combination of words seems to
 have been suggested by a phrase in a
 Classical author. Many of the comparisons
 listed are obvious and self-explanatory, but
 others depend on a particular literary allu-
 sion. Possible Classical sources are suggest-
 ed in the notes where this seems appro-
 priate. Many of the phrases given here are

explained and illustrated in *Adag.* The
 various sections up to p. 108, l. 974 recur
 almost verbatim in *Adag.* Proleg. xiii (LB
 II, 12 C-13 D). For more information on
 the meaning of the various expressions and
 on the Greek proverb collections which Er.
 utilised in assembling this material, see
ASD II, 4-6 (*Adag.* 1501-3000), edd. F.
 Heinimann and F. Kienzle; *CWE* 31 (*Adag.*
 1-500), tr. M. Mann Phillips, annot. R.A.B.
 Mynors, Toronto, 1982.

890 *Atreum* See *Rhet. Her.* IV, 34, 46: "Quid
 ait hic rex atque Agamemnon noster, siue,
 vt crudelitas est, potius Atreus?"; see also
 below, p. 105, n.l. 941.

891 *tertium Catonem* Iuv. 2, 40: "Tertius e
 caelo cecidit Cato"; *Adag.* 789, LB II, 330
 A-B; below, p. 106, n.l. 952.

892 *niue candidior* See below, p. 102, n.l.
 895-896.

Scytha barbarior See below, p. 107, n.l. 957-
 958.

graculo Cf. *Adag.* 622, LB II, 270 B.

893 *turture* *Adag.* 430 (*Turture loquacior*),
 LB II, 193 B-C.

LB 35 Verum huius generis aliquot exempla comme[m]morare non inutile fuerit.
 895 Sumuntur autem variis modis, vel a re quapiam eximia, vt: 'niue candidior',
 'pice nigrior'; vel a nomine abstracto quod vocant: 'caecitate caecior'; vel ab
 animante insigni, vt: 'talpa caecior', 'caprea oculatior'; vel a persona insigni,
 vt: 'Phalaride crudelior'.

Tum adhibentur per simplicem denominationem, vt si rem vehementer
 900 suauem 'mel' aut 'nectar' appelles; rem vehementer acerbam 'fel'; hominem
 supra modum senem 'senium ipsum'; vehementer scelestum 'scelus'; odiosum
 'odium'; ganeonem 'coenum'; lurconem 'barathrum'; contaminatum 'labem';
 contemptum 'quisquilias'; impurum 'sterquilinium'; perniciosum 'pestem';
 tenebrionem 'tenebras'; inquinatum 'lutum'; infamem 'propudium'; porten-
 905 tuosum 'portentum'; dedecorosum 'dedecus'; molestum 'vlcus'; vitiosum
 'sentinam'; odiosum 'odium hominis'; brutum 'pecudem'; virulentum 'vipe-
 ram'; vehementer caecum 'talpam'; vehementer rapacem 'lupum'; impendio
 deformem 'Thersitem'.

Eadem haec nomina per comparisonem efferri possunt: 'melle dulcior',
 910 'pice nigrior', 'niue candidior', 'pluma mollior', 'oleo tranquillior', 'auricula
 infima mollior', 'auro purior', 'plumbo stupidior', 'stipite tardior', 'caudice
 stolidior', 'silice durior', 'cortice leuior', 'littore surdior', 'aequore surdior',
 'iracundior Adria', 'spongia bibacior', 'harenis sitientior', 'aere Dodonaeo
 loquacior', 'vitro fragilior', 'pila volubilior', 'cothurno instabilior', 'alno proce-
 915 rior', 'cote durior', 'sole clarius', 'buxo pallidior', 'Sardois herbis amarior',
 'alga vilior', 'rusco horridior', 'glacie frigidior', 'Aetna aestuantior', 'beta
 magis insipidus', 'trutina iustior', 'spina distortior', 'ampulla inanior', 'pluma
 leuior', 'ramento leuior', 'vento instabilior', 'morte odiosior', 'barathro capa-
 cior', 'rubo arido praefractor', 'Charybde voracior', 'clemate Aegyptia ni-
 920 grior', 'corcoro vilior', 'crambe recocta molestior', 'subere leuior', 'clauo
 purior', 'Floralibus licentiosior', 'pistillo retusius ingenium', 'magnete illicibi-
 lior', 'pumice aridior', 'cornu siccior', 'vuis passis aridior', 'dolio pertuso

898 vt C D: *om.* A B.

909 melle dulcior *Exempla quae sequuntur (ll. 909-978) sunt in A-D per duas columnas excussa, quae in A B deorsum, in C D a laeua dextrorsum legendae sunt; sic exempla natura cohaerentia bina iuxta posita inueniuntur. In BAS autem, et consequenter in LB, exemplorum ordo est omnino turbatus, ideo quod typographus editionis Basiliensis columnas vt in D inuenit*

haud recte interpretatus deorsum legit, quo effectum est vt omnia in laeua columna exhibita prius praerberet, postea quae in dextra. Editio C paginis artioribus quam aliae excussa adeo compressam praebet columnam dexteram vt interdum literae ad intellectum necessariae ad extremam lineam plane desint. De quibus subter ad locos commemorauit.

918 *alt.* leuior C D: lenior A B.

895-896 *niue ... nigrior* Ov. *Am.* III, 7, 8:
 "Bracchia ... candidiora niue"; *Met.* XII,
 402: "Totus pice nigrior atra".

897 *talpa caecior* *Adag.* 255, LB II, 133 F-
 134 A; Verg. *Georg.* I, 183: "oculis capti ...
 talpae".

898 *Phalaride crudelior* Phalaris was the noto-

rious tyrant of Acragas in Sicily; *Adag.* 986
 (Phalaridis imperium), LB II, 392 D-F. See
 below, p. 211, n.ll. 357-358.

901-906 *vehementer scelestum ... sentinam* Most
 of these terms can be found in Cicero's
 speeches of invective: *Phil.* XIV, 3, 8:
 "Propudium illud et portentum, L. Anto-

- nus, insigne odium omnium hominum"; *Dom.* 18, 47: "O caenum, o portentum, o scelus!"; *Sest.* 8, 20: "Habeo quem opponam labi illi atque caeno"; 43, 94: "quisquilias seditionis Clodianae"; *Vatin.* 10, 25: "labem pestemque"; *Pis.* 26, 62: "O tenebrae, lutum, sordes"; *Phil.* XI, 14, 36: "Romani nominis probra atque dedecora"; *Catil.* II, 4, 7: "hanc sentinam vrbis".
- 902 *barathrum* Hor. *Epist.* I, 15, 31: "barathrum macelli".
- 903 *sterquilinium* Ter. *Phorm.* 526.
- 904 *tenebrionem* One of Fr.'s unusual words, gleaned probably from Non. 18-19 M, pp. 27-28 Lindsay.
- 908 *Thersitem* See below, p. 105, n.ll. 941-942.
- 910 *pice ... candidior* See above, n.ll. 895-896. *oleo tranquillior* Plaut. *Poen.* 1236: "hanc canem faciam tibi oleo tranquilliozem".
- 910-911 *auricula ... mollior* Cic. *Ad Q. fr.* II, 15a, 4: "Oricula infima scito molliorem"; *Adag.* 636, LB II, 276 D-E.
- 911 *auro purior* Cf. *Adag.* 3058 (Aurum igni probatum), LB II, 982 E-983 B.
- 912 *silice durior* Ov. *Met.* IX, 303-304: "moturaque duros / Verba ... silices". *cortice leuior* Hor. *Carm.* III, 9, 22: "tu leuior cortice". *littore surdior, aequore surdior* *Adag.* 384 (Littori loqueris), LB II, 177 E-178 A; cf. Ov. *Met.* XIII, 804: "Surdior aequoribus"; *Her.* 8, 9: "Surdior ille freto".
- 913 *iracundior* *Adria* Hor. *Carm.* III, 9, 23; *Adag.* 3589, LB II, 1096 C-D. *harenis sitiencior* Cf. Lucan. I, 368: "per calidas Libyae sitiencior harenas".
- 913-914 *aere ... loquacior* *Adag.* 7, LB II, 28 B-D: chatters are easily set off and do not stop, as the bronzes of Dodona reverberated for a long time after being struck.
- 914 *pila volubilior* Apul. *Met.* II, 4: "Pilae volubilis instabile vestigium". *cothurno instabilior* Possibly a mistake: in *Adag.* 94, LB II, 64 C, we find "cothurno versatilior"; the actor's buskin fitted either foot equally well, and so became a metaphor for those who changed sides or refused to commit themselves.
- 914-915 *alno procerior* Ov. *Met.* XIII, 790: "longa procerior alno".
- 915 *cote durior* *Adag.* 20 (Nouacula in cotem), LB II, 34 A-B. *buxo pallidior* Ov. *Met.* IV, 134-135: "oraque buxo / Pallidiora gerens".
- 915-916 *Sardois ... horridior* Verg. *Ecl.* 7, 41-42: "Immo ego Sardoniis videar tibi amarior herbis, / Horridior rusco, proiecta vilior alga"; *Adag.* 2401 (Risus Sardonius), *ASD* II, 5, pp. 289-297.
- 916 *glacie frigidior* Ov. *Her.* 1, 22: "Frigidius glacie pectus amantis erat". *Aetna aestuantior* Cf. Verg. *Aet.* 93: "Aestuet Aetna".
- 916-917 *beta magis insipidus* *Adag.* 1372 (Betizare, Lachanizare), LB II, 546 A-C; cf. Suet. *Aug.* 87, 2: "Betizare pro languere".
- 917 *trutina instior* *Adag.* 1482, LB II, 575 E-F. *ampulla inanior* Verg. *Cat.* 5, 1: "Inanes ... ampullae".
- 917-918 *pluma leuior* Plaut. *Poen.* 812: "leuior pluma est gratia"; *Men.* 487-488: "homo / Leuior quam pluma".
- 918-919 *barathro capacior* *Adag.* 2641 (Charybdis. Barathrum), *ASD* II, 6, p. 446.
- 919 *rubo ... praefractior* *Adag.* 1100, LB II, 448 B-C. For the word 'praefractus' see below, p. 106, n.l. 952 *Catone*. *Charybde voracior* Cic. *Phil.* II, 27, 66: "Quae Charybdis tam vorax?"; *Adag.* 2641, *ASD* II, 6, p. 446. *clemate Aegyptia* A long dark-coloured creeping plant, to which tall thin dark-complexioned people were compared; *Adag.* 22, LB II, 34 C-E.
- 920 *corcoro* A bitter tasting plant used as a vegetable by poor Egyptians; *Adag.* 621 (Etiam corchorus inter olera), LB II, 269 E-270 B. *crambe recocta* Iuv. 7, 154: "crambe repetita", referring to reworked themes served up over and over again in school exercises; *Adag.* 438 (Crambe bis posita mors), LB II, 196 D-197 C.
- 920-921 *clauo purior* Because the rudder is constantly washed by the sea; *Adag.* 1395, LB II, 550 E-F.
- 921 *pistillo retusius* *Adag.* 2521, *ASD* II, 6, p. 356. *magnete* *Adag.* 656 (Omnes attrahens, vt magnes lapis), LB II, 283 E-284 B.
- 922 *pumice aridior* Plaut. *Aul.* 297: "Pumex non aequae est aridus atque hic est senex"; *Adag.* 375 (Aquam e pumice postulas), LB II, 174 E-175 A. *cornu siccior* Catull. 23, 12: "corpora sicciora cornu".
- uis passis aridior* *Adag.* 1767 (Viri senis astaphis caluaria), *ASD* II, 4, p. 194.
- 922-923 *dolio pertuso incontinentior* Plaut. *Pseud.* 369: "In pertusum ingerimus dicta dolium"; *Adag.* 933 (Inexplebile dolium), LB II, 376 E-377 D.

incontinentior', 'cribro infidelior', 'laterna magis pellucidus', 'fonte purior', 'Euripo inquietior' aut 'inconstantior', 'oculis charior', 'luce magis dilecta'.

925 Item per hyperbolen eadem voce iterata: 'ipsa caecitate caecior', 'ipsa nequitia nequior', 'ipsa fame esurientior', 'ipsa siti siticulosior', 'voracitate voracior', 'quauis peste pestilentior', 'ipsa morositate morosior', 'ipsa loquacitate loquacior', 'deformitate deformior', 'quouis monstro monstrosior', 'confidentia confidentior', 'senio senilior ipso', 'ipsa stultior stultitia', 'calamitate calamitosior'.

930 His finitima sunt illa: 'Venere formosior', 'Marte bellacior' seu 'pugnacior', 'Mercurio facundior', 'Salute ipsa salubrior', 'Fortuna ipsa fortunacior', 'ipso infortunio infortunacior', 'Vertumno inconstantior', 'Proteo mutabilior', 'Empusa magis varius', 'ipsis Gratiis humanior', 'ipso Momo mordacior', 'Priapo salacior', 'Minerua doctior', 'Euterpe concinnior', 'Pluto ditior', 'Penia pauperior', 'Furia furiosior', 'Harpyia rapacior'.

940 His proxima sunt nomina personarum, quae petuntur e tragoediis aut comoediis aut fabulis aliis: 'Gnathone adulacior', 'Thrasone gloriosior', 'Phormione confidentior', 'Geta versutior', 'Euclione tenacior', 'Thaide blandior', 'Demea asperior', 'Mitione lenior', 'parasito edacior', 'Tantalo sitientior', 'Atreo crudelior', 'Horestes insanior', 'Aiace insanior', 'Vlysse dolosior', 'Thersite deformior', 'Nestore facundior', 'Nestore viuacior', 'Orpheo vocalior', 'Glaucio stupidior', 'Cyclope immanior', 'Iro pauperior', 'Penelope castior', 'Nireo formosior', 'Tithono viuacior', 'Diana intactior', 'Achille animosior', 945 'Erisitone esurientior', 'Niobe foecundior', 'Stentore clamosior', 'Tiresia caecior', 'Busyride illaudacior', 'Sphinge inuolutior', 'Labyrintho intricacior',

923 incontinentior B-D: inconstantior A.

927 pestilentior A B D: pestil. C.

928 loquacior A B D: lo. C.

930 calamitosior A B D: calamitosi. C.

942 Nestore facundior hoc loco cum A et B scripsi. Exhibent C D post Excetra pertina-

cior (l. 948), sed melius hic inter Homericam exemplum congruit. Videtur typographus per errorem exemplum omissum ad finem inseruisse.

946 illaudacior A B D: illauda. C; intricacior A B D: intrica. C.

923 *cribro infidelior* Used of the forgetful: *Adag.* 360 (Cribro aquam haurire), LB II, 171 C-D.

laterna magis pellucidus Plaut. *Aul.* 566: "perluceat quasi laterna Punica".

924 *Euripo ... inconstantior* The Euripus, the channel between Euboea and mainland Greece, was celebrated for its shifting currents; *Adag.* 862 (Euripus homo), LB II, 357 A-D; below, p. 266, l. 753 and n.

oculis charior A common phrase; Ter. *Ad.* 702: "magis te quam oculos nunc amo meos"; Catull. 3, 4-5: "Passer ... / Quem plus illa oculis suis amabat".

luce magis dilecta Verg. *Aen.* IV, 31.

931 *Venere formosior* Verg. *Ecl.* 7, 62: "Formosae ... Veneri".

932 *Mercurio facundior* See *Adag.* 1910 (Mercur-

rius infans), ASD II, 4, p. 284.

933 *Vertumno* Vertumnus, an Italic divinity whose name was thought to be connected with 'vertere'; see Ov. *Met.* XIV, 642 sqq. *Proteo* Proteus, the Old Man of the Sea, who would evade capture by changing into various forms; see e.g. Verg. *Georg.* IV, 440-442.

933-934 *Empusa* An apparition in the Underworld, made up of parts of all kinds of creatures, which constantly changed its shape; see Aristoph. *Ran.* 288 sqq. - For Mercury, Vertumnus, Proteus and Empusa as examples of 'Changeableness' see below, p. 265, ll. 723-734; also *Adag.* 1174 (*Proteo mutabilior*), LB II, 473 B-474 A.

934 *Momo* Momus personified uninhibited criticism; *Adag.* 474 (*Momo satisfacere*),

- LB II, 210 B–211 C. See below, p. 256, ll. 471–472.
- Priapo* Priapus, a minor divinity of lewd character.
- 935 *Euterpe* The muse of lyric poetry.
Pluto ... *Penia* Plutus and Penia, the Spirits of Wealth and Poverty from Aristoph. *Plut.* Er. must have read this play in Greek as he quotes from it in Greek below, p. 176, l. 678; p. 265, l. 729.
- 936 *Harpyia* A fabulous monster, half woman, half bird, which snatched the food from men's lips; see e.g. Verg. *Aen.* III, 212 sqq.
- 938–940 *Gnathone* ... *parasito* Characters from Latin comedy: Euclio is a miser in Plautus' *Aul.* The rest are from Terence: Gnatho, a parasite, and Thraso, a bragging soldier, in *Eum.*; Phormio, a self-confident, scheming parasite in the play named after him; Geta, an ingenious, scheming slave in both *Phorm.* and *Ad.*; Thais a nice, honest courtesan, in *Eum.*; Demea and Micio, two brothers of contrasting character in *Ad.* The parasite (a professional diner-out) was a stock character in Latin comedy.
- 940–941 *Tantalo* ... *Aiace* Characters drawn from tragedy. Tantalus and his grandsons, Atreus and Thyestes, appear in Sen. *Thy.* The story of Orestes is treated in Soph. *El.* and Eur. *Or.*, that of Ajax in Soph. *Ai.*
- 940 *Tantalo sitientior* Tantalus, the notorious sinner who was punished in Hell by immersion in a pool, whose waters receded whenever he tried to quench his burning thirst; Hor. *Serm.* I, 1, 68: "Tantalus ... sitiens"; *Adag.* 1514 (*Tantali poenae*), *ASD* II, 4, pp. 28–30.
- 941 *Atreo crudelior* Atreus, the grandson of Tantalus, whose most notorious cruelty was to murder his brother Thyestes' children and serve them as a meal to their father; *Adag.* 1692 (*Atrei oculi*), *ASD* II, 4, p. 142; cf. above, p. 101, l. 890.
Horestes insanior Orestes, who murdered his mother Clytemnestra and her lover Aegisthus (son of Thyestes) in revenge for their killing of his father Agamemnon, was driven mad by avenging Furies, but eventually delivered; Hor. *Serm.* II, 3, 133: "demens ... Orestes".
Aiace insanior Ajax, one of the Greek heroes at Troy, who became temporarily deranged when he failed to acquire the armour of the dead Achilles; *Adag.* 646 (*Aiacis risus*), *LB* II, 280 E–281 B.
- 941–945 *Vlysse* ... *Stentore* A group of examples derived mostly from Homer.
- 941 *Vlysse dolosior* Cf. Hor. *Serm.* II, 5, 3–4: "Iamne doloso [i.e. Vlyssi] / Non satis est Ithacam reuchi?"; *Adag.* 1779 (*Vlysseum commentum*), *ASD* II, 4, p. 200.
- 941–942 *Thersite* Thersites was an ugly trouble-maker among the common soldiers at Troy; *Adag.* 3280 (*Thersitae facies*), *LB* II, 1020 E–F.
- 942 *Nestore* ... *vinacior* Nestor was the aged and loquacious king of Pylos, who accompanied the Greek expedition to Troy; *Adag.* 156 (*Nestorea eloquentia*), *LB* II, 92 B–D.
Orpbeo Orpheus, the legendary musician (who appears not in Homer, but in Hesiod); Hor. *Carm.* I, 12, 7–8: "vocalem ... Orphea".
- 943 *Glaucio* Glaucus, a Trojan warrior, who foolishly exchanged his own golden armour for Diomedes' bronze armour; *Adag.* 101 (*Diomedis et Glauci permutatio*), *LB* II, 68 A–69 D.
Cyclope immanior The Cyclopes were a race of savage one-eyed giants encountered by Ulysses and his crew on their journey home from Troy; *Adag.* 969 (*Cyclopica vita*), *LB* II, 385 F–386 C; 3740 (*Cyclopum more*), *LB* II, 1132 D.
Iro See above, p. 77, n.l. 76.
Penelope Ulysses' faithful wife; *Adag.* 342 (*Penelopes telam retexere*), *LB* II, 168 B–D.
- 944 *Nireo* Nireus was the handsomest of the Greeks at Troy.
Tithono Tithonus, brother of king Priam and husband of Dawn, was granted immortality but not eternal youth; *Adag.* 565 (*Tithoni senecta*), *LB* II, 249 A.
Diana The virgin goddess of woods and wild creatures.
Achille Achilles, the greatest warrior on the Greek side at Troy, hero of the *Iliad*.
- 945 *Erisitone* Erysichthon offended Demeter, the goddess of agriculture, and was punished with insatiable hunger.
Niobe The mother of six sons and six daughters; Iuv. 6, 177: "scrofa Niobe fecundior alba"; *Adag.* 2233 (*Niobes mala*), *ASD* II, 5, p. 206.
Stentore Stentor, a Greek at Troy, famed for his loud voice; *Adag.* 1237 (*Stentore clamor*), *LB* II, 496 B–C.
Tiresia Tiresias, the blind prophet of Thebes, appears e.g. in Soph. *Oed. T.*; *Adag.* 257 (*Tiresia caecior*), *LB* II, 134 C–D.
- 946 *Busyrade* Busyris, a king of Egypt, who sacrificed all strangers who entered his territories; Verg. *Georg.* III, 4–5: "quis ... illaudati nescit Busiridis aras?".

'Daedalo ingeniosior', 'Icaro audacior', 'Gigantibus elatior', 'Gryllo stultior', 'Excetra pertinacior'.

His confinia sunt quae sumuntur ex historiis, vt: 'Phalaride crudelior',
 950 'Timotheo felicior', 'Polycrate fortunator', 'Timone inhumanior', 'Sardanapalo nequior', 'Numa religiosior', 'Phocione iustior', 'Aristide incorruptior', 'Croeso ditior', 'Catone praefracior', 'Crasso locupletior', 'Codro pauperior', 'Aesopo luxuriosior', 'Herostrato ambitiosior', 'Fabio cunctantior', 'Socrate
 LB 36 sanctior', 'Milone fortior', 'Chrysippo acutior', | 'Lynceo perspicacior', 'Thralo vocalior', 'Demosthene facundior', 'Curione obliuosior', 'Hannibale
 955 vafrior', 'Heraclito obscurior', 'Aristarcho doctior'.

Huc pertinent et illa quae sumuntur a gentibus: 'Poeno perfidior', 'Scytha asperior', 'Scythotauris inhospitalior', 'Cretensi mendacior', 'Parthis fugacior', 'Graeco vanior' seu 'leuior', 'Thracibus bibacior', 'Thessalo perfidior', 'Care
 960 vilior', 'Leontinis luxuriosior', 'Sybarita fastosior', 'Milesiis effoeminator',

951 incorruptior *A B D*: incorrup. *C*.

953 ambitiosior *A B D*: ambi. *C*; cunctantior
A C D: cunctatior *B*.

956 obscurior *A B D*: obscuri. *C*.

960 fastosior *A-D*: fastuosior *BAS LB*.

- Sphinge* The Sphinx from the Oedipus legend, which destroyed passing travellers when they could not answer its riddles; *Adag.* 1209 (Boeotica aenigmata), *LB II*, 487 C-E.
- 946-947 *Labyrintho* ... *Icaro* Daedalus, the legendary craftsman and inventor, built the Labyrinth for King Minos at Knossos; he and his son Icarus fled from Minos' wrath on wings of feathers and wax; Icarus, being adventurous, flew too near the sun; his wings melted and he plunged into the sea; *Adag.* 2065 (Daedali alae), *ASD II*, 5, p. 76; 1262 (Daedali opera), *LB II*, 509 A-510 A; 1951 (Labyrinthus), *ASD II*, 4, p. 310.
- 947 *Gigantibus* The Giants endeavoured to overthrow the rule of Zeus and the Olympians by scaling the heavens, a stock example of overweening pride; *Adag.* 2993 (Gigantum arrogantia), *ASD II*, 6, pp. 582-584; below, p. 235, l. 935.
- Gryllo* Gryllus was turned into a pig by Circe (see below, p. 236, l. 964 sqq.); he appears in conversation with Ulysses in Plut. *Mor.* (Bruta animalia ratione vti), 985 d sqq.
- 948 *Excetra* A many-headed water-snake which relentlessly sprouted a fresh head as Hercules cut each one off; the elimination of this monster (the Lernaean hydra) was one of Hercules' most dangerous exploits; *Adag.* 909 (Hydras secas), *LB II*, 370 D-F.
- 949 *Phalaride* See above, p. 61, n.l. 726.
- 950 *Timotheo* An Athenian general who became a proverbial example of people who suc-

ceed more by luck than judgement; *Adag.* 482 (Dormienti rete trahit), *LB II*, 213 B-D. *Polycrate* Polycrates, ruler of Samos, was famed for his legendary good fortune, until he eventually met a cruel death.

Timone Timon, the famous misanthrope of Athens; see below, p. 211, n.l. 355-356.

950-951 *Sardanapalo* Sardanapalus (Asurbanipal), the rich, successful and cultured king of Assyria, who acquired an apparently undeserved reputation with Classical historians for luxury and degeneracy; *Adag.* 2627, *ASD II*, 6, pp. 439-440.

951 *Numa* Numa, the second king of Rome was traditionally believed to have established many of Rome's ancient religious institutions; Liv. I, 18, 1: "Inclita iustitia religioque ... Numae Pompili erat".

Phocione Phocion, an Athenian general of the fourth century B.C., renowned for fearlessness and fair dealing.

Aristide Aristides, a fifth century B.C. Athenian renowned for integrity. Numa, Phocion and Aristides are presumably taken from Plutarch's *Lives*.

952 *Croeso* Croesus, the last king of Lydia, famous for his wealth; *Adag.* 574 (Croeso, Crasso ditior), *LB II*, 251 D-E; 3948 (Croesi pecuniae teruncium addere), *LB II*, 1171 F-1172 A.

Catone Both the Elder Cato, second century B.C., and his grandson, the Younger Cato, contemporary with Cicero, were famed for high principles and intransigence. Er. seems

- here to be recalling Cicero's remark about the Younger Cato, *Off.* III, 22, 88: "Nimis mihi prae fracte videbatur aerarium vectigaliaque defendere [Cato]".
- Crasso* Marcus Licinius Crassus Dives, an unscrupulous politician and financier contemporary with Cicero; *Adag.* 574 (Croeso, Crasso ditior), *LB* II, 251 D-F.
- Codrus* Codrus (see *Iuv.* 3, 203) became the traditional poor man; *Adag.* 576, *LB* II, 252 A-C.
- 953 *Aesopo* Aesopus, a notorious spendthrift contemporary with Cicero; see *Hor. Serm.* II, 3, 239-241.
- Herostrato* Herostratus set fire to the world-famous temple of Diana at Ephesus in order to win himself immortal fame; see *Val. Max.* VIII, 14 (De cupiditate gloriae), ext. 5. It was generally agreed that his name should be forgotten, but the Greek historian Theopompus recorded it.
- Fabio* The general Quintus Fabius Maximus acquired the title 'Cunctator' 'Delayer', for his famous strategy of avoiding direct confrontation with the forces of the Carthaginians under Hannibal in the Second Punic War (see below, n.l. 955; see e.g. *Quint. Inst.* VIII, 2, 11; *Adag.* 929 (Romanus sedendo vincit), *LB* II, 375 F-376 A.
- Socrate* Socrates, the Athenian sage, treated as a kind of saint by the humanists; *Er.* several times describes him as 'sanctus', e.g. *Ep.* 2431, l. 290; cf. *Coll.* (Conuiuium religiosum), *ASD* I, 3, p. 254, n.l. 710.
- 954 *Milone* Milo, the famous weight-lifter; see above, p. 35, n.l. 165.
- Chrysippe* Chrysippus, the Stoic philosopher famed for his dialectical acuteness; *Cic. De or.* I, 11, 50: "acutissimum ... Chrysippum".
- Lynceo* Lynceus, the sharp-eyed Argonaut; *Adag.* 1054 (Lynceo perspicacior), *LB* II, 427 A-428 C.
- 954-955 *Thracalo* Thracalus, an orator distinguished for his melodious voice and good projection; see *Quint. Inst.* X, 1, 119.
- 955 *Demosthene* Demosthenes, considered the greatest of Greek orators.
- Curione* The elder Gaius Scribonius Curio, a Roman orator with a poor memory; *Cic. Brut.* 60, 216-218.
- Hannibale* Hannibal, the wily Carthaginian general, whose tactics almost defeated the Romans in the Second Punic War; *Val. Max.* VIII, 3, ext. 8: "Hannibalis vafri mores".
- 956 *Heraclito* Heraclitus, the sixth century B.C. philosopher, famous for the obscurity of his pronouncements; *Cic. Fin.* II, 5, 15: "Heraclitus cognomento qui σκοτεινός perhibetur".
- Aristarcho* Aristarchus, the third century B.C. scholar and literary critic, especially famed for his work on the text of Homer; *Adag.* 457 (Stellis signare. Obelo notare), *LB* II, 204 A.
- 957-961 *Poenno* ... *vanior* A group of ancient national prejudices.
- 957 *Poenno* *Liv.* XXI, 4, 9: "Perfidia plus quam Punica"; *Adag.* 728 (Punica fides), *LB* II, 309 A-C; below, p. 266, l. 774.
- 957-958 *Scytha* ... *Scythotauris* All Scythians were considered crude and barbaric; those who lived in the Tauric Chersonese (the Crimea) broke the laws of hospitality by sacrificing strangers to their gods; see *Eur. Iph. T.*; *Adag.* 1235 (Scytharum oratio), *LB* II, 495 B-E; below, p. 266, l. 775.
- 958 *Cretensi* *Tit.* 1, 12: "Cretenses semper mendaces"; *Adag.* 129 (Cretiza cum Cretensi), *LB* II, 81 E-82 B.
- Parthis* Referring to the well-known tactics of the Parthian mounted archers, who shot their arrows and galloped out of reach (a Parthian shot); *Ov. Rem.* 155: "fugax Parthus"; *Adag.* 5 (Infixo aculeo fugere), *LB* II, 27 B-F.
- 959 *Graeco* ... *lenior* Contemporary Greeks were regarded by the Romans as embodiments of frivolity and unreliability, degenerate successors to the Greeks of the fifth century; see *Iuv.* 3, 67 sqq.; *Cic. Verr.* 2, II, 3, 7.
- Thracibus* For Thracian drunkenness see *Hor. Carm.* I, 27, 1-2: "Natis in vsum laetitiae scyphis / Pugnare Thracum est"; *Adag.* 1217, *LB* II, 489 C: "Episcythizare", i.e. 'to drink heavily'.
- Thessalo* Thessalian fraudulence: *Adag.* 210 (Thessalorum commentum), *LB* II, 115 E-116 B.
- Care* Carian worthlessness: *Adag.* 514 (In Care periculum), *LB* II, 226 D-227 C.
- 960 *Leontinis* The underoccupied inhabitants of the wealthy town of Leontini; *Adag.* 222 (Semper Leontini iuxta pocula), *LB* II, 121 B-C.
- Sybarita* For Sybarites, the inhabitants of Sybaris, see *Adag.* 1165 (Sybaritica mensa), *LB* II, 469 D-470 D.
- Milesiis* The inhabitants of Miletus, the home both of 'Milesian Tales', a collection of erotic and fantastic stories, and of transparent garments; *Adag.* 308 (Domi Milesia), *LB* II, 153 E 154 F; also 352 B-D.

'Arabis ditior', 'Pygmeo breuior', 'Arcade stolidior', 'Cretensi vanior', 'Asoto luxuriosior'.

Addantur his quae sumuntur ab animantibus: 'muliere loquacior', 'passere salacior', 'hirco libidinosior', 'ceruo viuacior', 'coruo viuacior', 'cornice viuacior', 'graculo loquacior', 'luscinia vocalior', 'dipsade nocentior', 'vulpe fraudulentior', 'echino asperior', 'anguilla lubricus magis', 'lepore timidior', 'pisce sanior', 'delphino lasciuior', 'phoenice rarior', 'scropho foecundior alba', 'nigro cygno rarior', 'albo coruo rarior', 'vulture edacior', 'scorpio improbior', 'iaculis inexpectator' aut 'pestilentior', 'testudine tardior', 'cochlea contractior', 'glire somniculosior', 'sue indoctor', 'asello tardior', 'hydra immitior', 'dama timidior', 'tauro robustior', 'hirudine bibacior', 'cane rixosior', 'equo indomito ferocior', 'vrso hispidior', 'tipula leuior', 'simia lasciuior', 'cane adulantior', 'fele rapacior', 'ceruo demissis auribus surdior', 'laro stultior', 'coccyce importunior', 'scarabeo improbior'.

Idem pollutent quae sumuntur ab officiis, vt: 'carnifice immanior', 'lenone periurus magis', 'cinaedo effoeminatior', 'milite gloriosior', 'athleta robustior', 'rege magnificentior', 'Areopagita tristior', 'monacho imperitior', 'haeredipetis adulantior', 'tyranno violentior', 'fossore durior'.

Eandem vim obtinent voces denominatiuae ab his deformatae, vt: 'mellitum' pro 'vehementer iucundo'; 'niuei mores' pro 'vehementer puris'; 'aureum seculum' pro 'magnopere felici laudatoque'; 'plumbeum', 'saxeum' pro 'duro'; 'ferreus scriptor'; 'bliteus', 'betaceus' pro 'fatuo'; 'ficulnum' pro 'mollis'; 'adamantinum' pro 'duro ac laborum egregie toleranti'; 'vitreum' pro 'fragili'; 'vultureus venter'; 'vulpinum ingenium'; 'leonina ferocia'; 'Thrasonica iactantia'; 'Demeana asperitas'; 'Stentorea vox'; 'Ciceroniana facundia'. Cuius generis plura sunt quam vt numerum eorum persequi laboremus.

Illa porro longius quidem petita videntur, sed tamen hunc ad locum pertinent: 'quam curat numerum lupus, aut torrentia flumina ripas'; 'non pluris illius conuitia facio quam culicem elephantus Indicus'; 'pili non facio'; 'nauci non facio'; 'flocci non facio'.

Sed haec alio loco.

COMMVNIS OMNIVM GRADVVM VARIATIO. CAP. XLVII

Omnes gradus circuitione variamus: 'vir magnopere doctus', 'vir magna doctrina praeditus'; 'magis doctus', 'maiore doctrina praeditus'; 'doctissimus',

963 his quae C D: his ea quae A B.

969 aut C D: et A B.

971 tauro robustior D: om. hoc loco A-C, sed praebent post cane rixosior.

972 tipula leuior B D: tipula leuior, echino asperior A, exemplo altero (quod supra, l. 966 inuenitur) repetito.

973 ceruo D: ceruis A-C; surdior B-D: surdior, pisce sanior A, item exemplo altero (quod supra, ll. 966-967 exstat) repetito.

982 ferreus ... betaceus C D: bliteum, beta-ceum A B; molli B-D: mollito A.

984 ferocia C D: ferocitas A B.

992 CAP. XLVII B-D: CAP. XLIX A.

- 961 *Arabis* Arab wealth; cf. *Adag.* 574 (Croeso, Crasso ditior), *LB II*, 251 D-E.
Pygmeo breuior See above, p. 75, n.l. 12.
Arcade Arcadian stupidity; *Adag.* 2227 (Arcadium germen), *ASD II*, 5, pp. 202-203.
Cretensi See above, p. 107, n.l. 958.
Asoto 'Asotos': a Greek word, meaning 'debauched'. See Cic. *Fin.* II, 8, 23 for the habits of 'asoti'. Er. seems to use it here as a proper name. Perhaps he is thinking of the Prodigal Son, whose debauches were a popular theme on the stage and in the visual arts of Er.'s time (see Macropedius' *Asotus evangelicus*, written ca. 1507, first publ. 1537; Gnapheus' *Acolastus*, first publ. 1529). Alardus of Amsterdam wrote a poem 'Expostulatio Iesu Christi cum purpuratis Asotis atque Thrasonibus' (printed in *D. Erasmi Carmen bucolicum*, Leyden, 1538). The speakers in Vives' colloquy *Ebrietas* (first publ. 1538) are called Tricongius and Asotus. Cf. *ASD V*, 1, p. 75, n.l. 941.
- 963 *muliere loquacior* *Adag.* 3097 (Mulierem ornat silentium), *LB II*, 991 A: "mulier animal natura loquax".
- 964-965 *ceruo ... coruo ... cornice vinacior* *Adag.* 564, *LB II*, 248 B-249 A.
- 965 *graculo loquacior* *Adag.* 622 (Graculus inter Musas), *LB II*, 270 B-C.
dipsade The dipsas was a deadly snake, whose bite caused the victim to die of thirst. Lucan. IX, 610; 718; 738 sqq.; Lucian. *Dipsades*.
- 965-966 *vulpe fraudulentior* *Adag.* 128 (Vulpinari cum vulpe), *LB II*, 81 D-E.
- 966 *echino asperior* *Adag.* 1381, *LB II*, 547 D-E.
anguilla lubricus magis *Adag.* 394 (Cauda tenes anguillam) and 395 (Folio ficulno tenes anguillam), *LB II*, 179 F-180 A.
lepore timidior *Adag.* 1080 (Lepus pro carnibus), *LB II*, 439 A-E.
- 966-967 *pisce sanior* *Adag.* 3393, *LB II*, 1047 A-B.
- 967 *phoenice rarior* *Adag.* 1610, *ASD II*, 4, pp. 93-94.
scropha ... alba Iuv. 6, 177: "scrofa Niobe fecundior alba", i.e. the portentous white sow with thirty piglets of Verg. *Aen.* VIII, 81-83.
- 967-968 *nigro cygno rarior* Iuv. 6, 165: "Rara auis in terris nigroque simillima cycno"; *Adag.* 1021 (Rara auis), *LB II*, 414 E-F.
- 968 *albo coruo rarior* Iuv. 7, 202: "Coruo ... rarior albo"; *Adag.* 3635, *LB II*, 1105 D-E.
vulture edacior E.g. Catull. 108, 4: "auido ... vulturio".
- 969 *iaculis inexpectatior* The 'iaculus' was a tree-snake, which darted at its victim with the speed of a bolt (iaculum) shot from a catapult. See Plin. *Nat.* VIII, 35, 85; Lucan. IX, 720: "iaculique volucres".
testudine tardior *Adag.* 784 (Prius testudo leporem praeuerterit), *LB II*, 328 C-D.
- 970 *glire somniculosior* Martial. III, 58, 36: "Somniculosos ... glires".
sue indoctior *Adag.* 40 (Sus Minerciam), *LB II*, 43 A-F.
hydra immitior Ov. *Met.* XIII, 804: "calcato immitior hydro".
- 971 *dama timidior* Verg. *Georg.* III, 539: "timidi dammae".
hirudine bibacior E.g. Hor. *Ars* 476: "Non missura cutem, nisi plena cruoris, hirudo"; *Adag.* 1348, *LB II*, 548 A-C. For the form 'bibax' see above, p. 55, n.l. 548-550.
- 972 *vrso hispidior* Stat. *Theb.* VI, 868-869: "hispidia ... / Proelia villosis ineunt complexibus vrsi".
tipula lenior Plaut. *Persa* 244: "Neque tippulae leuius pondust quam fides lenonia".
- 973 *ceruo ... surdior* See Plin. *Nat.* VIII, 50, 114: "[Cerui] cum crexere aures, acerrimi sunt auditus, cum remisere, surdi".
- laro stultior* *Adag.* 2559 (Larus in paludibus), *ASD II*, 6, p. 372.
- 974 *scarabeo improbior* Referring to its impudence in engaging in a feud with the eagle, the bird of Jove; *Adag.* 2601, *ASD II*, 6, pp. 395-424.
- 975-976 *lenone periurus magis* Ter. *Ad.* 188-189: "Leno sum ... perniciēs ... adulescentium, / Periurus, pestis".
- 976 *cinaedo effoeminatior* Plaut. *Mil.* 668: "ad saltandum non cinaedus malacus aequet atque ego".
milite gloriosior Cf. the title of Plautus' play *Miles gloriosus*.
- 977 *Areopagita* *Adag.* 841, *LB II*, 348 F-349 A.
haeredipetis Legacy-hunters, well-known figures in Roman Imperial society and the butt of satirists.
- 982 *ferreus scriptor* See above, p. 65, n.l. 821.
bliteus, betaceus *Adag.* 1372 (Betizare. Lachanizare), *LB II*, 546 A-C.
- 984-985 *Thrasonica ... Stentorea* See above, p. 105, n.l. 938-940, n.l. 945.
- 988 *numerum ... ripas* Verg. *Ecl.* 7, 52.
- 989 *quam culicem elephantus Indicus* *Adag.* 966, *LB II*, 385 C.
- 989-990 *pili ... nauci ... flocci non facio* See below, p. 134, l. 676.
- 992 *CAP. XLVII* As Er. says at the beginning of ch. 52, below, p. 117, the material in the

995 'maxima doctrina praeditus'; et: 'res cum magna, cum maiore, cum summa turpitudine coniuncta est'.

〈AEQVIPOLLENTIAE〉

1000 Quae vocantur ἰσοδυναμία signorum, id est aequipollentiae, non mediocriter ad orationis copiam faciunt. Quare primum vocum ipsarum inter ipsas discrimina paucis ostendemus.

'Totus' ad partes refertur magis quam ad formas: 'si mors totum hominem absumeret, merito tantopere formidaretur'; 'totum hunc mensem, totam hanc noctem sine fruge transegi'. 'Cunctus' ad singula quae ratio nominis complectitur collectim refertur, quasi dictum sit a 'coniunctis': 'cunctos Romanos',
5 'cunctos mortales'.

'Vniuersi' omnes simul collectos significat: 'aut nullam aut vniuersam pecuniam vult' (id est 'omnem simul'); Terentius: 'Id illa nunc abripiet vniuersum'. 'Singuli' huic diuersam habet rationem, nam omnes quidem ita significat, vt vnusquisque singillatim per se intelligatur: 'in singulas naues
10 singuli milites accensebantur'.

'Omnis' quasi generale est ad omnia. Siquidem 'omne corpus' pro 'toto' dicimus, et 'omnem populum' pro 'toto populo', et 'omnem diem' pro 'singulo die'; Horatius: 'Omnem crede diem tibi diluxisse supremum'. 'Omnes' pro 'cunctos', et 'omne' pro 'vniuersum': Terentius: 'at vt omne reddat'. (Tametsi
15 hic pro 'toto' positum videri possit.)

'Quisque' addit rei cuiuspian in singulas partes distributionem, vt: 'sua cuique sententia'; 'natura animantium sua cuique dedit arma'; 'suas cuique dotes largitus est Deus'. 'Vnusquisque' nihil a 'quisque' differre videtur, nisi
LB 37 quod et pro 'singulo' ponitur: 'vnumquenque sua cupiditas ducit'; | 'nunc
20 vnumquodque crimen cuiusmodi sit excutiamus'. Nihil autem prohibet et 'singuli' per distributionem huiusmodi accipi: 'singulis nauibus singulos duces praefecit'.

'Quisquis' non absoluit orationem, 'quicumque' modo perficit, modo non perficit: 'quisquis grauabitur sementem facere, is non metet'; 'quicumque
25 recusabit laborem, non feret fructum'. Aliquoties absoluit propemodum, cum significat ignorantiam, vt: 'quisquis fuit ille deorum'; 'quisquis es armatus, qui nostra ad limina tendis'. In obliquis nonnunquam vnico verbo contentum est vtrunque: 'rem facias quocunque modo'; 'hominem quoquo modo absoluas' (pro 'quouis modo').

30 'Quilibet' et 'quiuis' citra discrimen vnum quodlibet significant; Horatius: 'Quaelibet in quemuis obprobria dicere saeuus'. Resoluuntur autem per coniunctionem 'vel', cum 'omnis' et reliqua ferme per copulatiuam exponantur: 'quemuis arbitrum cedo' (id est 'vel hunc vel illum, mea nihil refert'); 'Qualibet hirsutas fronde tegente comas'; quod Graeci dicunt τυχόν, quasi non
35 delectum sed fortuitum et casu oblatum. 'Vnusquilibet' consimilem obtinet rationem. Significat enim vnum aliquem e multis, quicumque sit ille: 'deligas tibi autorem vnumquemlibet'. Et 'vnusquiuis' ab hoc nihil differt.

Haec autem 'quilibet', 'quiuus', 'vnusquilibet', 'vnusquiuus' non nisi vnicum
 40 verbum admittunt. Semper enim absolutam reddunt orationem. 'Quantuscun-
 que', 'qualiscunque', 'quantusquantus', 'qualisqualis' eandem obtinent ratio-
 nem cum 'quicunque' et 'quisquis'. Aduerbia item: 'vtut', 'vtcunque', 'vbiubi',
 'vbicunque', 'quoquo', 'quocunque'. Breuiter, composita semper sequuntur
 naturam particulae appositae: 'vndeuis', 'vndelibet', 'vndecunque', quorum
 duo prima absoluunt orationem, postremum commune est. 'Quocunque',
 45 'quoquo' communia sunt, 'quolibet' et 'quouis' non sunt. 'Quoquouersum' et
 'quaquauersum' communia sunt. 'Vbiuis' et 'vbilibet' absoluunt orationem.
 'Vbicunque' commune est. 'Vbiubi' non est, vti nec 'vtut', non enim
 absoluunt constructionem.

'Vter', quod ad duo pertinet, cum iisdem compositum idem accipit discrimen.
 50 'Vtercunque' anceps est, 'vteruis' absoluit, 'vterlibet' itidem; 'vtrocun-
 que' anceps, 'vtrouis', 'vtrolibet' absoluunt. 'Vterque' copulatiue significat, vt
 et illa 'vtroque', 'vtrunque', 'vtroqueuersum'.

995 et C D: ea A B.

997 Tit. AEQUIPOLLENTIAE *suppleui* (v. *app. crit. l. 998*): om. *ceit.*

998 Quae vocantur C D: Aequipollentiae quae vocantur A B. *Sub verbo primo latet, vt videtur, huius partis titulus, quem restitui.*

999 ipsas C D: se A B.

4 quasi ... coniunctis D: om. A-C.

6 simul B-D: semel A.

8 ita B-D: om. A.

9 intelligatur A-C: intelligantur D BAS LB.

10 accensebantur A C D BAS LB: accersebantur B.

13 Omnes C D: Et omnes A B.

47 vtut B-D: vtne A.

next four chapters belongs more markedly to the realm of dialectic than to grammar and stylistics. Although Valla touched on some of this material in *Elegantiae*, he discusses it more fully in *Dialecticae disputationes*. This was a work which Er. had borrowed in Paris in 1498 (Ep. 67), when he was working on his second paraphrase of Valla's *Elegantiae*. Cf. *Dialect. disp.* II, 25-31, which however bears only a general resemblance to Er.'s text.

3-4 *Cunctus ... coniunctis* Fest., *Gloss. lat.* IV, p. 156: "Cuncti significat quidem omnes, sed coniuncti et congregati; at vero omnes etiam si diuersis locis sint".

7 Ter. *Phorm.* 45: "Id illa vniuorsum abripit".

13 Hor. *Epist.* I, 4, 13.

14 Ter. *Ad.* 280.

19 *vnumquenque ... ducit* Cf. Verg. *Ecl.* 2, 65: "trahit sua quemque voluptas".

23-29 *Quisquis ... quouis modo* The distinction here seems to be the capability of function as part of a main or a subordinate clause. Cf. *Paraphr. in Eleg. Laur. Vallae* (ASD I, 4, p. 308, ll. 774-775): "Quisquis et quicunque idem significant, nisi quod quocunque non semper requirit suum verbum, vt: Sat erit quocunque modo tentasse". See

this page, ll. 38-48.

26 *quisquis ... deorum* Ov. *Met.* I, 32.

26-27 *quisquis es ... tendis* Verg. *Aen.* VI, 388 (ad flumina).

30 Hor. *Epist.* I, 15, 30 (ingere saeuus).

33 *quemuis arbitrum cedo* Ter. *Ad.* 123 (cedo quemuis arbitrum).

34 *Qualibet ... comas* Ov. *Ars* I, 108.

38-48 *Haec autem ... constructionem* In this section, Er. is again discussing niceties of syntactical usage which depend on the components of the words involved: some of these indefinites (e.g. *quiuus*) include a finite verb form ('absoluunt orationem'), which itself functions as the verb of a subordinate clause; others (e.g. *quicunque*) do not contain such a verb form ('non absoluunt orationem') and, like any subordinating conjunction, have the function of introducing a subordinate clause, which of course requires a verb. Some of this latter group however (called *communia*, l. 45) have two functions: they can either introduce a subordinate clause, or appear in main clauses with an adverbial function.

47 *Vbicunque* Cf. Er.'s edition of Suet. *Cal.* 40: "Pro litibus ac iudiciis, vbicunque conceptis ... (vbicunque sine verbo pro vbiuis)".

‘Aliquis’ indefinite significat ‘vnumquempiam’: ‘quid si hoc aliquis voluit deus?’. ‘Quis’ idem pollet, sed his ferme dictionibus praecedentibus: ‘si’, ‘ne’,
 55 ‘num’, ‘ec’, ‘vbi’; ‘si quid extiterit noui’; ‘ne quid temere faxis’; ‘num quem tuorum offendi?’; ‘ecquid tui tetigi?’; ‘vbi quis te laeserit’. ‘Vbi’ pro ‘alicubi’, ‘vnde’ pro ‘alicunde’ vsurpatur, duntaxat in compositione, vt: ‘sicubi’, ‘necubi’, ‘nuncubi’, ‘sicunde’, ‘necunde’.

‘Quidam’ definite accipitur: ‘quendam volo visere’. Nisi cum habet aut
 60 contemptum aut translationem, vt: ‘Isidorum quendam mihi citabat’ (perinde quasi dicas: ‘Isidorum nescio quem’); ‘lachrymas emisit quendam animi sanguinem’ (id est ‘veluti sanguinem’); ‘seditio morbus est quidam ciuitatis’.

‘Quispiam’ anceps est ad vsum ‘quidam’ et item ad vsum ‘aliquis’, tametsi
 65 refragatur Valla; sed complurium autoritas Vallae reclamationat. ‘Mittito ad me tuorum quempiam’; ‘est domi tuae quispiam, cum quo iure debeam expostulare’.

‘Quisquam’ et ‘vllus’ inter se conueniunt. Siquidem praeterquam quod
 70 habent plusculum vehementiae quam superiora, illud quoque peculiare obtinent, quod gaudent vel negatione, vel signo ‘si’, vel ‘ne’ prohibentis, vel interrogatione, vt: ‘haud vllus mortalium ista possit praestare’; ‘haud possit mortalium quisquam ista praestare’; ‘si quisquam est qui sapientiam cum eloquentia coniunxit, certe Tullius is est’; ‘vide ne quisquam hinc aufugiat’; ‘caue ne quoquam oculos tuos a meis dimoueas’; ‘an est quisquam qui suam amicam se praesente...?’; ‘num quisquam est mortalium tam patiens?’.

75 Similis est ratio aduerbiorum ‘vsquam’ et ‘vspiam’, quantum ad signa pertinet.

DE PROPOSITIONE GENERALI. CAP. XLVIII

His iactis ceu fundamentis, ad ἰσοδυναμίας, id est aequipollentias, progrediamur.

80 Propositionem generalem vel, vti vocant, vniuersalem variis modis effcimus. Primum propriis ac peculiaribus signis: ‘omnes amicos alienauit’. Deinde per negationem: ‘neminem non alienauit’. Deinde per interrogationem: ‘quem non amicum alienauit?’; Vergilius: ‘Quas gentes Italum, aut quas non oraueris
 LB 38 vrbes?’; ‘Nulli non maledicis’. (Duplex generale signum non licet eodem
 85 modo vertere; Cicero: ‘cum omnibus omnia minabatur’; ‘omnibus omnia inuidet’. Neque enim recte: ‘nihil non inuidet alicui.’) ‘Omnibus maledicis’, ‘quis est cui non maledicas?’; ‘omnia dixit’, ‘quid non dixit?’.

Vt autem interrogatio addita negatione generaliter affirmat, ita citra negationem generaliter remouet: ‘quid possit dici stultius?’ (id est ‘nihil dici possit
 90 stultius’).

Deinde per signa infinita: ‘haud pepercit cuiquam’; ‘non est vllum veritus’, ‘haud vllum veritus’; ‘haud vllum est facinus reliquum, quod non peregerit’; ‘non exceptit aliquem’, ‘neminem exceptit’.

Idem efficitur per ‘quantum’ et ‘quicquid’ et ‘si quod aliud’: ‘quantum est

95 hominum venustiorum' (id est 'omnes venustiores'); 'quicquid erat copiarum eo traduxit' (id est 'omnes copias'); et: 'si quid erat copiarum, amisit' (id est 'omnes copias'); 'si quid alias sibi bonae famae compararat, id nunc perdidit'.

Redditur generalitas ceu prouerbiali figura, vt cum dicimus: 'miscetis sacra prophanis' (id est 'omnia'); item: 'iuuenesque senesque' (id est 'omnes');
100 'neque magnum neque paruum' (id est 'nihil'). Est et infinita propositio: 'per fas nefasque' (id est 'quocunque modo'); 'quo iure, quae iniuria'. Idem efficit 'ad vnum': Vergilius: 'si non exosus ad vnum / Troianos' (id est 'omnes Troianos').

DE PROPOSITIONE NON GENERALI. CAP. XLIX

105 'Nonnihil est vel aspicere' (id est 'aliquid est'). 'Nonnulli pluris faciunt pecuniam quam fidem'. 'Non nemo' pro 'aliquis': M. Tullius: 'non nemo etiam in illo sacrario reipublicae, in ipsa inquam curia, non nemo hostis est'; idem: 'quum esset non nemo in senatu qui diceret non oportere'. 'Inest et infantibus nonnihil ingenii'.

53 indefinite C D: infinite A B.

56 tetigi? C D: tetigi? ecquam habes vxorem? A B.

57 vsurpatur C D: om. A B.

59 accipitur B-D: om. A.

62 id est C D: om. A B.

63 aliquis C D: aliquid A B.

64 Mittito B-D: Mittite A.

76 pertinet A-C: pertinent D B A S L B.

77 CAP. XLVIII B-D: CAP. L A.

86 alicui A-D. In exemplari editionis A quod

supra commemoravi (v. *Introd.*, p. 17) alicui in margine manu correctum est in nulli. Ima in pagina adiectum est: "Nam in his alterutrum signum mutandum, sed e duobus vtrum malis, vt, nihil non inuidet omnibus; aut, nulli non inuidet omnia. Explicantur autem commodius per interrogationem, congeminato nomine quis. Quid cui non inuidet? Quid in quem non dixit? Erasmus Rot."

104 CAP. XLIX B-D: CAP. LII A.

106-108 Non nemo ... oportere D: om. A-C.

53-54 quid si ... deus Cf. Ter. *Eun.* 875 (quispiam voluit).

55 ne ... faxis Cf. Ter. *Heaut.* 198: "ne quid in illum iratus ... faxit".

59-67 *Quidam ... vllus* Valla *Eleg.* III, 16 classes 'quidam' as a definite pronoun, 'aliquis', 'quispiam', 'quisquam' as indefinite, criticising a passage of Jerome (*Quaest. Hebr.* I, 25) where 'quippiam' is used with the force of 'quiddam'. Er.'s *complurium autoritas* no doubt includes (or means) his admired Jerome. Valla *Eleg.* III, 64: "Aliquis, quisquam, quispiam, vllus, idem significant, differuntque a quidam". Cf. *Paraphr. in Eleg. Laur. Vallae*, ASD I, 4, p. 221, ll. 377-381.

67-70 *Quisquam ... interrogatione* Cf. *Paraphr. in Eleg. Laur. Vallae*, ASD I, 4, loc. cit. and p. 308, ll. 785-787: "Quisquam amat orationem interrogatiuam aut negatiuam ... Eiusdem fere naturae est vllus".

73 *caue ne ... dimoueas* Ter. *Ad.* 170: "Caue

nunciam oculos a meis oculis quoquam demoueas tuos".

73-74 *an est ... praesente* Ter. *Heaut.* 912-913: "Quemquamne ... putas / Qui se videntem amicam patiatu suam ...?".

83-84 *Vergilius ... vrbes* Verg. *Aen.* VI, 92.

85 *Cicero ... minabatur* Cic. *Mil.* 12, 33.

89 *quid ... stultius?* Cic. *Caec.* 14, 40 (potest).

94-95 *quantum ... venustiorum* Catull. 3, 2.

98-99 *miscetis sacra prophanis* Hor. *Epist.* I, 16, 54; *Adag.* 282, LB II, 142 C-D.

99 *iuuenesque senesque* Cf. *Adag.* 3545 (Nec animans nec inanime), LB II, 1086 E.

100-101 *per fas nefasque* Cf. Verg. *Georg.* I, 505: "quippe vbi fas versum atque nefas"; Otto 644; *Adag.* 1024 (loca seriaeque), LB II, 415 D.

101 *quo iure ... iniuria* Ter. *Andr.* 214 (quaque).

102 Verg. *Aen.* V, 687-688 (nondum).

106-108 *M. Tullius ... oportere* Cic. *Mur.* 39, 84; *Mamil.* 21, 62.

110 'Non omnem pecuniam absumpsit' (id est 'est quam non absumpserit').
'Qui legat argentum factum non omne legat argentum'.

Omittitur interdum signum, manente sententia: 'sunt qui pecuniam antepo-
nant famae' (id est 'sunt aliqui'); Horatius: 'est vbi peccet' (id est 'alicubi
peccat'); 'est qui plures agros occupet' (id est 'aliquis'). Vbi nonnunquam
115 subauditur 'quiddam': 'est in quo mihi possis magnopere gratificari' (id est
'quiddam').

Negatio iterata nonnunquam necessitatem significat, non affirmationem
simplicem, vt: 'non possum non ridere'; 'non possum non mirari'; 'non potest
non volui coelum, non potest non stare terra'; 'non potest non verum dicere
120 veritas'. Id accidit duntaxat in hoc verbo 'possum'.

ELEGANTIA SIGNORVM. CAP. L

Illud igitur obseruandum, ne signorum differentias in variandis propositioni-
bus confundamus, id quod fere faciunt hi qui vulgo dialecticam profitentur.

'Non erit tibi res cum quoquam' (id est 'cum nemine tibi res erit'); 'non erit
125 tibi res cum quolibet homine' (id est 'erit cum homine singulari ac praestanti').
Altera est negatiua, altera affirmatiua, et longe diuersam habent vim. 'Non
cuius homini contingit adire Corinthum' (id est 'non contingit nisi praeci-
pui'); 'non contingit vlli': vides quanto aliud pollet. 'Non amat quempiam e
ministris'; 'non amat aliquem' (id est 'neminem'); 'non satis amat quandam':
130 vnum significat quem oderit. 'Non satis tibi fauet quidam'. (Hoc sensu
quidam vsurpant 'certos': 'per certos homines hoc foedus diremptum est';
'iussus est ad certum diem adesse'.) 'Non tibi fauet quisquam': tota ratione
dissent. 'Non recuso quenquam' recte dicitur, 'non recuso quemlibet'
perperam, nisi in diuersa sententia.

135 'Non exclusit omnes' (id est 'quosdam non exclusit'); 'non exclusit quosli-
bet': significat delectu quodam alios exclusos fuisse, alios admissos. 'Omnia
folia huic arbori decident' vere dicitur, 'vniuersa decident' falso. 'Singulos
salutauit': non salutauit quemlibet. 'Lupae vnumquemlibet admittunt' (id est
'citra delectum quoscunque').

140 'Vide ne cui dicas' (id est 'nemini dixeris'); 'vide ne dicas cuiquam'; 'vide ne
cuiquam dixeris'; 'vide ne dixeris alicui'; 'vide ne mortalium vlli dixeris':
hactenus idem pollent. 'Vide ne cuius' aut 'ne cuiuslibet dixeris' (id est 'vide cui
dicas, et vide ne temere apud hominem quemcumque effutias').

'Omnes sibi malunt esse recte quam aliis'; 'sibi quisque vult esse recte potius
145 quam aliis': idem pollent. 'Nemo non malit sibi recte esse quam aliis'; 'singuli
sibi malunt esse bene quam aliis': hactenus idem pollent. 'Vniuersi sibi malunt
esse recte quam aliis' inepte diceretur, propterea quod 'vniuersi' peculiarem
vim habeat. |

LB 39 'Toti' respondet 'aliquantum', quod 'aliquam partem' significat; 'semper'
150 respondet 'aliquandiu', id est 'aliquanto tempore'. Vt superius admonuimus
'omnis' reddi per 'quantum', itidem 'totus' redditur per 'quantum' et 'quam

longus': 'homo quantus erat, humi prostratus est' (id est 'totus'); Vergilius: 'Nunc hyemem inter se luxu quam longa fouere' (id est 'totam hyemem').

VTERQVE, NEVTER

155 'Vterque vtrique est cordi': mutua est affirmatio; 'vterque alteri est odio': mutua item (id est 'mutuo sese amant', 'mutuo sese oderunt'). 'Neuter alteri fidit' mutuam diffidentiam significat. 'Neuter neutri' non perinde diceretur.

160 Id genus orationem tot ferme modis variamus: 'vterque alterum odit'; 'vterque vtrunque odit'; 'alter alterum odit'; 'oderunt alter alterum'; 'mutuum oderunt'; 'oderunt se mutuo'; 'oderunt inuicem'; 'oderunt inter sese'; 'mutuum inter ipsos est odium'; 'neuter alterum amat'; 'alter alterum vicissim odit'.

SEMPER

165 'Semper' generalitatem habet temporis, cui contrarium 'nunquam'. Huic subiectum est 'aliquando'. 'Semper litigas'; 'nunquam non litigas'; 'quando non litigas?'; 'nunquando non litigas?'; 'an est quando non litigas?'.

SAEPE

170 'Saepe' respondet 'aliquoties' infinito; 'multis' 'aliquot'; 'magno' 'aliquantus'. 'Saepe' opponitur 'raro': 'neque raro admonui' (id est 'admonui frequenter'); 'haud saepe me visit'.

'Plerumque', 'ferme', 'fere', 'nonnunquam' et ipsa generalitatis quiddam obtinent: 'ita ferme ingenium est hominum'; 'eo ingenio plerique sumus'; 'fere fit, vt diuites habeantur in pretio' (id est 'fere fit apud omnes'). 'Temere' in

113 Horatius *D*: om. *A-C*.

121 CAP. L *B-D*: CAP. LII *A*.

125 erit *B-D*: om. *A*.

130-132 Hoc sensu ... adesse *D*: om. *A-C*. *Id quod in D adiectum est exemplorum cohaerentiam disiungit.*

138 Lupae *B-D*: om. *A*.

144 potius *B-D*: om. *A*.

146 prius malunt *C D*: malint *A B*.

150 respondet *B-D*: om. *A*.

151 et *C D*: om. *A B*.

152 Vergilius *D*: om. *A-C*.

160 se *C D*: sese *A B*.

165 est *B-D*: om. *A*.

168 infinito *C D*: infinitum *A B*.

169 admonui frequenter *C D*: frequenter admonui *A B*.

111 *Qui legat ... legat argentum* See Quint. *Inst.* V, 14, 26, where a similar example is used to illustrate a syllogistic argument.

113 Hor. *Epist.* II, 1, 63 (peccat).

126-127 *Non cuius ... Corinthum* Hor. *Epist.* I, 17, 36; *Adag.* 301 (Non est cuiuslibet Corinthum appellere), *LB* II, 150 *D*-151 *E*.

136-137 *Omnia folia ... falso* But cf. Plin. *Nat.* XVI, 38, 92: "[Folia] decidunt sorbo vniuersa, ceteris paulatim".

144 *Omnes ... aliis* Ter. *Andr.* 426-427: "Verum illud verbumst, volgo quod dici solet, / Omnis sibi malle melius esse quam alteri"; *Adag.* 291, *LB* II, 147 *A-C*.

150 *superius* I.e. p. 112, l. 94.

152 Verg. *Aen.* IV, 193.

155-157 *Vterque ... diceretur* Cf. Valla *Eleg.* III, 30; "Vter vtrum accusat, latine dicitur: vt Cicero pro Milone: vter vtri insidias fecerit. Vterque vtrique vix ausim dicere. Neuter neutri omnino non dixerim. Terentius in Phormione [800] inquit: quia vterque vtrique est cordi". Valla rejects 'vterque vtrique' as being contrary to the usage of Cicero and Quintilian, both of whom say 'vterque alterum/alteri'. Cf. *Paraphr. in Eleg. Laur. Vallae, ASD* I, 4, pp. 331-332, ll. 430-435.

oratione negatiua similem vim habet: 'haud temere peruenit ad frugem' (id est
175 'fere nunquam' aut 'vix vnquam').

DE VARIETATE NEGATIONIS. CAP. LI

Interdum vnica negatio idem efficit quod duae: 'neminem audit'; 'ne parentem
quidem audit'; 'non audit vel parentem'. 'Nemo parem referre gratiam parenti
potest, ne malo quidem'; 'nec malo parenti quisquam parem referre gratiam
180 potest'; 'non potest par gratia rependi patri, vel malo'. 'Non reliquit ille nec
ruinam'; 'ne ruinam quidem reliquit'.

DE TRIBVS

Tribus interdum negationibus nihilo plus efficitur quam vna aut duabus: 'non
veretur neque deos neque homines'; 'neque deos neque homines veretur'; 'non
185 veretur aut deos aut homines'; 'non metuit hominesue deosue' (in carmine).

Conduciplicare negationem asseuerandi gratia Latinis etiam receptum est, si
modo non iteretur sola: 'non faciam, non, inquam'. Graeci solam iterant,
interdum etiam citra asseuerationem: οὐ μὴ πίνω ἔτι. Est autem Atticis
familiaris plures negationes pro vna congerere.

190 Manentibus iisdem signis, tamen interdum variatur propositio, et mutatis
manet eadem, mutato verbo, vt: 'omnes admittit'; 'omnes reiicit'; 'neminem
non reiicit'; 'neminem admittit'; 'omnibus displicet'; 'nemini placet'; 'nulli
non displicet'; 'nulli placet'. Hic animaduertendum quae verba cum quibus
pugnent.

195

SYNONYMA NEGANDI

His ferme vocibus remouemus: 'non', 'haud', 'nec', 'neque', 'haudquaquam',
'neutiquam', 'minime', 'minus', 'parum', 'absit', 'dii prohibeant', 'bona verba',
'quiduis potius', 'omnia citius', et similia. Inter quae 'haud' et 'haudquaquam'
plusculum habent vehementiae quam 'non'. 'Neutiquam' asseuerationem habet
200 peculiarem. 'Minime' plus quiddam significat quam negationem: 'homo mi-
nime malus' (id est 'quiduis potius quam malus'). 'Parum' modestius remouet:
'parum eruditus'; 'ne parum multa scire viderentur' (id est 'ne pauca' siue
'non satis').

'Minus' diuersam habet naturam. Interdum comparat duntaxat: 'vtrunque
205 diligit, famam et pecuniam, sed illam minus quam hanc'. Interdum negat
duntaxat: 'homo minus mihi notus' (id est 'parum notus'); 'nam cum ea voce
minus conuenit' (id est 'non conuenit'). Interdum pariter vtrunque facit;
Quintilianus, capite de narratione: 'cum interim, quod tanquam facile contem-
nunt, nescias praestare velint minus an possint'; Terentius in Ecyra: 'Non tibi
210 illud factum minus placet quam mihi, Laches'. Neque hic 'placet' pro
LB 40 'displicet' positum, vt exponunt grammatici. Quis enim sanus id faciat? | Sed
'minus' perinde valet ac si dicas: 'non amat me Dionysius et minus te' (id est
'me magis odit quam te'). Subaudiendum est enim factum vtrique non placere,
atque ita 'minus' simul negat et comparat.

215

CONNECTENDI FORMVLAE. CAP. LII

Verum de his accuratius disquirere magis ad dialecticos pertinere videtur. Caeterum ad huius operis rationem satis arbitramur vtcunque paucis attigisse.

220

Nunc ad reliquas formulas aliquot accingamur, ac primum connectendi. Videmus enim in mediocriter etiam eruditus eam virtutem desiderari, vt apte concinneque orationis membra atque articulos ceu neruis quibusdam committant.

225

Sed quibus ansulis minutiores orationis particulae sint committendae, id prope fuerit infinitum explicare. Maiores his ferme modis connectuntur: 'praeterea'; 'deinde', quod saepius apud M. Tullium reperitur. (Pro 'deinde' Seneca vsurpat 'subinde', sed cum significatione celeritatis, hoc est pro 'mox'. Idem facit Suetonius.) 'Praecipuum est stercus columbarum, proximum caprarum, ab hoc ouium, deinde boum'. 'In nostro orbe proxime laudatur Syriacum, mox Gallicum'. ('Mox' vsurpat Plinius aliquot locis pro 'deinde'.) Item: 'in quo principatum tenuit Boeotia, deinde Sicilia, mox Africa'.

230

'Primo loco', 'secundo' aut 'tertio loco'.

176 CAP. LI B-D: CAP. LIII A.

187 non faciam, non inquam C D BAS LB: non faciam, non faciam inquam A, non faciam inquam B.

188-189 οὐ μὴ ... congerere D: Demosthenes quattuor vnus loco posuit οὐδέποτε' [οὐδέποτε' om. B] οὐδὲν οὐ μὴ γένηται [γένηται A] τῶν δέοντων A B, Demosthenes tres vnus loco posuit οὐδὲν οὐ μὴ γένηται τῶν δέοντων, id est, nihil fiet eorum quae fieri oportet C.

191 admittit A C D: adimit B.

196 remouemus B-D: remouens A.

202 viderentur D: om. A-C.

202-203 siue non satis B-D: om. A.

215 CAP. LII B D: CAP. LIII A, CAP. LIII C per errorem.

224 reperitur B-D: repetitur A.

224-226 Pro deinde ... Suetonius C D: om. A B.

226-230 Praecipuum est ... tertio loco B-D: om. A.

227 ab hoc C-D: ab hac B.

174 *haud temere ... frugem* Quint. *Inst.* I, 3, 3:

"non temere vnquam peruenit ad frugem".

180 181 *Non reliquit ille nec ruinam* Macr. *Sat.* V, 1, 8.

186 *asseuerandi gratia* E.g. Cic. *Verr.* 2, II, 74, 183: "Non quaero ... non, inquam, iam quaero".

188 οὐ ... ἔτι Cf. *Mt.* 26, 29: οὐ μὴ πῶς ἂπ' ἔρτι.

200 201 *homo minime malus* Cic. *Tusc.* II, 19, 44: "homo minime malus, vel potius vir optimus".

202 *ne parum ... viderentur* *Rhet. Her.* I, 1 (scisse).

208-209 *Quintilianus ... possint* Quint. *Inst.* IV, 2, 37.

209 *Ter. Hec.* 647.

211-214 *vt exponunt ... comparat* In his commentary on this line of Terence, Donatus suggests either that 'non minus' equals 'magis', or (the view that Er. rejects) that

'placet' is used ironically instead of 'displacet'. Er.'s own view seems to be that 'minus' is a negative which retains its comparative force. It may therefore be assumed that in his second example he intends 'minus (amare)' to be the equivalent of 'odisse', while 'minus' as a comparative in form remains capable of being modified by 'te', an ablative of comparison. Possibly the text should read: 'et minus amat te'. Cf. above, p. 114, l. 129, where *non satis amat* is the equivalent of 'odit'.

224-226 *Pro ... Suetonius* This aside on the usage of Seneca and Suetonius was added in 1526. Illustrative examples may be found noted in Er.'s editions of the two authors (1515/1529 and 1518 respectively).

226-229 *Praecipuum ... Africa* Plin. *Nat.* XVII, 6, 52 (on 'stercus'); XII, 26, 45 (on nard); XVIII, 12, 63 (on wheat).

‘Proximum ab hoc’. ‘Porro’, ‘porro autem’ (quod nouo iam quasique maioris sermonis initio conuenit, annotatore Donato); ‘caeterum’ (quo licebit vti quoties ad diuersa digreditur oratio); ‘tum’ (pro ‘praeterea’); ‘ad hoc’, ‘ad haec’ (quod apud Graecos πρὸς τούτοις). ‘Cum hoc’ similem habet vsum. 235 ‘Super haec’ pro eo quod est ‘praeter haec’ locis aliquot vsurpauit Suetonius: ‘super ingenuorum paedagogia’; et: ‘super innumeram turbam’. ‘Adde his’. ‘Accedit his’. ‘Accedit ad haec’. ‘Huc accedit’. ‘Huc pertinet’. ‘Eodem pertinet’. ‘Huic confine est illud’. ‘His finitimum est’. ‘Ad hanc formam pertinet’. ‘Ad hunc ordinem referendum est’. ‘Huic proximum est’. ‘Illud haudquaquam 240 praetereundum silentio’. ‘Sed operae precium est illud audire’. ‘Iam’ aliquoties eandem vim habet, vox Quintiliano praecipue familiaris.

Deinde cum progressu incandescit oratio, ‘iam vero’, ‘age vero’, ‘quid quod?’, et consimilia: ‘iam vero quid referam?’; ‘age vero, ad bellum in Africa gestum veniamus’; ‘quid quod suos etiam incessit?’. ‘Quin’, ‘quinetiam’, 245 ‘insuper’, ad hoc pertinent genus.

Interim et per occupationem connectemus: ‘vt ne dicam interim’; ‘vt omittam domesticas huius sordes’; ‘nam illud quid attinet commemorare?’; ‘nam haec alias’; ‘sed illud suo loco dicetur’.

Interim per dubitationem, vt illud: ‘Eloquar an sileam?’.

250 ‘Nunc’ idem valet: ‘nunc ad id quod secundo loco dicturos nos sumus polliciti’.

TRANSITIONVM VARIAE FORMVLAE. CAP. LIII

Transitionibus varie connectitur oratio. Siquidem aliquando sumuntur ab aequali, vt: ‘Erant haec iucundissima, neque minus voluptatis attulerunt illa’. 255 Interdum ab inaequali: ‘Sed haec vtcunque ignoscenda, illud quis ferat?’; ‘Audistis grauissima, sed audietis grauiora’. A simili, vt: ‘Haec perfidia designauit, cuius generis sunt et illa quae nuper Romae patrasse dicitur’. A contrario, vt: ‘Sed haec priuatim, nunc quae publice’; ‘Hactenus quae domi gessit, nunc quae sub signis’; ‘Sed haec iuuenis peccauit, nunc senis virtutes 260 audietis’. A diuerso: ‘De moribus habes, nunc de doctrina reliquum est vt dicamus’. Quasi per occupationem: ‘Iam ad reliqua properabimus, sed si prius illud vnum adiecerimus’. Per reprehensionem: ‘Verum de his plus satis’; ‘Quorsum nos transuersos abripuit dolor? Ad rem redeamus’; ‘Quid his immoror? Ad id quod est huius causae caput festinet oratio’. A consequenti- 265 bus siue relatiuis: ‘Habes quid in illum contulerim beneficiorum, nunc quam gratiam mihi retulerit audi’; ‘Quid pollicitus sit expositum est, nunc quid ille praestiterit paucis accipite’.

A RE ET PERSONA. CAP. LIIII

Generalis variandi formula est a re et a persona, vt: ‘nihil opus meis monitis’, 270 ‘nihil opus me monitore’; ‘te suasore’, ‘tuo suasu’; ‘te impulsore’, ‘tuo

- impulsu'; 'te instigante', 'tuo instinctu'; 'te hortatore', 'tuo hortatu'; 'te |
 LB 41 auspice', 'tuis auspiciis'; 'te duce', 'tuo ductu'; 'te consule', 'in tuo consulatu';
 'te doctore profeci', 'tua doctrina profeci'; 'patrem consulem non desinit
 iactare', 'patris consulatum sine fine iactat'; 'gloriatur formosa vxore', 'de
 275 vxoris forma gloriatur'; 'de te incolumi superis habeo gratiam', 'de tua
 incolumitate grator superis'; 'discruciat animum vxor impudica', 'discruciat
 animum vxoris impudicitia'.

EX MORE. CAP. LV

- 280 'Ex more' Tranquillus dixit, 'de more' Maro. 'Pro more'. 'Patrio more' (citra
 praepositionem). 'More hominum facit'. 'Non insolens istud facis'. 'Pro vetere
 consuetudine'. 'Solens meo more fecero'. 'Nihil praeter solitum'. 'Hoc apud

231 Proximum ab hoc C D: om. A B.

234 Cum hoc ... vsum D: om. A-C.

250 ad A C D: om. B.

252 CAP. LIII B-D: CAP. LV A.

254 vt A B B A S LB: at C D.

256 A simili D: Simili A-C.

261 sed C D: om. A B.

268 A RE ET PERSONA Hoc et tria quae insequun-

tur capita in A ad finem prioris libri posita
 numeros habent CL-CLIII. Hic tamen differen-
 tias exhibeo; CAP. LIII B-D: CAP. CL A.

273 doctore B-D: ductore A.

278 CAP. LV B-D: CAP. CLI A.

281-283 Nihil praeter ... receptum est C D:
 om. A B.

232 *annotatore Donato Don. Comm. in Ter. Ad.*

419: "Porro autem, at, vero, et huiusmodi
 principia sunt narrationum, quibus supe-
 riora sequentibus conectuntur".

236 *super ... paedagogia Suet. Ner. 28, 1.*

249 *Eloquar an sileam? Verg. Aen. III, 39.*

265-266 *Habes ... audi Cf. Rhet. Her. IV, 26,*
 35 (where *transitio* is defined and illustrat-
 ed): "Mea in istum beneficia cognoscitis;
 nunc quomodo iste mihi gratiam rettulerit
 accipite".

278 The rest of Book I is made up of chap-
 ters consisting of lists of Latin phrases
 which illustrate *copia verborum* by exem-
 plifying various possible ways of express-
 ing some lexical concept such as 'decet' or
 'ignoscere'. These lists often have a some-
 what jumbled appearance, containing a wide
 variety of material, some of which has only
 a tenuous connection with the heading.
 Fundamentally, they seem to be a collection
 of examples such as a scholar might make
 to be of use both in writing Latin himself,
 and in teaching resource of expression to
 others. Verbatim examples taken from
 ancient authors are combined with senten-
 ces or phrases echoing an ancient text more
 or less closely, and with examples invented

by the teacher to illustrate a specific Latin
 idiom or construction. The editor has sup-
 plied classical sources for the quotations as
 far as possible. In the 1512 edition, sources
 were named only sporadically, but in later
 editions, especially that of 1534, the name
 of the author quoted was often supplied.
 Many examples remained unnamed how-
 ever, and some have remained unidentified:
 Er.'s reading was encyclopaedic, ranging
 over every period of Latin writing and
 including commentators, grammarians and
 jurists; in some cases it seems that his
 phenomenal memory has let him down and
 he has misquoted.

Apart from some pairing of opposite sub-
 jects (which may have been written on the
 same piece of paper, see p. 258, ll. 521-
 523), there seems to be no system in the
 order of these chapters, and this suggests
 that Er., through shortage of time, incor-
 porated his notes largely as they were. The
 material in some of these chapters is fore-
 shadowed in 'Colloquiorum formulae' (see
 below, p. 135, n.l. 672).

279 *Tranquillus ... Maro E.g. Suet. Caes. 80,*
 3; *Verg. Aen. IV, 57.*

281 *Solens ... fecero Plaut. Amph. 198.*

Scythas solenne est'. (Ita Suetonius.) 'Mos est' vel 'moris est'. 'Vsu publico receptum est'.

SVBORNANDI. CAP. LVI

285 'Subornavit accusatorem'. 'Submisit e consularibus viris, qui regio genere ortam peierarent'. 'Supponi puerum'. 'Subdere ova in nidum alienum'. 'Submissitii', 'supposititii partus', 'subdititii partus'. Terentius: 'ne credas a me allegatum hunc senem' (pro 'subornatum'). Cicero: 'allegarem ad te illos a quibus intelligo me praecipue diligi'. Quint<us>: 'et ad eos allegandum est' (id est 'subornandi sunt qui persuadeant'). Ita: 'serui allegant precatorem'.

290 Hinc 'allegationes' dicuntur 'subornationes'. Translatum est hoc ad citantes autorum testimonia, qui veluti subornantur quum nobis diffiditur.

RENOVANDI. CAP. LVII

'Vetus Atheniensium exemplum renouemus'. 'Pristinum morem reuocemus'.
295 'Gratias egit, quod pristinum morem retulisset'. 'Redeamus ad intermissa studia'. 'Studium intermissum repetamus'. 'Bellum redintegrarunt'. 'Diuum instauramus honores'. 'Templum instar prioris quod conflagrarat excitauit'. 'Libertatem amissam restituit'. 'Odium vetus eo dicerio recruduit'. 'Recanduit ira'. 'Refricuit illi veteris iniuriae memoriam'. Horatius: 'Cras ingens iterabimus aequor'. 'Iteranti noxam non est ignoscendum'.

300

FINALES FORMVLAE. CAP. LVIII

'Tu vigilas vti ditescas, ego laboro quo doctus euadam'. 'Obiurgo te quo reddam meliorem'. 'Vt melior euadas, ob id obiurgo te'. 'In hoc reperta musica, vt animos delectet'. 'Ad id adhibendae literae, vt nos reddant melius
305 moratos'. 'Cui rei paras opes?'. 'Demulcendis animis excogitatus est vsus vini'. 'Huc repertae sunt disciplinae'. 'Hunc literis genui, hunc negotiationi destinaui filium'. 'Quo mihi diuitias?'. 'Quorsum opus est numis?'. 'Quo spectas?'. 'Quo tendis?'. 'Quem scopum tibi proponis?'.

Huc pertinent orationes illae omnes, quas de supino priore posuimus:
310 'spectatum veniunt' etc.

CAVSALES FORMVLAE. CAP. LIX

'Non dico quo quenquam habeam chariorem'. 'Non dico quod parum tua mihi placeant'. 'Ob id te saepius reprehendo, quod impensius amo'. 'Quoniam impensius te diligo, ob id te saepius admoneo'. 'Ideo nulli places, quia tibi
315 nimium places'. 'Quando tu me negligis, tui quoque curam abiiciam'. 'Age reuocentur copiae, quandoquidem ita tibi videtur'. Horatius: 'iubeas miserum esse libenter / Quatenus id facit'. (Ad eundem modum locutus est Plinius in

Epistolis.) 'Maneat puella postea quam sponso iucunda est'. 'Postea quam mihi non credis, alios in consilium adhibe'. Vergilius: 'quando haec te cura remordet'. 'Neminem ex animo amat, in caussa est pecuniae studium'.

Pertinent et illa ad formulam αἰτιολογικήν. 'Amo Socratem, utpote virum integerrimum'. 'Odi Dionysium, quippe tyrannum'. 'Amplector Petrum, ut optime de me meritum'. 'Demiror te qui fidem habeas Afro'. 'Erras qui credas alios tua diligentius curaturos quam teipsum'. 'Stultus es qui id speres, impudens qui id postules'. 'Delector Augustino, viro nimirum festiuissimo'. 'Delector Augustino, ut qui vir sit moribus festiuissimis'. 'Amo Nicolaum tanquam hominem mei amantissimum'. 'Contemne pecuniam, quid enim ad bonam mentem confert?'. 'Amandus est tibi Cicero, siquidem te diligit effusissime'. 'Semper in manibus habendus Tullius, nam hoc vno autore Latine disces'. 'Vnus Cicero vere Latinum potest reddere, proinde pueris hic semper in sinu gestandus'. 'Optimus dicendi magister Terentius, quare semper est euoluendus'. 'Quo mihi rectius esse videtur, (et) eo magis, (et) hoc lubentius id

284 CAP. LVI B-D: CAP. CLII A.

285 e C D: om. A B.

287-292 Terentius ... nobis diffiditur D: Ne pater hunc a me allegatum putet A-C.

289 Quintus scripsi: Quintil. D BAS., Quintilianus LB. Vide comm. ad loc.

293 CAP. LVII B-D: CAP. CLIII A.

297 Templum ... excitauit D: om. A-C.

299 Refricuit ... Horatius D: om. A-C.

301 CAP. LVIII B-D: CAP. LVI A.

305-307 Demulcendis ... filium C D: om. A B.

307-308 Quo spectas ... tibi proponis C D: om. A B.

311 CAP. LIX B-D: CAP. LVII A.

316 Horatius D: om. A-C.

319 Vergilius D: om. A-C.

321 αἰτιολογικήν B-D: αἰτιολογικάν A.

323 Afro B-D: Normanno A; credas B-D: credis A.

282 Ita Suetonius The example given does not seem to be taken from Suetonius; but see e.g. Suet. Aug. 44, 2: "promiscue spectari sollemne olim erat", where Er.'s edition has a note: "solenne pro solitum".

285-286 Submisit ... peierarent Suet. Ner. 28, 1 (submissis consularibus).

286 Supponi puerum Ter. Eun. Prolog. 39.

287 Ter. Andr. 899.

288 Cic. Fam. XV, 10, 2 (intellegis).

289 Quintus Cicero, Commentariolum petitionis 1, 5.

298 dicterio A non-classical word. See Macr. Sat. II, 1, 14: "Nouius vero Pomponiusque iocos non raro dicteria nominant".

299 Hor. Carm. I, 7, 32.

307 Quo mihi ... numis? Cf. Hor. Epist. I, 5, 12: "Quo mihi fortunam ...?"; Ser. II, 7, 116: "quorsum est opus?".

309 quas ... posuimus Above, p. 54, ll. 573-574; see also below, p. 126, ll. 465-469.

312 Non dico ... chariorem Cf. Ter. Eun. 96-97: "Non pol quo quemquam plus amem ... / Eo feci".

316 Hor. Ser. I, 1, 63-64.

317 Plinius E.g. Epist. III, 7, 14: "quatenus

nobis denegatur diu viuere".

319 Verg. Aen. I, 261.

322 Dionysium Probably a reference to Dionysius I of Syracuse, a notorious tyrant.

322-326 Petrum ... Augustino ... Nicolaum

These names no doubt suggested themselves to Er. because he had friends so named at the time of writing, e.g. Pierre de Vaulx or Pieter Gillis, Augustine Vincent Caminade (though he was a man whom Er. never really liked or trusted, in spite of being on very close terms with him), Nikolaus Bensrott, a student of Caminade, who performed various kindnesses for Er. (see Ep. 136, to Caminade, Dec. 1500). Augustinus is one of the principal speakers in 'Colloquiorum formulae' (see above, Introd., p. 8).

323 Afro The word 'Afri', which indicated the inhabitants of various countries along the north coast of Africa, was used to refer specifically to the Carthaginians, and the singular 'Afer' to Hannibal (cf. Hor. Carm. IV, 4, 42). For Carthaginian perfidy and Hannibal's cunning, see above, p. 107, nn.ll. 957, 955.

negocii suscepimus'. 'Non habes quam ob rem mihi succenseas'. 'Non est cur mihi succenseas'. Horatius: 'non est quod multa loquamur'. Cicero: 'in viam
 335 quod te des hoc tempore nihil est'. 'Succenset, eaque gratia nos non visit'. 'Luget, atque ob id vocatus ad coenam excusavit'.

Potest nonnunquam omitti signum: 'parentem amo, parricidam non amo' (id est 'quod parens est, hoc nomine amo, quod parricida, hac de causa non amo'); 'pontifici debeo honorem, Alexandro non debeo'.

340

QVOD ΕΙΔΙΚΩΣ. CAP. LX

Εἰδικῶς accipitur, quum speciem generi subiicit. 'Gaudeo' genus est, 'quod me amas' species gaudii. Potest aliquis multis variisque de causis gaudere, sperare, dolere. Genus autem et speciem dico grammaticorum more, non dialecticorum.

345 'Quod meae nugae non omnino displicent doctis gaudeo'. 'Gaudeo meas nugas non omnino displicere doctis'. 'Quod res tibi feliciter euenerit laetor'. 'Laetor rem feliciter euenisse'. 'Quod vxorem duxeras nondum audieram'. 'Vxorem duxisse te nondum audieram'. 'Quod puellam repudiarias demiror'. 'Demiror te repudiasse puellam'. 'Quod literas reliqueris doleo'. 'Doleo te
 350 reliquisse literas'.

In huiusmodi orationibus 'quod' εἰδικῶς accipitur, quod tamen apud Graecos est vsitatius in ὄτι. Latini magis gaudent infinitis verbis, nisi species praemittatur, vt: 'quod pater reualuit gaudeo'.

VT ΕΙΔΙΚΩΣ ACCEPTVM. CAP. LXI

355 Eodem modo nonnunquam accipitur 'vt', veluti: 'spero fore vt facto gaudeas'. 'Confido futurum vt te minime facti poeniteat'. 'Non committam vt vsquam videar officio meo defuisse'. 'Efficiam vt intelligas mihi quiduis potius quam fidem defuisse'. 'Da operam vt reualescas'. 'Cura vt valeas'. 'Fac vti nos ames'. 'Fac vti sciam'.

360

DIGNVS ET INDIGNVS

'Dignus qui quam diutissime viuat'. 'Dignus vt quam diutissime viuat'. 'Longissima vita dignus'. 'Dignus quam diutissime viuere' (in carmine); Martialis: 'Dispeream si tu Pyladi praestare matellam / Dignus es'; Horatius: 'Digna sequi potius quam tortum ducere funem'. 'Meritus est cui laurea
 365 imponatur'. 'Promeritus es, vt tibi decernatur triumphus'.

'Indignus tuo amore'. 'Indignus quem ames'. 'Indignus vt abs te diligatur'. 'Indignus abs te amari' (in carmine); Horatius: 'indigni fratrum rumpere foedus'.

'Idoneus est qui bellum gerat'. 'Idoneus vt bellum gerat'. 'Idoneus bello gerendo'. 'Idoneus bellum gerere'. Horatius: 'Fons etiam riuo dare nomen idoneus'. 'Idoneus ad gerendum bellum'.

370

'Non me dignatur alloquio'. 'Non me dignatur alloqui'. 'Dignum patella operculum'. 'Res digna cognitu'. 'Res digna quae cognoscatur'. 'Res indigna tua cura', 'indigna quam tu cures'. 'Res est infra tuam dignitatem'.

375

DECET

'Haud decet simiam purpura'. 'Dedecet simiam purpura'. 'Indecora est simiae purpura'. 'Parum decorum est loquacem esse virginem'. 'Ornat mulierem silentium, dedecorat garrulitas'. 'Haudquaquam decora est simiae purpura'. 'Haud decet imperatorem vna cum amica ire in via'. 'Haud decet vt te loquente
380 ego sileam'. 'Quod solus ambulas, id parum te decet'. 'Demitte pallium, nam sic indecore sedes'. 'Hic gestus virgini indecorus est'. 'Ista petulantia iuueni dedecorosa est'. 'Quod huic honestum est, tibi est inhonestum'. 'Quod huic pulchrum est, tibi foedum est'. 'Non congruit', 'non conuenit', 'non quadrat'.

NECESSITATIS

385 'Exorandus est pater'. 'Vigilandum ei qui velit ditescere'. 'Vigilet oportet qui cupit ditescere'. 'Vigilare necessum est eum qui rem cupit facere'. 'Vigilet necesse est (vel 'necessum est') qui velit diues euadere'. 'Qui literas assequi
LB 43 cupiat, | vti sudet necessitas est'. (Nam sic Quintilianus subinde loquitur.) 'Non potest non dolere qui laesus est'. 'Fieri non potest quin doleat is cui fit

334-335 Horatius ... nihil est *D: om. A-C*.
336 excusauit *B-D: recusauit A*.
340 QVOD EIAIKΩE *C D: QVOD EIAIKΩE ACCEPTVM*
A B; CAP. LX B-D: neglexit numerare A.
341-344 Εἰδικῶς ... dialecticorum *D: om. A-C*.
352-353 Latini ... gaudeo *B-D: om. A*.
354 ACCEPTVM. CAP. LXI *B-D: SVMPTVM. CAP.*
LIX A.
355 veluti *C D: om. A, vt B*.
360 *Omnis materia a l. 360 DIGNVS ET INDIGNVS*
vsque ad l. 493 occurrit in A superius in
capitulis eius editionis XI. XLI XLII inueni-

tur. Hic tamen differentiae exhibentur.

363-364 Horatius ... funem *C D: om. A B*.
369 Idoneus vt bellum gerat *A-D B.A.S: om.*
LB.
372-374 Dignum ... dignitatem *D: om. A C*.
377-378 Parum decorum ... garrulitas *C D:*
om. A B.
380-383 Demitte ... foedum est *D: om. A C*.
383 Non congruit ... quadrat *C D: om. A B*.
386 prius cupit *D: cupiat A-C; alt. cupit D:*
cupiat A-C.
389 est *D: sit A-C*.

334 Hor. *Epist.* II, 1, 30.
334-335 Cicero ... est Cic. *Fam.* XIV, 12.
339 Alexandro Presumably Alexander VI
(Borgia), pope 1492-1503.
358 Cura ... ames Formulae for ending a
letter. Cf. *ASD* I, 2, p. 296, l. 1 sqq.
363 Martial. X, 11, 3; *Adag.* 494 (Indignus
qui illi matellam porrigat), *LB* II, 217 *D-*
218 A.
363-364 Horatius ... funem Hor. *Epist.* I, 10,
48 (Tortum digna).
367 Hor. *Epist.* I, 3, 35.
370-371 Horatius ... nomen idoneus Hor. *Epist.*
I, 16, 12.
372-373 Dignum patella operculum *Adag.* 972,
LB II, 387 *C-E*.

376 Haud ... purpura *Adag.* 610, *LB* II, 264
E-265 A.
377-378 Parum ... garrulitas This insertion of
1526 breaks the continuity of the text.
Ornat mulierem silentium Adag. 3097, *LB*
II, 991 *A-B*.
379 Haud decet ... in via Cf. Ter. *Enum.* 494-
495: "Haud conuenit / Vna ire cum amica
imperatorem in via".
385 Exorandus est pater Cf. Ter. *Andr.* 166-
167: "restat Chremes / Qui mi exorandus
est".
388 Nam sic ... loquitur 'Necessitas' is used by
Quint. in a variety of constructions, none
of which however provides an exact paral-
lel to Er.'s example.

390 iniuria'. 'Abibis volens nolens' vel 'velis nolis hinc abibis'. 'Non mihi possum temperare quin lachrymem'. 'Non me contineo quin clamem'. 'Cogor'. 'Compellor'. 'Huc me adegit inopia'. 'Huc redegit fortuna'. 'Ad haec traxit necessitas'. 'Huc fatis pertrahor'. 'Huc obtorto collo trahor'. 'Inuitus dicam'. 'Coactus dicam'.

395

LIBERTATIS

'Vtcunque voles facito'. 'Vt lubet rideto'. 'Quidlibet et dicas et facias licebit'. 'Tuo arbitrato facito'. 'Tuo arbitrio rem gere'. 'Vtcunque visum erit agito'. 'Animo tuo gerito morem'. 'Obsequere animo tuo'. 'Ex animi tui libidine facito'. 'Pro animi tui sententia rem tractabis'. 'Vt animo lubitum erit tuo, ita
400 facies'. 'Vtcunque feret animus, ita facito'. 'Liberum est seu velis a pacto discedere, seu manere conuentis'. 'Nunc integrum non est tibi hac de re quod velis statuere'. 'Mihi ius est creditum abs te repositum'. 'Ius tibi facio pro tuo arbitrio transigendi negotium'. 'Tibi permitto quomodocunque velis viuere'. 'Age tuo more'. 'Sine me nunc meo more viuere'. 'Tibi in manu est vtrum
405 malis efficere'. 'Penes illum est ius vitae ac mortis'. 'Summa rerum penes te est'. M. Tullius: 'vt ad te familiariter et quasi pro meo iure scriberem'. Idem in Verrem: 'quem iure suo adire aut appellare posset'.

STATVENDI

'Decretum est'. 'Deliberatum est'. 'Certum est'. 'Stat sententia'. 'Visum erat'.
410 'In animo habebam'. 'Erat in animo'. 'Non est animus'. 'Non est sententiae'. 'Non est sententia'. 'Non est consilium' siue 'consilii'. 'Non erat ratio' (apud Ciceronem). 'Placebat'. 'Placitum est senatui'. 'Decreuit senatus'. 'In eam sententiam pedibus ibant omnes'. 'Statueram in animo'. 'Mecum statueram'. 'Vtrum vtro melius nondum statui'. 'Constitui hoc anno nauigare'. 'Est mihi in
415 animo hoc vere nauigare'. Vergilius: 'Si mihi non animo fixum immotumque sederet'. 'Mihi nihil aequae propositum in vita quam tibi per omnia gratificari'. 'Si ita animum induxisti tuum'. 'Destinaram in animo'. 'Hic murus aheneus esto'.

ASSENTIENDI

420 'Assentior tibi'. 'Tecum sentio'. 'Consentiebant vniuersi'. 'In tuam sententiam pedibus eo'. 'In eam sententiam reliqui omnes pedibus discedebant'. Cicero: 'frequentes ierunt in alia omnia'. 'Accedo tuae sententiae'. 'Non his accedo qui Pythagorae sequuntur opinionem'. 'Tuo iudicio subscribo'. 'Sententiae tuae meum addo calculum'. 'Ea sententia plerisque probatur'. 'Idem sentio quod
425 tu'. 'Sententiae tuae nemo non suffragabitur'. 'Haec mihi tecum conueniunt'. 'Hactenus omnia mihi tecum constant'. 'Hac de re summus est inter philosophos consensus'. 'Huic sententiae frequenter acclamatum est'. ('Ομόψηφοι Graece eiusdem sententiae eiusdemque suffragii dicuntur, ὁμόδοξοι eiusdem opinionis, eiusdem sectae vocantur.) 'Idem vno omnes ore confirmabant'.
430 'Omnibus eruditorum calculis (siue 'punctis') eloquentiae princeps M. Tullius'.

DISSENTIENDI

‘Longe lateque abest’. ‘Dissentio’. ‘Ego longe diuersa sentio’. ‘Multo aliter atque tu sentio’. ‘Ei sententiae refragabuntur omnes’. ‘Isti sententiae nemo non reclamabit’. ‘Mihi tua sententia neutiquam probatur’. ‘Magnopere nostra cum
 435 tua pugnat opinio’. ‘Variatum est sententiis’. ‘Id vnum nobis est controuersum’. ‘Id solum est in controuersia’ (vel ‘in controuerso’). ‘Equidem ab opinione tua minimum absum’. ‘Multum a tua mea discrepat sententia’. ‘Longe secus atque tu sentio’. ‘Haud mediocriter a tua mea dissidet opinio’. ‘Nimum inter tuam atque meam interest opinionem’. ‘Plurimum a tua mea distat
 440 opinio’. ‘Mihi secus videtur’. ‘Diis aliter visum est’. ‘Huic sententiae milites aduersabantur’.

PRECANDI

‘Quod agis bene fortunent superi’. ‘Quod agis bene vertat’. ‘Feliciter cadat quod instituisti’. ‘Dii coepta secudent’. ‘Optime cecidit’. ‘Bene vertat reipublicae’. ‘Sit felix, faustum bonumque reipublicae’. ‘Feliciter cedat nobis
 445 omnibus’. ‘Hanc affinitatem precor vt Deus nobis omnibus laetam esse velit’. ‘Feliciter exeat quod coepisti’. ‘Prosperere succedat quod agis’. ‘Ex animi sententia procedat quod aggressus es’. ‘Deum optimum maximumque precor vt istud consilium quam est honestum, tam sit etiam auspicatum’. ‘Precor vt bonis auibus Italiam adeas, melioribus redeas’. ‘Precor vt hic annus tibi laetis
 LB 44 451 auspiciis ineat, laetioribus procedat, laetissimis exeat, ac saepius recurat semper auspiciatior feliciorque’. ‘Precor vt hic dies tibi candidus illuxerit’. ‘Incolumem reditum opto liberis tuis’. ‘Precor vt apud tuos omnia laeta reuersus offendas’. ‘Vtinam prospere nauiges, similique successu renauiges’.
 455 ‘Bonis auspiciis ancoram soluas’. ‘Precor vt tuis optatis omnia respondeant’. ‘Faxint superi vt alba tibi contingant omnia’. ‘Velim vt ex voto res omnis

393 Huc fati ... collo trahor C D: om. A B.

397 Tuo arbitrio rem gere D: om. A-C.

406-407 M. Tullius ... appellare posset D: om. A-C.

413 pedibus D: om. A-C.

415 Vergilius D: om. A-C.

417 animum D: in animum A-C.

421-422 Cicero ... omnia D: om. A-C.

424 probatur C D: probabatur A B.

426 est D: om. C, praebent post consensus (l.

427) A B.

427 Huic ... acclamatum est C D: om. A B.

428 dicuntur D: om. A-C.

429 vocantur B-D: om. A.

430 M. Tullius D: om. A-C.

433 refragabuntur C D: refragabantur A B.

436 vel in controuerso C D: om. A B.

437 minimum C D: nimum A B, rectius vt videtur.

390 volens nolens Adag. 245, LB II, 130 E-F.

393 obtorto collo Plaut. Poen. 790; Adag. 1019 (Naribus trahere), LB II, 414 B-C.

404 Sine me ... viuere Cf. Ter. Andr. 152-153: “alieno more viuendumst mihi: / Sine nunc meo me viuere interea modo”.

406 Cic. Fam. XIII, 50, 1.

Idem Cic. Verr. 2, II, 14, 36.

413 pedibus Adag. 1612, ASD II, 4, pp. 95-

96.

415-416 Vergilius ... sederet Verg. Aen. IV, 15.

417-418 Hic ... esto Hor. Epist. I, 1, 60.

421-422 Cicero ... omnia Cic. Fam. I, 2, 1.

430 Omnibus ... calculis Adag. 460, LB II, 205 E-206 B.

440 Diis aliter visum est Sen. Epist. 98, 4.

444 Dii coepta secudent Verg. Aen. VII, 259:

“Di ... incepta secudent”.

succedat'. 'O si res ita vt volumus nobis eueniat'. 'Precor vt tibi secunda occurant omnia'. 'Precor vt diis secundis fauentibusque negocium hoc conficias'. 'Quaeso vt hanc rem stultissime coeptam superi nobis bene vertant'.
 460 'Nihil malim quam vt his pulcherrimis coeptis dextra aspirent numina'. 'Quaeso vt quod instituisti superis bene fortunantibus absoluas'. 'Precor vt hic contractus commodo sit vtrisque'. 'Precor vt hoc matrimonium voluptati sit omnibus nobis'.

PRIMI SVPINI VARIATIO

465 'Venit repetitum depositum'. 'Venit ad repetendum depositum'; 'venit ad repetendam pecuniam'; 'venit repetendi depositi causa'. 'Venit vt depositum repetat'. 'Venit repetiturus depositum'. 'Venit repetere depositum'. Graecanicum hoc postremum, tametsi poetae Latini ab hac loquendi forma non abstant, praesertim Horatius.

DIVIDENDI FORMAE. CAP. LXII

470 'Omnis eloquentia rebus constat et verbis'. 'Rerum vniuersitas decem generibus continetur'. 'Officium oratoris in quinque partes distribuitur'. 'Oratio sex partes complectitur'. 'Oratio sex partibus absoluitur'. 'Primum genus sex continet species'. 'Quidam in septem species secant'. 'Reipublicae tres sunt
 475 formae'. 'Respublica in tres diuiditur formas'. 'Enthymema non simpliciter accipitur'. 'Syllogismus trifariam diuiditur'. 'Omnis argumentatio in formas octo diducitur'. 'Id genus in partes septem deriuatur'. 'Huic generi species subiectae sunt decem'. 'Summa diuisione in duo genera digeritur, quorum vtrunque in species complures distrahitur'. 'Praeudiciorum vis omnis tribus in
 480 generibus versatur'.

DISTRIBVENDI. CAP. LXIII

'Bis me tuae delectarunt literae, partim quod essent mirum in modum elegantes, partim quod eximiam quandam in me benevolentiam prae se ferrent'. 'Pars ingenium, alii corpus exercebant' duriuscule dixit Salustius, sed
 485 eleganter. 'Vtrunque fratrem alienauit a sese, vnum morum asperitate, alterum sordibus'. 'Corpore atque animo constat homo, alterum cum pecudibus habet commune, alterum cum diis'. 'Neminem non lacessit, hunc scriptis, illum conuiciis, alium minis'. 'Hunc negligit, hunc odit' (verum id magis in carmine quadrauerit). 'Geminatio verborum interdum habet vim, leporem alias'
 490 (Cicero). 'Alios assentatione delinit, alios muneribus corrumpit, alios promissis illectat'. 'Modo ait, modo negat'. 'Interim obiurgat, interim inepte blanditur' (quod quidem Fabianum est). 'Nunc neminem admittit, nunc omnibus occurrit'.

PROHIBENDI AVT IMPEDIENDI SIGNA. CAP. LXIII

- 495 'Nemo prohibet ire quenquam publica via'. 'Tu me prohibes ne publica ingrediar via'. 'Quo minus assecutus sis, fortuna in culpa fuit, non ego'. 'Impedimento fuit quo secius lex ferretur'. 'Hactenus rescribere non licuit per valetudinem, etiamsi per occupationes licuisset'. 'Ego id agam qui ne detur' apud Terentium legimus. 'Metuo vt ferre possis', id est 'ne non possis'. (Etiam-
 500 si hic 'vt' pro 'quomodo' positum videri possit.) 'Id vtile, vt ne quid nimis'. ('Vti ne', 'vt ne' pro 'ne', quemadmodum apud Graecos ἴνα μή.) 'Non veto quin quae velis facias'. Suetonius in Tyberio: 'intercessit quo minus in acta sua iuraretur' (id est 'obstitit', 'inhibuit', 'impedimento fuit'). 'Per me non stetit quo minus viceris'. 'Exclusus tempore non venit', id est 'temporis angustia
 505 obstitit quo minus veniret'.

DVBITANDI

- LB 45 'Non dubito quin cupias redire'. 'Non dubito te cupere | reditum'. 'Res in ambiguo est'. 'Nondum satis constitui'. 'Adhuc anceps animi sum'. 'Adhuc haereo'. 'Etiam dum ἐπέχω' (quod est Academicorum). 'Nondum huc aut illuc

457 res D: res haec A-C.

464 VARIATIO B-D: VARIATIO CAPI. XL A, numero superuacaneo.

470 CAP. LXII B-D: CA. XLI A.

477 deriuatur B D: diriuatur A C.

478 digeritur D: diuiditur A-C.

481 CAP. LXIII B-D: CAP. XLII A.

484-485 sed eleganter D: om. A-C.

494 CAP. LXIII B-D: CAP. LX A.

497-498 Hactenus ... licuisset D: om. A-C.

502 quo C D: et quo A B.

504-505 Exclusus ... veniret D: om. A-C.

509 quod est Academicorum B-D: om. A.

509-512 Nondum ... iudicium C D: om. A B.

464 PRIMI SVPINI VARIATIO Cf. ch. 58, above, p. 120.

471 *Omnis ... verbis* Cic. *Opt. gen.* 2, 4: "eloquentia constat ex verbis et ex sententiis".

472-473 *six partes* Er. accepts the six-fold division of a speech; see below, p. 270, n.l. 847.

475 *Respublica ... formas* See Cic. *Rep.* I, 26, 42.

Enthymema See Quint. *Inst.* V, 10, 1.

479-480 *Praeiuudiciorum ... versatur* Quint. *Inst.* V, 2, 1.

484-485 *Pars ... sed eleganter* Sall. *Cat.* 2, 1; *duriuscule* refers to the lack of symmetry between *pars* and *alii*.

486-487 *Corpore ... cum diis* Cf. Sall. *Cat.* 1, 2: "nostra omnis vis in animo et corpore sita est ... alterum nobis cum diis, alterum cum beluis commune est".

489-490 *Geminatio ... Cicero* Cic. *De or.* III, 54, 206.

491 *Modo ... negat* Ter. *Eun.* 174.

492 *Fabianum est* The repetition of 'interim' is

characteristic of Quintilian. The meaning 'sometimes, from time to time' is post-Augustan.

495 *Nemo ... publica via* Plaut. *Circ.* 35: "Nemo ire quemquam publica prohibet via"; *Adag.* 2427, *ASD* II, 5, pp. 310-311.

497 *Impedimento ... ferretur* Cf. *Rhet. Her.* I, 12, 21: "impedimento est quo setius [lex] feratur".

499 *Ter. Andr.* 335 (mihi qui).

Metuo vt ferre possis Cf. *Ter. Andr.* 277: "Haud verear si in te sit solo situm; | Sed vt vim queas ferre".

500 *Id ... ne quid nimis* *Ter. Andr.* 61: "in vita esse vtile vt ne quid nimis"; *Adag.* 596, *LB* II, 259 E-260 E.

502-503 *Suetonius ... iuraretur* *Suet. Tib.* 26, 2.

504 *Exclusus ... venit* *Caes. Gall.* VI, 31, 1.

509 ἐπέχω The term used for the 'suspension of judgement' of the later Academic philosophers, who held that absolute knowledge was not within man's reach, and that one should therefore refrain from

510 *inclinat sententia*. ‘*Adhuc in aequilibrio vacillat animus, vtroque nutans*’.
 ‘*Hactenus suspendo decretum animi*’. ‘*Nondum liquet*’. ‘*Ampliatum est iudicium*’.

SINE ET CITRA

515 ‘*Citra praeceptoris operam doctus euasit*’. ‘*Sine praeceptore doctus euasit*’.
 ‘*Nulla praeceptore doctus euasit*’. ‘*Absque pecuniis nihil efficias*’. ‘*Extra iocum*’ pro ‘*sine ioco*’ dixit Tullius.

OSTENTANDI

520 ‘*Ostentat ingenium*’. ‘*Iactitat natales suos*’. ‘*Tactat se de natalium splendore*’.
 ‘*Vendicat sibi eloquentiam*’. ‘*Mire sibi placet de specie corporis*’. ‘*Vbique maiorum imagines depraedicat*’. ‘*Sunt qui se vulgo sanctimoniae specie venditant*’.
 ‘*Ipse sui praeco est*’; ‘*ipse sui ipsius tibicen est*’. ‘*Ipse suarum virtutum apud omnes canit encomium*’. ‘*Mirum quam ipse sibi pulcher est*’.
 ‘*De maiorum nobilitate gloriatur*’. ‘*Plurimum sibi tribuit*’. ‘*Suis ipsius suffragiis tantum non deus est*’.
 ‘*Sibi Suffenus est*’. ‘*De generis nobilitate dictum mirum quas tollat cristas, quae erigat cornua*’.

CORRIGENDI SANANDIQUE

530 ‘*Huic incommodo paulo mederi possis*’. ‘*Huic malo illud erit remedio*’. ‘*Quod iactu cecidit, arte corrigas*’.
 ‘*Mendum litura tollitur*’. ‘*Animi morbos sanat philosophia*’. ‘*Corporis vitia ingenii dotibus pensantur*’. ‘*Febre leuatus est*’.
 ‘*Malis omnibus mors semel liberat*’. ‘*Oculorum vitia ruta emendat*’. ‘*Orationis vitia grammatica castigat*’.
 ‘*Philosophia morbos animi pellit medicaturque*’. ‘*Dentium cruciatum vinum lenit*’.
 ‘*Vteri tormina leuat malua*’. ‘*Capitis dolores mitigat somnus*’, ‘*sedat tormina*’, ‘*fugat prurimum*’, ‘*sopit dolorem*’, ‘*leuat dolorem*’.
 ‘*Stomachum labascentem fulcit vinum vetus*’. ‘*Stomacho conducit peruigilium*’.
 535 ‘*Vxor vitium aut mutandum est aut ferendum*’. ‘*Morbis omnibus arte succurritur*’.
 ‘*Soli senectuti subueniri non potest*’. ‘*Aduersus podagram efficax est apium*’.
 ‘*Contra carcinomata valet mel*’. ‘*Obsistit ebrietati cicuta*’. ‘*Aduersus alui tormina remedio est crepitus*’.

BLANDIENDI SIVE HORTANDI

540 ‘*Dic age*’. ‘*Dic sodes*’. ‘*Dic obsecro*’. ‘*Dic quaeso te*’. ‘*Dic amabo*’ (quod frequens est apud M. Tullium). ‘*Blanditur*’. ‘*Assentatur*’. ‘*Palpatur*’ (Horatius). ‘*Palpam obrudere*’ (Plautus). ‘*Demulcere caput*’. ‘*Ad gratiam loqui*’.
 ‘*Dare auribus*’ (Trebonius Ciceroni: ‘*noli putare, mi Cicero, me hoc auribus tuis dare*’). Caesar: ‘*auribus Vari seruiunt*’ (id est ‘*blandiuntur*’). ‘*Fac virum te praebeas*’.
 545 ‘*Quid habes quod ad haec respondeas? cedo*’. ‘*Agedum*’. ‘*Eia age*’. ‘*Vide sis*’. ‘*Quin vno tu verbo rem expedis?*’.

TVA CAUSA

‘*Nolim id esse verum, vel tua causa*’. ‘*Tibi metuo*’. ‘*Mihi gaudeo*’. ‘*Omnium*

550 nomine doleo'. M. Tullius: 'nam ego eo nomine sum Dirachii hoc tempore vt quam celerrime quid agas audiam'. Catullus: 'Eone nomine imperator vnice / Fuisti in vltima occidentis insula?'. 'Tua gratia munus hoc suscepi'. 'Vicem tuam doleo'. 'Commoda illi respectu mei' (qua loquendi forma vsus est Quintilianus). Inuenitur et: 'contemplatione tui'. 'Tui causa'. 'In tuam gratiam haec feci'.

555 VTRUM NECNE

'Vise vtrum redierit an non'. 'Vise num iam redierit an nondum'. 'Vise redieritne domum'. 'Vise an redierit an non'. 'Vise redieritne domum necne'. 'Vise redierit an non'. 'Cogita vtrum famae malis consulere an pecuniae'. 'Cogita famaene malis consulere an pecuniae'. 'Cogita famae malis consulere an pecuniae'. 'Cogita an famae malis consulere an pecuniae'. 'Cogita num famae malis consulere quam pecuniae'. 'Vide si potes esse possessor' (Cicero in Oratore suo libro 2. 'si' pro 'an' dixit, imitatus Graecos, apud quos $\epsilon\iota$ bifariam significat).

CONCEDENDI

565 'Finge hominem viuere'. 'Fac ita esse'. 'Fac potuisse'. M. Tullius: 'facite hoc

515-516 Extra ... Tullius *C D: om. A B.*

519 prius sibi *C D: om. A B.*

519-525 Mire ... cornua *D BAS LB: om. A-C.*

521 prius sui *BAS LB: om. D.*

534-535 Stomachum ... peruigilium *D: om. A-C.*

538 Aduersus ... crepitus *D: om. A-C.*

540-544 quod ... blandiuntur *D: om. A-C.*

549-551 M. Tullius ... insula *D: om. A-C.*

556 iam redierit an nondum *D: redierit an non A-C.*

565-566 Fac potuisse ... improbare *D: om. A-C.*

committing oneself to definite assertions while continuing to act on a basis of reasonable probability. Er. could have met the Greek term either in Cicero (e.g. *Ac. I, 18, 59; Att. VI, 6, 3*) or in Plutarch (*Mor., 'De primo frigido', 955 c*).

511-512 *Ampliatum est iudicium* E.g. Quint. *Decl. min. 334, 5*: "Fingamus ... ampliatum fuisse iudicium".

516 Cic. *Fam. VII, 16, 2.*

520-521 *Sunt qui ... venditant* Cf. *Moria, ASD IV, 3, p. 161, n.l. 534*, Listrius' note on 'vendunt', quoting Poliziano: "Vultuque tristes, vendunt sanctimonias" (for this phrase, see Angelo Ambrogini Poliziano, *Prose volgari inedite e poesie latine e greche edite e inedite*, ed. I. Del Lungo, Firenze, 1867 (repr. Hildesheim, 1976), p. 283, v. 46).

524 *Suffenus* See Catull. 22, 15 sqq. for Suffenus, whose judgement deserted him where his own verse was concerned; *Adag. 1412, LB II, 557 F-558 A.*

527-528 *Quod ... corrigas* Cf. Ter. *Ad. 741*: "Illud quod cecidit forte, id arte vt corri-

gas".

535 *Vxoris ... ferendum* See Gell. I, 17, 4, quoting Varro *Men.*

541 Hor. *Serm. II, 1, 20*: "si palpere".

542 Plaut. *Pseud. 945.*

Demulcere caput Ter. *Heaut. 762; Adag. 2037, ASD II, 5, p. 60.*

543 *Trebonius* Cic. *Fam. XII, 16, 1.*

544 *Caesar ... seruiunt* Caes. *Civ. II, 27, 2.*

548 *Mihi gaudeo* An unusual expression used by Cic. *Fam. VI, 15.*

549 Cic. *Fam. XIV, 3, 4* (quid agatur).

550-551 *Catullus ... insula* Catull. 29, 11-12.

552-553 *qua ... Quintilianus* E.g. Quint. *Inst. XII, 9, 11*: "respectu communium officiorum".

553 *contemplatione tui* This construction seems to belong mainly to the Jurists.

556 *Vise num ... nondum* Cf. Ter. *Phorm. 445*: "vise redieritne iam an nondum domum".

561-562 *Vide ... dixit* Cic. *De or. II, 70, 283.*

565-566 M. Tullius ... *improbare* Cic. *Phil. XII, 12, 29.*

meum consilium legiones nouas non improbare'. 'Vt donemus ita esse'. 'Vt hoc interim tibi concedamus'. 'Vt hoc interim tibi largiar'. Cicero: 'vt non referat pedem, insistat tamen'. Cato: 'non est in nostra potestate, sed in natura, vt tamen multum sit in nobis'. 'Pone sic esse in tabulis'. 'Esto sane'. 'Sit ita sane'. 'Vt maxime iusserim, non erat tuum id fa|cere'. 'Etiam si quid asperius
 LB 46 dixisset, tuum erat obticescere'. 'Sed imaginare me donasse, non potes tibi rem
 571 vindicare'. 'Et si maxime donassem, non tibi ius est rei vindicandae'. 'Donarim sane, non statim tibi ius est iniiciendi manum'.

PARVM ABESSE

575 'Pene scopum attigeras'. 'Prope scopum attigeras'. 'Propemodum attigeras scopum'. 'Parum aberas a scopo'. 'Parum abfuit vt scopum attigeris'. 'Parum abest quin scopum attigeris'. 'Res parum aberat a pugna'. 'Parum aberat quin pugnarent'. 'Minimum aberat vt homini manus iniiceret'. 'Minimo minus scopum attigeras'. Plautus: 'nihil fuit propius quam vt perirem'. 'Vix hominem
 580 cohibui, quo minus manum iniiceret'. 'Tantum non conserebant manus'; 'tantum non adorabant' (quod Graecis est familiarius μόνον οὐχί). Suetonius de Tyberio Caesare: 'ciuilem admodum inter initia, ac paulo minus quam priuatum egit' ('paulo minus' dixit pro 'propemodum'). Ac paulo post: 'quod paulo minus vtrunque euenit' (id est 'parum abfuit quin vtrunque euenit'). Idem de
 585 eodem: 'sed tantum non statim a funere ad negotiorum consuetudinem rediit' (id est 'propemodum statim a funere'). Pro 'tantum non' Terentius dixit 'modo non': 'is senem pellexit per epistolam, modo non montes auri pollicens'. 'Nihil longius abfuit quam vt hosti me dederem'. M. Tullius: 'nec mihi longius quicquam est quam videre hominum vultus'.

590

INCERTITVDINIS

'Annos natus est ferme viginti'. 'Annos natus circiter octoginta'. 'Circa lustra decem' dixit Horatius. 'Annos natus est plus minus quadraginta'. 'Ad dies viginti'. Cicero: 'quum annos ad quinquaginta natus esset'. 'Hora quasi decima' (apud Suetonium). 'Annos habet haud scio an duodeuiginti'. 'Puerum
 595 annos natum fortasse decem'. Salustius: 'diu in incerto habuere'.

CORRECTIONIS ET OCCVPATIONIS FORMVLAE. CAP. LXV

'In pietate praecipua felicitatis pars, vel tota potius felicitas hominis sita est'. Salustius: 'vulgi more magis quam iudicio'. 'Doctrina nihil ad virtutem
 600 conduit, imo nonnihil officit'. 'Tibi praecipue atque adeo tibi vni calamitatem hanc acceptam ferre possumus'. 'Ducem hostium intra moenia atque adeo in senatu videmus'. 'Tuum opus vidi magis quam legi'. 'Graecas literas degustauit verius quam didicit'. 'Bonas literas sedulitate sua deprauauit vel, vt verius dicam, euertit'. 'Bonas literas non dico deprauauit, sed funditus euertit'. 'Suos omnes laesit; quid dixi laesit? imo subuertit'. M. Tullius: 'sed in hoc ferendus
 605 meus error; ferendus autem? imo etiam adiuuandus'. 'Quem historicum citius

dixeris quam poetam'. 'Lucanum relegi, non tam poetam quam historicum'. 'Ni pater esses, dicerem te desipere'. 'Hic exercitus ductor, pene dixeram seductor'. 'Vertit Homerum, pene dixeram peruertit'. 'Respondebo non orationi tuae sed conuitio'.

- 610 In summa, correctio fit vel augendo vel minuendo vel commutando. Augendo, vt M. Tullius in Catilinam: 'qui de huius vrbis atque adeo orbis terrarum exitio cogitant'; idem pro Planco: 'insector, posco, atque adeo flagito'. (Haec sermonis forma frequens est apud Ciceronem.) Minuendo, vt: 'sic hic viuimus, aut victitamus verius'. Commutamus aut in contrarium
- 615 verbum, aut in aliud commodius ac significantius: 'pro hospite hostem foui domi meae'; 'hic legationibus non immoratur sed immoritur'; 'hic patrimonium omne absumpsit aut, vt melius dicam, abliguriuit'. Idem aliquoties facit 'at'; Terentius: 'fucum factum mulieri, / At quem deum?'; M. Tullius: 'vna mater oppugnat, at quae mater? quae' etc.

567-569 Cicero ... in nobis *D: om. A-C.*
 578 Minimum *D: Parum A-C.*
 578-579 Minimo ... perirem *D: om. A-C.*
 582 quam *C D: qui A B.*
 584 euenerit *D: eueniret A-C.*
 588-589 Nihil ... vultus *D: om. A-C.*
 591-592 Circa ... Horatius *D: om. A-C.*
 592 Annos ... quadraginta *C D: om. A B.*
 593 Cicero ... esset *D: om. A-C.*
 595 Salustius ... habuere *D: om. A-C.*

596 CAP. LXV *B-D: CAP. LXI A.*
 598 Salustius ... iudicio *D: om. A-C; Doctrina B-D: Praecipua doctrina A.*
 600-601 Ducem ... videmus *D: om. A-C.*
 603 dico *D: dicam A-C.*
 604-605 M. Tullius ... adiuuandus *D: om. A-C.*
 607-608 Hic ... peruertit *D: Homo pene dixeram impostor A-C.*
 610-619 In summa ... quae etc. *D: om. A-C.*

567-568 Cicero ... tamen *Cic. Phil. XII, 3, 8* (insistet certe).
 568 Cato Not Cato, but Varro *Rust. I, 4, 4.*
 579 Plantus ... perirem *Plaut. Mil. 475-476:* "quid propius fuit / Quam vt perirem ...?"
 581-585 Suetonius ... rediit *Suet. Tib. 26, 1; 39, 1; 52, 1.*
 586-588 Terentius ... pollicens *Ter. Phorm. 67-68* (per epistulas pellexit).
 588-589 M. Tullius ... vultus *Cic. Rab. Post. 12, 35.*
 592 Hor. *Carm. IV, 1, 6.*
 593 Cic. *Cluent. 40, 110.*
 594 apud Suetonium Cf. *Suet. Cal. 58, 1:* "Hora quasi septima" (*var. lect. fere*).
 595 Sall. *Cat. 41, 1.*
 598 Salustius ... iudicio *Sall. Epist. ad Caes. I, 2, 4.*
 600-601 Ducem ... videmus *Cic. Catil. I, 2, 5* (videtis).
 604-605 M. Tullius ... adiuuandus *Cic. Att. XII, 43, 1:* "Sed ferendus tibi in hoc meus error. Ferendus? immo vero etiam adiuuandus".

607 Ni pater ... desipere A translation of Soph. *Ant. 755*; see *Adag. 1616, ASD II, 4, pp. 98-99, ll. 282-283:* "Ni pater esses. Hoc vulgo dici consuevit quoties honoris aut metus causa conuicium reticebant et conuiciendum relinquebant".
 608-609 Respondebo ... conuitio *Cic. Dom. I, 3:* "Respondebo hominis furiosi non orationi ... sed conuicio".
 610-617 In summa ... abliguriuit These examples illustrate the figure *paronomasia* or *adnominatio*. See *Rhet. Her. IV, 21, 29 sqq;* *Quint. Inst. IX, 3, 66 sqq.*
 611-613 M. Tullius ... flagito *Cic. Catil. I, 4, 9; Planc. 19, 48* (*Planco, sic* in *Er.*; cf. below, p. 149, l. 74).
 616 hic ... immoritur Cf. *Quint. Inst. IX, 3, 73:* "Non exigo vt immoriaris legationi; immorare".
 617 abliguriuit Cf. *Apul. Apol. 59:* "Patrimonium omne iam pridem abliguriuit".
 618 Ter. *Eun. 589-590.*
Cic. Cluent. 70, 199.

620

AVTORES CITANDI FORMVLAE. CAP. LXVI

‘Vt Ciceroni placet’. ‘Autore Platone’ (vel quia hoc sensit, vel quia suasit, vel quia narrat, nam trifariam vtuntur hac voce). ‘Teste Varrone’. ‘Si Terentio credimus’. ‘Vti refertur apud Plinium’. ‘Vt ait Protagoras Platonicus’. ‘Vt apud Xenophontem Simonides dixit’. ‘Epicuro teste, felicitas in voluptate sita est’.

625 ‘Aristoteles bonorum tres ordines fecit’. ‘Non spirare animal cui non sit sanguis calidus, autor est Theophrastus’. ‘Apud Plinium scriptum est elephantos decimo demum anno parere’. ‘Pyrrho negat quicquam sciri posse’. ‘Id

LB 47 verum esse testis est Liuius’. ‘Extat in | annalibus’. ‘Veterum literis proditum est’. ‘Eius sententiae complures citat autores’. ‘Ad eam sententiam quam

630 plurimos allegat testes’. ‘Eam sententiam multorum autoritate tuetur’. ‘Huic opinioni Plinius astipulatur’. ‘Huic sententiae suffragatur Plato’. ‘Idem sentit Pythagoras’. ‘Aristoteli animal est etiam spongia’. ‘Plinio sentiunt et arbores’.

VARIATIO IMPERATIVI MODI. CAP. LXVII

635 ‘Vale’, ‘valeas’, ‘fac valeas’, ‘valeto’, ‘valebis’ idem pollent. Et in quibusdam futurum subiunctiui: ‘memineris’ pro ‘memento’; ‘oderis’ pro ‘odio habeto’. In caeteris item si addideris prohibendi signum: ‘ne dixeris’, ‘ne dicas’, ‘ne dic’.

VARIATIO FUTVRI. CAP. LXVIII

640 ‘Poenitebit olim te’. ‘Futurum est vt olim te poeniteat’. ‘Spero te gauisurum facto’. ‘Breui opinor taedebit te huius vitae’. ‘Opinor fore vt breui te huius taedeat vitae’. ‘Spero futurum vt facto gaudeas’. ‘Dixeris egregie’ (Horatius). ‘Alligaris filium’ (Terentius). ‘Abibit hinc propediem’. ‘Abiturus est hinc propediem’.

In ea vero periphraasi ‘futurum est vt repetat creditum’ Latini videntur reddere Graecam figuram μέλλει λέγειν, id est ‘dicturus est’. Est autem 645 familiaris Ciceroni. Necessaria quoque, quoties in verbum inciderimus quod futuro careat, vt: ‘spero fore vt artem breui perdiscas’; nam ‘perdisciturum’ non poteris dicere.

Est futurum quoddam quasi mixtum cum significatione praeteriti, vt: ‘prius quam tu domum redeas, ego epistolam perscripsero’; ‘antequam in portum peruenies, nauis soluerit’; ‘si tales animos in pugna praestabitis, vicerimus’ (sive ‘vicimus’); id quod finitimum esse videtur τῷ μετ’ ὀλίγον μέλλοντι, quanquam id alioqui Latini circumloquuntur per ‘iam’, ‘iamiam’, et 650 ‘mox’: ‘iam aderit’, ‘similis iamiam morituro’, ‘mox audies’.

655 Sunt in quibus necessitate abutimur futuro subiunctiui, vt: ‘meminero’, ‘odero’, ‘nouero’. Ad futuri significationem pertinent et illa: ‘confido commentarium hoc studiosis probatum iri’ et ‘perspicio te perditum ire filium’.

DE PERIPHRAZI GENERALI VERBORVM. CAP. LXIX

660 Commune fere est modis omnibus vt per 'fio' verbum aut similia circumloquamur; 'ita charus eris omnibus'; 'ita fiet vt charus sis omnibus'. 'Hoc modo effugit inuidiam'; 'hoc modo factum est vt effugerit inuidiam'. 'Vtinam ex aequo me amares'; 'vtinam fieret vt ex aequo me amares'. 'In vxorem pessimam incidi'; 'mihi vsu venit vt in pessimam vxorem inciderim'.

DE MODO POTENTIALI. CAP. LXX

665 Ad modum potentialem fere pertinent quae per 'potest' aut 'debet' aut simile verbum exponi possunt.

'Quid agas cum eo qui nihil intelligit?'. 'Est quod rideas'. 'Non est quod inuideas'. 'Videas et flumina sicca'. 'Cerneres alios trepidare, alios circumspec-

620 CAP. LXVI B-D: CA. LXII A.

621-622 *primum* vel ... voce C D: om. A B.

633 CAP. LXVII B-D: CA. LXIII A.

635 pro odio habeto B-D: om. A.

637 CAP. LXVIII B-D: CA. LXIII A.

640 Horatius D: om. A-C.

641 Terentius D: om. A-C.

651 μετ' A C D: μετα B.

657 CAP. LXIX B-D: CAP. LXV A.

662 vxorem inciderim D: inciderim vxorem A-C.

663 CAP. LXX B-D: CA. LXVI A.

626 *Apud Plinium scriptum* See Plin. *Nat.* VIII, 10, 28.

627 *Pyrrho* The founder of the Sceptic school of philosophy which denied the possibility of definite knowledge, and hence of making positive statements.

630 *allegat* Cf. above, ch. 56, p. 120.

634-636 *Vale ... ne dic* For this section see Charis. III, 259 K, especially: "Dicunt enim omnia imperatiua tribus modis intendi posse, velut dic dicas dixeris". On the basis of function, ancient grammarians classified what is now called the future perfect indicative as future subjunctive (or conjunctive, or adjunctive), i.e. appropriate to a subordinate clause (as in 'cum dixerō, audies'), the very similar perfect subjunctive forms as optative or imperative, noting that the forms of the two modes differed in pronunciation. In speech however the forms tended to coalesce and were eventually confused. Defective verbs such as 'memini, odi' had no present imperative or present subjunctive forms in use, and wish or command was expressed via (in modern terminology) perfect subjunctive forms. Er. interprets 'memineris, oderis' as future sub-

conjunctives rather than optatives. Ancient discussions of the subject are often muddled and inconsistent. See G. Serbat, *Le 'futur antérieur' chez les grammairiens latins*, in: J. Collart, *Varron, grammairien antique et stylistique latine*, Paris, 1978.

640 Hor. *Ars* 47.

641 Ter. *Ad.* 844.

649 *perscripsero* Er. seems to call such forms, when used in main clauses, future perfect, not perfect subjunctive. See above, n.ll. 634-636.

650-651 *si tales ... vicimus* See Valla *Eleg.* III, 49, where a similar quotation is given, as from Livy; cf. Liv. XXI, 43, 2: "Si quem animum ... paulo ante habuistis, eundem mox ... habueritis, vicimus". See above, p. 60, l. 689.

654-655 *meminero, odero, nouero* These three defective verbs, having forms derived from a perfect stem only, were often mentioned together by ancient grammarians when discussing verb forms, e.g. Charis. III, 259 K. For the term 'futurum subiunctiu', see above, n.ll. 634-636.

667 *Videas ... sicca* Verg. *Ecl.* VII, 56.

tare fugam'. 'Vidisses omnes obmutescere'. 'Equidem istud non affirmarim'. 'Dixerit hic aliquis'. 'Maturius venisses'. Et apud Terentium 'praediceres' pro
670 'praedicere debuisses'.

Graeci addunt syllabam *άν*: λέγοις *άν*.

AESTIMANDI VERBA. CAP. LXXI

'Plurimi me facit'. 'Parui habet'. 'Pro nihilo ducit'. 'Nihili pendit'. 'Pro minimo
675 ducit'. 'Ne huius quidem facio' (*δεικτικῶς*, ostenso pilo aut flocco). 'Maximo in
pretio est apud omnes'. 'Plurimi fit apud omnes'. 'Magni habetur apud suos'.
'Pili non facio'. 'Nauci non facio'. 'Flocci non facio'. 'Boni consulere'. M.
Tullius: 'tranquillissimus autem animus meus, qui totum istud aequi bonique
680 facit'. Terentius: 'istuc aequi bonique facio'. Salustius: 'supra ea veluti ficta
pro falsis ducit'. Idem: 'fidem suam interposuit, quam non minoris quam
publicam ducebat'. Idem: 'quae prima mortales ducunt' (id est 'quae plurimi
faciunt homines'). 'In gratiam habere' pro eo quod est 'beneficii loco ducere'
dixit Salustius: 'denique regi patefecit quod pollicebatur senatum et populum
Romanum, quoniam armis plus valuissent, non in gratiam habituros'. 'Nihil
habere pensi' pro 'non curare' dixit Salustius: 'neque id quibus modis
LB 48 assequeretur, | dum sibi regnum pararet, quicquam pensi habebat'. Idem: 'nihil
686 pensi, nihil moderati'. Idem: 'vilia habere' pro 'contemnere': 'fidem fortunas
pericula vilia habere'. 'Vnius aestimemus assis' dixit Catullus, contra gramma-
ticorum leges. 'Cassa nuce non emam'. 'Filius eodem est apud me pondere
quo fuit ille' (Cicero).

690

EMENDI FORMVLAE ET SIMILIA. CAP. LXXII

'Nimio emisti; non reuendes tantidem'. 'Nimio liceris; minoris addicturus
erat'. 'Quanticunque indicaris, tanti mercabor'. 'Vide vt quam maximo
aestimes'. 'Non refert quanti res ipsa sit, sed quantopere tibi sit opus ea'. 'Tu
695 tuum agrum pluris conducis quam ego meum emerim'. 'Paulo locas aedes
tuas'. 'Cupiam maximo, si queam'. 'Eme quam potes minimo, reuende quam
potes plurimo'. 'Asse non emerim totam Ciceronis famam'. 'Labore dii bona
sua vendunt'. 'Vili vendunt, minoris non possunt'. 'Non emit qui nihilo emit'.
'Care emit qui rogat'. 'Extrude merces quanticunque potes, vel gratis alicui
obtrudito, si secus non potes'. 'Redimas te captum quanti potes (pro 'quam
700 potes minimo'); si nequeas paulo, at quanti potes'. 'Cui addictus est ager?
Loduico. Quanti?'. 'Frumentum additum est, sed nondum admensum'.
'Quanti proscripsit aedes? ducatorum myriade'. 'Quanti coenastis? percare'.
'Magno hic viuitur'. 'Amatur vilissime'. 'Bassus carius cacat quam bibit'.
'Magna mercede canit'. 'Maxima tacuit Demosthenes'. 'Quanto | Metiris
705 pretio?' (Iuuenalis). 'Quanti stipulatus es?'. 'Thais decem milibus dragmarum
noctem venditabat'. 'Nimio constat elegantia'. Suetonius: 'quorum vni mellita
quadragies sestertium constiterunt' (hic enim subauditur auferendi casus:
'quadragies centum milibus').

DISCRIMINIS FORMVLAE. CAP. LXXIII

710 'Nihil interest facias an dicas'. 'Nihil refert per te facias an per alium'. 'Parui mea refert quid nolis aut velis'. 'At mea plurimum refert'. 'Quid interest vtrum facias an instiges?'. 'Plurimum interest, maxime refert, quo tempore

671 Graeci ... λέγοις ἄν *D: om. A-C.*

672 CAP. LXXI *B-D: CA. LXVII A.*

676 *tert. non C D: om. A B.*

676-687 Boni ... vilia habere *D: om. A-C.*

687-688 dixit ... leges *D: om. A-C.*

688-689 Filius ... Cicero *D: om. A-C.*

690 CAP. LXXII *B-D: CA. LXVIII A.*

692 indicaris *B-D: iudicaris A.*

696 plurimo *C D: maximo A B.*

696-697 bona sua *C D: sua bona A B.*

698-702 Extrude ... myriade *D BAS LB: om. A-C.*

699-700 pro quam potes minimo *BAS LB: quam potes pro minimo D.*

705 Iuuenalis *D: om. A-C.*

707-708 hic ... milibus *D: om. A-C.*

709 CAP. LXXIII *B-D: CAP. LXIX A.*

669 *Ter. Andr. 793.* See above, p. 60, l. 688.
672 CAP. LXXI This chapter and chapters 72 and 75 (below, p. 136) contain material similar to that found in 'Colloquiorum formulae', *Coll., ASD I, 3*, pp. 58-60. This was a little work sketched out in Paris c. 1498, but published, without Er.'s knowledge, only in 1518. Although Er. did not preserve the manuscript (*Ep. 1193*, ll. 1-3), he presumably had the notes, which he used also in writing *De copia*: other sections also contain phrases and examples from the 'Colloquiorum formulae'. There are other similarities with *De construct.*, produced, like *De copia*, for St. Paul's School. See references in notes to *De construct.*, *ASD I, 4*, pp. 121-143.

674 *Ne huius quidem facio* Cf. *Ter. Ad. 163*: "Huius non faciam"; *Adag. 707, LB II, 305 A.*

676 *Pili ... Nanci ... Flocci Adag. 704-706, LB II, 304 B-305 A.* These are colloquial expressions, mostly found in Plautus and Terence. Cf. above, p. 108, ll. 989-990.

677 *Cic. Att. VII, 7, 4* (aequi boni facit).

678 *Ter. Heaut. 788.*

678-680 *Salustius ... ducunt Sall. Cat. 3, 2; Ing. 32, 5* (interponit); *Cat. 36, 4* (putant).

682-683 *denique ... habituros Sall. Ing. 111, 1* (polliceatur ... armis amplius valuissent).

684-686 *neque ... moderati Sall. Cat. 5, 6; 12, 2* (neque moderati).

686-687 *fidem ... habere Sall. Cat. 16, 2.*

687-688 *Vnius ... leges Catull. 5, 3.* The *lex grammaticorum* is that specific value and price should be expressed by a nominal form in the ablative case, not the genitive; see the examples in the following chapter, and *Coll.* (Colloquiorum formulae: Vendendi et emendi), *ASD I, 3*, p. 58, l. 849: "vbicunque adsit substantium precii, id in ablatiuo poni, caeteris aut in genetiuo posi-

tis aut in aduerbium mutatis".

688 *Cassa nuce Adag. 708, LB II, 305 B:* "Vitiosa nuce non emam ... et vulgo dicimus, cassa nuce non emerim".

689 *Cic. Att. X, 1, 1.*

690 CAP. LXXII See above, n.l. 672.

693 *Non refert ... opus ea* Cf. Cato (*Jordan, p. 79*), quoted *Sen. Epist. 94, 27*: "Quod non opus est, asse carum est"; *Adag. 3399, LB II, 1048 D-F; Otto 175.*

696-697 *Labore ... vendunt* See *Adag. 1153* (Exercitatio potest omnia), *LB II, 466 A-D.*

698 *Care ... rogat* Cf. *Sen. Benef. II, 1, 4*: "vt maioribus nostris ... visum est nulla res carius constat quam quae precibus empta est"; *Apul. Flor. 16* (69): "Neque enim ... leui mercede emit qui precatur"; *Adag. 220* (Emerere malo quam rogare), *LB II, 120 D-E.* *Extrude merces* *Hor. Epist. II, 2, 11*: "Extrudere merces".

699-700 *Redimas ... at quanti potes* Cf. *Ter. Eun. 74-75*: "vt te redimas captum quam queas / Minumo; si nequeas paululo, at quanti queas".

703 *Magno hic viuatur* Cf. *De construct., ASD I, 4*, p. 124, l. 72: "Nimio, minimo, paulo viuatur Londini".

Bassus ... bibit See *Martial. I, 37* (on a man who had golden chamber-pots).

704 *Maxima ... Demosthenes* See *Gell. XI, 9*, where Demosthenes is recorded as refraining from making a speech of opposition in return for a bribe of a talent.

705 *Iuv. 9, 70-71.*

705-706 *Tbais ... venditabat* Thais was a celebrated Athenian courtesan. The story referred to is actually about the Corinthian courtesan Lais; *Gell. I, 8, 5; Adag. 301, LB II, 150 F-151 A.*

706 *Suet. Ner. 27, 3* (constitit).

virum adeas'. 'Equidem haud magno in discrimine pono' apud Titum Liuium. Et apud Valerium Maximum: 'respondit se vita malle excedere quam metu
 715 violentae mortis amicos inimicosque iuxta ponere'. Salustius: 'adero, me vosque omnibus in rebus iuxta geram'. Vergilius: 'Tros Tyriusque mihi nullo discrimine agetur'. 'Vtrum probes an improbes manum non verterim'. 'Ad ista sum indifferens'. (Ita Suetonius.) 'Quaedam perquam tenui limite diuiduntur' apud Fabium. 'Verane sint haec an ficta nihil laboro'. 'Vtrum scripseris an
 720 dixeris, feceris necne, manum non verterim'. 'Susque deque fero'; 'susque deque habeo'. 'Instigasti, perinde est ac si feceris'. 'Ex aequo in noxia es'. 'Tantundem peccasti'. 'Citra discrimen amat ac laudat omnes'. 'Citra delectum omnes in familiaritatem receptat'. 'Omnes promiscue mordet'. 'Passim haec praedicat'. 'Apud quoslibet haec dicit'. 'Amussis alba in albo lapide'.

725

AFFIRMANDI. CAP. LXXIII

'Promisit se venturum? promisit'; 'maxime'; 'etiam' (pro quo Graeci *vat*). M. Tullius: 'si non, quomodo tabulas conficis? si etiam, quam ob rem' etc. Idem: 'quasi aut etiam aut non non modo verum esset sed necessarium'. (Hunc locum ideo adduxi, quod sunt qui putent 'etiam' non esse confirmantis.) 'Scilicet'.
 730 'Admodum'. 'Quam lubentissime'. 'Benigne'. 'Sic habet'. 'Sic erit'. 'Ita est'. 'Factum est'. 'Plane'. 'Mirum ni'. 'Haud dubie'. 'Dubio procul'. 'Liquet'. 'Constat'. 'Confessum est'. 'In confesso est'. 'Extra controuersiam est'. 'Certum est'. 'Pro certo'. 'Compertum'. 'Liquido'. 'Indubie'. 'Indubitato'. 'Certo certius, vero verius est'. 'Veriora his quae apud Sagram gesta sunt'.

735

ACCVSANDI FORMVLAE. CAP. LXXV

'Accusatus est sacrilegii'. 'Hic se furti alligat'. 'Postulatus est repetundarum'. 'Delatus proditionis'. Caesar Commentariorum 7.: 'principes ciuitatis insimulati proditionis ab Romanis'. 'Reum egit' vel 'peregit'. 'In ius voca'. 'Lege agito'. | 'In ius ambula'. 'In ius duxit hominem'. 'In ius trahis'. 'Litem intendit'. 'Dicam scripsit'. 'Filius cum patre litem agitat'. 'Cum opulentissimo viro illi lis est'. 'Cum Mida iudicio decertat'. 'Accersitus est capitis'. 'Delatus est sacrilegii'. 'Peculatus reum peregit'. Plautus: 'ad tresuiros deferam tuum nomen'. M. Tullius: 'nomen hominis amicissimi detuli'. Idem: 'delationem nominis postulauit'. Idem: 'Roscii nomen deferendum curauit'. 'Diem illi dixit'. T. Liuius: 'Cesoni capitis diem dicit'. Idem: 'rei capitalis diem Posthumio dixerunt'. 'Eum talionis agentem exceptione repulit'. 'Agit cum eo malae tractationis'. 'Damnatus est repetundarum' vel 'de repetundis'. 'Absolutus iniuriarum'. 'An quisquis gratiam cum possit non refert, ingrati teneatur?'. 'An teneatur reipublicae laesae, qui quod sibi licuit fecit?'. 'Laesae religionis sit
 745 actio'. 'Nec audacem timoris absoluimus' dixit Seneca. (Ad hanc formam pertinent illa quae referuntur in titulo laudandi ac vituperandi.) Cicero: 'qui iam de maiestate postulauit'. Plautus: 'cras subscribam homini dicam'. Idem:
 750

755 'quum istam causam subscriberent'. (Vnde 'subscriptores' dicuntur qui cum accusatore causam et crimen subscribunt et actori adsunt. M. Tullius: 'accusabat M. Aquilium, subscriptore C. Rutilio Ruffo'. Inde et 'scriptio'.) 'Incusat senis parsimoniam'. 'Insimulat herum maliciae'. 'Causatur tutorum perfidiam'.

FORMVLAE VTILITATIS. CAP. LXXVI

760 'Nihil aeque conducit ad beate viuendum'. 'Nihil ad parandas opes conducibilius'. 'Nihil ad eam rem confert'. 'Plurimum adferet adiumenti'. 'Vtilis ad parandos amicos assentatio'. 'Plus adfert voluptatis quam vtilitatis'. 'Plurimas ad res hic libellus vsui futurus est'. 'Ad id patruus in primis adiutare poterit'.

715-718 Salustius ... Suetonius *D: om. A-C*.
 720-721 *susque deque habeo B-D: om. A*.
 721 *es C D: est A B*.
 724 Amussis ... lapide *B-D: om. A*.
 725 CAP. LXXIII *B-D: CAP. LXX A*.
 726 *se D: sese A-C*.
 726-729 M. Tullius ... confirmantis *D: om. A-C*.
 733 *Liquido D: Liquido liquet A-C*.
 733-734 *Certo ... sunt D: om. A-C*.
 735 CAP. LXXV *B-D: CA. LXXI A*.
 737 *Delatus C D: Delatus est A B*.

737-738 Caesar ... Romanis *D: om. A-C*.
 738 *vel peregit D: peculatus A B, vel peregit peculatus C. Cf. infra, l. 742 Peculatus reum peregit*.
 741-744 *Delatus ... curauit D: om. A-C*.
 745-746 T. Liuius ... dixerunt *D: om. A-C*.
 746 *exceptione repulit D: om. A-C*.
 748-750 *An quisquis ... actio B-D: om. A*.
 749 *Laesae C D: Lege B*.
 750 *Nec ... Seneca C D: om. A B*.
 750-757 *Ad hanc ... perfidiam D: om. A-C*.
 758 CAP. LXXVI *B-D: CAP. LXXII A*.

713 *apud Titum Liuium Liv. Pref. 8: "Haud in magno equidem ponam discrimine"*.
 714 *Val. Max. III, 8, ext. 5*.
 715 *Sall. Jug. 85, 47*.
 716-717 *Vergilius ... agetur Verg. Aen. I, 574*.
 717 *manum non verterim Cf. Cic. Fin. V, 31, 93; Adag. 221, LB II, 120 F-121 B*.
 718 *Suet. Caes. 53: "Caesarem ... circa victum Gaius Oppius adeo indifferentem docet ..." (where Er.'s edition has a note "indifferens pro eo qui non discernit aut curat")*.
 719 *Quint. Inst. IX, 1, 3*.
 720-721 *Susque deque ... habeo Gell. XVI, 9, 1; Adag. 283, LB II, 142 D-F*.
 724 *Amussis alba Adag. 488, LB II, 215 E-216 B*.
 726-728 *M. Tullius ... necessarium Cic. Q. Rosc. 3, 9; Ac. 1, 30, 97*.
 733-734 *Certo certius, vero verius Adag. 380z, LB II, 1145 A-B; Martial. VIII, 76, 7*.
 734 *apud Sagram A proverbial example of a story rejected and then found to be true: in a battle in southern Italy 15,000 Locrians, by divine aid, defeated a many times larger army from Croton; the report of the victory miraculously reached Greece the same day and was not believed. See Cic. Nat. III, 5, 13.*

735 CAP. LXXV *See above, p. 135, n.l. 672*.
 736 *Hic ... alligat Ter. Eun. 809 (furti se). Postulatus est repetundarum Q. Asconius Comm. in Cic. Scaur. 17 KS*.
 737 *Caes. Gall. VII, 20, 1: "Vercingetorix ... prodicionis insimulatus"*.
 739 *In ius ambula E.g. Plaut. Rud. 860*.
 741 *Accersitus est capitis Cf. Cic. Deiot. 11, 30: "capitis arcessere"*.
 742 *Plaut. Aul. 416*.
 743-744 *M. Tullius ... curauit Cic. Cael. 31, 76: "nomen amici mei de ambitu detulit"; Div. in Caec. 20, 64; S. Rosc. 45, 132*.
 745-746 *T. Liuius ... dixerunt Liv. III, 11, 9; XXV, 4, 8*.
 746 *talionis ... exceptione Technical legal terms*.
 748 *An ... ingrati teneatur? Cf. Sen. Benef. III, 6, 1. There was no real law under which a charge of ingratitude could be brought, but imaginary cases of this sort were often debated in the schools of rhetoric*.
 750 *Sen. Benef. IV, 27, 2*.
 751 *in titulo Ch. 130, below, p. 160. Cic. Ad Q. fr. III, 1, 15*.
 752 *Plaut. Poen. 800. Idem Not Plautus, but Cic. Cluent. 42, 119*.
 754 *Cic. Div. in Caec. 21, 69*.

765 'Quid faciunt ad virtutem nummi?'. 'Libet quidem, verum non expedit'. M. Tullius: 'visum est mihi hoc ad multa quadrare'. 'Vtinam haec res tam frugifera tibi sit quam futura est honesta'. 'Vtinam tantundem frugis adferat quantum adfert gloriae'. 'Ad id sola doctrina fuerit adiumento'. 'Ad hoc pecunia magno adminiculo futura est'. 'Ad id haud mediocriter adminiculantur vires corporis'. 'In id quoque prodest ornatus' (Fabianum). 'Non parum ad id efficiendum momenti habet fama integra'. 'Neque vero illud mediocriter profuerit'. 'Adiuuat hoc quoque'. 'Hac ratione nihil profecimus; reliquum est vt diuersam ingrediamur viam'. 'Nihilo plus explicet ac si / Insanire paret', id est 'nihil plus proficiat' (Horatius). 'Eruditio ad pietatem plus adfert dispendii quam compendii, et non tam promouet quam moratur'.

775 'Calida sunt amica stomacho, dulcia conducunt hepati'. 'Quod stomacho confert, idem prodest cerebro'. 'Quod ad stomachum facit, idem capiti salutare est'. 'Quod stomacho bonum est, idem cerebro commodum est'. 'Lactucae aluo deiiciendae efficaces, et ad somnum conciliandum idoneae'. 'Ad ciendos menses valet malua'. 'Aluo sistendae sunt vtiles fabae assae'. 'Stomachum acuunt, excitant'. 'Irritant appetentiam edendi'.

780 'Hac in re solus hic tibi poterit commodare'. 'Plurimum commoditatis adferet pecunia studioso'. 'Vtinam tam tibi commodo sit quam mihi fuit graue'. 'Magno meo malo tentauit'. (Et sine pronomine.) Liuius: 'loquendo quae in rem non essent die consumpto'. Idem: 'si e republica censeret, veniret'. M. Tullius: 'facis ex tua dignitate et e republica'. Idem: 'scio quae studio dixerit, e republica dixisse'. 'Fecisti tuo commodo, nostro incommodo'. 'Si iudicabis in rem tuam esse'. 'Si putabis ex vsu tuo fore'. 'Si putabis e re tua fore'. 'Pro te facit quod dico'. 'Ad philosophiam dialectica viam aperit', 'viam sternit', 'viam praestruit'. 'Ad eam rem iam iacta sunt fundamenta'.

790 'Aetites partus adiuuat', 'inflationem stomachi discutit', 'pectoris dolores leuat', 'bilem extrahit', 'pituitam detrahit', 'mensium abundantiae auxiliatur', 'aduersus serpentes in vino datur'. 'Deploratis auxilio est chironia'. 'Morbis omnibus medicatur panace'. 'Elleboro pthiriasis emendatur'. 'Datur ad serpentum ictus chelidonia'. 'Rhododaphnes folia homini praesidio sunt aduersus serpentes'. 'Auiditatem cibi facit acetum, valet ad ciborum appetentiam irritandam'. 'Absinthium fulcit stomachum labentem'. Εὐστόμαχα dicuntur Graecis quae stomacho conducunt. 'Nullum operae precium fuerit'.

PRAESAGII FORMVLAE. CAP. LXXVII

LB 50
800 'Sol purus oriens neque feruens serenum diem nunciat'. 'Concauus oriens pluuias praedicit'. 'Si circa occidentem | rubescunt nubes, serenitatem futurae diei spondent'. 'Sin spargentur, pluuiam ventosque significabunt'. 'Cum oriente radii non illustres eminebunt, pluuiam portentent'. 'Si in exortu rubescent nubes, maxima ostendetur tempestas'. 'Si oriens cingetur orbe, ex qua parte is se aperit, expectetur ventus'. 'Si totus defluxerit, serenitatem dabit'. 'Lunae cornu septentrionale acuminatum, inde praesagit ventum'. (Sic

805 enim frequenter vsurpat hanc vocem Plinius, vt 'praesagire' non sit 'praesentire', sed 'portendere'.) 'Si quartam orbis rutilus cinget, ventos et imbres praemonebit'. 'Nascens obatro cornu pluuias decrescens dabit'. 'Rubicundam venti protinus sequuntur'. 'Autumni serenitas ventosam hyemem facit'. 'Volitantes stellae ventos nunciant'. 'Eaedem in plures disiectae partes inconstantes
810 ventos effundent'. 'Quum ab aquilone nocte serena fulgurauerit, ventum et imbrem demonstrabit'. 'Nubes vehementius atrae ab oriente in noctem aquam minantur'. 'Nube grauida candicante, grando imminet'. 'Nebulae coelo cadentes serenitatem promittunt'. 'Pallidi ignes tempestatum nuncii sunt'. 'Mare in tranquillo portu intra se murmurans ventum praedicit'. 'Camporum
815 fragor et coeli murmur non dubiam habet tempestatis significationem'. 'Echini affigentes sese tempestatis signa sunt'. (His modis locutus est Plinius.)

'Ipsa coeli facies futuram tempestatem loquitur'. 'Exoriens notus venturam pluuiam praemonet'. 'Iris hymbrium est nuncia'. 'Halcyones nidulantes futurae tranquillitatis fidem non dubiam faciunt'. 'Praecox pueritia vaticinium est vitae
820 breuis'. 'Immodica felicitas signum est venturae calamitatis'. 'Crispantes vndae nautis coorituos ventos demonstrant'. 'Qui bene coniciet, hunc vatem puta

763 nummi B-D: minimi A.

763-764 M. Tullius ... quadrare D: om. A-C.

766 adfert C D: adferet A B.

772 proficiat A B: proficiet C D; Horatius D: om. A-C.

773 moratur C D: remoratur A B.

775 prius idem B-D: id A.

782-785 Et ... dixisse D: om. A-C.

788 rem B-D: om. A.

789 Aetites D: om. A-C.

789-795 partus ... irritandam B-D: om. A.

790 auxiliatur C D: auxiliantur B.

794 facit C D: om. B.

795-796 Absinthium ... conducunt C D: om. A B.

796 Nullum ... fuerit D: om. A-C.

797-827 PRAESAGII ... ratiocinare B-D: om. A.

804-806 Sic enim ... portendere C D: om. B.

817-827 Ipsa ... ratiocinare C D: om. B.

763-764 M. Tullius ... quadrare Cic. Att. IV, 19, 2.

768 Quint. Inst. VIII, 3, 9 (prodest, vt ...).

772 Hor. Serm. II, 3, 270-271; cf. Adag. 1180, LB II, 476 E.

782-783 Linus ... veniret Liv. XXVI, 17, 9; XXIII, 24, 1.

784 Cic. Ad Brut. I, 2, 2.

Idem Misremembered: not Cic., but Sall. Cat. 51, 16: "Silanum ... scio quae dixerit studio reipublicae dixisse".

788 Ad eam ... fundamenta Cic. Mur. 6, 14: "lacta sunt fundamenta defensionis". Cf. below, p. 173, n.l. 596.

789 Aetites A stone supposedly found in the nest of the eagle; Plin. Nat. XXXVI, 39, 149-151; X, 4, 12: "Aetites ... ad multa remedia vtilis".

791-792 Morbis ... emendatur See Plin. Nat. XXV, 11, 30: "Panaces ipso nomine omnium morborum remedia promittit"; XXV, 25, 61: "Eodem [helleboro] et phthiriasis emendatur".

793-794 Rhododaphnes ... serpentes Plin. Nat. XXIV, 53, 90: "Folia [rhododaphnes] ... homini vero contra serpentes praesidium ruta addita e vino pota".

797 CAP. LXXVII This chapter, inserted in 1514, separates the associated chapters 76 and 78. As Er. says in l. 816, the material in the earlier part of the chapter is taken from Pliny (mainly Nat. XVIII, 78, 340 sqq.).

805 praesagire See next note.

815-816 Echini ... signa sunt Plin. Nat. XVIII, 87, 361: "Praesagiunt et animalia ... echini adfigentes sese aut harena saburrantes tempestatum signa sunt".

818-819 Halcyones ... faciunt See Plaut. Poen. 355-356; Plin. Nat. X, 47, 89 sqq.; Adag. 1552 (Halcedonia sunt apud forum), ASD II, 4, pp. 58-60.

821-822 Qui bene ... optimum Cf. Cic. Div. II, 5, 12: "Est quidam Graecis vulgaris in hanc sententiam versus: Bene qui coniciet, vatem hunc perhibebo optimum"; Adag. 1278, LB II, 515 A-C.

optimum'. 'Stridor dentium in aegrotis mortis indicium est'. 'Dentium series breuis et continua longaeuitatem arguit'. 'Occursus puellae nuper nuptae felix auspiciu[m] est'. 'Occursus virginis parum laeti ominis est'. 'Nec dubias
825 significaciones saepe iecit, ne reliquis quidem se parsurum' (Suetonius). 'Euidens specimen dedit, qualis sit futurus princeps'. 'Ex pueritia diuina, qualis sit futurus senex'. 'Hinc collige, hinc augurare, hinc ratiocinare'.

OFFICIENDI FORMVLAE. CAP. LXXVIII

'Pirorum esus stomacho grauis'. 'Dulcia stomachum laedunt'. 'Acida concoctioni officunt'. 'Salsa noxia sunt hepatis'. 'Lac virilem stomachum offendit'.
830 'Adusta inimica biliosis'.

'Non obsistam'. 'Non fuero impedimento'. 'Non obturbabo'. 'Non reluctabor'. 'Non obstrepam tuis conatibus'. 'Non renitar'. 'Non reclamo'. 'Non remorabor institutum tuum'.

835 Fabius 'aures minus feriunt' pro 'offendunt' dixit.

FUNCTIONIS FORMVLAE. CAP. LXXIX

'Gessit consulatum'. 'Vbi tum proconsulem agebat'. 'Praetoris officio fungebatur'. 'Dictator erat'. 'Bellum administrabat'. 'Siciliam obtinebat'. (Ita Cicero frequenter pro 'administrabat'. Alioqui, 'obtinere' qui 'impetrat'.)
840 'Prouinciae praesidebat'. 'Annonae praefectus erat'. 'Regia negocia procurabat'. 'Munia tribunitia obibat'. 'Obire bella' dixit Liuius, 'obire legationes' Cicero. 'Censui praeerat'. 'Cum imperio esse' est 'habere magistratum'. 'Gerere potestatem' dixit Cicero in Verrem 4. Idem dixit 'piraticam facere'. 'Hoc negotii tibi mandamus'. 'Tibi prouinciam hanc delegamus'. 'Duram suscepisti prouinciam'.
845 'Duram sustines prouinciam'. 'Fac ut imperatorem te praebeas'. 'Vide ut praestes amicum'. 'Scurrae, non amici functus es officio'. 'Ego te absente tuis fungar vicibus'. 'Tuas agam partes'. 'Tuarum partium est (siue 'tuae partes sunt') retundere petulantiam hominis'. 'Defunctus consulatu'. 'Defunctus vita'. 'Defunctus malo'. 'Defuncte periculis' (Vergilius). 'Defendere vicem'
850 (Horatius: 'Defendente vicem modo rhetoris atque poetae'). 'Pontificis personam gerit'. 'Paulatim exercuit principem' (Suetonius, pro eo quod erat 'functus est munere principis'). 'Tractare rempublicam', 'gubernare rempublicam'. 'Ducere bellum', 'gerere, exercere bellum'. 'Nauare operam'. 'Satagit rerum suarum'. 'Ductare exercitum'. 'Patrare bellum'. (Quae duo verba Fabius notat
855 a Salustio nouata in vsum honestum, quum ante fuissent obscoena.) 'In familia bene instituta omnes in officio sunt'. 'Non deero officio meo'. 'Nusquam cessabo in officio meo'. Salustius 'curare' dixit absolute: 'nam is in ea parte curabat'. |

LB 51 QVIBVS MODIS TRIBVIMVS ALIQVID. CAP. LXXX

860 'Summo ingenio puer'. 'Summi ingenii puer'. 'Summus ingenio puer'. 'Summus ingenium' poeticum est.

'Vir admiranda sapientia'. 'Vir admirandae sapientiae'. 'Vir admirandus sapientia'. 'Vir admirandus sapientiam' (in carmine). 'Vir incredibili praeditus sapientia'. 'Vir omniugis corporis atque animi dotibus exornatus'. 'Vir

865 omnibus instructus dolis'. 'Vir ex meris mendaciis conflatus atque compositus'.

'Id omnibus natura insitum est'. 'Id natura nobis indidit'. 'Ita natura comparatum'. 'Id cunctis attribuit natura'. 'Multa vitia nobis recepta consuetudo conciliat, nonnulla natura ingenerat'. 'Omnibus innatum est, vt vitam suam incolumem esse velint'. 'Id vitii non tibi natura adiunctum est, sed

870 accersitum ac receptum praua consuetudine'. 'Inest in homine incredibilis quaedam astutia'. 'Inest homini'.

TITVLORVM. CAP. LXXXI

'Eius rei meminit Plato in dialogo qui inscribitur $\Sigma\upsilon\mu\pi\acute{o}\sigma\iota\omicron\nu$ '. 'Testis Cicero in eo libro quem inscripsit *Oratorem perfectum*'. 'Plinius in opere cui

828 OFFICIENDI FORMVLAE *D*: OFFICIENDI FORMVLAE ET IVVANDI *A-C*; CAP. LXXVIII *B-D*: CAP. LXXIII *A*.

831 Adusta *C D*: Adusta sunt *A B*.

833 reclamo *C D*: reclamabo *A B*.

836 CAP. LXXIX *B-D*: CAP. LXXIII *A*.

838-839 Ita ... impetrat *D*: *om. A-C*.

841 Obire bella ... Cicero *D*: *om. A-C*.

842-843 Cum ... facere *D*: *om. A-C*.

847-848 Tuarum ... hominis *D*: *om. A-C*.

851-852 Paulatim ... principis *C D*: *om. A B*.

853 Satagit *B-D*: Sategit *A*.

855-856 in vsum ... instituta *D*: *om. A-C*.

856 Nusquam *A-D*: Nunquam *BAS LB*.

857-858 Salustius ... curabat *D*: *om. A-C*.

859 CAP. LXXX *B-D*: CA. LXXV *A*.

861 est *B-D*: *om. A*.

872 CAP. LXXXI *B-D*: CA. LXXVI *A*.

822 *Stridor ... indicium est* See Cels. II, 6, 5.

824-825 *Nec dubias ... Suetonius Ner.* 37, 3.

825-826 *Euidens ... princeps* Cf. Suet. *Dom.* 1, 3: "Vt iam tum qualis futurus esset ostenderet".

829 *Pirorum ... grauis* Cf. Plin. *Nat.* XXIII, 62, 115: "Pirorum omnium cibus etiam valentibus onerosus".

Dulcia ... laedunt Cf. Ov. *Am.* II, 19, 26: "stomacho dulcis vt esca nocet".

835 Quint. *Inst.* IX, 3, 4.

841 Liv. IV, 7, 2.

Cic. *Ac.* 1, 2, 5.

843 Cic. *Verr.* 2, II, 55, 138.

Idem dixit Cic. *P. red. in sen.* 5, 11.

844-845 *Duram suscepisti prouinciam* Ter. *Pborm.* 72-73: "prouinciam / Cepisti duram".

849 Verg. *Aen.* VI, 83.

850 Hor. *Serm.* I, 10, 12.

851 Suet. *Tib.* 33, 1 (modern editions have "exseruit").

853-854 *Satagit rerum suarum* Cf. Ter. *Heaut.* 225: "suarum rerum sat agitat".

854 *Ductare ... bellum* See above, p. 49, l. 448 sqq.

857-858 *Salustius ... curabat* Sall. *Iug.* 60, 5.

864 *omniugis* This strange word seems to be a conflation of 'multiugus' (see above, p. 39, n.l. 244) and 'omnigenus' (found at Verg. *Aen.* VIII, 698, otherwise only in late and Ecclesiastic writers). Er. uses it at Ep. 334, l. 143.

867-868 *Multa ... ingenerat* Cf. Hor. *Serm.* I, 3, 35-36: "num qua tibi vitiorum insecuerit olim / Natura aut etiam consuetudo mala".

874 *Oratorem perfectum* A title used in some fifteenth century editions for the work usually known as *Orator*.

- 875 titulus Historia mundi'. 'Varro in satyra cui titulum fecit Nescis quid serus vesper vehat'. 'Vergilius in Alexide'. 'Terentius in Adelphis'. 'Hesiodus in opere cui titulum nuncupavit Opera et dies'. 'In libello cui titulum indidit De verborum copia'. 'In commentariis quibus titulum praetulit De nugis aulicorum'. 'In odarum libro quem Syluas nuncupavit'. 'In Phormione Terentiana'.
- 880

GRATVLANDI. CAP. LXXXII

- 'Gaudeo te nobis optantibus incolumem esse redditum'. 'Gratulamur tibi victoriam'. (Sic enim loquitur Suetonius et Seneca.) Item M. Tullius: 'appellat hominem et ei voce maxima victoriam gratulatur'. 'Isto nomine tibi gratulor'.
- 885 'Gratulamur de victoria'. 'Gratulor vicisse te'. 'Quod victor redieris vehementer gaudeo'.
- 'Te noua prole auctum esse gaudeo'. 'Saluum te aduenire volupe est'. 'Laetor tuo nomine, quod vxor feliciter peperit'. 'Quod gener tibi tantopere probatur, magnopere tua causa gaudeo'.
- 890 'Voluptati mihi est, quod tibi res ex sententia cesserit'. 'Tua gratia gaudeo, quod res praeter spem bene verterit'. 'Tuam vicem laetor, qui prospere pugnaris'. 'Macte'. 'Macte istius animi'. Terentius: 'Abi, virum te iudico'. (Item in Adelphis Syrus.)

GRATIAS AGENDI. CAP. LXXXIII

- 895 'Quod tam officiose me commendaris principi tuo, gratiam et habeo et habiturus sum immortalem'. 'Quod tanta fide mea negocia procuraris, pares gratias agere vix possum, referre nequaquam'. 'Quod me passim amantissime praedicas, video quantum debeam tuo in me studio'. 'Quod meis commodis tantopere studes, et habetur a me gratia, et semper habebitur'. 'Quod argentum ad diem promissum reddidisti, amo te et habeo gratiam'. Terentius: 'ecquid nos amat de virgine?'. M. Tullius: 'quod mihi polliceris valde te amo'. Idem: 'multum te amo quod spondidisti M. Octauio'. 'Factum bene quod epistolam obsignatam remiseras'. 'Quod nos pro tua virili tueris gratum est'. 'Grates persolvere dignas / Non opis est nostrae' (Vergilius). 'Fateor me tibi
- 900 magnopere deuinctum esse'. 'Hoc nomine plus tibi debeo quam vt vnquam soluendo esse possim'. 'Hoc officio arctius me tibi astrinxisti'. 'Obligatiorem me tibi fecisti', 'deuinctiorem reddidisti'. 'Magis obnoxium effecisti quam vt vel verbis agere gratias possim'. 'Maior est nostra necessitudo quam vt vel tu mihi vel ego tibi pro villo officio debeam gratias agere'. 'Maius est hoc
- 910 beneficium quam vt orationem postulet'.

REFERENDI BENEFICIUM. CAP. LXXXIIII

'Gratiam referre'. 'Reponere merita'. 'Rependere officia'. 'Pensare beneficium'.

LB 52
916
920
'Remunerare beneficium'. 'Remetiri beneficium'. 'Reddere beneficium'. 'Persol-
uere beneficium'. 'Respondere meritis'. 'Par esse beneficiis acceptis'. 'Efficiam
vt tuum in me officium ad te non sine foeno|re redeat'. 'Foeneratum hoc
beneficium tibi pulchre dices'. 'Dispeream, nisi beneficium istud tibi condupli-
cauerit'. 'Statim regerere beneficium est nolentis debere'. 'Hoc non est referre
beneficium sed refutare'. 'Certemus mutuis inter nos officiis'. 'Beneficium vltro
citroque commeari debet'. 'Cum foenore reponendum quod acceperis'.
'Quisquis grate munus accepit, iam gratiam retulit'.

'Retaliare iniuriam' (in malam partem). 'Respondere malefactis'. 'Reponere
iniuriam'. 'Pensare', 'remetiri', 'referre' ac ferme omnia et in malam partem
possunt accipi. Inuenitur et 'retaliare' apud Gellium in bonam partem, neque
natura vocis refragatur, id tamen est inusitatus.

925

ORIGINIS VERBA. CAP. LXXXV

'Haud dubito quin haec ab amore quodam in me singulari proficiscantur'.
'Vniuersum hoc malorum agmen e bello nobis natum est'. 'Hinc omnis illa

880 In ... Terentiana B-D: om. A.
881 CAP. LXXXII B-D: CA. LXXVII A.
883 Sic ... Seneca C D: om. A B.
883-884 Item ... tibi gratulor D: om. A-C.
885 Gratulamur A C D: Gratulantur B.
892-893 prius Macte ... Syrus D: om. A-C.
894 CAP. LXXXIII B-D: CA. LXXVIII A.
896 procuraris C D: procures A B.
897 possum C D: possim A B.

900 Terentius D: om. A-C.
901-902 M. Tullius ... Octauio D: om. A-C.
904 Vergilius D: om. A-C.
907 me D: om. A-C.
911 CAP. LXXXIII B-D: CA. LXXIX A.
913 Reddere beneficium C D: om. A B.
917-920 Statim ... retulit C D: om. A B.
925 CAP. LXXXV B-D: CA. LXXX A.

875 *Historia mundi* An alternative title for
Pliny's *Naturalis historia*.

875-876 *Varro ... vebat* Taken from Gell.
XIII, 11, 1.

876 *Vergilius in Alexide* I.e. Verg. *Ecl.* 2.

879 *De nugis aulicorum* Perhaps a reference to
Lucian's *De merc. cond.*, which Er. had
translated into Latin in 1506 (see below, p.
229, n.l. 763). Cf. John of Salisbury, *De
nugis curialium*.

Syluas In 1497 Er. saw to the publication of
a book of poems *Sylua odorum* for his friend
Willem Hermans (G. Marchand, Paris). See
Ep. 49.

883 *Sic ... Suetonius et Seneca* I.e. gratulor c.
accus.: Suet. *Claud.* 6, 1; *Vit.* 2, 5; Sen.,
e.g. *Benef.* III, 23, 3.

883 884 *M. Tullius ... gratulatur* Cic. *Verr.* 1,
7, 19 (modern texts omit "victoriam").

887 *volupe est* An expression found in early
Latin, e.g. Ter. *Phorm.* 610: "Venire sal-
uom volup est".

892-893 *Terentius ... Syrus* Words spoken by

the old man Demea at *Ad.* 564; the slave
Syrus uses 'abi' at v. 765 (*Don. Comm. in
Ter. ad loc.*: "Abi" verbum vel sibi vel
alteri cum laudatione blandientis").

900 Ter. *Eum.* 456: "Ecquid nos amas de
fidicina istac?"

901-902 *M. Tullius ... Octauio* Cic. *Ad Q. fr.*
III, 9, 4; *Att.* V, 21, 5 (respondisti).

904 Verg. *Aen.* I, 600-601.

915-917 *Foeneratum ... conduplicauerit* Ter.
Phorm. 493: "Faeneratum istuc beneficium
pulchre tibi dices"; 516: "Idem hic tibi,
quod boni promeritus fueris, conduplicaue-
rit".

917-920 *Statim ... retulit* Added in 1528. Cf.
Sen. *Benef.* IV, 40, 4: "Quidam, cum ali-
quod illis missum est munusculum subinde
aliud intempestiue remittunt et nihil se
debere testantur; reiciendi genus est protie-
nus aliud inuicem mittere et munus munere
expungere"; II, 22: "Qui grate beneficium
accipit, primam eius pensionem soluit".

923 Gell. XX, 1, 16.

simultas inter eos orta est'. 'Tu malorum omnium autor'. 'Cupiditas pecuniae vitiorum omnium parens'. 'Inuidia totius huius odii seminarium fuit'. 'Natura
 930 nobis paruulos igniculos dedit'. 'Hinc omnis illa turba venit'. 'Hinc fluxit'.
 'Hinc manat omne quo beati reddimur'. Horatius: 'Graeco fonte cadunt'.
 'Hinc scatet omnis illa vitiorum colluuias'. 'His fontibus totus ille tumultus
 rerum extitit'. 'Hinc surgunt odia'. 'Hinc lites proueniunt'. 'Hinc veniunt
 iurgia'. 'Ab his exordiis Romana nobilitas ducitur'. 'Omnium magnarum
 935 rerum a diis immortalibus principia ducuntur' dixit M. Tullius in Vatinium.
 'Regibus ortus'. 'Roma oriundus'. 'Ataui aedite regibus'. 'Maximis prognatus
 ducibus'. 'Sate sanguine diuum'. 'Ex his pullulant odia'. 'Gliscunt inuidiae'.
 'Subnascitur simultas'. 'Fruticantur dissidia'. 'Syluescunt factiones'. 'Illa e
 philosophorum fontibus haurienda'. 'Reliqua e poetis petenda'.

940

PENSANDI. CAP. LXXXVI

'Quod corporis viribus deest, id ingenii do<n>is exaequat'. 'Quod corporis
 formae detractum est, id animi dotibus natura pensauit'. 'Tu opulentior, nos
 eruditiores, atque ita tecum paria fecimus'. 'Absentiam nostram crebris literis
 sarciamus'. 'Quod hactenus cessatum est, id oportet diligentia recuperare'.
 945 'Quod illius stultitia peccatum est, id tua sapientia restituas oportet'. 'Quod
 illius inscitia admissum, id oportet vt tua prudentia redimas'. 'Supplendum
 diligentia quod ingenio deest'. 'Quod corpori detractum, id ingenii dotibus
 accessit'. 'Studio reponendum, quod negligentia praeteritum est'. 'Quod
 ademptum est fortunae, id ingenii dotibus additum est'. 'Quantum corporis
 950 viribus deest, tantum animi virtutibus superest'. 'Natura quod alibi detrahit,
 alibi reddit'. 'Quod suis eripit, hoc hospitibus accumulat'. Ouidius: 'Ingenio
 formae damna rependo meae'. 'Famae dispendium pecuniae compendio resar-
 cit'. 'Famae iacturam pecuniario lucro solatur'.

APTITVDINIS FORMVLAE. CAP. LXXXVII

955 'Quaere vxorem aptam tuis moribus', 'aptam ad tuos mores'. 'Amicum delige
 tuis moribus appositum', 'accommodatum' (vel 'ad tuos mores'). 'Amicum
 delige qui tuis moribus (vel 'ad tuos mores') conueniat'. 'Non est natura
 compositus ad artem poeticam'. 'Ostentationi compositum' dixit Fabius pro eo
 quod est 'ad ostentationem paratum'. Idem: 'iuri magis an aequo sit appositus'
 960 (id est 'propensior ad ius an ad aequitatem'). Rursus idem: 'constatque rebus
 ad faciendam fidem appositus'. 'Ad mathematica videtur esse propensior'. 'Vir
 maximis rebus (vel 'ad maximas res') natus'. 'Vir factus ad huius nequitiam'.
 'Ad huius mores factus, fictus, sculptus esse videtur'. 'Adeo ad huius mores
 quadrat'. 'Oratio non est naturae consentanea'. 'Facta non respondent orationi'.
 965 'Haec non competunt in senem'. 'Haec non competunt viro graui'. 'Non
 haeret in Catonem huiusmodi crimen'. 'Non consentiunt tui mores cum
 huius moribus'. 'Non concinunt tua atque huius studia'. 'Non concordat huius

970 institutum cum tuo'. 'Concinnus transitus', 'concinna digressio'. 'Ista non
LB 53 cohaerent', 'non consistunt'. 'Non cadit in sapientem animi perturbatio'. 'Non
recipit tua simplicitas adulationis suspicionem'. 'Non congruunt literae cum
studio pecuniae'. 'Non | bene conueniunt, nec in vna sede morantur / Maiestas
et amor'.

ABLEGANDI VERBA. CAP. LXXXVIII

975 'Hic mihi est ablegandus aliquo'. 'Puerum hunc prius amanda quopiam'. 'Hunc
Argum aliquo, si potes, amolire'. 'Non possum hunc amouere quopiam'. 'Ego
hunc neque vti amittam a me, neque vt retineam scio'. 'Non possum memet ex
hoc grege nebulonum excutere'. 'Hic vtcunque est extrudendus aliquo'.

PROFICISCENDI. CAP. LXXXIX

'Rus hinc abeo'. 'Rus hinc concedo'. 'Discedo', 'abscedo', 'decedo'. 'Galliam

931 Horatius *D: om. A-C.*

934-935 Omnium ... Vatinius *D: om. A-C.*

938 Fruticantur ... factiones *D: om. A-C.*

940 CAP. LXXXVI *B-D: CAP. LXXXI A.*

941 donis *scripsi: dolis A-D BAS LB. Vide comm. ad loc.; exaequat A: exequar B C, exaequa D BAS LB.*

928-929 *Cupiditas ... parens* Cf. 1. *Tim.* 6, 10: "Radix enim omnium malorum est cupiditas" (Vulg.); the Greek text has φιλαργυρία, which Er. glosses in his *Annot. in NT* as 'studium pecuniae', noting that there is no word in the Vulgate for 'money' (*LB VI, 945 C, annot. 20*).

929-930 *Natura ... dedit* Cf. Cic. *Tusc.* III, 1, 2.

931 *Horatius ... cadunt* Hor. *Ars* 53 (cadent).

935 Cic. *Vatin.* 6, 14.

936 *Ataus aedite regibus* Hor. *Carm.* I, 1, 1. *prognatus* An old-fashioned word used in dignified contexts.

937 *Sate sanguine diuum* Verg. *Aen.* VI, 125.

941 *Quod ... exaequat* For the reading *donis* rather than *dolis* (see app. crit.), cf. other examples below in this chapter; also above, p. 128, l. 529 (ch. 64, 'Corrigendi sanandique'): *corporis vitia ingenii dotibus pensantur*; below, p. 260, l. 555: *egregium ingenium in deformi corpore*. - If *ingenii dolis* were to be the correct reading, then Er. may have thought of old Dutch proverbs such as 'Die niet sterk is, moet slim zijn' (which would justify the imperative *exaequa*, see app. crit.) and 'List is beter dan sterkte' (see P.J. Harrebomée, *Spreekwoordenboek der Neder-*

951 Ouidius *D: om. A-C.*

953 solatur *B-D: consolatur A.*

954 CAP. LXXXVII *B-D: CA. LXXXII A.*

971-972 Non ... amor *D: om. A-C.*

973 CAP. LXXXVIII *B-D: CAP. LXXXIII A.*

978 CAP. LXXXIX *B-D: CAPI. LXXXIII A.*

landsche taal, II, Utrecht, 1861, p. 34 *s.v.* List; p. 305 *s.v.* Sterk); cf. the English proverb, 'If the lion's skin cannot, the fox's shall'.

951-952 Ouidius ... *meae* Ov. *Her.* 15, 32 (meo).

955 *vxorem aptam* *Adag.* 701 (Aequalem vxorem quaere), *LB II, 301 D-303 D.*

958-961 *Ostentationi ... appositis* Quint. *Inst.* VIII, 3, 11; IV, 3, 11; V, 8, 1.

969 *Non ... perturbatio* Cic. *Tusc.* III, 7, 15: "Non cadit igitur in sapientem aegritudo ... At aegritudo perturbatio est animi".

971-972 *Non bene ... amor* Ov. *Met.* II, 846-847.

974 *Hic ... aliquo* Ter. *Hec.* 413-414: "Aliquo mihist / Hinc ablegandus".

975 *Argum* Argus, the watchman with a hundred eyes, used for an astute, observant person: *Adag.* 474 (Momo satisfacere), *LB II, 211 C*: "Hic vel Argum fallat. De vehementer astuto".

975-976 *Ego hunc ... scio* Ter. *Phorm.* 507: "Nam neque quo pacto a me amittam neque vti retineam scio" (where the speaker has 'caught a Tartar').

978 PROFICISCENDI The content of the examples in this section suggests that Er. may

980 repeto, inde Britanniam aditurus'. 'In Italiam iter instituit'. 'Tum Neapolim cogitabam'. 'Apparas iter'. 'Adornas profectionem'. 'Componis sarcinas'. 'Ingressus est viam'. 'Quo paras proficisci?'. 'Quo paras profectionem?'. 'Quo tendis?'. 'Quo te, Moeri, pedes?'. 'Quo tenetis iter?'. 'Quonam iter est?'. 'Rus me confero'. 'Domum me recipio'. 'Domum reuertor'. 'Certum est in patriam reuolare'.
 985 'Certum est veteres amicos reuisere'. 'Redde te patriae'. 'Fac recurras in patriam'. 'Restitue te tuis'. 'Fac te quam primum reducem videamus'. 'Ad rem inutile est subinde mouere castra'. 'Haud temere ditescunt, qui crebro vertunt solum'.

CONATVS. CAP. XC

990 'Da operam vt conualescas'. 'Cura vt reualescas'. 'Enitere vt cum parentibus in gratiam redeas'. 'Adnitere totis neruis, vt in virum tuo genere dignum euadas'. 'Illud totis viribus agito, vt parentum expectationi facias satis'. 'Pro virili conatus sum', 'pro mea virili', 'pro viribus'. 'Hoc vnum stude, vt te in regis beneuolentiam insinues'. 'Literis incumbas'. 'In haec studia incumbite'. 'Ad id eluctare'. 'Ad hoc inuigila'. 'Efficies, si modo aduigilaris'. 'Vigilandum est, qui sua negocia velit tempori conficere'. 'Manibus pedibusque connitere'. 'Id vnum elaborat'. 'Eo velis equisque contendit'. 'Huc velis remisque festinat'. Horatius: 'hoc studium parui properemus et ampli'. 'Vt doctus euadas, dies noctibus continua'. 'In ea re vehementer est sudatum'. 'In id plurimum laboris exhaustum', 'exantlatum'. 'Rem perdifficilem conamur'. 'Rem arduam molimur'. 'Summo nixu'. 'Summa ope'. 'Summa vi'. 'Quantum potes adlabora'. 'Pecuniae caussa nihil non tum facit, tum patitur'.
 1000

EXPLICANDI ET IMPLICANDI. CAP. XCI

5 'Vbi his malis emersero'. 'Vbi his turbis memet extricauero'. 'Vbi ex his negociis me expediuero'. 'Cum ex his negociorum exiero labyrinthis'. 'Simul atque his me tumultibus exoluero'. 'Vbi his e nugis memet excussero'. 'Si quando licebit memet ex his negociorum fluctibus emoliri'. 'Si licebit ab his curis discedere'. 'Si continget liberari', 'leuari'. 'Si quando ab iis negociis meipsum vindicauero', 'asseruero', 'absoluero'. 'Vbi ex iis malis eluctatus fuero'. 'Vbi ex his calamitatibus enataro'.
 10

'Implicitus malis'. 'Inuolutus negociis'. 'Districtus curis'. 'Occupatus negociis'. 'Distentus'. 'Distendi', 'distineri negociis'. 'Distorqueri curis'. 'Immersus', 'obrutus', 'opertus negociis'. 'Intricatus', 'impeditus', 'illigatus', 'obuinctus', 'dispunctus', 'obseptus', 'oneratus negociis'. 'Oppressus'. 'Oppletus'. 'Tot me res circumuallant'. 'Tot me pericula circumstant', 'circumsistunt', 'obsepiunt', 'cingunt', 'obsident', 'premunt', 'vrgent'.
 15

VERBA FINIS SEV PROPOSITI. CAP. XCII

20 'Stoici in vna virtute summum bonum constituunt'. 'Epicurus felicitatem voluptate metitur'. 'Peripatetici vsu virtutis beatitudinem definiunt'. 'Herillus in scientia summum bonum collocat'. 'Quidam in indolentia boni finem posuerunt'. 'Est qui in pecunia felicitatem sitam esse existimet'. 'Maxima pars

980-981 Tum ... sarcinas *C D: om. A B.*

987-988 Ad rem ... solum *C D: om. A B.*

989 CAP. XC *B-D: CAP. LXXXV A.*

990 *alt. vt D: vti A-C.*

992-993 Pro virili ... viribus *B-D: om. A.*

997-998 Horatius *D: om. A-C.*

998-999 Vt doctus ... continua *D: om. A-C.*

have been first putting it together towards the end of his stay in Italy (i.e. in 1509), and that his plans influenced his thinking as he constructed and collected examples. About this time, he received a letter from Lord Mountjoy written in May 1509 (Ep. 215), urging him to return to England; it contains the following expressions: ll. 9-11: "ausim ... iurare te vel sine alis ... huc ad nos propere aduolaturum"; l. 73: "vt ad nos properes"; ll. 83-84: "ad nos te quamprimum recipe". In April/May 1509 Er. visited Naples, and about mid-July returned home to the Netherlands, where he visited friends in Antwerp and Louvain. From there he crossed to England, but does not seem to have stayed in France on the way. See *CWE* 2, introd. Ep. 216.

980-981 Tum Neapolim cogitabam See *Cicero*. (1528), *ASD* I, 2, p. 627, ll. 35-38, where Er. mocks the excessive use of this not very common ellipse: "Et in epistolis fortassis semel atque iterum dixit [*sc. Cicero*], cogitabam in Tusculanum [*Att. XIV, 2, 4*]: itaque Ciceronianus sibi videtur qui subinde dixerit, Romam cogitabam, pro eo quod erat, in animo habebam, siue statueram proficisci Romam". Further examples of the usage: *Cic. Att. V, 15, 2*: "Inde ad Taurum cogitabam"; *Fam. VII, 4*: "In Pompeianum statim cogito".

981 Adornas profectionem Cf. *Plaut. Epid. 615*: "adornas ad fugam viaticum".

Componis sarcinas Cf. *Varro Rust. I, 1, 1*: "Annus ... octogesimus admonet me vt sarcinas conligam antequam proficiscar e vita".

982 Quo paras profectionem *Caes. Civ. I, 27, 2*:

1 Quantum potes adlabora *C D: Quo ad potes adlabores A B.*

2 Pecuniae ... patitur *D: om. A-C.*

3 CAP. XCI *B-D: CAP. LXXXVI A.*

6 exoluero *B-D: euoluero A.*

9 vindicauero *C D: vindicaro A B.*

17 CAP. XCII *B-D: CAP. LXXXVII A.*

"Profectionem parare incipit".

983 Quo ... pedes *Verg. Ecl. 9, 1.*

992 993 Pro virili ... viribus See below, ch. 184, p. 187, n.ll. 908-909.

995-996 Vigilandum ... conficere Cf. *Plaut. Rud. 921*: "Vigilare decet hominem qui volt sua temperi conficere officia". Cf. below, ch. 187, p. 187, ll. 941-942.

996 Manibus ... connitere Cf. *Ter. Andr. 161-162*: "manibus pedibusque obnixie omnia / Facturum"; *Adag. 315, LB II, 157 B*. See also *LB II, 931 A; ASD II, 4, p. 97, n.l. 230*.

997 Eo velis ... festinat *Adag. 317* (*Vclis equisque*) and 318 (*Remis velisque*), *LB II, 157 C-158 C*.

997-998 Horatius ... ampli *Hor. Epist. I, 3, 28*.

1000 exantlatum 'Exanclare' is a word found mainly in early Latin writers, but used, like some other old words, by *Cicero*: *Tusc. I, 49, 118*: "cum exanclausset omnes labores".

5 me expediuro Cf. *Cic. Fam. IX, 19, 2*: "si me expediero"; *Att. III, 20, 2*: "Quod te ... ab omni occupatione expedisti".

13 impeditus *Rhet. Her. I, 1, 1*: "Negotiiis familiaribus impediti".

14 dispunctus A strange word, apparently meaning 'allocated, marked down to', a metaphor from book-keeping, where 'dispungere' means 'to check off'. Er. may have extracted the word from *Sen. Brev. vit. 7, 7*: "Dispunge, inquam, et recense vitae tuae dies: videbis paucos admodum et reiculos apud te resedissee".

15 circumuallant *Ter. Ad. 302*: "Tot res repente circumuallant se".

hominum spectat vtilitatem'. 'Pauci sibi proponunt honestum'. 'Huc omnes conatus tui spectant, vt ditescas'. 'Huc respicis', 'huc tendis'. 'Omnes spes meas in te vno fixi'. 'Quidam famae seruiunt'. 'Alii lucri rationem habent'. 'Hic voluptatem vbique sequitur'. 'Ille captat gloriam'. 'Hic | ad priuatam vtilitatem omnia refert'. 'Huc reliqua omnia sunt conferenda'. 'Huc omnia illa pertinent', 'spectant'. Horatius: 'quorsum haec tam putida tendunt?'. 'In hoc etiam popularem laudem petit'. 'Admirationem Aristoteles maxime petendam putat'. 'Illud genus ostentationi compositum solam petit audientium voluptatem'. 'Negociatorum vnicus scopus est pecunia'.

QVA EST IMPVDENTIA. CAP. XCIII

'Si crimen illi palam obiicias, sat scio, qua est impudentia (vel 'cuius est impudentiae', vel 'ea est hominis impudentia'), inficias ibit'. Vel sic: 'Sat scio, vt est impudens, inficias ibit'. Vel sic: 'Sat scio, pro solita sua impudentia, inficiabitur'. (Quanquam hoc postremum minus habere vehementiae videtur.) 'Adeo est impudens, vt mox sit inficiaturus'.

'Vt nunc sunt mores' (id est 'pro huius seculi moribus'). 'Vt est barbarorum ingenium' (id est 'pro conditione barbarici ingenii').

QVAM VT, QVAM QVI. CAP. XCIII

'Vir melior est quam qui velit mentiri, simplicior quam qui possit'. 'Superbior est quam vt velit doceri, stupidior quam vt possit discere'. 'Adeo pauper est, vt nec obulum habeat, adeo ignauus, vt malit inedia perire quam artem discere'. 'Sic de me meritus es, vt tibi succensere non debeam, sic mihi charus, vt irasci ne si velim quidem possim'. 'Melius de me meritus es quam vt tibi possim succensere'.

BENE EST. CAP. XCV

'Bene res habet'. 'Bene se res habet'. 'Bene habet'. 'Bene est'. 'Optime est'. 'Bene tibi habent principia'. 'Optimo in loco res est'. 'Peiore in loco res esse non potest'. 'Quonam in statu res sunt tuae?'.

50 MEA SENTENTIA. CAP. XCVI

'Mea quidem sententia'. 'Pro mea quidem sententia'. 'Vt ego quidem sentio'. 'Vt mea fert opinio'. 'Meo quidem animo' (Plautinum). 'Meo iudicio'. 'Vt mihi quidem videtur'. 'Ni fallor'. 'Si quid iudico'. 'Meo quidem suffragio M. Tullius vicit Demosthenem'. 'Tuo calculo victus est'.

55 PLVS ET PLVSQVAM

'Audiui plus milies', 'audiui plusquam milies'. 'Calesces plus satis', 'plusquam satis'.

Huiusmodi orationes omnes bifariam proferuntur in aduerbiis ac nominibus, in verbis non itidem: 'sapit plusquam expedit'; 'mulier plusquam decet erudita'; 'plusquam necesse est facunda'. Rursum: 'vixit annos plures quam decem' vel 'plures decem'.

'Plus quingentos colaphos infregit mihi', 'plusquam quingentos', 'plures quingentis'. 'Amplius quadraginta' dixit Suetonius. Hoc igitur orationis genus quadrifariam effertur.

'Amplius' et 'non amplius' interdum praeponitur, interdum subiicitur, interdum interseritur. M. Tullius: 'cum eum Syracusis amplius centum ciues Romani cognoscerent' (id est 'plures quam centum'). Caesar: 'amplius horas quatuor fortissime pugnaverunt'. Pompeius L. Domitio: 'non amplius quatuordecim cohortes Luceriam coegi'. (Hic praeponitur.) Terentius: 'sexaginta annos natus es, vt coniiicio, et eo amplius'. M. Tullius: 'Laodiceae viginti pondo, paulo amplius'. (Hic subiicitur.) Vergilius: 'Treis pateat coeli spatium non amplius vlnas'. (Hic interseritur.)

Eodem ferme modo vsurpatur 'plus'. Cicero pro P. Quintio: 'ac tecum plus anno vixit in Gallia'. Idem pro Planco: 'sed non plus duobus aut tribus mensibus'. (Hic praeponitur.) Terentius: 'Dies triginta aut plus eo in nauī fui'. (Hic in medio ponitur.) 'Centum desiderati sunt, aut plus eo'. (Hic postponitur.) Hunc igitur sermonem ita varies licebit: 'amplius ducenti desiderati sunt'; 'ducenti et eo amplius desiderati sunt'; 'ducenti desiderati sunt et eo amplius'; 'desiderati sunt plusquam ducenti'; 'desiderati sunt plures ducentis'.

27 Horatius *D*: om. *A-C*.

31 CAP. XCIII *B-D*: CAP. LXXXVIII *A*.

39 CAP. XCIII *B-D*: CAP. LXXXIX *A*.

41 doceri *C D*: docere *A B*.

42 obulum *A-D*: obolum *BAS LB*.

46 CAP. XCV *B-D*: CAP. XC *A*.

50 CAP. XCVI *B-D*: CAP. XCI *A*.

53-54 Meo ... est *D*: om. *A-C*.

55 PLVS ET PLVSQVAM Nonnulla exempla hinc vsque ad l. 82 Vt minimum dicam in *A* in fine

capituli XXXIII inueniuntur. Hic tamen offero omnium editionum varias lectiones.

58 ac nominibus *C D*: om. *A B*.

59 expedit *A C D*: expetit *B*.

63 Amplius ... Suetonius *C D*: om. *A B*.

65-79 Amplius ... plures ducentis *D*: om. *A C*.

66 eum scripsi sec. Ciceronem: enim *D BAS LB*.

70 Laodiceae scripsi sec. Ciceronem: Laodicae *D BAS LB*.

27 Horatius ... tendunt Hor. *Serm.* II, 7, 21 (tendant).

29 Illud ... voluptatem Quint. *Inst.* VIII, 3, 11.

34 vt est ... ibit Cf. Ter. *Eun.* 525: "vti est audacia"; *Ad.* 390: "vt est dementia"; 339: "ille infitias ibit, sat scio".

48-49 Peiore ... potest Ter. *Ad.* 344: "Peiore res loco non potis est esse".

52 Plantinum E.g. *Aul.* 539; *Bacch.* 102.

56 Audiui plus milies Ter. *Eun.* 422: "Plus milies audiui".

Calesces plus satis Ter. *Eun.* 85: "Accede ad ignem hunc, iam calesces plus satis", an example used in Quint. *Inst.* IX, 3, 18.

62 Plus ... infregit mihi Ter. *Ad.* 199.

63 Suet. *Aug.* 72, 1.

66 Cic. *Verr.* 2, I, 5, 14.

67 Caes. *Gall.* IV, 37, 3 (horis).

68 Pompeius L. Domitio In Cic. *Att.* VIII, 12c, 2.

69 Ter. *Heaut.* 62-63 (aut plus eo, vt conicio).

70 Cic. *Flacc.* 28, 68.

71 Verg. *Ecl.* 3, 105.

73 Cic. *Quinct.* 12, 41 (annum).

74 Idem pro Planco Not from *Pro Plancio* (cf. above, p. 131, n.ll. 611-613), but from a letter to L. Munatius Plancus, Cic. *Fam.* XIII, 29, 4.

75 Terentius ... fui Ter. *Hec.* 421.

80

AD SVMMVM, VT MINIMVM

'Semel hominem salutavi, aut ad summum bis'. 'Vt multum'. 'Vt plurimum'. 'Non minus'. 'Saltem'. 'Vt minimum'. 'Vt minimum dicam'. 'Non amplius cum plurimum quam septem horas dormiebat' (ita Suetonius). |

LB 55

MOREM GERENDI. CAP. XCVII

85 'Mos gerendus est patri'. 'Morigerandum est patri'. 'Obsequendum est patri'. 'Patri obsecundandum'. 'Patri concedendum', 'inseruiendum'. 'Obseruiendum paternis moribus'. 'Accommoda te paternis moribus'. 'Praebe te illis ad tempus'. 'Attempera te moribus omnium'.

ROGANDI. CAP. XCVIII

90 'Maiorem in modum te rogo'. 'Etiam atque etiam oro'. 'Obsecro te atque obtestor'. 'Illud vnum abs te magnopere peto contendoque'. 'Illud a me vehementer contendebat'. 'Efflagitasti quotidianis conuitiis'. 'Imploravit opes hominis'. 'Eblanditus est fauorem'. 'Exambiit' reperitur apud quosdam. 'Extorsit potius quam exoravit'. 'At istud poscere est, non rogare'. 'Flagitabant
95 verius quam orabant'.

IGNOSCENDI. CAP. XCIX

'Remisere mulctam'. 'Hanc vnam ignosce culpam'. 'Remisit offensam'. 'Condonamus admissum'. Terentius: 'condonamus argentum quod habes'. Salustius: 'condonare creditum'. 'Da veniam iuuenilibus erratis'. 'Iurisiurandi gratiam
100 facere pupillus non potest' (est in Pandectis). Item apud Salustium: 'caeterum Boccho, quoniam poenitet, delicti gratiam facit'. Item Suetonius: 'coniurandi gratiam fecit'. 'Ad quaedam vitia conuenit conuiuere'.

ABROGANDI. CAP. C

105 'Rescindere conuenta'. 'Abrogare legem'. 'Abdicare legem'. 'Antiquare', 'abolere legem'. 'Obsolescere' neutrum. 'Sustollere legem'. 'Irritare pacta'. 'In integrum restituere'. 'Mutare pacta'. 'Obliterare legem'. 'Haec lex abiit in desuetudinem'. 'Exolescere metum dominorum' dixit Plinius in Epistolis, pro 'extingui' atque 'intercidere'. 'Nusquam tui beneficii memoria apud me intermoriatur'.
110 'Deposuit imperium'. 'Abdicauit magistratum'. 'Abdicatus a magistratu' dixit Salustius.

ORNANDI. CAP. CI

'Comere', 'expolire', 'perpolire', 'exornare', 'venustare', 'picturare', 'honestare'.

- 115 'Pigmenta', 'flosculi', 'lecythi'. 'Veneres', 'venustas', 'lepos', 'nitor', 'gratia', 'decus'. 'Lenocinia', 'emblemata', 'compositio', 'colores', 'myrothecia', 'fuci', 'phalerae'. 'Dignitas', 'cultus', 'polities'.

INTER COENAM. CAP. CII

- 120 'Inter coenam' (Suetonius et Seneca), 'inter coenandum', 'super coenam', 'coenantibus nobis', 'in coena' idem efficiunt. 'Inter iocum' (Suetonius), 'inter iocandum'. Sic 'inter conuentum' pro 'in conuentu' dixit Suetonius, et 'inter poenam' pro 'inter puniendum'. 'Per iocum'. 'Inter pocula', 'inter potandum'.

82-83 Non amplius ... Suetonius *C D*: *om. A B*.

84 CAP. XCVII *B-D*: CAP. XCII *A*.

86 obsecundandum *B-D*: obsequendum *A*.

88 Attempera ... omnium *C D*: *om. A B*.

89 CAP. XCVIII *B-D*: CAP. XCIII *A*.

93 Eblanditus est fauorem *B-D*: *om. A*; Exambiit ... quosdam *D*: *om. A-C*.

94-95 Extorsit ... orabant *B-D*: *om. A*.

96 CAP. XCIX *B-D*: CAP. XCIII *A*.

97 Remisit offensam *C D*: *om. A B*.

98-99 Terentius ... creditum *D*: *om. A-C*.

100-101 caeterum ... facit *D*: *om. A-C*.

101-102 Item ... fecit *C D*: *om. A B*.

103 CAP. C *B-D*: CAPI. XCV *A*.

105 Obsolescere *D*: Abolescere *A B*, Obolescere *C*. Cf. p. 91, l. 567, *app. crit.*

106-107 Haec ... desuetudinem *D*: *om. A-C*.

110-111 Deposuit ... Salustius *D*: *om. A-C*.

112 CAP. CI *B-D*: CAP. XCVI *A*.

113 picturare, honestare *C D*: honestare, picturare *A B*.

117 CAP. CII *B-D*: CAP. XCVII *A*.

118 Suetonius et Seneca *C D*: *om. A B*.

120-121 Sic ... puniendum *C D*: *om. A B*.

83 Suet. *Aug.* 78, 1.

89 ROGANDI Er. begins with a number of Ciceronian-type expressions: cf. *Fam.* XIII, 7, 5: "a te etiam atque etiam ... maiorem in modum peto atque contendo"; VI, 10, 4: "etiam atque etiam te hortor"; *Att.* XI, 1, 1: "te obtestor atque obsecro"; *Fam.* III, 2, 1: "A te maximo opere ... quaeso et peto"; *Quinct.* 24, 77: "cum a me peteret summeque contenderet".

92 *Efflagitasti ... conuitiis* Quint. *Epist. ad Tryphonem*: "Efflagitasti cotidiano conuicio".

93 *apud quosdam* i.e. late writers, such as Cyprian, Symmachus, Ammianus.

98 Ter. *Phorm.* 947: "Argentum quod habes condonamus te".

98-99 *Salustius ... creditum* Sall. *Epist. ad Caes.* I, 2, 6.

100 *in Pandectis* Dig. XII, 2, 32. Sall. *Ing.* 104, 5.

101 Suet. *Aug.* 17, 2, where Er.'s edition has a marginal note: "Gratiam fecit coniurandi, pro permisit coniurare"; but there 'gratiam facere' seems to mean 'excuse from', not 'condone'.

107 Plin. *Epist.* I, 4, 4: "Nam mitium dominorum apud seruos ipsa consuetudine metus exolescit".

111 Sall. *Cat.* 47, 3; modern editors prefer the reading 'abdicato magistratu'.

112 ORNANDI These expressions are all terms used in the discussion of style by Cicero and Quintilian.

117 INTER COENAM Cf. Valla *Eleg.* III, 92 (De communione gerundii et nominis): "... inter coenandum, inter coenam, in coena, super coenam ...". Valla's other examples are based on 'inter agendum' and 'inter consulendum'. Er.'s paragraph really seems to be illustrating the same point as Valla's, with substitute examples based on 'inter iocandum' and 'inter potandum'. (The insertion *Sic ... puniendum* of 1526 has separated *inter iocandum, per iocum*.) The paragraph has been rather artificially made into one of a pair illustrating *inter coenam|post coenam*. As Er. indicates, quite a number of his examples are drawn from Suetonius.

118 *Inter coenam* E.g. Suet. *Aug.* 71, 2 and 4; Sen. *Benef.* III, 27, 1. Cicero also uses the phrase, e.g. *Ad Q. fr.* III, 1, 19. *super coenam* Suet. *Aug.* 77.

119 *Inter iocum* Suet. *Caes.* 4, 2: "quod saepe ... minatus inter iocum fuerat".

120 *inter conuentum* Suet. *Galb.* 5, 1 (modern editions have "in conuentu").

121 *Per iocum* Suet. *Ner.* 6, 2. Cf. below, p. 178, l. 727: *Extra iocum*. *Inter pocula* E.g. Plaut. *Pseud.* 947.

POST COENAM. CAP. CIII

125 'Post coenam'. 'A coena', 'sub coenam'. Nam 'sub' significat et 'paulo ante' vel 'protinus post'; Cicero: 'sub haec lectae sunt tuae literae' (id est 'post haec'). 'A tuo reditu', 'post tuum reditum'.

SIMILITVDINIS. CAP. CIIII

130 'Est et diuersarum rerum quaedam inter se similitudo, affinitas, cognatio, vicinia'. 'His finitima sunt illa'. 'His confinia sunt illa'. 'Simiae figura multum ad hominis formam accedit'. 'Puro tamen fonti quam flumini propior'. 'Non multum a tuis moribus haec abludivit imago'. 'Huc alludit illa Terentiana sententia'. 'Vergilianam dictionem aemulatur, exprimit, refert'. 'Haud multum abest, dissidet, discrepat a tuis moribus'. 'Ab hac ratione non multum abhorret' (Fabius). 'Eiusdem generis est et illud'. 'Eiusdem farinae' (prouer-
 LB 56 bialiter). 'Eiusdem notae', 'eiusdem classis'. 'Mei loci atque ordinis / Homi-
 135 nem'. 'Ex aliquo circulo' dixit Cicero. 'E sinu suo' (pro 'e suis familiaribus') dixit Cicero, et Plutarchus. 'Ex eo numero est'. 'Ex illo conuentu quadruplato-
 rum' dixit M. Tullius in Verrem 4. 'E suis gregalibus' dixit idem.

140 'Sub hac facie latet adulatio'. 'Plerunque vitia virtutis personam induunt ac virtutis simulachrum repraesentant'. 'Sub virtutis specie', 'virtutis titulo', 'virtutis praetextu'. 'Sub imagine pietatis'. 'Sub vmbra pietatis'.

'Patrem ore refert'. 'Parentem moribus exprimit'. 'Patrum nomine reddit'. 'Auum voce repraesentat'. 'Patronum imitatur oculis'. 'Amitam nulla re prorsus exhibet'. 'Alter Cicero'. 'Alter Hercules'.

145 'Faciem mentita Lyciscae'. 'Formata in admirationem', id est 'simulans se admirari' (Suetonius). 'Vultu ad hilaritatem composito'. 'Praetexere', 'prae se ferre'. 'Ante se gerit'. 'Effigie pietatis'. 'Dissimilis huic' et 'huius'. 'Non absimilis facie Tyberio'. Apud eundem est 'adsimilis' pro 'similis'.

MVTVI. CAP. CV

150 'Mutuum dare', 'mutuo dare', 'mutuare'. 'Commodato dare'. 'Commodare'. 'Vtendum dare'. 'Vtendum accipere'. 'Accepit vsurariam' (Plautus). 'Opera commodatitia praestat operas mutuas'. 'Mutuum muli scabunt'.

FALLENDI. CAP. CVI

155 'Imposuimus reipublicae'. 'Fefellit nos'. 'Decepit, circumuenit adolescentem'. 'Circumscripsit', 'circumduxit' (apud iureconsultos). 'Verba dare mihi difficile est'. 'Si senseris eos fucum velle facere'. 'Imposturam fecit' et 'passus est'. 'Delusit', 'elusit'. 'Frustratus est nos sperato lucro'. 'Non te fraudabo debita gloria'. 'Technae', 'doli', 'fuci', 'praestigiae', 'vafricies', 'versutia', 'astus', 'astutia', 'fraus'. 'Os mihi sublitum est'. 'In fraudem illexit', 'pellexit'. 'Arte me

160 tractauit'. 'Dolo mecum egit'. 'In specie' dixit M. Tullius: 'praeclara classis in specie, sed inops et infirma'. 'Quod sine mea fiat captione'. 'Absit omnis captio'. M. Tullius: 'quar igitur vos inducitis in eas captiones quas nunquam explicetis?'.

EST AMICVS. CAP. CVII

165 'Vtor patre familiariter'. 'Est mihi cum illo arctissima necessitudo'. 'Sum illi summa familiaritate coniunctus'. 'Sum illi amicus'. 'Summa mihi cum illo familiaritas intercedit'. 'Multus mihi cum homine quondam vsus fuit'. 'Mutua quaedam benevolentia iam pridem inter nos est'. Salustius: 'imperator Iugurtham in amicis habebat' (id est 'in amicorum numero').

122 CAP. CIII B-D; CAP. XCVIII A.

124 Cicero D: om. A-C.

126 CAP. CIII B-D; CAP. XCIX A.

135-137 Ex aliquo ... dixit idem D: om. A-C.

140 alt. Sub A B D: Sum C.

144-147 Formata ... similis C D: om. A B.

148 CAP. CV B-D; CAP. C A.

150-151 Opera ... scabunt D: om. A-C.

152 CAP. CVI B-D; CAP. CI A.

159-162 In specie ... explicetis D: om. A-C.

160 sine mea BAS LB: si mea D.

163 CAP. CVII B-D; CA. CII A.

167-168 Salustius ... numero D: om. A-C.

124 Cic. *Fam.* X, 16, 1: "Sub eas statim recitatae sunt tuae".

127-128 *Est ... vicinia* Cf. Quint. *Inst.* VIII, 4, 12: "Est tamen quanquam diuersarum rerum quaedam vicinia".

129-130 *Non multum ... imago* Hor. *Serm.* II, 3, 320: "haec a te non multum abludivit imago".

131 *aemulatur, exprimit, refert* Words used in discussing stylistic imitation; see e.g. *Cicero*, *ASD* I, 2, pp. 599-710, passim.

133 Quint. *Inst.* IX, 2, 78: "Cum haec ... ratio sententiarum non procul a ratione iocandi abhorreat".

Eiusdem farinae Cf. Pers. 5, 115; *Adag.* 2444, *ASD* II, 5, pp. 321-322.

134-135 *Mei loci ... Hominem* Ter. *Eun.* 234 (loci hinc).

135 Cic. *De or.* I, 34, 159.

E sinu suo *Adag.* 3844, LB II, 1154 D-E; Er. there gives examples from Cic. *Cat.* 2, 22 and *Verr.* 2, I, 10, 27, and includes: "Plutarchus in vita Catonis Vticensis [33-34] ... Γαβένιον Παῦλον ἐκ τῶν Πομπηλοῦ κλέπων ἄνθρωπον".

136-137 *Ex illo ... idem* Cic. *Verr.* 2, II, 8, 22; *Har.* 25, 53: "de gregalibus eius". See *Adag.* 2586 (De grege illo est), *ASD* II, 6, p. 384, and for 'gregales', *Adag.* 3844, LB II, 1154 E.

144 *Faciem mentita Lyciscae* Iuv. 6, 123 (titulum mentita).

145 Suet. *Claud.* 37, 2.

146-147 *Non absimilis ... Tyberio* Suet. *Oth.* 1, 2.

147 *Apud eundem* Suet. *Galb.* 18, 1: "adsimilis quidam mugitui sonus". Er. himself frequently employs 'adsimilis'.

150 Plaut. *Amph.*, Argumentum 1, 3: "Alcmenam vxorem cepit vsurariam".

151 *Mutuum muli scabunt* *Adag.* 696, LB II, 300 A-D.

153 *Imposuimus reipublicae* See above, p. 56, l. 596.

154-155 *Verba ... difficile est* Ter. *Andr.* 211: "Quoi verba dare difficilest"; *Adag.* 449, LB II, 200 F-201 A.

155 *Si senseris ... facere* Q. Tullius Cicero, *Commentariolum petitionis* 9, 35: "Si eum ... audieris fucum vt dicitur facere aut senseris".

158 *Os ... illexit* Plaut. *Capt.* 783: "sublitum os esse mi hodie!"; *Mil.* 1435: "Is me in hanc inlexit fraudem".

158-159 *Arte ... tractauit* Ter. *Heaut.* 366: "haec arte tractabat virum".

159-160 *M. Tullius ... infirma* Cic. *Verr.* 2, V, 33, 86.

161 Cic. *Div.* II, 17, 41 (induitis).

167 Sall. *Iug.* 7, 6: "Igitur imperator omnis fere res asperas per Iugurtham agere, in amicis habere".

168 *in amicorum numero* Hor. *Serm.* I, 6, 62.

SPERANDI. CAP. CVIII

- 170 'Spero fore'. 'Nonnulla spes est fore'. 'Venio in spem'. 'Vocor in spem'.
 'Erectus in spem'. 'Concipio spem de te optimam'. 'Nonnulla me spes habet'.
 'Maxima teneor spe'. 'Magna me spes tenet'. 'Adducor in spem'. 'Nonnulla me
 spes cepit'. 'Spei nonnihl affulsit', 'arridet', 'blanditur'. 'Omnia summa mihi
 de te promitto'. 'Is est de quo tibi possis omnia polliceri boni viri officia'.
 175 'Nihil mediocre de te tui ciues expectant'. 'Iniicere spem', 'solicitare spe',
 'ostendere spem'. 'Ostendit futurum'. 'Ducimur spe'. 'Lactamur spe'. 'Ad
 comoediae gratiam Latini ne aspirarunt quidem'. M. Tullius: 'ad eam laudem
 quam volumus aspirare non possunt'. Salustius: 'vt omnia bona in spe haberet'
 (id est 'nihil non speraret').

180

AD VERBUM. CAP. CIX

'Ad verbum edidicit'. 'Quem locum ad literam subieci' (Fabius). 'Eius verba
 subieci' (pro quo vulgo dicunt 'in forma'). 'Ipsa hominis verba tibi reddam'.

ΕΙΡΩΝΕΙΑΣ. CAP. CX

- 185 'Heus bone vir'. 'Scilicet is superis labor est'. 'Is nunc, si diis placet, nos
 docebit, qui nihil vnquam didicit ipse'. 'O mirum amicum'. 'Mira vero militi
 quae placeant'. 'Sane vero'. 'Quasi vero'. |

LB 57

EXTRAHERE DIEM. CAP. CXI

'Sic ille dies extractus est'. 'Hoc agebant, vt dies eximeretur'. 'Ducere tempus'.
 'Terere tempus'. 'Ducere bellum'. 'Iam dies excesserat'.

190

PARATVM AC FACILE. CAP. CXII

'Paratum'. 'Promptum'. 'In promptu'. 'In procinctu'. 'Procliuē'. 'In procliui'.
 'Obuium'. 'Expositum'. 'Expromptum'. 'In numerato habere'. 'In statione'.
 'Ad manum'. 'Ex tempore'. 'Extemporarium'. 'Extemporaneum'.

DEPELLENDI. CAP. CXIII

- 195 'Deprecari inuidiam'. 'Deprecari culpam'. 'Depellere crimen'. 'Auersari'. 'Ab-
 ominari'. 'Reiicere'. 'Refellere'. 'Negare'. 'Inficiari'. 'Inficias ire'. 'Propulsare'.
 'Profligare'. 'Amoliri'. Vergilius: 'Dii meliora piis'. 'Quod Deus auertat'. 'Diui
 prohibeant'.

AGNOSCENDI. CAP. CXIII

- 200 'Agnouit haereditatem'. 'Agnoscit crimen'. 'Accipio conditionem'. 'Admitto

testamentum'. 'Adiit testamentum'. 'Vt admirationem etiam plausu confiteretur'. 'Amorem re testatus est'. 'Odium et vultu prae se fert'. 'Morbum incessu vultuque fatetur'.

AB ADVLESCENTIA. CAP. CXV

- 205 'Iam inde a puero'. 'Ab adulescentia'. 'A teneris vnguiculis'. 'Sic a pueris assueti sunt'. Terentius: 'vsque a pueris curavi ambos'. Idem: 'mihi magna cum eo iam inde vsque a pueritia semper fuit familiaritas'. Varro: 'iam inde a cunabulis'. Liuius: 'inde ab incunabulis imbutus odio tribunorum'. 'A rudibus annis'. 'A prima pueritia'. 'Ab ipso vitae exordio'. 'Ab ipso vitae limine'. 'Ab incunabulis'. 'Cum ipso nutricis lacte sugimus errorem'. 'Ab ipsis crepundiis'.

169 CAP. CVIII B-D: CAP. CIII A.

173 cepit B C BAS LB: coepit A D.

176 Ducimur ... alt. spe C D: om. A B.

176-179 Ad comoediae ... speraret D: om. A-C.

180 CAP. CIX B-D: CA. CIII A.

183 CAP. CX B-D: CA. CV A.

187 CAP. CXI B-D: CA. CVI A.

190 CAP. CXII B-D: CA. CVII A.

177 Cic. Or. 41, 140.

178 Sall. Cat. 31, 7.

181 Quint. Inst. IX, 1, 25 (ad litteras).

183 ΕΙΡΩΝΕΙΑΣ The Greek term is found in Quint.'s section on irony, Inst. IX, 2, 44 sqq.

184 Scilicet ... est Verg. Aen. IV, 379, an example used in Quint. Inst. IX, 2, 50.

185-186 Mira ... placeant Ter. Eun. 288.

189 Iam dies excesserat Cf. Liv. IV, 30, 14: "quarum et dies exierat".

191 In promptu A common classical Latin phrase.

In proclini E.g. Plaut. Capt. 336. See above, p. 95, l. 709.

192 In numerato habere Sen. Contr. II, 5, 20: "L. Vinicius, quo nemo cuius Romanus in agendis causis praesentius habuit ingenium ... de hoc eleganter dixit diuus Augustus: L. Vinicius ingenium in numerato habet"; Quint. Inst. VI, 3, 111.

193 Extemporarium. Extemporaneum Two non-classical words.

195 Deprecari inuidiam Cic. Cluent. 30, 81: "Inuidia ... quam ... oratio mea deprecata est".

Deprecari culpam Gell. XI, 8, 4 (quoting the Elder Cato): "Cum maluisti culpam deprecari quam culpa vacare".

194 CAP. CXIII B-D: CA. CVIII A.

196 Refellere A C D: Reuellere B.

197-198 Vergilius ... prohibeant D: om. A-C.

199 CAP. CXIII B-D: CA. CIX A.

200 Admitto A-C BAS I.B: Admitte D.

204 CAP. CXV B-D: CAP. CX A.

205-208 Sic a pueris ... tribunorum D: om. A-C.

197 Vergilius ... piis Verg. Georg. III, 513.

200-201 Agnouit ... Admitto ... Adiit testamentum Legal technical terms: 'admittere' to approve, to accept as valid; 'adire (hereditatem)' to accept, to claim.

201-202 Vt ... confiteretur Quint. Inst. VIII, 3, 3: "vt populus Romanus admirationem suam non acclamatione tantum, sed etiam plausu confiteretur".

202-203 Morbum ... fatetur Iuv. 2, 17: "vultu morbum incessuque fatetur".

205 A teneris vnguiculis Adag. 652, I.B II, 283 A; Cic. Fam. I, 6, 2: "a teneris, vt Graeci dicunt, vnguiculis".

206-207 Terentius ... familiaritas Ter. Ad. 962; Heaut. 184: "nam mihi cum eo iam inde a pueritia fuit semper familiaritas".

207-208 Varro ... cunabulis Not, it seems, from Varro, but from Columella (another writer on agriculture), I, 3, 5; 7, 3. For 'cunabula' see Adag. 653 (Ab incunabulis), LB II, 283 B-C.

208 Liuius ... tribunorum Liv. IV, 36, 5.

209-210 Ab incunabulis Adag. 653, LB II, 283 B-C; also Cic. De or. I, 6, 23.

210 Cum ipso ... errorem Cic. Tusc. III, 1, 2: "vt paene cum lacte nutricis errorem susxisse videamur"; Adag. 654 (Cum lacte nutricis), LB II, 283 C.

ACCVRATE. CAP. CXVI

'Accurate'. 'Exacte'. 'Elaborate'. 'Ad vnguem'. 'Ad amussim', 'examussim', 'amussatim', 'examussatim'. 'Ad perpendiculum'. 'Summa cura'. 'Exquisite', 'conquisite'. 'Circumspecte'. 'Attente'.

- 215 'Consideratus' pro 'attentus' dixit Cicero. Idem dixit 'ad perpendiculum exigere'. 'Sagaciter peruestigavit' apud eundem. Item 'diunitus dicta' pro 'egregie'. 'Pressius agamus' (M. Tullius De finibus 4.). Idem: 'nunc cominus agamus'.

PERFICIENDI. CAP. CXVII

- 220 'Absoluit'. 'Perfecit'. 'Exegi monumentum'. 'Finem imposui'. 'Finem dicendi faciam'. 'Finiit'. 'Summam manum imposuit'. 'Ad vmbilicum duxit'. 'Fastigium imponere'. 'Colophonem addere'. 'Supremam addidit manum'. 'Extremum actum addere'. 'Fabulam vitae peregit'. 'Exacta aetate'. 'Ad metam vsque perduxit'. 'Peregit fabulam'. 'Depuduit'. 'Desultavit canticum' (Suetonius).
- 225 'Depugnatum est'. 'Perdoluit'. 'Deferbuit'. 'Vita defunctus est'. 'Desiit artem'.

COMMITTENDI. CAP. CXVIII

'Leges inter se colliduntur euentu'. 'Vt non / Compositi melius cum Bytho Bacchius'. 'Quis te cum isto commisit homine?'. 'Concertasti cum hero'. 'Conferre pedem'. 'Conserere manum'. 'Congredi cum viro'. 'Confligere',

230 'collectari', 'conflictari'.

AMANDI. CAP. CXIX

- 'Vnice te diligit'. 'Amat effusissime'. 'Charissimum habet'. 'Admiranda quadam charitate prosequitur'. 'Fama nihil habet antiquius'. 'Non amat modo, verum etiam obseruat'. 'Singulari benevolentia prosequitur'. 'Animo toto te complectitur'. 'Oculis atque animo fert hominem'. 'Coridon | ardebat Alexim'.
- LB 58
236 'Deperibat virginem', 'deperibat in virginem', 'perdite amat'. 'Deperdita amore' (Suetonius). 'Flagrat amore tui'. 'Amantissimus est tui'. 'Tui tuorumque est obseruantissimus'. 'Studiosissimus est tui'. 'Tui cupientissimus'. 'Ex animo tibi bene vult'. 'Bene cupit tibi'. 'Hunc vnum habet in delitiis', 'habet in oblectamentis'. 'Non perinde illi affectus erat' dixit Suetonius pro eo quod est 'non perinde diligebat'. Idem dixit 'pronior Dolobellae' pro eo quod erat 'in illum propensior'. 'Sic omnia tua exosculatur' (id est 'sic amat').
- 240

CVPIENDI. CAP. CXX

- 245 'Laudis avidus', 'laudis avarus'. 'Auens gloriae'. 'Cupiens famae'. 'Tui sitiētissimus'. 'Famelicus gloriae'. 'Sitiit famam'. 'Sitiit aurum'. 'Esurientissimus laudis'. 'Mira gloriae fames habet hominem'. 'Ambit honores'. 'Nullius rei

quam laudis ambitiosior'. 'Priuati commodi studiosus'. 'Alieni appetens'. 'Appetens laudis'. 'Eloquentiae candidatus'. 'Inhiat lucris'. 'Imminet exitio vir coniugis, illa mariti'. 'Gestio videre hominem'. 'Prurit illi tergum'.

250

MALE PRECANDI VERBA. CAP. CXXI

'Quoties caput tuum diris deuouit!'. 'Execratus est tum sese, tum suos omneis'. 'Vt te dii perdant!'. 'Abi in malam rem', 'in maximum malum', 'in crucem'. 'Dii te eradicent!'. 'Dii tibi factis dignum tuis supplicium dent!'. 'Dii mentem tibi dent tuam!'. Βάλλ' ἐς κόρακας Graecis est vsitatissimum. 'Quae res illi
255 vertat male!'. 'In morbo consumat' (prouerbialiter). Plautus: 'capiti vestro

- 211 CAP. CXVI B-D: CAP. CXI A.
214-218 Circumspecte ... agamus D: om. A-C.
219 CAP. CXVII B-D: CAP. CXII A.
220 imposui C D: imposuit A B.
221 Finiit A C D: Siniit B *typographi negligentia*.
224-225 Peregit ... artem C D: om. A B.
226 CAP. CXVIII B-D: CAP. CXIII A.
230 collectari A-C: collectare D BAS LB.
231 CAP. CXIX B-D: CAP. CXIII A.
236 Deperibat C D: Deperiebat A B.
- 212 *Ad vnguem* Hor. *Ars* 294: "Praeseptum decies non castigauit ad vnguem"; *Adag.* 491, LB II, 216 F-217 B.
examussim Plaut. *Most.* 102; *Adag.* 490 (Ad amussim), LB II, 216 C-F.
215-218 *Consideratus* ... *cominus agamus* Cic. *Quinct.* 3, 11; *Verr.* 2, I, 51, 133; *De or.* I, 51, 223 (peruestiget); I, 7, 28; *Fin.* IV, 10, 24; *Div.* II, 10, 26.
220 *Exegi monumentum* Hor. *Carm.* III, 30, 1.
220-221 *Finem dicendi faciam* Cic. *Sest.* 65, 136.
221-223 *Ad vmbilicum* ... *actum addere* See *Adag.* 132 (Ad vmbilicum ducere) and 133 (Summum fastigium imponere), LB II, 82 D-83 A; *Adag.* 1245 (Colophonem addidit), LB II, 498 F-499 D; *Adag.* 134 (Summam manum addere) and 135 (Supremum fabulae actum addere), LB II, 83 B-E.
223 *Fabulam vitae peregit* *Adag.* 135, LB II, 83 D: "Apuleius [*Flor.* 16] ...: Philemonem poetam ... iam domi veram fabulam consummasse; eniuero iam dixisse rebus humanis valere et plaudere".
Exacta aetate Cic. *Tusc.* I, 39, 93.
224 *Depudit* Ov. *Her.* 4, 155.
Suet. *Cal.* 54, 2.
225 *Perdolit* Ter. *Eum.* 154.
Desiit artem Suet. *Tib.* 36: "Se artem desituros promittentibus".
227 *Leges* ... *euentu* Quint. *Inst.* VII, 7, 2:
"manifestum est ... [leges] casu collidi et euentu".
227-228 *Vt non* ... *Bacchius* Hor. *Serm.* I, 7, 19-20 (vti non compositum).
228 *Concertasti cum hero* Ter. *Ad.* 210-211: "te audio | ... concertasse cum ero".
235 *Coridon ardebat Alexim* Verg. *Ecl.* 2, 1.
236 *Deperibat virginem* Cf. Ter. *Heaut.* 525: "Clinia hanc ... deperit".
237 Suet. *Dom.* 3, 1.
Amanissimus est tui Cic. *Att.* VII, 7, 1.
239-240 *habet in oblectamentis* Cf. Suet. *Tib.* 72, 2: "Erat ei in oblectamentis serpens draco".
240-241 *Suetonius* ... *Idem* Suet. *Tib.* 52, 1: "ne mortuo quidem perinde adfectus est"; *Galb.* 12, 2.
242 *exosculatur* See above, p. 48, l. 442.
247 *Alieni appetens* Sall. *Cat.* 5, 4.
248 *Eloquentiae candidatus* Quint. *Inst.* VI, pref. 13.
248-249 *Imminet* ... *mariti* Ov. *Met.* I, 146.
249 *Prurit illi tergum* Cf. Plaut. *Mil.* 397: "Dorsus totus prurit".
253-254 *Dii mentem* ... *tuam* Martial. VII, 67, 16; *Adag.* 3091, LB II, 989 D.
254-255 *Quae res* ... *male* Plaut. *Curc.* 273: "Quae res male vortat tibi!".
255 *In morbo consumat* Sen. *Benef.* IV, 39, 2; *Adag.* 3555, LB II, 1089 B-C.
Plaut. *Poen.* 645.

istud quidem!'. Vergilius: 'dii capiti ipsius generique reseruent!'. Cicero: 'quod illorum capiti sit!'. Idem: 'dii sint irati huiusmodi Graeco!'

POLLICENDI. CAP. CXXII

260 'Nescio quid magni promittunt sydera'. 'Magnifice pollicentur amantes'.
 'Promissis ductat hominem'. 'Pollicitis diues quilibet esse potest'. 'Caue fidas
 huiusmodi pollicitationibus'. 'Spondeo futurum'. 'Despondeo'. 'Sponde, noxa
 praesto est'. 'Ego tibi huius nomine fideiubeo'. 'Recipio tibi facturum hunc'.
 'Recipio ad me'. Salustius: 'in se recipiunt'. 'Hoc tibi meo periculo promitto'.
 265 'Ita mihi stipulanti pactus est'. 'Littoribus nostris ancora pacta tua est'. 'Do
 fidem futurum'. 'Confirmo futurum'. 'Fidem suam interposuit'. 'Clodio Tybe-
 rius ea lege coenam condixit', id est 'promisit se venire ad coenam' (apud
 Suetonium). M. Tullius: 'nam quum mihi condixisset, coenauit apud me'.
 Prisci 'lingua nuncupatum' dicebant quod esset ore promissum ac verbis
 expressis; M. Tullius in Officiis: 'nam quum ex XII Tabulis satis esset ea
 270 praestare quae essent lingua nuncupata'. 'Vouemus' quod Deo pollicemur.
 Catullus: 'At non haec quondam blanda promissa dedisti'. Salustius: 'quem ille
 casu oblatum promissis onerat'. 'Dare promissa'. 'Quum hic esses, longe alia
 promissa dedisti'. 'Solicitat ingentibus promissis'. 'Spes amplissimas ostendit'.
 Veterum prouerbiis *χρηστολόγοι* ac 'dosones' dicti qui multa pollicerentur.

275

PRINCIPATVS. CAP. CXXIII

'Est copiosum dicendi genus, in quo Cicero principatum obtinet'; 'breue, in
 quo Salustius regnat'; 'subtile, in quo dominatur Hortensius'; 'floridum, in
 quo primas tenet Plinius'; 'varium, in quo praecipuus est Hieronymus';
 280 'graeue, in quo princeps est Seneca'; 'festiuum, in quo singularis est Martialis';
 'simplex, in quo primus est Terentius'; 'acutum, in quo praecellit Quintilia-
 nus'; 'suaue, in quo vincit Staius'; 'antiquum, in quo nulli secundus est
 Cato'; 'inaffectatum, in quo nulli cedit, nullo inferior est, nemine posterior est
 Caesar'.
 'Huius negotii velut antesignanus, dux, vexillifer, signifer extitisti'. Κορυ-
 285 φαῖος Graeci. 'Homerus omnes procul a se reliquit'. 'Omnes a tergo reliquit'.
 LB 59 'Longo interuallo praecellit, praecedit, praecurrit, praeit, anteit, antecellit'. 'In
 literis Graecanicis palmam tenet'. 'Eloquentiae M. Tullius arcem tenet'.
 'Primam laudem obtinet', 'primum locum obtinet'. 'Praemia prima feres'.

LVDORVM. CAP. CXXIII

290 'Munera gladiatoria populo exhibuit'. 'Edidit circenses'. 'Fecit ludos scenicos'
 apud Suetonium in Caligula. 'Commisit et subitos' apud eundem. 'Praeter
 consuetudinem musicum agona commisit' in Nerone Claudio. 'Dedit populo
 centum gladiatorum paria'. 'Centum camelos produxit'.

AGERE DELECTVM. CAP. CXXV

- 295 'Habit delectum'. 'Agere delectum'. 'Delectibus vndique acerbissime actis'. 'Cogere exercitum'. 'Contrahere copias'. 'Conscribere exercitum'. 'Parare manum'. 'Comparare vim militum'. 'Collectis copiis'.

ADIMENDI HONOREM. CAP. CXXVI

- 300 'Deposuit dictaturam'. 'Amotus est consulatu'. 'Abrogatum est illi imperium'. 'Ademptum imperium'. 'Abdicauit se magistratu' (Suetonius). 'Priuauit honore' apud eundem. 'Redactus est in ordinem'. 'Multos coegit in ordinem' (hoc est 'priuatos reddidit'). 'Missionem petiit'. 'Rude donatus est'. 'Dimisit cum ignominia'. 'Exauctorauit totam legionem'.

- 258 CAP. CXXII B-D; CAP. CXVII A.
 262 praesto est D: adest A-C; hunc C D: mc A B.
 263 Salustius ... recipiunt D: om. A-C.
 266 venire C D: venturum A B.
 267-274 M. Tullius ... pollicerentur D: om. A-C.
 271 blanda scripsi sec. Catull.: blando D BAS LB; ille scripsi sec. Sall.: illi D BAS LB.
 275 CAP. CXXIII B-D; CAP. CXVIII A.
 256 Verg. *Aen.* VIII, 484.
 Cic. *Fam.* VIII, 1, 5 (a letter from Caelius).
 257 *Idem* Cf. Cic. *Att.* IV, 7, 1: "qui illi di irati! homini Graeco, qui conturbat ...".
 260 *Pollicitis* ... potest Ov. *Ars* I, 444.
 261-262 *Sponde, noxa praesto est* *Adag.* 597, LB II, 260 E-261 A.
 264 *Littoribus* ... tua est Ov. *Her.* 2, 4.
 265 *Fidem suam interposuit* Sall. *Iug.* 32, 5 (interponit).
 267 Suet. *Tib.* 42, 2, about Cestius Gallus, not Clodius.
 Cic. *Fam.* I, 9, 20.
 269 Cic. *Off.* III, 16, 65 (praestari).
 271 Catull. 64, 139 (blanda ... / Voce).
 271-272 *Salustius* ... onerat Sall. *Iug.* 12, 3 (ille).
 274 *Veterum* ... pollicerentur *Adag.* 3492, LB II, 1074 E: "Plutarchus ... tradit [*Cor.* 11, 3] Antigonom ... eo quod benigne promitteret omnibus nec praestaret promissa, populari ioco dictum fuisse Dasonem, quasi Latine dicas Dabonem". (This adage mentions *χηρηστολόγοι*, but with no explanation.)
 276 278 *Est copiosum* ... Plinius See Macr. *Sat.* V, 1, 7: "Quattuor sunt ... genera dicendi: copiosum, in quo Cicero dominatur, breue, in quo Sallustius regnat, siccum, quod Frontoni adscribitur, pingue et floridum, in quo Plinius Secundus quondam ... luxuriatur".
 288 *Praemia prima feret* Cf. Ov. *Ars* II, 702: "praemia digna feret".
 290-303 *Munera* ... legionem Much of this material is based on Suetonius.
 290 *Munera* ... exhibuit Suet. *Claud.* 21, 4; see also *Cal.* 18, 1.
 290-291 *Edidit* ... apud eundem Suet. *Cal.* 18, 2 and 3.
 291-292 *Praeter* ... Claudio Suet. *Ner.* 23, 1.
 292-293 *Dedit* ... paria Hor. *Serm.* II, 3, 85-86: "gladiatorum dare centum / ... populo paria".
 293 *Centum* ... produxit Cf. Suet. *Ner.* 11, 1: "commisit etiam camelorum quadrigas".
 295 *Delectibus* ... actis Suet. *Cal.* 43 (vbique).
 300 *Abdicauit se magistratu* Cf. Suet. *Claud.* 29, 2: "abdicare se praetura ... coactus".
 300-301 *Priuauit honore* Suet. *Ner.* 43, 2.
 301 *Redactus* ... ordinem Suet. *Vesp.* 15, 1.
 302-303 *Missionem* ... legionem Suet. *Aug.* 24, 2: "Decimam legionem ... cum ignominia totam dimisit: item alias, immodeste missionem postulantem ... exauctorauit".
 302 *Rude donatus est* i.e. he was granted his retirement, a metaphorical expression, referring to the 'rudis', a wooden fencing-stick presented to gladiators when they were allowed to retire after long and

PERSVADENDI. CAP. CXXVII

305 'Fecit mihi lachrymis poenitentiae fidem'. 'Lachrymis mihi persuasit sese facti poenitere'. 'Lachrymae mihi persuaserunt illum poenitere facti'. 'Lachrymis effecit, vt crediderim illum poenitere'. 'Adduxit, pertraxit, pellexit, perpulit me in suam sententiam'. 'Coactus est verius quam persuasus'.

INFERENDI SEV RATIOCINANDI. CAP. CXXVIII

310 'Quod animal est, idem corpus sit necesse est; quod autem corpus est, non statim et animal'. 'Is pauper est qui plurimum cupit; porro, quo quisque magis abundat opibus, hoc est opum appetentior; igitur ditissimus quisque pauperri-
 315 mus sit necesse est'. 'Si deus est animus, animi puritate, non victimis corporeis eum conuenit colere'. 'Cum animus sit corpore praestantior, virtutes autem
 320 animi sint possessiones, pecuniae corporis, consentaneum est virtutes pecuniis anteponeudas esse'. 'In quem cadit misereri, in eundem cadit inuidere; non cadit autem inuidere in sapientem; ergo ne misereri quidem'. 'Ipse sibi vtilis esse nequit, et vobis erit vsui?'. 'Felix non est, cui multa desunt; atqui diuitibus desunt plurima; qui possunt igitur diuites esse felices?'. 'Solum
 325 bonum virtus, nam id demum bonum est quo nemo male potest vti; virtute nemo male vti potest; bonum est ergo virtus'. 'Bonum est virtus, vt qua nemo male vti potest'. 'An bonum pecunia, qua quisque potest male vti?'

'I nunc' inferendi vim habet, sed velut cum exprobratione: 'I nunc, argentum, marmor vetus' etc.

325 'Quae cum ita sint, quis audeat inficias ire?'. 'Hoc cum sic habeat, an non dedisti damnum? Vtrum damnum dedisti an non? Et dubitamus adhuc?'

NIL NISI. CAP. CXXIX

'Nil nisi poeta es'. 'Nil aliud es nisi poeta'. 'Nil aliud quam poeta es'. 'Tantum poeta es'. 'Poeta es, praeterea nihil'. 'Nihil es praeterquam poeta'. 'Nisi poeta
 330 esses, nihil esses'.

'Nil aliud quam flebat' (pro 'tantum flebat') apud Fabium; sed apud Suetonium frequentius: 'nihil aliud quam vectabatur'. Idem: 'nihil amplius quam monuit'. Cui contrarium est: 'non tantum osculatus est'.

LAVDANDI AC VITUPERANDI. CAP. CXXX

335 'Non omnes probabunt istud consilium, culpabunt plurimi'. 'Animum insimulabunt nonnulli'. 'Nemo mihi vitio verterit'. Terentius: 'Nunc quam rem vitio
 LB 60 dent, quaeso anim|aduertite'. 'Dare crimini' dixit M. Tullius in Bruto. 'Istud vituperio dabunt omnes'. 'Tu tibi laudi ducis'. 'Gloriae tibi tribuis'. 'Honori putas fore'. 'At omnes dedecori dabunt, probro dabunt, criminabuntur,
 340 damnabunt, reprehendent, improbabunt, sugillabunt, taxabunt, notabunt'.

‘Atro calculo notabunt’. Salustius: ‘quoniam adeo Syllam non poenitet, vt et facta in gloria numeret’. ‘Album addere calculum’. ‘Subscribere sententiae’. ‘Suffragari’. ‘Refragari’. ‘Laudibus ferre’. ‘Ad coelum ferre’ (Horatius). ‘In coelum ferre’ (Cicero). ‘Laudibus vexit’ apud Plinium in Epistolis. ‘Scis vitio nigrum praefigere thita’. ‘Auaritiae singulos increpans’ (Suetonius). ‘Tibi

345

- 304 CAP. CXXVII B-D: CAP. CXXII A.
 307 pertraxit ... perpulit C D: om. A B.
 308 Coactus ... persuasus C D: om. A B.
 309 CAP. CXXVIII B-D: CAPI. CXXIII A.
 316 esse B-D: om. A.
 327 CAP. CXXIX B-D: CAPI. CXXIII A.
 328 alt. es A-D: est BAS LB.
 331 flebat pro tantum flebat C D: flebat.
 Tantum flebat A B.
 331-333 apud Fabium ... osculatus est C D:

- honourable service; Hor. *Epist.* I, 1, 2: “donatum iam rude”; *Adag.* 824 (Rudem accipere. Rudem donare), LB II, 343 B-D.
 311-313 *Is pauper ... necesse est* Cf. Ps.-Auson. *Sept. sap.* I, 3: “Quis diues? Qui nihil cupiat. Quis pauper? Auarus”; Cato *Dist.* I, 29 Boas: “Quod vile est, carum, quod carum, vile putato. / Sic tu nec cupidus nec auarus nosceris vlli”; Publil. Syr. 628 Meyer: “Tam deest auaro quod habet quam quod non habet”. An edition of all three collections of maxims was published by Er. on 1 Sept. 1514 (Louvain, Dirk Martens). Er.’s note to “Quis diues?” reads: “Diues est non qui multa possidet, sed qui sorte sua contentus est. Auarus omnis pauper est, qui quod habet non habet”; cf. also *Paraphr. in Eleg. Laur. Vallae*, ASD I, 4, p. 268, l. 698; Sen. *Epist.* 2, 6.
 316-317 *In quem cadit ... ne misereri quidem* Cic. *Tusc.* III, 10, 21 (igitur cadit misereri, in eundem etiam inuidere).
 319-322 *Solum bonum ... potest male vti* Three examples from Quint. *Inst.* V, 14, 25 (with slight variations); the first exemplifies syllogism, in which the argument is fully expressed; the other two demonstrate enthymema (rhetorical or incomplete syllogism), in which the speaker does not explicate all the stages of the argument.
 323-324 *I nunc ... vetus* Hor. *Epist.* I, 6, 17 (et marmor).
 328-330 *Nil nisi ... nihil esses* This collection of variants perhaps belongs to Er.’s early jottings in the 1490s, when all he had produced was Latin verse.
 331-333 *apud Suetonium ... quam monuit* Suet.

- om. A B.
 334 CAP. CXXX B-D: CAP. CXXV A.
 335 istud consilium D: consilium tuum A B, consilium C.
 336-337 Terentius ... Bruto D: om. A-C.
 341-342 Salustius ... numeret D: om. A-C.
 343-344 Ad coelum ... Cicero D: om. A-C.
 345-348 Auaritiae ... redundabit C D: om. A B.
 Aug. 83 (where Er.’s ed. has a marginal note “nihil aliud pro tantum”); *Claud.* 16, 1.
 336 Ter. *Andr.* 8 (animum adtendite).
 337 Cic. *Brut.* 80, 277.
 338 *vituperio* This strange word was at one time to be read in texts of Cic. at *Fin.* III, 12, 40 and *Leg.* III, 12, 28, but was later rejected by editors; Forcellini *Lex. lat. s.v.*: “Monent critici Goeclen., Scal., Cellar. a *vituperio* abstinendum, si vituperationem doctorum hominum effugere velimus”. Dathus accepted the word: *Elegantiole* (*De verbis*): “Afficio te vituperio, est vitupero te”; it is not in Nizzoli *Thesaur. Ciceron.* Er. uses it several times in *De copia*; the form could be supported by analogy with *dicterium*, see above, p. 120, l. 298.
 341-342 *Atro calculo ... Album ... calculum* Ov. *Met.* XV, 41-42: “Mos erat antiquis niueis atrisque lapillis / His damnare reos, illis absoluere culpa”; *Adag.* 453, LB II, 202 B-D. The two associated phrases have been separated by the unconnected Sallust example, inserted in 1534.
 341 Sall. *Hist. frg.* I, 55, 19.
 343 Hor. *Epist.* I, 10, 9: “vos ad caelum effertis”.
 344 Cicero E.g. *Att.* IV, 16, 2; VI, 2, 9. Plin. *Epist.* IV, 27, 2.
 344-345 *Scis ... thita* Pers. 4, 13: “Et potis es nigrum vitio praefigere theta”. See *Adag.* 456, LB II, 203 E-204 A, where Er. discusses the use of the Greek letter θ as a mark of condemnation.
 345 Suet. *Cal.* 39, 2.

malum imputabitur'. 'Tibi feretur acceptum'. 'Tu fueris in crimine'. 'Tam est in vitio qui deserit amicum in periculo quam qui prodit' (sic M. Tullius). 'In te residet facti suspicio'. 'In te redundabit'. 'In te cudetur haec faba' (prouerbialiter). 'Male audies apud omnes, qui hactenus audisti bene'.

350 Catullus: 'quisquis de meliore nota'. 'Vir pessimae notae'. M. Tullius: 'homo nullo numero, nihil illo contemptius'. Item: 'vir primae notae', 'vir extremae notae'. 'Homo quintae classis'. 'Homo vltimae sortis'. 'Homo bonae frugis' siue 'bonae frugi'; aut absolute: 'homo frugi'.

SVMMAE. CAP. CXXXI

355 'Ad summam' dixit Horatius. 'In summa'. 'Vt summatim dicam'. 'Denique', 'demum', 'postremo'. 'Breuiter'. 'Vt semel dicam'. 'Vt semel finiam'. 'Dicam in genere'. 'Rem omnem verbo complectar'. 'Quid quaeris?' pro 'denique' Ciceronianum est. 'Quid multa?'. 'Quid multis moror?'. 'Dicam vniuersim'. 'In vniuersum habeo quod respondeam'. 'Dicam verbo'. 'Ad vltimum' pro
360 'denique' dixit Q. Curtius, et eodem sensu Suetonius dixit 'vltimo', 'ad extremum' Cicero.

PERDENDAE OPERAE. CAP. CXXXII

'Lusit operam'. 'Luditur opera'. 'Opera et impensa perit'. 'Frustra ego hanc operam sumo'. 'Nihil agis'. 'Laterem lauas'. 'Actum ago'. 'Actam rem agis'. 'In
365 sylvam fers ligna'. Reliquaque prouerbia quibus inanis opera significatur.

FRVCTVS. CAP. CXXXIII

'Magnum ex ea re fructum retulit'. 'Cepit emolumentum'. 'Lucrum reportauit'. 'Sensit commodum'. 'Commoditatem demessuit'. 'Collegit vtilitatem'. 'Frugem accepit'. 'Lucrum fecit'. 'Compendium parauit'. 'Ea res illi frugifera fuit', 'fuit
370 emolumento', 'fuit commodo', 'fuit vsui'. 'Ex ea legatione messem opimam messuit'.

IMPVDENTIAE. CAP. CXXXIIII

'Nihil pudet'. 'Depuduit', 'depuditum est'. 'Dedidicit pudorem'. 'Oblitus est pudoris'. 'Dedidicit pudescere'. 'Nescit pudescere'. 'Exiit pudorem'. 'Perfricuit faciem'. 'Perfricuit frontem'. 'Nihil habet oris', 'nihil frontis'. 'Quo ore?'
375 'Qua fronte?'.

AFFECTANDI. CAP. CXXXV

'Affectata verba'. 'Affectatus ornatus'. 'Ascitus ornatus'. 'Ascititius decor'. Fabius: 'et gratiam rei nimia captatione consumpsimus'. ('Captationem' pro

380 'affectatione' dixit.) 'Captat laudem'. 'Venatur gloriam'. 'Aucupatur famam'. 'Accersit sibi malum'.

IGNORANDI AVT CONTRA. CAP. CXXXVI

'Scio'. 'Non ignoro'. 'Non me fugit'. 'Non me latet'. 'Non me praeterit'. 'Non sum nescius'. 'Non me clam est'. 'Quis nescit?'. 'Nemini dubium'. 'Intelligo'.

- 348 residet *D BAS LB*: recidet *C*.
 348-349 In te cudetur ... prouerbialiter *D*:
om. A-C.
 349 Male ... bene *C D*: *om. A B*.
 350-353 Catullus ... homo frugi *D*: *om. A-C*.
 354 CAP. CXXXI *B-D*: CAP. CXXXVI *A*.
 355 dixit Horatius *C D*: *om. A B*.
 358-361 Dicam vniuersim ... Cicero *C D*:
om. A B.
 362 CAP. CXXXII *B-D*: CAP. CXXXVII *A*.
 365 Reliquaque ... significatur *B-D*: *om. A*.
 366 CAP. CXXXIII *B-D*: CA. CXXXVIII *A*.
 370-371 Ex ea ... messuit *D*: *om. A-C*.
 372 CAP. CXXXIII *B-D*: CAP. CXXXIX *A*.
 375-376 Nihil habet ... fronte *D*: *om. A-C*.
 377 CAP. CXXXV *B-D*: CA. CXXX *A*.
 379 captatione et Captationem scripsi auctori-
 tate Quintiliani textus et Ioannis Clerici notae:
 coopatione et Coopationem *A-D BAS*
LB (at in *LB* annotatur: "Meliores editiones
 habent captatione, nimirum, gratiae").
 382 CAP. CXXXVI *B-D*: CA. CXXXI *A*.
 158. (Cicero does not use *ultimo*; 'ad vltimum'
 occurs in *Mur.* 31, 65, meaning 'to the
 ultimate, to perfection'.)
 363 *Lusit operam* Cf. Plaut. *Pseud.* 369: "ope-
 ram ludimus".
 364 *Laterem lauas* Ter. *Phorm.* 186: "Laterem
 lauem"; *Adag.* 348, *LB* II, 169 D-F.
Actum ago Ter. *Phorm.* 419: "Actum, aiunt,
 ne agas"; *Adag.* 370, *LB* II, 173 A-B.
 364-365 *In syluam fers ligna* Cf. Hor. *Serm.* I,
 10, 34: "In siluam non ligna feras"; *Adag.*
 657, *LB* II, 284 B-C.
 369 *Lucrum fecit* Cic. *Verr.* 2, III, 38, 86:
 "lucra facit".
 374-375 *Perfricuit faciem ... frontem* Quint.
Inst. XI, 3, 160: "perfricare faciem et quasi
 improbam facere"; Martial. XI, 27, 7:
 "cum perfricuit frontem posuitque pudor-
 rem".
 378 *Ascititius* Cf. Forcellini *s.v.* *adscititius*:
 "Coma adscititia fertur dixisse Plautus.
 Locum non afferunt". It is a Neolatin neo-
 logism. 'Coma adscititia' means 'wig' (cf.
Moria, *ASD* IV, 3, p. 108, l. 682: 'appositi-
 tia coma'). The word is also used by Corne-
 lius Aurelius: "versus ascititii" (cf. *ASD* I,
 4, p. 196). Cf. Valla *Eleg.* I, 11.
 379 *Fabius ... consumpsimus* Quint. *Inst.* VIII,
 6, 51. See app. crit.
 381 *Accersit sibi malum* Plaut. *Amph.* 327:
 "sibi malam rem accersit".
 383 *Non me praeterit* Quint. *Inst.* X, 1, 12.
 383-384 *Non sum nescius* E.g. Cic. *De or.* I, 11,
 45.
 384 *Non me clam est* Ter. *Hec.* 261: "Neque
 adeo clam me est".

346-347 *Tam est ... M. Tullius* Cf. Cic. *Off.* I,
 7, 23: "qui autem non defendit nec obsistit,
 si potest, iniuriac, tam est in vitio quam si
 parentes aut amicos ... deserat".

347-348 *In te cudetur haec faba* Ter. *Enum.* 381:
 "at enim istaec in me cudetur faba"; *Adag.*
 84, *LB* II, 59 F-60 A. (The phrase means
 roughly 'You will smart for this'.) Cf.
 below, ch. 144, pp. 165-166.

350 Catull. 68, 28; see *Adag.* 1079, *LB* II, 438
 F.

Vir pessimae notae Cf. Sen. *Epist.* 15, 3:
 "pessimae notae mancipia".

Cic. *Phil.* III, 6, 16; see *Adag.* 1079, *LB* II,
 438 C.

351-352 *vir primae notae ... sortis* See *Adag.*
 1079, *LB* II, 438 E-F.

352-353 *Homo bonae ... bonae frugi* Cf. Gell.
 VI, 11, 2: "Hominem nihili rei neque frugis
 bonae"; Cic. *Att.* IV, 8b, 3: "Homo ...
 permodestus et bonae frugi".

355 Hor. *Epist.* I, 1, 106.
summatim See Gell. I, 3, 22: "Non de
 vnoquoque facto singillatim existimat ...
 sed generibus rerum summatim vniuersim-
 que vtitur" ("summatim" is common enough,
 but 'vniuersim' is rare).

356 *Vt semel dicam. Vt semel finiam* Quint.
Inst. X, 1, 17; I, 12, 6; XI, 3, 59.

358 *Ciceronianum* 'Quid quaeris?' is frequent
 in Cic., e.g. *Att.* XII, 4, 1.
vniuersim See above, n.l. 355.

360 *Q. Curtius* E.g. Curtius III, 1, 7: "Ad
 vltimum pro fide morituros".

Suet. *Ner.* 32, 4.

361 *Cicero* E.g. *Cluent.* 18, 50; *De or.* II, 38,

385 'Video'. 'Sentio'. 'Compertum habeo'. 'Exploratum habeo'. 'Perspectum habeo'. 'Cognitum habeo'. 'Non est obscurum mihi'. 'Non me fallit'. Salustius: 'nec ea res me falsum habuit'. 'Indoctus disci'. 'Rudis horum malorum'. 'Imperitus fallendi'. 'Ignarus loci' (Salustianum). |

LB 61

TURPE EST ET SIMILIA. CAP. CXXXVII

390 'Turpe est'. 'Cum turpitudine coniunctum est'. 'Laudabile est'. 'Cum laude coniunctum est'. 'Cum vitio coniunctum est'. 'Vitio confine est'. 'Non vacat vitio'. 'Non caret vitio'. 'Non abest a vitio'. 'Periculosum', 'cum periculo coniunctum'. 'In vitio est'. 'In probro est'.

QVIN ET VT NON. CAP. CXXXVIII

395 'Ruere illa non possunt, vt haec non eodem labefacta motu concidant' (Cicero pro Pompeio); 'quin haec eodem labefacta motu concidant'. 'Non potes studere opibus, vt animi tranquillitatem non perdas'; 'non potes quin perdas'; 'non potes, nisi perdas'.

ID QVOD, QVOD; ITA VT, VT. CAP. CXXXIX

400 'Id quod' pro 'quod', et 'ita vt' pro 'vt' frequens est apud Ciceronem. 'Ita vt facis'. 'Id quod facis'. 'Quod quidem facis'.

AMPLIFICANDI. CAP. CXL

'Cedendum erat hospiti, praesertim seni'; 'maxime seni'. 'Pulsauit hospitem, eumque senem'; 'idque senem'; 'atque hunc senem'; 'atque adeo senem'.

405

RECIPROCA CONSTRUCTIO QVORVNDAM. CAP. CXLII

'Erit humanitatis vestrae magnum ciuium numerum calamitate prohibere' (Cicero); 'prohibe infandos a nauibus ignes' (Vergilius). 'Defendit capellas ab aestu'; 'defendit aestum capellis'. 'Spargere humum foliis'; 'spargere folia humi'. 'Sternere pallio lectum'; 'insternere lecto pallium'. 'Inscripsit poculum literis'; 'inscripsit poculo literas'.

NON CONTENTVS. CAP. CXLII

'Non contentus victoria'. 'Non contentus vicisse'. 'Non sat habebat vicisse'. 'Non sat erat vicisse'. 'Parum erat vicisse, ni in victos etiam saeuiret'. 'Non sufficiebat vicisse'. 'Poenitebat rapinae, nisi parentem quoque spoliasset'.

415

SATISFACIENDI. CAP. CXLIII

420

'Interdum non satisfacit Ciceroni Demosthenes'. 'Non implet aures Ciceronis Demosthenes'. 'Non respondet optatis meis'. 'Non facit satis hominum de se expectationi'. 'Tullius in Demosthene nonnunquam desiderat aliquid'. 'Non is es quem expectaram'. 'Non talis est quem vellem'. 'Non nihil in te requiro adhuc'. 'Non facit ad huius cupiditatem'.

IMPVNITATIS AVT CONTRA. CAP. CXLIIII

425

'Omnes plura habere cupimus, et tamen id nobis impune est'. 'Haud impune feres'. 'Haud impune feceris'. 'Non fuit illi fraudi magistratum prohibuisse vi'. 'Sine fraude esto'. ('Sefraude' dicebant prisci.) 'Non sic auferes'. Liuius: 'tulit, ne cui fraudi secessio esset' (id est 'vt omnibus esset impunitas'). 'Mirabar hoc si sic abiret'. 'Militem impunitate donauit'. 'Nullum facinus impunitum esse oportet'. 'Quo impunius dicax esset' dixit M. Tullius pro Q. Quintio. 'Nullas poenas dedit eius facti'. 'Poenas pendit'. 'Tum pendere poenas / Cecropidae iussi'. 'Irrogare mulctam' dixit Cicero. 'Exemplum in illos aeditum'. 'Persol-

386-387 Salustius ... res *D*: Haud *A-C*.
 388 Ignarus ... Salustianum *C D*: *om. A B*;
loci scripsi sec. Sallustium: ioci C D BAS
LB, lectio sane typographi errore introducta.
 389 CAP. CXXXVII *B-D*: CAP. CXXXII *A*.
 393 In vitio ... probro est *D*: *om. A-C*.
 394 CAP. CXXXVIII *B-D*: CAP. CXXXIII *A*.
 399 CAP. CXXXIX *B-D*: CAP. CXXXIII *A*.
 401 *primum* facis *B-D*: facias *A*.
 402 CAP. CXL *B-D*: CAP. CXXXV *A*.
 403 hospitem *A-D*: hominem *BAS LB*.
 405 CAP. CXLI *B-D*: CAP. CXXXVI *A*.
 409-410 Inscrisit ... literas *C D*: *om. A B*.
 411 CAP. CXLII *B-D*: CAP. CXXXVII *A*.

415 SATISFACIENDI. CAP. CXLIII *B-D*: SATIS-
 FACIENDI [*sic*]. CAP. CXXXVIII *A*.
 417-418 de se expectationi *C D*: de sese
 expectationi. Non respondet hominum de
 se expectationi *A B*.
 419 est *C D*: es *A B*.
 421 CAP. CXLIII *B-D*: CAP. CXXXIX *A*.
 423-424 Non fuit ... esto *B-D*: Non fuit illi
 fraudi. Magistratum prohibuisse vi sine
 fraude esto (*sic interpunctum*) *A*.
 424 Sefraude ... prisci *D*: *om. A-C*.
 424-425 Liuius ... impunitas *D*: *om. A-C*.
 427 Quo impunius ... Q. Quintio *D*: *om. A-C*.
 429 Irrogare ... aeditum *C D*: *om. A B*.

386-387 *Salustius ... habuit* Sall. *Ing.* 10, 1,
 quoted Quint. *Inst.* IX, 3, 12.
 387 *Indoctus disci* Hor. *Ars* 380.
 388 *Salustianum* Sall. *Ing.* 12, 5.
 393 *In vitio est* Cic. *Off.* I, 7, 23; 19, 62.
In probro est Ter. *Phorm.* 825 (sim).
 395 Cic. *Manil.* (*De imperio Gnaei Pompei*) 7,
 19.
 401 *Id quod facis* Cic. *Att.* I, 16, 13: "Id quod
 tu facis".
 407 Cic. *Manil.* 7, 18.
 Verg. *Aen.* I, 525.
 407-409 *Defendit ... humi* Hor. *Carm.* I, 17, 3:
 "Defendit aestatem capellis"; Verg. *Ecl.* 5,
 40: "Spargite humum foliis".

416-417 *Interdum ... Ciceronis Demosthenes* Cic.
Or. 29, 104: "vt nobis non satis faciat ipse
 Demosthenes ... non semper implet aures
 meas".
 422 *Omnes ... impune est* A remark of the
 Elder Cato, quoted in Gell. VI, 3, 37
 (omnia ... volumus, et id ...).
 424 *Non sic auferes* Ter. *Ad.* 454: "haud sic
 auferent".
 Liv. VII, 41, 3.
 425-426 *Mirabar ... abiret* Ter. *Andr.* 175.
 427 Cic. *Quinct.* 3, 11.
 428-429 *Tum ... iussi* Verg. *Aen.* VI, 20-21.
 429 Cicero E.g. *Mil.* 14, 36.

430 uit', 'exoluit', 'luit', 'dependit'. 'Nullum de eo sumptum supplicium'. 'Ei facto
 nulla irrogata poena'. 'De tanto flagitio non est animaduersum'. 'In omnes
 grauiter animaduersum'. 'Exacta poena'. 'Opinor capite plectendum'. 'Noxae
 deditus est'. 'Animaduersa flagitia' pro 'punitis' dixit Suetonius. 'Nec in
 435 deditos grauius consultum' (Q. Curtius). 'In te cudetur haec faba'. 'Vnus
 dependes pro omnibus'. 'Tergo lues'.

SVADENDI AVT CONSVLENDI. CAP. CXLV

LB 62 'Idne estis autores mihi?'. 'Te autore suscepi negocium'. 'Tuo impulsu feci'.
 'Te impulsore feci'. 'Tuo suasu, tuo in|ductu' (Cicero). 'Te suasore, te
 440 in consilio feci'. 'Tuo consilio'. 'Abs te persuasus id feci'. 'Tuo instinctu'. 'Amorem
 in consilio adhibuisse videris'. 'Tuo persuasu' (Cicero). 'Te flagitatore
 suscepi negocium'. 'Tuo verberatu' eodem sensu dixit Q. Curtius.

PRVDENS. CAP. CXLVI

445 'Prudens fecit'. 'Sciens fecit'. 'De industria fecit'. 'Studiose fecit'. 'Data opera,
 dedita opera fecit'. 'Destinato fecit' dixit Seneca. 'Studio fecit', 'consulto fecit',
 'consilio fecit'. Contra: 'imprudens, nesciens fecit'. 'Per errorem, errore factum
 est'. 'Per imprudentiam'. 'Peccaui inconsulte'. 'Ex industria' pro 'de industria'
 aliquoties dixit Quintilianus. 'Composito factum', 'ex composito'. 'Ex desti-
 nato' pro 'consulto' apud Suetonium est in Caligula.

CAVSAE. CAP. CXLVII

450 'Plurimis de causis mihi tuae literae iucundae fuerunt'. 'Duas ob res hominem
 odi'. 'Multis modis tua mihi iucunda fuit epistola'. 'Duobus nominibus es
 mihi charissimus'. 'Duplici nomine'. 'Duplici de causa tuis scriptis delector'.
 'Bis mihi iucunda fuit epistola tua'. 'Multifariam me tuae literae delectarunt'.

DIERVM NOTATIO. CAP. CXLVIII

455 'Calendis Ianuariis'. 'Ad Calendas Ianuarii', id est 'circiter' eum diem. 'Sub
 idem tempus' pro 'circiter idem tempus' aliquoties dixit Suetonius. 'Statis
 temporibus'. 'Stata vice' pro 'certis vicibus' dixit Q. Curtius. 'Calendarum die'.
 'Nonis Ianuarii'. 'Ad Nonas'. 'Die Nonarum'. 'Idibus Maii'. 'Ad Idus Maii'.
 460 'Iduum Nouembrium die'. 'Pridie Calendas' aut 'Calendarum'. 'Pridie Nonas
 Maias'. 'Pridie Nonarum'. 'Pridie Idus'. 'Pridie Iduum Nouembrium'. 'Pos-
 tridie Calendas Ianuarias' vel 'quarto Nonas Ianuarias'. 'Postridie Nonas
 Ianuarii' vel 'octauo Idus Ianuarii'. 'Postridie Idus Ianuarii' vel 'decimo nono
 Calendas Februarii'. Praeterea: 'decimo Calendas Februarias' vel 'ad decimum
 Calendas Februarii'.

465 Ad eundem modum de reliquis mensibus ac diebus dicendum.

DE NVMERALIBVS. CAP. CXLIX

In numeris illa varietas est generalis, de addita aut ommissa coniunctione:

- 436 CAP. CXLV B-D: CAP. CXL A.
 440-441 Te flagitatore ... Q. Curtius C D: om. A B.
 442 CAP. CXLVI B-D: CAP. CXLII A.
 443 Studiose fecit C D: hoc loco om. A B sed paulo inferius habent post verba Studio fecit (l. 444).
 444 Destinatio ... Seneca C D: om. A B.
 446 Peccaui C D: Peccaui A B.
 447 factum A C D: om. B; ex composito B-D: de composito, ex composito A.
 449 CAP. CXLVII B-D: CAP. CXLII A.
 451 es A-D: est BAS LB.
 454 CAP. CXLVIII B-D: CAP. CXLIII A.
 455-457 id est ... Q. Curtius C D: om. A B. Quae in C D addita sunt sensum quodammodo interrumpunt.
 459 die D: om. A-C.
 466 CAP. CXLIX B-D: CAP. CXLIII A.
- 433 *Animaduversa* ... Suetonius Suet. Ner. 16, 2.
 434 Curt. V, 6, 16.
 In te ... *faba* See above, p. 162, l. 348.
 437 *Idne* ... *mibi* Ter. Ad. 939.
 438 *Te impulsore* Cf. Ter. Ad. 560: "Me impulsore hanc emptam esse ait".
Cicero Cf. Quint. Inst. V, 10, 69, quoting from the lost *Pro Vareno* of Cicero: "an huius persuasu et inductu".
 440 *Cicero* See previous note.
 447 *aliquoties dixit* E.g. Quint. Inst. V, 7, 32; X, 1, 20.
ex composito Suet. Claud. 37, 2.
 448 Suet. Cal. 43, 1.
- 454 DIERVN NOTATIO In expressing dates of the month, the Romans worked from three points: the Calends (1st), the Nones (5th or 7th), the Ides (13th or 15th). A particular day could be indicated as falling (i) on the Calends, Nones or Ides, or (ii) on the day before or after the Calends, Nones, Ides, or (iii) so many days before the next Calends etc. Various grammatical constructions developed over the centuries. (For details see e.g. J. Svennung, *Untersuchungen zu Palladius*, Uppsala, 1935, pp. 238-253; also Prisc. *Ars gramm.* III, 370, 8: "Hinc Romani tertio et tertium Kalendas vel Nonas vel Idus vel Kalendarum Nonarum Iduum, pro tertio ante Kalendas vel Nonas vel Idus".) Er.'s jottings do follow a scheme, but this would have been clarified by the addition of some explanatory remarks: he gives phrases for (i) 'on the Calends, Nones, Ides'; (ii) 'on the day preceding the Calends' etc.; (iii) 'on the day after the Calends' etc., combined with 'so many days before the next Nones, Ides, Calends'; i.e. January 6th is either 'the day after the Nones of January' or 'the eighth day before the Ides of January' (ll. 461-462). Er.'s selection of constructions (composed for the 1512 edition) is not exhaustive. In particular one misses the puzzling but current classical construction, e.g. 'a(n)te d(i)em) decimum Kalendas Februarias', i.e. January 23rd. Er. has here several examples containing *ad* in the sense 'on the Calends' etc. In classical Latin, *ad* was usually used in dates to mean 'round about' or 'by a certain day', though examples are found of the meaning 'on' (e.g. Cic. *Fam.* IX, 5, 1). The insertion of 1526 (ll. 455-457) suggests that Er. changed his mind about the interpretation of *ad* here. (Cf. *De conscr. ep.*, ASD I, 2, p. 299, l. 18 sqq.) The *a.d.*, 'ante diem', construction was going out of use even in classical times, and there are various confusions where it occurs in manuscripts, including its writing as *ad*. Er.'s texts may have misled him in this, but his last example (ll. 463-464) *ad decimum Kalendas Februarii*, should possibly be interpreted as 'a.d. decimum ...' (the error being due to the printer), as Er. would have met this construction in Valla *Eleg.* IV, 80 (*De luce et tenebris*). The example seems rather an afterthought, and Er. perhaps does not wish to recommend its use, as being less current than the others.
- 466 DE NVMERALIBVS The earlier part of this chapter (ll. 467-484), which belongs to the 1512 edition, contains material for which Valla *Eleg.* III, 4, 5, and 14 seems to have sown the seed, though Er. does not follow Valla closely. At III, 14 (*De ordine numerorum*) Valla explains specifically that in compound numerals, except in the case of 'centum', usage requires that the smaller number be put first with 'et' inserted, or that it be put second without 'et'. III, 4 (*De mille et millia*) includes material on the expression of 'hundreds'. Cf. *Paraphr. in Eleg. Laur. Vallae*, ASD I, 4, p. 232, ll. 687-689; p. 277, ll. 939-945.

‘annos natus quatuor et viginti’, ‘annos natus viginti quatuor’; ‘annos natus centum et viginti’, ‘centum viginti’, ‘viginti supra centum’.

470 Deinde quod duos numeros principali proximos vel composite vel incomposite efferre licet: ‘duodeviginti’ pro ‘octodecim’; ‘vnde viginti’ pro ‘nouendecim’; ‘duodetriginta’, ‘vndetriginta’, ac deinceps consimiliter vsque ad centum.

Supra centum composite per adiectiuum aut incomposite per aduerbium efferimus: ‘ducentos’, ‘bis centum’; ‘trecentos’, ‘ter centum’; atque eodem modo vsque ad mille. ‘Mille’ multiplicamus vel substantiue vel adiectiue cum aduerbio: ‘mille nummum’, ‘mille nummos’; ‘bis mille nummos’, ‘duo millia nummorum’. Pergendumque consimili ratione ad ‘mille millia’ aut ‘millies mille’.

480 Nonnunquam eandem sententiam efferimus et per cardinalia, quae vocantur, et per ordinis numeralia: ‘annos natus viginti’; ‘annum egressus vigesimum’; ‘annum excessit vigesimum’; ‘annum agit primum et vigesimum’.

‘Biennium est quod patriam non reuiserim’. ‘Tertius hic annus agitur, quod patriam non reuisi’ siue ‘cum non reuisi’. ‘Dic quotus esse velis’ (id est ‘quot conuiuas velis’). Hic non ordo, sed simpliciter numerus significatur.

485 Distributiuis pro simplicibus in carmine licet vti. Vbi vero apponitur quippiam quod distributionem explicet, liberum est vti vel distributiuis vel cardinalibus: ‘quotannis duo talenta capit’ vel ‘quotannis bina talenta capit’; ‘in singula capita mille nummum distribuit’ vel ‘millenos nummos’.

490 ‘In diem viuunt’, qui viuunt absque solitudine futuri. M. Tullius: ‘qui in horam viuerent’ (hoc est ‘ex tempore’). ‘In dies’ idem valet quod ‘in singulos dies’; Liuius: ‘senescit in dies’. Et: ‘mutatur in horas’. Horatius ‘in diem dixit
LB 63 pro ‘quotidie’: ‘ille potens sui / Letusque delget, cui licet in diem / Dixisse, vixi’.

Hic annotandum quod in coniunctione numeri maioris et minoris pro ‘vno’
495 aut ‘primo’ licet ponere ‘alterum’; Cicero: ‘litteras accepi tuas, quas mihi Cornificius altero et vigesimo die reddidit’ (id est ‘vigesimo primo’); idem pro Milone: ‘centesima lux est haec ab interitu P. Clodii, et, opinor, altera’ (id est ‘centesimus primus dies’). Item Liuius: ‘anno trigesimo altero quam condita Roma erat’ (id est ‘trigesimo primo’). Quin et citra talem coniunctionem
500 ‘alterum’ frequenter pro ‘secundo’ ponitur; Cicero: ‘vnum, alterum, tertium annum Saxa quiescebat’. Similiter ‘vnus et alter’ pro ‘vnus et iterum vnus’; ‘vnus vel alter’ pro ‘vnus vel duo’. Rursus in aduerbiis ‘semel atque iterum’ pro ‘bis’. Quoties aduerbio additur genitiuus ‘sestertium’, subaudiuntur ‘centies mille’, vt: ‘decies sestertium’ (id est ‘decies centum milia sestertiorum’).

505

ADVERBIA TEMPORIS. CAP. CL

Tempus vixdum praeteritum per ‘modo’ aduerbium significamus, paulo longius per ‘dudum’ ac ‘iamdudum’; hoc etiam longius per ‘nuper’ et ‘pridem’; longissimum per ‘olim’ et ‘quondam’. Futuri temporis hi sunt ordines: ‘mox aderit’; ‘iam veniet’.

- 510 'Protinus', 'continuo', 'ilico', 'extemplo', 'e vestigio' tempus significant et haec continenter insequens, sed fere respondent ad praeteritum, vt: 'literis tuis lectis extemplo domum me contuli'; 'accepto hoc nuncio e vestigio me domum conieci'. 'Olim' respondet ad vtrunque tempus, praeteritum et futurum: 'olim floruerunt Graeci'; 'forsan et haec olim meminisse iuuabit'. 'Proximus' item ad
- 515 vtrunque tempus refertur: 'proximo anno strenue se gessit'; 'in proximum annum summas copias parat'; 'proximis his diebus'; 'proximo mense', 'proximo partu', 'proximo bello'. 'Nouissimus' pro eo quod est 'nuperrimus' praeteritum duntaxat respicit. 'Superiore anno', 'superiore mense', 'superiore bello', 'superioribus diebus' dicimus de re nuper aut proxime acta. Item 'paucis his diebus'. 'Quinque diebus' pro 'intra' siue 'post quinque dies' dixit Horatius. Itidem Salustius: 'paucis diebus in Africam proficiscitur'. Et: 'ante pauculos dies'; 'paucis post diebus'; 'post paucos dies'. 'Aliquanto ante', 'aliquanto post'. 'Paulo', 'multo ante' et 'post'. 'Dein', 'deinde', 'deinceps', 'exinde'. 'Sub haec' vtriusque temporis rationem obtinet, id est 'paulo ante' aut 'paulo post'.
- 520 T. Liuius: 'secundum orationem praetoris murmur ortum'; idem: 'secundum haec silentium fuit' (id est 'post haec').

483 siue ... reuisi *D: om. A-C.*

489-504 In diem ... milia sestertiorum *D: om. A-C.*

505 TEMPORIS *A-D: temporum BAS LB; CAP. CL B-D: CAP. CXLV A.*

520-521 Quinque ... proficiscitur *D: om. A-C.*

522 paucis ... dies *D: paucis ante diebus, paucis post diebus, post pauculos dies A-C.*

525-526 T. Liuius ... post haec *D: om. A-C.*

476 mille nummum *Cic. Phil. VI, 5, 15, an example used by Valla Eleg. III, 4.*

483 *Dic ... esse velis Cf. Hor. Epist. I, 5, 30: "Tu quotus esse velis rescribe".*

485 *Distributivis ... uti Cf. Valla Eleg. III, 5 (De numeralibus), quoting Lucan. II, 8: "Gurgite septeno rapidus mare summouet amnis"; Verg. Georg. I, 232: "Per duodena regit mundi sol aureus astra".*

489 *In diem See Valla Eleg. III, 69 (De in diem, in dies, in horam, in horas); cf. Paraphr. in Eleg. Laur. Vallae, ASD I, 4, p. 264, ll. 587-592.*

489-490 *M. Tullius ... vinerent Cic. Phil. V, 9, 25 (used by Valla loc. cit.).*

491 *Liv. XXII, 39, 15: "eum qui senescat in dies".*

mutatur in horas Hor. Ars 160.

491-493 *Hor. Carm. III, 29, 41-43.*

495-497 *Cicero ... altera Cic. Fam. XII, 25, 1; Mil. 35, 98.*

498 *Liv. III, 33, 1. Trigesimo altero seems to be misremembered for "trecentesimo altero".*

499-503 *Quin et ... pro bis Cf. Valla Eleg. III, 60 (De differentia inter alter et alius); Paraphr.*

in Eleg. Laur. Vallae, ASD I, 4, p. 221, ll. 386-388.

500-501 *Cicero ... quiescebat Cic. Cluent. 64, 178.*

503-504 *Quoties ... sestertiorum Cf. above, ch. 72, p. 134, ll. 706-708.*

510-518 *Protinus ... respicit Cf. in general Valla Eleg. II, 34 (De dudum, nuper et pridem).*

513 *Olim Cf. Paraphr. in Eleg. Laur. Vallae, ASD I, 4, p. 286, ll. 208-214.*

514 *forsan ... iuuabit Verg. Aen. I, 203.*

517 *Nouissimus ... nuperrimus Valla discusses these words at Eleg. II, 34, preferring 'nouissimus'. Er. quotes them without comment here in 1512, but in Ciceron. of 1528, ASD I, 2, p. 623, ll. 17-18, he points out that Cicero does not use 'nouissimus'; Cato and Sallust do. The use of the word had been discussed by scholars of the fifteenth century (see Politiani epist. XII, 22).*

520 *Hor. Serm. I, 3, 16.*

521 *Salustius ... proficiscitur Sall. Iug. 39, 4.*

525-526 *T. Liuius ... fuit Liv. XXXII, 22, 1; 32, 16.*

Certi temporis significationem haec habent: 'hodie', 'heri', 'nudiustertius', 'nudiustertius'; 'quinto, sexto, septimo, octavo abhinc die'. 'Hodie', 'cras', 'perendie', 'perendino die'; 'quarto abhinc die', 'quinto', 'sexto' etc.

530 Porro verbum additum temporis discrimen facit: 'septimo abhinc die mecum coenabat'; 'septimo abhinc die istic me videbis'. M. Tullius Attico: 'me abhinc annis amplius xxv spondisse dicit'; idem: 'quo tempore? abhinc annis quindecim'. Durior fit haec loquendi forma per accusandi casum, praesertim quum non significatur spacium temporis actionis continuae. Quod genus est

535 illud Terentianum: 'abhinc triennium / Ex Andro commigrauit huic vicinia' (neque enim triennium consumpsit in migrando, sed triennium intercesserat inter relictam Andrum et aditas Athenas); M. Tullius: 'quaestor C. Papirio consule fuisti abhinc annos quatuordecim'; Horatius: 'Scriptor abhinc annos qui centum decidit'. Mollius illud Ciceronis in Verrem: 'horum pater abhinc

540 duos et viginti annos mortuus est' (nam mortuum esse perpetuum est). Haec et aliter efferimus: 'septimus hic dies est quod mecum coenauit'; 'annus est quod nullas a te literas accepi'; 'multum temporis est quod nos non visis'; 'diu est quod nos non visis'; 'seculum exisse mihi videtur, ex quo nullas abs te literas accipio'. 'Iamdudum aetatem' pro 'iam admodum diu' per hyperbolen dixit

545 Terentius. Quidam vice τοῦ 'quod' ponunt 'quum'; Plautus: 'iam biennium est, quum ille mecum esse coepit'; M. Tullius: 'Multi anni sunt, quum ille in aere meo est'; idem: 'vigessimus annus est, quum omnes scelerati me petunt'.

Reperiuntur apud Ciceronem aliosque veteres et hae loquendi formae; Cato: 'Postridie aut post diem tertium quam lecta erit' (id est 'altero tertio die post lectam'); idem: 'Post annum tertium quam seueris, incendito'; M. Tullius: 'Postero die quam illa erant acta'; Cicero filius: 'aliquando venerunt, post diem quadragesimum et sextum quam a nobis discesserant'; Asconius Pedianus:

LB 64 'post annum quam pro Cornelio dixerat'; Scaeuola in Pandectis: | 'post annos complures quam fecit testamentum'.

555 Eadem est ratio de aduerbio siue praepositione 'ante'; Asconius Pedianus: 'ante sedecim annos quam haec dicta sunt'. Mollius est hoc sermonis genus eo quod 'post' et 'ante' vim obtinent comparatiui, quemadmodum 'secus', 'contra', 'aliter'. Sine his autem durior est oratio, quam tamen crebro reperias apud T. Liuium: 'Lilibeum tertio die quam profectus inde erat, rediit'; item:

560 'die vigesimo quam creatus erat dictatura se abdicauit'.

'Id aetatis erat, vt turpe sibi duceret discere'. 'Non pudet te istuc aetatis lasciuire?'. 'Hoc aetatis quum sim, non admodum timeo mortem'. 'Pleraque noctem studet'. Salustius: 'crebris ignibus factis plerunque noctis barbari suo more laetari' (id est 'magnam noctis partem').

565

ANNVMERANDI. CAP. CLI

'In deos relatus', 'in numerum deorum relatus est'. Horatius: 'Inter quos referendus erit?'. 'Ascribe me in numerum tuorum', 'ascribe me tuis amicis', 'ascribito me inter amicos tuos'. 'Veteribus annumerandus'. 'Inter summos

570 annumerandus'. 'Inter primos censendus', 'ponendus', 'collocandus'. 'Recipe me in tuum gregem'. 'Multos obscuros legit in senatum'. 'Cur hunc hominem asciaistis in vestrum contubernium?'. 'Cooptatus in collegium augurum'. 'Ascitus, additus ordini senatorio'. 'Accersitus (seu 'ascitus') in militum numerum'. Suetonius: 'vt ciuitate donatum in decurias adlegeret'. 'Adde hunc amicorum tuorum catalogo'.

575

INITII AC FINIS. CAP. CLII

580 'In ipsis vitae primordiis'. 'In ipsis vitae rudimentis'. 'In primis literarum elementis'. 'In capite tuarum literarum'. 'In prima statim fronte'. 'In ipso vitae limine'. 'In ipso quasi vestibulo vitae'. 'Ab ipsa statim linea'. 'Ab ipso carcere'. 'In exortu'. 'In exordio vitae'. 'Ab ineunte aetate'. 'Lubricum tempus ineuntis adolescentiae'. 'Ineunte vere mox cum hirundinibus aduolabo'. 'Exacta aetate

531-540 M. Tullius ... perpetuum est *D: om. A-C.*

544-564 Iamdudum ... noctis partem *D: om. A-C.*

545 τοῦ *D (et BAS indistincte): τὸ LB.*

565 CAP. CLI B-D: CAP. CXLVI A.

566 prius relatus *C D: relatus est A B.*

569 censendus *D: recensendus A-C.*

573-574 Adde ... catalogo *D: om. A-C.*

575 CAP. CLII B-D: CAP. CXLVII A.

578 Ab ipsa ... carcere *C D: om. A B.*

579-583 Ab ineunte ... aetate *C D: om. A B.*

527 *Certi temporis* Cf. in general Valla *Eleg. II, 33* (De nudius tertius, nudius quartus, pridie et postridie) and 34 (De dudum, nuper et pridem); *nudius tertius*, cf. *Paraphr. in Eleg. Laur. Vallae, ASD I, 4, p. 282, ll. 80-83.*

527-528 *hodie ... die* Cf. Plaut. *Most. 956-957*: "nam heri et nudius tertius / Quartus, quintus, sextus vsque".

531-533 M. Tullius ... *quindecim* Cic. *Att. XII, 17, 1; Q. Rosc. 13, 37.*

535 Ter. *Andr. 70-71* (huc viciniam).

537 Cic. *Verr. 2, I, 12, 34* (consuli).

538 Hor. *Epist. II, 1, 36* (centum qui).

539 Cic. *Verr. 2, II, 9, 25.*

544-545 Iamdudum ... Terentius Ter. *Eun. 734.*

545 Plaut. *Merc. 533* (mecum rem coepit).

546-547 M. Tullius ... *petunt* Cic. *Fam. XV, 14, 1; Phil. XII, 10, 24* (me vnum).

548 *Ciceronem aliosque veteres* Er. includes Cic. with the older Latin writers, as do imperial writers such as Tacitus and Aulus Gellius.

548-550 Cato ... *incendito* Cato *Agr. 65, 1; 161, 2.*

550 Cic. *De or. II, 3, 12.*

551 Cicero filius Cic. *Fam. XVI, 21, 1* (a vobis).

552 Asconius Pedianus *Comm. in orat. in senatu in toga candida* 73 KS.

553 in *Pandectis Dig. XXXII, 41, 4.*

555-556 Asconius ... *sunt* Possibly a conflation of *Comm. in Cornelianam* 68 KS: "Post xvi annos quam reges exacti sunt" and 57 KS: "Ante xxiii annos quam haec dicta sunt".

559-560 *apud T. Lintium ... abdicauit* Liv. XXV, 31, 14; VI, 29, 10.

563 Sall. *Iug. 98, 6.*

566 in *numerum ... est* Suet. *Caes. 88, 1.*

566-567 Horatius ... *erit* Hor. *Epist. II, 1, 41.*

569-570 *Recipe ... gregem* Cf. Ter. *Eun. 1084*: "vt me in vostrum gregem recipiatis".

573 Suetonius ... *adlegeret* Suet. *Tib. 5, 1.*

574 *catalogo* A post-classical word.

576-577 In *primis literarum elementis* Cf. Quint. *Inst. I, 1, 23.*

577 In *prima statim fronte* Quint. *Inst. XII, 7, 8* (ex); *Adag. 888* (Prima facie. Prima fronte), *LB II, 362 C-D.*

578 *Ab ... linea. Ab ... carcere* *Adag. 1494* (A carcere), *LB II, 580 B.*

579 *Ab ineunte aetate* Cic. *Manil. 1, 1.*

579-580 *Lubricum ... adolescentiae* Cf. Sen. *Contr. II, 6, 4*: "adulescens ... lubricum tempus ... transit".

580 *Ineunte ... aduolabo* Cf. above, pp. 145-147, n.l. 978.

Exacta aetate Cic. *Tusc. I, 39, 93.*

nupturit'; 'prouecta aetate', 'vergente aetate', 'affecta aetate', 'effoeta, decrepita aetate', 'ingrauescente aetate', 'inclinata et praecipitata (siue 'praecipiti') aetate'. 'Piget hoc aetatis depugnare'.

585 Tacitus: 'ad serum vsque diem'. Liuius: 'praecipiti iam die'. Tacitus: 'flexo in vesperam die'. Liuius: 'primis tenebris mouit'. Idem: 'prima vespera', 'primo diluculo', 'primo crepusculo'. Item Tacitus: 'aestate iam adulta'. Liuius: 'adulto autumnno'. Idem: 'adulta nocte'. Idem: 'in exitu iam annus erat'. Cicero: 'quinto anno exeunte'; 'decursu vitae spacio'. 'Cygneam vocem' pro 'suprema' dixit M. Tullius De oratore libro 3.

590 'In principio'. 'In initio operis'. 'In calce tuarum literarum', 'in extremis tuis literis', 'in postrema parte tuarum literarum'. 'Nunc ad metam festinat oratio'. 'In extremo vitae actu'. 'In portu impingere'. 'In porta canterio'. 'Ne in apiis quidem'. 'In ipso operis ingressu'. 'In ipso statim operis frontispicio'. 'In ipsis vitae foribus'. 'Vitae ianua'. 'Fauces inferorum'. 'In philosophiam nondum
595 intulit pedem', 'nondum fecit vestigium' (ita M. Tullius). 'Ordiri telam', 'pertexere'. 'Fundamenta iacere'. 'Auspicari'. 'Iniit consulatum'. 'Ineunte vere'. Liuius: 'hoc vltimum vtrinque initum finitumque est praelium'. M. Tullius: 'vellem a principio te audisse'. Idem: 'tuas epistolas a primo lego'. Idem: 'vtinam a primo tibi esset visum'. 'Hoc ab initio fuit'. 'Vtinam initio adfuisses'.
600 Naso: 'Principio quod amare velis reperire labora'. Horatius: 'ad extremum ridendus'. M. Tullius: 'consuli non animus ab initio, non fides ad extremum defuit'. 'Habes operis primam manum'. 'Oratorem tibi deliniaui'. 'Adumbratum accipies oratorem, non expressum'. 'Inchoatum, non absolutum'. Cicero 'informatum' dixit quod 'inchoatum' est, et cuius rude quoddam simulachrum
605 coeptum est, ductum a statuariis et pictoribus. 'Exitus acta probat'. 'Ordinur hic ferratam fabulam, quae sit futura catastrophe nescio'. 'Coronidem addere'. 'Colophonem imponere'. 'Supremam manum addere'.

MAIOR OPINIONE. CAP. CLIII

610 'Maiora fide'. 'Maiora quam vt vera credi queant'. 'Minor opinione doctrina'. 'Minor doctrina quam pro hominum opinione'. 'Citius spe aderat'. 'Celerius expectatione redibat'. 'Citius ac sperabatur, ante expectatum redibat'. 'Par
LB 65 famae doctrina'. 'Non minor doctrina quam fama celebratur'. 'Supra fidem omnia' (id est 'maiora fide'). 'Maiora veris renunciabant'. 'Minora, inferiora veris praedicabant'. 'Infra verum erant quae nunciabat'. 'Minor consulari dignitate cognitio'. 'Minus est quam vt a consule cognoscatur'. 'Maior consulis dignitas quam vt hanc causam cognoscat'. 'Tua virtus maior est omni
615 praeconio'. 'Vincit omnem laudem tua virtus'.

CONTINGENDI. CAP. CLIIII

620 'Hoccine tantum malum mihi derepente obiectum esse!'. 'Ingens huic venit (siue 'obuenit') haereditas'. 'Obtigit vxor qualem volebam'. 'Non cuius

homini contingit adire Corinthum'. 'Nactus es vxorem te dignam'. 'Felicissimum ingenium sortitus es'. 'Similes habent labra lactucas'. 'Habet quod amet'.

- 581 effoeta *D*: effecta *C*.
 582 siue praecipiti *D*: *om. C*.
 583-589 Piget ... libro 3. *D*: *om. A-C*.
 593 In ipso statim ... frontispicio *C D*: *om. A B*.
 594-607 In philosophiam ... manum addere
D: *om. A-C*.
 608 CAP. CLIII *B-D*: CAP. CXLVIII *A*.
 612 celebratur *D*: celebretur *A-C*.
 618 CAP. CLIII *B-D*: CAP. CXLIX *A*.
 619-620 huic venit siue *D*: *om. A-C*.
- 581 nupturit See above, ch. 20, p. 68, l. 871.
 affecta aetate Cic. *De or.* I, 45, 200.
 584-587 Tacitus ... annus erat A collection of phrases taken from Livy and Tacitus. Like most of the examples gleaned from the historians (except for Suet., whom Er. used from the start), these were added in 1534.
 584 Tac. *Hist.* III, 82, 3.
 Liv. XXV, 34, 14.
 Tac. *Ann.* I, 16, 5.
 585-586 Linius ... crepusculo Liv. XXXI, 23, 4; XXXVI, 29, 5. The last two phrases do not occur in Livy: *primo diluculo*, Cic. *S. Rosc.* 7, 19; *primo crepusculo*, Colum. IX, 12, 3; Plaut. *Cas.* 40 (primulo).
 586 Tac. *Ann.* II, 23, 1.
 587 Linius: adulto autumno Not Liv. but Tac. *Ann.* XI, 31, 4.
 Idem: adulta nocte Tac. *Hist.* III, 23, 3.
 in exitu ... erat Liv. XXXVIII, 35, 1.
 588-589 Cicero ... libro 3. Cic. *Div.* I, 25, 53; *Cato* 23, 83; *De or.* III, 2, 6.
 590 In principio. In initio operis These phrases have been separated from phrases given earlier in the chapter (ll. 576-579) for 'beginning' by material inserted in 1526 and 1534 (ll. 579-589).
 In calce tuarum literarum See *Adag.* 137 (*A* capite vsque ad calcem), *LB* II, 84 *A-D*.
 591 ad metam *Adag.* 1494 (*A* carcere), *LB* II, 580 *B*; *Adag.* 568, *LB* II, 249 *D-250 A*; cf. above, p. 156, ll. 223-224.
 592 In portu impingere *Adag.* 476, *LB* II, 211 *C*; cf. Quint. *Inst.* IV, 1, 61.
 In porta canterio *Adag.* 478, *LB* II, 211 *F-212 A*.
 592-593 Ne in apiis quidem *Adag.* 989 (*Ne* inter apia quidem sunt), *LB* II, 393 *E-394 A*.
 593 In ipso operis ingressu Cf. Quint. *Inst.* X, 1, 48: "vtriusque operis sui ingressu".
 594 Fauces inferorum Cf. Verg. *Aen.* VI, 273: "primisque in faucibus Orci".
 595 fecit vestigium See e.g. Cic. *Caec.* 14, 39.
 595-596 Ordiri telam, pertexere Cf. Cic. *De or.* II, 33, 145: "Pertexere ... quod exorsus es".
 596 Fundamenta iacere See e.g. Cic. *Fam.* X, 29; Quint. *Inst.* XII, 6, 2.
 Iniiit consulatum See e.g. Liv. XXIV, 9, 7.
 Ineunte vere See e.g. Cic. *Manil.* 12, 35.
 597 Linius ... praelium Liv. XXVI, 6, 13 (vltimum vtunque).
 597-599 M. Tullius ... esset visum Cic. *Att.* VII, 1, 2; IX, 6, 5; XVI, 7, 4.
 600 Ov. *Ars* I, 35.
 Hor. *Epist.* I, 1, 9.
 601-602 M. Tullius ... defuit Cic. *Ad Brut.* 18 (i. 10), 1.
 602-605 Adumbratum ... pictoribus See e.g. Cic. *Or.* 14, 43: "eloquentiae speciem ... adumbrabimus"; *Tusc.* III, 2, 3: "adumbratam imaginem gloriae. Est enim gloria solida quaedam res et expressa, non adumbrata"; *Ac.* 2, 5, 20: "quod inchoatum est neque absolutum"; *Att.* VII, 3, 2: "Illum virum qui in vi. libro informatus est"; *Off.* III, 2, 10: "vt nemo pictor esset inuentus qui in Coa Venere eam partem, quam Apelles inchoatam reliquisset, absolueret".
 606 catastrophe *Adag.* 136 (*Catastrophe* fabulae), *LB* II, 83 *E-84 A*.
 Coronidem addere *Adag.* 3520 (*Ad Coronidem* vsque), *LB* II, 1080 *B-E*.
 607 Colophonem imponere *Adag.* 1245 (*Colophonem* addidit), *LB* II, 498 *E-499 D*.
 Supremam manum Cic. *Brut.* 33, 126: "Manus extrema non accessit operibus eius"; *Adag.* 134 (*Summam* manum addere), *LB* II, 83 *B-C*; see above, ch. 117, p. 156.
 609 Maiora fide Ov. *Met.* IV, 394: "Resque fide maior".
 611 ante expectatum A phrase used several times in poets and Silver Latin prose. See below, ch. 190, p. 188, l. 974.
 612-613 Supra fidem omnia Cf. Quint. *Inst.* II, 10, 5: "supra fidem et poetica ... themata".
 614-615 Minor ... cognitio Cf. Quint. *Inst.* III, 6, 70: "maior ... praetoria cognitio".
 619 Hoccine ... obiectum esse Ter. *Ad.* 610: "Hocine de inprouiso mali mihi obici tantum".
 620-621 Non cuius ... Corinthum See above, p. 27, n.ll. 5-6.
 621 Nactus ... dignam *Adag.* 701 (*Aequalem* vxorem quaere), *LB* II, 301 *D-303 C*.
 622 Similes ... lactucas See *Adag.* 971, *LB* II,

625 'Is nunc reperit'. 'Merito nobis accidit vt mali videamur, dum nimium studemus nos videri bonos'. 'Non omnibus datum vt impune quae lubeat dicant'. 'Non quibuslibet licet quae libeat facere'. 'Mihi vsu venit (siue 'vsus venit') vt cum intractabili monstro conflictarer'.

REFUGIENDI. CAP. CLV

630 'Refugit consuetudinem foeminarum'. 'Alienus est a studiis'. 'Abhorret a literis'. 'Abhorret ostentum' pro 'exhorret' dixit Suetonius. 'Execratur, detestatur, abominatur literas'. 'Ad studiorum mentionem nauseat'. 'Horret mortem'. 'Exhorret mare'. 'Auersatur omnes'. 'Auertitur miseros'. 'Ad poetices mentionem nauseat', 'vomiturit'. 'Deprecatur publica munia'. 'Grauatur splendor mensae apparatus' (id est 'moleste fert'). Sic Suetonius; et Horatius: 'equitem grauatus / Bellerophontem'.

635

OFFICIORVM VOCABVLA. CAP. CLVI

640 'Erat illi a pedibus'. 'Aberat qui mihi est a manibus'. 'Nam tum aberat meus amanuensis'. 'Qui regi sunt a corpore', 'a secretis', 'a sacris scriniis'. 'Rationales', qui sunt 'a rationibus'; 'a libellis'; 'ab actis' siue 'actuarii'. 'Laterones', 'anteambulones'. 'A cyathis', 'a poculis', 'pocillator'. 'Nomenclator'. 'A consiliis' et 'consiliarius' (apud Suetonium).

STVDII. CAP. CLVII

645 'Totus est in literis'. 'Vacat congerendis opibus'. 'Dat operam rei nummariae'. 'Attendit huic negotio'. 'Attendit iuri' pro 'studuit' (Suetonius). 'Intentus est (vel 'intendit') lucris'. 'Inhiat gloriae'. 'Appulit animum ad scribendum'. 'Adiecit animum ad virginem'. 'Accommoda te rebus praesentibus'. 'Applica animum tuum ad vxoris ingenium'. 'Dedit se Mammonae'. 'Dedicaui me Christo'. 'Dica te totum optimis literis'. 'Dedit se ad leges' (Cicero). 'Seruus ad remum dedit' (Suetonius). Idem: 'ad terram dedit' pro 'deiecit'. 'Inseruit honori'. 'Incumbite honestis disciplinis'; 'incumbite in honestas disciplinas'. 650 'Deuotus harenae' pro 'addictus' dixit Suetonius. Idem: 'deuotus vobis' pro 'addictus' ac 'deditus'. 'Adiunxit animum ad ea quae ratio temporum postulabat'. 'Vt animum ad aliquod studium adiungant'.

VITIANDI. CAP. CLVIII

655 'Corrumpunt bonos mores colloquia mala'. 'Inficiunt, vitiant primam aetatem stultae nutrices'. 'Aurum plumbo adulterant'. 'Gemmae adulterinae'. 'Deprauant bonam causam mali rhetores'. 'Deterunt laudem ducis indocti poetae'. 'Malus vicinus scabiem suam affricat vicino'. 'Vas insyncerum afficit infusum liquorem'. 'Obtrusit mihi subaeratos nummos pro aureis'. 'Vereor ne quid

- 660 veneni tuis afflet'; 'ne quid pestis instillet in tenerum animum'; 'ne quod syncerum est, trahat in vitium'; 'ne tibi morbum inhalet suum'; 'ne suum virus insibilet'; 'ne quid inspiret mali'. 'Puerilem animum impiis opinionibus imbuat'. 'Malitiam vna cum lacte nutricis imbibit', 'suxit', 'hausit'. 'Frequentes offensae reddunt suppuratam amicitiam'. 'Gloriam tuam dedecore contaminasti', 'inquinasti', 'conspurcasti', 'foedasti', 'obscurasti', 'deturpasti', 'offuscasti', 'denigrasti'. 'Inussit tibi notam ignominiae'.
 66; 'Venenare' poeticum est; 'potionare' apud Suetonium. |

LB 66

SOLITVDINIS. CAP. CLIX

'Secum viuit'. 'Secum loquitur'. 'Solutus est'. 'Solitarius est'. 'Incomitatus incedit'. 'Solutus ambulat'. 'In locis solis ambulare tutum non est'. 'Agit in

623 reperit *C D*: repperit *A B*.

624 nos *C D*: om. *A B*.

627 *Hoc loco materiam exhibet A quam B C D in capitulis praebent quae numeris LIII-LVII notata sunt. Vide ad loc. In A numeros CL-CLIII habent, et post cap. CLIII legitur: Finis*

de verborum copia. *B post suum cap. CLIII simpliciter Finis praestat. Nec quicquam reliquae materiae prioris libri A B praebent.*

636 Nam tum aberat *D*: Non tum aderat *C*.

656 ducis *D*: om. *C*.

666 est *D*: om. *C*.

387 *B*, where *Er.* quotes *Hier. Epist.* 7, 5: "Secundum illud quoque de quo semel in vita Crassum ait risisse Lucilius: similem habent labra lactucam asino carduus comedente" (i.e. an ass's tough mouth munches tough thistles: it meets its match).

Habet quod amet Cf. Ter. Eun. 308-309: "aliquid inueni / Modo quod ames"; *Sen. Epist.* 63, 11: "Quaere quem ames".

623 *Is nunc reperit Cf. Ter. Eun.* 1001: "[senex] nunc repperit"; or possibly *Adag.* 56, *LB II*, 49 *E*: "Ipse sibi mali fontem reperit".

623-624 *Merito ... bonos Ter. Phorm.* 766-767: "Nostrapte culpa facimus vt malis expedit esse / Dum nimium dici nos bonos studemus et benignos".

629 *Suet. Galb.* 4, 2.

633 *Sic Suetonius* See e.g. *Aug.* 72, 3: "Ampla et operosa praetoria grauabatur". *Er.*'s edition has a marginal note: "Gruabatur pro fastidiebat".

Hor. Carm. IV, 11, 27.

635 OFFICIORVM VOCABVLA For *a pedibus* see *Cic. Att.* VIII, 5, 1: "Seruum a pedibus meis". However, most of these terms, like the offices they designate, are Imperial or later; many of them are to be found in *Suetonius: a manibus, Aug.* 67, 2 (a manu); *amanuensis, Ner.* 44, 1; *a rationibus, Claud.* 28; *a libellis, Ner.* 49, 3; *actuarius, Caes.* 55, 3; *anteambulones, Vesp.* 2, 2; *nomenclator,*

Claud. 34, 2; *consiliarius, Tib.* 33.

638 *Laterones* See *Varro Ling. lat.* VII, 52:

"Latrones dicti ab latere, qui circum latera erant regi atque ad latera habebant ferrum".

639 *pocillator* *Apul. Met.* VI, 24; X, 17.

643 *Suet. Galb.* 5, 1.

644 *Appulit ... scribendum Ter. Andr.* 1.

645 *Adiecit ... virginem Ter. Eun.* 143.

647-648 *Seruos ... ad terram dedit Suet. Aug.*

16, 1 (seruorum milibus ... ad remum datis); 96, 1.

648-649 *Inseruit honori Hor. Ars* 167.

650 *Deuotus ... vobis Suet. Cal.* 30, 2; *Tib.* 67, 4.

652 *Vt animum ... adiungant Ter. Andr.* 56.

654 *Corrumpunt ... mala I. Cor.* 15, 33; *Adag.* 974, *LB II*, 388 *E*-389 *D* (praua).

657 *Malus vicinus ... vicino Sen. Epist.* 7, 7:

"vicinus diues cupiditatem inritat, malignus comes ... rubiginem suam affricuit".

657-658 *Vas ... liquorem Hor. Epist.* I, 2, 54:

"Sincerum est nisi vas, quodcunque infundis acescit".

658 *subaeratos* The word occurs in *Pers.* 5, 106.

662 *cum lacte nutricis Adag.* 654, *LB II*, 283 *C*; see above, p. 155, l. 210.

664 *deturpasti* The verb occurs in *Suet. Cal.* 35, 2.

666 *poeticum* See e.g. *Hor. Carm.* I, 22, 3: "venenatis ... sagittis".

Suet. Cal. 50, 2: "potionatus".

- 670 solitudine'. 'Ne musca quidem adest'. 'Secretum agere' pro 'solum esse' dixit Suetonius. 'Foris se venditant; quum apud se sunt, nihil illis sordidius'. 'Vix asse emeris, si totum hominem per se aestimes'.

SENSVS. CAP. CLX

- 675 'Oratio tua sapit tyrannidem'. 'Resipit stultitiam'. 'Olet hircum'. 'Redolet vinum'. 'Vox tua sonat asinum'. 'Rusticus obolet allium'. 'Vineta crepat mera'. 'Scripta tua spirant Italum'. 'Tinnit aurum'. 'Fragras vnguentum'. Ad hanc formam pertinent: 'toruum tueri', 'Titanicum obtueri'; quae figura mollior est apud Graecos: *μανικὸν βλέπειν*.

PRAESTANDI RE. CAP. CLXI

- 680 'Fac promissa appareant'. 'Exhibe quod toties polliceris'. 'Talem et se et exercitum approbavit, vt nulli praemia maiora perceperint'. (Apud Suetonium vtrunque.) 'Si fortuna obstabit quominus praestem quod recepi, certe hunc animum tibi probabo'. 'Promittis amplissima, das nihil'. 'Si munificus videri vis, repraesenta beneficium'. (Ita Seneca et Suetonius.)

685

POENITENDI. CAP. CLXII

- 'Nondum huius animi me poenitet'. 'Me quantum hic operis fiat poenitet' (pro 'non satisfacit'). 'Capit me pristinae benignitatis poenitudo'. 'Poenitentia ductus', 'poenitentia tactus'. 'Agere poenitentiam' pro 'poenitere' est apud Plinium Iunioem: 'rursus eius poenitentiae poenitentiam ago' (id est 'poenitet quod poenituerit'). Refertur autem et ad rem et ad personam: 'ne te poeniteat istius patris'; 'initi matrimonii me poenitet'.

690

DISSIDIJ. CAP. CLXIII

- 'Male sarta / Gratia nequicquam coit, et rescinditur'. 'Interrupta familiaritas'. 'Mala lingua dirimit multorum amicitias'. 'Orta est inter illos simultas'.
695 'Refrixit benevolentia'. 'Amor versus in odium'. 'Discordant'. 'Intercessit offensae nescioquid'. ('Offensam' pro 'discordia' aliquoties vsurpat Salustius.) 'Dissuenda est amicitia, non abruptenda'. 'Dissiliit gratia fratrum'. 'Parum inter eos conuenit'. 'Miror non bene conuenire vobis'. 'Vtrique cum altero conuenit'. 'Concordant'. 'Concordes sumus'. 'Oratio tua cum factis non
700 consentit'. 'Summo omnium consensu'. 'Magna inter molles concordia'. 'Nulla inter nos discordia'. 'Dissent inter sese'. 'Obortum est inter illos subitum dissidium'. 'Digressa est a marito' (Suetonius). 'Diuertit ab illo'. 'Diuertium fecit cum illo'. 'Repudiauit vxorem'. 'Dimisit matrimonio' (id est 'repudiauit'). 'Dimisit matrimonium' (pro 'rescidit'). 'Renunciauit illi amicitiam' (pro eo
705 quod est 'denunciauit illi inimicitiam'). 'Dissedit cum vxore' (id est 'dissidium

habuit). 'Missam fecit vxorem' pro 'repudiauit' dixit Suetonius. 'Serere dissidia'. 'Est illi offensior' pro 'subiratus' (Suetonius). 'Est mihi cum illis ἄσπονδος πόλεμος'.

696 Offensam ... Salustius *D: om. C.*

699-700 Oratio ... concordia *D: om. C.*

703 fecit *C D: facit BAS LB.*

670 *Ne musca quidem adest* See Suet. *Dom.* 3, 1: "Quotidie secretum sibi horarum sumere solebat; nec quicquam amplius quam muscas captare, ac stilo praeacuto configere; vt cuidam interroganti, essetne quis intus cum Caesare, non absurde responsum sit ... 'Ne musca quidem'".

671 Suetonius Suet. *Tib.* 60.

673 SENSUS Fr. exemplifies the so-called 'internal' accusative (ll. 676-677: *Ad hanc formam pertinent*) with verbs belonging to the lexical area 'sentire, sapere'. The construction was in general more limited in classical prose than in Latin verse or in Greek (see ll. 677-678), but was established there with certain verbs, and easily spread analogically to verbs of related meaning. Fr.'s examples, where they are not actual quotations, are acceptable extensions of known classical usages.

674 *Olet hircum* Hor. *Serm.* I, 2, 27: "Pastillos Ruffilus olet, Gargonius hircum".

674-675 *Redolet vinum* Cic. *Phil.* II, 25, 63: "frustis ... vinum redolentibus".

675 *Rusticus ... allium* Plaut. *Most.* 39-40: "Oboluisti allium ... rusticus".

675-676 *Vineta crepat mera* Hor. *Epist.* I, 7, 84.

676 *Fragras vnguentum* Cf. Apul. *Met.* VI, 11: "Fragrans balsama Venus".

677 *toruum tueri* Verg. *Aen.* VI, 467.

Titanicum obtueri A translation of Lucian's Τιτανῶδες βλέπειν, *Adag.* 1588 (Titanicus aspectus), *ASD* II, 4, p. 78.

678 μανικὸν βλέπειν Aristoph. *Plut.* 424.

680 *Fac promissa appareant* Ter. *Eun.* 311.

680-681 *Talem ... perceperint* Suet. *Galb.* 6, 3 (... vt ... neque praemia ampliora vlli perciperent).

682 *vt runque* For 'exhibere' in Suet. see e.g. *Ner.* 10, 1: "Comitatis ... exhibendae".

684 *Ita Seneca et Suetonius* Er. means that both Seneca and Suetonius employ 'repraesentare'; e.g. Sen. *Epist.* 17, 10: "Repraesentata opes sapientia"; *Benef.* II, 4, 2: "Repraesentanda sunt beneficia"; Suet. *Cal.* 16, 3:

"Legata ... cum fide ... repraesentata persoluit"; *Oth.* 5, 2: "omnibus dena sestertia repraesentata".

687 *poenitudo* A rare word occurring in early Latin.

689 Plin. *Epist.* VII, 10, 3: "agatque paenitentiam paenitentiae suae". Cf. *Apolog. resp. Iac. Lop. Stun.*, *ASD* IX, 2, p. 86, ll. 538-539 and note.

690-691 *ne te ... patris* Cf. Hor. *Serm.* I, 6, 89: "Nil me paeniteat sanum patris huius".

693 *Male sarta ... rescinditur* Hor. *Epist.* I, 3, 31-32.

696 *Salustius* E.g. *Iug.* 102, 7.

697 *Dissuenda ... abrumpenda* Cic. *Lael.* 21, 76: "Amicitiae ... dissuendae magis quam discidendae".

Dissiliit ... fratrum Hor. *Epist.* I, 18, 41-42.

702 *dissidium* For this form, see *ThLL s.v. discidium*: "Saepius in codd. (vt Cic. *Att.* I, 17, 7 ...) corrupta est in *dissidium*, quod Latinum vocabulum non esse iam Madvig Cic. *Fin.* p. 812 sqq. [Excursus II] euicit (legitur hodie nonnisi in editionibus quarum fides de his rebus nulla est, vt Mignii)". (Madvig loc. cit.: "Librarium errore totum illud vocabulum ortum esse".) *Digressa ... Suetonius* Suet. *Caes.* 43, 1.

702-703 *Diuortium fecit* Suet. *Caes.* 6, 2: "Cum qua diuortium fecit".

703 *Repudiauit vxorem* Quint. *Inst.* IV, 2, 98: "Illam repudiauit".

Dimisit matrimonio Suet. *Tib.* 49, 1 (modern texts read "e matrimonio").

704 *Dimisit matrimonium* See Suet. *Cal.* 25, 1.

Renunciauit ... amicitiam E.g. Liv. XLII, 25, 12.

705 *denunciauit illi inimicitiam* Cic. *Phil.* V, 7, 19: "Inimicitias mihi denuntiauit".

Dissedit cum vxore See Suet. *Tib.* 7, 3.

706 Suet. *Cal.* 25, 2.

707 Suet. *Tib.* 13, 2: "is forte tunc M. Lollio offensior".

708 ἄσπονδος πόλεμος Cic. *Att.* IX, 10, 5 (bellum ἄσπονδον); *Adag.* 2284, *ASD* II, 5, p. 230.

RECONCILIANDI. CAP. CLXIII

- 710 'Sarcire, resarcire gratiam'. 'Reducere, reponere, restituere in gratiam'. 'Redigam vos in gratiam'. 'Reconcinnare pristinam amicitiam'. 'Recollige mihi illius animum'. 'Fac vt mecum redeat in gratiam'. 'Instaura pristinam inter nos beneuolentiam'. Cicero: 'in gratiam iam cum voluptate redeamus'. Idem: 'Pompeius a me valde contendit de reditu in gratiam, sed adhuc nihil profecit'.
715 Salustius: 'sicuti regi libuerat, pax conuenit'.

SAPIT AVT CONTRA. CAP. CLXV

- LB 67 'Pol homo, tu non es sobrius'. 'Insanit', 'delirat', 'desipit'. 'Vesanire' dixit Catullus. 'Non est integrae mentis'. 'Non | est compos mentis'. 'Non constat animo'. 'Laborat errore mentis'. 'Motae (vel 'commotae') mentis est'. 'Mente lapsi' dixit Suetonius. 'Defectus animo'. 'Mente excidit'. 'Valet animo'. 'Laborat ab animo'. 'Sophocles reus actus est dementiae'. 'Destituit illum vis animi'.
720

EXCIPIENDI SIVE EXCLVDENDI. CAP. CLXVI

- 'Nullus isthuc auderet, nisi tu solus'. 'Nemo praeter vnum te'. 'Nemo praeterquam tu solus'. 'Nullus aderat extra vnam aniculum'. 'Fortunatus sum caeteris in rebus absque vna hac'. M. Tullius: 'extra ducem, paucosque praeterea'. 'Extra praedam' (id est 'praeter praedam'). Haec forma est aliquoties apud Ciceronem ex imitatione Graecorum. 'Extra iocum', 'extra causam' non omnino consimilis sunt formae). 'Omnium facundissimus, excepto Cicerone'. 'Omnibus nisi vno Cicerone facundior'. 'Omnium doctissimus, si vnum aut alterum excipias'. 'Nemini cedit, vno te excepto'. Interdum absque nomine; Horatius: 'Excepto quod non simul esses, caetera laetus'. Iureconsulti interdum 'recipere' vsurpant pro 'excipere': 'recepit sarta tecta'. 'Vni tibi permitto, praeterea nemini'. 'Tibi quiduis apud me licet'. 'Alioqui non ferrem', 'alias non ferrem', 'aliter non ferrem' (quod postremum est apud M. Tullium in Officiis).
725
730
735 'Super' pro 'praeter' frequenter est apud Suetonium, quanquam hoc non tam excludentis est, quam semouentis a caeteris: 'Super veteres amicos ac familiares' (id est 'vltra'). Politianus: 'Secundum te primas tenet' (id est 'te excepto').

VT VIS AVT CONTRA. CAP. CLXVII

- 740 'Vxorem nactus sum ex animi mei sententia'. 'Vxor mihi contigit qualem volebam'. 'Hic venatus male respondit votis nostris'. 'Non successit pro votis nauigatio'. 'Nihil accidit non praeter animi sententiam'. 'Omnia secus quam volebam'. 'Omnia contra quam volebam'. 'Fortuna non respondit optatis meis'. 'Fac vt lubet'; 'fac pro tuo arbitrio'. 'Viue tuo arbitrato'. 'Nihil faciam nisi de concilii sententia'. 'Faciam vt voles'; 'faciam pro tua voluntate omnia'.

745

COMPERTA. CAP. CLXVIII

'Homo spectatae probitatis'. 'Vir probatissimae fidei'. 'Animum in me tuum habeo multis iam argumentis exploratissimum'. 'Compertum', 'perspectum', 'exploratum habeo quanti me facias'. 'Delectus est vt industriae vir expertae' (pro 'spectatae') dixit Suetonius. 'Periclitatos mores' (pro 'spectatos') dixit M. Tullius. 'Comperta mihi est hominis perfidia'. 'Deprehensa est astutia'. 'Re compertum est'. 'Pro certo', 'pro comperto dicis'. 'Certum non habeo'. 'Cum certum sciero, scribam ad te'.

750

713-715 Cicero ... conuenit *D: om. C.*
 725 M. Tullius *D: om. C.*
 727 ex imitatione Graecorum *D: om. C.*
 730-732 Interdum ... sarta tecta *D: om. C.*
 737 Politianus ... excepto *D: om. C; Politia-*

nus: Secundum *D BAS LB. Fortasse legendum* Politianus secundum (*vide comm. ad loc.*).

730-732 Re ... ad te *D: om. C.*

710 *Sarcire* ... gratiam See above, p. 176, l. 693.

Reducere ... in gratiam E.g. Cic. *Cluent.* 36, 101.

711-712 *Recollige* ... animum Cf. Cic. *Att.* I, 5, 5: "si cuius animus in te esset offensior, a me recolligi oportere".

713 Cic. *Cato* 16, 56.

Idem Cic. *Ad Q. fr.* III, 1, 15.

715 Sall. *Iug.* 38, 10.

717 *Pol* ... sobrius Ter. *Andr.* 778: "Tu pol homo non es sobrius".

718 Catull. 25, 13.

720 Suet. *Aug.* 48.

721 *Sophocles reus actus est* See Cic. *Cato* 7, 22 for the story: his sons tried to get him declared senile (at the age of 89), but he demonstrated his mental competence by reading from the play he was working on, *Oedipus Coloneus*.

724 *Nullus aderat ... aniculam* Ter. *Phorm.* 98-99: "neque cognatus extra vnam aniculam / Quisquam aderat".

725-726 M. Tullius ... praeterea Cic. *Fam.* VII, 3, 2.

726-727 *aliquoties apud Ciceronem* E.g. Cic. *Fin.* V, 26, 77: "quicquam extra virtutem".

727 *ex imitatione Graecorum* Er. could be referring to the use of ἔκτος or ἔξω with gen. case, meaning 'outside, apart from'.

Extra iocum Cic. *Fam.* VII, 16, 2.

extra causam Cic. *Caec.* 32, 94.

731 Hor. *Epist.* I, 10, 50.

734 *apud M. Tullium* Er. seems to refer to

Cic.'s use of 'aliter' as the equivalent of 'alioqui', 'otherwise', at *Off.* I, 39, 139; II, 12, 42; III, 4, 17.

735-737 *apud Suetonium ... familiares* Suet. *Tib.* 55.

737 *Politianus ... excepto* An addition to the 1534 text, with the punctuation as given here (which *BAS* and *LB* follow), apparently an example quoted from Poliziano. However, the usage in question (*secundum* meaning 'next in order after') is to be found in classical texts, e.g. Cic. *Att.* XII, 15: "Secundum te nihil est mihi amicus solitudine"; Liv. I, 30, 4: "genti ... secundum Etruscos opulentissimae". *Primas tenere* has less classical precedent: Cic. *Or.* 41, 141, and a doubtful example at Cic. *Brut.* 95, 327. Possibly *Politianus* should be read as the subject of the sentence.

739 *Vxorem ... sententia* *Adag.* 701 (Aequallem vxorem quaere), *LB* II, 301 D-303 C.

746 *spectatae probitatis* Tac. *Ann.* XIII, 12, 2.

746-748 *Animum ... exploratum habeo* Cf. Cic. *Ad Brut.* I, 1, 1: "Clodi animum perspectum habeo, cognitum, iudicatum"; Caes. *Gall.* II, 4, 4: "Habere explorata"; Sall. *Cat.* 58, 1: "Compertum ego habeo".

749 Suet. *Vesp.* 4, 5.

749-750 Cic. *Lael.* 17, 63.

751 *Pro certo ... habeo* E.g. Cic. *Brut.* 3, 10: "Pro certo dicere"; Liv. XXVII, 36, 4: "pro comperto habere"; (Lucceius) *Fam.* V, 14, 1: "Non habeo certum".

751-752 *Cum ... ad te* Cic. *Att.* XII, 42, 3.

COPIA. CAP. CLXIX

- 755 'Abundat opibus'. 'Exuberat', 'redundat', 'exundat', 'superfluit'; et 'superfluens' apud Senecam est. 'Est apud illos ingens aquarum et graminis copia'. 'Copias' pro 'diuitiis' dixit M. Tullius, et Suetonius. 'Multum, plurimum, satis vini'. 'Abunde potentiae gloriaeque' dixit Suetonius. 'Nimum licentiae'. 'Nimis insidiarum' pro 'plus satis' dixit Cicero. 'Affatim vini' pro 'multum vini'. Liuius: 'ne cui maior quam quinquaginta iugerum agri modus esset'.
 760 Horatius: 'Hoc erat in votis, modus agri non ita magnus'. M. Tullius: 'frumenti in summa charitate maximum numerum miseram'. Idem in Philippicis: 'maximus vini numerus fuit, permagnum optimi pondus argenti'. Hircius: 'magno inuento numero hordei, olei, vini, fici, pauco tritici'. 'Immensa pecuniarum vis reperta est'. Salustius: 'quibus mala abunde omnia erant'.
 765 Rursus: 'abunde libertatem rati, quia tergis abstinetur'. Idem: 'inopem et coopertum miseris effecit'. Idem: 'haec talia facinora impune suscepisse parum habuere' (id est 'non satis erat'). Item: 'satis habebatis animam retinere'.

INDICTA CAUSA. CAP. CLXX

- 770 'Indicta causa coniecit seruos in vincula' (Cicero). 'Quosdam inauditos condemnauit' (Suetonius). 'Inauditum capite puniebat'. 'Citra causae cognitionem damnatus est'; quod iureconsulti vocant ἐρημοδίκιον. |

LB 68

PROSPERITATIS AVT CONTRA. CAP. CLXXI

- 'Prospera valetudine'. 'Incolumi valetudine'. 'Incolumi fama'. 'Secundiore fama fuit' (id est 'minus laborauit infamia'). 'Secundo vento'; 'secundo aestu';
 775 'secundo ane' siue 'flumine'. 'Secundo rumore' dixit Tacitus. Idem 'aduerso rumore' dixit pro 'sinistro'. Idem dixit 'secundis numinibus' pro 'fauentibus diis'. Idem: 'secunda tempestate ac fama'. Item: 'secundante vento'. Hic et Liuius 'secunda praelia' dixerunt pro 'feliciter gestis'. 'Et Iunone secunda' (Vergilius). 'Dextro Hercule'. 'Secundam existimationem collegit' (Suetonius)
 780 pro eo quod est 'bonam opinionem'. 'Si quem / Numina laeua sinunt'. 'Hic tibi si alias vnquam mens laeua fuit'. 'Reflante fortuna nihil ages' (Cicero). 'Rebus aduersis', 'rebus afflictis', 'rebus tristibus erigendus est animus'. M. Tullius: 'cecidit belle'; 'ita cecidit vt volebam'; 'hoc cecidit oportune'; 'valde optanti vtrique nostrum cecidit'; 'hoc adhuc percommode cadit'. 'Male cecidit'. 'Hac non successit' (Terentius).
 785

ANTIQUITATIS. CAP. CLXXII

'Ab orbe condito non extitit homo sceleratior'. 'Duo post homines natos teterrima capita, Dolabella et Antonius'. 'Consules post hominum memoriam teterrimi atque turpissimi'. 'Post homines natos'. 'Nostra aetate' factum

790 dicimus quod nobis viuis accidit, 'nostra memoria' quod a maioribus visum ab illis audire potuimus; 'patrum memoria' vtroque est antiquius, videlicet quod sub atavis ac tritavis gestum est. 'Ex omni memoria' M. Tullius dixit, pro P. Sextio. Idem, pro L. Cornelio Balbo, dixit 'superiore memoria' pro 'superioribus seculis'. 'Post orbem conditum'. 'Post vrbem conditam' dixit M. Tullius.

795

TOTVM. CAP. CLXXXIII

'A capite vsque ad calcem'. 'A summo capillo vsque ad imum pedis'. 'Debes in solidum'. 'Reddes ad assem' dixit Plinius Iunior. 'Quod iis ad denarium

759-767 Liuius ... animam retinere *D: om. C.*
 775-778 Secundo rumore ... gestis *D: om. C.*
 782 animus *D: animus. D. Erasmi Roter.*
 primi commentarii de copia verborum finis

755 *apud Senecam* E.g. *Benef. I, 11, 5*: "pecunia non superfluens".
 756 *dixit M. Tullius* A frequent classical usage, e.g. *Cic. Verr. 2, IV, 21, 46*: "Sicilia florebat opibus et copiis".
et Suetonius E.g. *Vit. 7, 1.*
 757 *Suet. Caes. 86, 2.*
 758 *Cic. Or. 51, 170.*
Affatim vini Cf. *Liv. XXIII, 5, 15*: "iam pecuniae adfatim est frumentique".
 759 *Liv. XXVI, 34, 10.*
 760 *Hor. Serm. II, 6, 1.*
Cic. Planc. 26, 64.
 761-762 *Idem in Philippicis* *Cic. Phil. II, 26, 66.*
 762 *Hircius Ps.-Hirtius Bellum Africum 67.*
 764-767 *Salustius ... retinere* *Sall. Cat. 21, 1; Hist. III, 48, 26; Jug. 14, 11; 31, 9; 31, 20.*
 769 *Cic. Verr. 2, V, 8, 18*: "Apollonium ... indicta causa in vincla coniecit; seruos ... liberavit".
 770 *Suet. Galb. 14, 3.*
Inauditum ... puniebat Cf. *Suet. Vit. 14, 4.*
 771 ἐρημοδίξιον *Adag. 480* (Deserta causa), *LB II, 212 C-E.*
 773-774 *Secundiore fama fuit* *Suet. Caes. 2: "Reliqua militia secundiore fama fuit".*
 775-777 *Secundo rumore ... vento* Examples from *Tac.:* *secundo rumore, Ann. III, 29, 4; aduerso rumore, Hist. II, 26, 2; sinister rumor, Hist. II, 93, 2; secundis numinibus, Ann. XV, 34, 1; secunda tempestate ac fama, Agr. 38, 5; secundante vento, Ann. II, 24, 3.*
 777-778 *Hic et Linius ... dixerunt* *Tac. Hist. IV, 79, 4; Liv. e.g. XL, 35, 4.*
 779 *Verg. Aen. IV, 45.*

C.
 782-p. 196, l. 150 *M. Tullius ... philosophos imitatur* *D: om. C.*

Suet. Claud. 7, 1.
 780 *Si quem ... sinunt* *Verg. Georg. IV, 6-7.*
 781-782 *Reflante ... animus* Cf. *Cic. Off. II, 6, 19*: "cum [fortuna] reflaut, affligimur"; *Phil. V, 1, 1*: "Oratio consulum animum meum erexit".
 782-784 *M. Tullius ... percommode cadit* *Cic. Att. XIII, 33, 4; III, 7, 1*: "Sane ita cadebat, vt vellem"; *De or. II, 4, 15*: "hoc tamen cecidit mihi peropportune"; *I, 21, 96; Verr. 1, 2, 5.*
 785 *Ter. Andr. 670.*
 787-788 *Duo ... Antonius* *Cic. Phil. XI, 1, 1.*
 788-789 *Consules ... turpissimi* *Cic. Planc. 35, 86; Adag. 3915* (Post homines natos), 3916 (Post hominum memoriam), *LB II, 1166 E-1167 C.*
 790-792 *nostra memoria ... gestum est* *Et.'s* exposition does not accord with classical usage. *Memoria* is often used to mean 'experience, life-time'. Consequently *nostra memoria* means 'in our life-time', *patrum memoria* 'in the time of our fathers': *Varro Rust. III, 6, 1*: "De pauonibus, nostra memoria, inquit, greges haberi coepti"; *Cic. Leg. I, 3, 8*: "In hac memoria atque aetate nostra"; *Cic. De or. I, 2, 8*: "multi nostra, plures patrum memoria atque etiam maiorum existerunt".
 792-793 *M. Tullius dixit ... memoria* *Cic. Sest. 12, 27; Balb. 11, 28.*
 794 *Cic. Catil. IV, 7, 14.*
 796 *A capite ... calcem* *Adag. 137, LB II, 84 A-D.*
 797 *in solidum* A common classical idiom. *Plin. Epist. I, 15, 1.*

solueretur' dixit Cicero, pro P. Quintio. 'Bona fide reddidit depositum, vel cum puluisculo'. 'Cum tota erugine' dixit Iuuenalis. 'Quantus quantus est, nihil nisi somnium est'. 'Hyemem inter se quam longa est' (id est 'totam hyemem') dixit Vergilius.

PERSPICUITATIS. CAP. CLXXIII

'Dilucide expediui quibus oportuit'. 'Vel caeco perspicuum est'. 'Explanatius dicam'. 'Dicam crassiore Minerua'. 'Enodatus explicare' (M. Tullius De finibus). Ibidem: 'enucleate (pro 'explanate') dicta'. 'Dic exerte, velis an nolis'. 'Candidus sermo' (pro 'dilucido'). Graeci λευκὸν λόγον appellant 'apertum ac perspicuum', et λευκότερον λέγειν pro 'apertius dicere'. 'Sole meridiano clarius'. 'Significauit verius quam expressit'. 'Lex hoc expresse vetuit'. 'Declara mentem tuam'. 'Planum facere' pro 'declarare' frequenter est apud Ciceronem. 'Oculos subiicere'. 'Ob oculos ponere'. 'Solidum est' (pro 'perspicuum est') dixit M. Tullius in Verrem, actione prima: 'at enim illud solidum est, vt me Siculi maxime velint; alterum illud credo obscurum est'. Et: 'luce clarius', 'tuba clarius' (apud Graecos).

NOBILITATIS ET CONTRA. CAP. CLXXV

815 'Vir apprime nobilis'. 'Minime obscuris natalibus'. 'Homo minime nouus'. 'Homo cum primis illustris'. 'Vir clarissimus'. 'Vir antiquae nobilitatis'. 'Vir honesto apud suos loco natus'. 'Summo loco nata'. 'Domi splendidus'. 'Maiorum imaginibus clarus'. 'Ex illustri stirpe progenitus'. 'Auitis stemmatibus clarus'. 'Homo domi nobilis' (pro eo qui e claris prognatus esset) frequenter est apud Ciceronem et apud Salustium. 'Homo domi suae cum primis locuples atque honestus'. 'Hominem veteris prosapiae ac multarum imaginum' dixit Salustius. Cicero: 'Philargus in amplissima ciuitate amplissimo loco natus'. Liuius: 'adolescentes nec tenui loco orti'. Plinius: 'foemina splendide nata'.

825 Obscurus; Liuius: 'homo loco obscuro tenuique ortus fortuna'. 'Humili loco', 'infimo loco natus'. 'Homo nouus'. Salustius M. Tullium 'repticium' LB 69 appellat, quod obscuris esset maioribus. 'Vir equestri loco'. 'Vir senatorii generis'. 'Vicanum' pro 'ignobili' dixit Cicero. Horatius 'ignotos homines' dixit pro 'ignobilibus'.

830

VIOLENTIAE. CAP. CLXXVI

'Vix a manibus temperatum est'. 'Res ad vim et arma spectabat'. 'A verbis ventum est ad verbera'. 'Rixa in pugnam versa est'. 'Vi geritur res'. 'Ferro, non rationibus decertabatur'. 'In manibus ius erat'. 'Ad saga properatum est' frequens est apud Ciceronem. ('Sagum' enim vestis est militaris, quemadmodum toga pacis.) 'Collo obtorto reduxit hominem'.

835

RVMORIS. CAP. CLXXVII

840 'Vulgo fertur'. 'Diu fuit populi fabula'. 'Rumore vulgatum est'. 'Constans rumor est'. 'Fama passim iactatum est'. 'In ore est omni populo'. 'Erat in sermone res' dixit Cicero pro eo quod est 'rumor erat'. 'Vox erat vna totius prouinciae'. 'In ore et sermone omnium' (M. Tullius). 'Male audire' dicuntur de quibus malus est rumor; contra 'bene' de quibus bonus.

EXEMPLI. CAP. CLXXVIII

845 'Maiorum suorum vestigiis ingreditur'. 'Vetus institutum reuocauit'. 'A prisca reipublicae consuetudine non recessit'. Caesar: 'agere ad praescriptum'. 'Vetus exemplum est (siue 'veteris exempli res est') fallere amicum'. 'More hominum fecit, sibi quam amico maluit consulere'. 'Nouo more' pro 'nullo maiorum exemplo' frequens est apud Ciceronem.

800 inter se *D: om. BAS LB.*

798 Cic. *Quinct.* 4, 17 (Quid eis).

798 799 *vel cum puluisculo* Plaut. *Rud.* 845: "Conuorret iam hic me totum cum puluisculo"; *Adag.* 1785, *ASD* II, 4, p. 204.

799 Iuv. 13, 61. See *Adag.* 1785, loc. cit.

799-800 *Quantus ... somnium* Ter. *Ad.* 394-395: "Tu quantus quantu's nil nisi sapientia es, / Ille somnium".

801 Verg. *Aen.* IV, 193: "Nunc hiemem inter se luxu, quam longa, fouere".

803 *Dilucide ... oportuit* Ter. *Phorm.* 399 (me oportuit).

804 *crassiore Minerva* See *Adag.* 37, *LB* II, 42 A-C.

804-805 *Enodatus ... dicta* Cic. *Fin.* V, 9, 27; IV, 3, 6.

805 *exerte* A word found chiefly in late and ecclesiastical writers.

806-807 *Candidus ... dicere* *Adag.* 3700, *LB* II, 1122 E-F.

809 *Planum ... apud Ciceronem* E.g. Cic. *Verr.* 2, II, 33, 81.

810-812 *Solidum est ... obscurum est* Cic. *Div. in Caec.* 7, 22 (modern texts read "solum id est").

816-817 *Vir honesto ... nata* Cf. Cic. *Verr.* 2, V, 12, 31: "mulier ... honesto loco nata"; Caes. *Gall.* V, 25, 1: "Summo loco natus".

819-820 *domi nobilis ... Salustium* Cic. e.g. *Verr.* 2, III, 34, 80; II, 14, 35; Sall. e.g. *Cat.* 17, 4; *Adag.* 3849 (*Domi nobilis*), *LB* II, 1155 C-E.

820-821 *Homo domi ... honestus* Cf. Cic. *Caec.* 4, 10: "qui et domi suae cum primis honestus existimatus est".

822 Sall. *Ing.* 85, 10.

Cic. *Verr.* 2, V, 46, 122 (modern texts read

"Phalacrus").

823 Liv. II, 3, 2.

Plin. *Epist.* VI, 33, 2.

825 *Liuius ... fortuna* Liv. XXVI, 6, 13.

825-826 *Humili ... natus* Cf. Cic. *Verr.* 2, V, 70, 181: "humili atque obscuro loco natus".

826-827 *Salustius ... maioribus* See Sall. *In Ciceronem declamatio* 1, 1. The usual term in Roman political life for a man who, like Cicero, rose to eminence although he was not a member of a powerful and entrenched noble family, was 'homo nouus' (see l. 826).

828 Cic. *Flacc.* 3, 8.

Hor. *Serm.* 1, 6, 24.

832-833 *Vi ... ius erat* Based on Ennius, quoted in Gell. XX, 10, 4: "Pellitur e medio sapientia, vi geritur res; / Spertitur orator bonus, horridus miles amatur. / ... Non ex iure manum consertum, sed magis ferro / Rem repetunt".

833-834 *Ad saga ... apud Ciceronem* Cf. Cic. *Phil.* XIV, 1, 1-3: "ad saga issemus ... ad saga sumenda ... ad saga isse"; *Adag.* 3710 (*Ad saga*), *LB* II, 1124 E-1125 A. *Propertium* was probably inspired by Cic. *Phil.* VI, 3, 9: "properent legati ... vos saga parate", also quoted in *Adag.* 3710.

835 *Collo obtorto* See above, p. 124 (*Necessitatis*), l. 393; *Adag.* 1019 (*Naribus trahere*), *LB* II, 414 B-C.

838 *In ore ... populo* Ter. *Ad.* 93 (orest).

839 Cic. *Verr.* 2, II, 14, 35.

840 Cic. *Verr.* 2, II, 23, 56.

844 *Caesar ... praescriptum* Caes. *Civ.* III, 51, 4.

847 *apud Ciceronem* E.g. *Verr.* 2, II, 27, 67: "nouo more, nullo exemplo".

Exemplum subiicimus his ferme modis. Per 'vt' et 'velut': 'simile gaudet simili, vt sus sue'; 'velut puer puero'. 'Quod genus' (pro eo quod Graeci dicunt *ὄλον*). 'Verbi causa', 'verbi gratia', 'exempli causa' (apud M. Tullium).

INTERNECIONIS. CAP. CLXXIX

'Funditus periit'. 'Radicitus extinctus est'. 'Cupiditas radicitus extrahenda est'. 'A stirpe subuersa est respublica'. 'A stirpe interiit' dixit Salustius. 'Pristinae disciplinae ne vestigium quidem vllum superest'. Graeci 'panolethriam' vocant. 'Extirpari et funditus tolli' dixit M. Tullius De fato.

ATROX. CAP. CLXXX

'Atrox iniuria'. 'Indignum facinus'. 'Infandum' (apud poetas). 'Nepharium scelus'. 'Grauis contumelia'. 'Non ferenda superbia'. 'Intolerandam ferociam' dixit M. Tullius contra Rullum. 'Factum non vna cruce dignum'. 'Facinus culleo dignum'. 'Noxa capitalis'. 'Crimen inexplabile'. 'Piaculare facinus'.

RIGORIS. CAP. CLXXXI

'Ad viuum exigere'. 'Summo iure mecum agitur'. 'Rigide, seuerè, praecise (quod Graeci dicunt *ἀποτόμως*) mecum agitis'. 'Inique, duris conditionibus (aut 'legibus') mecum agitur'. 'Etiam si mecum agas obsignatis tabulis'. 'Pergitisne vos tanquam ex syngrapha agere cum populo?' dixit M. Tullius pro L. Murena. Ibidem dixit 'austere et Stoice agere'. Itidem dici potest 'Scythice agere' qui agit inciuius.

ASCRIBENDI ET IMPVTANDI. CAP. CLXXXII

'Assignamus', 'adscribimus', 'attribuimus' frequenter in malam partem, nonnunquam et in bonam; M. Tullius ad Atticum: 'si perturbatior est, tibi assignato'. Idem in Bruto: 'haec si minus apta videntur huic sermoni, Brute, Attico assigna'. Liuius: 'flens petiit, ne vnus amentiam ciuitati assignaret'. M. Tullius in Bruto: 'peto a te, vt id non modo negligentiae meae, sed ne occupationi quidem tribuas'. Idem: 'omnes id Verri tunc attribuebant'. Item: 'vt aliis causam calamitatis attribueret'. 'Si quid mali acciderit, tuae socordiae imputato'. | 'Quod viuo, tuae clementiae acceptum fero' siue 'acceptum refero' (hoc est 'debere me fateor'). Scaeuola in Pandectis: 'creditores suae negligentiae expensum ferre debent'. Hactenus in malam partem.

'Si quid feliciter euenit, non fortunae sed Deo ascribendum est', 'assignandum est', 'tribuendum est', 'attribuendum est', 'acceptum ferre oportet', 'imputandum est'. Haec in bonam partem.

His finitima sunt: 'vindico', 'asserò', 'arrogò'. 'Totius negotii laudem sibi vindicat', 'sibi arrogat' siue 'asserit', 'sibi vsurpat'. (Illa priora sunt sumpta a

885 codicillis rationum, in quibus notatur quid quis debeat, aut cui quid persoluen-
dum sit. Haec posteriora ab actione iuris, qua quis sibi ius personae aut rei
defendit legibus.) Item illa: 'totum me tibi debeo'. 'Quod spiro et valeo, tui
muneris est'. 'Si quid habeo, id totum tuae munificentiae est'. 'Si quid in me
boni est, abs te venit', 'abs te profectum est', 'abs te fluxit'.

ADDICTIONIS. CAP. CLXXXIII

890 'Gulae deditus'. 'Voluptati addictus' (hoc ab auctione translatum est). 'Ventris
mancipium'. 'Seruit lucro'. Horatius: 'inseruit honori'. 'In hoc totus incumbit'.
'Assidet literis'. 'Affixus est poeticae'. M. Tullius: 'et ad genus id quod quisque
vestrum in dicendo probaret adhaerescerent' (hoc est 'affigerent sese'). 'Deuo-
tus' in bonam partem dixit Iuuenalis: 'quod ni tibi deditus essem / Deuotusque
895 cliens, vxor tua virgo maneret'. Terentius: 'animum ad scribendum appulit'.

890 ab auctione *D*: ab actione *BAS LB*.

- 848 849 *simile ... puero* *Adag.* 121 (Simile gaudet simili), *LB II*, 79 E-80 A.
- 850 *apud M. Tullium* E.g. *Cic. Tusc.* I, 6, 12; *Fin.* V, 11, 30; *Inv.* I, 37, 66.
- 852 *Cupiditas ... est* See *Cic. Fin.* II, 9, 27.
- 853 *Sall. Cat.* 10, 1.
- 854 *panolethriam* *Thuc.* VII, 87, 6: πανωλεθρία δὴ τὸ λεγόμενον; *Adag.* 927, *LB II*, 375 C D. - An unusual occurrence in Latin spelling of this Greek term; it does not appear in e.g. G.A.E.A. Saalfeld, *Tensaurus Italo-graecus. Ausführliches historisch-kritisches Wörterbuch der griechischen Iehn- und Fremdwörter im lateinischen*, Wien, 1884 (repr. Hildesheim, 1964). Cf. *ASD IV*, 1, p. 236, l. 99.
- 855 *Cic. Fat.* 5, 11.
- 857 *Indignum facinus* *Ter. Andr.* 145. *Infandum* E.g. *Verg. Aen.* II, 3: "Infandum ... dolorem"; but the word was also employed by prose writers.
- 859 *Cic. Leg. agr.* II, 33, 91.
- 859-860 *Facinus culleo dignum* See *Cic. S. Rosc.* 25, 70: "supplicium in parricidas singulare excogitauerunt ... insui voluerunt in culleum viuos atque ita in flumen deici"; *Adag.* 3818, *LB II*, 1148 B-D.
- 860 *Piacularare facinus* *Sec Apul. De deo Socr.* 3, 125: "Plerique se ... ita omnibus erroribus ac piacularibus deprauauerint", where *piacularare* alone has come to mean 'crime (needing expiation)'.
863 ἀποτόμως Taken from *Cic. Att.* X, 11, 5.
- 864 *Etiamsi ... tabulis* See *Cic. Tusc.* V, 11, 33.
- 865 *Cic. Mur.* 17, 35.
- 866 *Ibidem dixit* *Cic. Mur.* 35, 74.
- 866-867 *Scythice agere* *Adag.* 1235 (Scytharum oratio), *LB II*, 495 B E.
- 870-872 *M. Tullius ... assigna* *Cic. Att.* VI, 1, 11; *Brut.* 19, 74.
- 872 *Liv.* XXXV, 31, 15 (assignarent).
- 872-873 *M. Tullius in Bruto* Not in *Brutus*, but *Att.* IV, 2, 1.
- 874-875 *Idem ... attribueret* *Cic. Verr.* 2, III, 67, 156 (omnes ei tum); V, 41, 106.
- 876 *Quod viuo ... refero* Cf. *Cic. Att.* I, 14, 3: "Se ... quod viueret, mihi acceptum referre".
- 877 *in Pandectis* *Dig.* XLII, 8, 24.
- 883 *Illa priora* I.e. II. 879-881, *assignandum ... imputandum*.
- 885 *Haec posteriora* I.e. I. 882, *vindico ... arrogo*.
- 886-887 *Quod spiro ... muneris est* Cf. *Ov. Trist.* I, 6, 6: "Si quid adhuc ego sum, muneris omne tui est"; *Hor. Carm.* IV, 3, 21-24: "Totum muneris hoc tui est / ... Quod spiro et placeo ... tuum est".
- 889 *ADDICTIONIS* Cf. ch. 157 (Studii), p. 174.
- 890 *Gulae deditus* See e.g. *Sall. Cat.* 2, 8: "Dediti ventri"; *Sen. Benef.* III, 28, 4: "gulae seruus".
Voluptati ... est Cf. *Rhet. Her.* IV, 16, 23: "quae ... corpus addixerit ... cupiditati", and for the technical term see e.g. *Suet. Caes.* 50, 2: "amplissima praedia ex auctio-nibus hastae minimo addixit".
- 891 *Horatius ... honori* *Hor. Ars* 167.
- 892 *Assidet literis* *Plin. Epist.* III, 5, 19. *Cic. De or.* III, 10, 37.
- 894 *Iuv.* 9, 71-72.
- 895-897 *Terentius ... virginem* *Ter. Andr.* 1 and 56; *Eun.* 143.

Idem: 'vt animum ad aliquod studium adiungant'. Idem: 'adecit animum ad virginem'. 'Dedit se ad leges' dixit M. Tullius. 'Me totum meaque omnia tibi dico, dedico, consecroque'.

FACULTATIS. CAP. CLXXXIII

- 900 Terentius: 'Tibi in manu est ne fiat'. Salustius: 'verum id frustra an ob rem faciam, in manu vestra est, Quirites'. 'Id in te situm est'. 'Istuc non est meae facultatis'. Vergilius: 'Non opis est nostrae'. 'Nos pro nostris opibus extruimus moenia'. 'Non est in potestate mea'. 'In potestate' et 'in potestatem habere' dixit Salustius. 'Si in mea potestate esset'. 'Filius nondum emancipatus in patris
- 905 est potestate'. 'Penes te ius est vitae ac necis'. 'Non est mearum virium'. 'Meis auspiciis, meis copiis, meo Marte confectum est hoc negotium'. Salustius noue dixit: 'quibus in ocio vel molliter vel magnifice viuere copia erat'. Idem dixit 'in manibus'. Cicero: 'pro mea parte adiui'. 'Pro mea parte virili', 'pro viribus', 'pro mea virili'. Salustius: 'pro parte virili' (absque pronomine).
- 910 In hunc numerum conferri possunt et illa: 'impetrauit commeatum'. 'Facta est illi dicendi potestas'. Salustius: 'post vbi fide publica dicere iussus'. Idem: 'si fides publica data esset'. Idem: 'eumque interposita publica fide Romam perduceret'. 'Magnatibus quicquid libet licet'. 'Vtinam per fortunas liceret pro tuis in me beneficiis gratiam reponere'. 'Vtinam tam adesset facultas, quam
- 915 adest prompta voluntas tibi gratificandi'.

IURANDI. CAP. CLXXXV

- 'Per caput hoc iuro'. 'Sancte deierat'. 'At sunt qui nihil vereantur conceptis verbis peierare'. 'In verba iurabas mea'. Horatius: 'non ego perfidum / Dixi sacramentum' (id est 'non iuravi mala fide'). 'Sacramenta militaria'. 'Non
- 920 verear vel Iouem lapidem iurare'. 'Sic me Deus bene amet'. 'Sic mihi propitius sit Christus, vt ego te saluum cupio'. M. Tullius: 'solicitat, ita viuam, me tua, mi Tiro, valetudo'. Idem: 'Ne sim saluus, si aliter scribo ac sentio'. Idem: 'ne viuam, si scio'. Idem: 'moriar, si quisquam me tenet praeter te'. Idem: 'male mihi sit, si vnquam quicquam tam enitar'. Horatius: 'dispeream, ni optimum erat'. 'Abiuratas rapinas' dixit Vergilius. Salustius: 'fidem prodiderat, creditum abiurauerat'. Terentius: 'iusiurandum dabitur'. Apud iureconsultos 'defert iusiurandum' qui parti aduersae cedit iurandi facultatem, 'refert' qui oblatam transfert in offerentem. 'Huic citius credam iniurato quam tibi iurato'.

DICTANDI. CAP. CLXXXVI

- 930 'Praetor dictat iusiurandum'. 'Facile ero facundus, si tu dicenda dictaueris'.
LB 71 Plautus: 'Praei verbis quoduis' (hoc | est 'praeconcipe verba quibus me velis vti'). Liuius: 'agedum pontifex, praei verba quibus me pro legionibus deuoueam'. Idem: 'id votum in haec verba, praeeunte P. Licinio pontifice

935 maximo, consul nuncupavit'. Idem pro 'praecire' dixit 'praefari': 'sunt qui, M. Fabio pontifice maximo praefante carmen, deuouisse se eos pro patria Quiritibusque Romanis tradant'. M. Tullius: 'vt vobis voce praecirent (id est 'vobis praescriberent') quid essetis pronuntiaturi'. 'Praescribere modum', 'praescribere finem'. Caesar: 'non ad alienum praescriptum, sed ad suum arbitrium imperare'.

940

TEMPESTIVE ETC. CAP. CLXXXVII

'Oportune aduenis'. 'Fac adsis in tempore'. 'Fac adsis tempori'. 'Vigilet oportet qui tempori vult sua conficere negocia'. 'In ipso articulo superuenit'. M. Tullius: 'satis erat diei, vt Puteolos excurrere possem et ad tempus redire'. Idem: 'aderis autem ad tempus'. 'Matura reditum'. 'Fac curentur ista mature'. 945 Plautus: 'per tempus hic venit miles'. Idem: 'Non potuisti per tempus magis

917 hoc D: om. BAS LB.

900 Ter. *Hec.* 493 (tibi id in).

Sall. *Ing.* 31, 5 (vestra situm est).

901 *Id* ... *situm est* Cf. Ter. *Andr.* 276: "si in te sit solo situm".

902 Verg. *Aen.* I, 601.

902-903 *Nos* ... *moenia* Plaut. *Stich.* 695: "tamen efficimus pro opibus nostra moenia".

904 Sall. *Ing.* 83, 1; 112, 3.

905 *Non est* ... *virium* Cf. Caes. *Civ.* I, 35, 3: "Neque sui iudicii neque suarum esse virium discernere".

905-906 *Meis auspiciis* Verg. *Aen.* IV, 341; *Adag.* 3931, LB II, 1169 D-E.

906 *meo Marte* Cic. *Off.* III, 7, 34: "vt dicitur, Marte nostro". See *Adag.* 3931, loc. cit., and *Adag.* 519 (Nostro Marte), LB II, 228 F-229 B.

Sall. *Cat.* 17, 6.

907 *Idem dixit* Sall. *Cat.* 20, 2.

908 Cic. *Fam.* V, 2, 9.

908-909 *Pro mea* ... *mea virili* For the commonest classical expression see e.g. Cic. *Sest.* 66, 138: "Haec qui pro virili parte defendunt". See also *Adag.* 2792, ASD II, 6, p. 513, which however is really about Greek equivalents.

909 Sall. *Epist. ad Caes.* I, 8, 10.

911-913 *Salustius* ... *perduceret* Sall. *Cat.* 47, 1; 48, 4; *Ing.* 32, 1 (duceret).

917 *Per caput hoc iuro* Verg. *Aen.* IX, 300.

Sancte deierat Ter. *Hec.* 771 (deierat persancte).

917-918 *conceptis verbis peierare* Cf. Plaut. *Asin.* 562: "Vbi verbis conceptis sciens lubenter peieraris".

918 *In verba iurabas mea* Hor. *Epod.* 15, 4.

918-919 *Horatius* ... *sacramentum* Hor. *Carm.* II, 17, 9-10.

919-920 *Non verear* ... *iurare* Cf. Apul. *De deo Socr.* 5, 132: "Iurabo per Iouem lapidem"; Cic. *Fam.* VII, 12, 2; *Adag.* 1533, ASD II, 4, p. 42.

921-924 *M. Tullius* ... *enitar* Cic. *Fam.* XVI, 20, 1; *Att.* XVI, 13a, 1; IV, 17, 5; XVI, 5, 3; XIII, 25, 3 (mi).

924 Hor. *Serm.* I, 2, 6-7: "Peream male si non/Optimum erat"; cf. *Serm.* I, 9, 47: "disperream ni / Summosses omnes".

925 Verg. *Aen.* VIII, 263.

Sall. *Cat.* 25, 4.

926 Ter. *Ad.* 165-166.

926-928 *Apud iureconsultos* ... *in offerentem* See Quint. *Inst.* V, 6; *Dig.* XII, 2; XXV, 2.

928 *Huic* ... *iurato* Cf. Plaut. *Amph.* 437: "Nam iniurato scio plus credet mihi quam iurato tibi".

931 *Plantus* ... *quoduis* Plaut. *Rud.* 1335.

932-936 *Linus* ... *tradant* Liv. VIII, 9, 4; XXXVI, 2, 3; V, 41, 3.

936-937 *M. Tullius* ... *pronuntiaturi* Cic. *Mil.* 2, 3 (quid iudicaretis).

937-938 *praescribere finem* Ter. *Andr.* 151.

938 Caes. *Gall.* I, 36, 1.

941-942 *Vigilet* ... *negocia* Plaut. *Rud.* 921: "Vigilare decet hominem qui volt sua temperi conficere officia". Cf. above, ch. 90, p. 146, ll. 995-996.

943-944 *M. Tullius* ... *ad tempus* Cic. *Att.* XIII, 45, 2 (dierum); V, 9, 2.

945-946 *Plantus* ... *aduenire* Plaut. *Bacch.* 844; *Men.* 139 (magis per tempus mi).

aduenire'. 'Fac adeas hominem in tempore'. 'Tempestiuus conuiuus delectantur et philosophi'. Horatius: 'Tempestiua viro'. 'Tempestiuus ista dixeris a coena'. 'Nihil suaue quod est intempestiuum'. 'Intempesta' nox dicitur media, quod non sit oportuna ad aliquid agendum. 'Commodum superuenit Chremes'.
 950 'Incommode me reuocauit senex'. 'Suo quicque tempore agendum est'. Horatius: 'Pleraque differat, et praesens in tempus omittat' (id est 'in suum et congruum tempus'). Siquidem haec dictio 'praesens' ad omne tempus pertinet: 'laudatus est ab Augusto Cato, quod praesentem reipublicae statum noluerit immutari' (hoc est 'eum statum qui erat viuo Catone').

955

ANTE TEMPVS. CAP. CLXXXVIII

Vergilius: 'Sed cadat ante diem'. 'Praematura morte extinctus est'. 'Ante tempus sapit'. Persius: 'et rerum prudentia velox / Ante pilos venit'. 'Praepro-
 pere duxit vxorem'. 'Nondum matura nuptiis elocata est'. Liuius: 'abi hinc cum tuo praepropero amore'. 'Illud praecox ingeniorum genus non temere
 960 peruenit ad frugem'. 'Praecocia (siue 'praecoqua') mala pluris emuntur'. 'Accelerata consilia raro sunt felicia'. 'Festinata consilia raro prospere cadunt'. 'Praecipitata consilia vix vnquam felicem exitum sortiuntur'. Ouidius: 'et adhuc tua messis in herba est'.

POST TEMPVS. CAP. CLXXXIX

965 'Sero sapiunt Phryges'. 'Sera est nunc consultatio'. 'Serum est mortuo adhibere medicinam'. 'Nulla aetas ad discendum sera est'. 'Sera est in fundo parsimonia'. 'Aduenit, sed post tempus'. 'Seram rosam' pro 'serotina' dixit Horatius. 'Serotini fructus' sunt qui post tempus solitum proueniunt. 'Post festum, vt aiunt, aduenitis'.

970

CELERITATIS. CAP. CXC

'Mox te reuisam'. 'Breui te reuisam'. 'Propediem te reuisam'. 'Primo quoque tempore conueniam hominem'. 'Puncto temporis fortuna versa est'. 'Momento temporis corruunt omnia'. Vergilius: 'Extemplo Aeneae soluuntur frigore membra'. Salustius: 'de improuiso'. Vergilius: 'Ante expectatum'. 'Dicto citius tumida aequora placat'. 'Simul cum dicto manus adfert homini'. 'Actutum se domum contulerunt'. 'Haec loquutus e vestigio se domum recepit'. 'Protinus', 'ilico', 'continuo', 'statim'. 'In ipso statim vitae limine extinctus est'. 'Confestim se in pedes coniecit'. 'Simul atque haec dixerat repente abiit'. 'Simul vt accepit nummos aufugit'. Martialis: 'vixdum dictum erat, illa dedit'. 'Quam maturissime' siue 'maturrime' pro 'quam primum', 'quam ocysissime' dixit Salustius. Tacitus: 'incisis venis mortem appropereat' (id est 'accelerat'). 'Nec mora, manum iniicit homini'. 'Omnium opinione celerius redisti'. 'Omnium expectationem celeritate vicisti'. 'Huc fac quam primum recurras'. 'Volasse dices'. 'Vbi me his negociis extricaro, nihil cunctatus ad vos aduolabo'.

- 985 Ad hanc formam redigi possunt 'anticipandi' verba, quorum aliquot alibi recensuimus. 'Praeuenire', 'anteuertere', 'praeuertere' (siue 'praeuertit'). Terentius: 'haec dies illi antecessit'. 'Occupare'; Horatius: 'Quum assectaretur, numquid vis oc|cupo'. Idem: 'fortiter occupa / Portum'. 'Anteuenire'. Salustius: 'sed ea omnia luxu antecapere' (id est 'praeueniebat famem et sitim').
- LB 72 Idem: 'ac priusquam legiones scriberentur, multa antecapere quae in bello vsui forent'. Idem: 'consul optimum factu ratus noctem quae instabat antecapere'. 'Maturandi' verbum frequenter habet celeritatis significationem; Vergilius: 'Maturate fugam'; Salustius: 'nisi maturasset pro curia signum sociis dare'; Terentius: 'at mature'. 'Maturitas' et 'maturus' non itidem vsurpantur.
- 990
- 950 quicque *D BAS*: quidque *LB*.
- 951 praesens in *metrum restitui*: in praesens *D BAS LB*.
- 947 Horatius ... viro Hor. *Carm.* I, 23, 12.
- 948 Intempesta Macr. *Sat.* I, 3, 15: "Intempesta, quae non habet idoneum tempus rebus gerendis"; Sall. *Ing.* 38, 4: "intempesta nocte ... castra circumuenit".
- 949-950 Commodum ... senex Not exact quotations, but examples based on the language of comedy.
- 950-952 Horatius ... tempus Hor. *Ars* 44. Er. interprets *praesens in tempus* not as 'for the time being, for the present', but as 'until its present moment', i.e. the appropriate time for it. (See e.g. E.C. Wickham, ed., *Horace*, Oxford, 1903, ad loc.) The previous example prepares for this; and Er. goes on to show that *praesens* does not necessarily refer to the speaker's present.
- 953-954 laudatus ... immutari See Macr. *Sat.* II, 4, 18.
- 956 Verg. *Aen.* IV, 620. *Praematura morte* A phrase used in Vell. *Pat.* II, 88, 3.
- 957 Persius ... venit Pers. 4, 4-5.
- 958 Liv. I, 26, 4 (cum immaturo amore). Er. has misremembered on this occasion, but 'praeproperus' occurs often in Livy elsewhere.
- 959-960 Illud ... ad frugem Quint. *Inst.* I, 3, 3.
- 960 Praecocia ... praecoqua 'Praecox' is the form preferred in earlier Latin, 'praecoquus' or 'praecoquis' was in favour from the second century A.D.
- 962 Ov. *Her.* 17, 263.
- 965 Sero sapiunt Phryges Possibly a line from a tragedy, *Equos Troianus*, by an unknown author; see Cic. *Fam.* VII, 16, 1; Fest., *Gloss. lat.* IV, p. 432; *Adag.* 28, *LB* II, 37 F-38 B; *Adag.* 461 (Cumani sero sapiunt), *LB* II, 206 B-D.
- 965-966 Serum est ... medicinam See *Adag.* 2517 (Post bellum auxilium), *ASD* II, 6, p. 354.
- 966-967 Sera ... parsimonia Quoted in Sen. *Epist.* 1, 5; *Adag.* 1164, *LB* II, 469 A-D; Otto 733.
- 968 Hor. *Carm.* I, 38, 3-4.
- 968-969 Post festum ... aduenitis *Adag.* 852, *LB* II, 353 D-F.
- 973 Verg. *Aen.* I, 92.
- 974 Salustius E.g. *Cat.* 28, 1. Verg. *Georg.* III, 348; see above, ch. 153, p. 172, l. 611.
- 974-975 Dicto ... placat Verg. *Aen.* I, 142.
- 975 Actutum A word found mainly in early Latin and in poetry.
- 977 In ipso ... extinctus est Cf. above, ch. 152 (Initii ac finis), p. 171, ll. 577-578.
- 981 Sall. *Hist.* I, 77, 16: "Quam maturime"; *Ing.* 25, 5: "Quam ocissime". See Placidus M 4, *Gloss. lat.* IV, p. 27: "Denique Sallustius in Historiis maturimum magis quam maturissimum dicit". Tacitus ... approperat Tac. *Ann.* XVI, 14, 6 (intercisis).
- 983-984 Huc fac ... aduolabo Cf. above, ch. 89 (Proficiscendi), p. 146, ll. 984-987.
- 985-986 alibi recensuimus I.e. ch. 45 (Periphrasis comparatiui), above, p. 98, l. 817.
- 986-987 Ter. *Phorm.* 525.
- 987-988 Horatius ... Portum Hor. *Serm.* I, 9, 6; *Carm.* I, 14, 2-3.
- 988-991 Salustius ... instabat antecapere Sall. *Cat.* 13, 3; 32, 1 (quae bello); 55, 1.
- 992 Verg. *Aen.* I, 137.
- 993 Sall. *Cat.* 18, 8.
- 994 Ter. *Eun.* 208. non itidem I.e. without the connotation of haste.

995

SPACIVM LOCI EXIGVVM. CAP. CXCI

Plautus: 'si ex isto loco / Digitum transuersum aut vnguem latum excesseris'.
 'Pedem vbi ponat non habet'. 'Palmum non habet'. 'Pollicem latum agri non
 habet'. 'Caue digitum latum ab hoc discesseris loco'. 'Pedem latum nunquam a
 tuis praescriptis digrediar'. 'Culum latum nunquam recedit ab Epicuro'.
 1000 'Pilum latum non recedit a pristinis moribus'.

SPATIVM MAGNVM LOCI AVT TEMPORIS. CAP. CXCI

Plautus: 'longe vsque a campis vltimis'. Cicero: 'vsque a mari supero Romam
 proficisci'. Terentius: 'Ex Aethiopia est vsque haec'. 'Vsque a pedibus ad
 summum capillum'. Plautus: 'vsque ex vnguiculis'. 'Quod augures omnes
 5 vsque a Romulo decreuerunt'. Salustius: 'omnia qua visus erat constrata telis,
 armis, cadaueribus'. ('Qua visus erat' dixit pro eo quod erat 'quam procul
 vndique patebat prospectus'.) Vergilius: 'vsque a proavis vetus ordinis aetas'.

METVENDI. CAP. CXCI

'Metuo ne quod vis non liceat per patrem'. 'Timeo ne mihi succenseat'.
 10 'Nullus metus est ne tibi quisquam det verba'. 'Nihil periculi est ne regno
 excutiaris'. Terentius: 'metuo vt substet hospes' (id est 'ne non substet'). Idem:
 'firmae vereor vt hae sint nuptiae'. Horatius: 'o puer, vt sis / Vitalis metuo'.
 M. Tullius: 'Omnes labores te excipere video, timeo vt sustineas'. Idem:
 'Accepi a te literas, quibus vereri videris vt epistolas illas acceperim'. 'Sollicitus
 15 sum vt tantum laborum possis sustinere'.

APTITVDINIS ET CONTRA. CAP. CXCI

'Eloquentiae caput est apte dicere'. 'Neque enim diserte dicitur quod inepte
 dicitur'. 'Nihil ad eam rem dici potuit accommodatius'. 'Delige vxorem tuis
 accommodam moribus'. 'Splendide dixit magis quam apposite'. 'Nihil adferri
 20 poterat appositius'. 'Elegans iocus, sed parum in loco dictus'. 'Tua institutio
 non quadrat ad huius ingenium'. 'Mulieri mulier magis conuenit', 'magis
 congruit'. 'Hic militiae natus est'. 'Hic ad huius mores factus scalptusque est'.
 'Magnifica loqueris, sed nihil ad Bacchum, vt aiunt'; 'sed ἀπροσδιόνυσα'; 'sed
 οὐδὲν πρὸς ἔπος'. 'Ista sarcina non sedet humeris tuis'. 'Haec inter se non
 25 cohaerent'. 'Istuc ingeniose interseruisti verius quam concinne'. 'Non sibi
 constat tua oratio'. 'Non consonat vita doctrinae'. 'Non concordant facta cum
 dictis'. 'Multa dixit extra causam, nihil ad rem pertinentia'. 'Quid cani cum
 balneo?'. 'Istuc praeclare quidem dictum, sed alieno loco'. 'Alieno tempore
 sementem facis'. Terentius: 'Alienior aetate post faceret tamen'. 'Ne boui
 30 clitellas'. 'Feli crocoton addidisti'. 'In lente vnguentum'. 'Non facit ad luctum
 cithara'.

MORIENDI. CAP. CXCIV

35 'Mortem obiit'. 'Vita defunctus est'. 'Vixit'. 'In viuis esse desiit'. 'Excessit e viuis'. 'Excessit' absolute, vt 'decessit'. 'Satius est milies mortem oppetere quam turpitudinem admittere'. Cicero: 'mihi ipsi fuit mors aequo animo oppetenda'. 'Obiit supremum vitae diem'. 'Diem obiit'. Cicero: 'obiit'. 'Vitam morte commutauit'. 'Concessit in fata'. 'Concessit vita' frequens apud Tacitum. 'Mortalitatem expleuit' apud eundem. Item: 'supremum diem expleuit'. 'Ani-

16 CXCIII scripsi: CCXIII D per errorem.

- 995 CAP. CXCI For the phrases in this chapter see *Adag.* 406 (Latum vnguem), LB II, 184 E-185 B.
- 996 Plaut. *Aul.* 56-57.
- 997 *Pedem ubi ponat non habet* Cic. e.g. *Att.* XIII, 2, 2; *Adag.* 407, LB II, 185 B-C.
- 2 Plaut. *Rud.* 1034 (in campis).
Cic. *Cluent.* 68, 192.
- 3 Ter. *Eun.* 471.
- 3-4 *Vsque a ... capillum* *Adag.* 137 (A capite vsque ad calcem), LB II, 84 A-D.
- 4 Plaut. *Stich.* 758.
- 4-5 *Quod augures ... decreuerunt* Cic. *Vatin.* 8, 20.
- 5 Sall. *Iug.* 101, 11.
- 7 *Vergilius* Not Vergil, but Ov. *Am.* III, 15, 5 (ordinis heres).
- 8 METVENDI In illustrating the syntax of 'verbs of fearing', Er. exemplifies clauses introduced by (i) *ne* 'fear that ...', (ii) *vt* 'fear that ... not'. It is noteworthy that he gives in parenthesis one example of the common classical construction, 'timeo ne non' etc. (Cf. above, p. 127, ll. 499-500.) Er. was especially familiar with early Latin usage as represented by the dramatists: in early Latin 'vt' was far commoner than 'ne non', whereas by the classical period 'ne non' had become four times as frequent as 'vt'. See Kuehner-Stegmann, *Lateinische Grammatik*, II, Leverkusen, 1955, p. 252.
- 11-12 *Terentius ... sint nuptiae* Ter. *Andr.* 914; *Hec.* 101 (haec vereor vt sint).
- 12 Hor. *Serm.* II, 1, 60-61.
- 13-14 *M. Tullius ... acceperim* Cic. *Fam.* XIV, 2, 3; *Att.* XI, 22, 1.
- 18-19 *Delige ... moribus* *Adag.* 701 (Aequallem tibi vxorem quaere), LB II, 301 D-303 C.
- 21 *Mulieri ... conuenit* Ter. *Phorm.* 726; see *Adag.* 121 (Simile gaudet simili), LB II, 79 E-80 A.
- 23 *nihil ad Bacchum ... ἀπροσδιόνυσα* *Adag.* 1357, LB II, 541 D-542 D.
- 24 οὐδὲν πρὸς ἔπος *Adag.* 445 (Nihil ad ver-sum), LB II, 199 B-F.
- 27-28 *Quid cani cum balneo?* *Adag.* 339, LB II, 166 C-167 D.
- 29 Ter. *Ad.* 110.
- 29-30 *Ne boui clitellas* *Adag.* 1884 (Non nostrum onus, bos clitellas?), ASD II, 4, pp. 266-268.
- 30 *Feli crocoton addidisti* *Adag.* 172, LB II, 99 D-E.
In lente vnguentum *Adag.* 623, LB II, 270 C-271 F; cf. above, p. 40, l. 277.
- 33 *Mortem obiit* Cf. Cic. *Tusc.* I, 35, 86: "si mortem tum obisset". See also below, n.l. 36; p. 193, n.l. 42.
Vixit *Adag.* 850 (Fuimus Troes), LB II, 352 E-353 B. This includes a reference to Cicero's announcement of the execution of the Catilinarian conspirators, "Vixerunt"; see Plut. *Cic.* 22, 2: ἔζησαν.
- 34 *Excessit absolute* E.g. Suet. *Aug.* 5: "aliquanto post quam excessit".
- 35 *Cicero* Cf. Cic. *Fam.* IV, 7, 4: "Equidem etiam si oppetenda mors esset, domi atque in patria mallet".
- 36 *Obiit supremum vitae diem* Tac. *Ann.* I, 53, 1: "Supremum diem obiit".
Diem obiit. Cicero: obiit. This is the punctuation given in Et.'s text. As Cic. does not appear to use 'obire' absolutely, probably one should read: 'Diem obiit: Cicero. Obiit'. See Valla *Eleg.* V, 44 (Obeco, oppeto, et defungor): "Nunciatum est Marcellum diem suum obiisse [Sulpicius *Ad fam.* IV, 12, 2]. Praetermittimus autem nonnunquam illum accusatium dicentes, Marcellus obiit".
- 37 *frequens apud Tacitum* E.g. Tac. *Ann.* III, 30, 1.
- 38 *apud eundem. Item* Tac. *Ann.* VI, 50, 7; III, 76, 1.

mam reddidit'. 'Spiratum finiebat'. 'Spirare desiit'. Liuius et Cicero: 'efflauit
 40 animam'. Cicero: 'cuius in complexu libenter extremum vitae spiritum edide-
 LB 73 rim'. 'Expirauit'. Cicero: 'antequam ex hac | vita migro', 'emigro', 'demigro'.
 Idem: 'exire de vita'. Terentius: 'e medio excessit'. 'Emori malim'. 'E vita
 discessit inedia'. Tacitus: 'mortem occubuit'. Et 'occubuit' absolute. Suetonius
 dixit: 'voluntariam occubuit necem'. Vergilius: 'seu certae occumbere morti'.
 45 'Viuis exemptus est'. 'Inter viuos agere desiit'. 'Agere animam' dicitur qui iam
 moritur. 'Deo naturaeque concessit'. Salustius: 'vbi anima naturae cessit,
 demptis obtrectatoribus ipsa se virtus magis magisque extollit'. Idem: 'pater,
 vti necesse erat, naturae concessit'. 'Vitae peregit fabulam'. 'Leto datus est'.
 'Luce orbatus est', 'vita orbatus est'. 'Lumine cassus' (poeticum). 'Mortuus'
 50 absolute dicitur; 'demortuus' qui morte sua locum aut munus reliquit vacuum,
 in quod qui substituitur 'in demortui locum succedere' dicitur. 'Excessus' pro
 'morte' apud idoneos autores inuenitur. Item 'exitus' frequens apud Tacitum:
 'exitu demum Neronis, positis odiis, in medium consuluere'; idem: 'laudatis
 antiquorum mortibus pares exitus'. Quanquam 'exire a vita' fere dicuntur qui
 55 spontaneam obeunt mortem; et 'exitus' eorum qui sponte decedunt e vita.
 Quod peculiare est etiam 'oppetere mortem'. 'Finem' pro 'excessu' dixit
 Tacitus: 'comperto fine Augusti'.

MORTIS SPONTANAE. CAP. CXCVI

Cicero: 'e vita tanquam e theatro exeamus'. 'Impatiens malorum mortem sibi
 60 consciuit', 'necem sibi consciuit'. 'Inedia vitam finit'. 'Veneno sumpto mortem
 accersiuit'. 'Incisis venis mortem approperat' (ita Tacitus). 'Desperatis rebus
 decreuit sibi adferre manus'. Idem: 'vim suae vitae attulit'. Idem frequenter
 dicit 'mortem sumere' pro 'mortem sibi consciscere': 'haud creditus sufficere
 ad constantiam sumendae mortis'. 'Morte spontanea vitam abruptit'. 'Intercluso
 65 spiritu mortem inuenit'. 'Suspendio quaesita mors est'.

MORTIS ADACTAE. CAP. CXCVII

'Occidit', 'interfecit', 'peremit', 'necauit', 'extinxit'. 'Iure caesus est'. 'Neci
 dedit' (Vergilius); 'Dede neci'. 'Vitam et cantharides eripere possunt'. Teren-
 tius: 'animam seni extinguerem'. 'Vita priuauit'. 'Vita (seu 'luce') orbauit'.
 70 'Nero Senecae denunciauit vltimam necessitatem'. 'Ad necem adegit'.

PROPOSITI. CAP. CXCVIII

Iuuenalis: 'Si te propositi nondum pudet'. 'Erat animus', 'erat in animo'.
 'Proposueram', 'statueram', 'decreueram', 'constitueram vrbem relinquere'. 'Si
 stat sententia literis te addicere'. 'Non est sententia frustra niti'. 'Non fuit
 75 consilium socordia atque desidia bonum ocium conterere'. 'Non sum huius
 animi vt inanem operam velim sumere'. 'Non est consilii'. 'Non est ratio'.

'Visum erat ad vos remigrare'. 'Habebam in animo'. 'Sic apud animum meum statuo' (Salustius).

PERICVLI IMMINENTIS. CAP. CXCIX

80 'Non sentis quid tibi malorum impendeat, quanta immineat calamitas, quanta instet tempestas'. 'Non ea procul abest'. 'Iam vrget ac premit'. 'In foribus adest

- 39 *Iunius et Cicero* Cic. *Tusc.* I, 9, 19: "et agere animam et efflare dicimus". Livy does not seem to use the phrase.
- 40-41 *Cicero ... ediderim* Cic. *Phil.* XII, 9, 22.
- 41 *Cicero ... migro* Cic. *Rep.* VI, 9.
- 41-42 *emigro, demigro ... exire de vita* Cic. *Leg.* II, 19, 48; *Tusc.* I, 30, 74; *Lael.* 4, 15.
- 42 *Terentius ... excessit* Ter. *Phorm.* 1019: "Ea mortem obiit, e medio abiit".
- 42-43 *E vita ... inedia* Cf. Cic. *Tusc.* I, 34, 84: "A vita quidam per inediam discedens".
- 43 *Tacitus ... absolute* 'Mortem occumbere' does not, it seems, occur in Tacitus, but it is used several times by Livy. 'Occubuit' alone is used by both Tacitus and Livy. Suet. *Aug.* 13, 2.
- 44 *Vergilius ... morti* Verg. *Aen.* II, 62.
- 45 *Agere animam* See above, n.l. 39.
- 46-48 *Salustius ... naturae concessit* Sall. *Epist. ad Caes.* II, 13, 7; *Iug.* 14, 15.
- 48 *Leto datus est* Varro *Ling. lat.* VII, 42: "In funeribus indictiuus quo dicitur 'ollus leto datus est'".
- 49 *poeticum* E.g. Verg. *Aen.* II, 85: "cassum lumine lugent".
- 50-51 *demortuus ... in demortui locum* For these usages see Cic. *Verr.* 2, II, 50, 124: "cum esset ex veterum numero quidam senator demortuus"; *Rhet. Her.* I, 11, 20: "Altera lex iubet augurem in demortui locum qui petat in contione nominare"; Cic. *Verr.* 2, IV, 5, 9: "sanxerunt ne quis emeret [mancipium] nisi in demortui locum"; Liv. IX, 34, 17: "collegam ... quem ne in demortui quidem locum subrogare fas est"; Suet. *Aug.* 10, 2: "in locum tr. pl. forte demortui".
- 51-52 *Excessus ... apud idoneos autores* E.g. Cic. *Tusc.* I, 12, 27: "excessu vitae"; Sen. *Nat.* I, 1, 3: "circa diui Augusti excessum"; Suet. *Cal.* 1, 1: "exccssu Augusti nuntiatio"; Tac. *Ann.* I, 7, 2: "Laeti excessu principis".
- 52-54 *apud Tacitum ... exitus* Tac. *Hist.* II, 5, 2; I, 3, 1.
- 54-55 *Quaquam ... decedunt e vita* 'Exire' and 'exitus' are used of suicide by e.g. Vell. Pat. II, 87, 3: "Antoni Cleopatraeque quis fuerit exitus"; Tac. *Ann.* VI, 40, 3: "Voluntario exitu cecidere". But contrast Sen. *Benef.* V, 17, 5: "Quis non recusans, quis non gemens exit?"; Cic. *Off.* II, 7, 23: "Similes exitus tyrannorum" (i.e. assassination). Val. Max., IX, 12 and 13, uses 'exitus' for both suicide and accidental death.
- 56 *oppetere mortem* A phrase often used of premature death in battle or of some violent end. See Valla *Eleg.* V, 44 (Obeo, oppeto, et defungor): "Est autem oppetere frequentius quidem mori, non fatali, sed illata morte".
- 57 Tac. *Ann.* II, 39, 1.
- 59 Cic. *Fin.* I, 15, 49.
- 59-60 *Impatiens ... vitam finit* Cf. Suet. *Gram.* 3: "[podagrae] impatiens"; Cic. *Brut.* 11, 43: "veneno sibi consciuisse mortem"; Cic. *Nat.* II, 3, 7: "Necem sibi ipse consciuit"; Sen. *Epist.* 70, 9: "abstinentia finire vitam et inedia ... mori".
- 61 Tac. *Ann.* XVI, 14, 6; cf. above, p. 188, n.l. 981.
- 62 *Idem ... attulit* Tac. *Ann.* XII, 59, 2.
- 62-64 *Idem frequenter ... sumendae mortis* Tac. *Ann.* XIII, 30, 2.
- 64 *spontanea* Not a classical word; used in Macr. *Somn.* II, 12, 2. It was part of Er.'s normal vocabulary: see above, l. 55.
- 64-65 *Intercluso spiritu* Tac. *Ann.* VI, 50, 7: "Interclusa anima creditus est mortalitatem expleuisse".
- 65 *Suspendio* Cic. *Verr.* 2, III, 56, 129: "Vt homines ... remedium morte ac suspendio quaererent".
- 67-68 *Neci dedit ... Dede neci* Verg. *Aen.* XII, 341; *Georg.* IV, 90.
- 68 *Vitam ... eripere possunt* See Plin. *Nat.* XXIX, 30, 93 sqq.
- 68-69 *Terentius ... extinguerem* Ter. *Ad.* 314.
- 70 *Nero ... necessitatem* See Tac. *Ann.* XV, 61, 4.
- 72 *Iuuenalis ... pudet* Iuv. 5, 1.
- 74-75 *Non fuit ... conterere* Sall. *Cat.* 4, 1.
- 76 *Non est ratio* Cic. *Verr.* 1, 9, 24: "ratio non erat".
- 78 Sall. *Epist. ad Caes.* II, 6, 2.

ultio'. Salustius: 'dux hostium cum exercitu supra caput est'. Sic aliquoties et T. Livius. 'Nihil malorum non intentabatur'. Vergilius: 'Praesentemque intentant omnia mortem'. 'Haec prooemia nobis dira minitantur'. 'In propinquo est discrimen'. 'Non sentis quae te circumstent pericula', 'quae malorum procella te circumuallet', 'quis te maneat exitus', 'quam tenui discrimine absis ab exitio'. 'Vicinius malum est quam credis'. 'Propior es periculo quam suspicaris'. Salustius: 'quousque cunctando rempublicam intutam patiemini?'. ('Intutam' dixit pro 'periculo obnoxiam'.) Idem: 'eo respublica in extremo sita est'. Rursus: 'vbi intelligit omnes fortunas suas in extremo sitas'. 'Et gnati vita in dubium veniet'. 'In dubiis rebus consilium adhibendum est'. Naso: 'Omnia sunt hominum tenui pendentia filo'. Horatius: 'et incedis per ignes / Suppositos cineri doloso'; 'Periculosae plenum opus aleae'.

FACILE, DIFFICILE. CAP. CC

95 'Dictu quam factu facilius'. 'Nihil facilius', 'facile est', 'perfacile est', 'procliue est', 'in procliui est', 'nihil est ne|gocii'. 'Nullo negotio rem conficies'. LB 74 Salustius: 'denique omnes Romani vsque ad nostram memoriam sic habuere, alia omnia virtuti suae prona esse'. Idem: 'et profecto diis iuuantibus omnia matura sunt'. 'Id cuius promptum est'. 'Hoc mihi in promptu non est'. 100 Salustius: 'si hoc itinere vti decreueritis, caetera in promptu erunt'. 'In procinctu habere'. 'Ad manum esse'.
'Difficile est', 'perdifficile est'. 'Rem arduam moliris'.

PRAETEXTVS. CAP. CCI

Vergilius: 'hoc praetexit nomine culpam'. 'Hoc colore tegit culpam'. 'Obtentu pietatis, rem impiam moliebatur'. 'Spetioso titulo molitur facinus omnium turpissimum'. 'Plausibili titulo'. 'Religionis fuco sese venditant'. 'Amici specie gessit inimicum'. Salustius: 'quicumque rempublicam agitauere honestis nominibus'. Idem: 'sed hae res mire sunt vitiis obtentui' (id est 'his praetextuntur vitia'). 'Magni nominis vmbra sese tuentur'.

110

TEMERITATIS. CAP. CCII

'Nihil habet pensi'. 'Inconsultis consiliis agit omnia'. 'Pro sua libidine rem gerit'. 'Audacia illi pro sapientia in consilio est'. 'Aequi atque iniqui nulla ratio est'. 'Quid deceat, quid non susque deque habet'. Salustius: 'quae etiam mediocres viros spe praedae transuersos agit'. Idem: 'quos priuata amicitia Iugurthae parum cognita transuersos agit'. 'Impetu fertur, magis quam iudicio ducitur'. 'Nihil habet pensi quid in quem dicat'.

EXEQVIARVM. CAP. CCIII

‘Exequias ire’. ‘Curare funus’. ‘Parentare’. ‘Parentalia peregrimus’. Salustius: ‘postquam illi more regio iusta magnifice fecerunt’.

120

CONSVETVDINIS AVT CONTRA. CAP. CCIII

‘Insuevit fallere’. ‘Assuevit mentiri’. ‘Consueta relinquere durum est’. ‘Optimis assuescendum’. ‘Armis belloque desueti’. ‘Ad ista iam pridem occalluit animus’. ‘Longo vsu callum duxi’. Terentius: ‘Quid tu Athenas insolens?’. ‘Insolens iniuriarum’ dixit Salustius. Idem: ‘interdum timidos insolentia itineris leuare manu’. ‘Nihil noui facit’. ‘Istuc insolens facis’. ‘Istuc tuo more facis’. ‘Istuc tibi solenne est’. ‘Moris est’. ‘In vsu est’. ‘In vsu esse desiit’. Tacitus: ‘ne vetustissima Italiae disciplina per desidiam exolesceret’. Idem: ‘Graeci amictus iam exoleuerant’. Liuius: ‘res aut noua aut vetustate exemplorum memoriae iam exoletae’. ‘Ista iam in desuetudinem abiere’.

130

TARDITATIS. CAP. CCV

‘Tardat’, quod Graeci $\chi\rho\omicron\nu\iota\zeta\epsilon\tau$. ‘Tardus corpore, sed ingenio tardior’. ‘Lentus abes’. ‘Festina lente’. ‘Age pedetentim’. ‘Paulatim, sensim infunde’. ‘Contari’, ‘bellum ducere’; Salustius: ‘quem vbi contari accepit, et dubium belli atque

126 solenne est *D*: solenne *BAS LB*.

82 Sall. *Cat.* 52, 24.

82–83 *aliquoties et T. Liuius* i.e. *supra caput*: Liv. III, 17, 2; IV, 22, 6.

83–84 *Vergilius ... mortem* Verg. *Aen.* I, 91.

88–90 *Salustius ... in extremo sitas* Sall. *Hist.* I, 77, 17; *Cat.* 52, 11; *Iug.* 23, 2.

90–91 *Et ... veniet* Ter. *Ad.* 340 (gnatae).

91 Ov. *Pont.* IV, 3, 35.

92–93 *Horatius ... opus aleae* Hor. *Carm.* II, 1, 8 and 6.

94 FACILE, DIFFICILE Cf. ch. 112 (Paratum ac facile), above, p. 154.

97–99 *Salustius ... matura sunt* Sall. *Iug.* 114, 2 (illimque vsque ad ... Romani sic ...); 85, 48.

100 *Salustius ... erunt* Sall. *Epist. ad Caes.* II, 12, 2 (decreueris).

104 *Vergilius ... culpam* Verg. *Aen.* IV, 172.

107–108 *Salustius ... obtentui* Sall. *Cat.* 38, 3; *Hist.* I, 55, 24 (quia secundae res).

109 *Magni ... iuentur* Quint. *Inst.* XII, 10, 15: “vmbra magni nominis delitescunt”.

111 *Nihil ... pensi* Sall. *Cat.* 5, 6: “nec ... quicquam pensi habebat”.

113 *susque deque* *Adag.* 283, LB II, 142 C–F.

113–115 *Salustius ... cognita transuersos agit* Sall. *Iug.* 6, 3; 14, 20.

118 Sall. *Iug.* 11, 2 (fecerant).

122 *Armis belloque desueti* Cf. Veg. *Mil.* III, 10: “Diu armis desuetum exercitum”; Verg. *Aen.* VII, 693–694: “Desuetaque bello / Agmina”.

123 Ter. *Andr.* 907.

123–125 *Insolens ... leuare manu* Sall. *Cat.* 3, 4: “insolens malarum artium”; *Iug.* 94, 2.

126–128 *Tacitus ... exoleuerant* Tac. *Ann.* XI, 15, 1; XIV, 21, 4.

128–129 *Liuius ... exoletae* Liv. XXXVII, 1, 9.

131 *Tardat* A rare use, occurring in Cic. *Ad Brut.* I, 18, 1: “An tardare et commorari te melius esset”.

131–132 *Lentus abes* Ov. *Rem.* 243 (abesto).

132 *Festina lente* *Adag.* 1001, LB II, 397 C–407 D.

133–134 *Salustius ... prolatans* Sall. *Iug.* 97, 2; *Hist.* IV, 69, 12 (in dies prolatans).

- pacis rationes trahere'. Idem: 'Ptolemaeus pretio ad dies bellum prolatans'.
 135 Tacitus: 'diem ex die prolabant'. Liuius: 'quum is diem de die differret'.
 Caesar: 'diem ex die ducere'. Cicero: 'procrastinare', 'comperendinare'.

NON VLTRA. CAP. CCVI

- 'Intra conuicia rixa constitit'. 'Citra sanguinem pugnatum est'. 'Perbenignus
 est, sed non vltra promissa'.
 140 Idem efficit dictio 'tenus', cui veteres liberius quam nos addiderunt nomen
 nunc auferendi, nunc gignendi casu. 'Crurum tenus' dixit Vergilius. Tacitus:
 'non patrum saltem porta tenus obuium'. Idem: 'modo pectore, modo ore
 tenus extantes'. Idem: 'vsurpatis nomine tenus vrbium expugnationes dicti-
 tant'. Idem: 'ianua ac limine tenus domum claudit'. Idem in Vita Agricolae:
 145 'vnum addiderim, nusquam latius dominari mare, multum fluminum huc
 atque illuc ferre, nec littore <tenus> accrescere aut resorberi'. (Sentit mare
 transire littora.) Liuius: 'in quos iecit magis hoc consul verbo tenus quam vt
 re insimularet'. Idem dixit: 'vulneribus tenus'. 'Aurium tenus' dixit Fabius. Q.
 Curtius: 'pauci hostium tenus exacti penetrauere vsque ad portum'. Apuleius:
 150 'pallio tenus philosophos imitatur'. |

143 expugnationes scripsi sec. Tacitum: expugnatas D BAS LB.

146 tenus supplendi sec. Tacitum: om. D BAS LB.

149 portum D BAS LB, vide comm. ad l. 149.

135 Tac. *Ann.* VI, 42, 4.
 Liv. XXV, 25, 4.

136 Caes. *Gall.* I, 16, 4.
 Cic. *J. Rosc.* 9, 26; *Verr.* 2, IV, 15, 33.

141 Verg. *Georg.* III, 53.

141-146 Tacitus ... aut resorberi Tac. *Ann.* III, 5, 2; I, 70, 3; XV, 6, 6 (dictitans); *Hist.* I, 33, 1; *Agr.* 10, 7.

147-148 Liuius ... vulneribus tenus Liv. XXXIV, 5, 4; XLI, 20, 12.

148 Quint. *Inst.* XII, 2, 17, quoted Valla *Eleg.* II, 8.

149 Curt. VIII, 14, 8, which reads not *portum* but "Porum" (the name of the Indian king). Er.'s text has not however been amended, as the same reading is found at Valla *Eleg.* II, 9 (De tenus), from where Er. has presumably taken this example. (For *tenus* modern texts of Curtius have "telis".) Apul. *Flor.* 7 (imitarentur).

ET MOX DE PRIMA LOCVPLETANDI RATIONE

Posteaquam de verborum copia quae veniebant in mentem, qua potuimus breuitate diximus, reliquum est vt simili compendio de rerum copia perstringamus. Atque vt hanc operis partem exordiamur ab iis quae superiori generi sunt
 5 quam maxime finitima, prima locupletandae sententiae ratio videtur, si quod summatim ac generatim dici poterat, id latius explicetur atque in parteis diducatur. Quod quidem perinde est, ac si quis primum mercem per transennam aut peristromata conuoluta ostendat, deinde eandem euoluat aperiatque,
 10 ac totam oculis exponat.

5-6 *Non liquet vtrum verba* Atque ... finitima *ad proximam sententiam attingant, an ad sequentem, de quo dubitasse videntur et typographi:* perstringamus. Atque ..., Prima *C D BAS*, perstringamus. Atque ...; Prima *LB*, perstringamus: atque ...: Prima *A*, perstringa-

mus, atque ... Prima *B*.
 9 aut peristromata conuoluta *D: om. A-C*.
 9-10 eandem ... totam *A-C: eadem ... tota D BAS LB. Verba* aut peristromata conuoluta *in D inserta causam erroris praebuisse videntur.*

1 COMMENTARIVS SECVNDVS Book II sets out ways of expanding material. The twelve methods proposed are basically the techniques taught in the ancient rhetorical schools, either as *progymnasmata* (a graded series of preliminary exercises at a junior level), or as aspects of advanced work on the fully developed practice speech. For a convenient summary of these techniques see e.g. Stanley F. Bonner, *Education in Ancient Rome*, London, 1977, chs. 18-20.

5-6 *superiori generi ... finitima* Cf. above Book I, chs. 3 and 5, pp. 28, 30.

7 *summatim ac generatim* See Cic. *Inv.* I, 20, 28.

8-9 *transennam* The meaning of this word is doubtful. Er. has taken the whole metaphor from Cic. *De or.* I, 35, 162: "Vt eam copiam ornamentorum suorum, quam constructam vno in loco quasi per transennam praeter-euntes strictim aspeximus, in lucem preferat et suo quidem in loco conlocet". In

Adag. 2049 (Per transennam inspicere) the word is interpreted as 'cancelli' (? a grille): "Mercibus quas contractari nolunt cancellos obiciunt ... nec explicant eas nisi licitatori idoneo" (*ASD* II, 5, p. 65, ll. 93-95). Er. appears to have thought it puzzling to the reader, and in 1534 added *aut peristromata conuoluta*, suggested by the previous section in Cicero: "Sic modo in oratione Crassi diuitias atque ornamenta eius ingenii per quaedam inuolucra atque integumenta perspexi" (*op. cit.* I, 35, 161). This induced the change of *eandem* to *eadem*, as if to agree with *peristromata*; *totam* seems to have been changed to *tota* in error (cf. app. crit.). Lines 13-14 *sententiam ... conuolutam ... euoluere*, together with the wording of the adage ("explicant eas") show that *eandem* referred to *mercem*, not *transennam*, and should have been left unchanged, together with *totam*.

Huius rationis id erit exemplum:

REM VNIVERSAM LVXV PERDIDIT.

Eam sententiam in summa comprehensam quasique conuolutam hunc ad modum licebit euoluere, si plurimas possessionum formas enumeremus, sique
15 varias perdendae rei vias explicauerimus:

‘Quicquid vel matris vel patris nomine haereditate obuenerat, quicquid aliorum affinium morte aduenerat, quicquid ex vxoris dote, quae quidem neuitquam erat vulgaris, accesserat, quicquid ex legatis accreuerat (accreuerat autem permultum), quicquid ex principis acceperat liberalitate, quicquid pecu-
20 lli castrensium conflauerat, pecuniam omnem, vasa, vestes, fundos, agros, vna cum ipsis et villis et pecoribus, breuiter rem omnem, seu mobilem seu soli, denique familiam etiam ipsam, foedissimis scortorum amoribus, quotidianis comessationibus, sumptuosis obsonationibus, nocturnis perpotationibus, popi- nis, cupediis, vnguentis, alea, lusibus, paucis diebus ita absumpsit, abliguriuit,
25 absorbuit, vt ne teruntium quidem sibi reliquum fecerit’.

Hic duo illa verba ‘rem vniuersam’ et ‘luxu perdidit’ suis partibus explican- tur.

Adiiciemus et alterum:

CYCLOPAEDIAM ABSOLVIT.

30 In genere dictum est. Id ita poteris explicare, si singulas disciplinas, omnem doctrinae speciem singillatim recenseas:

‘Nullum omnino doctrinae genus est, in quo non sit exquisite versatus; nulla disciplina, quam ille non ad vnguem perdidicerit. Et ita perdidicerit, vt in vna qualibet sola laborasse videatur. Adeo mire poetarum omnium omnes fabulas
35 tenet; adeo rhetorum flosculis abundat; adeo grammaticorum laboriosos canones excussit; dialecticorum argutias callet; physices arcana peruestigauit; vltamundanae sapientiae ardua superauit; theologorum abdita penetrauit; mathematicas apodixes perceptas habet; sic astrorum motus, sic numerorum rationes, sic terrarum dimensiones, vrbium, montium, fluminum, fontium,
40 situs, nomina, interualla, sic vocum concentus atque discrimina callet; adeo quicquid est historiarum, tum veterum, tum recentium, meminit; quicquid bonorum autorum, quicquid vel antiquitatis, vel nouitatis, id omne tenet. Adde his parem Graecanae ac Latinae literaturae linguaeque peritiam. Denique, quicquid vnquam eruditionis ab egregiis autoribus repertum ac
45 traditum fuit, id vniuersum vnus hic absolute perceptum cognitumque habet ac meminit’.

Item: ‘Omnibus naturae fortunaeque dotibus praeditus’. Hoc si cui libeat explicare, commemorabit singula corporis commoda, deinde singulas ingenii atque animi dotes, postremo genus, opes, patriam, successus, et quicquid a
50 fortuna solet obuenire.

Rursum tertium exemplum erit: ‘Hippias omniscius’. Hoc si quis velit dilatare, referat licebit omnia illa quae in eius viri descriptione recenset Apuleius in *Florida*, non sine varia verborum copia.

Extat huius rationis exemplum aptissimum apud Lucianum in *Harmonide*.

LB 76 Etenim cum potuisset summatim dicere: τὴν αὐλητικὴν ὄλῃν ἐκμεμάθηκα,
 56 maluit explicatis partibus copiam ostentare ad hunc modum: 'Ἐδιδάξω μὲ ἤδη
 ἀρμόσασθαι τὸν αὐλὸν ἐς τὸ ἀκριβές, καὶ ἐμπνεῖν ἐς τὴν γλωσσίδα λεπτόν τι καὶ
 ἐμμελές, καὶ ὑποβάλλειν τοὺς δακτύλους εὐαφῶς ὑπὸ πυκνῇ τῇ ἄρσει καὶ θέσει, καὶ
 βαίνειν ἐν ῥυθμῷ καὶ σύμφωνα εἶναι τὰ μέλη πρὸς τὸν χορὸν, καὶ τῆς ἀρμονίας
 60 ἐκάστης διαφυλάττειν τὸ ἴδιον, τῆς Φρυγίου τὸ ἔνθεον, τῆς Λυδίου τὸ Βακχικόν,
 τῆς Δωρίου τὸ σεμνόν, τῆς Ἰωνικῆς τὸ γλαφυρόν· ταῦτα μὲν οὖν πάντα
 ἐκμεμάθηκα παρὰ σοῦ.

Quae tametsi vix possunt reddi Latine, tamen ob Graecanici sermonis
 ignaros vertam vt potero: 'Docuisti me iam exacte adaptare tibiam, atque in
 65 eius lingulam inspirare tenue quiddam ac modulatum, tum commodo facilique
 contactu submittere digitos in crebra sublacione ac demissione vocis, ad haec
 ad numerum ingredi, et vt modi congruant ad chorum, praeterea quod cuique
 harmoniae generi proprium est obseruare, Phrygiae diuinum impetum, Lydiae
 Bacchicum furorem, Doricae grauitatem ac modestiam, Ionicae iucunditatem'.

70 Quodsi in proximo exemplo placuisset in singulis disciplinis facere quod hic
 Lucianus fecit in vna musicae parte, vides quanta sermonis copia fuerit futura.

In his non ab re crediderim illud admonere, simul et in initio proponi
 summam rerum, et eandem alia sermonis specie repeti, et ita redeundum ad
 genus, quasi singulis enumerandis iam sis defatigatus, etiam si nihil erit
 75 praeteritum.

Praeterea cauendum, ne partium ordinem confundamus tumultuaria verbo-
 rum congerie, sursum ac deorsum miscentes omnia, ne molestam vocum
 turbam nulla conditam gratia conglomeremus, sed vel ordine scito, vel apta
 distributione, vel eleganti descriptione, legentis aut audientis taedium excluda-
 80 mus.

Ad hanc formam pertinet et illud, quoties totum quod non formis sed
 partibus constat, in eas diducitur. Vt 'Hic totus monstrum est' hoc pacto
 dilatabitur, si prius hominem in corpus atque animum partiaris, deinde
 singulas corporis partes, singulas item animi partes attingas:

22 foedissimis D: in foedissimis A-C.

39 rationes D: proportiones A-C.

40 callet D: om. A-C.

51 tertium exemplum erit D: om. A-C. In

numero ordinali addendo errauit auctor.

63-71 Quae tametsi ... futura D: om. A-C.

82 Hic D: om. A-C.

83 Totius in partes diuisio* D: om. A-C.

49-50 *quicquid a fortuna* Cf. below, p. 218, l.
 514: *Octava dilatandi ratio*.

51 *omniscius* A strange word (see Blaise *s.v.*;
 J.Ph. Krebs, J.H. Schmalz, *Antibarbarus der
 lateinischen Sprache*, Basel, 1905-1907⁷, II, p.
 214). The famous 14th-century lawyer Bal-
 dus de Ubaldis was called 'Doctor omni-
 scius'. Apuleius (*Flor.* 9; see next note) calls
 Hippias 'multiscius'.

52-53 *recenset Apuleius* See Apul. *Flor.* 9 for
 the elaborate description of this celebrated

sophist, couched in the extravagant lan-
 guage of the Latin Second Sophistic (see
 above, p. 28, n.l. 30).

54 Lucian. *Harmonides* 1.

63 *reddi Latine* Fr. did not add the translation
 until 1534; he forgot to translate the final
 sentence. He and Thomas More had pub-
 lished translations of a number of Lucian's
 dialogues in 1506 (Paris, Bade), but this
 was not one of them. (See below, p. 229,
 n.l. 763.)

85 'Et animo et corpore monstrum est. Quaecunque vel animi vel corporis parte
contempleris, monstrum reperies. Caput tremulum, oculos caninos, os draco-
nis, vultum furiae, ventrem abdomine distentum, manus ad rapinam incuruas,
pedes intortos, totam denique corporis figuram inspice: quid aliud quam
90 monstrum prae se ferunt? Linguam et vocem illam beluinam obserua, porten-
tum dices. Ingenium excute, prodigium inuenies. Mores expende, vitam
scrutare, omnia monstrosa comperies. Et ne singula persequar, quantus
quantus est, nihil nisi monstrum est'.

Hic si quis velit in singulis veluti depingendis immorari, satis apparet,
quantum vbertatis sit accessurum orationi.

95 Item aliud exemplum 'Totus commaduit': 'A summo capillo ad imum vsque
calcaneum pluuia commaduit. Caput, humeri, pectus, venter, tibiae, totum
denique corpus pluuia distillabat'.

Minutius quidem illud, haud tamen indignum quod admoneatur ad hanc
formam referri posse, quoties de specie loquentes, genus adiungimus, id quod
100 fere fit amplificandi gratia: 'Quum omnis eruditio plurimum adfert et orna-
menti et adiumenti mortalibus, tum praecipue philosophia'. Item: 'Omni
quidem aetati foeda est libido, verum senectuti multo foedissima'. Item: 'Cum
omnibus in rebus plurimum habet momenti prudentia, tum praecipue in
bellis'. (Simplex enim erat: 'prudentiam in bellis plurimum habere momenti'.)

105 Huius generis est illud Ciceronis in oratione pro domo sua apud pontifices:
*Cum multa diuinitus, pontifices, a maioribus nostris inuenta atque instituta sunt, tum
nihil praeclarius quam quod vos eosdem et religionibus deorum immortalium et summae
reipublicae praeesse voluerunt.*

110 Quanquam quid attinebat vnum hoc referre, quum huius formae exempla
nusquam non sint obuia? |

LB 77

SECUNDA VARIANDI RATIO

Huic admodum affinis est secunda variandi ratio, quoties non contenti semel
exitum rei proponere, ex quo reliqua quae praecesserunt per se queant intelligi,
singulatim ea quoque commemoramus per quae ad eum exitum peruentum est.

115 Huius praeceptionis hoc erit exemplum: 'Cicero Catilinae conatus oppressit'.
Id ita locupletabis:

'Catilinae nefarios conatus per iuuenes perditissimos totius Romanae ciuita-
tis exitium atque interneconem molientes, M. Tullius Cicero consul sua
sagacitate statim odoratus est, singulari vigilantia peruestigauit, summa pru-
120 dentia deprehendit, miro in rempublicam studio prodidit, incredibili eloquentia
conuicit, grauissima autoritate repressit, armis extinxit, magna felicitate sustu-
lit'.

Item aliud: 'Ex ea virgine filium sustulit'. Hac ratione dilates licebit:

125 'Eam virginem, quod esset singulari forma, misere deperibat. Deinde amoris
impatiens, simplicem puellae animum promissis sollicitauit, muneribus corru-
pit, blanditiis deliniit, officiis in mutuum amorem pellexit, improbitate vicit,

denique consuetudinem cum ea habuit ac deuirginavit. Aliquanto post tempore vterus virginis coepit tumescere, foetu videlicet concepto. Demum exactis nouem mensibus parturiit ac puerum peperit’.

130 Item aliud exemplum: ‘Vrbem cepit’. Ita poterit ampliari:

‘Principio faciales rem repetitum missi, qui pacis etiam condiciones offerrent. Quas cum oppidani non acciperent, copias vndique comparat, machinarum maximam vim comportat, admouet exercitum vna cum machinis ad vrbis moenia. Illi contra e muris acriter hostem repellunt. Tandem hic superior in congressu, conscensis moenibus, vrbem inuadit ac rerum potitur’.

TERTIA RATIO

Ab hac rursus non ita vehementer abhorret tertia locupletandi sermonis ratio, quoties rem non nudam exponimus, sed altius etiam causas repetimus, a quibus initiis sit profecta. Veluti si cui non satis sit dixisse, bellum intercessisse Gallis cum Neapolitanis, verum etiam addat, quae fuerint simultatis causae, quis instigator, quae suscipiendi belli occasio, quae vincendi spes, quae vtrisque fiducia. Hoc vt est dilucidius quam vt egeat praeceptione, ita difficile sit exemplum nisi plurimis verbis proponere. Quare supersedebimus, et lectorem ad Salustium ac Liuium relegabimus.

145

QUARTA RATIO

Nec admodum discrepat ab his quarta locupletandi ratio, quoties non simpliciter proponimus negotium, sed enumeramus etiam illa quae negotium comitantur vel consequuntur.

86-88 Caput ... intortos *D*: Oculos, os, vultum *A-C*.

90 prodigium *B-D*: prodigium *A*.

91 monstrosa *B-D*: monstra *A*.

95 exemplum *D*: *om. A-C*.

97 distillabat *C D*: destillabat *A B*.

117-118 per iuuenes ... molientes *D*: *om. A-C*.

133 admouet *A-C BAS LB*: admonet *D*.

137 rursus *B-D*: *om. A*.

142 Hoc vt *D*: Hoc praeceptum vt *A-C*.

Fortasse Erasmo tinnitus verborum praeceptum ... praeceptione displicuit.

143-144 et ... relegabimus *D*: *om. A-C*.

147-148 comitantur *C D*: vel comitantur *A B*.

85-92 *Et animo ... nisi monstrum est* Cf. Cic. *Q. Rosc.* 7, 20: “faciem vtriusque considerate.

Nonne ipsum caput et supercilia illa penitus abrasa olere malitiam et clamitare calliditatem videntur? Non ab imis vnguibus vsque ad verticem summum, si quam coniecturam adfert hominibus tacita corporis figura, ex fraude, fallaciis, mendaciis, constare totus videtur?”.

91-92 *quantus ... monstrum est* Cf. above, p. 183, n.ll. 799-800.

95-96 *A summo ... calcaneum* *Adag.* 137, ‘A capite vsque ad calcem’ (*LB II*, 84 *A-D*), a

phrase used by the rhetoricians to indicate the complete ‘head to toe’ description. Cf. above, ch. 173 (*Totum*), p. 181, l. 796.

105 Cic. *Dom.* 1, 1.

139-140 *bellum ... Neapolitanis* A reference to the Italian wars, mainly between France and Spain. (Naples was controlled by an Aragonese dynasty.) Hostilities began in 1494, and Er. had opportunity to observe the situation during his stay in Italy, 1506-1509; he was working on the Ms. of *De copia* at the time.

Quod genus sit: 'Bellum tibi acceptum feremus'. Hoc pacto poteris ditare
 150 rem: 'Exhaustum in barbaros milites aerarium, fractam laboribus iuventutem,
 proculcatas segetes, abacta pecora, incensos passim vicos ac villas, desertos
 agros, euersa moenia, compilatas domos, direpta phana, tot orbos senes, tot
 orphanos liberos, tot viduas matronas, tot virgines indigne constupratas, tot
 155 adolescentium licentia deprauatos mores, tantum funerum, tantum luctus,
 tantum lachrymarum, praeterea extinctas artes, oppressas leges, oblitteratam
 religionem, confusa diuina humanaque omnia, corruptam ciuitatis disciplinam,
 vniuersum, inquam, hoc malorum agmen quod ex bello nascitur, tibi vni
 feremus acceptum, siquidem belli fueris autor'.

QVINTA RATIO

160 Quinta locupletandi ratio videtur potissimum ad ἐνάργειαν, quam euidentiam
 vertunt, pertinere. Ea vtemur quoties vel amplificandi, vel ornandi, vel
 delectandi gratia rem non simpliciter exponemus, sed ceu coloribus expressam
 in tabula spectandam proponemus, vt nos depinxisse, non narraſſe, lector
 spectasse, non legisse, videatur. Id ita praestare poterimus, si prius ipsi totam
 165 rei naturam omnesque circumstantias ac veluti faciem animo lustremus; deinde
 ita verbis ac figuris idoneis effingamus, vt quam maxime fiat euidens perspicua-
 que lectori. Hac virtute praecellunt quum omnes poetae, tum praecipue
 Homerus, quemadmodum suis indicabimus locis.

170 Constat autem praecipue descriptione rerum, temporum, locorum, persona-
 rum.

DESCRIPTIONE REI

175 Rei descriptione locupletabimus orationem, quum id quod fit aut factum est non
 summarum aut tenuiter exponemus, sed omnibus fucatum coloribus ob oculos
 ponemus, | vt auditorem siue lectorem, iam extra se positum, velut in theatrum
 auocet. Hanc ab effingenda rerum imagine Graeci vocant *hypotyposim*, etiam
 si vocabulum hoc commune est, quoties aliquid oculis subiicitur.

Veluti si quis 'expugnatam ciuitatem' dicat, cuncta nimirum in summa
 complectitur, quaecunque talis fortuna recipit. Vtar enim Quintiliani verbis:
 180 *At si aperias haec quae verbo vno inclusa erant, apparebunt effusae per domos ac templa
 flammae, et ruentium tectorum fragor, et ex diuersis clamoribus vnus quidam sonus,
 aliorum fuga incerta, alii in extremo complexu suorum cohaerentes, et infantium
 foeminarumque ploratus, male vsque in illum diem seruati fato senes; tum illa
 propbanorum sacrorumque direptio, efferentium praedas repetentiumque discursus, et ante
 suum quisque praedonem catenati, et conata retinere infantem suum mater. Et sicubi
 185 maius lucrum est, pugna inter victores. Licet enim haec omnia complectatur euersio,
 minus est tamen totum dicere quam omnia.*

Hactenus Fabius. Idem huius euidentiae citat exemplum hoc ex Caelio in
 Antonium: *Namque ipsum offendunt temulento sopore profligatum, totis praecordiis*

190 *stertentem, ructuosos spiritus geminare, praeclarasque contubernales ab omnibus spondis transuersas incubare et reliquas circumiacere passim; quae tamen exanimatae terrore, hostium aduentu percepto, excitare Antonium conabantur. Nomen inclamabant, frustra ceruicibus tollebant, blandius alia ad aurem inuocabat, vehementius etiam nonnulla feriebat. Quarum quum omnium vocem tactumque noscicaret, proximae cuiusque collum amplexu petebat, nec dormire excitatus, nec vigilare ebruius poterat, sed semisomno sopore*
195 *inter manus centurionum concubinarumque iactabatur.*

Nibil, inquit Fabius, his nec credibilis fingi, nec vehementius exprobrari, nec manifestius ostendi potest.

200 *Refert idem descriptionem conuiuui luxuriosi: Videbar, inquit, videre alios intrantes, alios vero exeuntes, quosdam ex vino vacillantes, quosdam hesternae potatione oscitantes. Humus erat immunda, lutulenta vino, coronis languidulis et spinis cooperta piscium.*

Sed huiusmodi exemplorum nusquam non magna copia, praesertim apud poetas, vt dictum est, et apud historicos, poetis proximos. Praecipue vero

160 ἐνάργειαν *C D: energiam A B.*

165 rei naturam *B-D: rerum naturam A.*

169-170 personarum *A-D: et personarum BAS LB.*

171 DESCRIPTIONE *D: DESCRIPTIO A-C.*

175 Hanc *D: quam A-C.*

179 aperias *A B D: aperies C.*

187 euidetiae *B-D: euidetias A.*

191 inclamabant, frustra *C D: inclamabant frustra A B.*

149 *acceptum feremus* See above, ch. 182 (Ascribendi et imputandi), p. 184, l. 876.

160 ἐνάργειαν Although this word had its Latinized counterpart, 'energja', editions *A* and *B* here have 'energja' (see app. crit.). Both words were accepted loan words, but sometimes were confused with one another; see Blaise *s.v.*; Forcellini *s.v.* enargia. (For a more unusual loan word cf. above, p. 184, l. 854 and n.)

160-164 euidetiam ... videatur See Quint. *Inst.* VI, 2, 32: "Insequitur ἐνάργεια, quae a Cicerone illustratio et euidetia [*Ac.* I, 6, 17] nominatur, quae non tam dicere videtur quam ostendere; et adfectus, non aliter quam si rebus ipsis intersimus, sequentur"; IV, 2, 63: "Sunt qui adiciant his [narrandi virtutibus] euidetiam, quae ἐνάργεια Graece vocatur"; VIII, 3, 61-2: "Itaque ἐνάργειαν, cuius in praeceptis narrationis feci mentionem, quia plus est euidetia ... quam perspicuitas, et illud patet, hoc se quodammodo ostendit, inter ornamenta ponamus ... Non enim satis efficit ... oratio si vsque ad aures valet, atque ea sibi iudex ... narrari credit, non exprimi et oculis mentis ostendi"; *Cic. Part.* 6, 20: "Est enim haec pars orationis [illustris], quae rem constituat paene ante oculos ... Est enim plus aliquanto inlustre quam illud dilucidum. Altero fit vt intelligamus, altero vt videre videamur".

168 *suis indicabimus locis* See below, p. 204, l. 219 sqq.; l. 238 sqq.; p. 276, l. 19 sqq.

169-170 *Constat ... personarum* The writing of such descriptions was a recognised rhetorical exercise; see Hermog. *Progym.* 10, 47-50.

172-176 *Rei descriptione ... subiicitur* Quint. *Inst.* IX, 2, 40: "Ab aliis ὑποτύπωσις dicitur proposita quaedam forma rerum ita expressa verbis, vt cerni potius videatur quam audiri".

179-186 *At si ... quam omnia* Quint. *Inst.* VIII, 3, 68-70 (ll. 183-184: acti ante suum quisque).

188-195 *Namque ... iactabatur* Quoted in Quint. *Inst.* IV, 2, 123-124 (ll. 191-192: frustra a ceruicibus), on the affective possibilities of *narratio* (statement of facts). This extract is from a lost speech of M. Caelius against Antonius Hybrida (uncle of Mark Antony), a notorious spendthrift.

196-197 Quint. loc. cit.

198 *Refert idem* Quint. *Inst.* VIII, 3, 66, quoting from the lost *Pro Gallio* of Cicero (l. 199: alios autem exeuntes ... ex potatione).

203-213 *Praecipue ... Orestes* Fr. added the examples from tragedy in 1534. He had long before translated into Latin both the *Hecuba* and *Iphigenia in Aulis* of Euripides (first published 1506, Paris, Bade; texts in *ASD* I, 1, pp. 195-359). His edition of

narrationes nunciorum in tragoediis, quoniam vice spectaculi subiiciuntur,
 205 dum ea referunt quae repraesentari in theatro aut non possunt aut non
 conuenit, hac virtute insigniter abundant. Veluti quum in Euripidis Hecuba
 Talthybius narrat Hecubae, quomodo sit occisa Polyxena; et in Iphigenia
 Aulidensi nuncius exponit, quomodo sit interfecta Iphigenia. Et in Troade
 Senecae nuncius refert Andromachae, quomodo perisset Astyanax ipsius filius.
 210 Hoc ad exemplum indicasse satis est, quum omnes tragoediae scateant huius-
 modi narrationibus. Nec refert ad hoc institutum, verae sint an falsae,
 quemadmodum in Electra Sophoclis senex fecte narrat Clytemnestrae, quomodo
 in certamine perisset Orestes. M. quoque Tullius mirus est in hoc genere
 artifex.

215 Verum illud arbitror admonendum, hoc genus descriptiones praecipue
 quidem constare circumstantiarum explicatione, earum praesertim quae rem
 oculis maxime subiiciunt, ac moratam reddunt narrationem. Non mediocriter
 tamen adiuuari collationibus, similibus, dissimilibus, imaginibus, metaphoris,
 allegoriis, et si quae praeterea sunt figurae quae rem illustrant. Quin epitheta
 220 quoque in hunc vsum plurimum valent, veluti quum dicimus ‘aerios scopulos’,
 ‘turrigeras vrbes’, ‘caeruleum’ aut ‘vitreum mare’, ‘curuum aratorem’, ‘super-
 ciliosum philosophum’, ‘patulas fagos’, ‘atram specum’, et apud Homerum:
 δυσηχής πόλεμος et κορυθαίολος Ἔκτωρ, βροτολοιγός Ἄρης καὶ τειχεσιπλήκτης.
 Quo genere nusquam non scatet hic poeta.

225 Neque solum in descriptione complectimur quae praecesserint, quae
 adiuncta rei fuerint, quae consequuta, verum etiam ea quae facta non sint vel
 fieri potuisse, si hoc aut illud euenisset, vel fieri posse demonstramus. Veluti si
 quis dicat: ‘Vide in quod discrimen adduxisti rempublicam, qui temere
 congressus sis cum hoste. Etenim si forte fortuna superassent hostes, haec
 230 atque haec erant euentura’. Aut si quis monarchiam dissuadeat, descriptione ob
 oculos ponat omnem tyrannidis tragoediam, iamque auditores admoneat, vt
 putent sese haec omnia videre quae mox passuri sint, si democratiam mutarint
 in regnum.

Porro, si res agitur seria, tum eatenus adhibendae sunt ὑποτυπώσεις,
 LB 79 quatenus ad causam conducunt. Verum quum tota res ad | voluptatem spectat,
 236 quemadmodum in poematis ferme fit, et ἀποδείξει, quae exercendi ostentan-
 diue ingenii causa tractantur, licebit effictionibus huiusmodi liberius lasciuire.

Ad hanc formam pertinent descriptiones Homericae, quoties armat deos
 suos aut heroas, quoties conuiuium, quoties praelium, quoties fugam, quoties
 240 concilium describit. Quid enim iste non exponit oculis, tum aptis circumstantiis
 (quae tametsi nonnunquam minutae videntur, tamen nescio quo pacto mirum
 in modum rem oculis subiiciunt), tum epithetis, tum adhibitis similibus?

Praeterea descriptiones turbinum, tempestatum aut naufragiorum. Quales
 sunt apud Homerum locis compluribus; apud Vergilium libro Aeneidos
 245 primo, apud Ouidium Metamorphoseon vndecimo; pugnae barbaricae apud
 Iuuenalem. Item pestilentiae: qualis est apud Maronem Georgicon libro 3.,
 apud Nasonem 7., apud Senecam in Oedipo. Item apud Thucydidem. Praeterea

famis: cuiusmodi est insignis in quadam Quintiliani declamatione. Item prodigiorum, solis eclipsium, niuis, imbrium, fulminum, tonitruum, terrae quassationum, incendiorum, inundationum: quod genus apud Ovidium diluuii Deucalionis descriptio. Item seditionum, exercituum, praeliorum, stragis, excidii, direptionum, monomachiae, pugnae naualis: qualis est apud Lucanum libro 3. Epuli, conuiuiorum, nuptiarum, funerum, triumphorum, ludorum, pomparum: cuius generis est apud Plutarchum in vita M. Antonii Cleopatrae nauis. Sacrorum, ceremoniarum, incantationum, ac maleficiorum: qualis est apud Lucanum in sexto, item apud Horatium in Satyris, sub persona Priapi

205–206 dum ea ... conuenit *D: om. A–C.*

206 insigniter *D: om. A–C.*

206–213 Veluti ... Orestes *D: om. A–C.*

213 M. quoque *A–D: Marcus quoque BAS LB. Cf. p. 31, l. 78, app. crit.*

214 artifex *D: om. A–C.*

216 praesertim *D: praecipue A–C. Vox praecipue repetita Erasmo sane displicuit.*

223–224 et κορυθαίολος ... poeta *D: om. A–C.*

230 dissuadeat, descriptione *B–D: dissuadeat descriptione A.*

240 iste *C D: ille A B.*

243 aut *C D: ac A B.*

244–245 Aeneidos ... Metamorphoseon *Formas casus genetiui suppletas praebet A, quas secuta sum: B–D abbreviatos titulos habent.*

245 Metamorphoseon *A: Metamorphoseos BAS LB.*

245–246 pugnae ... Iuuenalem *D: om. A–C.*

246 Georgicon *suppletam genetiui formam quam praebent A B secuta sum: Georg. C D, Georgicorum BAS LB.*

247 Item apud Thucydidem *D: om. A–C.*

Seneca's tragedies was published in 1514 (Paris, Bade). He here tacitly accepts Seneca's authorship; see above, p. 31, n.l. 69 ad fin.

213–214 *M. quoque Tullius ... artifex Cf. Quint. Inst. VIII, 3, 64: "Plurimum in hoc genere [sc. euidentiæ] sicut in ceteris eminet Cicero".*

217 *moratam reddunt* I.e. 'specific, individualised'; see Quint. *Inst. IV, 2, 64* (a quality required in addition to *euidentia*).

217–219 *Non mediocriter ... illustrant* Quint. *Inst. VIII, 3, 72: "Praeclare vero ad inferendam rebus lucem repertae sunt similitudines".* Er. adds other 'illuminating' figures: for *collatio* (including *simile*, *dissimile*) see below, p. 240, for *imago* p. 246, for *allegoria* p. 258. Metaphor was treated in Book I, chs. 16–17, above, p. 62 sqq.

219 *epitheta* See below, 'Septima ratio', p. 216; also p. 278, ll. 36–41.

220–222 *aerios ... specum* Phrases mostly taken from or echoing poetic diction.

222 Hom. *Il. II, 686; 816; V, 31.*

225–227 *Neque solum ... demonstramus* Quint. *Inst. IX, 2, 41: "Nec solum quae facta sint aut fiant, sed etiam quae futura sint aut futura fuerint imaginamur. Mire tractat hoc Cicero pro Milone, quae facturus fuerit Clodius, si praeturam inuasisset".*

240 *circumstantiis* Cf. above, l. 216. This aspect is treated below, p. 218 (Octava ratio).

244–245 Verg. *Aen. I, 81 sqq.; Ov. Met. XI, 478–572*, passages describing storm and shipwreck.

246 Iuv. 15, 33 sqq., a passage describing a brutal fight between neighbouring Egyptian towns.

Verg. *Georg. III, 478 sqq.*

247 Ov. *Met. VII, 523 sqq.*

Sen. *Oed. 37 sqq.; 110 sqq.*

apud Thucydidem The famous plague that struck Athens during the Peloponnesian War, Thuc. II, 47–54. This and p. 212, l. 387 (with possibly p. 184, l. 854 above) are the only references to Thuc. in *De copia*. Two inserts belong to 1534.

248 *in quadam ... declamatione* Quint. *Decl. mai.*

12, 'Cadaveribus pasti'. Two sets of declamations, *maiores* and *minores*, are extant under Quint.'s name. Mss. of these were frequently copied in the fourteenth and fifteenth centuries. Today, the *Decl. mai.* are considered spurious; the *Decl. min.* may possibly be genuine. Er. seems to accept all as genuine at this time, but cf. *Cicero.*

(1528), *ASD I, 2, p. 657.*

250 Ov. *Met. I, 262 sqq.*

252 Lucan. III, 521 sqq. (a sea battle).

254 Plut. *Anton. 26.*

256 Lucan. VI, 430 sqq., where Pompey's son consults a witch.

Hor. *Serm. I, 8.* See below, p. 215, l. 450 sqq.

narrantis quae viderit. Venationum: cuiusmodi extat Adriani Cardinalis (tametsi docti negant hoc carmen illius esse). Item animantium: quod genus est torpedinis et histricis descriptio apud Claudianum; apud eundem, et item apud
 260 Lactantium, phoenicis; psitaci apud Ovidium in Amoribus, et apud Statium; serpentium apud Lucanum in nono; multorum piscium apud Oppianum; apud Plinium cum innumerabilium animantium formae, naturae, mores, pugnae, concordiae, tum praecipue culicis descriptio; apud Maronem equi ac bouis expressio, apum mira repraesentatio. Statuarum item: qualis est in epistolis
 265 Plinianis signi senilis; tabularum et imaginum: qualis est apud Lucianum Hercules Gallicus, apud Philostratum varia picturarum argumenta. Cuiusmodi sunt et argumenta textorum et sculpturarum, aut similium operum, quorum apud poetas et historicos exempla sunt innumera: vt apud Ovidium libro sexto Metamorphoseon textura Arachnes. Qualis est clypeus Achillis ab Homero
 270 expressus, Aeneae a Marone. Ad haec nauis, vestis, *πανοπλίας*, machinae, currus, Colossi, pyramidis, aut si quid est aliud rerum consimilium, quarum descriptio delectet.

Equidem ad hoc genus referendum arbitror, quoties formae gentis vitaeque ritus explicantur: veluti si quis Scytharum, Anthropophagorum, Indorum,
 275 Troglodytarum aut similium gentium imaginem oculis exponat. Aut si vitae militaris, philosophicae, aulicae, rusticanae, priuatae, regiae, simulachrum quoddam effingas. (Verum vt ista probe exprimas, non modo confert ars et ingenium, verum etiam oculis spectasse quae velis effingere plurimum refert.)

Sunt et fabulosae rerum descriptiones, quae tamen ad veras alludunt, velut
 280 aetatis aureae, argenteae, ferreae. Qualis est et apud Cebetem humanae vitae pictura; apud Lucianum aulae, Calumniae, Eruditionis, aliaeque complures; apud Homerum Ossae, Ates et Litarum; apud Ovidium Famis, Liuoris; apud eundem, et item apud Maronem, Famae.

Quod si quis malit haec ad personae descriptionem pertinere, de qua mox
 285 dicam, equidem non magnopere repugno.

PERSONAE DESCRIPTIO

His igitur est proxima personarum descriptio, quam *προσωποποιίαν* appellant. Tametsi nonnihil ab hac dissidet *προσωπογραφία*, vel hoc nomine, quod latius patet, nam Famis quoque, Inuidiae, Somni, de quibus modo diximus,
 290 *προσωπογραφίας* non absurde dixeris: proponitur enim ceu persona quaedam.

257 cuiusmodi *C D*: Eiusmodi *A B*; Adriani *A-D*: Hadriani *BAS LB*.

258 tametsi ... esse *D*: *om. A-C*.

260 psitaci *A-D BAS*: Psittaci *LB*.

263 culicis descriptio: apud Maronem *D*: culicis descriptio apud Maronem *A-C*.

268-269 vt apud ... Arachnes *D*: *om. A-C*.

269 Metamorphoseon *formam genetiui suppleni*: Metamor. *D*, Metamorphoseos *BAS LB*.

Cf. supra, p. 205, l. 245, app. crit.

273 formae *C D*: forma *A B*.

279 alludunt *C D*: alludant *A B*.

257 *Adriani Cardinalis* Adriano Castellesi of

Corneto (c. 1461-1521), appointed cardinal

- in 1503; see *Contemporaries I s.v. Castellesi*. His poem *Venatio* was published by Aldus in 1505. Er. added the reservation concerning his authorship in 1534. Er. no doubt came across the poem (and possibly the Cardinal) in Venice in 1508. For Castellesi as Neolatin poet and especially his *Venatio*, see G. Ellinger, *Geschichte der neulateinischen Literatur Deutschlands im sechzehnten Jahrhundert, I: Italien und der deutsche Humanismus in der neulateinischen Lyrik*, Berlin/Leipzig, 1929, pp. 111–112 (*s.v.* Adrian von Corneto).
- 259 Claud. *Carm. min.* Loeb 49 (torpedo); 9 (histrich).
- 259–260 *apud eundem ... phoenicis* Claud. *Carm. min.* Loeb 27; Ps.-Lact. *De aue phoenice*.
- 260 Ov. *Am.* II, 6, 1.
Stat. *Silv.* II, 4.
- 261 Lucan. IX, 700 sqq.
Oppian. *Haliutica*, a poem on fishing.
- 261–263 *apud Plinium ... descriptio* A general reference to the Elder Pliny's encyclopaedic *Naturalis historia*; the gnat is described at XI, 1, 2. (The punctuation of A–C mistakenly introduces a reference to the *Culex* attributed to Vergil; see l. 263, app. crit.)
- 263–264 *apud Maronem ... repraesentatio* Verg. *Georg.*: horse, III, 72 sqq.; ox, III, 51 sqq.; bee, IV, passim.
- 264–265 *in epistolis Plinianis* Plin. *Epist.* III, 6.
- 265 Lucian. *Hercules Gallicus*, an essay translated by Er.; *ASD* I, 1, pp. 591–593. See below, p. 229, n.l. 763.
- 266 *apud Philostratum* This Philostratus (there were four, all living in the period second to third century A.D.) wrote, in Greek, *Eikones*, descriptions of pictures in a Neapolitan collection. This may have been an exercise in the art of rhetorical description rather than a depiction of real pictures. The work was much read in the Renaissance. Aldus published an edition in 1503.
- 268 Ov. *Met.* VI, 1 sqq.
- 269 Hom. *Il.* XVIII, 478 sqq.
- 270 Verg. *Aen.* VIII, 626 sqq.
navis Possibly Cleopatra's barge again; see above, p. 205, l. 254.
vestis Catull. 64, 50: "Haec vestis priscis hominum variata figuris"; an embroidered coverlet telling the story of Ariadne.
πανοπλιας Possibly *Epb.* 6, 13–17, "the whole armour of God", where the word *πανοπλια* occurs; or the description of Achilles' armour at Hom. *Il.* XVI, 130 sqq.
machinae Possibly the Trojan Horse: Verg. *Aen.* II, 46: "haec in nostros fabricata est machina muros".
- 271 *currus* F.g. Hom. *Il.* XXIV, 265 sqq., a description of the mule-cart (ἄμαξα) in which Priam goes to ransom Hector's body.
Colossi, pyramidis Plin. *Nat.* XXXIV, 18, 41; XXXVI, 17, 78; Hdt. II, 124–125.
- 274 *Scytharum* Hdt. IV, 46. See below, p. 266, l. 775.
Anthropophagorum Hdt. IV, 106; Plin. *Nat.* VI, 20, 53.
Indorum E.g. Apul. *Flor.* 6; Philostr. *Vit. Apollon.* II, 33.
- 275 *Troglodytarum* Hdt. IV, 183; Plin. *Nat.* V, 8, 45; VI, 34, 173.
- 280 *aetatis aureae, argenteae, ferreae* Hes. *Erg.* 110 sqq.; Ov. *Met.* I, 89 sqq.
apud Cebetem The sophist Cebes, one of the disciples of Socrates. The depiction of human life occurs in *Pinax*, wrongly attributed to him. This is a description of a probably imaginary allegorical painting; in the Renaissance period it was frequently printed in the original Greek, and in Latin and various vernacular versions. See Sandra Sider, *Cebes' Tablet: Facsimiles of the Greek text, and of selected Latin, French, English, Spanish, Italian, German, Dutch, and Polish translations*, New York, 1979.
- 281 *apud Lucianum* For *aula* see *De merc.*; for *Calumnia, Calumniae non temere credendum* (which contains a description of Apelles' painting of Slander); *Eruditio: Imagines* 16.
- 282 Hom. *Od.* XXIV, 413 ("ὄσσα"); *Il.* IX, 502 sqq. ("Ἄττη, Λιταί").
apud Ovidium ... Liuoris Ov. *Met.* VIII, 799; *Pont.* III, 3, 101–102.
- 282–283 *apud eundem ... Famae* Ov. *Met.* XII, 39 sqq.; Verg. *Aen.* IV, 173 sqq.
- 286 PERSONAE DESCRIPTIO Er. here deals with *prosopopoea*, a term which covered 'characterisation' in the widest sense. Various types were recognised by ancient rhetoricians. Er. discusses several varieties: characterisations of individuals, figures from literature or history, general types of person, abstract or symbolic figures, and animals. He also discusses methods of characterisation: by description of actions or physical or mental features, and by the attribution of words. He distinguishes the characterisation of real persons by a separate term, *prosopographia*. The origin of this term is unclear; it follows the analogy of *topographia*, 'depiction of specific places', and *chronographia*, 'description of times and seasons' (below, p. 214, ll. 416, 428). This whole section is disorganised and shows signs of its hasty composition.

Cuiusmodi sunt et illae: Virtutis ac Voluptatis, quas Prodicus sophista apud
 LB 80 Herculem inter sese decertantes facit, vt autor est Xenophon; item Mortis ac
 Vitae, quas En|nius in satyra contententes inducit, teste Fabio; item Calum-
 295 niae apud Lucianum, apud eundem Eruditionis ac Statuariae; Occasionis apud
 Ausonium; Fortunae apud Horatium in Odis, et Q. Curtium; Cupidinis apud
 Moschum; Penias et Pluti apud Aristophanem; Iustitiae apud Chrysippum,
 referente Gellio; Philosophiae apud Boetium Seuerinum; Lamiae apud Politia-
 num; item Musarum, Gratiarum, Furiarum, Bellonae, Sphingis, Scyllae, Cha-
 300 rybdis, ac similium apud poetas. Sunt quaedam propiores vero, sed tamen ad
 ostentationem accommodatiores, cuiusmodi est Hippiae descriptio apud Lucia-
 num, et eiusdem apud Apuleium in Floridis.

Sed oratori magis conueniunt illae notationes (sic enim appellant), quoties
 amantis, luxuriosi, auari, voracis, temulenti, somniculosi, garruli, gloriosi,
 ostentatoris, inuidi, sycophantae, parasiti, lenonisue personam depingimus.
 305 Huius generis extat exemplum in quarto Rhetorices ad Herennium, vbi suis
 notis depingitur pseudoplutus, diuitiarum ostentator, quum esset pauper.
 Caeterum e comoediis quantumlibet exemplorum sumere licebit. Nil enim
 aliud agit comoedia. Extant ad hoc facientes Notae, Theophrasti titulo. (Mihi
 grammatici cuiuspiam videntur magis quam philosophi.)

310 Depingitur autem ab omnibus circumstantiis, praecipue vero ab his: a
 natione seu patria, si Poeni, Graeci, Galli, Scythae, Hyberni, Hispani, Scoti,
 Britanni formam, cultum, vocem, linguam, gestum, incessum, ritus, ingenium
 ac mores expresseris. Fingendus autem Poenus 'foedifragus', 'vafer', 'insolens',
 'cultu ambitiosiore', atque item de caeteris. Sunt et singularum ciuitatum
 315 peculiare notae: vt 'mollis' Atheniensis, et 'ad dicendum quam faciendum
 instructor', 'seueri' Romani, 'parci' Florentini. A sexu: depingitur vir 'seue-
 rior', mulier 'loquacior', 'inconstantior', 'superstitiosior'. Ab aetate tales effin-
 gimus, quales Horatius ostendit in Arte poetica. A fortuna: 'fastuosior'
 inducitur diues, 'humilior ac timidior' pauper. A studiis: fit 'gloriosus et
 320 facinorum suorum immodicus iactator' miles, 'periurus' leno, 'tristior' rusticus,
 'adulantior' aulicus, 'mitior' vrbanus, medicus 'ad quaestum propensior', poeta
 'nominis audior, fontibus, nemoribus ac secessibus gaudens, opum et hono-
 rum ciuiliu contemptor', sophista 'loquacior quam sapientior'. Neque negli-
 325 gendi communes affectus, quo sit animo pater in liberos, maritus in vxorem,
 ciuis in patriam, princeps in plebem, plebes in patricos, caeterique quos
 diligentissime tradidit in Rhetoricis suis Aristoteles.

Sunt autem peculiare etiam in singulis horum differentiae. Neque enim satis
 est tenere quid seni, quid iuueni, quid seruo, quid patrifamilias, quid lenoni
 conueniat. Alioqui singuli horum semper sui similes inducerentur. At comici
 330 praecipue varietatem in eiusdem quoque generis personis affectasse videntur.
 Quid enim dissimilius quam Demea ac Mitio apud Terentium? Quorum hic,
 cum etiam grauissime filium obiurgat, blandus est, ille cum maxime blanditur,
 amarulentus. Et tamen vterque senex, atque adeo fratres. Quid diuersius quam
 Chremes semper placidus ac ciuilis, et Simo vehemens ac suspiciosus? Item

- 335 quam Pamphilus cordatus, et Carinus inops animi consiliique? Quid tam dissimile, quam Phaedria cum morbo pugnans, et Chaerea nihil habens pensi?
- 294 apud eundem ... Statuariae *D: om. A-C.*
 299 quaedam *D: om. A-C.*
 305-306 vbi ... pauper *D: om. A-C.*
 308-309 Extant ... philosophi *D: om. A-C.*
 325 princeps ... plebes *C D: principis ... plebis A B per errorem ex voce cuius perperam interpretata ortum.*
- 291-292 *quas Prodicus ... facit* Information derived from Xen. *Mem.* II, 1, 21-34, quoted Quint. *Inst.* IX, 2, 36.
 293 *quas Ennius ... inducit* Information derived from Xen. *Mem.* II, 1, 21-34, quoted Quint. loc. cit.
 294 *apud Lucianum* For Calumnia, see above, p. 207, n.l. 281. Eruditio and Statuaria strive for the young man's allegiance in *De somnio sine vita Luciani*: see below, p. 257, n.ll. 468-474.
 295 Auson. *Epigrammata* 33.
 Hor. *Carm.* III, 29, 49-52.
 Curt. VII, 8, 24-5.
 295-296 *apud Moschum* Eros ἀρχπέτης, *Idyll* 1.
 296 *apud Aristophanem* Penia (Poverty) and Ploutos (Wealth) are two characters in Aristoph. *Plut.*
apud Chrysippum Information derived from Gell. XIV, 4.
 297 Boeth. *Consol.* I, 1.
 297-298 *apud Politianum* In an essay, *Lamia, Praelectio in priora Aristotelis Analytica* (for a modern edition of this essay see Angelo Poliziano, *Lamia. Praelectio in priora Aristotelis Analytica*, ed. A. Wesseling, Leiden, 1986).
 300-301 *Hippias descriptio ... Floridis* Lucian. *Hippias* 3; Apul. *Flor.* 9; see above, p. 199, n.ll. 52-53.
 302 *notationes Rhet. Her.* IV, 50, 63: "Notatio est cum alicuius natura certis describitur signis, quae, sicuti notae quae, naturae sunt adtributa". The type of the 'pretend-rich' man (below, l. 306) follows, characterised both by actions and by words. The Greek term for this depiction of character was ἡθοροῦλα (see Quint. *Inst.* IX, 2, 58).
 307 *e comoediis* Comedy provided a standard example of the art of characterisation. Greek New Comedy, like the Latin comedies of Plautus and Terence modelled on it, depicted situations in the lives of ordinary people; the everyday characters were drawn from a range of stock types, such as the old man, the young lover, the family retainer, the wily slave. (See above, p. 104, ll. 938-940, for the use of their salient characteristics as a source of comparisons.)
- 329 Alioqui *B-D: Aliqui A.*
 332 cum etiam *B D: etiam cum A.*
- 308-309 *Notae ... quam philosophi* Theophrastus' *Characteres*, a series of descriptions of stock types such as the boaster, the flatterer, have an obvious affinity with the types of character portrayed in New Comedy, and may have been an appendix to a course of lectures on comedy. Theophrastus' authorship is not questioned nowadays, though additions were made by another hand. The abrupt style may have led Er. to attribute the work to another, as being unworthy of the 'divine-tongued' philosopher.
 310 *ab ... circumstantiis* See below, 'Octaua ratio', p. 218.
 311 *Poeni ... Scythae* See below, p. 266, ll. 774-775, and above, p. 106, l. 957 sqq.
 318 Hor. *Ars* 156 sqq., the description of 'The Ages of Man'.
 318-321 *A fortuna ... vrbanus* Er. is probably thinking of particular characters from Latin comedy, e.g. Megadorus and Euclio in *Aulularia*, Pyrgopolynices in *Miles gloriosus*, Labrax in *Rudens*, Micio and Demea in *Adelphi*.
 321-323 *poeta ... contemptor* Hor. *Epist.* II, 2, 77: "Scriptorum chorus omnis amat nemus et fugit vrbem"; Ov. *Trist.* I, 1, 41: "Carmina secessum scribentis et otia quaerunt"; Tac. *Dial. or.* 9: "Poetis ... deserenda cetera officia, vtque ipsi dicunt, in nemora et lucos, id est in solitudinem recedendum est".
 326 Aristot. *Rhet.* II, 12-17, where the normal everyday reactions of people are described.
 327-343 *Sunt autem ... facit* These general types often need to be given individuality. Again comedy shows the way. Er. gives examples from Plautus and Terence.
 331 *Demea ac Mitiio* From Ter. *Ad.*, which depicts the contrasting characters of two brothers, and their relationships with their two boys of dissimilar temperament.
 334-335 *Chremes ... Carinus* Characters from Ter. *Andr.*: Chremes and Simo, two old men; Pamphilus and Charinus, two young men in love.
 336 *Phaedria ... Chaerea* Two young men in love in Ter. *Eun.*

Multum item interest inter Dauum pertinacissimum sperandi autorem, et Byrriam nihil praeter desperationem adferentem; plurimum inter parasitum Gnathonem et Phormionem, et ab utroque longe dissident parasiti Plautini. Quemadmodum et huius meretrices a Terentianis plurimum discrepant. Terentius meretrices propemodum bonas fingit, veluti Philotim et Bacchidem in Ecyra. Plautus senes amantes ac festiuos et vxoribus veteratorie imponentes, quanquam alias Euclionem prodigiose tenacem ac suspiciosum facit.

Quod si personam tractamus ab alio occupatam, ab iis qui priores finxerint aut descripserint decorum petendum est: veluti si tractes Achillem, 'acrem', 'inexorabilem', 'simplicem', 'infensum regibus', 'infensum mendacibus', 'pedibus velocem' inducas oportet. Nam huiusmodi primus finxit Homerus. Rursum Vlysses 'vafrum', 'mendacem', 'dissimulantem', 'omnia tolerantem'; Agamemnonem 'animo mitiore, sed imperii cupidum', 'timentem populum', 'voluptatis audidiorem quam belli'; Hectorem 'animo sublimi', 'mortis et auguriorum negligentem', 'patriae omnia posthabentem'; Aiacem 'factis magis quam oratione strenuum', 'contumeliae ac repulsae impatientem'. In summa, ut cuiusque personam finxit Homerus, ita tragici poetae inducant oportet. Item si quis Aristidem, Themistoclem, Phocionem, Alcibiadem, Pisistratum, Iulium Caesarem, Fabium, aut Camillum, aut Timonem, Socratem, Platonem, Epicurum, cupiat effingere, ex historiis decorum petendum est.

Quod exercitationis genus placuisse videtur iis qui Menelai, Phoenicis, Achillis, Phalaridis, Bruti, Senecae ac Pauli epistolas et orationes finxerunt. Idem spectandum erit scribenti dialogos, quibus personis quem tribuat sermonem.

Caeterum decorum quod est in fictis personis (veluti si Philosophiam producas 'vultu constanti et autoritatis pleno', Musas 'simplices ac blandiores', Gratias 'iunctas ac zonis solutis', Iustitiam 'rectis atque immotis luminibus', ceteraque huius generis), id a rerum natura ad quas alluditur oportebit sumere.

Est quoque decorum in apologis, quod nemo recte tuebitur, nisi naturas animantium cognitatas atque animaduersas habeat: ut sciat 'docilem ac religio-

342 Ecyra A-D BAS: Hecyra I.B.

354 Aristidem ... Pisistratum D: om. A-C.

337-338 *Dauum ... Byrriam* Two family retainers in Ter. *Andr.*

339 *Gnathonem et Phormionem* Two parasites, from Terentius' *Eunuchus* and *Phormio* respectively.

342-343 *Plautus ... facit* As, for example, the lecherous old man in Plaut. *Cas.* Euclio by contrast is an old miser who suspects everyone of attempting to steal his hoard in *Aul.*

344-356 *Quod si ... petendum est* Er. now deals with the appropriate depiction, *decorum*, of figures for whom there exists an accepted

image established by classical writers, with which later writers must conform. He treats (i) literary and historical personages, (ii) allegorical figures.

345-352 *Achillem ... impatientem* A group of Homeric characters. Cf. Hor. *Ars* 120-122: "Scriptor honoratum si forte reponis Achillem, / Impiger, iracundus, inexorabilis, acer / Iura neget sibi nata, nihil non arroget armis".

352-353 *In summa ... inducant oportet* Er. notes in passing that the Greek tragedians had already conformed to this precept when

- introducing characters well-known from Homer. This abruptly introduced idea seems to have been suggested by the same passage in Hor. (see previous note), *Ars* 125: "Si quid ... scaenae committis".
- 354-355 *Aristidem ... Camillum* These historical figures were the subjects of lives by Plutarch, except for Pisistratus, who however appears in the life of Solon. (The Greek names *Aristides ... Pisistratus* were not added until 1534. Did Er. mean to write not Pisistratus but Pericles, who is the subject of a separate life?)
- 355-356 *Timonem ... Epicurum* By Timon, Er. presumably means Timon the Misanthrope of Athens, famously depicted in Lucian's dialogue *Timon*, which Er. had translated (publ. 1506; *ASD* I, 1, pp. 489-505; see below, p. 229, n.l. 763). Timon seems here to be classed with the philosophers rather than the preceding historical figures: there was a tendency already in late antiquity to confuse him with the Sceptic philosopher Timon of Phlius.
- 357-358 *Menelai ... epistolas et orationes finxerunt* A much used rhetorical exercise was the writing of speeches and letters in the character of some well-known literary or historical personage. See Quint. *Inst.* VI, 1, 25: "prosopopoeiae, id est fictae alienarum personarum orationes"; III, 8, 49: "Ideoque longe mihi difficillimae videntur *prosopopoeiae*, in quibus ad reliquum suasoriae laborem accedit etiam personae difficultas". This exercise could be performed at various levels. Speeches assigned to characters in Homer often provided a starting-point or model: Menelaus, Phoenix and Achilles all make speeches in the course of the *Iliad*. See Libanius, *Progymnasmata* XI (*Ethopoeiae*), for a number of specimen orations of this type. Such rhetorical displays of ingenuity sometimes came to be considered genuine writings of the persons to whom they were attributed. The most famous example of this is probably provided by the Greek letters purporting to be written by Phalaris, the notorious tyrant of Acragas (see above, ch. 14, p. 61, l. 726). These were particularly esteemed for their style and frequently printed, especially in Latin translation, but also in other languages (ed. princ. Venice, 1498, in which they are advertised as spurious). They continued to be believed in and admired, in spite of being shown decisively to be inauthentic in R. Bentley, *Dissertation on the Epistles of Phalaris* (1697). See R. Pfeiffer, *History of classical scholarship*, Oxford, 1976, pp. 150-152; C.O. Brink, *English classical scholarship*, Cambridge and New York, 1986, p. 49 sqq. A text is available in *Epistolographi Graeci*, ed. R. Hercher, Paris, 1873. This also contains the Greek letters attributed to Brutus, which are probably those to which Er. is referring here, as they were included in the editio princeps of the Epistles of Phalaris, and in various other editions, including one from Aldus of 1499. However, doubts have been cast since antiquity on the authenticity of various Latin letters preserved in the correspondence between Cicero and Brutus, in particular *Ad Brut.* 16 and 17. See Ludwig Gurlitt, in: *Philologus*, Suppl. IV (1884), p. 614 sqq.; D.R. Shackleton-Bailey, *Cicero, Epistulae ad Quintum fratrem et M. Brutum*, Cambridge, 1980, p. 10 sqq.
- The (Latin) correspondence supposedly conducted between Seneca and St. Paul was already known to Augustine (*Epist.* 153, 4) and Jerome (*De vir. ill.* 12). It presents Seneca as a Christian believer and admirer of St. Paul (see J.N. Sevenster, *Paul and Seneca*, Leiden, 1961, p. 10 sqq.). In Er.'s second (1529) edition of Seneca, these letters were preceded by a preface (Ep. 2092) demonstrating their inauthenticity, in which Er. takes issue with Jerome for considering the letters of value for Christian reading in spite of their spurious and unworthy nature. This passage, in which Er. takes all the works mentioned as literary exercises in the art of characterisation, was in the 1512 edition of *De copia*. Cf. Ep. 1206 to Beatus Rhenanus (May 1521): "Porro quas nobis reliquit nescio quis Bruti nomine, nomine Phalaridis, nomine Senecae ad Paulum, quid aliud censeris possunt quam declamatiunculae?" (ll. 93-96).
- 363 *Gratias ... solutis* See Hor. *Carm.* I, 30, 5-6: "solutis / Gratiae zonis"; *Adag.* 1650 (*Nudae gratiae*), *ASD* II, 4, pp. 118-119. For Er. the naked Graces symbolise the candour and freedom that should exist between friends. Cf. Ep. 1342, ll. 347-348; *Sen. Benef.* I, 3, 2 sqq.
- Iustitiam ... luminibus* Gell. XIV, 4, 2: "imaginem Iustitiae fierique solitam ... ad hunc ferme modum: forma atque filo virginali, aspectu vehementi et formidabili, luminibus oculorum acribus, neque humilis neque atrocis sed reuerendae cuiusdam tristitiae dignitate".
- 366-367 *docilem ... elephantum* See Plin. *Nat.* VIII, 1, 1.

sum' elephantum; delphinum 'crocodilo inimicum, hominis amantem'; aquilam 'in sublimi nidum ponere'; scarabaeum 'stercora, in quibus gignit ac gignitur, ex more protrudere, nec videri temporibus quibus incubant aquilae';
 370 cassitam 'in segetibus oua ponere'; erinaceum 'gaudere discursu, inimicum serpentibus'; atque haec quidem, hisque reconditiora, facile petuntur ex Aristotele, Plinio, Aeliano. Tractatur et hoc genus etiam ab oratoribus. Porro duriores sunt apologi qui rebus inanimis, vt arboribus aut saxis, sermonem attribuunt.

375 Sed oratorum magis peculiare sunt illae προσωπογραφίαι, quoties suis ceu coloribus certa hominis persona depingitur, idque eatenus, quatenus ad rem propositam attinet: quemadmodum apud Salustium Catilina, apud Liuium Annibal, apud Plinium Traianus. Rarius enim incidunt, sed tamen incidunt, illae formarum effictiones: quod genus sit, si quis mulierem formosam
 380 omnibus ferme numeris exprimat, aut contra deformem anum. Quemadmodum Thersiten effinxit Homerus, et Graecorum multos proceres e moenibus Helena Priamo sciscitanti indicat; et hunc imitatus Maro in sexto complures Romanos describit.

Ad hanc formam praecipue pertinet schema διαλογισμός, id est sermocinatio, quoties vnique sermonem accommodamus, aetati, generi, patriae, vitae
 385 instituto, animo, moribusque congruentem. Nam huiusmodi sermones in historia licet affingere: vnde tot Thucydidis, Salustii, Liuii orationes effinguntur, et epistolae, et apophthegmata; demum et cogitationes, veluti hominis secum loquentis, quanquam hoc poetis familiaris. Illae proprie προσωποποιίας
 390 nomen merentur, quoties personam hominis procul absentis aut iam olim defuncti loquentem facimus seruato decoro. Quod genus sit: 'Quid si nunc reuiuiscant prisci illi huius vrbis optimates, viderintque temporum horum mores, nonne in has voces erumperent?'. (Deinde subiicienda oratio.) 'Quid si nunc adesset proauus ille tuus, nonne merito his te verbis obiurgaret?'; 'Quid
 395 si redeat in hanc lucem Camillus, nonne iure his verbis nobiscum agat?'; et: 'Iam mihi videor audire illum sic mecum loquentem'; et: 'Fingite Platonem ipsum ad hunc modum vobiscum expostulantem'.

Verecundiores sunt huiusmodi prosopopoeiae, cum ea loquentes fingimus quae verisimile sit eos esse dicturos, si adessent. Duriores autem, sed tamen
 400 etiam in seriis orationibus, non tantum in exercitationibus adhibendae, si quando rerum grauitas postulabit, quoties naturam aut rempublicam aut prouinciam aut patriam loquentem facimus, vt in Catilinam fecit Cicero: *Quae tecum, Catilina, <sic agit> et quodammodo tacita loquitur*. Rursum: *Etenim si patria, quae mihi vita multo est charior, si cuncta Italia, si omnis respublica sic loquatur: M.*
 405 *Tulli, quid agis?* Et Socrates apud Platonem in Critone leges secum disputantes inducit. Huius generis est, quoties diis ipsis, aut locis aut aliis mutis rebus orationem accommodamus.

At eae quae proprie προσωπογραφίαι vocantur, metaphoris, similibus et collationibus fiunt illustriores. Cuius generis apud poetas magna vis est.

- 367 hominis *D*: homines *A-C*.
 368-369 in quibus ... gignitur *D*: om. *A-C*.
 370-371 erinaceum [erinacium *BAS LB*] ...
 serpentibus *D*: om. *A-C*.
 384 διαλογισμός *C D*: διάλογος *A B*.
 387 affingere *D*: effingere *A-C*.
 387-388 effinguntur *B-D*: affinguntur *A*.
- 367 delphinum ... amantem See Plin. *Nat.* VIII, 38, 91; IX, 8, 24-28 (including the famous dolphin of Hippo, for which see also Plin. *Epist.* IX, 33).
 367-369 aquilam ... incubant aquilae See *Adag.* 2601 (Scarabaeus aquilam quaerit), *ASD* II, 6, pp. 408-409, ll. 336-338; p. 412, l. 427 sqq.; p. 423, l. 763 sqq.
 370 cassitam ... ponere Gell. II, 29, 3-16, the fable of the lark nesting in a cornfield.
 372 Aristot. *Hist. an.*; Plin. *Nat.*; Ael. *Nat. an.*
 375-378 Sed oratorum ... Traianus Of the various types of personification, the orator will use general character sketches (above, p. 208, l. 302), even on occasion the fable, in which accepted animal characteristics are portrayed (above, l. 372), but the depiction of real individuals is particularly appropriate to oratory. Of Er.'s examples, only Trajan (from Plin. *Paneg.*) is taken from oratory; for Catiline, see Sall. *Cat.* 5; for Hannibal, Liv. XXI, 4.
 379-383 formarum effictiones ... describit Another possibility is the description of physical characteristics; Er.'s examples are taken not from oratory, but from poetry: Thersites, Hom. *Il.* II, 212 sqq.; the Greek leaders, Hom. *Il.* III, 161 sqq.; Vergil's pageant of great Romans, *Aen.* VI, 756 sqq.
 384-397 Ad hanc ... expostulantem A characterisation, *prosopopoeia*, introduced in the course of a forensic speech often depends on putting words into the mouth of the person depicted. See *Rbet. Her.* IV, 52 and Quint. *Inst.* IX, 2, 29 sqq. (31: "Sermones hominum adsimulatos dicere διαλόγους malunt, quod Latinorum quidam dixerunt sermocinationem"). Er. does not distinguish this type of characterisation from the independent 'speech in character'.
 386-388 sermones ... apophthegmata It was an accepted convention in ancient historical writing that the historian would compose appropriate speeches for his characters at suitable points in the narrative. (See below, p. 272, l. 890 sqq.) Such speeches were particularly admired in antiquity. The main historical characters were also often personalised by the narration of some incident containing a characteristic or striking remark (apophthegm). Sallust in *Cat.* quotes letters sent by the chief conspirators. These three types could have some historical basis, or be entirely invented.
 388-389 hominis secum loquentis Quint. *Inst.* IX, 2, 30: "et aduersariorum cogitationes velut secum loquentium protrahimus (qui tamen ita demum a fide non abhorrent, si ea locutos finxerimus quae cogitasse eos non sit absurdum)".
 390-407 hominis ... accommodamus Er. here touches on various types of *prosopopoeia* recognised by ancient rhetoricians: the assigning of words to absent or dead persons, inanimate or abstract subjects, gods. See e.g. *Rbet. Her.* IV, 53, 66.
 393-394 Quid si ... proauus ille tuus Cf. Cic. *Cael.* 14, 33, where Cic. summons up Clodia's ancestor, Appius Claudius Caecus.
 396 Fingite Platonem Cf. Cic. *Fin.* IV, 22, 61: "Quid si reuiuiscant Platonis illi ... et tecum ita loquantur". A similar example is found at *Rbet. Her.* IV, 53, 66.
 398-399 Verecundiores ... adessent Cf. Quint. *Inst.* IX, 2, 30, cited above, n.ll. 388-389.
 402-405 patriam loquentem ... agis Examples of speech given to inanimates from Cic. *Catil.* I, 7, 18 and II, 27, both quoted in Quint. *Inst.* IX, 2, 32.
 405 Plat. *Crit.* 50 A sqq.
 406-407 quoties diis ... accommodamus Quint. *Inst.* IX, 2, 31: "Quin deducere deos in hoc genere dicendi et inferos excitare concessum est; vrbes etiam populique vocem accipiunt".
 408-409 metaphoris ... illustriores Cf. above, p. 204, ll. 217-219.

410

LOCI DESCRIPTIO

LB 82 Locupletatur oratio locorum quoque descriptionibus, | quas Graeci τοπογραφίας appellat. Ab his frequenter narrationum sumitur exordium, non a poetis modo, verum etiam ab historicis, et apud oratores nonnunquam incidunt. Huius generis est, quoties tota loci facies veluti spectanda depingitur: vt vrbis, 415 montis, regionis, fluminis, portus, villae, hortorum, amphitheatri, fontis, specus, templi, luci. Quae si verae sint, τοπογραφίας appellari volunt, sin fictae, τοποθεσίας. Prioris formae sunt: Carthaginis et portus apud Maronem descriptio; apud Plinium in Epistolis Laurentis villae; apud Statium Surrentinum Pollii et Tiburtinum Manlii; posterioris: sedes Somni apud Ouidium; domus 420 Famae et regia Solis apud eundem; inferorum et Caci domus apud Vergilium; Tenari apud Statium; domus apud Lucianum; regia Psyche apud Apuleium. Ad prius genus referendum arbitror Vesuuii montis incendium, a Plinio minore descriptum, Aetnae ardentis apud Claudianum; tum si quis Nilum, aut antrum Sibyllae, arcus atque id genus alia descripserit. Quae quo sunt magis 425 noua, hoc plus adferunt voluptatis, et diutius licebit immorari, modo omnino non sint aliena.

TEMPORIS DESCRIPTIO

Porro temporis descriptionem χρονογραφίαν appellat. Vnde non raro narrationis sumitur initium. Nonnunquam delectandi duntaxat gratia adhibetur, veluti 430 quoties poetae diem, noctem, auroram, aut crepusculum exprimunt. Quamquam ne hae quidem omnino ociose debent adhiberi. Quod genus est illa Vergiliana:

*Nox erat, et placidum carpebant fessa soporem
Corpora per terras, syluaeque et saeua quierant
435 Aequora, cum medio voluntur sydera lapsu,
Cum tacet omnis ager, pecudes, pictaeque volucres,
Quaeque lacus late liquidos, quaeque aspera dumis
Rura tenent, somno positae sub nocte silenti
Lenibant curas, et corda oblita laborum.*

440 Pertinet enim haec descriptio nocturnae quietis ad amplificandum Didonis dolorem, qui ne tum quidem conquiescebat, cum omnia caetera quietem agerent. Nam mox sequitur: *At non infelix animum Phoenissa, nec vnquam | Soluitur in somnos.*

445 Veris, hyemis, autumnii, aestatis, vindemiae, iustitiae, Saturnalium descriptiones ad hoc genus pertinent, quae saepenumero valent et ad probationem.

Mixtae sunt illae, quoties temporum qualitatem exponimus, puta pacis, belli, seditionum, factionum, monarchiae, democratiae, simul cum ostendimus, quae virtutes aut quae vitia tum maxime valuerint.

Haec quidem singillatim tractare conueniet nonnunquam exercendi ingenii

450 gratia. Verum absoluta descriptio ex his omnibus constat. Nam Horatius in ea quam modo citavi Satyra, primum locum Exquiliarum describit, deinde tempus, praeterea Priapi ac maleficarum personas; postremo et sacrificium et fugam crepitu territarum mire exprimit.

EGRESSIO: SEXTA LOCUPLETANDI RATIO

455 Superioribus affinis sexta locupletandi ratio, quam Graeci παρέκβασις, Latini partim egressionem, alii digressionem, nonnulli excursum appellant. Ea est, definitore Quintiliano, *alicuius rei, sed ad utilitatem causae pertinentis, extra ordinem excurrrens tractatio*.

460 Adhibetur autem vel laudandi gratia. Qualis est apud M. Tullium *pro L. Cornelio popularis illa virtutum Cn. Pompei commemoratio, in quam ille diuinus orator* (nam Fabii verbis utar) *veluti nomine ipso ducis cursus dicendi teneretur, abrupto quem*

421 Tenari B-D BAS: Taenari A LB recte; Lucianum B-D: Lucinium A.

425-426 omnino non C D: non omnino A B.

411-412 *locorum ... appellant* Quint. *Inst.* IX, 2, 44: "Locorum quoque dilucida et significans descriptio eidem virtuti [hypotyposi] adsignatur a quibusdam; alii τοπογραφία dicunt".

414-415 *urbis ... regionis* See e.g. Cic. *Verr.* 2, IV, 52, 117 sqq. and 48, 107 for descriptions of Syracuse and Enna in Sicily.

417-419 *Carthaginis ... Manlii* Descriptions of real places: Verg. *Aen.* I, 418 sqq.; 158 sqq.; Plin. *Epist.* II, 17; Stat. *Silv.* II, 2 (Pollius Felix); I, 3 (Manilius Vopiscus).

419-421 *sedes Somni ... apud Apuleium* Descriptions of imaginary places: Ov. *Met.* XI, 592 sqq.; XII, 39 sqq.; II, 1 sqq.; Verg. *Aen.* VI, 268 sqq.; VIII, 225 sqq.; Stat. *Theb.* II, 32 sqq.; Lucian. *De domo*; Apul. *Met.* V, 1-2.

422-423 Plin. *Epist.* VI, 16 and 20, the description of the eruption of Vesuvius which occasioned the Elder Pliny's death.

423 Claud. *De rapt. Pros.* I, 153 sqq.

423-424 *Nilum, aut antrum Sibyllae* See Verg. *Georg.* IV, 287 sqq.; *Aen.* VI, 41-43.

428 *χρονολογία* The Greek term follows the analogy of τοπογραφία; its normal classical meaning is 'a chronological record'.

429 *delectandi duntaxat gratia* Cf. Quint. *Inst.* VIII, 6, 60: "Interim [periphrasis] ornatum petit solum, qui est apud poetas frequentissimus", exemplified by Verg. *Aen.* II, 268-269, indicating night.

433-439 Verg. *Aen.* IV, 522-528.

440-442 *Pertinet ... agerent* Cf. Serv. *Comm.*

431 ne ... ociose A C D: hae quidem ociose B.

453 crepitu D: om. A-C.

Aen. ad IV, 522: "Protenditur ista descriptio ad exaggerationem vigiliarum Didonis".

442-443 *At non ... in somnos* Verg. *Aen.* IV, 529-530 (animi).

445 *valent et ad probationem* See below, p. 217, n.l. 463 *praeparandi*.

446-448 *Mixtae ... valuerint* The stock example of a 'mixed description' (Apth. *Progym.*, Spengel, p. 47; Hermog. *Progym.* 10, 50) is simply the description of a battle at night, as in Thuc. VII, 44.

450 Hor. *Serm.* I, 8; see above, p. 205, l. 256.

454 EGRESSIO This section echoes or paraphrases parts of Quintilian's chapter on the use of digression (IV, 3). It follows naturally here because digressions often consist in the kind of description that has just been discussed; Quint. *Inst.* IV, 3, 12-13: "Hanc partem παρέκβασις vocant Graeci, Latini egressum vel egressionem. Sed hae sunt plures, ut dixi, quae per totam causam varios habent excursus, ut laus hominum locorumque, ut descriptio regionum, expositio quarundam rerum gestarum, vel etiam fabulosarum. Quo ex genere est in orationibus contra Verrem compositis Siciliae laus, Proserpinae raptus; pro C. Cornelio popularis illa ... commemoratio ... diuertit"; this last example, which Er. takes from Quint. (ll. 459-462) is from a lost speech of Cic.

457 *definitore Quintiliano* Quint. *Inst.* IV, 3, 14.

459-462 *apud M. Tullium ... diuertit* See above, n.l. 454.

inchoauerat sermone, diuertit. Aut vituperandi, aut ornandi, aut delectandi, aut praeparandi.

Sumuntur autem ex iisdem ferme locis, quos modo retulimus: ab expositione rerum gestarum, a descriptione locorum, regionum, personarum; item a tractatione fabularum, apologorum. Praeterea a locis communibus, quoties amplificandae rei gratia, in gloriam, in luxuriam, libidinem, auaritiam, turpem amorem, tyrannidem, iram ac reliqua vitia dicimus, atque his, causa vel aliquantisper omissa, diutius immoramur. Aut contra, quoties frugalitatem, liberalitatem, continentiam, studia literarum, pietatem, taciturnitatem laudibus efferimus. Hi tantum momenti habent ad copiose dicendum, vt clari aliquot
 465
 470
 LB 83
 475
 480
 485

autores eos ex professo tractauerint: *χρητάς* appellant. Sunt | et illi loci communes his non dissimiles, quoties libertatis commoda ponimus ante oculos, contra seruitutis incommoda; mutabilitatem fortunae, mortis aequam omnibus necessitatem, quantum valeat pecunia in rebus mortalium, vitae humanae breuitatem, atque id genus alia innumera describimus.

Porro longius immorari licebit excursionibus vel in initio dictionis: qualis illa Herculis Gallici apud Lucianum, et Lamiarum apud Politianum descriptio; vel in fine, quo iam fessus recreetur auditor: quemadmodum in Georgicis fere
 480
 485

facit Vergilius. In medio si quando digredi libebit, celerius eo redeundum vnde digressus sis, nisi pars causae iam absoluta digressionis ansam praebebit: veluti post narratam causam, quo ad secuturam argumentationem auditor reddatur alacrior, aut post probationem, siue omnino post locos inamoeniores, quo taedium subtilitatis discutiatur; aut nisi res ipsa locos huiusmodi suapte sponte offerat, qui inuitent ad diutius immorandum.

SEPTIMA RATIO

Septima locupletandi ratio sumitur ab epithetis. Diomedes epitheton facit speciem antonomasiae finitque hunc in modum: *Epitheton est praeposita distinctio proprio nomini aut ornandi aut destruendi aut indicandi causa: ornandi, vt: diua Camilla; destruendi, vt: scelerumque inuentor Vlysses; indicandi, vt: Larissaeus Achilles.*
 490

Sumuntur epitheta ab animo, vt: 'Plato philosophorum sapientissimus'; a corpore: 'Thersites Graecorum omnium deformissimus'; a bonis externis, neque id simpliciter, nimirum ab omnibus partibus bonorum quae proficiscuntur a fortuna: a genere, vt: 'Moecenas generosissimus'; ab opibus: 'Croesus regum opulentissimus'; a forma: 'Nireus formosissimus'; a viribus: 'Milo athleta fortissimus'; a patria: 'Vlysses Ithacensis'; ab actu: 'monstrorum domitor Hercules'; ab euentu: 'Bis capti Phryges'. In summa, ab omnibus fortunae commodis aut incommodis.

Neque refert an haec epitheta sint adiectiua nomina necne, modo quocunque pacto proprietates quaedam attribuatur, non personis tantum, verum etiam rebus, vt: 'praeceps iuuenta', 'praeceps et amens consultor amor', 'esca malorum voluptas', 'morosa ac difficilis senecta', 'vitiatorum expultrix philosophia', 'humanae vitae speculum comoedia', 'vitae magistra historia'.

505

In poematis licebit naturalibus epithetis vti, vt: 'candida nix', 'liquidi fontes', 'frigida nox', 'volubilis amnis', 'aureus sol'. In oratione prosa non oportebit adhiberi, nisi emphasim quandam habeant, et ad rem propositam pertineant, vt: 'Non impetrabis causam tam iniquam ab Aristide iustissimo'; et: 'Coram Catone seuerissimo morum censore audes agere Floralia?'. Id

467 in gloriam *C D*: *om. A B*.

472 χρεῖα appellat *D*: *om. A-C*.

476 alia *D*: *om. A-C*.

477 excursionibus *D*: excursibus *A-C*.

478 apud Lucianum *D*: *om. A-C*; apud Poli-

tianum *D*: *om. A-C*.

489 prius ornandi *B-D*: ordinandi *A*.

495 Moecenas *C BAS*: Mecoenas *A B D*,
Maecenas *LB*.

496 regum *B-D*: rerum *A*.

462 vituperandi ... ornandi ... delectandi Quint. *Inst.* IV, 3, 7: "vt ... in ingratum inueharis"; Cic. *Brut.* 21, 82: "vt egraderetur a proposito ornandi causa, vt delectaret animos, vt permoueret, vt augeter rem, vt miserationibus, vt communibus locis vtetur" (see below, l. 466 sqq.).

463 praeparandi Quint. *Inst.* IV, 3, 5: "nisi excursus ille ... quasi initium probationis est"; IV, 3, 9: "ita frequenter vtilis [illa procuratio] ante quaestionem praeparatio".

464-466 expositione ... apologorum See Quint., quoted above, p. 215, n.l. 454.

467 in gloriam Er. includes 'gloria' among the 'vitia'. Aristotle considered the pursuit of honour and renown a laudable characteristic; Er. agreed with the Stoics that it was reprehensible: he saw it as the cause of dissension, self-seeking and war. See James D. Tracy, *Erasmus: The growth of a mind*, Geneva, 1972, p. 65 sqq.

472 χρεῖα The χρεῖα was one of several forms of exercise designed to train schoolboys in the elementary techniques of the art of speaking; it consisted of a maxim or saying incorporated in an anecdote. It was exemplified in the standard textbooks, e.g. Libanius *Progym.* 3. See Sen. *Epist.* 33, 7: "Ideo pueris et sententias ediscendas damus et has quas Graeci chrias vocant". The next stage in rhetorical training was the development of commonplaces and comparisons, and themes involving praise or denunciation. Er. seems to have these in mind in ll. 472-476.

478 Hercules ... et Lamiarum ... descriptio See above, p. 206, l. 265 sq.; p. 208, l. 297.

480 Verg. *Georg.* I, 464 sqq., a digression on the death of Julius Caesar, and a prayer for the safety of Octavian; II, 475 sqq., the blessedness of farmers and the ideals of poetry; III, 478 sqq., the plague; IV, 315-558, the story of Aristaetus, which in turn contains the story of Orpheus and Eurydice.

480-485 In medio ... immorandum Quint. *Inst.*

IV, 3, 17: "At qui ex media erumpit, cito ad id redire debet vnde deuertit"; IV, 3, 1: "Plerisque moris est prolato rerum ordine [*sc.* after the *narratio*] protinus vtique in aliquem laetum ac plausibilem locum ... excurrere"; IV, 3, 4: "Ego autem confiteor hoc exspatiandi genus non modo narrationi sed etiam quaestionibus vel vniuersis vel interim singulis opportune posse subiungi, cum res postulat aut certe permittit ... sed si cohaeret et sequitur".

487-491 Diomedes ... Achilles Diom. II, 459 K (praeposita dictio). See also Charis. IV, pp. 273-274 K; Quint. *Inst.* VIII, 6, 29. For *antonomasia*, see above, Book I, ch. 14, pp. 60-61.

490-491 Camilla ... Vlysses ... Achilles Examples from Verg. *Aen.* XI, 657; II, 164; II, 197.

492-498 Sumuntur ... Phryges Er., it seems, has not taken these examples from a grammarian, but has assembled his own similar list.

493 Thersites See above, p. 105, n.l. 941-942.

498 Bis capti Phryges Verg. *Aen.* IX, 599.

503-504 vitiorum expultrix philosophia Cic. *Tusc.* V, 2, 5.

504 humanae vitae speculum comoedia See Don. *Comm. in Ter.* 5 (De comoedia), 5: "Aitque [Liuus Andronicus] esse comoediam cotidianae vitae speculum"; 5, 1: "Comoediam esse Cicero ait imitationem vitae, speculum consuetudinis, imaginem veritatis" (see Cic. *S. Rosc.* 17, 47).

vitae magistra historia Cic. *De or.* II, 9, 36.

505-508 In poematis ... pertineant Quint. *Inst.* VIII, 6, 40: "epitheton ... co poetae et frequentius et liberius vtuntur. Namque illis satis est conuenire id verbo cui apponitur, itaque et dentes albos et humida vina in iis non reprehendemus; apud oratorem, nisi aliquid efficitur, redundat".

509 Coram Catone ... Floralia Cf. Sen. *Epist.* 97, 8: "Catonem ... quo sedente populus negatur permisisse sibi postulare Florales iocos nudandarum meretricum".

510 potissimum fiet in citationibus exemplorum aut sententiarum: 'Aristarchus eruditissimus, et idem diligentissimus'; 'Cicero eloquentiae princeps'; 'Plato certissimus autor'.

OCTAVA RATIO

515 Octava dilatandi ratio sumitur a circumstantiis, quas Graeci peristases vocant. Eae partim sunt rerum, vt causa, locus, occasio, instrumentum, tempus, modus, atque id genus aliae; partim personarum, vt natio, patria, sexus, aetas, educatio et disciplina, habitus corporis, fortuna, conditio, animi natura, studium, anteacta, commotio, consilium, nomen.

520 Conducit autem ad multa circumstantiarum aptus ac tempestivus vsus: primum ad amplificandum atque extenuandum, de quo mox paucis dicturi sumus; deinde ad euidenciam, de qua paulo ante diximus; praeterea ad confirmationem et probabilitatem. Facit enim vt tota oratio densis ac crebris argumentis vndique differta sit et communita. Quae tametsi non explices
525 quasque in aciem educas, tamen pugnant per sese causamque non mediocriter adiuuant; vt, quemadmodum, licet aliud agentem, tamen agnoscere liceat palaestrae aut musicae peritum, ita vbiuis, ex huiusmodi circumstantiis commode suo loco admixtis, rhetorem intelligere possis. Quod quoniam per omnem orationem fustum est, exemplo breui ostendi non potest.

NONA DILATANDI RATIO

530 Nona dilatandi ratio constat amplificatione. Eius complures formae referuntur a Fabio. Nos eas breuiter attingemus quae ad praesens pertineant institutum.

536 Prima amplificandi ratio constat incremento, quoties gradibus aliquot peruenitur, *non modo ad summum, sed interim quodammodo supra summum*. Huius exemplum est apud M. Tullium in quinta in Verrem actione: *Facinus est vincere ciuem Romanum, scelus verberare, parricidium necare. Quid dicam in crucem tollere? Verbo satis digno tam nefaria res appellari nullo modo potest*. Ad hoc genus pertinet et illud, cum congestis ordine quodam circumstantiis *in contextu et cursu semper aliquid priore maius insequitur*. Huius exemplum est in secunda Ciceronis
540 Philippica de vomitu Antonii: *O rem non visu modo foedam, sed etiam auditu. Si inter coenam in tuis immanibus illis poculis hoc tibi accidisset, quis non turpe duceret? In coetu vero populi Romani negocium publicum gerens magister equitum, cui ructare turpe esset, is frustis esculentis, vinum redolentibus, gremium suum et totum tribunal impleuit*. Hic singulae voces incrementum habent. Etenim *per se deforme fuerat, vel non in*
545 *coetu, vomere, in coetu etiam non populi, <populi> etiam, non Romani, vel si nullum negocium gereret, vel si non publicum, vel si non magister equitum*. Haec si quis diuidat ac circa singulos gradus immoretur, augebit quidem orationis copiam, tamen minus efficaciter amplificabit.

Huic contraria est comparatio. Nam vt incremento ad superiora tenditur, ita

- 550 comparatio a minoribus incrementum petit. Fit autem comparatio vel fictione vel exempli collatione. Fictione, quam ὑπόθεσις vocant, vt in prima parte exempli quod modo retulimus ex Cicerone. Fingit enim hoc inter coenam accidisse priuato. Eiusdem est illud in Catilinam: *Serui mehercle mei, si me isto pacto metuerent, vt te metuunt omnes <ciues> tui, domum meam relinquendam putarem.*
- 555 Collatione exempli, quoties proposito velut simili exemplo efficitur vt id quod exaggeramus aut proximum illi, aut par, aut maius etiam videatur. Velut Cicero *pro Cluentio cum exposuisset Milesiam quandam a secundis haeredibus pro abortu pecuniam accepisse: Quanto est, inquit, Opianicus in eadem iniuria, maiore supplicio dignus? Siquidem illa, cum suo corpori vim attulisset, seipsam cruciauit. Hic autem idem illud effecit per alieni corporis cruciatum.*
- 560

In hoc genere non solum *tota totis, sed etiam partes partibus comparantur, sicut hoc loco pro Milone: An vero vir amplissimus Scipio Tyberium Gracchum mediocriter*

511-512 Cicero ... autor *D: om. A-C.*

525 quemadmodum *A-D BAS: om. LB.*

535 vincire *A C D: vincere B.*

545 *alt. populi suppleni sec. Quintilianum: om. A-D BAS LB.*

552-553 Fingit ... priuato *D: om. A-C.*

554 ciues suppleni *sec. Ciceronem comparationis a minore Serui ... ciues causa: om. A-D BAS LB.*

562 pro Milone *D: om. A-C.*

514 *peristases* See Quint. *Inst.* V, 10, 104, where Quint. discusses *peristases* as a class of argument contributing to proof (see below, l. 521 sqq.). See also 'Vndecima ratio', dealing with 'probationes et argumenta', below, p. 230.

520-521 *de quo ... dicturi sumus* See next section, though Er. gives no examples of 'extenuation' there. See also Book I, chs. 27 and 29 (above, pp. 73, 74), where Er. has already used the first section of Quint.'s chapter on the subject (*Inst.* VIII, 4). Quint. has a further 'exemplum minuendi' at VIII, 4, 28.

521 *paulo ante* Above, p. 202 sqq.

529 *NONA DILATANDI RATIO* This is based on Quint. *Inst.* VIII, 4, which Er. paraphrases, quotes or abbreviates, making use of most of Quint.'s examples. He seems however to be referring also to his own text of Cicero.

530 *complures formae* Quint. (*Inst.* VIII, 4, 3 and 26) gives four methods: *incrementum, comparatio, ratiocinatio, congeries*. To these Er. will add (p. 220) *correctio* (l. 587), *vulgares amplificandi modi* (l. 592), and *species generi collata* (ll. 597-598).

533-534 *gradibus ... supra summum* Quint. *Inst.* VIII, 4, 3: "Id aut vno gradu fit aut pluribus, et peruenit non modo ...".

535-537 *apud M. Tullium ... potest* Cic. *Verr.* 2, V, 66, 170 (l. 536: *prope parricidium*), quoted Quint. *Inst.* VIII, 4, 4 (*prope parricidium*).

Er. extends the Cicero quotation by one sentence, and omits Quint.'s comment: "Ita, cum id quod maximum est occupasset, necesse erat in eo quod ultra est, verba deficere" (VIII, 4, 5). Er. omits two further examples in Quint.

538-539 *congestis ... insequitur* See Quint. *Inst.* VIII, 4, 8-9.

539-543 *in secunda ... implevit* Cic. *Phil.* II, 25, 63; *Si inter ... duceret* and *In coetu ... equitum* quoted Quint. *Inst.* VIII, 4, 10 and 4, 8.

544-547 *Hic singulae ... immoretur* See Quint. *Inst.* V, 4, 8-9.

550 *comparatio ... petit* Quint. *Inst.* VIII, 4, 9: "vt haec amplificatio in superiora tendit, ita, quae fit per comparisonem, incrementum ex minoribus petit".

550-553 *Fit ... priuato* A gloss by Er. on Quint.'s text. For *factio* see Quint. *Inst.* V, 10, 99.

553 *illud* Cic. *Catil.* I, 7, 17, quoted Quint. *Inst.* VIII, 4, 10.

555-556 *Collatione ... videatur* Cf. Quint. *Inst.* VIII, 4, 11.

556-560 *Velut Cicero ... cruciatum* Quint. *Inst.* VIII, 4, 11 (l. 559: *se ipsa*), quoting Cic. *Cluent.* 11, 32 (se *ipsa*).

561-567 *tota totis ... locos habeat* Quint. *Inst.* VIII, 4, 13, quoting Cic. *Catil.* I, 1, 3. Er. added the reference *pro Milone* in 1534 - a slip of the memory, as there is a similar passage in *Mil.* (see below, p. 234, l. 903).

565 *labefactantem rempublicam priuatus interfecit, Catilinam, orbem terrae caede atque incendio vastare cupientem, nos consules perferemus? Hic et Catilina Graccho, et status reipublicae orbi terrarum, et mediocris labefactatio caedi et incendiis et vastationi, et priuatus consulibus comparatur. Quae si quis dilatare velit, plenos per singula locos habeat.*

570 Amplificamus et ratiocinatione, cum aliud crescit et aliud augetur, hoc modo: *Tu istis faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate, tantum vini in Hippiae nuptiis exhauseras, vt tibi necesse esset in populi Romani conspectu vomere postridie.* Colligitur enim quantum vini biberit Antonius, quod illa totius corporis gladiatoria firmitas non quierit ferre et concoquere. Ad hanc formam referendum est, quoties *res atrocissimas quasque in summam ipsi extulimus inuidiam, eleuamus consulto, quo grauiora videantur quae sequutura sunt.*
575 *Quod genus est illud Ciceronis: Lenia sunt haec in hoc reo. Metum virgarum nauarchus nobilissimae ciuitatis precio redemit. Humanum est. Atrocissimum quiddam expectetur necesse est, cui haec, quae sunt atrocia, comparata, humana atque vsitata videantur.*

580 Amplificamus et congerie verborum ac sententiarum idem significantium, quae ratio finitima est figurae $\sigma\nu\nu\alpha\theta\rho\iota\sigma\mu\tilde{\epsilon}\tilde{\nu}$, de qua prius dictum est. Vtitur hac M. Tullius in actione pro Ligario: *Quid enim tuus ille, Tubero, districtus in acie Pharsalica gladius agebat? Cuius latus ille mucro petebat, qui sensus erat armorum tuorum? quae tua mens, oculi, manus, ardor animi? Quid cupiebas? quid optabas?* Hic velut aceruo creuit oratio. Idem fit interim omnibus altius atque altius insurgentibus, vt in hoc exemplo: *Aderat ianitor carceris, carnifex praetoris, mors terrorque sociorum et ciuium Romanorum, lictor Sextius.*

590 Amplificamus etiam quasi correctione quadam, vt Cicero in Verrem: *Non enim furem sed raptorem, non adulterum sed expugnatorem pudicitiae, non sacrilegum sed hostem sacrorum religionumque, non sicarium sed crudelissimum carnificem ciuium sociorumque in vestrum iudicium adduximus.*

Totidem autem sunt minuendi modi, quot sunt amplificandi.

595 Pertinent ad orationis copiam et illi vulgares amplificandi modi, cum vel aduerbiis, vel nominibus, vel aliis partibus appositis amplificamus, vel in laudem, vel in vituperium: 'Maiorem in modum me Cicero delectat'; 'Dici non potest quam tibi faueat socer'; 'Verbis consequi nequeam quam me delectet Cicero'. Verum de his augendi rationibus priore libro diximus.

600 Notus et vsitatus est et ille modus amplificandi, cum speciem augemus generi collatam, vt: 'Cum omnes disciplinae liberales plurimum homini conciliant vel ornamenti vel commodi, tum in primis eloquentia'. Quanquam hanc quoque rationem superius attigimus.

DECIMA DILATANDI RATIO

Decima dilatandi ratio inde sumitur, vt quam maximum propositionum numerum reperiamus. Est autem propositio rhetorica, cui probandae adhibentur argumenta. Porro quemadmodum inuenienda sit propositio, Fabius negat

605 arte comprehendendi posse, caeterum ingenio atque vsu constat ea facultas. Atque inde fit, vt cum plures eadem didicerint, generibus argumentorum similibus vtantur, alius tamen alio plura quibus vtatur inueniat.

Sumuntur autem propositiones partim ex his quae sunt vulgaria, partim ex his quae sunt propria causae. Exemplum sit hoc, quod placuit Quintiliano:
610 Cum Thebas euertisset Alexander, inuenit tabulas, quibus centum talenta mutuo Thessalis dedisse Thebanos continebatur. Eas tabulas, quod esset vsus commilitio

596 priore libro D: superius A-C.

610 mutuo B-D: mutua A.

568 aliud crescit ... augetur Quint. *Inst.* VIII, 4, 15: "vt aliud crescat, aliud augetur, inde ad id quod extolli volumus ratione ducitur".

569-571 Tu ... postridie Cic. *Phil.* II, 25, 63, quoted Quint. *Inst.* VIII, 4, 16. Er. has again extended the quotation, *tantum ... postridie*, and paraphrased Quint.'s comment: "nam respicientes ad haec, possumus aestimare quantum ille vini in Hippiae nuptiis exhausit, quod ferre et concoquere non posset illa corporis gladiatoria firmitate".

573 576 res atrocissimas ... Humanum est Quint. VIII, 4, 19, quoting Cic. *Verr.* 2, V, 44, 117 (nauarchus, homo nobilissimus suae ciuitatis).

577-578 haec ... videantur Quint. *Inst.* VIII, 4, 20: "... ratiocinatione, qua colligerent audientes quantum illud esset quod inferebatur, cui comparata haec viderentur humana et vsitata". Er. now omits Quint. *Inst.* VIII, 4, 20-26.

579-586 Amplificamus ... Sextius See Quint. *Inst.* VIII, 4, 26-27, quoting Cic. *Lig.* III, 9 and *Verr.* 2, V, 45, 118 (*Aderat ... Sextius*).

580 συναθροισμῶ Quint. *Inst.* VIII, 4, 27. *prius* Above, p. 52, l. 515 sqq.

587 correctione See above, Book I, ch. 65, p. 130. Er. adds this classification to the examples in Quint.; cf. above, p. 219, n.l. 530. Cic. *Verr.* 2, I, 3, 9 (l. 588: ereptorem), quoted Quint. *Inst.* VIII, 4, 2 (ereptorem).

596 priore libro Above, ch. 46, pp. 100-101.
600 superius I.e. 'Prima ratio', p. 200, l. 98 sqq.

602-837 Decima dilatandi ... causae propriis These sections dealing with methods 10 and 11 are based on Quint. *Inst.* V, 9 and 10, which treat of proofs and arguments. Of this material Er. seems to have found most congenial the last section of 10, where Quint. gives an extended exposition of how arguments may be developed in support of a case, by means of a practical example. The question at issue is whether the Thessalians are obliged to repay a certain debt to the Thebans, which Quint. describes as "con-

trouersia, quae communes minime cum aliis quaestiones habet" (V, 10, 110), i.e. one requiring specific rather than general arguments - to use Er.'s terminology, *propria causae, particularia*, rather than *vulgaria, generalia, a locis*. Er. starts by quoting Quint. V, 10, 110-118 in some detail, and then adds several further examples of the application of arguments. The text, especially in its final 1534 form, identifies general and specific arguments, though these have not yet been explained by Er. Quint. had treated them beforehand in V, 9 and the earlier part of V, 10, which deal with arguments in general. Er. summarises these sections in second place (below, 'Vndecima ratio', p. 230), and his version of them is extremely compressed, often too compressed to be comprehensible without Quint.'s fuller version with discussion and examples. One suspects Er. found this material tedious, and treated it in a perfunctory manner. The unnatural inversion of Quint.'s content adds to the muddled effect. As usual when Er. is basing his material on Quint., there are reminiscences of other appropriate sections of *Inst.*

602 *propositionum* These are rhetorical propositions, headings summarising the points a speaker intends to develop in the course of his argument. Quint. has dealt elsewhere with these, e.g. *Inst.* III, 8; IV, 4. Cf. above Book I, ch. 48, p. 112 and ch. 49, p. 113 for logical propositions.

604-607 Fabius negat ... inueniat Quint. *Inst.* V, 10, 110.

609-657 Exemplum ... id velit Cassander Taken from Quint. *Inst.* V, 10, 111-118. Er. quotes Quint. directly down to l. 615; thereafter he paraphrases, adding a few explanatory remarks. The changes can be best appreciated by reference to the Quint. passage.

609-615 Quint. *Inst.* V, 10, 111-112 (with slight variations).

Thessalorum, donauit his vltro. Postea, restituti a Cassandro reposcunt Thebani Thessalos. Res apud Amphictyonas agitur. Centum talenta et credidisse eos constat et non recepisse. Lis omnis ex eo, quod eas Alexander Thessalis donasse dicitur, pendet.
 615 *Constat et illud, non esse iis ab Alexandro datam pecuniam Thebanorum.*

In hoc igitur argumento huiusmodi propositiones ac partes, ceu columnae, reperiendae sunt. Prima pars erit, *Alexandrum nihil egisse donando*. Secunda, *non potuisse donare*. Tertia, *non donasse*.

Ac primae quidem partis prima erit propositio pro Thebanis: 'Iure repeti
 620 licere quod vi sit ablatum'. Pro Thessalis haec erit: 'Tabulas non simpliciter vi qualibet, sed bello sublatas esse; ius autem belli plurimum valere in rebus humanis; *hoc regna, hoc populos, hoc fines gentium atque vrbiū contineri*'. Huic rursus aliam propositionem opponunt Thebani: 'Non omnia in victoris potestatem venire iure belli, sed in his quae *in iudicium deduci* possunt *nihil valere*
 625 *ius belli; nec armis erepta nisi armis posse retineri; itaque vbi illa valeant, non esse iudicem, vbi iudex sit, nihil illa valere*'. Atque ea quidem e causae circumstantiis sumitur, quibus ostendi potest, quid haec causa distet a caeteris. Ad huius autem propositionis confirmationem sumitur a locis exemplum simile: *Ideo captiuos, si in patriam suam redierint, liberos esse, quia bello parta non nisi eadem vi*
 630 *possideantur*. Tertia pro Thebanis propositio ducetur et ipsa ex causae propriis: 'In eo iudicio potissimum esse spectandam aequitatem in quo *Amphictyones iudicent; aliam enim apud centumuiros, aliam apud iudicem priuatum, in eisdem quaestionibus esse rationem*'. Atque haec quoque eo valent, vt appareat hanc causam distare a caeteris, in quibus ius belli valere debeat.

Porro secundae partis pro Thebanis propositio fuerit: *Non potuit donari a victore ius*, propterea quod *id demum victoris sit, quod teneat; ius cum sit incorporale, apprehendi manu non posse*. Rursus ad huius probationem adhibetur argumentum a dissimili: 'Aliam esse conditionem haeredis, aliam victoris; ad illum ius, ad hunc rem transire'. Iam ex causae propriis altera sumetur propositio,
 640 superior veluti subseruiens, nempe haec: 'Vt donemus ius alias ad victorem transire, certe ius publici crediti ad victorem transire nullo modo potuit, propterea quod si quid populus credidit, id omnibus debeatur, et quamdiu vnus superfuerit, is sit totius summae creditor; at Thebanos non omnes in Alexandri manu fuisse'. Atque haec quidem non eget probationibus.

Tertiae partis vulgaris, hoc est cuius causae congruens, propositio erit huiusmodi: 'Non donauit Alexander, quum tabulas donaret; neque enim in tabulis esse ius'. Eaque propositio multis argumentis defendi potest; a simili: 'Neque enim quisquis haereditatis habet tabulas, idem haereditatis habet ius; et si forte creditor tabulas amiserit, non continuo liberatur debitor'. Altera
 650 propositio coniecturalis est: 'Alexandrum non hoc animo donasse Thessalis tabulas, vt honoraret, sed vt deciperet'. Eaque variis | coniecturis erit probanda. Tertia iam non proprie ad hunc gradum attinet, sed est veluti nouae controuersiae initium. Sumitur autem e propriis materiae, estque huiusmodi:
 LB 86 'Vt omnia donemus Thessalis, ius belli valere in iudiciis, et apud hos iudices, et
 655 in publico credito, atque item de ceteris, tamen si quid amisere Thebani ab

Alexandro victi, id a Cassandro restituti receperint oportet, maxime cum id velit Cassander'.

Item, si quis suadeat M. Tullio ne conditionem ab Antonio oblatam accipiat, nempe vt viuat exustis Philippicis, his ferme propositionibus poterit vti: 'Non esse cuiquam egregio viro tanti emendam vitam, vt immortalam famam amittat'. Huic generali subseruiet particularis, e circumstantiis sumpta: 'Praesertim Ciceroni, qui tot laboribus clarissimum semperque victurum nomen sibi pepererit, ac mortem esse contemnendam tot praeclaris voluminibus aeditis facundissime demonstrarit, maxime cum iam seni non multum aevi superesse videatur'. Rursum altera principalis sumetur a circumstantiis: 'Nihil infelicius esse quam Ciceronem virum optimum debere vitam Antonio omnium pessimo'. Tertia coniecturalis erit: 'Callide hoc agere Antonium, vt, exustis prius Philippicis, in quibus intelligat et suam infamiam sempiternam et Ciceronis immortalam gloriam esse sitam, deinde, erepta vita quoque, totum extinguat Ciceronem'.

612 his C D: iis A B.

616 igitur B-D: om. A.

628 propositionis D; om. A-C.

631 Amphictyones B-D: Amphictionis A.

632 centumuiros B-D: viros A.

635 propositio A-C: probatio D BAS LB.

640 nempe haec B-D: om. A.

642 quod C D: om. A B.

643 Thebanos B-D: Thebani A.

645 hoc ... congruens D: om. A-C.

647 a simili B-D: om. A.

658-679 Item ... valetudinario B-D: om. A.

659 Exemplum in genere suasorio* D BAS LB: om. B C.

665 principalis D: om. B C.

666 Ciceronem ... pessimo D: debere vitam Antonio B C.

617-633 *Prima pars ... rationem* Cf. Quint. *Inst.* V, 10, 113-115.

631-632 *Amphictyones ... apud centumuiros* The Amphictyonic Council was associated with the shrine of Apollo at Delphi, and in theory its decisions carried religious sanction. The Centumviral Court at Rome was an ordinary civil court, dealing with property suits.

635-644 *Porro ... probationibus* Cf. Quint. *Inst.* V, 10, 116-117.

645-657 *Tertiae ... Cassander* Cf. Quint. *Inst.* V, 10, 118.

646-647 *neque enim in tabulis esse ius* This is the *vulgaris propositio*, as Quint.'s text makes clear.

647-649 *a simili ... debitor* Added by Er.

649-651 *Alteria ... deciperet* Quint. *Inst.* V, 10, 118: "Mens quoque Alexandri duci debeat in dubium, honorarit eos an deceperit".

658-670 *Item ... extinguat Ciceronem* In 1514 Er. inserted three examples of themes sup-

ported by arguments, here, at l. 671 and at p. 226, l. 720 sqq. The first, 'Should Cicero burn *The Philippics*, if Antony in return promises to spare his life?', together with its companion piece, 'Should Cicero entreat Antony's pardon?', was a stock subject for development in the ancient rhetorical schools. See Quint. *Inst.* III, 8, 46 (from a chapter on 'suasoriae', practice speeches addressed to a well-known person urging or dissuading a particular course of action); but more particularly see Sen. *Suas.* 6 and 7 where the lines of argument developed by various ancient rhetoricians are indicated via a list of propositions. Er.'s own suggestions naturally bear a resemblance to these well-worn ideas (see especially Sen. *Suas.* VII, 10-11). Er. had already used this theme in the 1512 edition as an example of the development of *diuisio* (see below, p. 274, ll. 933-946).

Item, si cui matrimonium dissuadeas, his licebit vti. Prima fuerit: 'Si pietatem spectes, matrimonium est impedimento properantibus ad Christum'. Secunda: 'Si vitae iucunditatem, innumeras curas secum adducit et felix coniugium'. (Atque hic protinus aperit se latissimus campus de comparatione commodorum coelibatus, et incommodorum matrimonii.) Tertia: 'Si libertatem, quam multi et vitae anteponunt, hanc in primis adimit coniugii vinculum'. Deinde ad particulares venies, quae possunt esse innumerabiles, vt: 'Non haec ducenda est, non hoc tempore'; aut: 'Tibi non est ducenda vxor, pauperi, seni, studioso, valetudinario'.

680 Crescit autem numerus propositionum etiam hoc pacto, quoties a fictione incipimus, quemadmodum pro Milone Cicero: 'Fingite a Milone per insidias occisum Clodium, tamen qui ciuem tam pestilentem pro salute reipublicae periculo capitis sui sustulerit e medio, summis etiam honoribus dignus videatur'. Deinde ad seriam accedit: 'Sed non occidit'.

685 Crescit item quoties praeparandi causa duriores aliquam propositionem extra rem propositam praemittimus, quo mollior videatur ea quam conamur euincere. Veluti si quis in consultatione persuadere cupiens, ne Romanus pontifex Venetos bello adoriatur, iuxta prouerbium quo dicitur iniquum esse petendum vt aequum feras, sic rem prius labefactet: 'Sunt autores nequaquam
690 contemnendi, qui putent imperium ac prophanam ditionem nequaquam conuenire neque dignitati summi pontificis, neque tranquillitati ecclesiae, neque christianae pietati, cui vni, rebus omnibus neglectis, ille debet consulere'. Atque haec propositio velut obiter ex abundanti plurimis argumentis probari poterit. Deinde ad alteram descendet ad hunc modum: 'Haec quidem
695 atque huiusmodi multa alius fortasse diceret; verum donemus conuenire, tamen longe alienum est a clementia Christi vicem gerentis, qui dixit: *Discite a me, quod mitis sum et humilis corde*, huiusmodi principatum armis, tumultu, caede, sanguine vel petere vel repetere'. Post ad tertiam veniet: 'Vt maxime fas sit, tamen parum est tutum, propterea quod anceps euentus belli; vnde periculum
700 sit, ne dum temporariis ac fluxis rebus ecclesiae statum restituere conatur, penitus subuertat'. Atque id quoque compluribus exemplis ac similibus confirmari potest. Deinde digredietur ad tertiam hoc pacto: 'Vt deceat, vt liceat, vt vincas, tamen tanta malorum colluies etiam bellum iustissimum consequitur, vt non tanti vel prophano principi, modo christiano, debeat esse terras aut
705 vrbes aliquot ferro repetere, nedum ei qui sanctissimi titulum prae se fert'. Posset adiici et haec propositio e circumstantiis personae: 'Vt alium pontificem deceat, Iulium tamen non decet, si is sit Iulius, cuius mite ingenium et singularis vitae sanctimonia a bello videatur abhorrere'. Quae posteaquam
LB 87 argumentis probarit, tum ad id de quo | proprie consulatur descendet hac
710 ratione: 'Vt nihil horum nos deterreat quae commemorauimus, tamen in praesentia bellum cum Venetis suscipere parum esse consultum videtur'. Et

671 Aliud in genere suasorio* D BAS LB: 684 Sed B-D: om. A.
om. B C; dissuadeas C D: dissuadens B. 697 quod D: quia A-C.

698 vel petere vel *D*: om. *A-C*.

705-708 nedum ... abhorreere *B-D*: om. *A*.

709 consulatur *B-D* *BA* *LB*: consultatur *A*

fortasse rectius.

711-712 Et ... sumitur *B-D*: om. *A*.

671-679 *Item ... valetudinario* In the second inserted example (see previous note), Er. offers in outline a discussion of the question, 'Should one get married?'. The topic was again a well-worn one: Quint. *Inst.* III, 5, 8: "[Quaestio] infinita est, an vxor ducenda? finita, an Catoni ducenda?". This kind of *infinita quaestio* was known as a *thesis* (Quint. *Inst.* II, 4, 24-25). - Er. wrote several pieces on marriage: the early *Encomium matrimonii* (c. 1499, printed 1518, later incorporated into *De conscr. ep.*, *ASD* I, 2, pp. 400-429), where arguments for and against marriage are set out at length; the *Coll.* 'Virgo μισόγαμος', 'Vxor μεμψίγαμος' (1523), and 'Αγαμος γάμος' (1529), *ASD* I, 3, pp. 289-297, 301-313, 591-600; and *Inst. christ. matrim.* (1526), *LB* V, 613-724. See E.V. Telle, *Erasmus de Rotterdam et le septième sacrement*, Geneva, 1954; C.R. Thompson, *The Colloquies of Erasmus*, Chicago, 1965, p. 99.

678-679 *seni ... valetudinario* Quint. *Inst.* III, 5, 12: "nihil prosit, quod constet ducendam esse vxorem ... si quis vel aetate vel valetudine impediatur".

680-687 *Crescit ... euincere* Based on Quint. *Inst.* IV, 5, 13-16, from a chapter where Quint. is dealing with *propositiones*. The Ciceronian example (ll. 681-684, a summary of Cic.'s argument in *Mil.* 28, 77 sqq.) was also used by Quint.

687-760 *Veluti si quis ... sumi possunt* Already in 1512, Er. had, by way of illustration, offered two *suasoriae* of his own on real topics of contemporary interest (ll. 687-719, 749-760). For the first, 'Should the pope make war on the Venetians?', Er. was using material from one of a pair of opposing declamations against and for this project of Julius II, composed in Rome in 1508 at the request of Cardinal Raffaello. See the letter to Botzheim, Allen, *Op. ep.* I, p. 37, ll. 10-14, where Er. complains that the text of the former, opposing the war, was lost through the treachery of 'a certain person', but that he had reassembled the main arguments from memory. He uses the material again in *Eccles.* II, *LB* V, 898 B-899 C. - Er.'s hatred of all war is expressed in many of his writings; the anti-war arguments he puts forward here reappear e.g. in the essays 'Dulce bellum inexpertis' (*Adag.* 3001, *LB* II, 951-970), 'Sileni Alcibiadis' (*Adag.* 2201, *ASD* II, 5, pp. 159-190),

'Scarabaeus aquilam quaerit' (*Adag.* 2601, *ASD* II, 6, pp. 395-424), and in *Querela* (*ASD* IV, 2, pp. 59-100), all of 1515. See also *Inst. princ. christ.* (1516; *ASD* IV, 1, pp. 133-219). In particular he was repelled by the militarism of Pope Julius II, who sought to reassert the temporal power of the papacy not only by political intrigue and various alliances, but by armed intervention. Er. was able to observe directly the results of Julius' involvement in the confused and violent political situation during his sojourn in Italy, 1506-1509. He was for example in Bologna in Nov. 1506 and witnessed Julius' triumphal entry as conqueror into the city after the expulsion of the tyrant Bentivoglio and the city's acknowledgement of papal suzerainty. His detestation of the unspiritual pope is expressed most vehemently in the satire *Iulius exclusus* (Ferguson, pp. 65-124): Er. disclaimed authorship of this, but it is generally accepted that he had at least a considerable hand in its production. For the connection of this with *De cop. verb.* see E.V. Telle, *Le 'De copia verborum' d'Erasmus, et le 'Julius exclusus e coelis'*, *Revue de littérature comparée* 22 (1948), pp. 439-447. See also Michael J. Heath, Introductory Note to *Julius excluded from Heaven*, *CWE* 27, Toronto, 1986, p. 156 sqq.

For the *suasoria*, the ancient instructors recommended consideration of the just, lawful, expedient, honourable, easy and necessary. (See below, pp. 228-229, ll. 797-799.) Er.'s treatment follows these lines.

688-689 *iniquum ... feras* *Adag.* 1226, *LB* II, 492 B-C; Quint. *Inst.* IV, 5, 16.

696-697 *Discite ... corde* *Mt.* 11, 29.

706 *alium pontificem* I.e. Julius Caesar, politician and soldier, winner of the civil war 49-45 B.C., and eventual master of Rome. He held the office of Pontifex Maximus, supreme religious head of the Roman state. The pope too bore the title Pontifex Maximus, and Er. likes to compare the activities of Julius II with those of his famous predecessor of the same name; see below, p. 248, l. 246, and Ep. 205, ll. 38-39 (from Bologna, Nov. 1506): "Summus Pontifex Iulius belligeratur, vincit, triumphat, planeque Iulium agit". Here Er. sarcastically contrasts the two. This section (ll. 705-708) was inserted for the 1514 edition: Julius had died in February the previous year.

haec a circumstantiis sumitur. Atque hanc propositionem rursum diuidet:
 715 'Primum, quod sine summo rei christianae discrimine bellum id moueri non
 possit; deinde, quod sedes Romana, apud quam pie factis semper summa
 fuerunt praemia, parum meminisse videbitur officiorum quae saepenumero ea
 gens summo cum vitae discrimine in christianam contulerit religionem;
 postremo, quod ne causa quidem idonea est, cur etiam aduersus nihil promeritos
 arma mouere oporteat'. (Nisi quis has non propositiones sed rationes esse
 malit. Tametsi nihil vetat, quominus eadem sententia propositio sit et ratio.)

720 Item, si quis persuadere studeat regi cuiquam ne bellum suscipiat cum
 christianissimo Gallorum rege, his propositionibus munire viam ad causam
 poterit. Primum: 'Bello conflictari non esse hominis ad benevolentiam nati, sed
 brutorum animantium, quibus natura arma quaedam addidisse videtur'. Haec
 725 est generalis. Huic subseruiet altera propositio: 'Imo nec omnium animantium,
 sed ferarum duntaxat'. Rursum huic tertia subseruiet: 'Atque adeo ne ferae
 quidem hoc pacto inter se dimicant, quo mortales: neque enim tigridi cum
 tigride bellum est, neque leoni cum leone; at homo non in aliud animal aequae
 saeuit atque in hominem; tum ferae non certant, nisi aut tuendi foetus causa,
 aut fame in rabiem actae; hominem inanis ambitio ac tituli nescio qui leues et
 730 affectati ad tam sanguinolenta bella concitant'. Huic iam succedet quarta e
 circumstantiis, quasi nouus gradus: 'Vt hominum sit bellare, certe barbarorum
 est ac feris non admodum dissimilium, non eorum qui legibus viuunt'. Adde
 quintam: 'Vt horum etiam sit, haudquaquam tamen christianorum, quando-
 quidem christiana religio nihil aliud est quam pax'. Licebit adiicere sextam: 'Vt
 735 deceat, non expedire tamen bellum suscipere, quod omnibus pensitatis, multo
 plus malorum est quae belli causa suscipiuntur quam bonorum quae victor
 etiam consequatur'. Id iam contentione erit explicandum. Septima quoque
 reperietur: 'Vt expediat, non tamen esse tutum, et ancipitem esse belli exitum;
 neque enim semper vincere quorum melior est causa, aut qui superant
 740 apparatu; ipsas etiam copias in suum ducem nonnunquam arma vertere'.
 Atque hae quidem propositiones magna ex parte generales sunt. Tum ad
 particulares venire licebit, quae sumentur a prop<r>ioribus circumstantiis: 'Vt
 omnia mittamus, tibi non est belligerandum, praesertim cum tali'. Atque haec
 in multas diuidi potest: 'Vel quia puer es et belli imperitus, vel quia nouus rex'.
 745 (Atque item de caeteris. Nam exempla rationum duntaxat ostendo.) Rursum:
 'Non cum hoc rege bellandum, tam potente, tam de patre tuo benemerito, tot
 vinculis tibi adstricto, tam in teipsum etiam officioso'; aut: 'Non hoc titulo,
 non hoc tempore, non his praesidiis'.

Ad eundem modum, si quis suasurus alicui ne literis Graecis det operam,
 750 primum hanc tentabit propositionem: 'Aut non magnopere ad christianam
 felicitatem vllas literas pertinere, aut etiam officere'. Eam vbi probabilem
 effecerit argumentis, tum ad rem veniet hoc pacto: 'Vt demus esse causam cur
 literis caeteris operam demus, certe a Graecis abstinendum; vel quod tantum

habeant negotii, vt his discendis vita mortalium alioqui fugax ac breuis et

- 712 diuidet *C D*: diuidit *A B*.
 718–719 Nisi ... malit *B–D*: *om. A*.
 719 Tametsi ... ratio *D*: *om. A–C*.
 720–748 Item ... praesidiis *B–D*: *om. A*.
 721 his *C D*: huiusmodi *B*.
 723–724 Haec est generalis *D*: *om. B C*.
 730 affectati *C D*: affecti *B*.
 730–731 quarta e circumstantiis *D*: tertia *B C*,
qui hic et in sequentibus numeris errant.
 732 est *D*: *om. B C*.
- 720–748 Item ... his praesidiis This is the third *suasoria*, added in 1514 (see above, p. 223, n.ll. 658–670). Although Er. mentions no names, it again refers to a real and specific situation. As part of his manoeuvres against France, Julius II had induced the young Henry VIII of England to declare war on the French king Francis I (*rex christianissimus*, l. 721, was one of his official titles), and English expeditions were mounted in 1512–13. On Good Friday 1513 Colet preached before the court a not well received sermon, in which he pointed his hearers to the example of Christ rather than the popes Alexander and Julius (see above, p. 224, ll. 694–698; Ep. 1211, l. 586). In *Iulius exclusus* (see above, p. 225, n.ll. 687–760) the pope boasts of fostering both this war and the attack on the Venetians. Er. was greatly disappointed by Henry's diversion of his resources and interests into war, as he had had high hopes of him as an enlightened Christian prince, who would encourage religion, learning and peace.
- 725–729 *Atque adeo ... in rabiem actae* Ancient commonplaces: see e.g. Sen. *Dial.* IV, 8, 2: "illae [ferae] inter se placidae sunt, morsuque similibus abstinent; hi [homines] mutua laceratione satiantur"; Sen. *Contr.* II, 1, 10: "Nam neque feris inter se bella sunt, nec si forent, eadem hominem decent, placidum proximumque diuino genus"; *luv.* 15, 160–164: "quando leoni / Fortior eripuit vitam leo? ... Indica tigris agit rabida cum tigride pacem / Perpetuam, saeuus inter se conuenit vrsis". For the use of animals in declamatory oratory, see M. Winterbottom, ed. and comm., *The Minor Declamations ascribed to Quintilian*, Berlin/New York, 1984, p. 341.
- 741–748 *Tum ad particulares venire ... praesidiis* Cf. Quint. *Inst.* III, 8, 35: "Est vtilitatis et in tempore quaestio, expedit sed non nunc, et in loco, non hic; et in persona, non nobis, non contra hos; et in genere agendi, non sic; et in modo, non in tantum".
- 749 *Ad eundem modum* Er.'s second original example (see above, p. 225, n.ll. 687–760), 'Should one learn Greek?', is another *thesis* (see above, p. 225, n.ll. 671–679). As in all these examples, Er. puts only the arguments against the proposition. One is perhaps surprised to find him arguing against Greek without putting the other side of the case. Though he may have privately felt the force of such arguments as he struggled through difficulties and discouragements in the period c. 1495–1505 to acquire a knowledge of Greek (see Chomarat, *Grammaire*, p. 174, n. 99), his usual public stance is to encourage study of a language which he firmly believed to be of immeasurable value in humane and biblical studies. His own Greek studies were much advanced both in England in 1505–6, and in Italy in 1506–9, where several Greek scholars helped him with manuscripts of Greek works and with advice. *De copia*, with its generous sprinkling of Greek words, often in Greek script, its references to Greek linguistic usage, and its abundant illustrations from Greek literature, seems to testify rather to Er.'s delight at his increasing expertise in and knowledge of Greek language and literature. One should probably not take this too seriously. It illustrates the ability of the trained man to argue with equal validity (and equal intellectual enjoyment) on either side of a case, according to the precepts of the ancient schools of rhetoric. Cf. *De rat. stud.*, *ASD* I, 2, p. 133, ll. 10–11, where this theme, and the topic of the desirability of marriage (see above, p. 224, l. 671 sqq.) are proposed as *suasoriae* to be argued on both sides.
- 750–751 *non magnopere ... pertinere* This first proposition summarises the longstanding suspicion of literature on religious and moral grounds.

755 imbecilla non sufficiat; vel si aetas maxime sufficiat, non tantum adferunt
fructus, vt operae precium sit eas etiam mediocribus laboribus parare; postre-
mo, Graeciae subuersae et oppressae fortunam comitari fato quodam eos
quoque qui literis huiusmodi sese dediderint'. Aut: 'Si aliis discendae sunt, illi
760 certe non esse discendas'. Quae iam e circumstantiis sumitur, cuiusmodi plures
sumi possunt.

In huiusmodi propositionibus illud obseruandum arbitror vt, quoad fieri
potest, ita disponantur, vt a priore ad proximam quanque quasi gradibus
commode liceat descendere. Qua quidem in re mirus est Lucianus, vt in
765 Tyrannicida, quem nos Latinum fecimus: 'Si tantum conatus essem facinus
tam egregium, cum tanto capitis discrimine, iam praemio dignus eram'.
(Deinde hinc digressus.) 'At qui non tentavi solum, verum etiam filium
repulsis custodiis occidi, num praemium feram?'. (Hinc rursus discedens.) 'At
patrem quoque sustuli, data mortis occasione'. Item in Abdicato, quem ipsum |
LB 88 quoque Latinum fecimus: 'Non licet abdicare quem semel abdicatum denuo in
770 familiam receperis. Tum si maxime liceat, ob istam tamen causam non licet.
Postremo, si causa maxime sit idonea, tamen ea est magnitudo superioris
beneficii, vt eius respectu negligenda sint delicta patri'.

Quod si turba propositionum nos offendet, tribus aut quatuor vniuersam
causam complectemur, ac deinde in tractando vnamquanque, si videbitur, in
775 alias propositiones digeremus. Summas illas nonnunquam in diuisione propo-
nimus. Diuisionem appello quasi limen argumentationis, qua proponimus in
summa quid quo ordine simus dicturi. Nonnunquam in ipsa causae tractatione
ab alia ad aliam, veluti gradibus quibusdam, descendimus. Aut si natura
parum inter se cohaerebunt, ipsi commodis transitionibus in hoc repertis apte
780 connectemus.

Nam affectanti copiam in primis illud erit spectandum, vt eas reperiat
propositiones quae quicquid ad causam pertinet absolute complectantur;
deinde, vt recte diuidantur; postremo, vt ordine quam maxime ad causam
idoneo disponantur. Siquidem eo pacto fiet, vt neque copia rerum confusa sit
785 oratio, dum semper habet auditor certum aliquid et in quod tendat animum, et
quod meminisse possit, et quod expectet; tum is qui dicit nusquam haereat,
dum in promptu est quo sese recipiat in viam.

Sed propositionum inuentionem negat, vt dixi, Fabius arte tradi posse, cum
ea tamen tum prior sit, tum difficilior. Verum adiuuabit principio quod vbique
790 valet plurimum, natura et ingenium; deinde iuris prudentia, praesertim in
genere iudiciali; philosophiae moralis, historiae et plurimorum autorum cog-
nitio, in genere suasorio ac demonstratiuo; postremo, rerum plurimarum vsus,
exercitatio et imitatio. Nam ex similibus facile similia aut etiam diuersa
colliguntur. Quanquam ex ipsa rei natura vulgares propositiones reperiri
795 poterunt, propriae ex circumstantiis rei diligenter expensis. Denique felix
ingenium adiuuabunt rhetorum praecepta de causarum capitibus, quae Fabius
status vocat, Graeci $\sigma\tau\acute{\alpha}\sigma\epsilon\iota\varsigma$. Porro genus suasorium proprios habet locos,

800 vnde propositiones petere liceat: rectum, laudabile, vtile, tutum, facile, necessarium, iucundum. Demonstratiuum item suos habet, nempe bonorum ordines, et quae his comprehenduntur.

758–760 Aut ... possunt *B–D: om. A.*
 763 comode *B–D: om. A.*
 766 digressus *B–D: degressus A*; At qui scripsi: Atqui *A–D BAS LB*; etiam *D: om. A–C.*
 776–777 Diuisionem ... dicturi *D: om. A–C.*

777 causae *D: om. A–C.*
 782 pertinet *D: pertineat A–C.*
 785 tendat *C D: intendat A B.*
 788 vt dixi *B–D: om. A.*
 795 propriae *A D: proprie B C.*
 795–797 Denique ... *σῶσεις D: om. A–C.*

757 *comitari fato quodam* Er. was perhaps thinking of the misfortunes of various exiled Greek scholars settled in Italy.

763 *Lucianus* As part of his Greek studies in England, Er. studied and translated Lucian with Thomas More. His Latin versions of twenty eight pieces by Lucian, together with four contributed by More, were published by Bade in 1506; Er. added seven more for the 1514 edition. (For the text and its history, see the edition of C. Robinson, *ASD* I, 1, pp. 363–627; for More's translations, see *The complete works of St. Thomas More*, III, part I, ed. Craig R. Thompson, New Haven/London, 1974 [1978²].) Lucian's *Tyrannicida* (*ASD* I, 1, pp. 506–513) is a specimen of display oratory on a fictitious subject: the speaker intended to kill the tyrant, but finding only the tyrant's son, killed him; the tyrant in his grief commits suicide; the speaker claims a tyrannicide's reward. Both Er. and More wrote replies to this speech; all three pieces were in the 1506 edition.

768 *in Abdicato* This is another example of demonstration oratory from Lucian: a disinherited son studies medicine and so is able to cure his father's madness; he is received back into the family, but he refuses to heal his stepmother; consequently he is disinherited a second time. He argues that this is unjust. Er.'s Latin version of this appeared in the second edition of the Lucian translations (1514; *ASD* I, 1, pp. 399–409). It had presumably been done fairly recently when Er. wrote these words – it was sent to the printer in 1512 (see *ASD* I, 1, p. 371).

773–787 *Quod si ... in viam* This seems to be based in part on Quint. *Inst.* IV, 5, which

discusses *partitio* (or *diuisio*), the section of a speech where the main propositions are listed: 5, 1: "Partitio est nostrarum aut aduersarii propositionum aut vtrarumque ordine collocata enumeratio". At IV, 5, 3, Quint. rejects the theory that three should be the maximum number of propositions here: "ne illos quidem probauerim qui partitionem vetant vltra tres propositiones extendere"; but at IV, 5, 24 advises against excessive subdivision: "vitanda ... concisa nimium et velut articulosa partitio". Cf. *Rhet. Her.* I, 10, 17: "Eam [enumerationem] plus quam trium partium numero esse non oportet".

784–787 *Siquidem ... in viam* Cf. Quint. *Inst.* IV, 5, 22, on the psychological effectiveness of *diuisio*.

788 *vt dixi* Above, pp. 220–221, ll. 604–605.

796–797 *Fabius status vocat* See Quint. *Inst.* III, 6 for a definition of *status*, the various other terms used for it, and a discussion of the possible types of *status*. This brief reference was inserted in 1534.

797–799 *genus suaviorum ... Demonstratiuum* Quint. discusses the deliberative type of oratory in *Inst.* III, 8, the demonstrative type in III, 7.

797 *proprios ... locos* Quint. discusses these at *Inst.* III, 8, 22 sqq.: "Partes suadendi quidam putauerunt honestum, vtile, necessarium"; III, 8, 27: "An sit autem facile, magnum, iucundum, sine periculo, ad quaestionem pertinet vtilitatis". (Quint. wishes to posit only three basic *loci*: honestum, vtile, possibile.)

799–800 *bonorum ordines* For the *loci* appropriate to the *genus demonstratiuum* see *Rhet. Her.* III, 6–8; Cic. *De or.* II, 84, 341 sqq.; Quint. *Inst.* III, 7, 7–18.

VNDECIMA RATIO

Vndecima locupletandi ratio sumitur ex accumulatione copiosa probationum et argumentorum, quas Graeci *πίστεις* appellant. Nam ad eiusdem propositionis confirmationem variae rationes adhibentur, et rationes aliis argumentis confirmantur.

805 Probationes autem partim sunt *ἔντεχνοι*, id est artificiales, partim *ἄτεχνοι*, id est ab arte semotae. Posterioris generis argumenta ducuntur potissimum a praecudiciis, a rumoribus, a tormentis, a tabulis, a iureiurando, a testibus. Prioris generis sumuntur primum ab his signis, quae finitima sunt *ἀτέχνοις*:
 810 horum alia sunt necessaria, quae *τεκμήρια* vocantur; alia non necessaria, quae *σημεῖα* dicuntur. Deinde ab argumentis, nam haec a signis distinguit Fabius. Quorum aliud est credibile, aliud veluti propensius, aliud non repugnans. Ea plerunque ducuntur a circumstantiis, quae quidem duplices sunt personae ac rei. Personae ferme sunt huiusmodi: genus, natio, patria, sexus, aetas, educatio,
 815 habitus corporis, fortuna, conditio, animi natura, studia, affectatio, antefacta, antedicta, commotio, consilium, nomen; rei sunt haec: causa, locus, tempus, occasio, antecedentia rem, adiuncta, consequentia, facultas, instrumentum, modus.

LOCI COMMVNES

820 Sunt item loci generibus atque etiam partibus causarum omnibus communes. Nam superiores, etiam si tractantur interim et alibi, tamen ad iudiciales controuersias, et in his quidem coniecturales, sunt accommodatiores.

Ducuntur autem generaliter argumenta a finitione seu fine, descriptione, etymologia, quae finitionis ceu species quaedam est, ab his quae ad naturam definitionis pertinent: genere, specie, proprio, differentibus, partitione, diuisione (cuius variae sunt formae: ab exordio, summa, incremento); ab inductione similium, dissimilium; a contrariis, repugnantibus, consequentibus; a relatiuis; a causis; ab euentis; a comparatione, quae trifariam sumitur: a maiore, a minore, a pari; a iugatis.

830 Et si qui sunt alii, nam neque de ordine, neque de numero, neque de
 LB 89 vocabulis satis conuenit | inter scriptores. Scripserunt autem de his copiosissime Aristoteles ac Boetius, satis accurate M. Tullius sed subobscurè, breuissime Quintilianus. Oportebit autem eum qui semet exercet ad eloquentiam singulos excutere locos ac velut ostiatim pulsare, si quid possit elici; vsus
 835 efficiet, vt deinceps sponte occurrant.

Item ab ea quae rursum pluribus locis est communis, fictione; a causae propriis.

- 809 his *C D*: iis *A B*.
 820 atque etiam partibus *D*: *om. A-C*.
 821 interim *D*: *om. A-C*.
 823 descriptione *D*: *om. A-C*.
- 801 VNDECIMA RATIO The content of this section is a compressed and unclear version of Quint. *Inst. V*, 1, V, 9 and V, 10, 8 sqq.
 803 πίστει Quint. *Inst. V*, 10, 8: "Haec omnia generaliter πίστει appellant, quod ... probationem interpretabimur".
 806 έντεχνοι ... έντεχνοι See Quint. *Inst. V*, 1, 1.
 807-808 a praediciis ... testibus See Quint. *Inst. V*, 1, 2. Quint. treats these at length V, 2-7.
 809-811 Prioris generis ... dicuntur A paraphrase of Quint. *Inst. V*, 9, 1-3: "[1] Omnis igitur probatio artificialis constat aut signis aut argumentis aut exemplis. Nec ignoro plerisque videri signa partem argumentorum. Quae mihi separandi ratio haec fuit prima, quod sunt paene ex illis inartificialibus ... [2] altera, quod signa, siue indubitata sunt, non sunt argumenta ... [3] Diuiduntur autem in has duas primas species, quod eorum alia sunt, vt dixi, quae necessaria sunt, alia quae non necessaria. Priora illa sunt quae aliter habere se non possunt, quae Graeci vocant τεκμήρια, quia sunt ένλυτα σημεϊα".
 811 distinguit Fabius Quint. *Inst. V*, 10, 11: "Signum autem quod [Celsus] indicium vocat, ab argumentis iam separavi" (at V, 9, 1-2, see previous note).
 812 credibile ... propensius ... non repugnans See Quint. *Inst. V*, 10, 16.
 813-818 personae ac rei ... modus Er. has inverted Quint.'s order: 'persona' Quint. *Inst. V*, 10, 24-31, 'res' 23. This material has already been used in a different approach to *copia*: 'Octava ratio' (circumstantiae), above, p. 218.
 819 LOCI COMMUNES In spite of the heading (possibly inserted by the printer), this is not a new section, but another aspect of *argumenta*. It is suggested by Quint. *Inst. V*, 10, 53: "quia sunt quidam loci argumentorum omnibus communes"; there is perhaps a memory of an earlier passage V, 10, 20: "Excutiamus nunc argumentorum locos ... Locos appello non, vt vulgo nunc intelliguntur, in luxuriam et adulterium et similia, sed sedes argumentorum, in quibus latent, ex quibus sunt petenda". For general arguments, see Cic. *Inv. II*, 15, 48; *De or. II*, 27, 118.
 828-829 a maiore ... iugatis *B-D*: a iugatis, a maiore, a minore, a pari *A*.
 830-835 Et si qui ... occurrant *D*: *om. A-C*.
 836 Item *D*: Et *A-C*.
- 823-829 *Ducuntur ... iugatis* Er. now simply extracts Quint.'s headings from the text.
 823-825 *Ducuntur ... differentibus* See Quint. *Inst. V*, 10, 54-55. *Descriptio* is not in Quint. as such, but can be read into one of his examples.
 825-826 *partitioe, diuisione* See Quint. *Inst. V*, 10, 63-65.
 826 *exordio, summa, incremento* See Quint. *Inst. V*, 10, 71.
 827 *similium ... consequentibus* See Quint. *Inst. V*, 10, 73-74; 78-79.
 827-828 *a relatiuis* Quint. *Inst. V*, 10, 78: έν των προς ένλληλα.
 828 *a causis; ab euentis* Quint. *Inst. V*, 10, 80: "argumentatio qua colligi solent ex iis quae faciunt ea quae efficiuntur, aut contra, quod genus a causis vocant".
 828-829 *a comparatione ... a pari* See Quint. *Inst. V*, 10, 87.
 829 *a iugatis* See Quint. *Inst. V*, 10, 85.
 830-835 *Et si ... occurrant* This insertion of 1534 has separated the last two items from the rest.
 830-831 *nam neque ... conuenit inter scriptores* As Quint. has indicated several times in his discussion of the various types.
 832 *Aristoteles ac Boetius ... M. Tullius* Aristotle's *Top.* (on sources of argument) was professedly imitated by Cicero in his *Top.*; Boethius translated Aristotle. *Top.* and wrote a commentary on Cicero's.
 832-833 *breuissime Quintilianus* Quint.'s chapter on this material (*Inst. V*, 10) is actually very long. Er. presumably has in mind Quint. *Inst. V*, 10, 91: "Sed mittamus plura, ne in eam ipsam quam vito loquacitatem incidam".
 833-835 *Oportebit ... occurrant* Cf. Quint. *Inst. V*, 10, 122: "cogitent ... neque ... scrutanda singula et velut ostiatim pulsandum, vt sciant an ad probandum id quod intendimus forte respondeant, nisi cum discunt et adhuc vsu carent".
 834 *ostiatim* See *Adag.* 3848, LB II, 1155 C.
 836-837 *fictione ... propriis* Quint. *Inst. V*, 10, 95 and 103 sqq. Er. has now reached the point in Quint. at which he started (above, p. 221, l. 609) i.e. Quint.'s discussion of a sample case involving *causae propriae*.

⟨EXEMPLA⟩

840 Plurimum autem valet ad probationem, atque adeo ad copiam, exemplorum
vis, quae Graeci παραδείγματα vocant. Ea adhibentur aut vt similia, aut
dissimilia, aut contraria; rursum aut vt maiora, aut vt minora, aut vt paria.
Dissimilitudo et inaequalitas constat genere, modo, tempore, loco, caeterisque
845 ferme circumstantiis quas supra recensuimus. Hoc autem genus complectitur
et fabulam, et apologum, prouerbum, iudicia, parabolam seu collationem,
imaginem, et analogiam. Praeterea si qua sunt similia.

Atque horum quidem pleraque solent adhiberi non solum ad fidem facien-
dam, verum etiam ad ornandam rem, ad illustrandam, ad augendam, ad
locupletandam. Ergo si quis ex locis dictis magnam vim supellectilis colligere
850 volet, quantumlibet copiosam orationem poterit efficere; neque tamen erit
inanis verborum congeries, et varietas excludet satietatem. Sed quemadmodum
sint vel inuenienda vel adhibenda, id non est huius instituti persequi, verum si
quis desiderabit, ex Aristotele, Hermogene, Quintiliano petat licebit, qui
diligentissime hisce de rebus conscripsere. Nos ea quae pertinent ad copiam
persequemur, sed paucis, ne librum, non commentarium scribere videamur.

855 Ergo ad parandam copiam exempla primas tenent, siue deliberes, siue
exhorteris, siue consoleris, siue laudes, siue vituperes. Et vt summatim dicam,
siue fidem facere studeas, siue mouere, siue delectare.

Horum igitur vt vim quam maximam maximeque variam comparare et in
promptu habere conueniet, ita varie tractare oportebit. Varietas exemplorum
860 ab ipso genere nonnunquam perpenditur. Sunt enim et antefacta et antedicta;
et publicae gentium consuetudines in exemplis sumuntur; et a discriminibus
autorum, puta ab historicis, a poetis, et ex his a comicis, tragicis, epigrammati-
cis, heroicis, bucolicis; a philosophis, et horum variae sunt sectae; a theologis,
a sacris voluminibus; a diuersitate nationum, quod genus sunt alia Romano-
865 rum exempla et instituta, alia Graecorum, et inter Graecos, alia Lacedaemo-
niorum, alia Cretensium, alia Atheniensium, item alia Afrorum, Hebraeorum,
Hispanorum, Gallorum, Anglorum, Germanorum; rursum a temporis varietate,
nam alia sunt prisca, alia mediae antiquitatis, alia recentia, nonnulla etiam
domestica; praeterea a qualitate rerum, nam quaedam sunt militaria, quaedam
870 ciuilia, et quaedam clementer facta, quaedam fortiter, quaedam sapienter, atque
item de caeteris, nam id quidem est infinitum; postremo e conditione persona-
rum: alia sunt principum, iudicum, parentum, seruorum, pauperum, diuitum,
mulierum, virginum, puerorum.

875 Haec igitur ad vnumquemque locum plurima variaque sunt adhibenda, non
solum ex omni Graecorum ac Latinorum scriptorum genere collecta, verum
etiam ex barbaris annalibus; demum e vulgi rumoribus. Mouent autem
potissimum animos antiqua, illustria, nostratia, domestica, id est suam quae-
que gentem, suum quaeque genus; aut longe minora, vt mulieris, pueri, serui,
barbari.

Porro non variantur modo, verum etiam augentur et crescunt tractatione. Cuius rationes aliquot indicabimus. Primum augentur commendatione. Ea plerunque sumitur vel a rei vel ab auctoris laude, vel gentis, vnde ducitur exemplum. Veluti si quis Lacedaemonicum factum aut dictum adhibeat, 885 praefari poterit: 'Eam gentem sapientia et rei militaris ac ciuilibus disciplina caeteris longe antecelluisse, et exemplis pulcherrimis semper abundasse'. Si quis e Plutarcho citabit exemplum, praefetur licebit: 'Eum autorem vnum

839 *Exempla** *D: om. A-C BAS LB.*

840 *vocant. Ea A B: vocant, et C D BAS LB.*

841 *tert. vt C D: vti A B.*

863-864 *a philosophis ... voluminibus D: om. A-C.*

865 *exempla et instituta D: om. A-C.*

876 *Mouent A-D: Monent BAS LB.*

839-840 *exemplorum vis* *Exempla* were the third category of proof given in Quint. *Inst.* V, 9, 1: "Omnis igitur probatio artificialis constat aut signis aut argumentis aut exemplis". Quint. devotes his next chapter (V, 11) to them. Er.'s treatment of *signa* and *argumenta*, which he obviously found tedious and not very useful, has been perfunctory, but the *exemplum* was congenial to his theory of writing, and he devotes a considerable amount of space to expounding its various forms (pp. 232-258), and to demonstrating how one may build up and use a bank of potential material (pp. 258-269). The basis is provided by Quint.'s chapter, but the material has been recast and greatly expanded, though many of Quint.'s examples have been re-used.

839 *valet ad probationem* Quint. *Inst.* V, 11, 5: "Similitudo [i.e. exemplum] adsumitur interim et ad orationis ornatum; sed ... nunc ea quae ad probationem pertinent exsequar". Er. is not interested here in the corroborative effect of *exempla*, but in their contribution to *copia*.

840 *quae Graeci ... vocant* See Quint. *Inst.* V, 11, 1.

840-841 *similia ... paria* See Quint. *Inst.* V, 11, 5; 9; 22. Er. will give examples of the various types below, 'De parabola', p. 244.

842-843 *caeterisque ... recensuimus* Er. has given other uses of *circumstantiae* in 'Octaua ratio' (p. 218). Here they are a *locus* from which to generate *exempla*. See p. 246, ll. 203-204 for *circumstantiae* in *collatio*. Cf. Quint. *Inst.* V, 11, 13: "Dissimile plures

causas habet, fit enim genere, modo, tempore, loco, ceteris".

844-845 *fabulam ... analogiam* Er. will develop these later: *fabula*, p. 234; *apologus*, p. 254; *proverbium*, *iudicia*, pp. 248 250; *parabola* seu *collatio*, p. 240; *imago*, p. 246; *analogia* (*contentio*), p. 248.

850-851 *Sed quemadmodum ... persequi* Er. will in fact deal with discovery and application to context later (p. 258 sqq.). At the moment his concern is with *copia* and its essential concomitant *varietas*; this has two aspects, subject matter and treatment.

852 *ex Aristotele, Hermogene, Quintiliano* Aristotle deals with various types of *exempla* at *Rhet.* II, 20; by Quintilian, Er. presumably means *Inst.* V, 11, which he is using here.

860 *ab ipso genere* The first aspect of *varietas*: subject matter.

864 *a diuersitate nationum* Cf. above, 'Personae descriptio', p. 208, l. 310 sqq.

881 *crescunt tractatione* The second aspect of *varietas*: different methods of expansion: *commendatio* (p. 233), *amplificatio* (p. 234), *collatio* (pp. 240-248), *expolitio* (p. 252). Er. intertwines his discussion of these with his treatment of types of *exemplum*. For *commendatio*, cf. *De conscr. ep.* (*Exempla quomodo tractanda*), *ASD* I, 2, p. 330.

887 *e Plutarcho ... exemplum* Plutarch was a favourite source for Er., who drew on his essays covering a wide range of topics in moral philosophy, as well as on the *Lives* of famous Greeks and Romans. *Exempla* concerning the Spartans would be available in *Plut. Mor.* (*Apophth. Lac., Inst. Lac.*); *Lyc.*

LB 90 omnium esse grauissimum, quippe qui summam philosophiae scientiam cum
 890 historicorum eloquentia coniunxerit, vt in eo non solum historiae fidem,
 verum etiam autoritatem et iudicium sanctissimi doctissimique philosophi
 spectare oporteat'. Item si quis M. Attilii Reguli ad hostem redeuntis exem-
 plum velit adducere, poterit ad hunc praeloqui modum: 'Inter tam multa
 Romanae virtutis insignia decora nullum vnquam facinus pulchrius extitit aut
 etiam laudatius quam M. Attilii'.

895 Huiusmodi commendatiunculas licebit affingere vel longiores vel breuiores,
 vtcunque locus postulabit. Affingendae sunt autem quae maxime sint ad id
 quod agitur appositae. Veluti si in exemplo desiderabitur fides, autor a
 grauitate fideque commendetur. Si pium videri voles quod adfers, sumatur a
 pietate commendatio. Atque item de caeteris.

900

SECUNDVS MODVS LOCUPLETANDI EXEMPLA

Locupletantur item exempla, si fusius aut latius explicentur, cum exaggeratio-
 nibus atque amplificationibus. Nam qui breuitati studebit, huic satis erit
 exemplum ceu notum verbo significasse, id quod facit M. Tullius pro Milone:
 905 *Neque enim posset ille Hala Seruilius, aut P. Nasica, aut L. Opimius, aut me consule
 senatus non nefarius haberi, si sceleratos interfici nefas esset.* At qui copiam affectabit,
 is id quod gestum sit locupletius narrabit, ita vt fecit in eadem oratione Cicero:
*Pudicitiam cum eriperet militi tribunus militaris in exercitu C. Marii, propinquus eius
 imperatoris, ab eo interfectus est cui vim adferebat.* Et addidit epiphonema: *Facere
 enim probus adolescens periculose quam turpiter perpeti maluit. Atque hunc ille summus*
 910 *vir scelere solutum periculo liberauit.*

Quaquam in his quae ad ostentationem parata sunt, licebit diutius exemplis
 locupletandis immorari, praecipue si res sit huiusmodi, vt aliqua voluptatis
 illecebra retineat auditorem. Quod genus fuerit, si quis persuadere studeat ad
 prudentiam comparandam multum conducere peregrinationes, multarum
 915 rerum inspectionem, in Solonis laude aliquandiu commoratus, et quam
 ciuitatem reliquerit, et quam ob causam, et quae maria transmiserit, et quas
 barbaras nationes quo capitis periculo adierit, et quibuscum sit congressus, et
 quid mirandum conspexerit, et quantum temporis abfuerit, et quanto illustrior
 simul ac sapientior in patriam redierit, fusius poterit enarrare. Cuiusmodi
 920 ferme sunt exempla de Pythagorae atque Apollonii peregrinatione, apud
 diuum Hieronymum in praefatione quam vniuersae scripturae diuinae praepo-
 nunt. Sed huiusmodi rationis commodissimum exemplum est apud M. Tul-
 lium statim in principio secundi De inuentione libri de Zeuside, qui Helenam
 picturus virgines aliquot eximiae formae poposcit, vt ex singulis quod esset
 925 optimum eligens, absolutum formae simulacrum aederet.

DE EXEMPLO FABVLOSO

Atque eadem dilatandi contrahendique ratio locum habet in fabulosis quoque
 exemplis. Nam et fusius et contractius exponi poterunt, si res ac decorum

930 patietur. Verum in his quae omnino fide carent, nisi iocabimur, praefari
 conueniet a viris priscis ac sapientissimis ista non sine causa fuisse conficta,
 neque temere tot iam seculis magno mortalium consensu fuisse celebrata;
 935 deinde quid sibi voluerint interpretabimur. Veluti si quis persuadere velit non
 esse sectandum id a quo natura quis abhorreat, dicet hoc veteres illos ac
 sapientes scriptores et perspexisse prudenter et aptissimo figmento significasse,
 prodita Gigantum fabula, quorum temerarii conatus infeliciter cesserint. Aut si
 quis proponat hominem auarum tam non habere quod habet quam id quod
 non habet, praefatus adhibebit Tantali fabulam. Si proponat viri sapientis esse
 940 munus vt animi motus ratione iudicioque coherceat, allegabit quod est apud
 Homerum primo libro Iliadis de Achille, iam manum admouente capulo, et
 Pallade a tergo reuocante. Item si quis proponat veram virtutis laudem non
 parari, nisi qui sit multis iactatus casibus variisque exercitus periculis, cum
 huiusmodi quam diximus praefatione, Vlysem adducet Homericum.

Quanquam autem non vbique perinde obuia est allegoriae ratio, tamen illud

892 praeoqui *C D*: proloqui *A B*.

895 affingere *A D*: effingere *B C*.

901 explicentur *C D*: explicantur *A B*.

904 posset scripsi *sec. Ciceronem*: possit *A-D*
BAS LB.

915 inspectionem *B-D*: circumspectionem *A*.

891-892 *Reguli ... exemplum* The famous story of Regulus who, rather than break his word, returned to face torture and death at the hands of the enemy, may be found e.g. in *Cic. Off.* III, 26, 99-100, and in a long digression in *Sil.* VI, 62-551.

903 *Cic. Mil.* 3, 8 (Ahala), quoted *Quint. Inst.* V, 11, 16 (Ahala). Servilius Ahala, Scipio Nasica and Opimius are all *exempla* of men in authority who were responsible for the murder of persons they considered politically dangerous.

907-910 *Pudicitiam ... liberauit* *Cic. Mil.* 4, 9, quoted *Quint. Inst.* V, 11, 15. Er. has inverted *Quint.*'s two sections on the brief and copious treatments.

921-922 *in praefatione ... praeponunt* *Hier. Epist.* 53, to Paulinus, subtitled *De studio scripturarum*.

922-925 *commodissimum exemplum ... aederet* *Cic. Inv.* II, 1, 1-3; the point here is that *Cic.* sets out the story in detail.

926 *DE EXEMPLO FABVLOSO* See *Quint. Inst.* V, 11, 17-21, on *exempla* taken "ex poeticis fabulis".

929 *nisi iocabimur* See below, p. 257, l. 484 sqq.

929-931 *praefari ... celebrata* *Quint. ad loc.* (V, 11, 18) quotes *Cic. Mil.* 3, 8: "hoc ... non sine causa etiam fictis fabulis doctissimi homines memoriae prodiderunt ...".

923 *Zeuside C D BAS*: zeuzide *A*, non liquet *B* (?Zeuçide), Zeuxide *LB recte*.

928 decorum *D*: decor *A-C*.

937 proponat *C D*: proponas *A B*.

938 coherceat *C D BAS*: corceat *A B LB*.

932 *quid sibi voluerint* The real, i.e. allegorical meaning; see below, l. 943 sqq.

935 *Gigantum fabula* See above, p. 106, l. 947-936-937 *hominem ... non habet* Cf. *Publil. Syr.* 628 Meyer, quoted below, p. 251, l. 327; see above, p. 161, n.ll. 311-313.

937 *Tantali fabulam Adag.* 1514 (Tantali poenae), *ASD* II, 4, pp. 28-30.

938-939 *apud Homerum* See *Hom. Il.* I, 188 sqq.; *Adag.* 1001 (Festina lente), *LB* II, 397-407.

943-984 *Quanquam autem ... paucisque deprehensam* A digression follows on the allegorical interpretation of literature (i.e. mainly poetry). This had a long history. By at least the fifth century B.C. elements in the Homeric poems which were by now unacceptable in their literal meaning were accommodated to contemporary sensitivities by means of allegory. The Stoics contributed much to this development, often introducing explanations that supported their philosophical tenets. The Christian church inherited the procedure also from the Jewish tradition, where it was applied to the scriptures of the Old Testament. Applied to classical literature, it provided the church, both in antiquity and later, with a means of 'decontaminating' its dangerous and pagan elements. See *Enchir.*, *LB* V, 7 sq.

extra controuersiam est apud antiquitatis peritos, in omnibus veterum poeta-
 rum figmentis subesse allegoriam: vel historicam, velut in pugna Herculis cum
 945 Acheloo bicorni; vel theologicam, vt in | Proteo se vertente in omnes formas,
 LB 91 aut Pallade e Iouis cerebro nata; vel physicam, vt in fabula Phaethontis; vel
 moralem, velut in his quos Circe poculo et virga sua verterat in bruta animalia;
 nonnunquam vnum atque alterum allegoriae genus permixtum. In quibusdam
 950 haud magni negotii est allegoriae sensum deprehendere. Quis enim non
 intelligit (nam de his quae ad mores attinent magis libet exempla ponere), Icarum
 in mare delapsi figmentum admonere ne quis altius efferatur quam pro sorte
 sua? Sic nimirum fabula Phaethontis monet ne quis munus administrandum
 suscipiat maius quam pro viribus. Sic Salmoneus in Tartara datus praeceptum
 955 docet non esse aemulandum quod longe supra fortunam nostram habeatur. Sic
 Marsias excoriatus docet non esse certandum cum potentioribus. Quid autem
 aliud sibi vult Danaes auro deceptae fabula, nisi quod et Flaccus interpretatur:
 nihil tam esse munitum quod non expugnetur pecunia, nihil tam incorruptum
 quod non muneribus vitietur? Quid Herculis labores, nisi sudoribus ac
 960 iuuandis aliis famam immortalem parari? Quid Midae votum, nisi auaros et
 insatiabiles suis ipsorum opibus praefocari? quid iudicium, nisi dotibus ingenii
 cum pecuniae studio nequaquam conuenire? Quid Bacchus a fulmine flagrans
 in Nympharum aquas iniectus, nisi vini ardorem sobrio elemento restinguen-
 dum esse? (Quod Graeco etiam epigrammate testatum est.) Quid innuit Circes
 965 fabula, veneficiis homines vertentis in feras, nisi eos qui nequaquam ratione
 ducuntur, id quod hominis est proprium, sed totos sese dederunt turpibus
 affectibus, iam praeter hominis vocabulum nihil hominis habere, sed ad
 pecudum degenerasse naturam, puta libidine in vrsos, somnolentia ignauiaque
 in sues, ferocia in leones, atque item de consimilibus? Quid Vlysses, qui solus
 970 poculo epoto virgaque monstrifica percussus non est mutatus, nisi firmum
 illum et constantem sapientis habitum, qui nec frangi terroribus nec vllis
 affectuum illectamentis ab honesto potest abduci? Quid lotus semel gustata iam
 non sinens abire socios, nisi dulce blandumque turpium voluptatum venenum,
 a quo non admodum difficile sit abstinere, relinquere posteaquam gustaris,
 975 difficillimum? Quid Sirenum cantus, nisi assentationem, vt rem omnium
 blandissimam, ita et pestilentissimam? Quid Scylla et Charybdis angusto inter
 sese discrimine distantes, nisi virtutis viam angustam esse, hinc atque hinc
 finitimis instantibus vitiis, puta inter luxum et sordes frugalitatem? Inter quae
 sic est moderanda vitae ratio, vt quoniam medium in omnibus exacte tenere
 980 difficillimum est, eo potius vergas, vbi minus sit periculi, quemadmodum fecit
 Vlysses. Quid moly, radice nigra sed flore lacteo, herba mortalibus inuentu
 difficillima, nisi sapientiam, ad quam primus aditus arduus est ac sudoris
 plenus, fructus suauissimi? Quid item ramus ille aureus apud Maronem, nisi
 sapientiam in abdito sepositam paucisque deprehensam?
 985 Sed ne longiores simus, huius generis interpretationum quantamlibet vim
 suppedabit Eustathius, enarrator Homeri. Nos quoque quondam adolescentes
 hisce de rebus nonnihil attigimus in libris quos inscripsimus Ἀντιβαρβάρους.

- 944 est *C D*: *om. A B*.
- 945-949 vel historicam ... nonnunquam *D*: vel historicam, vel theologicam, vel physicam, vel moralem, nonnunquam *A-C*.
- 951 his *C D*: iis *A B*.
- 962 flagrans *D*: conflagrans *A-C*.
- 963-964 restinguendum *C D*: restringendum *A B*.
- 945-946 *in pugna* ... *bicorni* According to Strabo X, 2, 19, this story referred to a king who lost one wing, 'cornu', of his army in a battle with Hercules.
- 946 *in Proteo* ... *formas* See Serv. *Comm. Georg.* IV, 399 (on the binding of Proteus): "[prudentia] tunc potest suas vires tenere cum fuerint illa religata, id est cum quis caruerit omnibus vitiis. Vnde sacerdotem hunc dicit posse vaticinari, et suscipere diuinitatem, cum religata in eo fuerint ignea cupiditas, siluestris asperitas, lapsus animi, aquarum mobilitati similis".
- 947 *Pallade* ... *nata* For the myth of Pallas' birth, springing full-grown and armed from the head of her father Zeus, see A.B. Cook, *Zeus*, 3, Cambridge, 1914/40, p. 660 sqq. The Stoics interpreted her as representing primitive thought. For various allegorizations see Cic. *Nat.*, ed. A.S. Pease, Cambridge (Mass.), 1955, I, 15, 40-41, pp. 276-279.
- fabula Phaethontis* The story was taken to refer to the destruction of the world by a general conflagration; see Lucr., ed. C. Bailey, vol. III, Oxford, 1947, p. 1377 (comm. on V, 396-405). Below, ll. 953-954, Er. quotes a moral interpretation.
- 948 *Circe* See below, l. 964 sqq., for the interpretation, again derived from the Stoics.
- 951 *Icari* See above, p. 106, n.ll. 946-947; Ov. *Met.* VIII, 223-225: "puer ... caelique cupidine tractus / Altius egit iter".
- 954 *Salmoneus* ... *praeceps* Verg. *Aen.* VI, 585-594: "Vidi et crudelis dantem Salmoneus poenas / Dum flammis Iouis et sonitus imitatur Olympi ... [592] at pater omnipotens ... [594] praecipitem ... immani turbine aedit".
- 956 *Marsias excoriat* Marsyas presumed to challenge Apollo to a musical contest, which of course the god won; Marsyas was flayed alive; see Ov. *Met.* VI, 382 sqq.
- 957 *Flaccus* See Hor. *Carm.* III, 16.
- 959 *Herculis labores* For the allegorical interpretation of the labours of Hercules, see *Adag.* 2001, *ASD* II, 5, pp. 23-41.
- 960-962 *Midae* ... *conuenire* Midas of the famous 'golden touch': even his food
- 969 *ferocia C D*: *ferocitate A B*.
- 981 *lacteo, herba mortalibus A*: *lacteo herba, mortalibus B-D BAS LB*.
- 982 *aditus arduus A-D*: *arduus aditus BAS LB*.
- 984 *paucisque A-D*: *paucis BAS LB*.
- 985 *quantamlibet C D*: *quantumlibet A B*.
- 986 *quoque A-D*: *om. BAS LB*.
- turned to gold and choked him; he was delivered from this curse, brought upon him by his silly wish, but made another bad decision: he judged Pan's playing to be superior to Apollo's, and was punished with ass's ears, symbolic of his stupidity. See *Adag.* 267 (Midas auriculas asini) and 624 (Annulus aureus in naribus suis), *LB* II, 138 B-F; 271 F-272 C.
- 964 *Graeco etiam epigrammate* See *Anth. Pal.* IX, 331; *Adag.* 1196 (Perdidisti vinum infusa aqua), *LB* II, 481 F-482 C.
- 964-972 *Circes fabula* ... *abduci* For the original story, see Hom. *Od.* X, 203 sqq.
- 972 *lotus semel gustata* See Hom. *Od.* IX, 83 sqq.; *Adag.* 1662 (Lotum gustauit), *ASD* II, 4, p. 126.
- 975-976 *Sirenum cantus* ... *pestilentissimam* See Hom. *Od.* XII, 165 sqq.; Cic. *Lael.* 25, 91: "nullam in amicitii pestem esse maiorem quam adulationem, blanditiam, assentationem". Otto 1657.
- 976 *Scylla et Charybdis* See Hom. *Od.* XII, 201 sqq.; *Adag.* 404 (Euitata Charybdi in Scyllam incidi), *LB* II, 183 A-184 C.
- 981-982 *moly* ... *difficillima* Ov. *Met.* XIV, 291-292: "Pacifer huic dederat florem Cyl- lenius album: / Moly vocant superi; nigra radice tenetur"; Hom. *Od.* X, 305-306: Μῶλυ ... χαλεπὸν δέ τε ὀρύσσειν / Ἀνδράσι γε θνητοῖσι. Cf. Ep. 2432, ll. 13-17: "liberallium disciplinarum radices quidem subamaras esse, fructus vero dulcissimos. Quod idem rectius, utpote poeta, significare videtur Homerus quum, depingens moly ... ait eam radice nigra esse sed flore lacteo candidoque".
- 983 *ramus ille aureus* Verg. *Aen.* VI, 136 sqq.: "Latet arbore opaca / Aureus ... ramus / ... [146] namque ipse volens facilisque sequetur / Si te fata vocant; aliter non viribus vllis / Vincere nec duro poteris conuellere ferro".
- 986 *Eustathius* The twelfth century scholar and ecclesiastic who wrote, among other things, a vast allegorical commentary on the Homeric poems.
- 987 Ἀντιβαρβάρους The *Antibarb.* was not published by Er. until May 1520, but the

Porro in hoc genere molliora sunt ea quae a poetis in hoc ipsum ficta constat, velut quae ad imitationem humanae vitae diis affingunt: quod genus, cum Martem a Vulcano vinculis irretitum facit Homerus; cum Iupiter ἀγκυλομήτης emisso somnio spem iniicit capiendae Troiae, cum longe aliud ageret: nam haec regum ars est, quosdam rumores data opera in vulgus spargere, cum multo aliud apud se destinarint.

Atque his etiam molliora, quae sic a poetis celebrata sunt, vt ad historiam, non ad fabulas possint referri: qualis est Orestes parricida cumque hoc Pyladis amicitia, sunt enim qui rem gestam affirmant; qualis Alcestis mariti mortem sua redimens, cuius etiam meminit Valerius Maximus; item Codri ac Menoecei mors Q. Curtii Deciorumque factis annumeratur; et inter amicorum paria Theseus et Pirithous, Castor et Pollux referuntur; qualis item Arion a delphino reuectus in patriam, nam diuus Augustinus historiam autumat. Certe apud Vergilium ac praecipue Lucanum non dubium quin pleraque ad historiam pertineant. Quanquam et Herodoti pleraque fide carent, | et Xenophon Cyropaediam magis ad exemplum instituendae vitae quam ad fidem historiae scripsit. Quae si pro veris accipiantur, fide valent; sin pro fictis, cum sint a sapientissimis ac probatissimis autoribus prodita, hoc ipso valent, quod ab iis conficta sint quorum autoritas praecepti vigorem obtinet. Contra sunt apud poetas exempla certae atque historicae fidei, de Scipione, de Annibale, de Augusto, de Pompeio, de Iulio.

Sunt rursus alia, quae nullus inficias eat esse conficta, sed quoniam constat in hunc ipsum vsum esse conficta, et a magnis conficta autoribus, nimirum exempli pondus habent. Quo de genere sunt Inuidia dea, Fama, Ate, Litae, de quibus supra mentio facta est. Praeterea personae quae in dramaticis aut mixtis poematis inducuntur, praesertim in comoediis, cum quibus dialogi multum habent affinitatis. Etenim si quis suadeat cauendum esse parentibus ne, si quid peccent, testibus liberis peccent, nonne exempli vim habebit Clitipho in Sene seipsum excruciente, loquens ad hunc modum:

*Perii, is mihi vbi adbibit plus paulo, sua quae narrat facinora!
Nunc ait 'Periculum ex aliis facito, tibi quod ex usu siet',
Astutus. Nae ille haud scit quam mihi nunc surdo narret fabulam.*

Aut si quis suadeat iuxta sapientis responsum, aequalem esse ducendam vxorem, alioqui non vxorem duci sed heram, si pauper diuitem adiunxeris, nonne exempli instar habebit Chremes in Phormione, Nausistratam perinde vt dominam timens? Item si quis suadeat neque firmam satis neque tutam pauperi cum opulentis esse amicitiam, nonne pro exemplo valebit Euclio in Aulularia Plautina, loquens ad hunc modum, pauper Megadori diuitis deprecans affinita-

990-991 ἀγκυλομήτης D: ἀγκυλομήτης A-C.

995 Orestes C D: Horestes A B.

997 etiam meminit C D: meminit etiam A B.

3 Cyropaediam C D: Cyropaedian A B.

5 autoribus C D: authoribus A, auctoritas B.

6 autoritas C D: autoritas A, auctoribus B.

13 in D: *om. A-C BAS LB.*

22 habebit *A-D BAS*: habebitur *LB, vide*

first draft was written about 1487, and a revision about 1494–95. A further reworking was among the papers Er. left in Italy with Richard Pace at Ferrara in 1508, which were later entrusted to Richard Thale and lost to Erasmus. In spite of repeated requests Er. had not recovered the Ms. at this time, in fact he never recovered the complete text. (See K. Kumaniecki, Introduction to *Antibarb.*, *ASD* I, 1, p. 7 sqq.) These words seem to have been written some years before publication of *De copia*; if Er. were here asserting authorship of the missing *Antibarb.*, one would expect the remark to be of a less incidental nature.

988–993 *ea quae ... destinant* Er. now gives examples of passages which the authors themselves intended to be allegorical: Hom. *Od.* VIII, 266 sqq.; *Il.* II, 1 sqq.

994 *his etiam molliora* Next come fictional examples from poetry, so famous as to be equated in people's minds with real events.

995–996 *Orestes ... Pyladis amicitia* See Euripides' plays *Or.* and *Iph. T.*

996–997 *Alcestis ... redimens* The subject of Eur. *Alc.* Alcestis also appears in Valerius Maximus' collection of *exempla* for the use of speakers: *Factorum ac dictorum memorabilium libri IX*, IV, 6 (De amore coniugali). Alcestis and her husband Admetus are here cited in contrast to several real Roman married couples where the husband chose death rather than live without his wife. This context gives Alcestis an appearance of historicity.

997–998 *Codri ... Deciorumque* These five were all heroes who died for their country. Curtius and the two Publii Decii appear in Liv. VII, 6; VIII, 9; X, 28; also in Val. Max. (see previous note) at V, 6 (De pietate erga patriam), 5–6. Codrus, an early king of Athens, and Menoecus, a Theban hero, are presumably both taken as legendary (for Menoecus see Eur. *Phoen.* 905 sqq.); they appear with the daughters of Erechtheus and Iphigenia (other persons who sacrificed themselves) in Cic. *Tusc.* I, 48, 116.

999 *Theseus ... Pollux* The exploits of Theseus, the semi-legendary king of Athens, with his friend Pirithous, are recounted in Plut. *Thes.* 30–31; Castor and Pollux, 'The Heavenly Twins', are cited at Val. Max. V, 5 (De benevolentia fraterna), 3.

1000 *Augustinus* See Aug. *Civ.* I, 14, though Aug. does not specifically confirm the his-

comm. ad loc.

toricity of the story. In fact, its plausibility was one of the standard themes for treatment in the exercise known as 'refutation and confirmation' (*ἀνασκευή* and *κατασκευή*); see Hermog. *Progym.* 5, 28.

1000–6 *Certe apud Vergilium ... obtinet* Furthermore, even in poetry, Er. now says, some passages relate to real historical personages. By contrast, some things in the historians are to be taken as fictional. Er. had on the whole no high opinion of ancient historians. He criticises Herodotus and Xenophon for untruthfulness in his *Vita Hier.*, Ferguson, p. 135, l. 40 sqq.; and in *Ciceron.* (1528), *ASD* I, 2, p. 645, ll. 3–8, he censures ancient historians for lack of 'fides', calling Herodotus 'fabulosus'. Nonetheless, they can still be the source of *exempla*, either because some people believe the stories to be true, or because the fact that they occur in an ancient writer gives them a certain validity and authority.

6–8 *Contra ... Iulio* These lines pick up l. 1000. Er. now gives examples of historical personages appearing in epic poetry: Scipio and Hannibal in Sil. *Punica*; Augustus in various places in Verg. *Aen.* (and also *Georg.*); Pompey and Caesar in Lucan. *Bellum civile.*

9–12 *Sunt rursus alia ... facta est* Abstract figures can also function as *exempla*. See above, p. 206, ll. 279–283.

12–13 *personae quae ... inducuntur* Er. now treats fictional characters in drama as *exempla*.

12–14 *mixtis ... affinitatis* This seems to echo Aristot. *Poet.* I, 7–9 (1447 b), where Aristot. says that imitative representations may be presented in (a) a poetic medium, employing either a single metre or several mixed together, or (b) a prose medium, as e.g. in mimes and dialogues. (Tragedy and comedy both employ a mixture of metres, but Er. is thinking only of his favourite genre of Roman comedy, from which he proceeds to draw most of his *exempla*.)

15 *Clitipho* In Ter. *Heaut.* 220–222.

20 *sapientis responsum* Pittacus, one of the Seven Sages of Greece, quoted in Diog. Laert. I, 79–80; *Adag.* 701, *LB* II, 302 A–B.

22 *instar habebit* For 'instar habere', 'have the value of', see e.g. Cic. *Off.* III, 3, 11: "vt omnia ... vix minimi momenti instar habent". 'Instar esse' is also found.

24 *Euclio* In Plaut. *Aul.* The text is quoted above, p. 92, ll. 644–646.

tem: *Venit hoc mihi in mentem* etc. (nam locus notissimus est). Rursum vbi disseras improbe facere parentes qui saeuiunt in liberos delinquentes, cum ipsi senes peccent grauiora, nonne recte citabitur modo dicta Nausistrata, loquens hoc pacto:

30 *Adeo indignum tibi videtur, filius*
Homo adolescens si habet vnam amicam, tu vxores duas?
Nihil pudet. Quo ore illum obiurgabis? Responde mihi.

Sed nae ego ineptus vnum aut alterum exemplum profero, cum tota comoedia nihil aliud sit quam humanae vitae simulacrum. Poteram item e tragoediis,
 35 eclogis, dialogis similes formas proferre. Sed in commentario abunde satis arbitror viam ingeniosis indicasse.

Equidem existimo exempla non solum de his quae diximus, verum etiam a mutis animantibus atque etiam inanimis recte sumi. Quanquam videntur ad
 40 *ὁμοίωσιν* magis pertinere, veluti si quis proposita descriptaque formicarum industria ad rem labore parandam adhortetur; aut si quis exposita apum politia, homines ad legum ac disciplinae ciuilis obseruationem extimulet; aut si qui ab impietate in parentes reuocet, proferat ciconiae pullos, qui parentes aetate defectos vicissim alere ac gestare dicuntur; aut si adhortans ad pietatem
 45 erga liberos, adducat asinam per medios ignes succurrentem pullis suis; aut si quis detestetur ingratitude, adducto exemplo leonis, cuius ex Apione meminit Gellius, et draconis, qui nutricium a latronibus obsessum eripuit, autore Plinio; aut si reprehendens hominem ab amicitia alienum, qui nec amet vllum nec a quoquam ametur, delphini proferas exemplum, puerum adamantis, aut aquilae virginis amore flagrantis, aut magnetis ferrum ad se trahentis.

50 Sed hisce de rebus plura fortassis, vbi de parabola disputabimus. Nunc ad institutum.

TERTIVS MODVS LOCVPLETANDI EXEMPLA

Dilatantur exempla vtriusque generis, hoc est tam fabulosa quam historica, praeter iam dictos modos etiam parabola, quam eandem *ὁμοίωσιν* vocant,
 55 Cicero collationem vertit; tum comparatione siue contentione.

Parabola est, cum accommoda similitudo quod adductum est exemplum ostendit aut simile esse, aut dissimile, aut contrarium. Simile, vt: 'Non aliter quam Camillus rem Romanam, a Gallis oppressam et in extremam perniciem adductam, sua virtute depulsis barbaris restituit, ita Laurentius Latinas literas
 60 inscitia fere barbarorum deprauatas, obrutas, extinctas, in pristinum nitorem velut ab inferis reuocauit'. Dissimile, vt: 'Non par gratia debetur Laurentio et Camillo, propterea quod hic pietate adductus, capitis sui periculo patriam a barbaris liberauit, ille famae cupiditate commotus, vel potius quam plurimos taxandi libidine, linguam Latinam non oppressam restituit, sed ad certas quasi
 LB 93 leges | redegit, quae felicius ex eloquentium autorum lectione discebatur'.

- 66 *Contrarium: Marcellus ornamenta Syracusanis hostibus restituit, Verres eadem sociis abstulit.* (Pugnant enim 'restituere' cum 'auferendo', 'hostes' cum 'sociis'.) Item: *Brutus occidit liberos, prodicionem molientes, Manlius virtutem filii morte mulctavit*; et apud Vergilium: *At non ille, satum quo te mentiris, Achilles | Talis in hoste fuit.*

34 e A C D: de B.
 35 eclogis C D: eglogis A, aeglogis B.
 41-44 aut si ... pullis suis D: om. A-C.
 45 Apione D: Appione A-C.
 49 se B-D: sese A.
 55 tum B-D: om. A.
 58 oppressam B-D: oppressis A.
 60 fere B-D BAS LB: vere A *rectius fortasse.*
 66-69 *Contrarium ... mulctavit D: Haec*

28 *Nausistrata* Ter. *Phorm.* 1040-1042 (Adeone indignum hoc tibi ... Nil pudere).

34 *humanae vitae simulacrum* See above, p. 216, l. 504.

35 *eclogis* I.e. pastoral poetry, which has similarities with the ancient mime, depicting scenes from ordinary life through dialogue.

37-41 *a mutis ... extimulet* Quint. *Inst.* V, 11, 23-24: "Sed et a mutis atque etiam inanimis interim [simile] huius modi ducitur ... si ad curam reipublicae horteris, ostendas apes etiam formicasque ... in commune tamen laborare".

38-39 *ad ὁμοίωσιν* See next section, "Tertius modus locupletandi exempla".

42-43 *ciconiae pullos ... dicuntur* Information provided by Aristoph. *Av.* 1353-1357; Aristot. *Hist. an.* IX, 13. See also *Adag.* 901 ('Αντιπελαργεῖν), LB II, 367 D-368 D.

44 *asinam ... pullis suis* Plin. *Nat.* VIII, 68, 169: "Per ignes ad fetus [asinae] tendunt".

45-49 *ingratitudeinem ... flagrantis* Several of these examples of 'gratitude' appear in *Adag.* 2601 (Scarabaeus aquilam quaerit), ASD II, 6, p. 410, l. 350 sqq.

45-46 *exemplo leonis ... Gellius* Gell. V, 14, the story of Androclus and the lion.

47 *autore Plinio* See Plin. *Nat.* VIII, 22, 61.

48-49 *delphini ... adamantis* Plin. *Nat.* IX, 8, 24 sqq.

49 *aquilae ... flagrantis* Plin. *Nat.* X, 6, 18 (an example used again below, p. 256, ll. 449-450).

magnetis See *Adag.* 656 (Omnes attrahens, vt magnes lapis), LB II, 283 E-284 B.

50 *de parabola disputabimus* Below, p. 244.

54-55 *parabola ... contentione* In pp. 240-248 Fr. appears to treat *collatio*, *comparatio*, *contentio* and their cognate verbs as synonymous expressions equivalent to *parabola*,

inuersa habent A-C Item: Brutus occidit liberos prodicionem molientes, Manlius virtutem filii morte mulctavit. *Contrarium: Marcellus ornamenta Syracusanis hostibus restituit, Verres eadem sociis abstulit.* Pugnant enim restituere cum auferendo, hostes cum sociis.

69 Achilles B-D: Achille A.

not as varieties of it.

55 *Cicero ... vertit* See Quint. *Inst.* V, 11, 23: "Nam παραβολή, quam Cicero collationem vocat [*Inv.* I, 30, 49], longius res quae comparentur repetere solet".

57 *Simile, vt* Er.'s example of the first type of comparison, *a simili*, is taken from Valla himself, who, in the preface to his *Elegantiae*, likened his own endeavours to the achievements of Camillus. The *similitudo a dissimili* which follows could be simply a demonstration of arguing the other side of a case; cf. the contrasting treatments of Socrates, below, p. 262, l. 631 sqq. J. Tracy, *Erasmus: the growth of a mind*, Geneva, 1972, p. 160, thinks, however, that Er.'s earlier enthusiasm for Valla had by this time diminished, and that these are genuine criticisms. Valla's tone in *Eleg.* is certainly provocative and contemptuous. As for the opposition rules/experience by reading (l. 65), see Ep. 1211 (1521), ll. 519-521: "[Coletus] recte loquendi copiam non ferebat peti e praecceptionibus grammaticorum: quas asseuerabat officere ad bene dicendum, nec id contingere nisi evoluendis optimis autoribus". Er. himself in Ep. 1115 (1520), ll. 29-34, proposed a middle view: both have their part to play.

66-69 *Contrarium ... mulctavit* Examples taken from Quint. *Inst.* V, 11, 7. A-C (see app. crit.) follow Quint.'s text, making the Brutus example a specimen of *dissimile*; D inverts the examples, so that Brutus now appears as *contrarium*. - For Marcellus see Cic. *Verr.* 2, IV, 55, 123; for Manlius see Liv. VIII, 7, 1 sqq.

69-70 Verg. *Aen.* II, 540-541, quoted Quint. *Inst.* V, 11, 14 (an example of *contrarium*).

Porro comparatio demonstrat id quod adductum sit aut par esse aut minus aut maius. Minus, vt: 'Si propter matrimonia violata vrbes euersae sunt, quid fieri adultero par est?'. Item: *Maiores nostri saepe pro mercatoribus ac nauicatoribus iniuriosius tractatis bella gesserunt; vos, tot ciuium Romanorum milibus vno nuncio*
 75 *atque vno tempore necatis, quo tandem animo esse debetis? Legati quod erant appellati superbius, Corinthum patres vestri, totius Graeciae lumen, extinctam esse voluerunt; vos eum regem tutum esse patiemini, qui legatum populi Romani consularem vinculis ac verberibus atque omni supplicio excruciatum necauit? Par, vt apud eundem Cicero-*
 80 *nem: Etenim mihi ipsi accidit vt cum duobus patriciis, altero improbissimo, altero modestissimo atque optimo viro, peterem; superavi tamen dignitate Catilinam, gratia Galbam.* Maius, vt pro Milone: *Negant intueri lucem esse fas ei qui a se hominem occisum esse fateatur. In qua vrbe tandem hoc homines stultissimi disputant? Nempe ea, quae primum iudicium vidit de capite M. Horatii fortissimi viri, qui, nondum libera ciuitate, tamen populi Romani comitiis liberatus est, cum sua manu sororem interfectam*
 85 *esse fateretur.*

Ergo in eo quod proprie vocatur exemplum (est autem rei gestae, aut perinde vt gestae, vtilis ad persuadendum commemoratio), aut breuissime significatur, quod genus est illud diui Hieronymi: *Memento Daretis et Entelli*; aut latius per collationem accommodatur per simile, dissimile, contrarium, par,
 90 maius et minus. Atque ea collatio sumitur ab omnibus rerum ac personarum circumstantiis. Adiuuatur autem et orationis artificio, cum, verbis ac figuris ad id accommodis, alia consulto eleuantur, alia attolluntur.

Porro qui copiosissime volet exemplum tractare, is singulas similitudinis aut dissimilitudinis partes explicabit atque inter sese comparabit, quemadmodum
 95 facit M. Tullius in exemplo quod superius retulimus, de legato occiso. Subiicit enim partium collationem: *Illi libertatem ciuium Romanorum imminutam non tulerunt; vos vitam ereptam negligetis? Ius legationis verbo violatum illi persecuti sunt; vos legatum omni supplicio interfectum relinquetis? Videte ne, vt illis pulcherrimum fuit tantam vobis imperii gloriam relinquere, sic vobis turpissimum sit, id quod accepistis,*
 100 *tueri et conseruare non posse.*

Quod tamen quantumlibet copiose licebit facere, si quis plures circumstantias inter se componat; veluti si quis hortetur aliquem vt filii mortem moderate ferat, et ex ethnicorum exemplis mulierem aliquam obiiciat quae plurium liberorum mortem fortiter tulerit, post enarratam rem ita comparabit: 'Quod
 105 mulier imbecilla potuit, tu vir barbatus non feres? Illa cum sexu vicit et affectum matris, tu ab altero superaberis? Illa complurium liberorum iacturam animo infracto pertulit, tu vnum extinctum inconsolabiliter defles? Adde quod illius filii simul omnes naufragio perierunt, morte videlicet ingloria, tuus in bello fortiter pugnans occubuit. Illa non habebat cui filios honeste imputaret,
 110 tu filium impendisti patriae. Illi vere totique perierunt, tuus immortalis gloria semper victurus est. Illa naturae gratias agebat, quod aliquando tot liberorum mater fuisset, tu tantum meministi te optimum perdidisse filium. Illa non habebat sartiendae orbitatis spem, quippe maior quam vt vterum iam ferre posset, tibi et vxor foecunda et aetas etiamnum integra valensque. Ergo quod

- 115 barbara muliercula praestitit, tu vir Romanus non praestabis? Quod contem-
nere potuit literarum imperita, hoc te tot praeditum literis, tantum philoso-
phiae professorem frangit? Denique quam animi fortitudinem praestitit
pagana, hanc homo christianus non exhibebis? Illa credens post rogum nihil
superesse, tamen luctum indecorum existimavit: tu doctus eos demum vere
120 vivere qui cum laude excesserint ex hac vita, sine fine clamas tibi periisse

73 pro *D*: om. *A-C*.

76 extinctam *D*: extinctum *A-C*.

77 tutum *C D*: tum *A B*.

82 ea *C D*: in ea *A B*.

103 ex ethnicorum *D*: e gentilium *A-C*.

105 sexu *D*: natura *A-C*.

114 posset *C D*: possit *A B*; etiamnum *D*:
etiamdum *A-C*.

118 exhibebis *BAS LB*: exhibebit *A-D*.

71 73 *Porro ... par est* Quint. *Inst.* V, 11, 9:
“... sic interim [exempla] ex maioribus ad
minora, ex minoribus ad maiora ducuntur.
Vrbes violata propter matrimonia euersae
sunt; quid fieri adultero par est?”, where
Quint.’s wording shows more clearly the
movement *vrbes ... adulter*.

73–78 *Item ... necavit* Cic. *Manil.* 5, 11, an
example not in Quint., added by Er.

78–81 *apud eundem Ciceronem ... gratia Galbam*
Cic. *Mur.* 8, 17, quoted Quint. *Inst.* V, 11,
11. The point of similarity (“par”) lies in the
fact that Cicero achieved political promi-
nence like some other persons mentioned a
few lines before, without being a member
of a noble and well-connected family. This
is clear in the context of the complete
passage.

81 *Mainus, ut pro Milone* Cic. *Mil.* 3, 7, quoted
Quint. *Inst.* V, 11, 12. The horror roused
by the crime of murder is undercut by a
reminder of the famous acquittal in the first
recorded murder trial at Rome of the hero
Horatius, who openly admitted the murder
of his own sister.

86 *proprie vocatur* Er. will separate the ‘para-
bola’ from the exemplum, below, p. 244, l.
145 sqq.

88 *illud diui Hieronymi* Hier. *Epist.* 102, 2,
referring to Verg. *Aen.* V, 387 sqq., where
the old but experienced Entellus defeats in
a boxing match the younger bragging Dares.

89–90 *aut latius ... et minus* A summary of the
previous material. Cf. above, p. 232, ll.
840–841.

92 *eleuantur ... attolluntur* Er. will return to
‘eleuatio’ and ‘exaggeratio’ below, p. 248, l.
256 sqq. Cf. above, Book I, chs. 27–29, pp.
73–74.

95–96 *M. Tullius in exemplo ... Subiicit enim*
See the quotation above, l. 73. In the
following section (*Manil.* 5, 11–12), quoted

here, Cicero reinforces his appeal to the
emotions with a string of juxtapositions.

102–122 *veluti si quis ... Deo repugnans* No pre-
cise antecedent for this extended compari-
son has been traced, though its rhetorical
techniques may be paralleled in earlier writ-
ers. The tone and style are much in the
manner of Seneca; cf. the style of the
example p. 245, l. 178 sqq. Quint. *Inst.* V,
11, 10 speaks of the effectiveness of compar-
ing a man with a woman: “Ad exhortatio-
nem vero praecipue valent imparia. Admi-
rabilius in femina quam in viro virtus ...”
(followed by examples). Hier. *Epist.* 58, 2
adduces the example of Crates who, as a
pagan, abandoned all his worldly wealth, to
imply that Christians should do better. See
also Cic. *Tusc.* II, 17, 41. Cf. *De conscr. ep.*
(De inaequalitate exemplorum), *ASD* I, 2,
p. 332, ll. 1–11: “Sed haec inaequalitas erit
per collationem aperienda ... A persona ad
hunc quidem modum: ... Hoc ausa est
mulier, quid te virum oportet? ... Ille eth-
nicus, tu Christianus. Ille barbarus, tu
Romanus. Ille prophanus, tu sacris initiatus
... Ille omnis expers doctrinae, tu a puero
philosophiae rationibus optimis institutus”
etc. For the sentiments here expressed, cf.
Cic. *Phil.* XIV, 12, 32–33: “O fortunata
mors quae naturae debita pro patria est
potissimum reddita ... vos vero qui extre-
mum spiritum in victoria effudistis piorum
estis sedem et locum consecuti. Breuis a
natura vita nobis data est: at memoria bene
redditae vitae sempiterna”; see also *Decla-
matio de morte* (first published with *Querela*,
1517) in *De conscr. ep.* (Aliud exemplum
consolationis), *ASD* I, 2, pp. 441–455, a
declamation written in Siena in 1509 for
Alexander Stewart; see Allen, *Ep.* 502, n.l.
11.

filium. Et quod illa aequo animo reddidit naturae, tu Deo repententi non reddis? Illa fortiter paruit necessitati, tu Deo repugnas?.

Ex hac forma satis opinor apparet, quibus modis oporteat exempla conferre, quanquam in veris causis, quoniam maior est circumstantiarum copia, facilius est inuenire varias contentiones. |

125
LB 94 Illud obiter admonendum, in huiusmodi contentionibus sententias et epi-
phonemata non inconcinne posse admisceri. Velut in hoc eodem exemplo,
post primam collationem, *Quod mulier imbecilla potuit, tu vir barbatus non poteris?*,
subiici poterant sententiae: 'Natura discreuit sexum, tu non discernis animum'.
130 'A muliere nemo fortitudinis laudem expectat: vir nisi forti sit animo, nec viri
nomine censetur'. 'Vir vtrunque significat, et sexum robustiorem et animum
infractum: turpiter barbam gestat, qui pectoris robore superatur a foemina'.
Item post illam contentionem, *Illam non habebat cui filium imputaret honeste, tu
filium impendisti patriae*, poterant affingi sententiae ferme huiusmodi: 'Magnum
135 doloris solatium est, habere cui honeste possis imputare fortunam'; 'vt nulli
iustius, ita nec gloriosius impenditur filius quam patriae'. Rursum post illam,
Illi vere totique perierunt, tuus immortalis gloria semper victurus est, adiici poterant
huiusmodi: 'Longe felicius honesta fama quam hoc communi spiritu viuatur;
corporis vita et calamitosa est et omnino, vt nihil accadat, breuis, denique cum
140 pecudibus communis: illa clara sempiternaque, homines in diuorum consorti-
um referens'.

Ad eundem modum singulis collationum partibus sententiae subiici poterant. Sed haec obiter indicasse sat fuerit, nam de sententiis suo loco dicemus.

DE PARABOLA

145 Iam vero si quis superstitiosius parabola ab exemplo separet, vt exemplum
sit certae rei gestae, parabola similitudo sumpta ab his quae fiunt, aut quae
natura casuue rebus adiuncta sunt (vt Attilius ad hostes reuersus exemplum sit
seruandae religionis ac fidei, at nauis pro ventorum ratione velum tollens aut
contrahens, in hoc aut illud latus transferens, parabola sit quae doceat
150 sapientem tempori cedere oportere, ac rebus praesentibus sese accommodare),
tamen eadem est dilatandae parabolae ratio, quam in exemplo demonstraui-
mus. Nam aliquando verbo notatur, vt: 'Non intelligis tibi vertenda vela';
aut: 'Desine lauare laterem'; vt iam vel allegoria sit, vel metaphora. Aliquando
latius explicatur, et apertius accommodatur.

155 Quod facit Cicero pro Murena: *Quod si e portu soluentibus, qui iam in portum ex
alto inuehuntur praedicere summo studio solent tempestatum rationem et praedonum et
locorum (quod natura fert vt his faueamus, qui eadem pericula, quibus nos perfuncti
sumus, ingrediantur), quo me tandem animo esse oportet, prope iam ex magna iactatione
terram videntem, in hunc cui video maximas tempestates esse subeundas?* Rursum in
160 eadem oratione: *Vt aiunt in Graecis artificibus eos auloedos esse, qui citharoedi fieri
non potuerint, sic nonnullos videmus, qui oratores euadere non potuerunt, eos ad iuris
studium deuenire.*

Superiorem Ciceronis parabolam sic imitatus diuus Hieronymus in epistola quadam ad Heliodorum: *Et ego non integris rate vel mercibus, nec quasi ignarus fluctuum et indoctus nauta praemoneo, sed quasi nuper naufragio eiectus in littus timida nauigaturis voce denuncio: In illo aestu Charybdis luxuriae salutem vorat. Ibi ore virgineo ad pudicitiae perpetranda naufragia Scyllaeum renidens libido blanditur. Hic barbarum littus. Hic diabolus pirata cum sociis portat vincula capiendis. Nolite credere, nolite esse securi: licet in modum stagni fusum aequor arrideat, licet vix summa iacentis elementi spiritu terga crispentur, magnos hic campus montes habet. Intus est periculum, intus est hostis. Expedite rudentes, vela suspendite. Crux antennae figatur in frontibus. Tranquillitas illa tempestas est.*

Hic si quis singula pericula quae a vitiis aut improbis aut aliunde bonis moribus imminet, velit conferre cum singulis quae nautis vitae discrimen adducere solent, deinde per comparisonem maius aut minus, item dissimile aut contrarium ostendere, postremo sententiis et epiphonematis, vt inciderint, exornare, nimirum copiosissime dilatabit orationem.

Velut in hoc exemplo: 'Vt quo preciosior est res, hoc et diligentius solet asseruari et impendi circumspectius, ita temporis, quo nihil est preciosius, summa habenda est ratio, ne quid effluat sine fructu. Etenim si curatores dari solent his qui gemmas et aurum temere profundunt, quae tandem erit insania tempus, pulcherrimum immortalis Dei munus, aut ocio aut inhonestis studiis

137 perierunt B: perierant A C D BAS LB.
145 superstitiosius D: om. A-C.
151 est D: om. A-C.
156 solent B-D: solent et A.

157 his C D: iis A B.
172 illa C D: ista A B.
177 copiosissime C D: latissime A B.
181 his C D: iis A B.

126-127 *epiphonemata* See below, p. 252, l. 343 sqq.; also above, p. 234, l. 908.
132 *pectoris robore* A metaphorical expression recommended in Book I, ch. 16 (on metaphor), above, p. 63, l. 779.
143 *suo loco* Below, p. 250, l. 294 sqq.
145 *superstitiosius* The word was added in 1534. Er. had perhaps become more impatient of such subtle divisions; but Quint. *Inst.* V, 11, 1 has preceded him in eliminating this distinction, which is found in Aristot. *Rhet.* 1393 a-1394 a (II, 20). See also Quint. *Inst.* V, 11, 30: "Scio quosdam inani diligentia per minutissimas ista [similia] partes secuisse".
146 *parabola* Er.'s collection of *Parabola sine similia* may be found in ASD I, 5, pp. 87-322.
147 *Attilius* I.e. Atilius Regulus; see above, p. 234, l. 891.
152 *tibi vertenda vela* Cf. Plaut. *Poen.* 754: "Vt cumque est ventus, exim velum vortitur" (i.e. one must adapt to circumstances).
153 *lauare laterem* Cf. Ter. *Phorm.* 186: "purgem me? laterem lauem" (i.e. waste time

and trouble); *Adag.* 348, LB II, 169 D-E. Cf. above, Book I, ch. 132, p. 162.
155 Cic. *Mur.* 2, 4 (praecipere summo), quoted Quint. *Inst.* V, 11, 23 (praecipere summo), a section on *parabola*.
159-160 *in eadem oratione* Cic. *Mur.* 13, 29, quoted Quint. *Inst.* VIII, 3, 79, dealing with a type of *simile*.
163 Hier. *Epist.* 14, 6.
178-202 *in hoc exemplo ... transactis, Deo* The ideas expressed in this example display a general similarity to the earlier part of Seneca's *De breuitate vitae*, and the style too echoes Seneca's manner.
178-179 *diligentius solet asseruari* Sen. *Brev. vit.* 8, 3: "id debet seruari diligentius".
179 *quo nihil est preciosius* Sen. *Brev. vit.* 8, 1: "Re omnium pretiosissima [sc. tempore] luditur".
180-181 *curatores dari solent* Guardians were appointed for spendthrifts and madmen; see Vlp. *Tit.* XII, 2: "Lex XII Tabularum furiosum itemque prodigum, cui bonis interdictum est, in curatione iubet esse agnatorum".

turpiter consumere? Quid enim perdis, cum tempus perdis, nisi vitam? At vita
 quid esse potest charius? Et cum vna gemmula periit, iacturam vocas. Cum
 185 totus periit dies, hoc est bona vitae portio, iacturam non vocas? Praesertim
 LB 95 cum illa perditā aliunde possint recuperari, temporis irrelparabilis sit iactura.
 Praeterea illa cum tibi pereunt, aliis plerunque lucro sunt. At temporis
 dispendium in nullius transit compendium. Nullum est damnum, ex quo non
 aliquis emolumentum aliquod sentiat praeter damnum temporis. Adde his,
 190 quod illarum opum iactura saepe saluti fuit. Nam diuitiae plerunque vitiorum
 materiam ministrant, ita vt praestet temere profudisse quam attente adseruasse.
 Quanto cuiusque rei vsus honestior, tanto turpior profusio. At nihil pulchrius,
 nihil praeclarius quam bonas horas bene collocare. Illa vt quam maxime
 serues, saepenumero tamen vel casus eripit, vel homo tollit, vt iactura te
 195 calamitosum duntaxat, non etiam turpem reddat. At temporis amissio, quoniam
 non nisi nostro vitio contingit, non miseros solum, verum et infames reddit.
 Pessimum infamiae genus quoties culpa in nullum conferri potest, praeter-
 quam in eum qui patitur malum. Illis fundos aut aedes mercari poteras, bonam
 mentem non poteras. Hoc praeter alia animi ornamenta parare poteras immor-
 200 talitatem. Nulla est tam brevis vitae portio, in qua non magnus aliquis ad
 felicitatem gradus fieri poterat. Postremo, de illis male insumptis, patri fortassis
 rationem redditurus eras; de horis male transactis, Deo'.

Sed satis est indicasse in quantam amplitudinem dilatari possit collatio, si
 quis ad eum modum singulas circumstantias velit componere atque ornare.

205 De dissimili eadem est tractandi ratio, cuius hoc sit exemplum: *'Neque enim,
 vt navis utilior noua quam vetus, sic et amicitia; nec vt laudanda, quae pecuniam
 pluribus largitur, ita et quae formam'*; *'neque enim vt in cursu melior est qui
 lampadem accipit quam is qui tradit, ita in bello melior est imperator qui
 exercitum accipit quam qui tradit'*.

210 Porro quemadmodum ab omni genere rerum collationes duci possint,
 superiore commentario demonstratum est.

DE IMAGINE

Εἰκὼν, quam Latini vocant imaginem, collationi videtur affinis, quam si
 explices, fit collatio. Veluti si dicas: *'Vt asinus fuste non depellitur e pabulo
 215 nisi satur, ita bellator non conquiescit a caede, donec expleuerit animum
 suum'*, collatio est. Sin dixeris *'aliquem more draconis aut leonis in hostes
 insil<u>isse'*, εἰκὼν est; aut *'Achillem ignis aut solis instar armis relucentem
 venisse in praelium'*, imago est potius quam similitudo. In vtroque vt
 creberrimus, ita felicissimus est Homerus. Tametsi εἰκὼν magis ad euentiam,
 220 aut grauitatem, aut iucunditatem orationis facit quam ad probationem.

Caeterum, quamquam exemplorum et similium vsus ad eadem ista confert,
 tamen ad faciendam fidem non vulgariter adiuuant, praesertim cum per
 inductionem, quam Graeci vocant ἐπαγωγὴν, adhibentur. Quo in genere
 plurimus est Socrates Platonius.

225 Exemplum per inductionem adhibebitur hoc modo: 'Dic mihi, quem tandem fructum attulit Demostheni insignis eloquentia? Nempe praeter alia incommoda, infelicissimum et miserandum exitum. Quid autem praemii Tyb. et C. Gracchis attulit? Nimirum caedem et miseram, nec satis honestam. Quid porro illi tantopere laudato Antonio? Certe et hic latronum sicis crudelissime
230 confossus est. Age, Ciceroni eloquentiae parenti, quam mercedem attulit? Nonne mortem et acerbam et miserandam? I nunc et tot vigiliis ad summam eloquentiae laudem enitere, quae praestantissimis quibusque viris semper exitio fuit'.

235 Simile adhibetur per inductionem hoc modo: 'De nauigando num melius disputabit nauita quam medicus? An non medicus rectius de medendi ratione disseret quam pictor? Num pictor de colorum et vmbrarum ac linearum ratione melius dicit quam sutor? Num auriga de ratione moderandi currum melius quam nauta?'. Ea si plurima conferantur, faciunt vt omnino probabile videatur, vnumquenque melius de ea re dicturum esse quam melius norit.

186 sit B-D: est A.

197-198 praeterquam C D: quam A B.

202 redditurus eras B-D: reddes A.

213-219 quam si ... Homerus D: om. A-C.

214 e pabulo D: a pabulo BAS LB.

217 insiluisse correxi: insilisse D BAS LB.

219 εἰχών D: om. A-C.

227 exitum D: exitium A-C.

227-228 Tyb. et C. Gracchis D: Tyberis Gracchis A-C.

235 nauita A-D: nauta BAS LB.

185 *bona vitae portio* Sen. *Epist.* 49, 4: "aetatis nostrae bona portio".

187-189 *At temporis ... damnum temporis* Cf. Sen. *Brev. vit.* 8, 4: "Dant autem [tempus] vt sine illorum incremento sibi detrahant".

194 *vel homo tollit* This is the general theme of Sen. *Brev. vit.* 2, 4-3, 1. See also Sen. *Epist.* 49, 5: "Eo magis itaque indignor aliquos ex hoc tempore quod sufficere ne ad necessaria quidem potest ... in superuacua maiorem partem erogare"; *Epist.* 1, 3.

200-201 *Nulla est ... fieri poterat* Cf. Sen. *Brev. vit.* 15, 4: "Hi [sc. philosophi] tibi dabunt ad aeternitatem iter".

205-207 *Neque enim ... quae formam* Quint. *Inst.* V, 11, 26 (though Quint. is here discussing the selection of appropriate points of comparison).

207-209 *neque enim ... qui tradit* Based on *Rhet. Her.* IV, 46, 59, which continues: "... propterea quod defatigatus cursor integro facem, hic peritus imperator imperito exercitum tradit".

213-218 εἰχών ... *similitudo* See Quint. *Inst.* V, 11, 24: "illud genus [similium] quod εἰχών Graeci vocant". Er. added the illustrations in 1534. For *asinus ... pabulo* see *Adag.* 1648 (*Asinus esuriens fustem negligit*), *ASD* II, 4, pp. 117-118; for Achilles, see Hom. *Il.* XIX, 365 sqq.; *Rhet. Her.* IV, 49, 62: "Imago ... Inibat in proelium cor-

pore tauri validissimi, impetu leonis acerrimi simili ... Iste qui cotidie per forum medium tanquam iubatus draco serpit".

219-220 *Tametsi ... probationem* See Quint. *Inst.* V, 11, 24: "admonendum est rarius esse in oratione illud genus quod εἰχών Graeci vocant ... quam id quo probabilius fit quod intendimus"; see above, p. 204, ll. 217-219.

225-241 *Exemplum per inductionem* A new section on the combination of *exemplum* with *inductio*. See Quint. *Inst.* V, 11, 3-5. Er. has supplied different examples. The first concludes that the pursuit of eloquence is a bad thing, because so many famous orators met an unhappy end: Demosthenes, the most famous of Greek orators, who took poison to avoid capture and death at the hands of his enemies; Tiberius and Gaius Gracchus, the democratic reformers, murdered in the political troubles of the second century B.C.; Antonius, grandfather of the famous Mark Antony, killed on the orders of Marius in the civil wars of the 80s B.C.; Cicero, murdered by a man he had benefited, on the orders of Mark Antony, in revenge for his virulent attacks on Antony in the *Philippics*. The details of these ignominious deaths may be found in Plutarch's *Lives* of the Gracchi, Marius, and Cicero.

240 Deinde ad rem accommodatur similitudo: 'At quid orator, qui de omni re profitetur se optime dicturum?'

Notum est exemplum de Aspasia, ex Aeschine.

DE CONTENTIONE DEMONSTRATIVA

245 Est et generalis quaedam contentio, praesertim in genere demonstratio, quoties laudandi vituperandique gratia personam cum persona conferimus, veluti si quis Iulium pontificem Romanum laudaturus, eum cum C. Iulio
LB 96 Caesare componat, atque illius benefacta cum huius comparet; aut contra vituperaturus, malefacta cum malefactis conferat; item, si quis Maximilianum laudaturus, eum componat cum M. Antonino imperatore.

250 Est et rerum comparatio, quod genus est si quis historiam laudans, eius utilitates comparet cum eorum benefactis qui re bellica rempublicam auxerunt; aut poeticam laudare cupiens, huius commoda cum philosophiae commodis committat atque expendat.

Est et vnius ad multa comparatio, vt si quis historiae laudes exaggerare
255 cupiens, eam cum laudatissimis quibusque disciplinis comparet.

Atque in his duplex ratio: aut enim alterius partis bona eleuas, alterius amplificas; aut alterius partis sic exaggeras laudes, vt praeferas tamen, aut certe aequas, quod laudandum susceperis. In vituperando attollis vitia, sed sic vt scelestiorem tamen, aut aequae scelestum, ostendas quem insectaris.

260 In his illud observandum, vt quae adhibentur ad comparisonem sint tum confessa, tum insignia: vt si bonum principem conferas cum Traiano aut Antonino philosopho, contra malum cum Nerone aut Caligula; rursus, si hominem maledicum conferas cum Zoilo et Hyperbolo, aut hominem obrectatorem cum dipsade aut Regulo, hominem voluptatibus effoeminatum cum
265 Sardanapalo.

Crescet autem comparationis copia si, quemadmodum modo attigi, ad vnius hominis aut rei laudem seu vituperationem, personae complures aut res adhibeantur, veluti si quis principem laudaturus e multis excerptat, quod in quoque maxime excelluit: e Iulio Caesare felicitatem animique praesentiam, ex
270 Alexandro magnanimitatem, ex Augusto vrbانيتatem, ex Tito seniore ciuilitatem, ex Traiano sanctimoniam et clementiam, ex Antonino gloriae contemptum, atque item de caeteris. Similiter et in vituperando. Praeterea si iracundiam detestans conferas eam cum enormi temulentia, cum phrenesi, cum morbo comitiali, aut daemoniaco; aut si linguae virulentiam damnans, componas eam
275 cum halitu hominis pestilentia laborantis, cum afflatu serpentum quibus est venenum praesentissimum, cum exhalatione quorundam lacuum aut specuum subitam mortem adferente.

DE IVDICIIS

Ad exemplorum genus, vt diximus, referuntur et iudicia, quae Graeci *κρίσεις*

280 appellant. Eae sunt sententiae scriptorum illustrium, gentium, virorum sapientum, aut clarorum ciuium. Ex antiquis ac celebratis poetis magna vis iudiciorum colligitur, item ex historiographis, ex philosophis, ex arcanis literis. (Nam his rursus eadem varietas, quae in exemplis ostensa est.)

Sunt et apud Graecos qui in his vndecunq̄ue colligendis laborarunt, quorum

242 ex A-C; et D BAS LB. In LB tamen annotatur: "Legendum ex Aeschine".
 249 Antonino BAS LB: Antonio A-D.
 250 et C D: om. A B.
 256 duplex C D: duplex est A B.

257-258 aut certe aequae D: om. A-C.
 259 aut aequae scelestum D: om. A-C.
 260-277 In his ... adferente D: om. A-C.
 279 vt diximus D: om. A-C.

242 *exemplum de Aspasia* Quint. returns to the subject of induction at *Inst.* V, 11, 27 sqq., where the *exemplum de Aspasia* is given in full. Quint. quotes Cicero's translation (at *Inv.* I, 31, 51-52) of the relevant passage of Aeschines (not the orator, but the follower of Socrates).
 244 *contentio* See Quint. *Inst.* II, 4, 20-21.
 246-248 *Iulium ... conferat* See above, p. 224, l. 706 sqq.
 248 *Maximilianum* I.e. the currently reigning German emperor (1493-1519).
 249 *M. Antonino* Presumably Marcus Aurelius Antoninus, the good philosopher-emperor, author of the famous *Meditations*. See also below, ll. 262, 271.
 250-252 *si quis historiam ... auxerunt* Cf. Sall. *Cat.* 3, 1: "Pulchrum est bene facere rei publicae, etiam bene dicere haud absurdum est ... et qui fecere et qui facta aliorum scripsere multi laudantur".
 258-259 *In vituperando ... insectaris* Cf. above, p. 220, l. 573 sqq.
 260-277 *In his ... mortem adferente* These examples were added in 1534.
 260-261 *tum confessa, tum insignia* Cf. above, p. 102, ll. 894-898.
 261-262 *Traiano ... Caligula* The second and fifth of the five 'Good Emperors' of Rome, followed by two of the best known 'bad' Emperors.
 263 *cum Zoilo et Hyperbolo* Zoilus was famed for the asperity of his criticisms of Homer: *Adag.* 1408, LB II, 556 F-557 A; Hyperbolus was an Athenian rabble-rouser of the fifth century B.C.: see Plut. *Alcib.* 196; *Adag.* 3261, LB II, 1017 C-D.
 264 *cum dipsade* See above, p. 108, l. 965.
Regulo Not the hero M. Atilius Regulus, but Aquilius Regulus, a notorious informer

in the time of the Younger Pliny, who mentions him in *Epist.*; see *Adag.* 642 (Bipedum nequissimus), LB II, 278 F-F.
 265 *Sardanapalo* See above, p. 106, ll. 950-951.
 266 *modo attingi* Above, l. 254.
 270 *ex Augusto urbanitatem* See Macr. *Sat.* II, 4, a chapter recording a number of Augustus's witticisms; 4, 6: "Urbanitas eiusdem innotuit circa Herennium"; see also next note.
 270-271 *ex Tito seniore ciuilitatem* I.e. the emperor Titus Vespasianus (Vespasian); his son, also Titus Vespasianus, is usually known now as Titus. Suet. *Vesp.* 12: "ab initio principatus vsque ad exitum ciuilis et clemens". For Augustus and Vespasian see also *Adag.* 1001 (*Festina lente*), LB II, 399 B-F.
 272 *Praeterea si iracundiam* I.e. the same procedure applies to non-human subjects.
 276-277 *exhalatione ... adferente* E.g. Avernus, see Verg. *Aen.* VI, 237 sqq.; for other places, see Plin. *Nat.* II, 95, 207-208.
 279-282 *Ad exemplorum ... literis* See Quint. *Inst.* V, 11, 36: "Adhibebitur extrinsecus in causam et auctoritas. Haec, secuti Graecos a quibus *ῥησεις* dicuntur, iudicia aut iudicationes vocant, non de quibus ex causa dicta sententia est ... sed si quid ita visum gentibus, populis, sapientibus viris, claris ciuibus, illustribus poetis referri potest". Er. adds as a source *arcanae literae*, i.e. the Scriptures. Cf. *Adag.* Proleg. 5, LB II, 5 C: "Cum sapientes illi Hebraei non dubitarint ... arcani numinis adoranda mysteria paroemiis includere".
 283 *eadem ... exemplis* See above, p. 232, l. 859 sqq.
 284 *apud Graecos* A list is given in *Adag.* Proleg. 5, LB II, 5 C-6 A.

285 de numero Stobaeus quidam. Idem valent sapientum apophthegmata, cuiusmodi sunt illa celebrium virorum dicta, et quae referuntur a Plutarcho.

Et hoc varium genus est. Etenim si spectemus rem, sunt militaria, sunt philosophica; si personas, sunt regum, sunt sapientum, sunt popularium; si qualitatem, sunt grauitate dicta, sunt facete dicta, sunt acute dicta.

290 Huc pertinent et prouerbia, vel ab autoribus sumpta, vel vulgo iactata. Nam publica gentium instituta non video quid ab exemplis differant. Certe oracula et responsa numinum iudiciis subiiciuntur; veluti si Socratem probes sapientem, quod ita Apollinis oraculo sit iudicatum.

DE SENTENTIIS

295 Est sententiarum genus, non illud quidem petatum ab autoribus, sed a nobis ad praesentis rei commoditatem confictum. Eas licebit omnibus orationis partibus admiscere. Atque adeo vnus locus complures saepenumero sententias parit. Incidunt enim et in enarrando, et in mouendis affectibus, non solum in probationibus. Quinetiam saepenumero transitiones per sententias fiunt. Quae
300 si in loco adhibeantur, haud mediocrem orationi copiam adiungent, neque id sine grauitate aut gratia.

Sunt autem sententiarum variae formae. Siquidem aliae sunt καθολικαί, vt: 'Inuidia ipsa sui supplicium est'. Aliae non placent nisi ad rem relatae, vt: *Nibil tam populare quam bonitas est*. Aliae quae ad personam referantur, vt: *Princeps qui vult omnia scire, necesse habet multa cognoscere*. Rursum alia simplex, vt: *Omnia vincit amor*. Alia rationem habet subiectam aut admixtam, vt: *In | omni certamine qui opulentior est, etiam si accipit iniuriam, tamen quia plus potest, facere videtur*. Quaedam duplices sunt ex partibus contrariis, nulla tamen addita ratione, vt: *Obsequium amicos, veritas odium parit*. Quaedam ex diuersis: *Mors misera non est; aditus ad mortem miser est*.
310

Huic generi si ad vtranque partem ratio subiiciatur, quadripartita fuerit sententia, ad hunc modum: *Qui adolescentium peccatis ignosci oportere putant, falluntur* (haec prima sententiae pars; ei subnectitur ratio), *propterea quod aetas <illa non> est impedimento bonis studiis*. Deinde tertia pars erit: *At hi sapienter cogitant qui adolescentes maxime castigant* (ei rursus additur ratio), *vt quibus virtutibus omnem vitam tueri possint, eas in aetate maturrima velint comparare*.
315

Id exemplum etiam si est in Rhetorica ad Herennium scripta, tamen mihi sane non admodum arridet. At non est arduum aliud huiusmodi fingere: 'Iuuentutem decet industria (adiicitur ratio), nam turpe sit eas dotes, quas
320 natura ad bonas artes comparandas illis annis attribuit, in ocio foedisque voluptatibus consumere. At senectutem opulentia decet (huic quoque subiicitur ratio), quo videlicet aetas naturae praesidiis destitutior, exterarum rerum adminiculis vtcunque fulciatur'. Item aliud: 'Senectus inops, calamitosa; indocta, turpis. Nam et miserum est tum egere, cum imbecillitas naturae
325 pecuniae subsidia praecipue requirit; et turpe, tum res optimas nescire, cum nec discere decorum est, et docere pulcherrimum'.

Rursum est sententia recta, vt: *Tam deest auaro quod habet, quam quod non habet*. Est figurata, vt: *Seruare potui; perdere an possim rogas?* (Simplex erat: 'Facilius est perdere quam seruare'.)

- 285 quidam *D: om. A-C*.
 286 celebrium virorum *C D: sapientum A B*.
 298 enarrando *D: narrando A-C; affectibus B-D: affectionibus A*.
 302 vt *A C D: om. B*.
 303 sui *D: suum A-C*.
 311 quadripartita *B-D: quadripartita A*.
- 285 *Stobaens* Of the fifth century A.D., author of an anthology of excerpts from literature which Er. used for the *Adag*.
 286 *illa ... dicta* See Er.'s translation of *Septem sapientum celebria dicta* (above, p. 161, n.ll. 311-313).
quae referuntur a Plutarcho Various collections of apophthegmata were attributed to Plutarch (some of them falsely, as Er. knew), e.g. *De scite dictis regum ac imperatorum, Apophthegmata Laconica, Lacaenarum apophthegmata*.
 290 *vel vulgo iactata* Quint. *Inst.* V, 11, 37: "Ne haec quidem vulgo dicta et recepta persuasione populari sine vsu fuerint"; 11, 41: "Fa quoque quae vulgo recepta sunt ... neque enim durassent haec in aeternum, nisi vera omnibus viderentur".
 291-293 *Certe oracula ... sit indicatum* Quint. *Inst.* V, 11, 42: "deorum auctoritas, quae est ex responsis, vt Socraten esse sapientissimum".
 295-296 *genus ... a nobis ... confictum* To *genus ab autoribus petitum* and *genus vulgo iactatum* Er. adds *genus a nobis confictum*, i.e. *sententiae* in the narrower sense. The material is based on Quint. *Inst.* VIII, 5, 1-19, on *sententiae*, of which Er. gives a compressed and paraphrased version, with transpositions and additional examples.
 296-299 *Eas licebit ... in probationibus* Cf. Quint. *Inst.* V, 11, 37: "Testimonia sunt enim quodammodo", and VIII, 5, 9: "Non semper autem ad probationem adhibetur sed aliquando et ad ornatum", where Quint. is speaking of the corroborative power of *iudicia* and *enthymemata* respectively. Er. is presenting all these varieties of *sententiae* as a source of *copia*, and consequently sees them as appropriate not only to *probatio* (implied by Quint.'s remarks), but to other parts of the speech (e.g. *narratio*) and to other purposes than *docere* or *probare* (e.g. *monere*).
 314 *illa non suppleni sec. Rhet. Her.: om. A-D BAS LB*.
 315 *ei A B: et C D*.
 322 *quo videlicet D: vt A-C*.
 324 *est D: om. A-C*.
 328-329 *Simplex ... seruare D: om. A-C*.
- 299 *transitiones* For other types of *transitio* see above, Book I, ch. 53, p. 118.
 302 *sententiarum variae formae* See Quint. *Inst.* VIII, 5, 5: "Sunt etiam qui decem genera fecerint".
καθολικὰ A term derived from Quint. *Inst.* VIII, 5, 7.
 303-305 *ad rem relatae ... cognoscere* From Quint. *Inst.* VIII, 5, 3, quoting Cic. *Lig.* 12, 37 (*Nilil ... bonitas est*). More recent texts of Quint. read here (l. 305) "multa ignoscere", which carries more punch. (*BAS* and *LB* also have *cognoscere*.)
 306 *Omnia vincit amor* Verg. *Ecl.* 10, 69, an example added by Er.
 306-310 *Alia ... miser est* From Quint. *Inst.* VIII, 5, 4-5, quoting Sall. *Ing.* 10, 7; Ter. *Andr.* 69. *Mors ... miser est*, Walther 38350 b; cf. also *Coll.* (Furnus), *ASD* I, 3, p. 538, l. 19: "Iter ad mortem durius quam ipsa mors".
 311-326 *Huic generi ... pulcherrimum* In Quint. the example from Sall. (see previous note) serves to illustrate *epichirema*, a *sententia* in which the premises are supported by reasons (for this, see Cic. *Inv.* I, 34, 58 sqq.; Quint. *Inst.* V, 10, 1). Er. now illustrates this, i.e. *epichirema* (ll. 312-316), with a passage from *Rhet. Her.* IV, 17, 25 (ll. 314-315: *sapienter faciunt*); cf. also *De pueris*, *ASD* I, 2, p. 23, ll. 11-13. For the spirit of Er.'s own examples (l. 319 sqq.) cf. Sen. *Epist.* 36, 4: "quemadmodum omnibus annis studere honestum est, ita non omnibus institui. Turpis et ridicula res est elementarius senex: iuueni parandum, seni vtendum est".
 327-333 *Rursum ... seruare* A paraphrase of Quint. *Inst.* VIII, 5, 6-7, using four of Quint.'s five examples: l. 327, Publil. Syr. 628 Meyer (cf. above, p. 161, n.ll. 311-313); l. 328, a line from Ov.'s lost tragedy *Medea*; l. 330, Quint.'s own invented example; ll. 331 333, Cic. *Lig.* 12, 38.

330 Est communis rerum, vt: *Nocere facile est, prodesse difficilius*. Est ad personas accommodata, vt iam minus appareat sententia, vt est illud M. Ciceronis: *Nihil habet, Caesar, nec fortuna tua maius quam vt possis, nec natura melius quam vt velis seruare*.

Est illud etiam tacitum et quasi dissimulatum sententiae genus apud
335 Maronem: *et caeco carpitur igni*. Explicuit enim Ouidius: *tectus magis aestuat ignis*. Item in narrando: *Pars maior vicit meliorem*. Explicabis si dixeris: 'Fere fit, vt pars maior vincat meliorem'.

Iam aliud sententiae genus, quod ἐπιφώνημα Graeci, Fabius acclamationem appellat. Ea est rei narratae vel probatae summa acclamatio; narratae, vt apud
340 Vergilium: *Tantae molis erat Romanam condere gentem*; probatae, apud M. Tullium pro Ligario: *Quorum igitur impunitas, Caesar, tuae clementiae laus est, eorum te ipsorum ad crudelitatem acuet oratio?*

Neque tamen quoduis epiphonema continuo sententia est, etiam si plerun-
que est, verum quicquid in clausula argute additum ferit aurem ἐπιφώνημα
345 dici potest. Quod genus proprium est epigrammatis, vt in epigrammate de oue lupi catulum vberibus alente: *Natura haud vnquam vertitur officiis*. Vnde apud Martialem saepenumero carmen epiphonemate clauditur, vt: *Aut vigila, aut dormi, Nasidiene, tibi*; item: *Vis dicam quid sis? magnus es ardelio*. Vtitur et Valerius Maximus frequenter hoc genere. Item Seneca suas epistolas fere
350 claudit epiphonemate. Neque defuerunt quibus epiphonematum vsus adeo impense placuit, vt omni loco, omni sensui clausulam acclamatoriam subiiciendam existimarint. Sed vt sententiarum omnium, ita et acclamationum debet esse modus, vt ibi demum adhibeas, vbi locus postulat, aut certe patitur.

Est noema sententiae genus quod non dicitur, sed intelligitur. Quod genus
355 est illud dictum in quendam agentem cum sorore talionis, quod sibi dormienti pollicem resciderat, cum illa fratrem saepius a ludo gladiatorio redemisset: *Eras dignus vt haberes integram manum*. Nam intelligitur: vt rursus in ludo depugnares. Simile est illud Hortensii, ni fallor, qui negabat se vnquam cum matre aut sorore redisse in gratiam: intelligitur enim nunquam illi cum matre
360 aut sorore incidisse dissidium.

Sunt noua sententiarum genera: ex inopinato, et ex alio relatis, et ex alio translatis, ex geminatione, ex contrariis. Quorum exempla si quis desideret, ex Quintiliano petat licebit.

DE EXPOLITIONE

365 Cum hoc sententiarum genere, quod superius ostendimus ex quatuor constare partibus, cognationem habere videtur expolitio. Sic enim vocant, quoties eodem in loco diutius commoramur, et eandem sententiam aliis atque aliis modis variamus, simul et locupletamus: commutatione verborum, cum eadem res aliis atque aliis verbis, aliisque figuris, saepius effertur; commutatione
LB 98 prononciationis, | cum alio atque alio vultu, gestu, voce; commutatione
371 tractationis, cum quod iam sub persona nostra diximus, idem alium sed paulo

aliter dicentem facimus; vel cum quod sedatius est disputatum, id acrius atque inflammatus efferimus.

375 Verum copiosissima expolitio septem constat partibus: propositione, ratione, duplici sententia, cui ratio item duplex subiici potest, contrario, simili, exemplo, conclusione. Exemplum erit huiusmodi: *Sapiens nullum pro republica vitabit periculum, ideo quod saepe fit ut, cum pro republica perire noluerit, necessario cum republica pereat. Et quoniam sunt omnia commoda a patria accepta, nullum incommodum pro patria graue putandum est.* (Haec est prima pars qua tota res simpliciter
380 exposita est et rationibus confirmata; cui subditur duplex sententia, aucta totidem aut pluribus rationibus.) *Ergo qui fugiunt id periculum quod pro republica subeundum est, stulte faciunt* (haec est sententia, cui subnectitur ratio), *nam neque effugere id possunt, et ingrati in ciuitatem reperiuntur.* (Deinde additur altera sententiae pars e contrario.) *At qui patriae pericula suo periculo propellunt, hi
385 sapientes putandi sunt* (mox adiiciuntur rationes), *cum et eum quem debent honorem reipublicae reddunt, et pro multis perire malunt quam cum multis.* (Iam adiungitur huic contrarium.) *Etenim vehementer est iniquum, vitam a natura acceptam per*

331 M. Ciceronis C D: Ciceronis A, M. Tul. Ciceronis B.

334-335 apud Maronem D: om. A-C.

338 Graeci A C D: om. B.

344 argute B-D: om. A.

345-346 vt ... officiis D: om. A-C.

347-348 vt ... ardelio D: om. A-C.

349-350 Item ... epiphonemate B-D: om. A.

334-337 *Est illud ... meliorem* Examples added by Er.: Verg. *Aen.* IV, 2; Ov. *Met.* IV, 64; Liv. XXI, 4, 1.

338-342 *Iam aliud ... oratio* From Quint. *Inst.* VIII, 5, 10-11, quoting Verg. *Aen.* I, 33; Cic. *Lig.* 4, 10.

343-353 *Neque tamen ... patitur* A section added by Er., but with echoes of parts of Quint.: VIII, 5, 13: "Sed nunc aliud volunt [clausulam esse], vt omnis locus, omnis sensus in fine sermonis feriat aurem"; VIII, 5, 7 and 20 sqq., where Quint. urges restraint in the use of 'sententiae' and criticises contemporary excesses.

345 *in epigrammate* *Anth. Pal.* IX, 47; *Adag.* 1086 (Ale luporum catulos), LB II, 442 B-D.

346-348 *apud Martialem ... ardelio* *Martial.* VII, 54, 8; II, 7, 8.

354-358 *Est noema ... depugnare* See Quint. *Inst.* VIII, 5, 12.

358 *ni fallor* Er. has misremembered: *Nep. Atticus* 17: "Gloriantem ... se nunquam cum matre in gratiam rediisse, nunquam cum sorore fuisse in similitate".

361-363 *Sunt noua ... licebit* A very compressed version of Quint. *Inst.* VIII, 5, 15-18,

355 dormienti C D: dormientem A B.

356 resciderat C D: reciderat A B.

358-360 Simile ... dissidium D: om. A-C.

379 prima A C D: patria B.

384 e contrario D: om. A-C; hi C D: ii A B.

387 huic D: om. A-C; Etenim A C D: Et cum B.

giving Quint.'s headings without examples.

364 DE EXPOLITIONE This next section, on *expolitio*, not treated by Quint., is based on *Rhet. Her.* IV, 43, 56 sqq.

365 *superius ostendimus* Above, p. 250, l. 311 sqq.

366-373 *Sic enim vocant ... inflammatus efferimus* A synopsis of *Rhet. Her.* IV, 43, 55-56.

374-376 *septem constat partibus ... conclusione* Taken from *Rhet. Her.* IV, 43, 56. *duplici ... potest* forms one unit, representing *Rhet. Her.*'s "deinde [rem poterimus] dupliciter vel sine rationibus vel cum rationibus pronuntiare"; Er.'s insertion of *sententia* is perhaps derived from *Rhet. Her.* IV, 17, 24, a passage which Er. has just used (above, p. 250, ll. 311-326): "Sunt item sententiae quae dupliciter efferuntur ... sine ratione ... cum ratione ...".

376-403 *Sapiens ... periculum vitant* This example of *expolitio* is (as Er. says later, p. 254, l. 405 sq.) likewise taken from *Rhet. Her.* IV, 42, 57 (the text as quoted by Er. varies in numerous small ways from modern texts). Er. intersperses explanatory comments based on the previous section (*loc. cit.* 56), adding more in 1534.

patriam cum seruaueris, naturae cum cogat reddere, patriae cum roget, non dare. Et cum
 possis cum summa virtute et honore pro patria interire, malle per dedecus et ignauiam
 390 viuere; pro amicis et parentibus ac caeteris necessariis adire periculum cum velis, pro
 republica, in qua et hoc et illud sanctissimum patriae nomen continetur, nolle in discrimen
 venire. (Deinde adhibetur simile.) Itaque uti contemnendus est, qui nauigando se quam
 nauim mauult incolumem, ita vituperandus qui in reipublicae discrimine suae saluti plus
 395 quam communi consulit. (Additur collatio similitudinis, a maiori.) Naue fracta,
 multi incolumes fuerunt; ex naufragio patriae saluus nemo potest enatare. (Sub haec
 exemplum annectitur.) Quod mihi videtur Decius intellexisse, qui se deuouisse dicitur
 et pro legionibus se in hostes immisisse medios. (Huic annectuntur sententiae.) Vnde
 vitam amisit, non perdidit; re enim vilissima maximam redemit; vitam dedit, accepit
 patriam; amisit animam, potitus est gloria, quae cum summa laude prodita vetustate,
 400 quotidie magis enitescit. (Demum apponitur conclusio tanquam epilogus.) Quod si
 pro republica debere accedere ad periculum et ratione demonstratum est et exemplo
 comprobatum, hi sapientes sunt existimandi, qui nullum pro salute patriae periculum
 vitant.

Ergo conueniet huiusmodi thematis exerceri pueros qui ad copiam paran-
 405 dam instituuntur. Quanquam ne hoc quidem exemplum ex Herenniana Rhetorica
 mihi magnopere probatur, nisi quod vtcunq̄ rationem indicat. Potest
 autem copiosius etiam tractari, si plures sententias et rationes, si plura similia,
 si exempla plura congeras.

DE APOLOGIS

410 Ad fabulosorum genus proxime accedunt apologi, nisi quod et delectant
 vehementius et efficacius persuadent. Delectant morum faceta quadam imita-
 tione; faciunt fidem, quia verum veluti ponunt ante oculos. Capiuntur his
 praecipue rustici et imperiti, et si quis alius est qui mores aurei seculi sapit.
 Celebrantur apologi maxime Aesopi nomine, qui vnus e sapientum numero ob
 415 hoc ipsum est habitus. Etiam si Quintilianus ab Hesiodo scriptas fuisse, certe
 maioris cuiuspian ingenii opus existimat. Quo minus mirandum, si Menenius
 Agrippa plebem Romanam a periculosissima seditione reuocauit, conficto in
 id apologo de corporis humani membris aduersus ventrem conspirantibus, vt
 refert T. Liuius. Et Themistocles Atheniensibus persuasit ne nouarent magi-
 420 stratus, fabula de vulpe muscis obsita.

Quin liberum est cuique pro re confingere genus huiusmodi. Verum vt apte
 confingas, cum ingenio valeas oportet, tum animantium naturas (sunt autem
 infinitae varietatis) penitus animaduersas habeas necesse est.

Porro, quod ad vsum attinet, significantur verbo, quemadmodum exempla,
 425 maxime si notus sit apologus, veluti si dicas: ‘Si tua scripta lacerant ac
 LB 99 damnant imperiti, noli laborare, certe doctissimo cuique maxime probantur.
 Quid enim mirum, si gemmam aspernatur gallus Aesopicus?’. Aut si quis
 dicat: ‘Nullus hostis quantumlibet impotens humilisque negligendus aut
 contemnendus est, posteaquam nec scarabaeum impune contempsit aquila

430 Aesopica'. Aut hoc pacto: 'Tuis ipsius benefactis nitere, non maiorum splendore, ne tibi vsu veniat quod Aesopi corniculæ'.

Dilatantur autem praefatione commendationis. Commendamus tum autorem ipsum, tum apologorum genus, ita vt fecit Aulus Gellius in explicanda cassitae fabula: *Aesopus ille e Phrygia fabulator*, etc. (nam locus in promptu est). Deinde
 435 si describendis animantium aut rerum formis ac naturis quas inducis, longius immoraberis, quandoquidem hoc iam ipsum et cum voluptate accipitur, et ad eruditionem liberalem pertinet; veluti si scarabaei formam, deinde quemadmodum e stercore nascatur, et quo pacto posterioribus pedibus erectis stercorea protrudat, atque id genus alia describas. Ad eundem modum aquilam regnum
 440 in auium genus obtinere, armigeram esse Iouis, non offendi fulmine, non conuiuere ad ardentissimos solis radios, perniciosissimo volatu vltra nubes ferri. Denique quaecunque vel ad scarabaeorum humilitatem exaggerandam vel aquilae generositatem attollendam pertineant. Quod quidem argumentum nos per lusum tractauimus in prouerbiis.

445 Atque hac in re non praetermittendum, si quid animanti cuiquam fabulis

392-393 contemnendus est, qui nauigando se quam nauim *D*: contemnendus qui in nauigando nauim quam se *A-C*.

394 Additur ... maiori *D*: om. *A-C*.

395 saluus *B-D*: saluus *A*.

396 Quod *A C D*: Quid *B*.

397 Huic ... sententiae *D*: om. *A-C*.

407 plura *D*: om. *A-C*.

411-412 Delectant ... fidem *D*: Delectant quia morum faceta quadam imitatione faciunt fidem *A-C*.

416 existimat *D*: existimet *A-C*.

435 quas *A BAS LB*: quos *B-D*.

436 immoraberis *B-D*: immoraris *A*.

443-444 Quod ... in prouerbiis *B-D*: om. *A*.

445 Atque hac *B-D*: Qua quidem *A*.

404-405 Ergo ... instituuntur See *Rhet. Her.* IV, 44, 58. For other preparatory exercises see above, p. 217, n.l. 472.

410 *fabulosorum genus* Er. picks up the thread of the *exemplum fabulosum* (above, p. 234, l. 926), i.e. the literary *exemplum*, and now treats various other types of fictional *exemplum*: apologi, somnia, fictae narrationes.

412-418 *Capiuntur ... conspirantibus* Based on Quint. *Inst.* V, 11, 17 sqq., a brief section on *exempla* from literary sources: poetry, fables. Ancient teachers of rhetoric recognised the value of the fable as a source of moralising or of humour (e.g. Aristot. *Rhet.* II, 20, 7 (1394 a); *Rhet. Her.* I, 6, 10), and treatment of the fable provided an elementary rhetorical exercise.

418-419 *vt refert T. Luuius* Liv. II, 32; Er. adds the reference.

420 *fabula ... obsita* See Aristot. *Rhet.* 1393 b (II, 20, 6), where the fable is told by Aesop in the Samian assembly in ironic defence of a demagogue. (The point of the fable is that if the sated bloodsuckers are driven off, fresh hungry ones will take their place.)

424 *quemadmodum exempla* See above, p. 234,

l. 903.

427-431 *gallus Aesopicus ... aquila Aesopica ... Aesopi corniculæ* Fables attributed to Aesop were narrated or referred to by many ancient authors, including the teachers of rhetoric, and various collections of fables were made in ancient times and later. Modern texts of the ones Er. refers to may be found as follows: fox and fleas (above, l. 420), Aesop. 36 Halm; cock and jewel, Phaedrus *Fab. Aes.* III, 12; eagle and beetle, jackdaw in borrowed plumes, Aesop. 3, 103 Hausrath. For this last much-used *exemplum* see also Hor. *Epist.* I, 3, 15 sqq., from whom Er. has taken his *cornicula*, 'crow'.

432 *praefatione commendationis* Cf. the treatment of *exempla*, above, p. 233, l. 881 sqq.

433 Gell. II, 29, 1.

440-441 *armigeram ... radios* See Plin. *Nat.* X, 4, 15; 3, 10; Lucian. *Icar.* 14.

442-444 *Denique ... in prouerbiis* *Adag.* 2601 (Scarabaeus aquilam quaerit), a reference added in 1514. The adage appeared in the 1515 edition of the *Adag.*; *ASD* II, 6, pp. 395-424.

poetarum est attributum; quod genus e Lycaone natos lupos, ex adolescente perdicem, cynnum Apollini sacrum esse et sub fatalem horam suavissime canere, coruum eiusdem fuisse nuncium et ob cessationem ex albo nigrum factum. Aut si quid proditum est historiis insigniter ab his factum, velut de
 450 aquila quae virginem adamavit, apud Plinium; de Bucephalo, Alexandri Magni equo; atque item de caeteris, nam rationem duntaxat ostendimus.

Deinde, cum ad ipsum apologum erit ventum, fusius ac latius narrare licebit. Id fiet citra tedium, si faceta quadam imitatione quod est in hominum vita ad fabulae mores accommodabimus, praeterea si ad eandem rationem
 455 sermones, sententias, dictaque affingemus. Exemplum aptissimum est apud Horatium in Satyris:

*Rusticus vrbantum murem mus paupere fertur
 Accepisse cauo, veterem vetus hospes amicum,
 Asper et attentus quaesitis, vt tamen arctum
 460 Solueret hospitii animum, etc. (nam in promptu locus est).*

Est item exemplum dilatati apologi apud Apuleium de coruo et vulpe, rursum apud Aulum Gellium de cassita auicula.

Caeterum, quod ἐπιμύθιον vocant, id est apologi interpretationem, non admodum refert initio ponas, an in fine. Quanquam et hinc incipere licebit, et
 465 in hanc desinere, modo sermonis accedat varietas.

DE SOMNIIS

Affinguntur a nonnullis somnia quoque, quae fortassis adhibenda non sunt nisi in ostentatione, quod genus Luciani Somnium; aut quoties ea pro veris visis hortandi deterrendiue gratia narramus. Tale est Prodicus figmentum de
 470 Hercule ambigente vtram vitae viam ingrederetur, virtutis arduam, an voluptatis procliuem. Simile de Momo, qui hoc reprehendit in homine, quod demiurgos illi finxisset cor sinuosum, nec addidisset fenestram; in boue, quod in summis cornibus non addidisset oculos, vt videret quid feriret. Huiusmodi videtur illud diui Hieronymi, de sese flagris caeso quod Ciceronianus esset. Et
 475 nos item pueri in hoc genere lusimus.

DE FICTIS NARRATIONIBVS

Iam fictae narrationes rerum gestarum, si persuadendi gratia pro veris adhibeantur, quam maxime fieri potest ad verisimilitudinem componantur oportet. Sunt autem ex arte rhetorica notae partes, quibus probabilitas constat.
 480 Cuiusmodi est fabula de Memmio apud Ciceronem, et fortasse de Vulteio apud Horatium. Genus hoc video nonnullis nimium placuisse, qui vulgi credulitate freti, stultissima quaedam miraculorum ostenta pro certissimis inuixerunt christianorum literis.

485 Porro, quae risus causa finguntur, quo longius absunt a vero, hoc magis demulcent animos, modo ne sint anicularum similia deliramentis, et eruditis allusionibus doctas etiam aures capere possint. Quo de genere sunt Luciani Verae narrationes, et ad huius exemplum effictus Asinus Apulei; praeterea Icaromenippus, et reliqua Luciani pleraque. Item argumenta ferme omnia veteris comoediae, quae non imagine veri sed allusionibus et allegoriis delectant.

Nam illud fictionis genus quod ad simulacrum rerum adumbratur, haud

449 velut *D*: veluti *A-C*.

468 ea *B-D*: *om. A*.

469-473 Tale est ... feriret *D*: *om. A-C*.

480 fortasse *C D*: fortassis *A B*.

484 absunt *C D*: absint *A B*.

446-447 *lupos ... perdicem* Ov. *Met.* I, 209 sqq.; VIII, 236 sqq.

447 *cycnum* Cic. *Tusc.* I, 30, 73; Martial. XIII, 77, 2.

448 *coruum* Ov. *Met.* II, 542 sqq.

449-450 *de aquila ... de Bucephalo* Plin. *Nat.* X, 6, 18; VIII, 64, 154.

456 Hor. *Serm.* II, 6, 78 sqq., the story of the town and the country mouse.

461 *apud Apuleium* Apul. *Flor.* 23 (De deo Socratis), prolog. IV. See above, Book I, ch. 2, p. 28, ll. 39-40.

462 *apud Aulum Gellium* See above, p. 255, l. 433.

464-465 *hinc incipere ... desinere* See Theon (rhetor), Spengel, p. 75, 17 sqq.; Hermog. 4, 14; Aphth. *Progym.*, Spengel, p. 21.

468-474 *Luciani Somnium ... Ciceronianus esset* In the essay *Somnium*, Lucian relates a dream he says he had as a youth, in which the figures of Sculpture and Education competed for his allegiance. A brief final paragraph provides the interpretation: the young should choose education, not the short-term advantages of a job. Lucian probably based this on Prodicus' famous allegory of Heracles at the parting of the ways, reported in Xen. *Mem.* II, 1, 21-34. Er. added this last in 1534, together with the examples of Momos, from Lucian's *Hermotimus* 20 and *Nigrinus* 32. These three allegorical narratives are not presented as dreams, and intrude between Lucian's allegorical dream and the famous dream narrated by Jerome at *Epist.* 22, 30. As Chomarat, *Grammaire*, p. 751, indicates, it is interesting that Er. takes this also as an edifying fiction.

475 *pueri ... lusimus* Possibly a reference to early sketches which have not survived.

477 *fictae narrationes* Other fictional narratives.

For fabricated statements in court, see Quint. *Inst.* IV, 2, 88 sqq. Er. quotes two examples of invented stories: (i) Cicero, at *De or.* II, 59, 240, refers to a humorous story entirely invented by the orator Crassus to discredit Memmius, a turbulent figure in contemporary politics. Cicero is discussing the effect in court of making the audience laugh. (ii) Horace, at *Epist.* I, 7, 46 sqq., narrates in leisurely and humorous fashion a (possibly fictional) tale about the orator Philippus and a humble auctioneer, designed to support Horace's contention that one should stick to what suits one's nature.

479 *partes ... constat* The characteristics which make a *narratio* convincing are given in e.g. Cic. *Inu.* I, 21, 29; *Rhet. Her.* I, 9, 16; Quint. *Inst.* IV, 2, 52 sqq.

484 *quae risus causa finguntur* *Rhet. Her.* I, 6, 10 suggests that the orator capture the audience's attention by opening with something amusing, such as "fabula veri simile"; Quint. has a long discussion of humour and its use in court, and suggests: "ridiculum dictum plerumque falsum est" (*Inst.* VI, 3, 6).

486-488 *Luciani ... pleraque* I.e. Lucian's *Verae historiae*, a parody of the more imaginative historians; Apuleius' *Golden Ass* (another name for *Metamorphoses*), the satirical and possibly allegorical narrative of the adventures of a man turned into an ass, based on a version by Lucian; Lucian's *Icaromenippus*, an account of a trip to heaven, which satirises philosophers, human behaviour and traditional stories about the gods. (For Er.'s translations of Lucian, see above, p. 229, n.l. 763.)

dubium est quin ad parabolam pertineat. Exemplum huius est apud Platonem de specu, in quo vincti quidam vmbri perinde vt ipsis rebus delectantur.

DE ALLEGORIIS THEOLOGICIS

495 At quoties ad pietatem adhortamur, aut dehortamur, plurimum adiumenti conferent exempla Veteris ac Noui Testamenti, id est Euangeliorum. Quae per allegoriam varie tractantur, et eadem modo ad mores hominum, modo ad corpus ecclesiae Christo capiti connexum et cohaerens, modo ad coelestem
500 illam communionem, rursus ad prisca nascentis fidei tempora, et ad haec nostra, possunt accommodari. Sed hisce de rebus copiosius et exactius dissere-
mus in libello quem instituimus De theologicis allegoriis.

Atque haec ferme omnia ad exemplorum genus referuntur, in quibus sumus paulo diutius immorati, quod ex hoc potissimum mundo copiae suppellex depromatur. Sed priusquam ab his digrediamur, visum est etiam nonnulla
505 paucis admonere.

RATIO COLLIGENDI EXEMPLA

Iamprimum quemadmodum vnumquodlibet horum varie possit accommodari per similitudinem, per contrarium, per comparisonem, per hyperbolen, per epitheton, per imaginem, per metaphoram, per allegoriam, superiori commen-
510 tario demonstratum est. Nunc qua ratione fieri possit vt amplissimam horum vim in promptu ac velut in numerato possimus habere indicabimus, consilium quidem non perinde magnificum vt frugiferum; quod vtinam iuuenes olim ipsi fuissemus sequuti (nam tum quoque veniebat in mentem): video quantum momenti literulis nostris fuerit accessurum. Attamen candidi est ingenii non
515 inuidere bonae spei iuuenibus, quod tibi vel negarit fortuna vel non pararit diligentia.

Ergo qui destinavit per omne genus autorum lectione grassari (nam id omnino semel in vita faciendum ei qui velit inter eruditos haberi), prius sibi
520 quam plurimos comparabit locos. Eos sumet partim a generibus ac partibus vitiorum virtutumque, partim ab his quae sunt in rebus mortalium praecipua, quaeque frequentissime solent in suadendo incidere. Eaque conueniet iuxta rationem affinitatis et pugnantis digerere; nam et quae inter se cognata sunt vltro admonent quid consequatur, et contrariorum eadem est memoria.

Putasit exempli causa primus locus pietas et impietas. Huic subiicientur
525 species inter se cognatae: prima est pietas in Deum, secunda in patriam, tertia in parentes aut in liberos, aut etiam in eos quos oportet parentum loco colere, veluti praeceptores, et quorum beneficio seruati sumus. Ex aduerso est impietas. Iam his cognata superstio, adiicienda igitur. Atque hic aperit sese campus latissimus de prodigiosis deorum cultibus, ac variis diuersarum
530 gentium ceremoniis. Item inepta parentum in liberos indulgentia, quae falsa est pietas.

Sit proximus si videtur titulus fides. Hanc in species seces licebit: est fiducia

erga Deum; est fides humana, est fides in amicos, fides seruorum in dominos, fides in hostes; totidemque de perfidia. Item sit titulus beneficentia. Huic quum
 535 suas species subieceris, restat gratitudo, non illa quidem huic subiecta, neque rursum contraria, sed adhaerens eque ea veluti consequens.

Haec per omnes locos tractari possunt: primum quid sit pietas, quomodo differat a caeteris virtutibus, quid habeat peculiare, quibus officiis praestetur aut violetur, quibus rebus alatur aut corrumpatur, quid fructus homini pariat.
 540 Hic se aperit campus exemplorum ac iudiciorum.

Sed virtutum ac vitiorum ordinem sibi quisque suo fingat arbitrio, vel e Cicerone, siue malit e Valerio Maximo, aut ex Aristotele aut ex diuo Thoma petat. Denique si malit, elementorum ordinem sequatur. Neque enim id magni

496 conferent *C D*: conferunt *A*, conferant *B*.

498 Christo ... cohaerens *B-D*: *om. A*.

507 Iamprimum *B-D*: Iam *A*.

513 nam ... mentem *B-D*: *om. A*.

516 diligentia *B-D*: negligentia *A*.

519 comparabit *C D*: parabit *A B*.

520 his *C D*: iis *A B*.

527-528 Ex ... impietas *D*: *om. A-C*.

528 cognata *D*: cognata est *A-C*.

530-531 Item ... pietas *D*: *om. A-C*.

532-534 est fiducia ... in hostes *D*: De fide in amicos, de fide seruorum in dominos, de fide in hostes *A-C*.

537-540 Haec ... iudiciorum *D*: *om. A-C*.

541-542 vel ... Valerio *D*: aut e Cicerone seu Valerio *A-C*.

542 prius ex *A-D*: *om. BAS LB*.

492 *apud Platonem* Plat. *Rep.* VII, 514.

494 DE ALLEGORIIS THEOLOGICIS Er.'s final type of *exemplum* consists in stories taken from the Scriptures. These follow naturally from the allegorical narratives just mentioned, because of the standard interpretations to which Biblical texts were subjected: besides the literal meaning in the historical context of the author, expositors developed the allegorical interpretation which made the words of the text refer to the church or to some item of Christian doctrine; the tropological which extracted some moral teaching; and the anagogical which gave spiritual hope and consolation. While recognising the value of such interpretations, Er. gave primary importance to the literal meaning; see *Eccles.*, *LB V*, 1019 A sqq.

501 *in libello* A projected work on this subject was already known to Jacobus Faber in 1503 (see *Ép.* 174, l. 89), but nothing with this exact title ever appeared.

511 *in numerato ... habere* For this phrase, see Book I, ch. 112, above, p. 154, l. 192.

518-519 *prius ... locos* Er. now describes a method of organising the material culled in the course of one's reading by jotting it down in note form under appropriate headings. This method was recommended by several humanists, e.g. Rodolphus Agricola in *De formando studio* (1484). It is interesting that Er. says he neglected it in his youth (ll. 512-513): the Brethren of the Common

Life, whose influence pervaded the schools Er. attended at Deventer and 's Hertogenbosch, encouraged the assembling of *florilegia* of religious and moral extracts. In due course he realised its usefulness: the chapters of examples illustrating Latin usage which make up the bulk of Book I have every appearance of being basically Er.'s personal collection of 'useful Latin phrases', compiled over years of reading in a wide variety of authors.

520 *vitiorum virtutumque* One is reminded of Fieschi's classification of vocabulary according to moral concepts; see p. 23, n.l. 46.

521-522 *Eaque conueniet ... digerere* Cf. *Methodus*, Holborn, p. 159, ll. 4-6; *Rat. ver. theol.*, Holborn, p. 291, ll. 24-26.

537 *per omnes locos* I.e. *locos argumentorum*, the standard ways of developing a topic (an insertion made in 1534).

541-542 *e Cicerone* Possibly headings such as could be extracted from e.g. *De officiis* (*honestum, iustitia, iniustitia, bellica officia, fortitudo*, etc.).

542 *e Valerio Maximo* Valerius Maximus, a historian of the first century A.D., who made a collection of *exempla* (*Factorum ac dictorum memorabilium libri IX*), intended for the use of speakers (see above, p. 239, nn.ll. 996-997; 997-998, 999). Some of his headings are similar to those suggested above by Er.: I, 1-3: De religione, De simulata religione, De superstitionibus; V, 4-7: De pietate erga parentes et fratres et patriam,

refert, quanquam nolim illum omnes huius generis particulas tam minutim
 545 concisas in ordines referre, verum eas duntaxat quae videantur frequenter in
 dicendo vsu venire. Id autem vel ex locis causarum licebit cognoscere, nempe
 demonstratoriis, suasoriis et iudicialibus. Quod genus ferme sunt tituli apud
 Valerium Maximum, et nonnulli apud Plinium.

Caeterum quae extra vitiorum ac virtutum genera sumuntur, partim perti-
 550 nent ad exempla, partim ad locos communes. Prioris generis ferme sunt
 LB 101 huiusmodi: 'insignis long|aevitas', 'viuida senectus', 'senilis iuuenta', 'insignis
 felicitas', 'insignis memoria', 'subita rerum commutatio', 'subita mors', 'mors
 spontanea', 'mors prodigiosa', 'partus prodigiosi', 'insignis eloquentia', 'in-
 555 signis opulencia', 'ex humili genere clari', 'vaficies ingenii', 'insigne corporis
 robur', 'insignis forma', 'egregium ingenium in deformi corpore', atque id
 genus innumera alia. Quorum singulis oportebit subiicere quae cum his
 pugnant, quaeque cum his habent affinitatem, vt 'insigni eloquentiae' opponi-
 tur 'insignis infantia'. Finitima sunt: 'vocalitas', 'felicitas in gesticulando',
 'histrionica', et si qua sunt huiusmodi.

560 Posterioris autem generis sunt istiusmodi: 'Plurimum interest quibus studiis
 puer adsuescas'; 'Magni refert quibuscum viuas'; 'Suum cuique pulchrum';
 'Facilis offensa, reconciliatio difficilis'; 'Tutissimum est nulli credere'; 'Ama
 tanquam osurus, oderis tanquam amaturus'; 'Bis dat qui cito dat'; 'Fortunam
 565 sui cuique mores parant'; et 'Lentae regum irae'; et 'Periculosa principum
 amicitia'; et 'Dulce inexpertis bellum'; et 'Infida societas regni'; et 'Optimum
 senectae viaticum eruditio'. Sed quid ego haec recensere pergo, cum sint
 sexcenta millia? Ergo ex his ea sunt deligenda quae videbuntur ad dicendum
 maxime commoda.

Ad hunc gregem pertinent et illa comparatiua: 'Coelibatusne felicior, an
 570 coniugium?', 'vita priuata, an secus?', 'potior monarchia, an democratia?', 'vita
 studiosorum, an idiotarum?'.

Tum autem ex superioribus, si qua sunt quae virtuti aut vitio videbuntur
 esse confinia, ea licebit suo titulo subiicere. Vt illa: 'Bis dat qui cito dat'; et
 'Nihil carius constat quam quod precibus emitur'; et 'Beneficium dando
 575 accepit, qui digno dedit'; et 'Nihil tam perit quam quod confertur in
 ingratum'; et 'Beneficii gratiam perdidit, quisquis exprobrauit'. Haec atque
 huiusmodi ad liberalitatis titulum referri possunt.

Verum ne indigesta rerum turba pariat confusionem, profuerit titulos qui
 latius patent in aliquot secare partes. Liberalitatis titulum, vt exempli causa
 580 loquamur, ita licebit partiri, si subieceris: 'Beneficium prompte citoque datum';
 'Beneficium aptum'; 'Beneficium digno aut indigno collatum'; 'Beneficium
 exprobratum'; 'Beneficium mutuum'. Et si qua iudicabuntur magis idonea,
 nam nos indicandi gratia duntaxat haec ponimus.

Ergo posteaquam tibi titulos compararis quot erunt satis, eosque in ordinem
 585 quem voles digesseris, deinde singulis suas partes subieceris, rursum partibus
 addideris locos communes siue sententias, iam quicquid vsquam obuium erit
 in villis autoribus, praecipue si sit insignius, mox suo loco annotabis: siue erit

fabula, siue apologus, siue exemplum, siue casus nouus, siue sententia, siue
 lepide aut alioqui mire dictum, siue paroemia, siue metaphora, aut parabola.
 590 Atque ad eum modum pariter fiet vt et altius insideant animo quae legeris, et
 adsuescas vti lectionis opibus. Sunt enim qui plurima teneant velut in mundo
 reposita, cum in dicendo scribendoque mire sint inopes ac nudi. Postremo
 vtcunq̄e postulat occasio, ad manum erit dicendi supellex, certis veluti nidis
 constitutis, vnde quae voles petas.
 595 Porro nulla disciplina tam semota est a rhetorica, vnde non facias locos tuos
 locupletiores. Nam a mathematicis, quae remotissimae videntur, sumuntur
 similitudines: quandoquidem cum sphaera vndique sui simili, cumque tetra-
 gono quocunq̄e cadat pariter quatuor angulis nixo, confertur sapiens, suis
 opibus felix nec aliunde pendens, et quaecunq̄e inciderit fortunae procella, sua
 600 virtute firmus et immobilis. Vt ne dicam interim quod theologi mysteriorum
 enarrationem frequenter a mathematicis petunt, propter arcanam quandam
 rerum ac numerorum analogiam. Nam a physicis non solum parabolae, verum
 etiam exempla quaedam petuntur. Parabola fuerit, si dicas: ‘Quemadmodum
 fulmen summos montes frequentissime ferit, ita summa potestas grauissimis
 605 casibus est obnoxia’. Item: ‘Quemadmodum fulmen aes liquefacit, intacta
 caera, ita principum animus in rebelles et obsistentes saeuire debet, in caeteros
 vti clementia’. Exemplo fuerint elephantum, pudore in abdito coeuntes, si quis
 etiam in coniugatis modestiam ac voluptatis dissimulationem desideret; et
 delphini, foetus adultos diutius comitantes, nec sinentes paruulos suos ingredi

546 nempe B-D: i[d est] A.

559 qua C D: quae A B.

572 videbuntur C D: videbantur A B.

De parentum amore et indulgentia in liberos;
 VI, 8: De fide seruorum.

546 *ex locis causarum* See above, p. 229, n.ll.
 797-800.

548 *apud Plinium* I.e. in Book I of Plin. *Nat.*,
 which lists the contents of the other 36
 books, especially the headings to Book VII.

560-566 *Plurimum interest ... viaticum eruditio*
 Some of these *loci communes* are developed
 in *Adag.*: *Suum cuique pulchrum*, *Adag.* 115,
 LB II, 74 E-76 C; *Ama ... amaturus*, *Adag.*
 1072, LB II, 434 A-F; *Bis ... dat*, *Adag.*
 791, LB II, 330 C-F; *Fortunam ... parant*,
Adag. 1330, LB II, 532 E-533 B; *Dulce*
inexpertis bellum (which developed into one
 of Et.’s most important writings against
 war), *Adag.* 3001, LB II, 951-970.

569-570 *Coelibatusne ... coniugium* See above,
 p. 224, l. 671 sqq.

574 *Nihil carius ... emitur* See *Adag.* 220
 (Emerere malo quam rogare), LB II, 120 D-
 E.

574-576 *Beneficium ... exprobrauit* These lines
 echo in a general way various parts of Sen.
Benef.

589 siue paroemia D: om. A-C.

607 Exemplo C D: Exempla A B.

600-602 *Vt ne dicam ... analogiam* See e.g.
 Aug. *Doctr. christ.* II, 16, 25, where, after
 expounding the meaning of 40 and other
 numbers, he says: “Ita multis aliis atque
 aliis numerorum formis quaedam similitu-
 dinum in sanctis libris secreta ponuntur,
 quae propter numerorum imperitiam legen-
 tibus clausa sunt”.

604 *fulmen ... ferit* Hor. *Carm.* II, 10, 11:
 “feriuntque summos / Fulgura montes”.

603-606 *Quemadmodum fulmen ... intacta caera*
 See Plin. *Nat.* II, 52, 137: “Fulminum ...
 tertium [genus] est quod clarum vocant ...
 quo dolia exhauriuntur intactis operimentis
 nulloque alio vestigio relicto, aurum et aes
 et argentum liquatur intus, sacculis ipsis
 nullo modo ambustis ac ne confuso quidem
 signo cerae”.

607 *elephantum ... coeuntes* See Plin. *Nat.* VIII, 5,
 13.

609 *delphini* See Plin. *Nat.* IX, 7, 21: “etiam
 gestant fetus infantia infirmos, quin et adul-
 tos diu comitantur magna erga partum cari-
 tate”.

LB 102 nisi grandior aliquis ceu paedagogus adsit et custos, | si quis admoneat quanta
611 cura seruari atque institui debeat a parentibus prima illa et lubrica puerorum
aetas.

Itaque studiosus ille velut apicula diligens per omnes autorum hortos
615 volitabit, flosculis omnibus adsultabit, vndique succi nonnihil colligens quod
in suum deferat aluearium. Et quoniam tanta est in his rerum foecunditas vt
omnia decerpi non possint, certe praecipua deliget et ad operis sui structuram
accommodabit.

Sunt autem quae eadem non solum ad diuersos verum ad contrarios vsus
quadrare possint, eoque diuersis annotanda locis. Quod genus, si de insanabili
620 cupiditate hominis auari agas, recte accommodabis Charybdis fabulam; rursus,
si de inexplebili ventris ingluuie, aut libidine mulieris inexhausta, nimirum
conueniet eadem. Item apologus Aesopi de hirco ac vulpe simul in puteum
descendentibus quadrabit vel in prospicientiam, qua fit vt non aggrediare
negocium, nisi prius apud te perpenderit qua ratione queas explicare, vel in
625 fictum amicorum genus, qui quum videantur amici commodis consulere,
maxime tamen agunt suum negocium. Praeterea, ex morte Socratis non solum
ducitur exemplum, mortem non esse formidandam viro bono, cum ille tam
alacri vultu cicutam biberit, verum etiam virtutem inuidiae obnoxiam, neque
satis tutam esse in turba malorum; rursus, inutile vel potius perniciosum esse
630 philosophiae studium, nisi te ad mores communes deflexeris.

Iamque hoc ipsum factum trahi potest et in laudem Socratis, et in vitupe-
rium: laudandus enim qui nulla sua culpa sed sola inuidia damnatus tam
fortiter mortem neglexerit; vituperandus qui inutili philosophiae studio
neglectuque morum communium amicis acerbissimum luctum, vxori liberisque
635 calamitatem, sibi exitium conciliarit, cum alii soleant vtilis esse patriae, suis
praesidio simul et ornamento; eoque vere sapientis esse, relictis aliquando
tetricis illis sapientiae decretis, vulgi studiis et opinionibus accommodare sese,
temporique, quod aiunt, seruire.

Iam si partes exempli circumspecies, quot locos licebit elicere? Accusatus per
640 inuidiam ab Anyto et Melyto, perditissimis ciuibus. Locus communis est:
'Veritas odium parit'; item alter: 'Insignis virtus conciliat inuidiam'; rursus
alius: 'Apud iudices plerunque plus valet nobilitatis ratio quam respectus
honesti'; rursus alius: 'Nihil impudentius opulentia, si cum improbis moribus
copuletur'. Quid enim absurdius quam omni facinore dedecorosos Socratem in
645 ius vocare? Rursus alius locus: 'Non quilibet cuius decorum est'. Eoque
Socrates non abiicit sese ad iudicum pedes; neque enim conueniebat, vt qui
per omnem vitam docuerit mortem non esse formidandam, nisi turpis esset,
eum nunc veluti ob mortis metum abiecte supplicem esse. Quae eadem causa
commouit vt neque iudicium declinaret, neque in media causa exilium eligeret,
650 neque postremo, cum liceret, e carcere vellet effugere, ne ipse a seipso
discrepare videretur. Atque haec quidem vna pars est.

Deinde cum moriturus tam ociose tamque placide disputat, cum non alio
vultu cicutam bibit quam quo vinum solet; cum mox emoriturus iocatur in

Phaedonem, admonens vt gallum persoluat Aesculapio, locus est: 'Mortem
655 etiam optabilem esse iis qui sibi vitae integre actae conscii sunt'. Rursum alter
locus: 'Cuiusmodi fuerit hominis vita, id in morte potissimum apparere'.
Rursum, constantis sui que perpetuo similis exemplum est; etenim cuiusmodi
fuerat in omni vita Socratis vultus oratioque, talis erat et morituro.

Tertia pars est: dum in carcere agit Socrates, interim nusquam Alcibiades,
660 nusquam Agathon, nusquam Phaedrus, sed Crito, Phaedon, Simias. Atque hic
locus est: 'In periculis demum apparere qui sint veri amici'; nam vulgares illi
sibi tum consulunt, cum in officiis communibus adsunt.

Quarta pars est: cum amicis de animae immortalitate multa disputat, vxorem
ac liberos quum pauca mandasset dimittit. Locus est: 'Philosophum leuiter
665 tangi oportere vulgaribus affectibus'; id quod mire congruit cum doctrina
Christi.

Quinta pars est: statim a morte Socratis versus est in accusatores populi
furor. Socrati desiderato aurea posita statua. Locus erit: 'Vulgus temere
670 odisse et amare'; rursum alius: *Virtutem praesentem odimus, | Sublatam ex oculis
quaerimus inuidi*; rursum alius: 'Fucatam gloriam vna cum vita perire, virtutis
splendorem a morte maxime inclarescere'. Hinc arbitror liquere in quot vsus
idem exemplum possit accommodari. |

LB 103 Similiter et in parabola fiet, velut in nauigatione quot similia duci poterunt?
675 'Vt optimum gubernatorem tempestas, ita optimum imperatorem aduersae res
declarant'. Item: 'Vt nemo clauum committit amicissimo, sed nauigandi
peritissimo, ita nemo reipublicae gubernacula mandabit ei cui studeat maxime,

610 ceu B-D: seu A.

627 formidandam D: formidulosam A-C.

640 Melyto A-D BAS: Melito LB; commu-
nis D: om. A-C.

649 neque iudicium A-C BAS LB: neque in

iudicium D.

655 iis C D: his A B.

661 veri C D: vere A B.

662 cum B-D: om. A.

671 inclarescere D: clarescere A-C.

613-617 *Itaque studiosus ... accommodabit* This
is itself a parallel *a physiciis*: the scholar
amasses resources from his reading in the
whole range of literature as the bee collects
material from every kind of flower. The
image of the writer as a bee was well-
established in antiquity: e.g. Hor. *Carm.*
IV, 2, 27 sqq.; Sen. *Epist.* 84, 5; Macr. *Sat.*
I, Pref. 5-6. Later writers continued the
usage (e.g. St. Basil, Petrarch, the Pléiade).

620 *Charybdis* See *Adag.* 404 (Euitata Cha-
rybdi in Scyllam incidi), LB II, 183 A-184
C.

622 *apologus Aesopi* Aesop. 9 Hausrath. See
above, p. 255, n.ll. 427-431.

626 *ex morte Socratis* Basic material on the
death of Socrates is found in Plat. *Apol.*,
Crit. and *Phaed.*, and Xen. *Mem.* See also
Cic. *Tusc.* I, 40, 97-41, 99, who uses the
death of Socrates as an *exemplum*.

635 *vtiles esse patriae* See Aristot. *Eth. Nic.*

1138 a 9 sqq., where suicide is condemned
as damaging to the state.

636-638 *eoque vere ... seruire* Cf. below, p. 264,
ll. 688-690.

640 *Melyto* i.e. Meletus (Μέλητος).

645 *Non quidlibet ... est* See *Adag.* 1316 (Nec
omnia, nec passim, nec ab omnibus), LB II,
527 D-F.

645-650 *Eoque Socrates ... effugere* Cf. Cic.
Tusc. I, 29, 71; Sen. *Epist.* 24, 4.

657-658 *etenim cuiusmodi ... morituro* Sen.
Epist. 104, 28: "Haec vsque eo animum
Socratis non mouerant vt ne vultum qui-
dem mouerint ... vsque ad extremum nec
hilariorum quisquam nec tristiorum Socra-
ten vidit; aequalis fuit in tanta inaequalitate
fortunae".

665-666 *id quod ... Christi* Cf. e.g. *Mc.* 3, 31-
35.

669-670 *Virtutem ... inuidi* Hor. *Carm.* III,
24, 31-32 (*Virtutem incolumem*).

sed quem maxime iudicari idoneum'. Rursum: 'Quemadmodum ventis
 nimium secundis nautae vela contrahunt, cum parum prosperi sunt, tum latius
 pandunt sinus: ita, quum res vehementer succedunt, temperandus est animus
 680 ne insolescat; contra, cum inimica est fortuna, tum fortitudine ac spe securitatis
 felicitatis dilatandus ac fulciendus'. Item: 'Quoties rectum cursum per tempe-
 statem tenere non licet, tum obliquis flexibus eo nihilo secius, quo peruenire
 velimus, contendere oportebit'. Item: 'Quoties artem vincit tempestatis impo-
 tentia, tum ancoram iaciunt nautae, velis collectis: ita vesanienti multitudini
 685 nonnunquam cedendum est, donec oratione tractabilis esse incipiat'. Item:
 'Quemadmodum nauta non semper eodem modo tenet velum, verum nunc
 tollit in altum, nunc contrahit, nunc in hoc latus, nunc in illud transfert,
 vtcunque ventorum ratio postulat: ita sapiens non in omni loco omnique
 tempore et negotio simili vitae tenore debet vti, sed vultum, orationem, mores
 690 praesentibus rebus accommodare'. Item: 'Sicut in magnis tempestatibus
 peritissimi nautae vel ab imperito nonnunquam admoneri sese patiuntur, quod
 aliis alia soleant in his casibus in mentem venire: ita bonus rex in magnis
 reipublicae periculis nullius consilium audire grauabitur'. Item: 'Vt minimo
 periculo nauigatur eo gubernatore qui maximis sit iactatus periculis: ita
 695 tutissimus est ciuitatis status eo principe qui grauissimis casibus sit exercita-
 tus'. Item: 'Vt qui clauum regit non satis arbitratur se suo fungi officio, nisi
 circumactis oculis, quid cuique faciendum admonuerit: ita principem non
 agit, nisi qui magistratuum etiam inferiorum officia moderatur ac praestat'.
 Item: 'Quemadmodum insaniat nauta, si propter odium aliquorum quos naui
 700 vehit nauim perire sinat, qua perdita nec ipse possit esse incolumis: ita sanae
 mentis non sit, qui ob factiones patriae incolumitatem non tueatur, quae nisi
 sit incolumis, nec ipse incolumis esse possit'. Item: 'Vt non nisi saeuissimis
 tempestatibus sacram ancoram nautae iacere solent: ita non est, nisi in
 grauissimis periculis ac rebus prope desperatis, ad extrema remedia veniendum'.
 705 Sed nae ego ineptus, qui ista persequar, cum iam videas aliquot similitudi-
 num millia hinc sumi posse.

Nonnunquam eadem quoque collationis pars ad diuersa trahitur. Quod
 genus sit si lunae crebras mutationes vel ad fortunae vices accommodes, vel
 ad humanae vitae instabilitatem, vel ad stultorum inconstantiam. Quin eadem
 710 quoque sententia varios in vsus deflectitur, vt *Facundus comes in via pro vehiculo*
est: 'Iucundior est vita, si non solus agas, sed cum lepidis ac festiuis amicis
 consuetudinem habeas'. Rursum: 'Semper bonus aliquis liber circumferendus,
 cuius lectione taedium discutias'. Item: 'Si te laetus animus comitetur et bene
 sibi conscius, nulla pars vitae sentiet taedium; hic optimus est viae comes si
 715 laeta narret, sin turpium factorum memoriam tibi refricet, taedio enecat'.

Eadem est prouerborum et apophthegmatum ratio, quorum vsum ostendi-
 mus in principio collectaneorum prouerbialium.

Proinde quaedam erunt eadem diuersis adscribenda locis, aut annotanda
 certe. Nam sat erit aliquando tribus significasse verbis, adscriptis autorum locis
 720 vnde peti possunt, praesertim si paucis exponi non queant.

Sed iam quo res exemplo magis fiat perspicua, sit titulus inconstantia aut morum inaequalitas, experiamurque quot res ad hunc conferri possint. Primum e poetarum fabulis petam Mercurium varias formas sumere solitum, vt est vafer deus, nunc apud superos, nunc apud inferos, nunc apud mortales agentem, variis etiam fungentem officiis, nunc Ganymedis agentem parteis, porrigendo Ioui pocula, nunc nuncia perferentem, nunc animas deducentem ad Charontem, nunc negociatoribus ac patronis operam dantem, nunc cithara vtentem, nunc virga, galero etiam bicolore, postremo variis gaudentem cognominibus. Ea sunt apud Aristophanem in Pluto: dicitur enim στροφαῖος, ἐμπολαῖος, δόλιος, ἡγεμόνιος, ἐναγώνιος; apud Homerum et apud Hesiodum διάκτορος Ἀργειφόντης. Dicitur et Cyllenius et ἐριούνιος. Petam Vertumnum deum, cui inde etiam nomen, quod subinde | vertat formam. Petam Proteum, omnia vertentem sese in miracula rerum. Petam Empusam ex Aristophanis Ranis; id est daemonis genus, identidem alia atque alia specie sese offerentis. Item Morphea, quoscunque velit vultus induere solitum. Item Circen, veneficiis ac magica virga homines in varias ferarum formas vertentem; nam improbi secum non constant, sed diuersis agitantur affectibus. Petam Καῖρόν, volubilem deum, nunquam sui similem, et huic similem, si videbitur, Rhamnu-

678 sunt *C D*: *om. A B*.

697 faciendum *B-D*: faciendum sit *A*.

701 sit *B-D*: est *A*.

711 agas, sed *B-D*: *om. A*.

720 possunt *C D*: possint *A B*.

722 morum *B-D*: *om. A*.

726 porrigendo ... pocula *D*: *om. A-C*.

730 et apud Hesiodum *B-D*: *om. A*.

738 sui *B-D*: sibi *A*.

677-678 *Quemadmodum ... contrahunt* Cf. Hor. *Carm.* II, 10, 22-24: "sapienter idem / Contrahes vento nimium secundo / Turgidula vela".

681-683 *Quoties rectum ... oportebit* Cic. *Fam.* I, 9, 21: "vt in nauigando tempestati obsequi artis est, etiam si portum tenere non queas, cum vero id possis mutata velificatione adsequi, stultum est eum tenere cum periculo cursum quem ceperis, potius quam eo commutato quo velis tamen peruenire".

690 *praesentibus ... accommodare* Cf. Cic. *Balb.* 27, 61: "neque ... putauit potius adsentiri quam praesentibus rei publicae temporibus et concordiae conuenire".

703 *sacram ancoram* *Adag.* 24, LB II, 35 E-36 A.

710-711 *Facundus ... vehiculo est* This basic *sententia* is from Publil. Syr. 104 Meyer, quoted Gell. XVII, 14, 4 (*Comes facundus*).

717 *in principio ... prouerbialium* See *Adag.* Proleg. xii, LB II, 9 D-10 B.

723 *Mercurium ... sumere solitum* *Adag.* 1910 (*Mercurius infans*), *ASD* II, 4, p. 284.

729 Aristoph. *Plut.* 1154-1161.

730 *apud Homerum* E.g. *Od.* I, 84.

Hesiod. *Erg.* 77.

731 *Dicitur et Cyllenius* Hom. *Hymn. Merc.* 318; Ov. *Met.* XIV, 291.

ἐριούνιος E.g. Hom. *Il.* XXIV, 457.

731-733 *Vertumnum ... Proteum ... Empusam* See above, Book I, ch. 46, p. 104, ll. 933-934.

735 *Morphea* For Morpheus see e.g. Ov. *Met.* XI, 633-638.

Circen See above, p. 236, l. 964 sqq., where the story of Circe serves as a moral allegory. Here Er. makes it serve *inconstantia*.

737 Καῖρόν A divinity embodying the fleeting decisive moment which must be seized by the forelock as it passes. Er. calls him *volubilis* because he was often represented, like Fortune, as standing on a wheel or ball; see *Adag.* 670 (*Nosce tempus*), LB II, 289 A-290 D.

738-739 *Rhamnusiam* I.e. Nemesis, who had a celebrated shrine at Rhamnus in Attica; her function was to punish presumption and overconfidence by turning prosperity to misfortune; in this she resembled the fickle goddess Fortune; *Adag.* 1538, *ASD* II, 4, pp. 48-50.

siam. Petam Iouem, nunc aquilam, nunc cygnum, nunc taurum, nunc aureum
 740 imbrem factum. Praeterea Chimaeram, capite leonis, ventre virgineo, cauda
 draconis. Ac varium illud portentum quod fingit Horatius in ipsa statim fronte
 Artis poeticae. Adducam et Ianum bifrontem, et triformem Geryonem, et
 Bacchum, cui poetae tribuunt εὐήθειαν, hoc est morum leuitatem ac facilita-
 tem, ac talem in Ranis fingit Aristophanes. Et si qua sunt alia apud illos, quae
 745 prodigiosae varietatis imaginem habent. Adducam et Vlysem, quamlibet pro
 tempore personam gerentem, vnde et πολύτροπον statim in operis initio vocat
 Homerus.

Deinde a physicis petam lunae similitudinem, nunquam eodem vultu nobis
 redeuntis, nunc semiplenae, nunc plenae, nunc emorientis, nunc renascentis,
 750 nunc pallentis, nunc rubentis, nunc albicantis, nunc antecedentis solem, nunc a
 tergo sequentis. Petam similitudinem coeli verni aut autumnalis, nunc nubili,
 nunc sereni, nunc tranquilli, nunc ventis commoti. Petam collationem maris
 assidue vicibus aestuariis decurrentis ac recurrentis, praecipue Euripi mira
 celeritate septies die ac nocte reciprocantis. Addam polypum, cuius mutabilitas
 755 etiam prouerbio locum fecit. Addam chamaeleontem colorem subinde mutan-
 tem; item pantheram ac pardum versicoloribus maculis variegatum, aut si
 quod est aliud animal huiusmodi; item anguillam lubricam. Adiungam pueri-
 tiae in horas mutatum ingenium; adiiciam mulieris peculiarem inconstantiam,
 vulgus leui momento mobile; praeterea argenti viui miram mobilitatem,
 760 arundinem ad omnem auram facile mobilem, foliorum arentium, plumae
 ramentaeque leuitatem, cerae flexibilem ac mollem naturam, somniorum
 inconstantiam, rotae volubilitatem. Adducam laminam, quae summis turrium
 ac templorum fastigiis solet imponi, quo ventum circumactu suo indicet.
 Adducam bilibrem, facili momento huc atque illuc vergentem. Adducam opus
 765 vermiculatum, versicoloribus tessellis miram varietatem ostentans.

Quaedam etiam ingenio finguntur, veluti si quis comparet inconstantis
 hominis animum, nunc hoc nunc illud cogitantis, speculo rotundo in foro
 frequentissimo suspensio, quod huc et illuc discursante turba, figuris innumeris
 varietur; aut vitro, quod quencunque colorem subieceris, eum imitari videtur;
 770 aut pensili chalybi, quod hinc atque hinc admotis magnetibus, quorum alter
 alliciat ad sese, alter depellat, leui momento nunc huc nunc illuc rapiatur, nec
 vnquam conquiescat; aut sphaerae in plano volubili.

Iam ex historiis mutuo sumam Graecorum genuinam leuitatem, quam
 describit Iuuenalis, lubricam Allobrogum fidem, Poenos simili morum incon-
 775 stantia, Scythas in dies mutatis pascuis nullam certam incolentes sedem, virgam
 Moysi subinde in aliam atque aliam versam speciem, Aristippum quamuis
 agentem personam, vt quem *omnis*, vt inquit Flaccus, *deciuit color*, nunc cynico
 vtentem pallio, nunc regia purpura; item ἡμίλευκον illum, de quo meminit
 Lucianus, Catilinam vario ingenio ex Salustio, Hannibalem ex T. Iuio, ex
 780 Valerio Maximo quibus alius fuit vitae tenor in adulescentia atque in senec-
 tute; rursum ex tertia Horatii satyra Tigellium:

*Nil aequale homini fuit illi, saepe velut qui
Currebat fugiens hostem, persaepe velut qui
Iunonis sacra ferret etc.*

785 E comoediis exemplum sumetur muliebris inconstantiae Sostrata in Adelpis:
Au mi homo, sanusne es? | An hoc proferendum tibi videtur esse vsquam? Ac paulo
post: *Ab minime gentium, | Non faciam, proferam.* Amantium inconstantiam
exprimet Phaedria, e rure repente rediens; puerilem inconstantiam Antipho ex
Phormione. Sed hoc persequi longum est.

790 E tragoediis mutuabor Phaedram variatis secum sententiis, nunc volentem,

756 pantheram *D*: pantherem *A-C*.

757 item anguillam lubricam *D*: *om.* *A-C*.

764 bilibrem *A-D* *BAS*: bilibrum *L-B*; illuc
C D: huc *A B*.

772 sphaerae ... volubili *C D*: spheram in

plano volubilem *A B*.

779 *tert.* ex *B-D*: *om.* *A*.

786 *Au B-D* *BAS*: *An A LB*.

789 longum *C D*: perlongum *A B*.

739-740 *Iouem* ... *factum* Jupiter assumes these
shapes in the stories of Ganymede, Leda,
Europa and Danae.

740 *Chimaeram* Hom. *Il.* VI, 181; Ov. *Met.*
IX, 647-648: "mediis in partibus ignem, |
Pectus et ora leae, caudam serpentis habe-
bat".

741 *fingit* Horatius See Hor. *Ars* 1-5.

742 *Ianum bifrontem* Ov. *Fast.* I, 89 sqq.
triformem Geryonem Verg. *Aen.* VIII, 202.

744 in *Ranis* I.e. in the early scenes of Aris-
toph. *Ran.*, where Bacchus (Dionysus) is
alternately blustering and cowardly.

747 Hom. *Od.* I, 1.

748 *lunae similitudinem* Cf. *Sir.* 27, 12: "Stultus
sicut luna mutatur".

753-754 *Euripi* ... *reciprocantis* Plin. *Nat.* II,
100, 219: "Euripi saepius et in Euboea
septiens die ac nocte reciprocantis". See
above, p. 104, n.l. 924.

754-755 *polypum* ... *chamaeleontem* These appear
in *Adag.* 93 (together with the notoriously
inconsistent Alcibiades, omitted here as he
is not a *physicis*), *LB* II, 62 F-64 C.

757-758 *pueritiae* ... *ingenium* Hor. *Ars* 158-
160: "puer ... mutatur in horas".

759 *vulgus* ... *mobile* Ov. *Trist.* I, 9, 13; Sil.
XVI, 315; also Liv. XXIV, 31, 14: "quam
vana aut leui aura mobile vulgus esset".

774 *describit Iuuenalis* See Iuv. 3, 67 sqq.

lubricam Allobrogum fidem Hor. *Epod.* 16, 6:
"Nouisque rebus infidelis Allobrox"; see
Caes. *Civ.* III, 59 sqq. and Sall. *Cat.* 40 for
the readiness of the Allobroges (a Gallic
tribe) to change sides.

Poenos The Romans considered the Carthagin-
ians treachery personified; see above, p.

107, n.l. 957.

775 *Scythas* ... *sedem* Hor. *Carm.* III, 24, 9-10:
"Scythae | Quorum plaustra vagas rite tra-
hunt domos"; Hdt. IV, 46, 3.

775-776 *virgam Moysi* Ex. 7, 8 sqq.

777 Hor. *Epist.* I, 17, 23-29.

778 779 *meminit Lucianus* *Prometheus* es 4.

779 *Catilinam* See Sallust's character sketch in
Cat. 5. Catiline became the prototype of the
discrepant character (see e.g. *Hist. Aug.* 6
(Auidius Cassius), 3, 5; 12 (Clodius Albinus),
13, 2).

Hannibalem See the famous character sketch
in Liv. XXI, 4 (4, 10: "hac indole virtutum
atque vitiorum").

779-780 ex *Valerio Maximo* At VI, 8 'De
mutatione morum aut fortunae', Val. Max.
lists a number of people who developed
into worthy citizens after an unsatisfactory
youth.

781 Hor. *Serm.* I, 3, 9-11.

785-787 in *Adelpis* ... *proferam* Ter. *Ad.*
336-337 (sanus es ... videtur vsquam);
342-343.

788 *Phaedria* A young man in love in Ter.
Eun. 629 sqq., who goes into the country
but cannot stay away.

Antipho In Ter. *Pborm.* Antipho rashly
marries his girl and immediately regrets his
impetuosity.

790-792 *Phaedram* ... *Medeam* ... *Biblidem* ...

Didonem Examples of women who debate
with themselves before committing a dread-
ful and irrevocable deed: Phaedra, in Sen.
Phaedr., before giving way to her passion
for her stepson (604-605: "Vos testor omnes,
caelites, hoc quod volo | Me nolle");

nunc nolentem, Medeam item ante filiorum caedem, diuersis agitatam affectibus. Ab Ouidio Biblidem, Narcissum; a Marone Didonem, iam Aenea parante
 LB 105 discessum. Atque hoc genus innumerabiles personas passim exhibent | poetae. Ex apologis allegabo rusticum illum qui satyro admirante eodem ex ore modo
 795 calidum, modo frigidum efflabat. Et si qui sunt alii, nam in praesentia rationem duntaxat ostendimus. E prouerbiis mutuabor τὴν παναγαΐαν Ἄρτεμιν; item ἀνέμου πεδίον et εὐμεταβολώτερος κοθόρνου et ὕδρου ποικιλότερος et Λιβυκὸν θήριον aliaque consimilia. (Nam ipsi in prouerbiis locos adiunximus vnde ista peti possint.) Et: ‘Saxum quod subinde voluitur non obducitur musco’; et:
 800 ‘Arbor quae subinde transplantatur non grandescit’. Rursum ex apophthegmatis addam illud dictum in Ciceronem: *Duabus sedere sellis*; et in eundem a Salustio scriptum: ‘*Aliud stans, aliud sedens loquitur*’. Ex Homero ἄλλοπρόσ-
 αλλον; sic enim vocat Martem incertarum partium, quique nunc cum his sentit, nunc cum illis. Ex Ouidio, ni fallor: *Et tantum constans in leuitate sua*. Ex
 805 Horatio: *leuior cortice et mutat quadrata rotundis* et *Romae Tybur amo ventosus, Tybure Romam*. Ex Plauto: *Tipula leuior*. E Terentii Phormione: *Volo nolo, nolo volo. Quod dictum est, non dictum est* etc. Ex Euripide: Πλάγια γὰρ φρονεῖς, τὰ μὲν νῦν, τὰ δὲ πάλαι, τὰ δ’ αὐτίκα. Iam apparet opinor quanta huius quoque generis supellex ex tot scriptoribus colligi possit.

810 Eadem est sententiarum ratio, quas non tantum ab autoribus sumere, verum etiam pro re nouas parere licet. Quibus omnibus si totidem opponas contraria, deinde subiunxeris vtrinque finitima, nimirum quam immensus orationis penus futurus sit vides.

At cum tam varius sit vsus, id quod diligentius ostendemus in opere De
 815 ratione conscribendarum epistolarum, nihil erit quod non aliquo pacto possis ad locupletandam orationem accommodare. Quandoquidem contraria quoque adhibentur vel per ironiam, vel per dissimile, vel per comparisonem: per ironiam, vt si quis hominem nunquam sui similem ‘Socratem’ appellet, qui in
 820 omni vita semper eodem visus est vultu; per dissimile, vt si dicas: ‘C. Iulium Caesarem nullius vnquam facti poenituit, hic nihil vnquam decreuit, quod non mox resciderit’; per comparisonem, si dicas: ‘Quam Cato ille, quem Cicero praefractum vocat, a sententia non potuit abduci, tam hic non potest in eadem retineri sententia’.

Porro finitima quae sunt facili deflexu ad vicina trahuntur. Quod genus
 825 Persianum illud: *Tecum habita*. Nam etsi proprie quadrat in eum qui maiora molitur quam pro sorte sua, tamen quia non esse sua sorte contentum cum inconstantia cognitionem habet, huc torqueri poterit, praesertim cum Seneca scribat: *Plurimum argumentum compositae mentis existimo posse consistere et secum morari*. Quin eadem simul et in laudem torqueri possunt, vt: si omnium
 830 horarum hominem versatilique ac dextro ingenio laudes, ex inconstantiae penario sumes polypum, ad speciem subiecti soli mutantem colorem; sumes Euripum, ac negabis mare hoc esse tam versatile, quam huius sit ingenium; sumes flammam, stare nesciam; sumes coelum, subinde alia facie; sumes arundinem, vtcunque flauerint aerae flectentem sese; dices sapientis esse pro re

- 835 nata, pro tempore, pro loco mutare sententiam ac vitae rationem; stupida saxa ac brutam tellurem vnam non moueri; caeterum ex animantibus vt quodque praestantissimum est, ita maxime mobile esse; in vniuersa natura, quo quicquam praeclarius est, hoc a quiete longius abesse; infima est, quae non mouetur, terra; at mobilis aqua, mobilior aer, ignis hoc quoque mobilior, 840 coelum quam maxime mobile; proinde mentem hominis auram atque ignem ab antiquis vocari; contra stultos tardos stupidos, lapides plumbum, in quas res maxime cadit constantiae vocabulum. Per huiusmodi locos pleraque e constantiae suppellectile ad vituperandum traxeris, et ex inconstantiae ad laudem detorseris.
- 845 Verum de his, vt modo dictum est, alias tempestiuus. Nunc reliquas dilatandi sermonis rationes persequamur.

797 πῆδιον C D: παίδιον A B.
803 Martem B-D: hominem A.
816 contraria C D: contra A B.

828 Plurimum D: Primum A-C.
836 quodque A-D BAS: quoque LB.
839 mobilis B-D: nobilis A.

Medea, in Sen. *Medea* 922 sqq., before murdering her children by Jason; Biblis in the grip of an incestuous passion for her twin brother: Ov. *Met.* IX, 474 sqq.; Dido before committing suicide when abandoned by Aenas: Verg. *Aen.* IV, 534 sqq.; 590 sqq.

- 792 *Narcissum* Narcissus, who fell in love with his own beautiful reflection, first woos the boy he sees, then laments his hopeless and incurable error: Ov. *Met.* III, 442 sqq.
794 *rusticum illum* *Adag.* 730 (Ex eodem ore calidum et frigidum efflare), LB II, 309 E-310 D.
798 *in prouerbiis locos* *Adag.* 1847 (Panagaea Diana), ASD II, 4, p. 244; 1470 (Venti campus), LB II, 572 D-F; 95 (Magis varius quam hydra), LB II, 65 A-B; 2608 (Libyca fera), ASD II, 6, p. 429.
799 *Saxum ... musco* *Adag.* 2374, ASD II, 5, p. 278.
800 *Arbor ... grandescit* Cf. Sen. *Epist.* 2, 3: "Non conualescit planta quae saepe transfertur".
801 *Duabus sedere sellis* Sen. *Contr.* VII, 3, 9; Macr. *Sat.* II, 3, 10; VII, 3, 8; *Adag.* 602, LB II, 262 F-263 A; Otto 1621.
801-802 *a Salustio ... sedens* Sall. In *Cic. declam.* 4, 7; *Adag.* 2256, ASD II, 5, pp. 216-217; Otto 1688.
802 Hom. *Il.* V, 831, of Ares. (See app. crit.)
804 Ov. *Trist.* V, 8, 18, of Fortuna.
804-806 *Ex Horatio ... Romam* Hor. *Carm.* III, 9, 22; *Epist.* I, 1, 100; I, 8, 12; *Adag.* 1470 (Venti campus), LB II, 572 D-F.
806 Plaut. *Pers.* 244.

Ter. *Pborm.* 950-951: "Nolo volo; volo nolo rursum; cape, cedo; / Quod dictum indictumst".

- 807 Eur. *Ipb.* A. 332. Er. published a Latin translation of this play in 1506; for the text, see ASD I, 1, pp. 273-359.
814-815 *De ratione conscribendarum epistolarum* Er. wrote the first draft of this work c. 1497, and was working on it in subsequent years with a view to publication (see Epp. 95; 117 of 1499; 130 of 1500; 145 of 1501). In 1511 he had returned to it again (see Ep. 241). It was the publication of unauthorised and incorrect versions in 1520 and 1521 that eventually made him bring out an authorised edition in 1522. (See Chomarat, *Grammaire*, p. 1003 sqq.) For the material here see *De conscr. ep.* (Exempla quomodo tractanda), ASD I, 2, pp. 330-332.
816-817 *contraria quoque adhibentur* Cf. above, p. 262, l. 618 sqq.
818-819 *vt si quis ... vultu* Cf. above, p. 263, ll. 657-658.
819-820 *C. Iulium ... poenituit* Er. may have misremembered; see Suet. *Tit.* 10, 1: "Neque enim exstare vllum suum factum paenitentium, excepto duntaxat vno".
821-822 *Cicero ... vocat* Cic. *Off.* III, 22, 88; see above, p. 106, n.l. 952 *Catone*.
825 Pers. IV, 52; *Adag.* 587, LB II, 255 D-E.
827 Sen. *Epist.* 2, 1.
829-830 *omnium horarum hominem* Quoted in Quint. *Inst.* VI, 3, 110; *Adag.* 286, LB II, 144 A-D.
830-831 *ex inconstantiae penario* Cf. above, p. 266, l. 751 sqq.; p. 264, l. 686 sqq.

DE PARTIVM RHETORICARVM MVLTIPPLICATIONE

Crescet oratio numero partium orationis. Vt enim qui breuissimus esse studet quam potest paucissimis vtitur partibus, ita qui dilatare cupiet etiam legitimis
850 illis et arte praescriptis partibus aliquid accessionis curabit adiungere.

Nam cum in summa tria sint oratoris officia, docere, delectare, flectere, cui placet breuitas, is vno contentus tantum docebit, quod fit narrando et argumentando; cui copia, simul omnibus vtetur, idque in omnibus orationis partibus, non solum in peroratione aut exordio.

LB 106 Rursum, qui studet | breuitati poterit narratione aut, hac quoque praeter-
856 missa si causae ratio patietur, esse contentus sola probatione; atque haec etiam, vt omitti tota non potest, ita potest coarctari cohiberique. Contra, qui copiam affectabit, non modo sex illis vtetur, exordio, narratione, diuisione, confirmatione, confutatione, peroratione, sed et suo loco latius explicabit exordiorum
860 locos, et in tota oratione, quoties causa praebere oportunitatem, exordiola quaedam admiscebit, quibus fauorem, attentionem, docilitatem retineat atque renouet, aut taedium discutiat, aut quae dicturus sit praemolliat. Incidunt autem huiusmodi persaepe.

Docilitatem potissimum renouamus commodis transitionibus, quarum for-
865 mulas aliquot superiore commentario proposuimus. Quod genus fuerit: 'Audistis largitione, corruptela, sanguine, stupro ac foedissimis artibus paratum honorem. Nunc ostendam illud quod turpiter est adeptus, turpius administrasse'. Attentio renouatur hisce ferme modis: 'Magna sunt haec, sed leuia prae his quae nunc dicturus sum'; et: 'Nunc ad ipsum rei caput accedo; proinde quaeso vt haec animis quam maxime attentis audiatis'; et: 'Sed his
870 longius fortasse sum immoratus, caetera paucis ac dilucide expediam, si mihi, sicut antehac fecistis, aures atque animos praebere velitis'; et: 'Altius paulo repetam, sed ita verba sum facturus, vt neque sine fructu neque sine voluptate sitis auditori'. Atque id genus aliis modis, nam bis mille pro rei natura fingi
875 possunt. Taedium discutitur aut excluditur hoc pacto: 'Rogo diligenter auscultetis. Prima fortasse fronte minutum videtur quod tracto, verum si paulisper attendetis, intelligetis nimirum sub hac specie maxima reipublicae pericula occultari'; et: 'Quaeso patiamini paulisper, mox aperiam quorsum haec spectent'; et: 'Nunc rem antehac inauditam audietis'; et: 'Rem accipietis omnium
880 maxime ridiculam'.

Porro fauor iisdem rationibus renouatur, quibus paratur.

Insuper et argumentamur aliquoties in exordio, si quid erit amoliendum, quod alioqui sit offuturum reliqua disserenti. Verum id non nisi consilio ex rei circumstantiis sumpto.

852-853 quod ... argumentando *D: om. A-C.*

861 atque *C D: ac A B.*

871 fortasse *C D: fortassis A B.*

878 Quaeso *C D: Quaeso me A B.*

847 DE PARTIVM RHETORICARVM MVLTIPLI-CATIONE Er. shows how the formal divisions of a speech recognised by ancient rhetorical theory may provide yet another approach to the process of elaborating one's material or, its obverse, treating it with economy. These divisions are, according to one theory: exordium, narratio, divisio, probatio, refutatio, peroratio (though the number, the order and the terminology varied to some extent). See such formulations as *Rhet. Her.* I, 3, 4; Cic. *De or.* II, 19, 80; Quint. *Inst.* III, 9, 1 (omitting *divisio*); Er.'s own *Compendium Rhetorices*, Allen X, App. 22. The economic treatment will employ as few of these as possible, whereas the full treatment will use them all.

Like the ancient theorists, Er. combines with the theory of the divisions of a speech the doctrine of the three functions of the orator: to inform, to please, to influence. The economic speaker will confine himself to instructing his audience, which requires at most *narratio* and *argumentatio*. The copious speaker, endeavouring to do all three, will apply various audience-manipulating techniques throughout the fully extended speech.

Er. then takes each division in turn and demonstrates what can be done with it in the service of *copia*, giving examples from Greek and Latin literature. The various sections are not clearly plotted, but tend to merge into one another, being blurred by anticipations and repetitions. The line of thought is obscured amidst the illustrative digressions and examples, especially as Er., with his love of *varietas*, may pick up his topic again with a synonym rather than the same word.

851-853 *Nam cum ... argumentando* See Cic. *Brut.* 80, 276 (probably based on Aristotle): "tria ... esse quae orator efficere deberet, vt doceret, vt delectaret, vt moueret"; Quint. *Inst.* VIII, Pref. 7: "Oratoris officium docendi, mouendi, delectandi partibus contineri, ex quibus ad docendum expositio et argumentatio, ad mouendum adfectus pertinent".

854 *in peroratione aut exordio* The *peroratio* and *exordium* obviously give particular scope *delectando et flectendo*. See Cic. *Part.* 8, 27: "prima et postrema [pars orationis] ad motum animi valet - is enim initiis est et perorationibus concitandus"; Quint. *Inst.* VIII, Pref. 11: "In omni porro causa iudiciali quinque esse partes, quarum exordio conciliari audientem, narratione doceri,

probatione proposita confirmari, refutatione contra dicta dissolui, peroratione aut memoriam refici aut animos moueri"; *loc. cit.* 7: "quos [affectus] per omnem quidem causam sed maxime tamen in ingressu ac fine dominari".

855-856 *Rursum ... probatione* An unduly compressed sentence. Er. means that the brief speaker can confine himself to *narratio* together with *probatio*, or, on occasion, use *probatio* only, this being indispensable. See Quint. *Inst.* V, Pref. 2-5: "hoc tamen proprium atque praecipuum ... opus, sua confirmare et quae ex aduerso proponerentur refutare ... Nam neque prooemii neque narrationis est alius vsus, quam vt iudicem huic praeparent ... denique ex quinque ... partibus, quaecunque alia potest aliquando necessaria causae non esse; lis nulla est, cui probatione opus non sit"; *op. cit.* IV, 2, 8: "Reus contra tunc narrationem subtrahet, cum id quod obiicitur neque negari neque excusari poterit, sed in sola iuris quaestione consistet". For omission of the *exordium* see Quint. *Inst.* IV, 1, 72; III, 8, 6.

859-860 *explicabit exordiorum locos* Treatment of the *exordium*, for which see Arist. *Rhet.* III, 14 (1414 b sqq.); *Rhet. Her.* I, 4, 6; Cic. *Part.* 8, 29-30; *Inv.* I, 15, 20 sqq.; Quint. *Inst.* III, 8, 6-9; 4, 1. This topic is treated in a confused manner, because Er. includes under this head not only the formal *exordium*, but other passages of an introductory or preparatory nature occurring at appropriate points in the speech. The purpose of all these is (i) to generate or renew in the hearer *fauor*, *attentio*, *docilitas* and to dispel *taedium*; (ii) to prepare his mind for what is to come. See Cic. *De or.* II, 19, 80: "Iubent enim exordiri ita vt eum qui audiat beneuolum nobis faciamus et docilem et attentum"; Quint. *Inst.* IV, 3, 9: "Est hic locus velut sequentis exordii ad conciliandum probationibus nostris iudicem, mitigandum, concitandum".

864-881 *Docilitatem ... paratur* Er. now provides samples, invented after the manner of Cicero. (Cf. Quint. *Inst.* IV, 2, 49-50.) The first two are offered as specimens of *transitio* (see *Rhet. Her.* IV, 26, 35: "Transitio ... ad reliquum comparat auditorem"), which was treated earlier at Book I, ch. 53, p. 118. A further example of audience preparation by means of an *exordiolum* will be found below, p. 274, l. 947 sqq.

882 *argumentamur ... in exordio* The *exordium* can sometimes anticipate the *argumentatio*; see Quint. *Inst.* IV, 1, 26 sqq. An example

885 Narratio vehementer locupletatur schemate quod quidam appellant sermo-
 cinationem, qua vni aut pluribus personis affingimus sermonem congruentem.
 Veluti quum Homerus Iliados χ facit Priamum senem Hectorem dehortantem
 a praelio, post hunc Hecubam. Item Iliadis ζ Andromachen vxorem deterren-
 tem a praelio, atque his respondentem Hectorem, mire seruato cuiusque
 890 personae decoro. Neque quicquam est admirabilius in historiarum scriptori-
 bus: nam historicis hoc omnium suffragiis permissum est orationem personis
 affingere. De ethnicis loquor. An idem liceat christianis in dubio est, nisi quod
 simile factum videtur in historia septem Maccabaeorum; ac, praeter alios qui
 martyrum vitas conscripserunt, idem sibi permisisse videtur diuus Ambrosius
 895 in Vita beatae Agnetis.

Narratio praeter quam quod aliquando fusius explicatur et omnibus argu-
 mentis atque affectibus expletur, etiam crescit ἐπιδιγγήσει. Ea est, vt ostendit
 Fabius, repetita narratio, quoties res paucis ac simpliciter exposita, denuo
 fusius et ornatius eadem enarratur; id quod fit vel inuidiae vel miserationis
 900 causa.

Praeterea crescit item egressione subiecta. Quod ita demum permittit Fabius,
 si excursus ille sic adhaereat, vt sit quasi narrationis finis; veluti, si atrox fuerit
 circa finem narratio, prosequamur eam veluti spiritu protinus erumpente
 indignatione. Atque id quidem in causis seriis ac periculosis. Caeterum in re
 905 ad ostentationem parata nihil vetat quo minus, exposita re, in locum aliquem
 quam maxime plausibilem et amoenum expatieris; quo simul et narrationis
 taedium abstergeas, et voluptate sermonis ad futuram probationem reddas
 alacriores. Hi loci cuiusmodi sint, superius est demonstratum.

Propositio dilatabitur primum, si pro simplici, duplici aut multiplici vtemur,
 910 etiam si vna sit satis, propterea quod alios alia mouent; vt: ‘Si fecisset, praemio
 magis quam supplicio dignus erat’; aut: ‘Res haec nec est honesta, nec expedit,
 nec sine summo periculo fieri potest; quod si maxime sit honesta, maxime
 expediat, maxime sit tuta, tamen fieri non potest vt consequamur’.

Deinde, si non nudam omnino, sed argumentis obiter interiectis et affectibus
 LB 107 accensam proferemus. Qualis est illa Ciceronis pro Milone: *Haec | sicut exposui,*
 916 *ita gesta sunt, indices. Insidiator superatus, vi victa vis, vel potius oppressa virtute*
audacia est. (Deinde miscet affectus.) *Nibil dico quid respublica consecuta sit, nihil*
quid vos, nihil quid omnes boni. Nihil sane id prosit Miloni, qui hoc fato natus est, vt ne
se quidem seruare potuerit, quin vna rempublicam vosque seruaret. (Deinde argumenta
 920 congerit.) *Si id iure non posset, nihil habeo quod defendam. Sin hoc et ratio doctis et*
necessitas barbaris et mos gentibus, feris natura ipsa praescrispsit vt omnem semper vim,
quacunq; ope possint, a corpore, a capite, de vita sua propulsarent, non potestis hoc
facinus improbum iudicare, quin simul iudicetis omnibus qui in latrones inciderint, aut
illorum telis aut vestris sententiis esse pereundum. (Mox redit ad affectus.) *Quod si ita*

885–895 Narratio ... Agnetis D: om. A–C.
 899 enarratur A C D: narratur B B A S L B.
 902 si ... vt sit quasi B–D: sit ... vt quasi A.

903 spiritu B–D: spiritui A.
 907 abstergeas D: abstergas A–C.
 909 vtemur A C D: vteremur B.

- of this from Cicero is referred to below, p. 274, l. 927 sqq.
- 885 *Narratio ... locupletatur* For the treatment of *narratio* see Quint. *Inst.* IV, 2. Er. will give four methods of expanding the *narratio*: *sermocinatio*, *fusior explicatio*, *repetita narratio*, *egressio*.
- 885–886 *sermocinationem* First method of expanding *narratio*; cf. above, p. 212, l. 384 sqq. (This whole section, ll. 885–895 *Narratio ... Agnetis*, was added in 1534.) Cic. *Part.* 9, 32, recommends *inter alia*, “conloquia personarum” to make the *narratio* attractive. Er. could have found an example from oratory in Quint. *Inst.* IV, 2, 107; however, he uses examples from Homer (*Il.* XXII, 33 sqq.; VI, 390 sqq.), presumably because the *narratio* as practised in the junior rhetorical classes was often the retelling of a story from mythology; and Priam’s speech to Achilles (cf. below, l. 887, Priam’s speech to Hector) was often set for ‘the speech in character’; see Quint. *Inst.* III, 8, 53.
- 890–895 *Neque quicquam ... Agnetis* A digression on invented characterising speeches in history. (Cf. above, p. 212, ll. 387–388.) Er. did not approve of fiction parading as truth (see above, p. 256, ll. 481–483 and *Eccles.* III, LB V, 987 E, 1009 D) and considered most ancient historians too little concerned with truth (see above, p. 238, l. 2 sqq.). He is therefore doubtful as to whether Christian historians should include such imaginary speeches, in spite of the precedent of the Scriptures and St. Ambrose.
- 893 *in historia septem Maccabaeorum 2. Mcc. 7*: seven brothers, tortured to death by Antiochus IV of Syria, all die with eloquent and defiant words on their lips. In 1518 (?), Er. wrote a preface to Περὶ αὐτοκράτορος λογισμοῦ ... *liber*, a work which narrates the martyrdom of the Maccabean brothers (Ep. 842).
- 894 *Ambrosius* For the *Vita S. Agnetis* by Ps.-Ambrosius see Migne PL 17, 735–742.
- 896–897 *fusius ... expletur* Second method of expanding the *narratio*: *explicatio*. This brief mention seems to be based on various remarks in Quint.’s chapter on *narratio*, *Inst.* IV, 2; e.g. IV, 2, 52: “Credibilis erit narratio ... si causas ac rationes factis praeposuerimus”; 79: “Videamus ergo num haec expositio longior demum debeat esse ... praeparatione et quibusdam argumentis (argumentis dico, non argumentatione), cui tamen plurimum confert frequens adfirmatio effecturos nos quod dicimus: non posse vim rerum ostendi prima expositione”; 110–111: “Ita quod exponebat et ratione fecit credibile et adfectu quoque implevit. Quo magis miror eos, qui non putant vtendum in narratione adfectibus”; 120: “Vbi vero maior res erit et atrocias inuidiose et tristia miserabiliter dicere licebit”.
- 897–900 *creciscit ... miserattonis causa* Third method of expanding the *narratio*: ἐπιδήγησις. Quint., *Inst.* IV, 2, 128, describes this as “sane res declamatoria magis quam forensis, ideo autem reperta vt, quia narratio brevis esse debet, fusius et ornatus res possit exponi, quod fit vel inuidiae gratia vel miserattonis”. The example (ll. 915–926; see below, n.ll. 914–915) is from Cic. *Mil.* 11, 30–31; Quint. *Inst.* IV, 4, 2 also uses this example, quoting only the first line.
- 901 *egressione subiecta* Fourth method of expanding the *narratio*: *digressio*. See Quint. *Inst.* IV, 3, 1–4.
- 908 *superius* i.e. p. 215, l. 455 sqq.
- 909 *Propositio* One now expects a treatment of *diuisio*, the third section of a speech; the word however is not mentioned until p. 274, l. 931. *Diuisio* is here treated only obliquely, through propositions, which are its vehicle. Er. is partly influenced here by his source Quintilian, who omits *diuisio* as a formal section of a speech, and treats *propositio* as part of *probatio* (see Quint. *Inst.* III, 9, 1); *probatio* will be treated next at p. 275, l. 969. Er. is interested only in the possibilities of expansion inherent in the *diuisio*, and repeats here material on propositions already used in ‘Decima dilatandi ratio’ (above, p. 220 sqq.). The line of thought has been left unclear by all this.
- dilatabitur ... vtetur* First method of expanding *propositio*: multiplication. Cf. Quint. *Inst.* IV, 4, 5: “Sunt autem propositiones et simplices et duplices vel multiplices”. For Er.’s examples, see above, p. 224, ll. 681 sqq.; 698 sqq.
- 914–915 *Deinde ... proferemus* Second method of expanding *propositio*: elaboration. Er. gives two examples, here and at p. 274, l. 933 sqq., separated by a digression on the first. The first is rather the kind of proposition Er. will discuss at p. 275, l. 971 sqq., i.e. not a summarising head of the argument to be presented, but a recapitulation of what has been said in the *narratio* as a preliminary to *probatio*. See Quint. *Inst.* IV, 4, 2, where this example from Cic. (*Mil.* 11, 30–31; l. 920: modern texts read “id iure fieri non potuit”) is used.

925 *putasset, certe optabilius Miloni fuit iugulum dare P. Clodio, non semel ab illo neque
tum primum petitum, quam iugulari a vobis, quia se illi iugulandum non tradidisset.*

Atque item in sequentibus, controuersiam constituens (nam locus est notus),
repetit summam argumentorum quibus vsus fuerat in exordio. Id tametsi
930 magis licuit Ciceroni, propterea quod in exordio quaestiones aliquot tractaue-
rat, tamen idem et alibi continget, verbis commode interiectis, maxime in
enumeratione aut expositione, quae est altera diuisionis pars, de qua supra
nonnihil attigimus, cum de propositionibus ageremus.

Quod genus fuerit, si dissuasurus Ciceroni, ne vitam ab Antonio accipiat
exustis Philippicis, sic proponas: primum: 'Illud vide, mi Cicero, num te
935 dignum sit vt immortalē ingenii tui famam tot paratam sudoribus, quaque
tuos omnes illustrasti, ob tantulum aeuī, quod tam grandi longum superesse
non potest, exusto pulcherrimo omnium monumento repente aboleas'. Deinde:
'Num forti viro, qui semper omnia posthabuerit libertati, ferendum sit vt
vitam, rerum omnium optimam, et in qua sunt omnia, debeat ei portento, cui
940 quouis etiam nomine obnoxius esse nemo liber velit'. Postremo: 'Videat, ne
parum prudentis sit in re tanta fidem habere hosti perfidissimo, qui nec amicis
vnquam fidem seruauit; neque perspicere, quod vel caeco appareat, nihil aliud
agere versutissimum carnificem Antonium, nisi vt totum extinguat Cicero-
nem'. Nam simpliciter proponi poterat hoc modo: primum: 'non est tanti
945 vita'; deinde: 'miserum debere vitam inimico'; postremo: 'decipere cupit
Antonius, non seruare'.

Quod si qua propositio durior videbitur, eam oportebit velut exordiolo
praemollire; vt, si proposueris laudare Platonis dogma de vxoribus communi-
bus, vt hoc exempli causa sumatur, dices te non fugere, quod rem omnium
950 sententia absurdissimam polliceri videris; verum illud orabis, vt tantisper
iudicium suum differant, donec argumentorum summam audierint. Nihil
diffidere te, quin penitus exposita re sint in diuersam sententiam pedibus ituri.
Tantum illud cogitent, hoc quicquid est, non esse temere dictum a tanto
philosopho, quique caeteris in rebus ob excellentiam ingenii, diuini cognomen
955 promeruerit. Verum quod in formis hominum, idem in rerum iudicio vsu
venire: quasdam, si procul et oscitanter aspicias, nihil venustius, fuco videlicet
oculis imponente; sin propius ac fixius contempleris, iam quod paulo ante mire
blandiebatur oculis, maiorem in modum incipit displicere. Silenis, nisi explices,
quid magis ridiculum? sin explices quid augustius? Adeo veritas latet in
960 abdito, nec oportet in diiudicandis rebus populum autorem sequi, cui semper
pessima pro optimis probari consueuerint. Ergo seposita paulisper recepta illa
et animis penitus infixā opinione, rem ipsam iudicio perpendant, nec prius in
hanc aut hanc partem flectant animum quam totum argumentorum orbem
acceperint. Quaedam enim fore quae per se stulta videri possint. Verum si quis
965 inter se coniuncta perceperit, is demum veri concentum et harmoniam sensurus
est.

Huiusmodi praefatiuncula pro causae natura commode afficta, nonnunquam
expedit auditoris animum ad secuturam argumentationem praeparare.

970 Iam vero probationes, praeter eas locupletandi rationes quas superius ostendimus, crescunt labefactione seu praeparatione, et asseueratione. Labefac-
tamus autem seu praeparamus duobus modis. Propositionibus. Nunc autem
voco propositiones, non quae summam causae complectantur, sed veluti
singularium partium collectiones seu conclusiones, quas oratoribus mos est
initio argumentorum proponere, et easdem in fine vehementius per affectus aut
per epilogum repetere. De hoc | genere dictum est superioribus titulis.

925 putasset *C D*: putas et *A B*.

936 omnes *C D*: omnes *A B*; longum *B-D*:
om. A.

937 non *C D*: *om. A B*.

938 qui *C D*: quique *A B*.

949 te non *D*: non te *A-C*; quod *D*: te *A-C*.

950 videris *D*: *om. A-C*.

959 sin *B-D*: si *A*; Adeo *B-D*: A deo *A*.

965 se *C D*: sese *A B*.

970 crescunt *C D*: crescunt etiam *A B*; labefac-
tione *A B D BAS LB*: labefactione *C*.

974 argumentorum *D*: argumentationum *A-C*;
per affectus *B-D*: *om. A*.

927 *item in sequentibus* In the next section of *Mil.* (12, 31) Cicero claims that the question at issue in the case (i.e. the *controuersia*) is "Vter vtri insidias fecit?". He had already preempted the answer with various reasons in par. 6 of the speech. Er.'s point here seems to be the permissibility of recapitulating earlier material at various points in the speech; see Quint. *Inst.* VI, 1, 8.

930-931 *in enumeratione ... pars A* reference that needs expansion. See *Rbet. Her.* I, 10, 17: "Causarum diuisio in duas partes distributa est. Primum perorata narratione debemus aperire quid nobis conueniat cum aduersariis ... quid in controuersia relictum sit ... Deinde ... distributione vti debemus. Ea diuiditur in duas partes: enumerationem et expositionem".

931-932 *supra ... attigimus* Above, p. 228, l. 776.

933-946 *Quod genus ... non seruare* Second example of expansion of *propositio* by Method 2 (above, p. 273, n.ll. 914-915). For the material, cf. above, p. 223, n.ll. 658-670. Er. develops his own set of variations on these well-worn arguments.

942 *vel caeco appareat* *Adag.* 793, *LB* II, 331 B-E.

947-948 *exordiolu praemollire* Third method of expanding a proposition: *praemunitio*. (This also exemplifies a use of the *exordiolu*, see above, p. 270, l. 860 sq.) Quint. *Inst.* IV, 3, 9: "si prima specie [quaestio] minus erit fauorabilis ... est hic locus velut sequentis exordii ad conciliandum probationibus nostris iudicem".

948 *Platonis dogma* For Plato's doctrine of wives held in common see Plat. *Rep.* V, 449-461.

958 *Silenis* See *Adag.* 2201 (Sileni Alcibiadis), *ASD* II, 5, pp. 159-190. This important essay on the nature of true religion was however written for the 1515 edition of *Adag.*, the publication of which postdates the reference here. See Phillips, p. 96.

967-968 *Huinsmodi ... praeparare* As Quint. says, *Inst.* IV, 3, 9, one should prepare the hearer for the *argumentatio* in various ways. This remark of Er.'s provides the transition to *argumentatio*, the fourth section of a speech. He treats this via *probationes* (l. 969).

969 *superius* i.e. p. 230 sqq., 'Vndecima ratio'.

970 *labefactione ... asseueratione* *Argumentatio* has two aspects, *confirmatio* and *confutatio*: see *Rbet. Her.* I, 3, 4: "Confirmatio est nostrorum argumentorum expositio cum adseueratione. Confutatio est contrariorum locorum dissolutio". Er. will illustrate mainly *confutatio*, exemplifying two methods: (a) *propositio* (l. 971), with a subsection *ipsa orationis figura* (l. 976); (b) *asseueratio* (l. 989).

971-972 *Nunc autem voco propositiones* *Propositio* here seems to mean 'recapitulation'; for this see above, p. 273, n.ll. 914-915. Er. uses various terms in the next few pages for these recapitulations: *collectio*, *conclusio*, *epilogus*. Cf. *Rbet. Her.* II, 30, 47: "Conclusiones, quae apud Graecos epilogi nominantur, tripertitae sunt. Nam constant ex enumeratione, amplificatione et commiseratione. Quattuor locis vti possumus conclusionibus: in principio, secundum narrationem, secundum firmissimam argumentationem, in conclusione". *Conclusio* and *epilogus* can also refer to the final section which draws together and concludes the whole speech.

976 Praeterea cum ita proponimus, vt ipsa orationis figura fidem abrogemus aut conciliemus. Cuiusmodi est illud Ciceronis pro Milone: *Sed antequam ad eam rationem veniam quae est propria nostrae quaestionis, videntur ea esse refutanda, quae in senatu saepe ab inimicis et improbis iactata sunt, et in concione etiam paulo ante ab*
 980 *accusatoribus.* Cum inimicos et improbos nominat, iam hoc ipso non parum fidei abrogauit aduersariorum propositioni. Deinde propositionem ipsam per ironiam eleuat: *Negant intueri lucem fas ei qui a se hominem occisum fateatur.* Nam atrocitas illa verborum, *Negant intueri lucem fas,* pro eo quod erat ‘puniendus est’, cum irrisione pronuncianda est.

985 Adiunguntur huiusmodi praeparationes singulis etiam collectionum partibus. Quandoquidem eodem in loco Tullius exemplis refutaturus quod erat propositum, ita praeparauit: *In qua tandem vrbe homines stultissimi hoc disputant?* Deinde adiungit exemplum M. Horatii, cum sororem occidisset, absoluti.

His non absimiles sunt asseuerationes, quae cum argumenta non sint, tamen saepenumero pondus habent argumenti, si probationibus admisceantur; vt: ‘Quis tam caecus qui hoc non videat? quis tam impudens vt neget?’; et illud: ‘Stultius est quam vt refelli debeat’. ‘Quis enim non intelligit?’ etc.; et: ‘Perfrica faciem, et aude negare’. ‘Haec cum ita sint, quae tandem impudentia est’, etc.

995 Locupletantur et singulae collectiones epilogis particularibus, quae summam rationum paucis comprehensam auditori denuo sub oculos reuocant, vt maiore cum fide conclusio succedat; qua quidem in re frequens est M. Tullius, propterea quod latius explicet argumentationis aciem. Huius generis exemplum erit illud ex oratione pro Pompeio: *Quare videte, num dubitandum vobis sit omni*
 1000 *studio ad id bellum incumbere, in quo gloria nominis vestri, salus sociorum, vectigalia maxima, fortunae plurimorum ciuium cum republica defenduntur.*

Denique crescunt et excursionibus per amplificationem, vt singulis probationibus suos affectus adiiciamus, ad quod proprie destinata est conclusio. Quam si copiosam esse volumus, geminam efficiemus, vt simul et per epilogum
 5 praecipua argumenta recenseantur, et affectuum omne genus per omnes locos tractetur. Eos ex Aristotele et Quintiliano petere licebit.

Quin et poetae in hoc genere miri sunt. Vehementiores, quos Graeci $\pi\acute{\alpha}\theta\eta$ vocant, suppeditant Ilias Homeri ac tragoediae; moderatiores illos, qui delectant potius quam perturbant, subministrat Odyssea Homeri, et comoediae.
 10 Quanquam in Iliade Graecorumque tragoediis saepe miscentur $\eta\theta\eta$ (sic enim Graeci vocant affectus comicos); Latinorum tragoedia parcius hoc genere vtitur.

Inter affectus autem ponenda delectatio, quanquam haec non in peroratione tantum, verum in tota oratione, cum res feret, debet admisceri. Porro quid
 15 cuique iucundum sit, Aristoteles in affectuum locis diligenter prosequitur, et de facetiis M. Tullius, Quintilianus de risu scripsere, traditis iocandi rationibus.

Delectatio quae petitur e comicis affectibus praecipue locum habet in narratione, vel quia rem veluti subiiciunt oculis, vel quia ab omnibus agnoscuntur. Quis enim non cum voluptate legat, quomodo apud Homerum

20 Andromache Hectori armato occurrit ad portam ciuitatis, qua proditurus erat

7-12 Vehementiores ... vtitur *D: om. A-C.*17-62 Delectatio ... commoratus est *D: om. A-C.*

977 Cic. *Mil.* 3, 7; Er.'s text offers several variants from modern texts. Part of this text has already been used above, p. 242, in 'Tertius modus locupletandi exempla'.

982 *Negant ... fateatur* Cic. *Mil.* 3, 7.

985-988 *Adiunguntur ... absoluti* The *orationis figura* can be used not only as a general introduction, but also within the recapitulation; e.g. in the immediately following words of *Mil.* 3, 7, where Cic. is about to refute the opposition's thesis by means of an *exemplum*, he prepares for this with the word *stultissimi*.

989 *asseuerationes* The second method of expanding *probationes* (see above, p. 275, n.l. 970). Er. seems to have invented his own examples.

995 *singulae ... particularibus* This picks up from p. 275, l. 972 sq.: these recapitulatory sections can be extended with their own epilogue or conclusion, which rounds off the argument in a convincing way.

998 *latius ... aciem* Cf. Cic. *Brut.* 37, 139 for the military metaphor.

999 *ex oratione pro Pompeio* Cic. *Manil.* 7, 19, which recapitulates the preceding four sections.

2-16 *per amplificationem ... iocandi rationibus* A third method of developing *probationes*: emotive expansion. This arousal of feeling in the hearer is especially a feature of the *conclusio*, either of the section or of the whole speech, combined with the function of drawing together the preceding argument. Cf. *Rhet. Her.* II, 30, 47: "[Conclusiones] constant ex enumeratione, amplificatione, et commiseratione"; Cic. *Inv.* I, 52, 98: "[Conclusio] habet partes tres, enumerationem, indignationem, conquestionem"; Quint. *Inst.* VIII, Pref. 11: "Peroratione aut memoriam refici aut animos moueri"; also op. cit. VI, 1, 9 sqq.

In the editions previous to 1534, Er. proceeded from l. 7 (*miri sunt*) to ll. 13-16 (see app. crit.): the response the speaker seeks to arouse may be one of pleasure, though this should not be confined to the *peroratio*. The reader is referred both at l. 6 and at l. 16 to ancient sources on the theory of the emotions, including humour and amusement, and their application in oratory: Aristot. *Rhet.* II, 1-17; Cic. *De or.* II,

44, 185 sqq.; humour, II, 54, 217 sqq.; Quint. *Inst.* VI, 1, 7 sqq.; laughter, VI, 3, 1 sqq. (According to Cic. *De or.* II, 77, 310-312 and Quint. *Inst.* VI, 1, 51, following Aristotle, 'omnes affectus', not merely *delectatio*, should be deployed throughout the speech.) Er. then moved to p. 279, ll. 63-66, where other means of arousing pleasure in the hearer are briefly mentioned. In all this the *peroratio* as such was dealt with only indirectly. - In 1534 Er. decided to expand the text with the sections at p. 276, ll. 7-12, on types of emotion, and pp. 276-278, ll. 17-62, on *delectatio e comicis affectibus* (see app. crit. ad loc.). The resulting line of thought is somewhat confused.

7 12 *Vehementiores ... vtitur* Er. expands his brief remark on emotion depicted in poetry with reference to the two recognised types of emotion, ἡθος and πάθος. The former term indicated normal moderate human reactions (often determined by characteristic traits, such as irascibility); the latter, specific and stronger emotional response to some particular situation, e.g. Achilles' grief at the death of Patroclus. (See *Hermog. Progym.* 9, 46.) The former are naturally more germane to the everyday types of personality depicted in comedy, the latter to tragedy, but not exclusively so. (See Quint. *Inst.* VI, 2, 8 sqq. The distinction in this form seems to have developed later than Aristotle and the rhetoricians of the fourth century B.C.)

17-62 *Delectatio ... commoratus est* Among the possible emotional responses of the hearer is *delectatio* (l. 13). This insertion develops that idea: a main source of *delectatio* is the depiction of normal everyday feelings which the hearer can recognise and with which he can sympathise. As we have just seen, these are particularly to be found represented in the action of comedy (hence called *comici affectus*); but they can also be appropriately depicted in a verbal *narratio* of the actions of individuals, whether in real life (as in a law-suit), or in fiction. Er.'s first illustration comes not from oratory but from *Hom. Il.* VI, 390 sqq., a passage in which ordinary feelings, words and actions, characteristic of the two persons, are depicted. (Cf. above, p. 273, n.ll. 885-886 on *sermocinatio*.)

in praelium, non sola (neque enim id decet pudicas matronas, sed comitabantur pedisequae), puerum in vlnis gestans Astyanactem, Hectoris filium, patri vnice charum, et (quod addit Homerus) pulchro sideri adsimilem, quo per hunc vxor expugnaret affectus mariti. Hector tacite arrisit conspecto puero. Andromache
 25 propius adstans dextram porrexit, ac nominatim compellauit. Dein, post afflictam vtrique congruentem orationem, quum Hector infantem appeteret osculaturus, ille territus armorum splendore ac crista e galeae fastigio minitante, clamans reflexit se in sinum nutricis. Hic risit vterque, pater et mater. At Hector sublatam e capite galeam humi deposuit, atque ita puerum amplexus
 30 osculatus est. Mox ei fausta precatus, tradidit matri. Illa eum excepit in sinum bene olentem, δακρυόεν γελάσσασα, id est lachrymabile ridens. Ea res Hectori mouit misericordiam, atque vxorem manu sus|tentans consolatur, nomine eam
 LB 109 appellans. Mox reponit galeam. Illa marito obtemperans domum se recipit. Ibi muliebri fletu complentur omnia, quod crederent eum ex eo praelio non
 35 redituum. Itaque spirantem adhuc pro mortuo deflent.

Interim non mediocrem addunt gratiam intermixta epitheta: κορυθαίολος "Ἐκτωρ, et οὗ παιδὸς ὀρέξατο φαίδιμος "Ἐκτωρ, et ἐυζώνοιο τιθήνης, et λόφον ἱπποχαίτην, et πατήρ τε φίλος καὶ πότνια μήτηρ, et κόρυθα παμφανώωσαν, καὶ φίλον υἷόν, et ἀλόχοιο φίλης, et quod indicauimus, κηῶδεὶ κόλπῳ, et κόρυθα
 40 ἵππουριν. Haec virtus praecipue in causa est, cur nemo legens Homerum saturatur, sed perpetua voluptate ducitur.

Hi sunt affectus de quibus scribit Horatius:

morata recte

45 *Fabula nullius Veneris, sine pondere et arte,
 Valdius oblectat populum, meliusque moratur
 Quam versus inopes rerum nugaeque canorae.*

Sunt huiusmodi narrationes aliquot insignes apud M. Tullium, velut in Philippica secunda de Antonio: *Vehebatur in essedo tribunus plebis, lictores laureati antecedeabant, inter quos aperta lectica mimia portabatur* etc. (nam indicasse locum
 50 satis est). Sunt in eadem oratione et aliae, quomodo capite inuoluto ad amicam literas amatorias pertulerit; quomodo consul in Lupercalibus cucurrerit.

Delectant et illa, quum non actio tantum sed agentium gestus quoque describitur. Quale est illud in Pisonem: *Ita enim sunt perscriptae scite et literate, vt scriba ad aerarium qui eas retulit, perscriptis rationibus, secum ipse caput sinistra
 55 perfricans commurmuratus sit: Ratio quidem hercle apparet, argentum οἴχεται.* Rursus illud: *Respondes, altero ad frontem sublato, altero ad mentum depresso supercilio, crudelitatem tibi non placere.*

Quanquam haec interim et ad fidem orationis faciunt, quum ea quae velut extra narrationis necessitatem adiiciuntur simplicitatis habent speciem. Fabius miratur narrationem M. Tullii pro Milone: *Milo quum in senatu fuisset eo die quo
 60 a senatu dimissus est, domum venit, calceos et vestimenta mutauit. Paulisper, dum se vxor, vt fit, comparat, commoratus est.*

Sunt item et figurae quae ad orationis iucunditatem pertinent, quas non magni negotii est ex artis praeceptis petere, et a nobis nisi multis verbis referri non poterant. Delectant et allusiones, sed agnoscentem duntaxat. Itaque in loco sunt adhibendae.

EPILOGVS

Ergo, cui placebit Laconica illa breuiloquentia, primum Atticorum exemplo praefationibus et affectibus absteineat. Rem simpliciter ac summatim exponat. Argumentis non omnibus vtatur, sed praecipuis duntaxat; eaque non explicatim, sed confertim adhibeat, vt in singulis prope verbis sit argumentatio, si quis explicare velit. Sit docuisse contentus. Ab amplificationibus, ab asseuerationibus, a similibus, exemplis, sententiis, epiphonematis, fabulis, apologis, allusionibus, facetiis temperet, nisi quid horum ita erit necessarium, vt citra flagitium omitti non queat. Item ab omnibus figuris, quae vel amplam, vel illustrem, vel acrem, vel ornatam, vel iucundam reddunt orationem, absteineat. Rem eandem ne aliis atque aliis formis tractet, et ita singula | verbis significantibus explicet, vt multo plus intelligatur quam audiatur, et aliud ex alio colligi possit.

Contra, qui copiam sequitur, singula dilatare studebit his ferme quas dixerationibus.

37 ἐυζώνοιο *scripsi sec. Homerum*: εὐζώνοιο D
BAS LB.

72 Sit C D: Si A B.

80 sequitur C D: sequetur A B.

36-41 *Interim ... ducitur* A note on the contribution of epithets to the realism and pleasurable quality of the passage.

42 Hor. *Ars* 319-322. Horace is speaking here of 'true-to-life' characterisation, achieved by the depiction of appropriate 'in character' responses.

47-51 *narrationes ... cucurrerit* Er. cites three *narrationes*, full of vivid detail, from Cic. *Phil.* II, 24, 58; 31, 77; 33, 84.

53-55 *illud in Pisonem ... οἴχεται* Cic. *Pis.* 25, 61, quoting Plaut. *Trin.* 419 (*Ratio* etc.).

55-56 *Rursus illud* Cic. *Pis.* 6, 14.

58 *ad fidem ... faciunt* Such details also have a practical purpose in lending conviction to a *narratio*; cf. Quint. *Inst.* IV, 2, 53.

59-62 *simplicitatis ... commoratus est* See Quint. *Inst.* IV, 2, 57: "Plurimum tamen facit illa callidissima simplicitatis imitatio: 'Milo ...

eo die quoad senatus est dimissus ... commoratus est' [Cic. *Mil.* 10, 28]" (*quo a senatu* is the reading of various early texts of Cicero).

63-66 *Sunt item ... adhibendae* A brief mention of other sources of *delectatio*: figures and allusions.

67 EPILOGVS Er.'s own *epilogus* very properly draws together what he has said earlier at some length; cf. above, p. 276, ll. 4-5: *vt ... per epilogum praecipua argumenta recenseantur*.

69 *affectibus absteineat* Cf. Quint. *Inst.* V, Pref. 1.

Rem ... exponat Cf. Cic. *Inv.* I, 20, 28.

78 *vt multo plus intelligatur* I.e. by the figure of *emphasis* 'innuendo'; Quint. *Inst.* IX, 2, 64: "cum ex aliquo dicto latens aliquid eruitur".

QVID VTROBIQUE VITANDUM

At caueat vterque ne, quod fere fit, affectatione in finitima vitia delabatur. Breuitatis amator videat ne tantum hoc agat, vt pauca dicat, sed vt optima
 85 quam potest paucissimis. Et cui placet Homericum illud παῦρα μὲν, eidem placeat et hoc quod protinus sequitur, ἀλλὰ μάλα λιγέως. Et cui probatur οὐ πολὺμυθος, non praetermittat et hoc quod statim subiicitur, οὐδ' ἀφάμαρτοεπής. Nam nihil aequae conuenit breuiloquentiae quam verborum proprietates et elegantia. Cui si accesserit simplicitas, facile vitabitur obscuritas, vitium quod
 90 plerunque breuitatis studium comitari consuevit. At hic rursus videndum ne frigescat oratio, dum nullis affectibus inflammatur. Proinde res ita ponitur ante oculos, vt per se nonnullos aculeos tacite infigat animis. Tum omnia Attico lepore condienda erunt. Illud in primis cauendum, ne breuitatis studio necessaria dictu praetermittamus.

95 Contra, qui copiam petet, delectum item adhibeat oportet et verborum et rerum et figurarum. Ne rationes sint futiles, exempla parum idonea, sententiae frigidae, excursus aequo longiores parumque tempestiui, ne figurae durius affectatae. Quapropter ordinis ac dispositionis summam oportet habere rationem, ne rerum indigesta turba totus sermo perturbatus sit et confusaneus.

100 Et vbique taedium varietate, iucunditate, risuque leuandum. Varietas potissimum petitur a figuris, et ab eisdem iucunditas; risus ab his praeceptis quae tradidit Cicero. Sunt autem et peculiare partium varietates non negligendae. Proinde expediet plurimas exordiorum formulas in promptu habere. Sunt et narrationis complures modi, sunt argumentationum diuersae formae, neque
 105 simplex affectuum natura; sed haec a rhetorum praeceptis petantur oportet.

Admonendum hoc quoque, ne quouis in loco parem copiam affectemus. Sunt enim quaedam sterilia. Verum relictis his quae natura copiam non admittunt, partes maxime foecundas ac tractabiles deligamus; nisi forte periclitandi aut ostentandi ingenii causa libeat aliquando ex musca, quod aiunt,
 110 elephantum facere; quemadmodum Fauorinus febrim, Synesius caluitium, nos stulticiam Encomio, et ancoram Aldinam laudauimus in Prouerbiis. Sed in exercendo detur venia, si luxuriet adulescens. Caeterum vbi non luditur, sed res seria cum periculo agitur, ibi rhetor non stultus adhibito consilio copiae modum ex vtilitate causae metietur.

115

PERORATIO

Adieceram exemplum thematis in arctum contracti et eiusdem fusius explicati; quod hic non addo, ne sarcina maior videatur accessio. Liber extat ad illustrissimum principem iuniorem, Guilhelmum ducem Cliuensem, titulo De pueris statim ac liberaliter instituendis.

120

FINIS

- 92 infigat *A-C* *BAS LB*: infigat *D*.
 97-98 *figurae durius affectatae D*: *figura durius affectata A-C*.
 99 indigesta *C D*: indigestarum *A B*.
- 82 QUID VTROBIQUE VITANDVM Cf. Book I, chs. 5, 6 and 8, above, pp. 30-32; 32-34.
 85-87 *Et cui ... ἀφαιμαρτοεπιής* Homeric phrases from *Il.* III, 214-215. See above, p. 30, l. 86 sqq.
 89-90 *obscuritas ... consuevit* Cf. Hor. *Ars* 25-26: "breuis esse laboro / Obscurus fio".
 92 *aculeos* Cf. Cic. *De or.* III, 34, 138: "Tantumque in [Pericle] vim fuisse vt in eorum mentibus qui audissent quasi aculeos quosdam relinqueret".
 97-98 *figurae durius affectatae* See Quint. *Inst.* IX, 3, 4, and above, Book I, chs. 13-29, pp. 54-74, on the use of figures and tropes.
 108-109 *periclitandi ... ingenii* Cf. *De conscr. ep.*, *ASD* I, 2, p. 429, ll. 10-16: "Nonnunquam etiam acuendi ingenii gratia, infames materias proponat [magister] ... Hac exercitatione tum copia, tum promptitudo quaedam quauis de re dicendi parabitur".
 109-110 *ex musca ... elephantum facere* *Adag.* 869, *LB* II, 359 A-B.
 110 *Fauorinus* A sophist (see above, p. 28, n.l. 30) of the second century A.D. Of his many writings little has survived. Er.'s information is derived from Gell. XVII, 12. *Synesius* A fourth century orator and philosopher, eventually bishop of Ptolemais in Libya. Among his rhetorical pieces was *Caluitii encomium*.
 111 *Encomio* The *Moriae encomium*, published 1511. in *Prouerbiis* *Adag.* 1001 (*Festina lente*), *LB* II, 397-407.
 111-112 *Sed in exercendo ... adolescens* See Quint. *Inst.* II, 4, 4-6.
 115 PERORATIO This final section was added 107 his *C D*: iis *A B*.
 115-119 PERORATIO ... instituendis *D*: *om. A-C*.
 118 *Guilhelmum D*: *Gulielmum BAS LB*.
- in the 1534 edition. The material referred to had been composed in 1509 at the end of Er.'s stay in Italy as an appendix to *De copia*, and entrusted to William Thale in Rome for copying. He had returned only part of it, so that Er. was not able to include it with *De copia* as he had intended. Thale also acquired other papers (including drafts of other parts of *De copia*), which Er. had left with Richard Pace in Ferrara in 1508. Thale either sold or gave away these papers, and most of them were lost to Er. for good. Part of the work referred to here reached the hands of Thomas Lupset, and Er. was endeavouring to recover the manuscript in 1516. Eventually he had to reconstruct a large part of the work. (See Epp. 502, 2189.)
 It had now been published (Basel, 1529, Froben, Herwagen and Episcopus) under the title *De pueris statim ac liberaliter instituendis*. It is in form a *suasoria* which illustrates precisely what Er. has been saying about the concise and copious treatments of a subject: the material is first presented in outline (Er. called it a 'diuisio', a summary of the main points) and then given expanded form via the recommended *exempla*, maxims, etc. For the text of *De pueris* see *ASD* I, 2, pp. 21-78.
 118 *Guilhelmum ducem Cliuensem* The book had been dedicated on its publication in 1529 to William, the heir of the Duke of Cleves. He was 13 at the time. (He succeeded to the dukedom in 1539.) See *Contemporaries* I s.v. Cleves.

SYNOPSIS CAPITVM

This synopsis is provided as a summary of the contents of *De copia* in its consecutive, authorised editions *A–D*. The four editions *A–D* of *De copia* all print an Index capitum. It was compiled for *A*, apparently by Bade himself (“ab Ascensio collectus”) and consists of a list of headings based on those to be found in the printed text. In *B–D* we find a series of variously corrected or miscorrected reprints of this, incorporating adjustments to correspond to each new state of the text: in *B* it took account of the transfer of certain sections of material in Book I to other positions;¹ in *C* and *D* the fresh chapters added to the end of Book I are indexed.

The headings of the *A–D* Indices do not correspond word for word to the headings in the printed texts, and accordingly differ from the index given here, which lists the headings as actually given in the text of *D* (but see below, p. 285, n. 9 and p. 290, n. 20).

The numbers listed are the chapter numbers of Book I as actually printed in the texts of the consecutive editions. As the chapter numbers of *ASD* are those of *D* (with one exception; see below, p. 289, n. 17), they are not repeated in the *ASD*-column, where the relevant page numbers are given instead.

For Book II, whose chapters are not numbered in any of the editions, plus- and minus-signs (+/–) are used to indicate whether a chapter or section does, or respectively does not appear in the edition concerned. The same indication is used for unnumbered chapters or sections in Book I.

It should be noted that, when a chapter or section appears in two or more editions, this is no indication that its text is the same in those editions. For differences between the actual texts (including chapter headings) of *A–D* and *ASD*, the reader is referred to the apparatus criticus.

¹ See below, p. 285, nn. 6, 7, 8; p. 286, n. 12; p. 289, n. 16.

DE VERBORVM COPIA COMMENTARIVS PRIMVS

	A	B	C	D	ASD
Periculosam esse copiae affectationem	1	1	1	1	p. 26
A quibus inuenta et a quibus exercitata copia	2	2	2	2	p. 26
Autores quemadmodum luserint ostentatione copiae	3	3	3	3	p. 28
Quibus vitio data immodica copia	4	4	4	4	p. 30
Eiusdem artificis esse breuiter et copiose dicere	5	5	5	5	p. 30
De stulte affectantibus vel breuitatem vel copiam	6	6	6	6	p. 32
Duplicem esse copiam	7	7	7	7	p. 32
Quas ad res conferat haec exercitatio	8	8	8	8	p. 32
Quibus exercendi rationibus haec facultas paretur	9 ²	9	9	9	p. 34
Prima praecceptio de copia	9 ²	10	10	10	p. 35
Prima variandi ratio per synonymiam	10	11	11	11	p. 38
Sordida	+	+	+	+	p. 40
Inusitata	+	+	+	+	p. 42
Poetica	+	+	+	+	p. 42
Prisca	+	+	+	+	p. 44
Obsolera	+	+	+	+	p. 44
Dura	+	+	+	+	p. 46
Peregrina	+	+	+	+	p. 46
Obscoena	-	-	-	+ ³	p. 48
Nouata	+	+	+	+	p. 48
Aetatum propria vocabula	11	11 ⁴	12	12	p. 52
Ratio variandi per enallagen siue ἐτέρωσιν	12	12	13	13 ⁵	p. 54
Numerus	+	+	+	+	p. 56
Persona	+	+	+	+	p. 56
Genus	+	+	+	+	p. 57
Casus	+	+	+	+	p. 58
Species	+	+	+	+	p. 58
Figura	+	+	+	+	p. 58
Tempus	+	+	+	+	p. 59
Modus	+	+	+	+	p. 60
Declinatio	+	+	+	+	p. 60
Coniugatio	+	+	+	+	p. 60
Variandi ratio per antonomasiam	13	13	14	14	p. 60
Variandi ratio per periphrasim	14	14	15	15	p. 61
Etymologia	+	+	+	+	p. 62
Notatione	+	+	+	+	p. 62
Finitione	+	+	+	+	p. 62
Variandi ratio per metaphoram	15	15	16	16	p. 62
Deflexio	+	+	+	+	p. 62

² In the Index of *A*, only the chapter entitled 'Prima praecceptio de copia' is numbered 1x; the previous chapter is left unnumbered. Cf. above, p. 35, n.l. 182 (app. crit.).

³ This section, newly added to *D*, was omitted from *D*'s Index.

⁴ See above, p. 53, n.l. 503 (app. crit.).

⁵ *BAS* erroneously numbers this chapter xii.

	A	B	C	D	ASD
Ab irrationali ad rationale	+	+	+	+	p. 62
Ab animali ad non animal, aut contra	+	+	+	+	p. 63
Metaphora reciproca	16	16	17	17	p. 64
Variandi ratio per allegoriam	17	17	18	18	p. 66
Variandi ratio per catachresim	18	18	19	19	p. 66
Variatio per onomatopoeiam	19	19	20	20	p. 67
Variandi ratio per metalepsim	20	20	21	21	p. 68
Variandi ratio per metonymiam	21	21	22	22	p. 68
Variandi ratio per synecdochen	22	22	23	23	p. 70
Variandi ratio per aequipollentiam	23	23	24	24	p. 72
Variandi ratio per comparatiua	24	24	25	25	p. 72
Variandi ratio per relatiuorum commutationem	25	25	26	26	p. 72
Variandi ratio per amplificationem	26	26	27	27	p. 73
Variandi ratio per hyperbolen	27	27	28	28	p. 74
Variandi ratio per μείωσιν, id est per diminutionem	28	28	29	29	p. 74
Variandi ratio per compositionem	29	29	30	30	p. 74
Variandi ratio per σύνταξιν, id est constructionem	30	30	31	31	p. 75
Variandi ratio per mutationem figurae variis modis	31	31	32	32	p. 76
Experientiae	32	32	33	33	p. 76
Tuae literae me magnopere delectarunt	+	+	+	+	p. 76
Semper dum viuam, tui meminero	+	+	+	+	p. 82
Quibus modis tribuimus plura ex aequo	34 ⁶	34 ⁶	34	34	p. 90
Quae commodius copulent contraria	35	35	35	35	p. 92
Quibus modis aequaliter remouemus	36	36	36	36	p. 92
Quibus modis tribuimus inaequaliter	37	37	37	37	p. 93
Inaequaliter remouemus his modis	38	38	38	38	p. 94
Quo pacto tribuamus aut remoueamus ordine	39	39	39	39	p. 94
Per comparatiuum eadem effertur sententia	40 ⁷	40	40	40	p. 94
Formulae augendi positium	43 ⁸	41	41	41	p. 94
De variando positiuo	+	+	+	+	p. 96
Rationes minuendi positium	44	42	42	42	p. 96
Quibus rationibus augetur comparatiuus	45	43	43	43	p. 98
Quibus modis imminuitur comparatiuum	+	+	+	+	p. 98
Quibus rationibus augemus superlatiuum	46	44	44	44	p. 98
Periphrasis comparatiui	47	45	45	45	p. 98
Quibus modis superlatiuum variamus	48	46	46	46	p. 100
Communis omnium graduum variatio	49	47	47	47	p. 108
<Aequipollentiae> ⁹	+	+	+	+	p. 110

⁶ Neither in the text nor in the index does *A* or *B* have a chapter numbered 33. For the sections that in *A* appear between ch. 32 and ch. 34, see below, p. 287, n. 14.

⁷ In the text of *A*, both this chapter and the section entitled 'Primi supini variatio' (see below under *D*, the unnumbered section between chs. 61 and 62) are numbered XL. In the index of *A*, however, the former is numbered XL, while the latter is not numbered. – For the sections that in *A* appear between the first and the second ch. 40, see below, p. 286, n. 12.

⁸ For chs. 41–42 in *A* see under *D*, chs. 62–63 (below, p. 286).

⁹ This heading does not appear as a title on its own in any of the editions, but see above, p. 111, nn.ll. 997, 998 (app. crit.).

	A	B	C	D	ASD
De propositione generali	50	48	48	48	p. 112
De propositione non generali	51	49	49	49	p. 113
Elegantia signorum	52	50	50	50	p. 114
Vterque, neuter	+	+	+	+	p. 115
Semper	+	+	+	+	p. 115
Saepe	+	+	+	+	p. 115
De varietate negationis	53	51	51	51	p. 116
De tribus	+	+	+	+	p. 116
Synonyma negandi	+	+	+	+	p. 116
Connectendi formulae	54	52	53 ¹⁰	52	p. 117
Transitionum variae formulae	55	53	53	53	p. 118
A re et persona	150	54	54	54	p. 118
Ex more	151	55	55	55	p. 119
Subornandi	152	56	56	56	p. 120
Renouandi	153	57	57	57	p. 120
Finales formulae	56	58	58	58	p. 120
Causales formulae	57	59	59	59	p. 120
Quod εἰδικῶς	om. ¹¹	60	60	60	p. 122
Vt εἰδικῶς acceptum	59	61	61	61	p. 122
Dignus et indignus	+ ¹²	+	+	+	p. 122
Decet	+ ¹²	+	+	+	p. 123
Necessitatis	+ ¹²	+	+	+	p. 123
Libertatis	+ ¹²	+	+	+	p. 124
Statuendi	+ ¹²	+	+	+	p. 124
Assentiendi	+ ¹²	+	+	+	p. 124
Dissentiendi	+ ¹²	+	+	+	p. 125
Precandi	+ ¹²	+	+	+	p. 125
Primi supini variatio	40 ¹³	+	+	+	p. 126
Diuidendi formae	41	62	62	62	p. 126
Distribuendi	42	63	63	63	p. 126
Prohibendi aut impediendi signa	60	64	64	64	p. 127
Dubitandi	+	+	+	+	p. 127
Sine et citra	+	+	+	+	p. 128
Ostentandi	+	+	+	+	p. 128
Corrigendi sanandique	+	+	+	+	p. 128
Blandiendi siue hortandi	+	+	+	+	p. 128
Tua causa	+	+	+	+	p. 128
Vtrum necne	+	+	+	+	p. 129
Concedendi	+	+	+	+	p. 129
Parum abesse	+	+	+	+	p. 130
Incertitudinis	+	+	+	+	p. 130

¹⁰ In the Index of *C*, this chapter is correctly numbered LII.

¹¹ This chapter, unnumbered in the text of *A*, is correctly numbered LVIII in the Index of *A*.

¹² In *A*, these eight sections directly precede *A*'s second ch. 40 (see above, p. 285, n. 7; p. 123, n.l. 360 app. crit.).

¹³ See above, p. 285, n. 7. This section is unnumbered in *B-D*.

	A	B	C	D	ASD
Correctionis et occupationis formulae	61	65	65	65	p. 130
Autores citandi formulae	62	66	66	66	p. 132
Variatio imperatiui modi	63	67	67	67	p. 132
Variatio futuri	64	68	68	68	p. 132
De periphrasi generali verborum	65	69	69	69	p. 133
De modo potentiali	66	70	70	70	p. 133
Aestimandi verba	67	71	71	71	p. 134
Emendi formulae et similia	68	72	72	72	p. 134
Discriminis formulae	69	73	73	73	p. 135
Affirmandi	70	74	74	74	p. 136
Accusandi formulae	71	75	75	75	p. 136
Formulae vtilitatis	72	76	76	76	p. 137
Praesagii formulae	—	77	77	77	p. 138
Officiendi formulae	73	78	78	78	p. 140
Functionis formulae	74	79	79	79	p. 140
Quibus modis tribuimus aliquid	75	80	80	80	p. 141
Titulorum	76	81	81	81	p. 141
Gratulandi	77	82	82	82	p. 142
Gratias agendi	78	83	83	83	p. 142
Referendi beneficium	79	84	84	84	p. 142
Originis verba	80	85	85	85	p. 143
Pensandi	81	86	86	86	p. 144
Aptitudinis formulae	82	87	87	87	p. 144
Ablegandi verba	83	88	88	88	p. 145
Proficiscendi	84	89	89	89	p. 145
Conatus	85	90	90	90	p. 146
Explicandi et implicandi	86	91	91	91	p. 146
Verba finis seu propositi	87	92	92	92	p. 147
Qua est impudentia	88	93	93	93	p. 148
Quam vt, quam qui	89	94	94	94	p. 148
Bene est	90	95	95	95	p. 148
Mea sententia	91	96	96	96	p. 148
Plus et plusquam	+ ¹⁴	+	+	+	p. 148
Ad summum, vt minimum	+ ¹⁴	+	+	+	p. 150
Morem gerendi	92	97	97	97	p. 150
Rogandi	93	98	98	98	p. 150
Ignoscendi	94	99	99	99	p. 150
Abrogandi	95	100	100	100	p. 150
Ornandi	96	101	101	101	p. 150
Inter coenam	97	102	102	102	p. 151
Post coenam	98	103	103	103	p. 152
Similitudinis	99	104	104	104	p. 152
Mutui	100	105	105	105	p. 152
Fallendi	101	106	106	106	p. 152
Est amicus	102	107	107	107	p. 153

¹⁴ In *A*, these two sections appear between ch. 32 and ch. 34 (*A* has no ch. 33; see above, p. 285, n. 6).

	A	B	C	D	ASD
Sperandi	103	108	108	108	p. 154
Ad verbum	104	109	109	109	p. 154
Ἐπιρωσιᾶς	105	110	110	110	p. 154
Extrahere diem	106	111	111	111	p. 154
Paratum ac facile	107	112	112	112	p. 154
Depellendi	108	113	113	113	p. 154
Agnoscenti	109	114	114	114	p. 154
Ab adolescentia	110	115	115	115	p. 155
Accurate	111	116	116	116	p. 156
Perficiendi	112	117	117	117	p. 156
Committendi	113	118	118	118	p. 156
Amandi	114	119	119	119	p. 156
Cupiendi	115	120	120	120	p. 156
Male precandi verba	116	121	121	121	p. 157
Pollicendi	117	122	122	122	p. 158
Principatus	118	123	123	123	p. 158
Ludorum	119	124	124	124	p. 158
Agere delectum	120	125	125	125	p. 159
Adimendi honorem	191 ¹⁵	126	126	126	p. 159
Persuadendi	122	127	127	127	p. 160
Inferendi seu ratiocinandi	123	128	128	128	p. 160
Nil nisi	124	129	129	129	p. 160
Laudandi ac vituperandi	125	130	130	130	p. 160
Summae	126	131	131	131	p. 162
Perdendae operae	127	132	132	132	p. 162
Fructus	128	133	133	133	p. 162
Impudentiae	129	134	134	134	p. 162
Affectandi	130	135	135	135	p. 162
Ignorandi aut contra	131	136	136	136	p. 163
Turpe est et similia	132	137	137	137	p. 164
Quin et vt non	133	138	138	138	p. 164
Id quod, quod; ita vt, vt	134	139	139	139	p. 164
Amplificandi	135	140	140	140	p. 164
Reciproca constructio quorundam	136	141	141	141	p. 164
Non contentus	137	142	142	142	p. 164
Satisfaciendi	138	143	143	143	p. 165
Impunitatis aut contra	139	144	144	144	p. 165
Suadendi aut consulendi	140	145	145	145	p. 166
Prudens	141	146	146	146	p. 166
Causae	142	147	147	147	p. 166
Dierum notatio	143	148	148	148	p. 166
De numeralibus	144	149	149	149	p. 167
Aduerbia temporis	145	150	150	150	p. 168
Annumerandi	146	151	151	151	p. 170
Initii ac finis	147	152	152	152	p. 171

¹⁵ This numbering (cxxt) is an error; in the Index of *A*, this chapter is correctly numbered cxxi.

	A	B	C	D	ASD
Maior opinione	148	153	153	153	p. 172
Contingendi	149 ¹⁶	154	154	154	p. 172
Refugiendi	—	—	155	155	p. 174
Officiorum vocabula	—	—	156	156	p. 174
Studii	—	—	157	157	p. 174
Vitiandi	—	—	158	158	p. 174
Solitudinis	—	—	159	159	p. 175
Sensus	—	—	160	160	p. 176
Praestandi re	—	—	161	161	p. 176
Poenitendi	—	—	162	162	p. 176
Dissidii	—	—	163	163	p. 176
Reconciliandi	—	—	164	164	p. 178
Sapit aut contra	—	—	165	165	p. 178
Excipiendi siue excludendi	—	—	166	166	p. 178
Vt vis aut contra	—	—	167	167	p. 178
Comperta	—	—	168	168	p. 179
Copia	—	—	169	169	p. 180
Indicta causa	—	—	170	170	p. 180
Prosperitatis aut contra	—	—	171	171	p. 180
Antiquitatis	—	—	—	172	p. 180
Totum	—	—	—	173	p. 181
Perspicuitatis	—	—	—	174	p. 182
Nobilitatis et contra	—	—	—	175	p. 182
Violentiae	—	—	—	176	p. 182
Rumoris	—	—	—	177	p. 183
Exempli	—	—	—	178	p. 183
Interneconionis	—	—	—	179	p. 184
Atrox	—	—	—	180	p. 184
Rigoris	—	—	—	181	p. 184
Ascribendi et imputandi	—	—	—	182	p. 184
Addictionis	—	—	—	183	p. 185
Facultatis	—	—	—	184	p. 186
Iurandi	—	—	—	185	p. 186
Dictandi	—	—	—	186	p. 186
Tempestiue etc.	—	—	—	187	p. 187
Ante tempus	—	—	—	188	p. 188
Post tempus	—	—	—	189	p. 188
Celeritatis	—	—	—	190	p. 188
Spacium loci exiguum	—	—	—	191	p. 190
Spatium magnum loci aut temporis	—	—	—	192	p. 190
Metuendi	—	—	—	193	p. 190
Aptitudinis et contra	—	—	—	247 ¹⁷	p. 190
Moriendi	—	—	—	195	p. 191
Mortis spontaneae	—	—	—	196	p. 192

¹⁶ For *A*, chs. 150–153, see under *D*, chs. 54–57 (above, p. 286).

¹⁷ In the Index of *D*, this chapter is correctly numbered cxcviii as it is in *ASD*.

	A	B	C	D	ASD
Mortis adactae	—	—	—	197	p. 192
Propositi	—	—	—	198	p. 192
Periculi imminentis	—	—	—	199	p. 193
Facile, difficile	—	—	—	200	p. 194
Praetextus	—	—	—	201	p. 194
Temeritatis	—	—	—	202	p. 194
Execuiarum	—	—	—	203	p. 195
Consuetudinis aut contra	—	—	—	204	p. 195
Tarditatis	—	—	—	205	p. 195
Non vltra	—	—	—	206	p. 196

DE RERVVM COPIA COMMENTARIIVS SECVNDVS

Et mox de prima locupletandi ratione ¹⁸	+	+	+	+	p. 197
Secunda variandi ratio ¹⁹	+	+	+	+	p. 200
Tertia ratio	+	+	+	+	p. 201
Quarta ratio	+	+	+	+	p. 201
Quinta ratio	+	+	+	+	p. 202
Descriptione rei	+	+	+	+	p. 202
Personae descriptio	+	+	+	+	p. 206
Loci descriptio	+	+	+	+	p. 214
Temporis descriptio	+	+	+	+	p. 214
Egressio: sexta locupletandi ratio	+	+	+	+	p. 215
Septima ratio	+	+	+	+	p. 216
Octava ratio	+	+	+	+	p. 218
Nona dilatandi ratio	+	+	+	+	p. 218
Decima dilatandi ratio	+	+	+	+	p. 220
Vndecima ratio	+	+	+	+	p. 230
Loci communes	+	+	+	+	p. 230
<Exempla> ²⁰	+	+	+	+	p. 232
Quomodo tractanda sint exempla	+	+	+	+	p. 233
Secundus modus locupletandi exempla	+	+	+	+	p. 234
De exemplo fabuloso	+	+	+	+	p. 234
Tertius modus locupletandi exempla	+	+	+	+	p. 240
De parabola	+	+	+	+	p. 244
De imagine	+	+	+	+	p. 246
De contentione demonstratiua	+	+	+	+	p. 248
De iudiciis	+	+	+	+	p. 248
De sentiitiis	+	+	+	+	p. 250

¹⁸ The Index of *D* lists four more headings here: 'Rem vniuersam luxu perdidit', 'Cyclopaediam absolutit', 'Omnibus naturae fortunaequae dotibus praeditus', and 'Totus commaduit'; see above, p. 198, l. 12, l. 29 and l. 47; p. 200, l. 95.

¹⁹ The Index of *D* lists two more headings here: 'Ex ea virgine filium sustulit' and 'Vrbem cepit'; see above, p. 200, l. 123 and p. 201, l. 130.

²⁰ This title does not appear in *A-D*, but was inserted by the editor in *ASD*.

	A	B	C	D	ASD
De expolitione	+	+	+	+	p. 252
De apologis	+	+	+	+	p. 254
De somniis	+	+	+	+	p. 256
De fictis narrationibus	+	+	+	+	p. 256
De allegoriis theologicis	+	+	+	+	p. 258
Ratio colligendi exempla	+	+	+	+	p. 258
De partium rhetoricarum multiplicatione	+	+	+	+	p. 270
Epilogus	+	+	+	+	p. 279
Quid vtrobiq̄ue vitandum	+	+	+	+	p. 280
Peroratio	-	-	-	+	p. 280

INDEX VOCABVLORVM

RECENTIORVM

- Aldinus* 280, l. 111
ascitius 162, l. 378
bellaturire 68, l. 870
commendatiuncula 234, l. 895
cretissare, cretizare 68, l. 877; 66, l. 835
dormituri 68, l. 870 (sumptum e med. lat.)
doso (= δῶσων) 158, l. 274
exordiolum 270, l. 860; 274, l. 947
nasutulus 58, l. 658
omniugus 141, l. 864
panolethria (= πανωλεθρία) 184, l. 854
platonissare 68, l. 877
praeceptiuncula 28, l. 33
pseudoplutus 208, l. 306
subinvidus 96, l. 751
submissitius 120, ll. 286-287
suppullulascere 64, l. 791
tabellulae 77, l. 98
theologari 68, l. 872
Titanicus 176, l. 677
vituperium 161, n.l. 338

NOTABILIVM

- Cliensis* (= Cliuicnsis, Cleuensis) 280, l. 118
gessa (= gaesa) 48, l. 406
noema (= νόημα) 252, l. 354 (cf. Charis. 131 K)
saccarum (= saccharon, σάκχαρον) 81, l. 252; 82, l. 267
thita (= theta, θήτα) 161, l. 345
zingiber (= zingiber) 48, l. 415

LIST OF ABBREVIATIONS

A. AUTHORS: ANTIQUITY--16TH CENTURY

<p>Ael. <i>Epist.</i> <i>Nat. an.</i> <i>Var. hist.</i></p> <p>Ael. Arist.</p> <p>Aeschin.</p> <p>Aeschyl. <i>Ag.</i> <i>Choeph.</i> <i>Eum.</i> <i>Hic.</i> <i>Pers.</i> <i>Prom.</i> <i>Sept.</i></p> <p>Aesop.</p> <p>Alciphro.</p> <p>Ambr. <i>Enarr. in Ps.</i></p> <p>Amm. Marc.</p> <p>Anacr.</p> <p><i>Anth. Pal.</i> <i>Anth. Plan.</i></p> <p>Apth. <i>Progym.</i></p> <p>Apollod.</p> <p>Apoll. Rhod.</p> <p>Apoll. Sid. <i>Epist.</i></p> <p>Apost.</p> <p>App. <i>Civ.</i></p> <p>Apul. <i>Apol.</i> <i>De deo Socr.</i> <i>Flor.</i> <i>Met.</i></p> <p>Arat.</p> <p>Archil.</p> <p>Aristaen.</p>	<p>Claudius Aelianus <i>Epistulae</i> <i>De natura animalium</i> <i>Varia historia</i></p> <p>Aelius Aristides</p> <p>Aeschines</p> <p>Aeschylus <i>Agamemnon</i> <i>Choephoroi</i> <i>Eumenides</i> <i>Hicetides</i> <i>Persae</i> <i>Prometheus</i> <i>Septem</i></p> <p>Aesopus</p> <p>Alciphro</p> <p>Ambrosius <i>Enarrationes in Ps.</i></p> <p>Ammianus Marcellinus</p> <p>Anacreon <i>Antibologia Palatina</i> <i>Antibologia Planudea</i></p> <p>Aphthonius <i>Progymnasmata</i></p> <p>Apollodorus</p> <p>Apollonius Rhodius</p> <p>Apollinaris Sidonius <i>Epistolae</i></p> <p>Apostolius Byzantius</p> <p>Appianus <i>Belle ciuilia</i></p> <p>Apuleius <i>Apologia</i> <i>De deo Socratis</i> <i>Florida</i> <i>Metamorphoses</i></p> <p>Aratus</p> <p>Archilochus</p> <p>Aristaenetus</p>	<p>Aristid.</p> <p>Aristoph. <i>Ach.</i> <i>Av.</i> <i>Eccl.</i> <i>Equ.</i> <i>Lys.</i> <i>Nub.</i> <i>Pax</i> <i>Plut.</i> <i>Ran.</i> <i>Thesm.</i> <i>Vesp.</i></p> <p>Aristoph. Byz.</p> <p>Aristot. <i>An.</i> <i>An. post.</i> <i>An. pr.</i> <i>Ath. pol.</i> <i>Aud.</i> <i>Cael.</i> <i>Cat.</i> <i>Col.</i> <i>Div.</i> <i>Eth. End.</i> <i>Eth. Nic.</i> <i>Gen. an.</i> <i>Gen. corr.</i> <i>Hist. an.</i> <i>Metaph.</i> <i>Meteor.</i> <i>Mir.</i> <i>M. mor.</i> <i>Mot. an.</i> <i>Mund.</i> <i>Oec.</i> <i>Part. an.</i> <i>Phgn.</i> <i>Phys.</i></p>	<p>Aristides</p> <p>Aristophanes <i>Acharnenses</i> <i>Aues</i> <i>Ecclesiazusae</i> <i>Equites</i> <i>Lysistrata</i> <i>Nubes</i> <i>Pax</i> <i>Plutus</i> <i>Ranae</i> <i>Thesmophoriazusae</i> <i>Vespae</i></p> <p>Aristophanes Byzantius</p> <p>Aristoteles <i>De anima</i> <i>Analytica posteriora</i> <i>Analytica priora</i> <i>Ἀθηναίων πολιτεία</i> <i>De audibilibus</i> <i>De caelo</i> <i>Categoriae</i> <i>De coloribus</i> <i>De diuinatione</i> <i>Ethica Eudemia</i> <i>Ethica Nicomachea</i> <i>De generatione animalium</i> <i>De generatione et corruptione</i> <i>Historia animalium</i> <i>Metaphysica</i> <i>Meteorologica</i> <i>Mirabilia</i> <i>Magna moralia</i> <i>De motu animalium</i> <i>De mundo</i> <i>Oeconomica</i> <i>De partibus animalium</i> <i>Physiognomonica</i> <i>Physica</i></p>
---	--	--	---

<i>Poet.</i>	<i>Poetica</i>	Cato	Cato
<i>Pol.</i>	<i>Politica</i>	<i>Agr.</i>	<i>De agricultura</i>
<i>Probl.</i>	<i>Problemata</i>	<i>Dist.</i>	<i>Disticha</i>
<i>Rhet.</i>	<i>Rhetorica</i>	Catull.	Catullus
<i>Rhet. Alex.</i>	<i>Rhetorica ad Alexandrum</i>	Cels.	Celsus
<i>Sens.</i>	<i>De sensu</i>	Cens.	Censorinus
<i>Somn.</i>	<i>De somno et vigilia</i>	Charis.	Charisius, <i>Ars grammatica</i>
<i>Soph. el.</i>	<i>Sophistici elenchi</i>	Chrys.	Iohannes Chrysostomus
<i>Spir.</i>	<i>De spiritu</i>	<i>Hom.</i>	<i>Homiliae</i>
<i>Top.</i>	<i>Topica</i>	Cic.	Cicero
Arnob.	Arnobius	<i>Ac. 1</i>	<i>Lucullus sive Academicorum priorum libri</i>
<i>Comm. in Ps.</i>	<i>Commentarii in Ps.</i>	<i>Ac. 2</i>	<i>Academicorum posteriorum libri</i>
Arr.	Arrianus	<i>Ad Brut.</i>	<i>Epistulae ad Brutum</i>
Arsen.	Arsenius	<i>Ad Q. fr.</i>	<i>Epist. ad Quintum fratrem</i>
Artemid.	Artemidorus	<i>Arat.</i>	<i>Aratea</i>
Ascl.	(Apuleius) Asclepius	<i>Arch.</i>	<i>Pro Archia poeta</i>
Asconius	Q. Asconius Pedianus	<i>Att.</i>	<i>Epistulae ad Atticum</i>
<i>Comm. in Cic.</i>	<i>Commentarii in Cic.</i>	<i>Balb.</i>	<i>Pro L. Balbo</i>
Athan.	Athanasius	<i>Brut.</i>	<i>Brutus</i>
Athen.	Athenaeus	<i>Caec.</i>	<i>Pro A. Caecina</i>
Athenag.	Athenagoras	<i>Cael.</i>	<i>Pro M. Caelio</i>
Aug.	Aurelius Augustinus	<i>Carm.</i>	<i>Carminum fragmenta</i>
<i>Civ.</i>	<i>De ciuitate Dei</i>	<i>Catil.</i>	<i>In Catilinam</i>
<i>Conf.</i>	<i>Confessiones</i>	<i>Cato</i>	<i>Cato maior de senectute</i>
<i>Contra Acad.</i>	<i>Contra Academicos</i>	<i>Cluent.</i>	<i>Pro A. Cluentio</i>
<i>Doctr. chr.</i>	<i>De doctrina christiana</i>	<i>Deiot.</i>	<i>Pro rege Deiotaro</i>
<i>Enarr. in Ps.</i>	<i>Enarrationes in Ps.</i>	<i>De or.</i>	<i>De oratore</i>
<i>Epist.</i>	<i>Epistulae</i>	<i>Div.</i>	<i>De diuinatione</i>
<i>Hom.</i>	<i>Homiliae</i>	<i>Div. in Caec.</i>	<i>Diuinatione in Q. Caecilium</i>
<i>Princip. dial.</i>	<i>Principia dialecticae</i>	<i>Dom.</i>	<i>De domo sua</i>
<i>Serm.</i>	<i>Sermones</i>	<i>Fam.</i>	<i>Epistulae ad familiares</i>
<i>Tract. in Ioh.</i>	<i>Tractatus in Ioh.</i>	<i>Fat.</i>	<i>De fato</i>
Auien.	Auienus	<i>Fin.</i>	<i>De finibus</i>
<i>Progn.</i>	<i>Prognostica</i>	<i>Flacc.</i>	<i>Pro L. Valerio Flacco</i>
Aur. Vict.	Aurelius Victor	<i>Font.</i>	<i>Pro M. Fonteio</i>
Auson.	Ausonius	<i>Har.</i>	<i>De haruspicum responso</i>
Babr.	Babrius	<i>Inv.</i>	<i>De insentione</i>
Basil.	Basilius	<i>Lael.</i>	<i>Laelius de amicitia</i>
<i>Batr.</i>	<i>Batrachomyomachia</i>	<i>Leg.</i>	<i>De legibus</i>
Bernardus	Bernardus Claraeuallensis	<i>Leg. agr.</i>	<i>De lege agraria</i>
<i>De laud. virg. matr. bom.</i>	<i>De laudibus virginis matris homiliae</i>	<i>Lig.</i>	<i>Pro Q. Ligario</i>
<i>In adv. Dom.</i>	<i>Sermo in aduentu Domini</i>	<i>Manil.</i>	<i>Pro lege Manilia</i>
Boeth.	Boethius	<i>Marc.</i>	<i>Pro M. Marcello</i>
<i>Consol.</i>	<i>Consolatio philosophiae</i>	<i>Mil.</i>	<i>Pro T. Annio Milone</i>
Caes.	C. Iulius Caesar	<i>Mur.</i>	<i>Pro L. Murena</i>
<i>Civ.</i>	<i>De bello civili</i>	<i>Nat.</i>	<i>De natura deorum</i>
<i>Gall.</i>	<i>De bello Gallico</i>	<i>Off.</i>	<i>De officiis</i>
Callim.	Callimachus	<i>Opt. gen.</i>	<i>De optimo genere oratorum</i>
Callisth.	Callisthenes	<i>Or.</i>	<i>Orator</i>
Calp. Sic.	Calpurnius Siculus	<i>Parad.</i>	<i>Paradoxa Stoicorum</i>
Cass. Dio	Cassius Dio	<i>Part.</i>	<i>Partitiones oratoriae</i>
Cassian.	Iohannes Cassianus	<i>Phil.</i>	<i>In M. Antonium oratio Philippica</i>
Cassiod.	Cassiodorus	<i>Phil. frg.</i>	<i>Librorum philosophicorum fragmenta</i>
<i>Expos. in Ps.</i>	<i>Expositio in Ps.</i>		
<i>Inst.</i>	<i>Institutiones</i>		

<i>Pis.</i>	<i>In L. Pisonem</i>	Dion. Per.	Dionysius Periegetes
<i>Planc.</i>	<i>Pro Cn. Plancio</i>	Dion. Thrax	Dionysius Thrax
<i>P. red. in sen.</i>	<i>Oratio post reditum in senatu</i>	Diosc.	Dioscurides
<i>P. red. ad Quir.</i>	<i>Oratio post reditum ad Quirites</i>	Don.	Aelius Donatus grammaticus
<i>Prov.</i>	<i>De prouinciis consularibus</i>	<i>Comm. in Ter.</i>	<i>Commentum Terenti</i>
<i>Q. Rosc.</i>	<i>Pro Q. Roscio comoedo</i>	Enn.	Ennius
<i>Quinct.</i>	<i>Pro Quinctio</i>	<i>Ann.</i>	<i>Annalium fragmenta</i>
<i>Rab. perd.</i>	<i>Pro C. Rabirio perduellionis reo</i>	<i>Sat.</i>	<i>Saturarum fragmenta</i>
<i>Rab. Post.</i>	<i>Pro C. Rabirio Postumo</i>	<i>Scaen.</i>	<i>Fragmenta scaenica</i>
<i>Rep.</i>	<i>De re publica</i>	Epic.	Epicurus
<i>Scaur.</i>	<i>Pro M. Aemilio Scauro</i>	Epicharm.	Epicharmus
<i>Sest.</i>	<i>Pro P. Sestio</i>	Epict.	Epictetus
<i>S. Rosc.</i>	<i>Pro Sex. Roscio Amerino</i>	Eratosth.	Eratosthenes
<i>Sull.</i>	<i>Pro P. Sulla</i>	<i>Etym. Gud.</i>	<i>Etymologicum Gudianum</i>
<i>Tim.</i>	<i>Timaeus</i>	<i>Etym. mag.</i>	<i>Etymologicum magnum</i>
<i>Top.</i>	<i>Topica</i>	Eudem.	Eudemus <i>Dictiones rhetoricae</i>
<i>Tull.</i>	<i>Pro M. Tullio</i>	Eun.	Eunapius
<i>Tusc.</i>	<i>Tusculanae disputationes</i>	Eur.	Euripides
<i>Vatin.</i>	<i>In P. Vatinius testem interrogatio</i>	<i>Alc.</i>	<i>Alecestis</i>
<i>Verr. 1, 2</i>	<i>In Verrem actio 1, 2</i>	<i>Andr.</i>	<i>Andromache</i>
Claud.	Claudius Claudianus	<i>Bacch.</i>	<i>Bacchae</i>
<i>Carm. min.</i>	<i>Carmina minora</i>	<i>Cycl.</i>	<i>Cyclops</i>
<i>De rapt. Pros.</i>	<i>De raptu Proserpinae</i>	<i>El.</i>	<i>Electra</i>
Clearch.	Clearchus	<i>Hec.</i>	<i>Hecuba</i>
Clem. Al.	Clemens Alexandrinus	<i>Hel.</i>	<i>Helena</i>
<i>Strom.</i>	<i>Stromateis</i>	<i>Heraclid.</i>	<i>Heraclidae</i>
Clitarch.	Clitarchus	<i>Herc.</i>	<i>Hercules</i>
<i>Cod. Iust.</i>	<i>Codex Iustinianus</i>	<i>Hipp.</i>	<i>Hippolytus</i>
Colum.	Columella	<i>Ion</i>	<i>Ion</i>
Cornut.	Cornutus	<i>Iph. A.</i>	<i>Iphigenia Aulidensis</i>
<i>Nat. deor.</i>	<i>De natura deorum</i>	<i>Iph. T.</i>	<i>Iphigenia Taurica</i>
Cratin.	Cratinus	<i>Med.</i>	<i>Medea</i>
Curt.	Q. Curtius Rufus	<i>Or.</i>	<i>Orestes</i>
Cypr.	Cyprianus	<i>Phoen.</i>	<i>Phoenissae</i>
<i>Fort.</i>	<i>Ad Fortunatum</i>	<i>Rhes.</i>	<i>Rhesus</i>
Demetr.	Demetrius	<i>Suppl.</i>	<i>Supplices</i>
<i>De eloc.</i>	<i>De elocutione</i>	<i>Tro.</i>	<i>Troades</i>
Democr.	Democritus	Eus.	Eusebius
Demosth.	Demosthenes	<i>Comm. in Ps.</i>	<i>Commentarii in Ps.</i>
Dicaearch.	Dicaearchus	<i>H.E.</i>	<i>Historia Ecclesiastica</i>
<i>Dig.</i>	<i>Digesta</i>	Eust.	Eustathius
Dinarch.	Dinarchus	Fest.	Festus
Dio Chrys.	Dio Chrysostomus	Firm.	Firmicus Maternus
Diod.	Diodorus Siculus	Flor.	Florus
Diogen.	Diogenianus	Front.	Fronto
Diogen. Vind.	Diogenianus Vindobonensis	Frontin.	Frontinus
Diog. Laert.	Diogenes Laertius	Fulg. Myth.	Fulgentius <i>Mythologiae</i>
Diom.	Diomedes <i>Ars grammatica</i>	Gal.	Galenus
Dion. Antioch.	Dionysius Antiochenus	<i>De temperam.</i>	<i>De temperamentis</i>
Dion. Hal.	Dionysius Halicarnassensis	<i>In Hippocr.</i>	<i>Commentarius in Hippocratis</i>
<i>Ant.</i>	<i>Antiquitates Romanae</i>	<i>Aphor.</i>	<i>Aphorismos</i>
<i>Comp.</i>	<i>De compositione verborum</i>	Gell.	Aulus Gellius
<i>Rhet.</i>	<i>Ars rhetorica</i>	Geop.	<i>Geoponica</i>
		Greg. Cypr.	Gregorius Cyprius
		Greg. M.	Gregorius Magnus

Greg. Naz.	Gregorius Nazianzenus	Iord.	Iordanes
<i>Carm.</i>	<i>Carmina</i>	Ios.	Iosephus
<i>Epist.</i>	<i>Epistulae</i>	<i>Ant. Iud.</i>	<i>Antiquitates Iudaicae</i>
<i>Or.</i>	<i>Orationes</i>	<i>Bell.</i>	<i>Bellum Iudaicum</i>
Greg. Nyss.	Gregorius Nyssenus	Iren.	Irenaeus
Greg. Tur.	Gregorius Turonensis	<i>Haer.</i>	<i>Aduersus haereses</i>
Harpocrat.	Harpocratio	Isid.	Isidorus
Haymo	Haymo	<i>Orig.</i>	<i>Origines</i>
<i>Expl. in Ps.</i>	<i>Explanatio in Ps.</i>	Isocr.	Isocrates
Hdt.	Herodotus	Iul.	Iulianus
Hecat.	Hecataeus	<i>Epist.</i>	<i>Epistulae</i>
Hegesandr.	Hegesander	<i>Misopog.</i>	<i>Misopogon</i>
Heraclit.	Heraclitus	<i>Or.</i>	<i>Oratio</i>
Heracl. Pont.	Heraclides Ponticus	Iust.	Iustinus
Hermipp.	Hermippus	Iuv.	Iuuenalis
Herm. Trismeg.	Hermes Trismegistus	Lact.	Lactantius
Hermog.	Hermogenes	<i>Inst.</i>	<i>Institutiones diuinae</i>
<i>Progym.</i>	<i>Progymnasmata</i>	Libanius	Libanius
Herodian.	Herodianus	<i>Progym.</i>	<i>Progymnasmata</i>
Hes.	Hesiodus	Liv.	Liuius
<i>Erg.</i>	<i>Ἔργα καὶ ἡμέραι</i>	Lucan.	Lucanus
<i>Theog.</i>	<i>Theogonia</i>	Lucian.	Lucianus
Hesych.	Hesychius	<i>Adv. indoct.</i>	<i>Aduersus indoctum</i>
Hier.	Hieronymus	<i>Alex.</i>	<i>Alexander</i>
<i>Adv. Iov.</i>	<i>Aduersus Iouinianum</i>	<i>Anach.</i>	<i>Anacharsis</i>
<i>Adv. Ruf.</i>	<i>Aduersus Rufinum</i>	<i>Apol.</i>	<i>Apologia</i>
<i>Brev. in Ps.</i>	<i>Breniarium in Ps.</i>	<i>Asin.</i>	<i>Asinus</i>
<i>Chron.</i>	<i>Chronicon</i>	<i>Astr.</i>	<i>De astrologia</i>
<i>Comm. in Ps.</i>	<i>Commentarioli in Ps.</i>	<i>Bis accus.</i>	<i>Bis accusatus</i>
<i>De vir. ill.</i>	<i>De viris illustribus</i>	<i>Calumn.</i>	<i>Calumniae non temere credendum</i>
<i>Epist.</i>	<i>Epistulae</i>	<i>Catapl.</i>	<i>Cataplus siue Tyrannus</i>
<i>Paralip.</i>	<i>Paralipomenon liber</i>	<i>Char.</i>	<i>Charidemus</i>
<i>Quaest. Hebr.</i>	<i>Quaestiones Hebraicae in Genesisim</i>	<i>Coniuv.</i>	<i>Coniuuium</i>
Hil.	Hilarius	<i>De merc. cond.</i>	<i>De mercede conductis</i>
<i>Tract. in Ps.</i>	<i>Tractatus in Ps.</i>	<i>Demosth. encom.</i>	<i>Demosthenis encomium</i>
<i>Trin.</i>	<i>De trinitate</i>	<i>Deor. conc.</i>	<i>Deorum concilium</i>
Hippocr.	Hippocrates	<i>Deor. dial.</i>	<i>Deorum dialogi</i>
Hist. Aug.	Scriptores historiae Augustae	<i>De sacr.</i>	<i>De sacrificiis</i>
Hom.	Homerus	<i>Dial. mar.</i>	<i>Dialogi marini</i>
<i>Hym. Hom.</i>	<i>Hymni Homerici</i>	<i>Dial. mer.</i>	<i>Dialogi meretricii</i>
<i>Il.</i>	<i>Ilias</i>	<i>Dips.</i>	<i>Dipsades</i>
<i>Od.</i>	<i>Odyssea</i>	<i>Epigr.</i>	<i>Epigrammata</i>
Hor.	Horatius	<i>Epist. Sat.</i>	<i>Epistulae Saturnales</i>
<i>Ars</i>	<i>Ars poetica</i>	<i>Eun.</i>	<i>Eunuchus</i>
<i>Carm.</i>	<i>Carmina</i>	<i>Gall.</i>	<i>Gallus</i>
<i>Carm. saec.</i>	<i>Carmen saeculare</i>	<i>Halc.</i>	<i>Halcyon</i>
<i>Epist.</i>	<i>Epistulae</i>	<i>Herc.</i>	<i>Hercules</i>
<i>Epod.</i>	<i>Epodi</i>	<i>Herm.</i>	<i>Hermotimus</i>
<i>Serm.</i>	<i>Sermones</i>	<i>Hist. conscr.</i>	<i>Quomodo historia conscribenda sit</i>
Hyg.	Hyginus	<i>Icar.</i>	<i>Icaromenippus</i>
<i>Astr.</i>	<i>Astronomica</i>	<i>Imag.</i>	<i>Imagines</i>
<i>Fab.</i>	<i>Fabulae</i>	<i>Iup. confut.</i>	<i>Iuppiter confutatus</i>
Hyp.	Hyperides	<i>Iup. trag.</i>	<i>Iuppiter tragoedus</i>
Iambl.	Iamblichus	<i>Lex.</i>	<i>Lexiphanes</i>
<i>Inst.</i>	<i>Institutiones</i>		

<i>Nauig.</i>	<i>Nauigium</i>	Orib.	Oribasius
<i>Nigr.</i>	<i>Nigrinus</i>	Orig.	Origenes
<i>Philopat.</i>	<i>Philopatris</i>	<i>Contra Cels.</i>	<i>Contra Celsum</i>
<i>Philops.</i>	<i>Philopseudes</i>	<i>Comm. in Rom.</i>	<i>Commentarius in Rom.</i>
<i>Pisc.</i>	<i>Piscator</i>	<i>Hom.</i>	<i>Homiliae</i>
<i>Pro imag.</i>	<i>Pro imaginibus</i>	<i>Sel.</i>	<i>Selecta</i>
<i>Pseudol.</i>	<i>Pseudologista</i>	<i>Tract. in Ct.</i>	<i>Tractatus in Ct.</i>
<i>Rhet. praec.</i>	<i>Rhetorum praeceptor</i>	Oros.	Orosius
<i>Tim.</i>	<i>Timon</i>	Orph.	[Orpheus]
<i>Tox.</i>	<i>Toxaris</i>	<i>Arg.</i>	<i>Argonautica</i>
<i>Ver. hist.</i>	<i>Veræ historiae</i>	<i>Hymn.</i>	<i>Hymni</i>
<i>Vit. auct.</i>	<i>Vitarum auctio</i>	<i>Or. Sib.</i>	<i>Oracula Sibyllina</i>
Lucil.	Lucilius	Ov.	Ovidius
Lucr.	Lucretius	<i>Am.</i>	<i>Amores</i>
Lycophr.	Lycophron	<i>Ars</i>	<i>Ars amatoria</i>
Lycurg.	Lycurgus	<i>Fast.</i>	<i>Fasti</i>
Lyd.	Ioannes Laurentius Lydus	<i>Her.</i>	<i>Heroides</i>
<i>Mag.</i>	<i>De magistratibus</i>	<i>Ib.</i>	<i>Ibis</i>
<i>Mens.</i>	<i>De mensibus</i>	<i>Met.</i>	<i>Metamorphoses</i>
Lys.	Lysias	<i>Pont.</i>	<i>Ex Ponto</i>
Macar.	Macarius	<i>Rem.</i>	<i>Remedia amoris</i>
Macr.	Macrobius	<i>Trist.</i>	<i>Tristia</i>
<i>Sat.</i>	<i>Saturnalia</i>	<i>Paneg. Lat.</i>	<i>Panegyrici Latini</i>
<i>Somn.</i>	<i>Commentarius in Ciceronis somnia Scipionis</i>	Paul. Fest.	Pauli Diaconi <i>Epitoma Festi</i>
Manil.	Manilius	Paul. Nol.	Paulinus Nolanus
Mart. Cap.	Martianus Capella	Paus.	Pausanias
Martial.	Martialis	Perotti	Niccolò Perotti
Mar. Vict.	Marius Victorinus	<i>Ars gramm.</i>	<i>Ars grammatica</i>
M. Aur.	Marcus Aurelius	<i>Rud. gramm.</i>	<i>Rudimenta grammatices</i>
Max. Conf.	Maximus Confessor	Pers.	Persius
<i>Loci comm.</i>	<i>Loci communes</i>	Petron.	Petronius
Mela	Pomponius Mela	Phaedr.	Phaedrus
Menandr.	Menander	<i>Fab. Aes.</i>	<i>Fabulae Aesopiae</i>
<i>Citharist.</i>	<i>Citharista</i>	Philo	Philo
<i>Epitr.</i>	<i>Epitrepontes</i>	<i>Leg. alleg.</i>	<i>Legum allegoriae</i>
<i>Monost.</i>	<i>Monosticha</i>	Philostr.	Philostratus
Mimn.	Mimnermus	<i>Vit. Apollon.</i>	<i>Vita Apollonii</i>
Min. Fel.	Minucius Felix	<i>Vit. soph.</i>	<i>Vitae sophistarum</i>
<i>Mon. Auc.</i>	<i>Monumentum Ancyranum</i>	Phot.	Photius
Mosch.	Moschus	<i>Bibl.</i>	<i>Bibliotheca</i>
Nem.	Nemesianus	<i>Lex.</i>	<i>Lexicon</i>
Nep.	Cornelius Nepos	Piccolomini	Aeneas Silivius Piccolomini, <i>Praecepta artis rhetoricae</i>
<i>Alc.</i>	<i>Alcibiades</i>	Pind.	Pindarus
Nicandr.	Nicander	<i>Isthm.</i>	<i>Isthmia</i>
<i>Alex.</i>	<i>Alexipharmaca</i>	<i>Nem.</i>	<i>Nemea</i>
<i>Ther.</i>	<i>Theriaca</i>	<i>Olymp.</i>	<i>Olympia</i>
Nicom.	Nicomachus	<i>Pyth.</i>	<i>Pythia</i>
Nizzoli	Marius Nizolius, <i>In Ciceronem observationes</i>	<i>Plan.</i>	<i>Anthologia Planudea</i>
Non.	Nonius Marcellus	Plat.	Plato
Nonn.	Nonnus	<i>Alc. 1, 2</i>	<i>Alcibiades 1, 2</i>
<i>Dion.</i>	<i>Dionysiaca</i>	<i>Apol.</i>	<i>Apologia</i>
<i>Exp. in Greg.</i>	<i>Expositio in Gregorium</i>	<i>Ax.</i>	<i>Axiochus</i>
<i>Naz.</i>	<i>Nazianzenum</i>	<i>Cbarm.</i>	<i>Cbarmides</i>
Oppian.	Oppianus	<i>Clit.</i>	<i>Clitophon</i>
<i>Hal.</i>	<i>Haliutica</i>	<i>Crat.</i>	<i>Cratylus</i>
		<i>Crit.</i>	<i>Critias</i>

<i>Crito</i>	<i>Crito</i>	<i>Nat.</i>	<i>Naturalis historia</i> (Plin. maior)
<i>Def.</i>	<i>Definitiones</i>	<i>Epist.</i>	<i>Epistulae</i> (Plin. minor)
<i>Dem.</i>	<i>Demodocus</i>	<i>Paneg.</i>	<i>Panegyricus</i> (Plin. minor)
<i>Epin.</i>	<i>Epinomis</i>	<i>Plot.</i>	Plotinus
<i>Epist.</i>	<i>Epistulae</i>	<i>Plut.</i>	Plutarchus
<i>Erast.</i>	<i>Erastai</i>	<i>Aem.</i>	<i>Aemilius Paulus</i>
<i>Eryx.</i>	<i>Eryxias</i>	<i>Alcib.</i>	<i>Alcibiades</i>
<i>Euthyd.</i>	<i>Euthydemus</i>	<i>Alex.</i>	<i>Alexander</i>
<i>Euthyphr.</i>	<i>Euthyphro</i>	<i>Anton.</i>	<i>Antonius</i>
<i>Gorg.</i>	<i>Gorgias</i>	<i>Artax.</i>	<i>Artaxerxes</i>
<i>Hipparch.</i>	<i>Hipparchus</i>	<i>Brut.</i>	<i>Brutus</i>
<i>Hipp. mai.</i>	<i>Hippias maior</i>	<i>C. Gracch.</i>	<i>Caius Gracchus</i>
<i>Hipp. min.</i>	<i>Hippias minor</i>	<i>Cato min.</i>	<i>Cato minor</i>
<i>Io</i>	<i>Io</i>	<i>Cic.</i>	<i>Cicero</i>
<i>Lach.</i>	<i>Laches</i>	<i>Cleom.</i>	<i>Cleomenes</i>
<i>Leg.</i>	<i>Leges</i>	<i>Demetr.</i>	<i>Demetrius</i>
<i>Lys.</i>	<i>Lysis</i>	<i>Fab. Max.</i>	<i>Fabius Maximus</i>
<i>Men.</i>	<i>Meno</i>	<i>Lyc.</i>	<i>Lycurgus</i>
<i>Menex.</i>	<i>Menexenus</i>	<i>Lys.</i>	<i>Lysander</i>
<i>Min.</i>	<i>Minos</i>	<i>Mar.</i>	<i>Marius</i>
<i>Parm.</i>	<i>Parmenides</i>	<i>Mor.</i>	<i>Moralia</i>
<i>Phaed.</i>	<i>Phaedo</i>	<i>Paroem.</i>	<i>Paroemiae</i>
<i>Phaedr.</i>	<i>Phaedrus</i>	<i>Per.</i>	<i>Pericles</i>
<i>Phil.</i>	<i>Philebus</i>	<i>Pomp.</i>	<i>Pompeius</i>
<i>Polit.</i>	<i>Politicus</i>	<i>Prov. Alex.</i>	<i>Proverbia Alexandrinorum</i>
<i>Prot.</i>	<i>Protagoras</i>	<i>Publ.</i>	<i>Publicola</i>
<i>Rep.</i>	<i>De re publica</i>	<i>Pyrrh.</i>	<i>Pyrrhus</i>
<i>Sis.</i>	<i>Sisyphus</i>	<i>Rom.</i>	<i>Romulus</i>
<i>Soph.</i>	<i>Sophistes</i>	<i>Sert.</i>	<i>Sertorius</i>
<i>Symp.</i>	<i>Symposium</i>	<i>Sol.</i>	<i>Solon</i>
<i>Thg.</i>	<i>Theages</i>	<i>Them.</i>	<i>Themistocles</i>
<i>Tht.</i>	<i>Theaetetus</i>	<i>Thes.</i>	<i>Theseus</i>
<i>Tim.</i>	<i>Timaeus</i>	<i>Timol.</i>	<i>Timoleon</i>
<i>Plaut.</i>	Plautus	<i>Tit.</i>	<i>Titus Quinctius Flaminius</i>
<i>Amph.</i>	<i>Amphitruo</i>	<i>Vit.</i>	<i>Vitae</i>
<i>Asin.</i>	<i>Asinaria</i>	<i>Poll.</i>	Pollux
<i>Aul.</i>	<i>Aulularia</i>	<i>Polyb.</i>	Polybius
<i>Bacch.</i>	<i>Bacchides</i>	<i>Pomp. Trog.</i>	Pompeius Trogus
<i>Capt.</i>	<i>Captivi</i>	<i>Porph.</i>	Porphyrus
<i>Cas.</i>	<i>Casina</i>	<i>Quaest. Hom.</i>	<i>Quaestiones Homericae</i>
<i>Cist.</i>	<i>Cistellaria</i>	<i>Vit. Pyth.</i>	<i>Vita Pythagorae</i>
<i>Curc.</i>	<i>Curculio</i>	<i>Priap.</i>	<i>Priapea</i>
<i>Epid.</i>	<i>Epidicus</i>	<i>Prisc.</i>	Priscianus
<i>Men.</i>	<i>Menaechmi</i>	<i>Ars gramm.</i>	<i>Ars grammatica</i>
<i>Merc.</i>	<i>Mercator</i>	<i>Prob.</i>	M. Valerius Probus
<i>Mil.</i>	<i>Miles</i>	<i>Procl.</i>	Proclus
<i>Most.</i>	<i>Mostellaria</i>	<i>Procop.</i>	Procopius
<i>Persa</i>	<i>Persa</i>	<i>Prop.</i>	Propertius
<i>Poen.</i>	<i>Poenulus</i>	<i>Prud.</i>	Prudentius
<i>Pseud.</i>	<i>Pseudolus</i>	<i>Cath.</i>	<i>Cathemerinon</i>
<i>Rud.</i>	<i>Rudens</i>	<i>Psychom.</i>	<i>Psychomachia</i>
<i>Stich.</i>	<i>Stichus</i>	<i>Ps. Ascon.</i>	Pseudo-Asconius
<i>Trin.</i>	<i>Trinummus</i>	<i>Ps. Aug.</i>	Pseudo-Augustinus
<i>Truc.</i>	<i>Truculentus</i>	<i>Ps. Auson.</i>	Pseudo-Ausonius
<i>Vid.</i>	<i>Vidularia</i>	<i>Sept. sap.</i>	<i>Ludus septem sapientum</i>
<i>Plin.</i>	Plinius (maior et minor)		

Ps. Babr.	Pseudo-Babrius	Sext. Emp.	Sextus Empiricus
<i>Tetrast.</i>	<i>Tetrasticha</i>	Sil.	Silius Italicus, <i>Punica</i>
Ps. Clem.	Pseudo-Clemens	Socr.	Socrates <i>Hist. eccles.</i>
Ps. Diosc.	Pseudo-Dioscurides	Sol.	Solon
<i>Alexiph.</i>	<i>Alexipharmaca</i>	Solin.	Solinus
Ps. Eratosth.	Pseudo-Eratosthenes	Soph.	Sophocles
<i>Catast.</i>	<i>Catasterismi</i>	<i>Ai.</i>	<i>Aias</i>
Ps. Phocyl.	Pseudo-Phocylides	<i>Ant.</i>	<i>Antigone</i>
Ps. Pythag.	Pseudo-Pythagoras	<i>El.</i>	<i>Electra</i>
Ps. Sall.	Pseudo-Sallustius	<i>Ichn.</i>	<i>Ichneutae</i>
<i>In Cic.</i>	<i>In Ciceronem</i>	<i>Oed. Col.</i>	<i>Oedipus Coloneus</i>
Ps. Sen.	Pseudo-Seneca	<i>Oed. T.</i>	<i>Oedipus Tyrannus</i>
<i>De mor.</i>	<i>De moribus</i>	<i>Phil.</i>	<i>Philoctetes</i>
Ptol.	Claudius Ptolemaeus	<i>Trach.</i>	<i>Trachiniai</i>
<i>Cosm.</i>	<i>Cosmographia</i>	Stat.	Statius
<i>Geogr.</i>	<i>Geographia</i>	<i>Ach.</i>	<i>Achilleis</i>
<i>Quadr.</i>	<i>Quadrupartitum</i>	<i>Silv.</i>	<i>Silvae</i>
Ptol. Euerg.	Ptolemaeus Euergetes	<i>Theb.</i>	<i>Thebais</i>
Publil. Syr.	Publilius Syrus	Steph. Byz.	Stephanus Byzantius
Quint.	Quintilianus	Stob.	Stobaeus
<i>Decl.</i>	<i>Declamationes</i>	Strab.	Strabo
<i>Inst.</i>	<i>Institutio oratoria</i>	Suct.	Suetonius
Rhet. Her.	<i>Rhetorica ad Herennium</i>	<i>Aug.</i>	<i>Augustus</i>
Sall.	Sallustius	<i>Caes.</i>	<i>Caesar</i>
<i>Cat.</i>	<i>Coniuratio Catilinae</i>	<i>Cal.</i>	<i>Caligula</i>
<i>Epist. ad Caes.</i>	<i>Epistolae ad Caesarem</i>	<i>Claud.</i>	<i>Claudius</i>
<i>Hist. frg.</i>	<i>Historiarum fragmenta</i>	<i>Dom.</i>	<i>Domitianus</i>
<i>In Cic. declam.</i>	<i>In Ciceronem declamatio</i>	<i>Galb.</i>	<i>Galba</i>
<i>Ing.</i>	<i>Bellum Iugurthinum</i>	<i>Gram.</i>	<i>De grammaticis</i>
Sapph.	Sappho	<i>Ner.</i>	<i>Nero</i>
<i>Scol. anon.</i>	<i>Scolia anonyma</i>	<i>Oth.</i>	<i>Otho</i>
Sen.	Seneca (maior)	<i>Tib.</i>	<i>Tiberius</i>
<i>Contr.</i>	<i>Controversiae</i>	<i>Tit.</i>	<i>Titus</i>
<i>Suas.</i>	<i>Suasoriae</i>	<i>Vesp.</i>	<i>Vespasianus</i>
Sen.	Seneca (minor)	<i>Vit.</i>	<i>Vitellius</i>
<i>Ag.</i>	<i>Agamemnon</i>	Suid.	Suidas
<i>Apocol.</i>	<i>Apocolocyntosis</i>	Symm.	Symmachus
<i>Benef.</i>	<i>De beneficiis</i>	Synes.	Synesius Cyrenaeus
<i>Brev. vit.</i>	<i>De breuitate vitae</i>	<i>Calv.</i>	<i>Caluitii encomium</i>
<i>Clem.</i>	<i>De clementia</i>	<i>Epist.</i>	<i>Epistulae</i>
<i>Dial.</i>	<i>Dialogi</i>	Syrian.	Syrianus
<i>Epist.</i>	<i>Epistulae ad Lucilium</i>	<i>In Hermog.</i>	<i>In Hermogenem commentaria</i>
<i>Herc. f.</i>	<i>Hercules Iurens</i>	Tac.	Tacitus
<i>Herc. Oet.</i>	<i>Hercules Oetaeus</i>	<i>Agr.</i>	<i>Agricola</i>
<i>Med.</i>	<i>Medea</i>	<i>Ann.</i>	<i>Annales</i>
<i>Nat.</i>	<i>Naturales quaestiones</i>	<i>Dial. or.</i>	<i>Dialogus de oratoribus</i>
<i>Oed.</i>	<i>Oedipus</i>	<i>Germ.</i>	<i>Germania</i>
<i>Phaedr.</i>	<i>Phaedra</i>	<i>Hist.</i>	<i>Historiae</i>
<i>Phoen.</i>	<i>Phoenissae</i>	Tat.	Tatianus
<i>Thy.</i>	<i>Thyestes</i>	Ter.	Terentius
<i>Tro.</i>	<i>Troades</i>	<i>Ad.</i>	<i>Adelphoe</i>
Serv.	Seruius	<i>Andr.</i>	<i>Andria</i>
<i>Comm. Aen.</i>	<i>Commentarius in Vergilii Aeneida</i>	<i>Eun.</i>	<i>Eunuchus</i>
<i>Comm. Ecl.</i>	<i>Commentarius in Vergilii Eclogas</i>	<i>Heaut.</i>	<i>Heautontimorumenos</i>
<i>Comm. Georg.</i>	<i>Commentarius in Vergilii Georgica</i>	<i>Hec.</i>	<i>Hecyra</i>
		<i>Phorm.</i>	<i>Phormio</i>
		Tert.	Tertullianus
		<i>Adv. Iud.</i>	<i>Aduersus Iudaeos</i>

<i>Adv. Marcion.</i>	<i>Adversus Marcionem</i>	Vell. Pat.	Velleius Paterculus
<i>Adv. Val.</i>	<i>Adversus Valentinianos</i>	Ven. Fort.	Venantius Fortunatus
<i>De pud.</i>	<i>De pudicitia</i>	Verg.	Vergilius
<i>De spect.</i>	<i>De spectaculis</i>	<i>Aen.</i>	<i>Aeneis</i>
Themist.	Themistius	<i>Aet.</i>	<i>Aetna</i>
Theocr.	Theocritus	<i>Cat.</i>	<i>Catalepton</i>
Theodrt.	Theodoretus	<i>Cir.</i>	<i>Ciris</i>
Thgn.	Theognis	<i>Cul.</i>	<i>Culex</i>
Thphr.	Theophrastus	<i>Ecl.</i>	<i>Eclogae</i>
<i>Caus. plant.</i>	<i>De causis plantarum</i>	<i>Georg.</i>	<i>Georgica</i>
<i>Char.</i>	<i>Characteres</i>	<i>Mor.</i>	<i>Moretum</i>
<i>Hist. plant.</i>	<i>Historia plantarum</i>	Vitr.	Vitruvius
Thuc.	Thucydides	Xen.	Xenophon
Tib.	Tibullus	<i>Ag.</i>	<i>Agesilaus</i>
Tzetz.	Tzetzes	<i>An.</i>	<i>Anabasis</i>
<i>Anteb.</i>	<i>Antehomerica</i>	<i>Apol.</i>	<i>Apologia</i>
<i>Chil.</i>	<i>Chiliades</i>	<i>Ath. pol.</i>	<i>Atheniensium politeia</i>
<i>Postb.</i>	<i>Posthomerica</i>	<i>Cyn.</i>	<i>Cynegeticus</i>
Vlp.	Vlpianus (<i>Vlpiani regulae</i>)	<i>Cyr.</i>	<i>Cyropaedia</i>
Val. Fl.	Valerius Flaccus	<i>Equ.</i>	<i>De equitandi ratione</i>
Val. Max.	Valerius Maximus	<i>Hell.</i>	<i>Hellenica</i>
Valla	Laurentius Valla	<i>Hier.</i>	<i>Hiero</i>
<i>Eleg.</i>	<i>Elegantiae linguae latinae</i>	<i>Hipp.</i>	<i>Hipparchicus</i>
Varro	Varro	<i>Lac. pol.</i>	<i>Lacedaemoniorum politeia</i>
<i>Ling. lat.</i>	<i>De lingua latina</i>	<i>Mem.</i>	<i>Memorabilia</i>
<i>Men.</i>	<i>Menippeae</i>	<i>Oec.</i>	<i>Oeconomicus</i>
<i>Rust.</i>	<i>Res rusticae</i>	<i>Symp.</i>	<i>Symposium</i>
Varro At.	Varro Atacinus	<i>Vect.</i>	<i>De vectigalibus</i>
<i>Fr.</i>	<i>Fragmenta</i>	Zenob.	Zenobius
Veg.	Vegetius	Zon.	Zonaras
<i>Mil.</i>	<i>De re militari</i>	Zos.	Zosimus

B. BIBLE

1. *Vetus Testamentum*

<i>Gn.</i>	<i>Genesis</i>
<i>Ex.</i>	<i>Exodus</i>
<i>Lv.</i>	<i>Leuiticus</i>
<i>Nu.</i>	<i>Numeri</i>
<i>Dt.</i>	<i>Deuteronomium</i>
<i>Ios.</i>	<i>Iosua</i>
<i>Iudic.</i>	<i>Iudices</i>
<i>Rth.</i>	<i>Ruth</i>
1., 2. <i>Sm.</i>	1., 2. <i>Samuel</i>
1., 2. <i>Rg.</i>	1., 2. <i>Reges</i>
1., 2. <i>Chr.</i>	1., 2. <i>Chronici</i>
<i>Esr.</i>	<i>Ezra</i>
<i>Neb.</i>	<i>Nebemia</i>
<i>Esth.</i>	<i>Esther</i>
<i>Iob</i>	<i>Iob</i>
<i>Ps.</i>	<i>Psalmi</i>
<i>Prv.</i>	<i>Prouerbia</i>
<i>Eccl.</i>	<i>Ecclesiastes</i>
<i>Ct.</i>	<i>Canticum Canticorum</i>
<i>Is.</i>	<i>Isaias</i>
<i>Ir.</i>	<i>Ieremias</i>
<i>Thr.</i>	<i>Threni Ieremiae</i>
<i>Ez.</i>	<i>Ezechiel</i>
<i>Dn.</i>	<i>Daniel</i>
<i>Hos.</i>	<i>Hoseas</i>
<i>Ioel</i>	<i>Ioel</i>
<i>Am.</i>	<i>Amos</i>
<i>Ob.</i>	<i>Obadia</i>
<i>Ion.</i>	<i>Ionas</i>
<i>Mch.</i>	<i>Michaeas</i>
<i>Nab.</i>	<i>Nabum</i>
<i>Hab.</i>	<i>Habacuc</i>

<i>Zpb.</i>	<i>Zephania</i>
<i>Hgg.</i>	<i>Haggaens</i>
<i>Zcb.</i>	<i>Zacharias</i>
<i>Ml.</i>	<i>Malachias</i>
<i>Idtb.</i>	<i>Iudith</i>
<i>Sap.</i>	<i>Sapientia Salomonis</i>
<i>Tob.</i>	<i>Tobias</i>
<i>Sir.</i>	<i>Iesus Sirach</i>
<i>Bar.</i>	<i>Baruch</i>
1., 2., 3., 4. <i>Mcc.</i>	1., 2., 3., 4. <i>Macchabaei</i>

2. *Nouum Testamentum*

<i>Mt.</i>	<i>Matthaeus</i>
<i>Mc.</i>	<i>Marcus</i>
<i>Lc.</i>	<i>Lucas</i>
<i>Ioh.</i>	<i>Iohannes</i>
<i>Act.</i>	<i>Acta Apostolorum</i>
<i>Rom.</i>	<i>Ad Romanos</i>
1., 2. <i>Cor.</i>	1., 2. <i>Ad Corinthios</i>
<i>Gal.</i>	<i>Ad Galatas</i>
<i>Eph.</i>	<i>Ad Ephesios</i>
<i>Phil.</i>	<i>Ad Philippenses</i>
<i>Col.</i>	<i>Ad Colossenses</i>
1., 2. <i>Thess.</i>	1., 2. <i>Ad Thessalonicenses</i>
1., 2. <i>Tim.</i>	1., 2. <i>Timotheum</i>
<i>Tit.</i>	<i>Ad Titum</i>
<i>Phm.</i>	<i>Ad Philemonem</i>
<i>Hebr.</i>	<i>Ad Hebraeos</i>
<i>Iac.</i>	<i>Iacobi Epistola</i>
1., 2. <i>Petr.</i>	<i>Petri Epistola</i> 1., 2.
1., 2., 3. <i>Ioh.</i>	<i>Iohannis Epistola</i> 1., 2., 3.
<i>Iud.</i>	<i>Iudae Epistola</i>
<i>Ap. Ioh.</i>	<i>Apocalypsis Iohannis</i>

C. WORKS OF ERASMUS

- Act. Acad. Lov. c. Luth.* *Acta Academiae Louaniensis contra Lutherum*
(Ferguson, pp. 316-328)
- Adag.* *Adagiorum Chiliades*
(LB II; ASD II,4 [*Adag.* 1501-2000], II,5 [*Adag.* 2001-2500], II,6 [*Adag.* 2501-3000])
- Admon. adv. mendac.* *Admonitio aduersus mendacium et obretractionem*
(LB X, 1683-1692)
- Annot. in NT* *Annotationes in Nouum Testamentum*
(LB VI)
- Annot. in Mt.* *Annotationes in Matthaeum*
etc. etc.
- Antibarb.* *Antibarbari*
(LB X, 1691-1744; ASD I,1, pp. 35-138)
- Apolog. ad Fabr. Stap.* *Apologia ad Iacobum Fabrum Stapulensem*
(LB IX, 17-66)
- Apolog. ad Prodr. Stun.* *Apologia ad Prodromon Stunicae*
(LB IX, 375-381)
- Apolog. ad Sanct. Caranz.* *Apologia ad Sanctium Caranzam*
(LB IX, 401-432)
- Apolog. ad Stun. Concl.* *Apologia ad Stunicae Conclusiones*
(LB IX, 383-392)
- Apolog. adv. debacch. Petr. Sutor.* *Apologia aduersus debacchationes Petri Sutoris*
(LB IX, 737-812)
- Apolog. adv. monach. hisp.* *Apologia aduersus monachos quosdam hispanos*
(LB IX, 1015-1094)
- Apolog. adv. rhaps. Alb. Pii* *Apologia aduersus rhapsodias Alberti Pii*
(LB IX, 1123-1196)
- Apolog. adv. Stun. Blasph. et imp.* *Apologia aduersus libellum Stunicae cui titulum fecit Blasphemiae et impietates Erasmi*
(LB IX, 355-375)
- Apolog. c. Iac. Latomi dialog.* *Apologia contra Iacobi Latomi dialogum de tribus linguis*
(LB IX, 79-106)
- Apolog. de In princip. erat sermo* *Apologia de In principio erat sermo*
(LB IX, 111-122)
- Apolog. de loco Omn. resurg.* *Apologia de loco Omnes quidem resurgemus*
(LB IX, 433-442)
- Apolog. pro declam. laud. matrim.* *Apologia pro declamatione de laude matrimonii*
(LB IX, 105-112)
- Apolog. resp. Iac. Lop. Stun.* *Apologia respondens ad ea quae Iac. Lopis Stunica taxauerat in prima duntaxat Noui Testamenti aeditione*
(LB IX, 283-356; ASD IX,2)
- Apolog. resp. inuect. Ed. Lei* *Apologia qua respondet duabus inuectiuis Eduardi Lei*
(Ferguson, pp. 236-303)
- Apophth.* *Apophthegmata*
(LB IV, 85-380)
- Axiom. pro causa Luth.* *Axiomata pro causa Martini Lutheri*
(Ferguson, pp. 336-337)
- Carm.* *Carmina*
(LB I, II, III/1, III/2, IV, V, VIII passim; Reedijk)
- Carm. de senect.* *Carmen de senectute*
(= *Carmen alpestre*; LB IV, 755-758; Reedijk, *Carm.* 83)
- Cat. lucubr.* *Catalogus lucubrationum omnium*
(LB I init.; Ep. I)
- Cato* *Disticha Catonis*
- Chonr. Nastad. dial.* *Chonradi Nastadiensis dialogus bilinguim ac trilinguim*
(Ferguson, pp. 205-224)

- Ciceron.* *Dialogus Ciceronianus*
(LB I, 969-1026; ASD I,2, pp. 599-710)
- De ciuil.* *De ciuilitate morum puerilium*
(LB I, 1029-1044)
- Coll.* *Colloquia*
(LB I, 625-908; ASD I,3)
- Collect.* *Collectanea adagiorum*
- Comm. in hymn. Prud.* *Commentarius in duos hymnos Prudentii*
(LB V, 1337-1358)
- Comm. in Ov.* *Commentarius in Nucem Ouidii*
(LB I, 1187-1210; ASD I,1, pp. 145-174)
- Comp. rhet.* *Compendium rhetorices*
(Allen X, App. 22)
- Conc. de puero Iesu* *Concio de puero Iesu*
(LB V, 599-610)
- Confl. Thal. et Barbar.* *Conflictus Thaliae et Barbarie*
(LB I, 889-894)
- Consilium* *Consilium cuiusdam ex animo cupientis esse consultum et romani pontificis dignitati et christiana religionis tranquillitati*
(Ferguson, pp. 352-361)
- De conscr. ep.* *De conscribendis epistolis*
(LB I, 341-484; ASD I,2, pp. 205-579)
- De construc.* *De constructione octo partium orationis*
(LB I, 165-180; ASD I,4, pp. 119-143)
- Consult. de bell. turc.* *Consultatio de bello Turcis inferendo et obiter enarratus Psalmus XXVIII*
(LB V, 345-368; ASD V,3, pp. 31-82)
- De contemptu mundi* *De contemptu mundi*
(LB V, 1239-1262; ASD V,1, pp. 39-86)
- De cop. verb.* *De copia verborum ac rerum*
(LB I, 1-110; ASD I,6)
- Declam. de morte* *Declamatio de morte*
(LB IV, 617-624; = 'Aliud exemplum consolationis', in: *De conscr. ep.*: ASD I,2, pp. 441-455)
- Declamatiuncula* *Declamatiuncula*
(LB IV, 623-624)
- Declarat. ad cens. Lutet.* *Declarationes ad censuras Lutetiae vulgatas*
(LB IX, 813-954)
- Detect. praestig.* *Detectio praestigiarium*
(LB X, 1557-1572; ASD IX,1, pp. 233-262)
- Dilut. Clichthov.* *Dilutio eorum quae Iodocus Clichthoueus scripsit aduersus declamationem suasoriam matrimonii*
(Telle)
- Disputatiunc.* *Disputatiuncula de tedio, pauore, tristitia Iesu*
(LB V, 1263-1294)
- De dupl. mart.* *De duplici martyrio*
(in: *Cypriani Opera*, Basileae, 1530)
- Eccles.* *Ecclesiastes siue de ratione concionandi*
(LB V, 767-1100)
- Enarrat. in Ps.* *Enarrationes in Psalmos*
(LB V, 171-556; ASD V,2 [Ps. 1-4, 14 (= *De purit. tabernac.*), 22], V,3 [Ps. 28 (= *Consult. de bell. turc.*), 33, 38, 83 (= *De sarc. eccles. concord.*), 85])
- Enchir.* *Enchiridion militis christiani*
(LB V, 1-66; Holborn, pp. 22-136)
- Encom. matrim.* *Encomium matrimonii*
(ASD I,5, pp. 385-416; = 'Exemplum epistolae sua-

- soriae', in: *De conscr. ep.*: LB I, 414-424; ASD I,2, pp. 400-429)
- Encom. medic.* *Encomium medicinae*
(LB I, 533-544; ASD I,4, pp. 163-186)
- Epist. ad frat. Infer. Germ.* *Epistola ad fratres Inferioris Germaniae*
(LB X, 1589-1632; ASD IX,1, pp. 329-425)
- Epist. apolog. adv. Stun.* *Epistola apologetica aduersus Stunicam*
(LB IX, 391-400)
- Epist. c. pseudenang.* *Epistola contra quosdam qui se falso iactant euangelicos*
(LB X, 1573-1590; ASD IX,1, pp. 283-309)
- Epist. consolat.* *Epistola consolatoria in aduersis*
(LB III/2, 1874-1879 = V, 609-614)
- Euripides* *Euripidis Hecuba et Iphigenia in Aulide*
(LB I, 1129-1210; ASD I,1, pp. 215-359)
- Exomolog.* *Exomologesis siue modus confitendi*
(LB V, 145-170)
- Explan. symboli* *Explanatio symboli apostolorum siue catechismus*
(LB V, 1133-1196; ASD V,1, pp. 203-320)
- Expost. Iesu* *Expostulatio Iesu cum homine*
(LB V, 1319-1320; Reedijk, *Carm.* 85)
- Galenus* *Galeni tractatus tres*
(= *Galeni Exhortatio ad bonas artes, De optimo docendi genere, Quod optimus medicus*; LB I, 1047-1064; ASD I,1, pp. 637-669)
- Gaza* *Theodori Gazae Thessalonicensis grammaticae institutionis libri duo*
(LB I, 117-164)
- Hyperasp.* *Hyperaspistes*
(LB X, 1249-1536)
- De imm. Dei misericord.* *De immensa Dei misericordia concio*
(LB V, 557-588)
- Inst. christ. matrim.* *Institutio christiani matrimonii*
(LB V, 613-724)
- Inst. hom. christ.* *Institutum hominis christiani*
(LB V, 1357-1360; Reedijk, *Carm.* 94)
- Inst. princ. christ.* *Institutio principis christiani*
(LB IV, 559-612; ASD IV,1, pp. 133-219)
- De interdicto esu carn.* *Epistola de interdicto esu carniurn*
(LB IX, 1197-1214; ASD IX,1, pp. 19-50)
- Isocrates* *Isocratis ad Nicoclem regem De institutione principis*
(LB IV, 611-616)
- Iudic. de apolog. P. Cursii* *Iudicium de apologia Petri Cursii*
(Allen XI, pp. xxiii-xxiv)
- Iul. exclus.* *Iulius exclusus e coelis*
(Ferguson, pp. 65-124)
- De lib. arbitr.* *De libero arbitrio diatribe*
(LB X, 1215-1248)
- Liban. declam.* *Libanii aliquot declamatiunculae*
(LB I, 547-556; ASD I,1, pp. 181-192)
- Lingua* *Lingua*
(LB IV, 657-754; ASD IV,1, pp. 233-370)
- Liturg. Virg. Lauret.* *Virginis matris apud Lauretum cultae liturgia*
(LB V, 1327-1336; ASD V,1, 95-109)
- Lucianus* *Luciani dialogi aliquot*
(LB I, 183-340; ASD I,1, pp. 381-627)
- Mod. orandi Deum* *Modus orandi Deum*
(LB V, 1099-1132; ASD V,1, pp. 121-176)

<i>Moria</i>	<i>Moriae encomium</i> (LB IV, 381-504; ASD IV,3)
<i>Nov. Instr.</i>	<i>Novum Instrumentum</i>
<i>Nov. Test.</i>	<i>Nouum Testamentum</i> (LB VI)
<i>Obsecratio</i>	<i>Obsecratio siue oratio ad Virginem Mariam in rebus aduersis</i> (LB V, 1233-1240)
<i>Orat. de pace</i>	<i>Oratio de pace et discordia</i> (LB VIII, 545-552)
<i>Orat. de virt.</i>	<i>Oratio de virtute amplectenda</i> (LB V, 65-72)
<i>Orat. funebr. Berth. de Heyen</i>	<i>Oratio funebris Berthae de Heyen</i> (LB VIII, 551-560)
<i>Paean Virg.</i>	<i>Paean Virgini Matri dicendus</i> (LB V, 1227-1234)
<i>Panegy. ad Philipp.</i>	<i>Panegyricus ad Philippum Austriae ducem</i> (LB IV, 505-550; ASD IV,1, pp. 23-93)
<i>Parab.</i>	<i>Parabolaes siue similia</i> (LB I, 557-624; ASD I,5, pp. 87-332)
<i>Paracl.</i>	<i>Paraclesis</i> (LB V, 137-144 = VI, f° *3r°-*4v°)
<i>Paraphr. in Eleg. Laur. Vallae</i>	<i>Paraphrasis in Elegantias Laurentii Vallae</i> (LB I, 1065-1126; ASD I,4, pp. 207-332)
<i>Paraphr. in NT</i>	<i>Paraphrasis in Nouum Testamentum</i> (LB VII)
<i>Paraphr. in Mt.</i>	<i>Paraphrasis in Matthaeum</i>
etc.	etc.
<i>Passio Macc.</i>	<i>Passio Maccabeorum</i>
<i>Peregrin. apost.</i>	<i>Peregrinatio apostolorum Petri et Pauli</i> (LB VI, 425-432 = VII, 653-659)
<i>Ex Plut. versa</i>	<i>Ex Plutarcho versa</i> (LB IV, 1-84; ASD, IV,2, pp. 119-322)
<i>De praep. ad mort.</i>	<i>De praeparatione ad mortem</i> (LB V, 1293-1318; ASD V,1, pp. 337-392)
<i>Precat. ad Iesum</i>	<i>Precatio ad Virginis filium Iesum</i> (LB V, 1210-1216)
<i>Precat. dominica</i>	<i>Precatio dominica</i> (LB V, 1217-1228)
<i>Precat. nov.</i>	<i>Precationes aliquot nouae</i> (LB V, 1197-1210)
<i>Precat. pro pace eccles.</i>	<i>Precatio ad Iesum pro pace ecclesiae</i> (LB IV, 653-656 = V, 1215-1218)
<i>Prologus supputat. calumn. Nat. Bedae</i>	<i>Prologus in supputationem calumniarum Natalis Bedae</i> (LB IX, 441-450)
<i>De pronunt.</i>	<i>De recta latini graecique sermonis pronuntiatione</i> (LB I, 909-968; ASD I,4, pp. 11-103)
<i>De pueris</i>	<i>De pueris statim ac liberaliter instituendis</i> (LB I, 485-516; ASD I,2, pp. 21-78)
<i>Purgat. adv. ep. Luth.</i>	<i>Purgatio aduersus epistolam non sobriam Lutheri</i> (LB X, 1537-1558; ASD IX,1, pp. 443-483)
<i>De purit. tabernac.</i>	<i>De puritate tabernaculi</i> (LB V, 291-312; ASD V,2, pp. 285-317)
<i>Querela</i>	<i>Querela pacis</i> (LB IV, 625-642; ASD IV,2, pp. 59-100)
<i>De rat. stud.</i>	<i>De ratione studii</i> (LB I, 517-530; ASD I,2, pp. 111-151)
<i>Rat. ver. theol.</i>	<i>Ratio verae theologiae</i> (LB V, 73-138; Holborn, pp. 175-305)

<i>Resp. ad annot. Ed. Lei</i>	<i>Responsio ad annotationes Eduardi Lei</i> (LB IX, 123-284)
<i>Resp. ad collat. inv. geront.</i>	<i>Responsio ad collationes cuiusdam iuuenis gerontodidascali</i> (LB IX, 967-1016)
<i>Resp. ad disp. Phimost.</i>	<i>Responsio ad disputationem cuiusdam Phimostomi de dinortio</i> (LB IX, 955-968)
<i>Resp. ad ep. Alb. Pii</i>	<i>Responsio ad epistolam paraeneticam Alberti Pii</i> (LB IX, 1093-1122)
<i>Resp. ad P. Cursii defens.</i>	<i>Responsio ad Petri Cursii defensionem</i> (LB X, 1747-1758; Ep. 3032)
<i>Resp. adv. febricit. lib.</i>	<i>Responsio aduersus febricitantis cuiusdam libellum</i> (LB X, 1673-1684)
<i>De sarc. eccles. concord.</i>	<i>De sarcienda ecclesiae concordia</i> (LB V, 469-506; ASD V,3, pp. 257-313)
<i>Scholia</i>	<i>In epistolam de delectu ciborum scholia</i> (ASD IX,1, pp. 65-89)
<i>Spongia</i>	<i>Spongia aduersus aspergines Hutteni</i> (LB X, 1631-1672; ASD IX,1, pp. 117-210)
<i>Supputat. error. in cens. N. Bedae</i>	<i>Supputationes errorum in censuris Natalis Bedae</i> (LB IX, 441-720)
<i>Vidua christ.</i>	<i>Vidua christiana</i> (LB V, 723-766)
<i>Virg. et mart. comp.</i>	<i>Virginis et martyris comparatio</i> (LB V, 589-600)
<i>Vita Hier.</i>	<i>Vita diui Hieronymi Stridonensis</i> (Ferguson, pp. 134-190)
<i>Vita Orig.</i>	<i>Vita Origenis</i> (LB VIII, 425-440)
<i>Xenophon</i>	<i>Xenophontis rhetoris Hieron</i> (LB IV, 643-654)

D. OTHER WORKS

- Allen Desiderius Erasmus, *Opus epistolarum*. Denuo recognitum et auctum per P.S. Allen, Oxonii, 1906-1958. 12 voll.
- ALMA Archivum Latinitatis Medii Aevi.
- ASD Desiderius Erasmus, *Opera omnia*. Amsterdam, 1969- .
- BAS Desiderius Erasmus, *Omnia opera*. Basileae, 1540. 9 voll.
- BHR Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance.
- Blaise A. Blaise, *Dictionnaire latin-français des auteurs chrétiens*. Turnhout, 1954.
- Boas *Disticha Catonis*. Ed. M. Boas, H.J. Botschuyver, Amsterdam, 1952.
- Charis. K. Charisius, *Ars grammatica*. In: *Grammatici latini*, vol. I. Ed. H. Keil, Lipsiae, 1857. (Also: ed. C. Barwick, F. Kühnert, Leipzig, 1964.)
- Chomarar, *Gram-
maire* J. Chomarar, *Grammaire et rhétorique chez Erasme*. Paris, 1981. 2 voll.
- Contemporaries* *Contemporaries of Erasmus*. A biographical register of the Renaissance and Reformation. Ed. by P.G. Bietenholz and Th.B. Deutscher, Toronto, 1985-1987. 3 voll.
- CWE *The collected works of Erasmus*. Toronto/Buffalo/London, 1974- .
- Diom. K. Diomedes, *Ars grammatica*. In: *Grammatici latini*, vol. I. Ed. H. Keil, Lipsiae, 1857.
- Ep(p). Desiderius Erasmus, *Opus epistolarum*. Denuo recognitum et auctum per P.S. Allen, Oxonii, 1906-1958. 12 voll.
- Ferguson *Erasmii opuscula. A supplement to the Opera omnia*. Ed. W.K. Ferguson, The Hague, 1933.
- Forcellini Aeg. Forcellini, *Totius latinitatis lexicon*. Schneebergae, 1831-1835. 4 voll.
- Gloss. lat.* *Glossaria latina*. Ed. W.M. Lindsay et al., Paris, 1926-1931. 5 voll.
- Halm *Fabulae Aesopiae*. Ed. C. Halm, Leipzig, 1852/1929.
- Hausrath *Corpus fabularum Aesopicarum*. Ed. A. Hausrath, H. Hunger, Leipzig, 1959/1970.
- Holborn Desiderius Erasmus, *Ausgewählte Werke*. Hrsg. A. und H. Holborn, München, 1933 (repr. München, 1964).
- Jordan M. Porcius Cato Censorius, *Praeter librum de re rustica quae extant*. Ed. H. Jordan, Leipzig, 1860.
- LB Desiderius Erasmus, *Opera omnia*. [Ed. J. Clericus], Lugduni Batavorum, 1703-1706. 10 voll.
- Lindsay Nonius Marcellus. Ed. W.M. Lindsay, Leipzig, 1903.
- Meyer Publilius Syrus. Ed. W. Meyer, Leipzig, 1880.
- Migne PL J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus, series latina*. Parisiis, 1844-1864. 221 voll.
- Otto A. Otto, *Die Sprichwörter und sprichwörtlichen Redensarten der Römer*. Hrsg. von R. Häussler, Leipzig, 1890 (repr. Hildesheim, 1962).
- Paroem. gr.* E.L. Leutsch, F.G. Schneidewin, *Corpus paroemiographorum graecorum*. Gottingae, 1839-1851. 2 voll. (repr. Hildesheim, 1965).
- Phillips M. Mann Phillips, *The Adages of Erasmus*. Cambridge, 1964.
- Reedijk, *Poems* *The poems of Desiderius Erasmus*. Introd. and ed. by C. Reedijk, Leiden, 1956.
- RQ Renaissance Quarterly.
- TbLL *Thesaurus linguae latinae*. Lipsiae, 1900- .
- Vahlen *Ennianae poesis reliquiae*. Ed. J. Vahlen, Leipzig, 1928³.
- Valla *Eleg.* Laurentius Valla, *De linguae latinae elegantia libri sex*. Cantabrigiae, 1688.
- Walther *Proverbia sententiaeque latinitatis medii aevi. Lateinische Sprichwörter und Sentenzen des Mittelalters*. Ges. und hrsg. von H. Walther, Göttingen, 1963-1969. 6 voll.

INDEX NOMINVM

This *Index nominum* is not exhaustive. It lists most of the proper names to be found in the editor's introduction and in Erasmus' text (but not names occurring in titles such as *pro Murena*). It does not normally include names occurring in citations of classical sources given in the commentary. Because much of *De copia* consists of extracts from Classical literature, the commentary of necessity cites *passim* authors such as Vergil, Horace, Terence, Plautus, the Elder Pliny, both Senecas and, above all, Cicero and Quintilian to whom references will be found on almost every page. These numerous citations in the commentary are additional to the many citations in Erasmus' text, which are indexed. An exception has been made for certain authors whom Erasmus appears to have used more extensively than citations in his text would suggest: Diomedes, Aulus Gellius, and especially *Auctor ad Herennium*; of the moderns, Niccolò Perotti and Lorenzo Valla. The listing of notes where these authors are cited provides otherwise not easily retrievable information as to Erasmus' hidden debt to them. Some references to modern works are also included.

When a name occurs in a footnote, but not in the introduction or text, the page number is followed by the letter 'n'.

Academici 127 Achelous 236 Achilles 60, 104, 206, 210, 216, 235, 241, 246 Adria 70, 102 Adrianus Cardinalis <i>v.</i> Castellesi, Adriano Aegyptia 102 Aelianus 212 Aemathia 44 Aeneas 60, 206, 268 Aeschines (Socraticus) 248 Aeschylus 30 Aesculapius 263 Aesopus (fabulator) 28, 254, 255, 262 Aesopus (luxuriosus) 106 Aetna 102, 214 Afri <i>v.</i> Carthaginenses Africa 117 Agamemnon 210 Agathon 263 Agricola, Rodolphus 11, 24, 259n Agrippa, Menenius 254 Ajax 104, 210 Alcibiades 210, 263 Aldus <i>v.</i> Manutius, Aldus Alexander Magnus 221 sqq., 248, 256 Alexander VI, Pope 122 Allobroges <i>v.</i> Galli Ambrosius 272 Amphictyones 222 Andrelini, Fausto <i>v.</i> Andrelinus Andrelinus, Publius Faustus 76, 77, 78, 79, 81, 82 Andromache 204, 272, 277, 278	Andronicus, Livius 46 Angli 232 (<i>v.</i> also Britanni) Annibal <i>v.</i> Hannibal Anthropophagi 206 Antipho 267 Antoninus <i>v.</i> Aurelius Antoninus, Marcus Antonius, Marcus (orator) 247 Antonius, Marcus (triumvir) 180, 205, 218, 220, 223, 274, 278 Antonius Hybrida, Gaius 202 Anytus 262 Apion 240 Apollinaris, Sidonius 50 Apollo 250, 256 Apollonius of Tyana 234 Apuleius 28, 34, 50, 52, 196, 198, 208, 214, 256, 257 Aquilius, Manius 137 Arabi 108 Arachne 206 Arcadia 108 Areopagita 108 Arion 238 Aristarchus 106, 218 Aristides (iustus) 106, 210, 217 Aristippus 266 Aristophanes 208, 265, 266 Aristoteles 60, 62, 132, 148, 208, 212, 230, 232, 259, 276 Artemis <i>v.</i> Diana Asconius Pedianus, Quintus 170 Asotus 108 Astyanax 204, 278 Ate 206, 238

- Athenienses 208, 232
 Atreus 73, 101, 104
 Atropos 84
 Atilius *v.* Regulus, Marcus Atilius
Auctor ad Herennium 11, 27n, 33n, 37n, 45n,
 47n, 53n, 63n, 67n, 71n, 75n, 77n, 97n,
 101n, 117n, 119n, 127n, 129n, 131n, 147n,
 185n, 208, 213n, 229n, 247n, 250, 253n,
 254, 257n, 271n, 275n, 277n
 Augustine, St. 99, 238
 Augustinus *v.* Caminadus
 Augustus 52, 188, 238, 248
 Aulus Gellius *v.* Gellius, Aulus
 Aurelius Antoninus, Marcus 248
 Ausonius, Decimus Magnus 208
- Bacchis 210
 Bacchus *v.* Dionysus
 Bade, Josse 13, 15
 Barzizza, Gasparino 10n
 Basil, St. 12
 Batt, Jacob 8, 12n
 Bellona 208
 Bernhardt, Johannes (von Feldkirchen) 19n
 Biblis 268
 Biermans, G. 14n
 Boeotia 117
 Boethius 50, 208, 230
 Borssele, Anna van 8, 12n
 Bracciolini, Poggio *v.* Poggio
 Britanni 208
 Brutus, Lucius Junius 241
 Brutus, Marcus Junius (tyrannicida) 92, 210
 Brylinger, Nicholas 13n
 Bucephalus 256
 Budé, Guillaume 11n, 14
 Busiris 104
 Byrria 210
- Cacus 214
 Caelius Rufus, Marcus 202
 Caesar, Gaius Iulius 92, 128, 136, 149, 158,
 183, 187, 196, 210, 224, 238, 248, 252, 268
 Caligula 248
 Calumnia 206, 208
 Camilla 216
 Camillus, Marcus Furius 240
 Caminadus, Augustinus Vincentius 8, 11n,
 121
 Cares 106
 Carthaginienses; Poeni; Afri 70, 106, 208,
 232, 266
 Carthago 214
 Cassander 222–223
 Castellesi, Adriano 206
 Castor 238
 Catilina, Lucius Sergius 74, 200, 212, 219,
 220, 242, 266
 Cato, Marcus Porcius (Censorius) 44, 46,
 64, 97, 101, 130, 158, 170, 188
 Cato, Marcus Porcius (Uticensis) 40, 106,
 144, 217, 268
 Catullus, Gaius Valerius 48, 94, 129, 158,
 178
 Cave, Terence C. 11n, 33n
 Cebes 206
 Chaerea 209
 Charinus; Carinus 209
 Charisius, Flavius Sosipater 11, 37n, 55n,
 57n, 59n, 61n, 63n, 65n, 67n, 95n, 133n
 Charon 265
 Charybdis 102, 208, 236, 245, 262
 Chimaera 266
 Chomarat, Jacques 12n, 41n, 55n, 69n,
 227n, 257n
 Chremes 56, 208, 238
 Christus 21, 22, 36, 174, 186, 224, 258, 263
 Chrysippus 36, 106, 208
 Chrysostomus 93
 Cicero, Marcus Tullius 22, 28, 30, 34, 36,
 42, 46, 50, 52, 53, 56, 64, 66, 68, 72, 74, 78,
 92, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 108, 112, 113,
 117, 120, 121, 122, 124, 126, 128, 129, 130,
 131, 132, 134, 136, 138, 140, 141, 142, 144,
 148, 149, 152, 153, 154, 156, 158, 160, 161,
 162, 164, 165, 166, 168, 170, 172, 174, 178,
 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187,
 190, 191, 192, 196, 200, 204, 215, 218, 220,
 223, 230, 234, 240, 242, 245, 247, 252, 256,
 259, 268, 272, 274, 276, 278, 280
 Cicero, Marcus Tullius (filius) 170
 Cicero, Quintus Tullius 120
 Circe 236, 265
 Claudianus, Claudius 206, 214
 Cleopatra 205
 Clitipho 238
 Clodius, Publius 56, 224, 274
 Clytemnestra 204
 Codrus (pauper) 106
 Codrus (rex Atheniensis) 238
 Colet, John 12, 13, 14, 21 sqq.
 Colossos 206
 Corinthus 26, 114, 173, 242
 Cornelia (Gracchorum mater) 94
 Cox, Leonard 16n, 81n
 Crassus, Marcus Licinius 106
 Cretenses 66, 106, 232
 Crito 263
 Croesus 61, 106, 216
 Cupido 208
 Curio, Gaius Scribonius 106
 Curtius (heros Romanus) 238
 Curtius, Quintus 96, 162, 166, 196, 208
 Cyclops 104

- Cynici 48
 Daedalus 106
 Danae 236
 Dares 242
 Dati, Agostino 10
 Davus 210
 Decii (P. Decius Mus, pater et filius) 238
 Demea 104, 108, 208
 Demosthenes 106, 134, 148, 165, 247
 Deucalion 205
 Diana; Artemis 60, 104, 268
 Dido 214, 268
 Diomedes (grammaticus) 8, 11, 42, 45n,
 55n, 57n, 58, 61n, 63n, 65n, 69n, 71n, 95n,
 216
 Dionysius (tyrannus Syracusanorum) 116,
 121
 Dionysus; Bacchus 70, 236, 266
 Dodona 102
 Donatus, Aelius 118
 Ducas, Demetrius 13n

 Electra 204
 Empusa 104, 265
 Ennius, Quintus 19, 40, 44, 208
 Entellus 242
 Epicurus 62, 132, 147, 190, 210
 Fruditio 206, 208
 Erychthon; Erisiton 104
 Esquiliae 215
 Euclio 104, 210, 238
 Euripides 12, 15, 204, 268
 Euripus 104, 266, 268
 Eustathius 236
 Euterpe 104
 Excetra 106

 Fabius *v.* Quintilianus, Marcus Fabius
 Fabius Maximus, Quintus 106, 210
 Fama 206, 214, 238
 Fames 206
 Faustus *v.* Andrelinus, Publius Faustus
 Favorinus 280
 Filelfus, Marius 22
 Fliscus; Fieschi *v.* Philiscus, Stephanus
 Floralia 102
 Florentini 208
 Fortuna 104, 208
 Franciscus I (rex Gallorum) 226
 Froben, J. 15, 16, 17
 Furia 104, 208
 Furius (poeta epicus) 46

 Gaguin, Robert 9
 Galli (antiqui) 208, 240, 266 (Allobroges);
 (recentes) 201, 232
 Ganymedes 265
 Gellius, Aulus 8, 30, 34, 44, 98, 208, 240,
 255, 256
 Gerard, Cornelis 9, 10n
 Germani 232
 Gersonensis, Ioannes 50
 Geryon 266
 Geta 104
 Gigantes 106, 235
 Glaucus 104
 Gnatho 104, 210
 Gracchus, Gaius 247
 Gracchus, Tiberius 219, 247
 Graecia, Graeci 106, 116, 127, 129, 130,
 134, 136, 138, 158, 182, 184, 202, 214, 215,
 228, 232, 246, 252, 266
 Gratiae 104, 208, 210
 Gryllus 106
 Guarini, Guarino 10n
 Guilhelmus Clivensis (filius) 280

 Hala *v.* Servilius Ahala
 Hannibal; Annibal 60, 106, 212, 238, 266
 Harpyia 104
 Hebraei 232
 Hector 210, 272, 276, 278
 Hecuba 12, 204
 Hegendorff, Christoph 19n
 Helena 212, 224
 Heliodorus 245
 Henricus VIII (rex Anglorum) 227n
 Heraclitus 106
 Hercules 60, 152, 180, 206, 208, 216, 236
 Herillus 147
 Hermans, Willem 143n
 Hermogenes 9, 13n, 232
 Herodotus 238
 Herostratus 106
 Hesiodus 142, 254, 265
 Hieronymus 12, 99, 158, 234, 242, 245, 256
 Hippias 198, 208
 Hirtius, Aulus; Hircius 180
 Hispani 208, 232
 Homerus 28, 50, 60, 61, 87, 131, 158, 202,
 204, 206, 210, 212, 235, 236, 238, 246, 265,
 266, 268, 276, 278, 280
 Horace *v.* Horatius Flaccus
 Horatius, Marcus 242, 276
 Horatius Flaccus, Quintus 36, 40, 42, 46,
 48, 50, 52, 61, 68, 70, 88, 94, 98, 100, 110,
 114, 120, 122, 126, 128, 130, 132, 138, 140,
 144, 148, 161, 162, 168, 169, 170, 172, 174,
 178, 180, 182, 185, 186, 187, 188, 189, 190,
 194, 205, 208, 215, 236, 256, 266, 268, 272,
 278
 Hortensius Hortalus, Quintus 52, 252
 Hyberni 208
 Hyperbolus 248

 Ianus 266
 Icarus 266

- Indi 206
 Invidia 206, 238
 Iphigenia 12, 204
 Irus 76, 104
 Isidorus Hispalensis 11, 22, 112
 Itali 54 (*v.* also Romani)
 Iudaei *v.* Hebraei
 Iulius II, Pope 224, 225n, 227n, 248
 Iuppiter 60, 238, 255, 265, 266
 Iustitia 208, 210
 Iuvenalis 134, 182, 185, 192, 204, 266

 Καίρος *v.* Occasio
 Keysere, Robert de 13n

 Labyrinthus 104
 Lacedaemonii 232, 233
 Lachesis 85
 Lactantius, Gaius Firmianus 206
 Lamia 208, 216
 Lampridius, Aelius 46
 Latini 116, 122, 126, 132, 154, 215, 246
 Leontini 106
 Libanius 12
 Libitina 89
 Litae 206, 258
 Livius, Titus 11, 60, 99, 132, 136, 138, 140, 155, 165, 168, 169, 170, 172, 180, 182, 184, 186, 188, 192, 194, 195, 196, 201, 212, 254, 266
 Livor 206
 Livy *v.* Livius, Titus
 Lucanus, Marcus Annaeus 131, 205, 206, 238
 Lucianus 12, 198, 199, 206, 208, 214, 216, 228, 256, 257, 266
 Lucilius, Gaius 42
 Lupset, Thomas 13, 281n
 Lycaon 256
 Lynceus 106

 Maccabaei 272
 Macrobius, Ambrosius Theodosius 8, 9, 28, 98
 Maecenas; Moecenas 46, 216
 Manilius Vopiscus; Manlius 214
 Manlius Torquatus, Titus 241
 Manutius, Aldus 12, 280
 Marcellus, Marcus Claudius 241
 Marius, Gaius 234
 Mars 104, 238, 268
 Marsyas 236
 Martialis 48, 56, 100, 122, 158, 188, 252
 Martianus Capella 50
 Maximilianus I (imperator Germanus) 248
 Medea 268
 Megadorus 92, 238

 Melytus; Melitus; Meletus 262
 Memmius 256
 Menelaus 30, 210
 Menoecus 238
 Mercurius 60, 265
 Messala Corvinus, Marcus Valerius 52
 Micio; Mitio 104, 208
 Midas 236
 Milesii 106
 Milo (athleta) 34, 106, 216
 Milo, Titus Annius 219, 224, 242, 272, 274, 276, 278
 Minerva 104
 Mitio *v.* Micio
 Moecenas *v.* Maecenas
 Momus 104, 256
 Morpheus 265
 Mors 208
 Morus, Thomas 12, 83 sqq., 229n
 Moschus 208
 Moses 266
 Musae 208, 210

 Naeuius, Gnaeus 42
 Narcissus 268
 Nausistrata 238, 240
 Neapolitani 201
 Nemesis; Rhamnusia 265
 Nero 49, 158, 192, 248
 Nesen, Wilhelm 16, 16n, 17
 Nestor 104
 Nilus 214
 Niobe 104
 Nireus 104
 Numa 106
 Nymphae 236

 Occasio; Καίρος 208, 265
 Oedipus 204
 Opimius, Lucius 234
 Oppianus 206
 Orestes 104, 204, 238
 Origenes 12
 Orpheus 104
 Ossa 206
 Ovidius Naso, Publius 30, 172, 188, 194, 204, 205, 206, 214, 252, 268

 Pace, Richard 13, 239n
 Pacuvius, Marcus 44, 50
 Pallas 235, 236 (*v.* also Minerva)
 Pamphilus 209
 Parthi 106
 Paulus 21, 210
 Penelope 104
 Penia 104, 208
 Peripatetici 147

- Perotti, Niccolò 10, 11n, 41n, 43n, 44n,
 45n, 47n, 53n, 55n, 63n, 67n, 71n
 Persius Flaccus, Aulus 188, 268
 Petronius Arbitrator 50
 Phaedo 263
 Phaedra 267
 Phaedria 209, 267
 Phaedrus 263
 Phaethon 236
 Phalaris 61, 106, 210
 Philiscus, Stephanus 22
 Philosophia 208, 210
 Philostratus 206
 Philotis 210
 Phocion 106, 210
 Phoenix (avis) 206
 Phoenix (Homericus) 210
 Phormio 104, 210
 Phryges 216
 Piccolomini, Aeneas Silvius (Pope Pius II) 10
 Pindarus 32
 Pirithous 238
 Pisistratus 210
 Plato 30, 99, 132, 141, 210, 216, 218, 274
 Plautus, Titus Maccius 36, 40, 58, 68, 92,
 99, 100, 128, 130, 136, 148, 152, 157, 187,
 190, 210, 238, 268
 Plinius Caecilius Secundus, Gaius (the Young-
 er Pliny) 46, 120, 150, 161, 176, 181, 214
 Plinius Secundus, Gaius (the Elder Pliny)
 42, 46, 48, 117, 132, 139, 141, 206, 212,
 240, 256, 260
 Plutarchus 13n, 64, 152, 205, 233, 250
 Plutus 104, 208
 Poeni *v.* Carthaginienses
 Poggio Bracciolini 9n, 10n
 Politianus, Angelus 129n, 178, 208, 216
 Poliziano, Angelo *v.* Politianus
 Pollius Felix 214
 Pollux 238
 Pollux, Iulius 22
 Polycrates 106
 Polyxena 204
 Pompeius Magnus, Gnaeus 149, 215, 238
 Priamus 212, 272
 Priapus 104, 205, 215
 Prodicus 208, 256
 Protagoras 132
 Proteus 34, 76, 104, 236, 265
 Psyche 214
 Pygmaei 74, 108
 Pylades 238
 Pyrrho 132
 Pythagoras 132, 234
 Quintilianus, Marcus Fabius 9, 10, 11, 27,
 28, 30, 32, 34, 38, 40, 50, 52, 64, 66, 93, 94,
 96, 116, 123, 126, 129, 136, 138, 140, 144,
 152, 154, 158, 160, 162, 196, 202, 203, 205,
 208, 215, 218, 220, 221, 228, 230, 232, 252,
 254, 272, 276
 Regulus, Aquilius 248
 Regulus, Marcus Atilius; Attilius 234, 244,
 249n
 Rhamnusia *v.* Nemesis
 Rhenanus, Beatus 8
 Rix, H.D. 13n, 15n, 19n
 Romani (antiqui) 60, 70, 232; (recentes) 208
 Roscius, Quintus 28
 Roscius, Sextus Amerinus 136
 Sallustius Crispus, Gaius; Salustius 9, 46,
 49, 90, 92, 96, 99, 126, 130, 134, 136, 140,
 150, 153, 154, 158, 161, 164, 170, 176, 178,
 180, 182, 184, 186, 188, 189, 190, 192, 193,
 194, 195, 196, 201, 212, 266, 268
 Salmoneus 236
 Salus 104
 Sardanapalus 61, 73, 106, 248
 Sardous 102
 Saturnalia 214
 Scaevola, Quintus Mucius 170, 184
 Schürer, Matthias 14, 15, 16, 16n, 24, 65n
 Scipio Maximus, Publius Cornelius 61, 238
 Scipio Nasica, Publius Cornelius 219, 234
 Scoti 208
 Scylla 208, 236, 245
 Scythae 106, 206, 208, 266
 Seneca (see p. 31, n.l. 69) 19, 30, 40, 50, 91,
 92, 93, 96, 117, 136, 142, 151, 158, 166,
 176, 180, 192, 204, 210, 268
 Servilius Ahala 234
 Sibylla 214
 Sicilia 117
 Silenus 274
 Silvius, Aeneas *v.* Piccolomini
 Simias 263
 Simo 208
 Simonides 132
 Sirenes 236
 Sisenna, Lucius 42
 Socrates 30, 98, 99, 106, 121, 210, 212, 246,
 250, 262, 263, 268
 Sol 214
 Solon 234
 Somnus 206, 214
 Sophocles 178, 204
 Sostrata 267
 Sphinx 104, 208
 Stadius, Publius Papinius 158, 206, 214
 Statuaria 208
 Stentor 104, 108
 Stesichorus 30
 Stobaeus 250
 Stoici 147

- Suetonius 19, 30, 46, 117, 118, 119, 120,
 127, 130, 134, 136, 140, 142, 149, 150, 151,
 152, 156, 159, 160, 161, 162, 166, 171, 174,
 175, 176, 177, 178, 179, 180, 192
 Suffenus 128
 Sulla, Lucius Cornelius; Sylla 68
 Sybaritae 106
 Synesius 280

 Tacitus, Cornelius 37n, 46, 172, 180, 188,
 191, 192, 195, 196
 Taenarus 214
 Talthybius 204
 Tantalus 104, 235
 Terentius Afer, Publius 9, 36, 42, 50, 52,
 56, 60, 68, 70, 80, 92, 99, 100, 110, 116,
 120, 121, 127, 130, 131, 132, 134, 142, 149,
 150, 155, 158, 160, 170, 180, 185, 186, 189,
 190, 192, 208, 210, 268
 Thais 104, 134
 Thale, William 13, 13n, 239n, 281n
 Thebae 221
 Themistocles 210, 254
 Theophrastus 132, 208
 Thersites 76, 102, 104, 212, 216
 Theseus 238
 Thessali 106, 221, 222
 Thessalia 44
 Thomas Aquinas 259
 Thompson, Craig R. 8n, 19n, 229n
 Thracalus 106
 Thraci 106
 Thraso 104, 108
 Thucydides 204, 212
 Tigellius 266
 Timon 106, 210
 Timotheus 106
 Tiresias 104
 Tithonus 104
 Titus senior *v.* Vespasianus
 Traianus 212, 248
 Trebizond, George of; Trapezontius 9

 Troglodytae 206
 Troia 238
 Tullius *v.* Cicero, Marcus Tullius
 Tybur 268

 Ucalegon 70
 Ulysses 30, 104, 210, 216, 235, 236, 266

 Valerius Maximus 46, 136, 238, 252, 259,
 260, 266
 Valla, Laurentius 7, 9, 10, 12, 37n, 41n, 55n,
 59n, 91n, 93n, 97n, 99n, 111n, 112, 113n,
 115n, 133n, 151n, 161n, 163n, 167n, 169n,
 171n, 191n, 193n, 196n, 240, 241n
 Veltkirchius *v.* Bernhardi, Johannes
 Veneti 224 sqq.
 Venus 60, 98, 104
 Vergilius 28, 30, 36, 42, 53, 56, 60, 61, 63,
 68, 70, 74, 90, 112, 113, 115, 119, 121, 124,
 136, 140, 142, 149, 158, 164, 180, 182, 186,
 188, 189, 190, 192, 194, 204, 206, 212, 214,
 216, 236, 238, 241, 252, 268
 Verres, Gaius 60, 218, 220, 241
 Vertumnus 104, 265
 Vespasianus 248
 Vesuvius 214
 Vincent, Augustine *v.* Caminadus
 Virtus 208
 Vita 208
 Voluptas 208
 Vulcanus 238
 Vultei 256

 Westford, Roger 13
 Wimpfeling, Jakob 15, 25n

 Xenophon 132, 208, 238

 Zeno 62
 Zeuxis 234
 Zoilus 248